HRVATSKA PROSVJETA

GODINA

1934

HRVATSKA PROSVJETA

IZDAJE:
KOLO HRVATSKIH KNJIŽEVNIKA

UREDILI:
O. DR. HIJACINT BOŠKOVIĆ O. P., PETAR GRGEC,
DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ

GODINA XXI

ZAGREB 1934

ZAKLADA TISKARE NARODNIH NOVINA U ZAGREBU

SADRŽAJ:

U STIHOVIMA

U NEVEZANOM SLOGU

ČLANCI

PREGLED

PISCI

čija su djela prikazana u ovom godištu:

LIKOVNI UMJETNICI:

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, SIJEČANJ 1934. BROJ 1

HRVOJE BOR:

TRANKVILA

I

Priča se o cipelarskom pomoćniku. U zadnje vrijeme često se ranjavao prošivajući džonove. Strahovao je da će ga majstor skoro otpustiti. Mliječno svijetlo udvajalo je kretnje njegovih ruku, svaki put je osjećao kao neke sablasti oko sebe i zbog njih se jednom obrezao, više puta spržio prst na plavom plamenčiću sa spiritnog fitilja. Svojim je mislima bušio sve oko sebe, čudio se odakle mu tolika pronicavost. Nije ni zvijezdu teško skinuti s neba i staviti je sebi na čelo.

Srce je u devetnaestoj godini kao plamen vodoskok. Ratko Vidošević, o kome je riječ, često se ogledao na svoje maleno ogledalo nakon posla i čudio bi se sjaju svojih očiju; ma gorjele su, i vidi se iz njih volja, sila i šta te oči ne bi smrvile? Stabla padaju od vihora njegove duše, mrve se sve neprilike!

Ali su se dovukle mrzovoljaste magle i podrezale sav vidik, tako da je ostalo malo tla pod nogama, a sve ostalo izbrisano: neba nestalo, zemlje nestalo i budućnosti nestalo. A to zato bude čovjeku teško, jer nestane prostora, perspektiva uvene, i da je ne znam kakav put pred očima magla otvori usta i pojede ga. I kao koprena malodušja magla zatvori čovjeka, kao lupeža, u grižnju savjesti.

Ratko se vratio jedne nedjeljne večeri u svoju sobicu, stao kopati po ladici, našao papir, primakao žarulju k stoliću i uhvativši nervozno nekoliko čuperaka kose među prste, počeo da piše pismo svojoj sestri u Zagreb, gdje je ona živjela kao milosrdnica u jednoj bolnici.

— — — — »Ovdje sam u Slavonskom Brodu više od dvije godine, a nisam Ti pisao; sad vidiš: sigurno je nešto čudnovato što me goni. Jedva sam našao ovaj arak s linijama, jer bi inače retci izišli dijagonalno. Valjda zato što si Ti sestra bolničarka, sažalilo mi se, a Ti si mi opet rođena sestra, pa sam bolestan, osjećam bolest, ne mogu da je kažem, ali me sve boli. Ti, Ružice, sestro moja, ne znaš šta je život i od života me sve boli. Dočitaj sve i oprosti što će te izmučiti ovo pismo. Meni će biti lakše kad vidim sve kako stoji napisano, čini mi se, odmah ću znati šta mi je . . .

Sinoć sam, znajući da će me majstor sam za nekoliko dana otpustiti, stao pred njega i kažem mu: »Dajte mi račun, gospodine majstore!« On se začudio. »Pa vas, veli mi, niko ne otpušta, zašto odlazite? Ubrajam vas među najbolje svoje radnike.« No ja sam vidio još prije da me omjera nekako previše milostivo i šta je izabirao između nas . . . izabirao najponosnijeg.

Danas je nedjelja i sutra ću biti besposlen, i Bog zna dokle. Gledao sam Savu. Teče ispod mosta muklo, bez razumijevanja, kao i svi prolaznici. Nit oni znaju šta rijeka misli, niti rijeka kud oni idu. Rijeka ima svoj pravac, makar bio i krivudav, ali čovjek, daj mi njegov pravac! Bog je rasvijetlio današnju nedjelju, a ja sam mislio da ću prsnuti... Još ima traga po zapadu od silne krvi, i ta se krv cijedi niza Savu te pod mostom postaje crna.

A u moj život ne treba niko da se upetljiva! Sâm sam od kuće pobjegao, sam ću i raditi. Tebi se ispovijedam, jer mi Ti ne možeš ni u čem pomoći, a najbliža si mi, skoro smo vršnjaci. Da pišem Janji u Split, poslala bi mi novca; mami da pišem, mrsko mi je; mrzim kuću, mama cjepidlači i njezino opominjanje otjeralo me od kuće. Nikog ne trebam; zar ja ne mogu biti neovisan? Nešto mi je gorko, besciljnost me smućuje...

O, da mi je na Te prišiti jedan komadić svoje vlastite kože sa čela ili tjemena, Ti bi umrla od pritiska! Da Ti se gdjegod kroz staklo ukaže sadašnja slika moja — Ti bi vrisnula. Ali neću da Te strašim. Sestro, ne nađem li doskora, pismenim putem ili drukčije, kakvog posla, mene će nestati iz Broda i više nećeš čuti za me. Ne plači! Od djetinjstva imam još malo svjetlila, ali sam još od djetinjstva proklet! Znaš koliko bi mi puta mama rekla: »Ratko, Ratko, ti si, bolan, proklet svojoj majci!«

Neko ću vrijeme možda i gladovati. Ali se neću osramotiti, da gdjegod šta zamolim! Ni Tebe ja ne molim ništa. Molim i prosim to je isto! A svako klanjanje i uvijanje mrzim.

Strojevi su mi oduzeli kruh, strojevi i ljudi kao željezo, koji polugama od čelika izgone radnike ispod krova. Hajte vi, to znači, u zvjerinjake, zašto da vi spori radnici kuckate cijeli dan jedan par cipela, hajte na zrak, kad ja mogu na desetke pari za tili čas!... da nijedno ljudsko stvorenje koje hoda, ne hoda boso! Nemaš pojma šta je stroj! Evo, ovako kao ja, milijuni šetaju s rukama na leđima i bez osvete nešto čekaju. No strojevi se useljavaju pod krovove, a ispod krovova izviru mase radnika... Mase silnih voda odlijevaju se u rijeke, rijeke imaju svoje more, a kuda ćemo se mi salijevati? — — — Razumiješ li Ti ovo?

Ja sam na raskrsnici, ja sam kao podmukla bomba. Baš se sad sjećam Tvoga lica, kao najčišći porculan, i Tvoje smeđe haljine. Blago Tebi, hiljadu puta blago! Ti si sretnija, Tvoja je narav blagoslovljena, i pamet sređena. Sigurno je najbolje mjesto i put kojim si pošla. Staza nesebičnosti... najispravniji put. Pa to sam ja na Tebi i prije viđao. Kako si Ti samo umjela probrati po najgorem blatu vraćajući se iz škole! Čista se vraćaš kući. Onda sam još gledao u Tebe i u sebi govorio: Šta li će biti, Bože, od nje kad odraste? Kad se već sad tako čuva od blata i s koliko vještine izbjegava nečistoću. A odmah sam vidio: Ja ću biti zao, smeten, ohol, pakostan; na meni će se brzo derati obuća i odjeća i život ću svoj brzo poderati... Grizlo me je to uvjerenje i to neko predosjećanje, a čini mi se čovjek odmah zna šta je s njim, čim prvi put pođe nekud od svoje kuće gdje se rodio.

Zar se Ti još od pete godine nisi spremala u samostan? A ja sam već bio pripravljen za sve ovo što jesam. Čim sam se rodio — prkosio sam. Prkos je zločestu slađi nego dobričini krotkost! Ja i Ti nismo isti, ali smo jednaki i različiti od druge braće i sestara — što nešto više hoćemo, samo

Ti na svoj način, a ja na svoj siloviti način. Zatim, oboje smo otvoreni. Od otvorenosti ja sam i stradavao..., dok me svijet nije osvijestio. Ne sudi me i ne pomišljaj: Ovo je sve zato što se moj brat ne moli! Šta ću se moliti? Ja, ovaki zloban, tvrd, izjeden i s bezbroj lopovluka? Ti si hitila u crkvu, a ja sam bježao od mise. Išao bih se ja kupati, a Ti na večernju s torbicom, u torbici rupčić i krunica s nekakvim medaljicama... Bogomoljka si bila, zvao sam Te babom, a Ti bi mi se još neuvrijeđeno i fino nasmiješila da uopće nisam znao odakle to dolazi na Tvoje lice? Vidi se — program si imala, sve si radila po planu, ali ko je to Tebi dao? Gdje si Ti našla tu svoju mudrost? Jeli, Ružice! Ali pusti to, i ne odgovaraj mi na to!

Što Ti više pišem, u meni se sve više otapa neko zgusnuto žaljenje. Ja Tebe žalim što si tako mirna i ništa teško nisi prepatila. Srcem mi prolazi želja, slična nekoj plemenitosti, kao ovi isprekidani odrazi svjetiljki oko savskog mosta, kao ovaj mrak koji je jedini destilirana tišina noći, da Te zamolim za veliko oproštenje...«

Ovdje je Ratko prekinuo pisanje, kleknuo kao udaren dubokim sjećanjem, pa stavio lice u dlanove i huknuo. Tako je on plakao. Nije vjerovao da i njega može slomiti neko čuvstvo, i bio je uhvaćen. Najednom je spustio dlanove i u isti tren ugledao svoje oči u staklu, prostrijelio očima samog sebe i potegnuv još čvršće svoju kosu kao da će je izgubiti, stao ponovno da piše:

»Kad su mene kalfe i majstori počeli da mlave, onda sam i ja pomalo pojmio šta je udarac. S proljeća, pred Uskrs, jedanput i ja sam Tebe grozno udario. Taj moj udarac sad mene boli i nemoj Ti zato da plačeš! Ljutiš se što ovo ikako i spominjem. A moram! Zala ću se uvijek sjećati.

Čistili smo ja i Ti naš mali cvijetnjak pred kućom. Rekoh: »Ružice, ove ćemo godine trokut i tri kola; sa strane dva polumjeseca.«

»Zašto, Ratko? Ti najednom uzrujano povika, zar ima šta ljepše od zvijezde? A manje će busenja otići!«

»Na koga se Ti dereš?« viknem ja.

»Ne derem se ja, Ratko, šta Ti je?« I to si tako rekla: šta Ti je — kao da sam lud! Zadrhtao sam i mlatnuo sam Te držalicom po krstima, htio sam Te i nogom, ali si Ti pala i to me iznenadilo. Digla si se kao mačka i odvukla u kuću, i tada sam učinio prvo zločinstvo. Mislio sam: sad Bog sprema na mene jedan grom i gotov sam! Pa neka, i pravo je da budem! E, Ružice, dobra moja seko! I sad me privlači k Tebi baš ovaj slučaj. Ti si se prošuljala mimo naše mame koja je pažljivo gulila krompire na pragu, pa si se uvukla u sobu, legla na sećiju i dublje problijedila i suze su u sav mah same potrčale niz lice. Sve sam vidio — obzirna si bila, i čim sam to primjetio, hitim držalicu koja je izgarala u mojoj ruci, i skočim kroz prozor, iako visok, i doletim i uhvatim u ruke Tvoju glavu punu kose i htjednem vrisnuti, zvati mamu, plakati i... kleknuo sam, pa Te molio, a Ti šutiš, šutiš.

»Što si Ti, Ratko, strašan, strašan!«, sasvim si tiho izustila, kao da neko šapće kroz ključanicu.

Tačno tako i večeras postajem strašan i ova noć, koju niko ne može ukloniti, nad Savom i gradom, čini mi se da je manja, od moje duše i nije

tako gusto mračna kao ja ovdje oko ponoći. Ti si dijete i umrijećeš dijete, samostan čuva djecu, a svijest u čovjeku raskopa sve i pobrka sve.

Ne mogu da završim pisma, još mnogo okamenina ima u meni, noć zagazila, osamljenički tiho, tiho, bolno tiho svuda, Ti ovo ne poimaš. Tišina i pustoš zavlada osobito kad nestane svake nade. Šta Ti ovo znaš? Poderi Ti ovo i ne čitaj dalje! Ti sve rajski shvaćaš, bez truda i grčenja i dalje ćeš živjeti, kao po saoniku, glatko silaziš u čarobnim saonama k svome cilju. Tebi ne treba okrutnosti. A ovamo čovjek treba da se trza, lomi i krši i tako će jedva živjeti!

Ovdje ću stanovati još dvije nedjelje, jer je toliko plaćena unaprijed stanarina. Prozorčić, zapravo poluprozor, jer polovina pripada drugom stanaru, okrenut je k zapadu — prema Tebi, i otkako sam ovdje u Brodu, premda nisam pisao, pomišljao sam najviše na Tebe. Ali ne brini se! Je li, ja ću opet naći neki izlaz, nema tu očaja! Barem nam Ti budi na diku, budi neko svijetlo, Ružice naša, ili kako se sad zoveš, sestra Trankvila, budi signal; i glavno je da si Ti tako sretna. Čuvaj tu svoju glavu na ramenu od kakvih drugih misli, uvijek samostanski misli, a ovamo već kako bude sa mnom i s drugima. Neće zar ni mene vrag odnijeti! Ni to Ti ne znaš kako izgleda kad duša boli. Zašto boli? I neću više da Ti pišem! Sutra ću uzeti Jaroslava Hašeka knjigu Vojnik Švejk... pa ću sjesti na klupu i čitati. Nemoj se sad šta zbuniti zbog mene.

Ako dobiješ još koje pismo od mene, vidjećeš gdje sam, šta je sa mnom, ali kući neću. Zbogom. Oprosti mi!...«

Složio je papire i strpao sve u kuvertu, bacio na stolić, i opet pokrio lice rukama, mislio nešto, uzeo ogledalo, pogledao se, zaklimao glavom i uzdahnuo: »Eh-e! Bože, Bože!« Spavao je i velik, opširan san izišao kao film. Neprestano jedna bijela ruka gestikulira po zraku. Čopor bijelih lisica protrča. Čuje se i glas: »Ovdje je pličina. Smilujte se i pozorni budite, ovdje je opasnost, ovdje su munje!... Pričekaj Ti, Ratko Vidoševiću, sanjaš da cipelara mudrijeg nema, da si Ti od glave do pete sami mozak, i još da se potpisuješ, od ono -ić, pa zavrneš, podvučeš se, i šteta što nisi doktor, dr.... Ali kuda ćeš Ti?...« upita glas, a oblaci sađoše i iz njih jata zelenih ptica sa silnim cvrkutom. Onda zmije uklupčene kao ognjeni koluti pođoše prema njemu, a on uzmiči, uzmiči, dok glavom nije udario o zid i prekrstio se u polusnu...

II

»Šta si mi se osamio, sijevaš očima kao neizučeni detektiv, kuda ćeš?« najednom se obori na Ratka pljusak pitanja. Sreo se sa Jozom Gorušićem, na ulazu u savski most. Jozo je bio iz istog, pretjerano ponosnog mjesta srednje Bosne kao i Ratko, bili su štaviše i susjedi, pa su već po tom bili malo iskreniji međusobno. Ratko je ušutio, okrenuo glavu kuda Sava teče i odmahnuo, kao da kaže: Neka se niko za me ne brine! I koracao je dalje. Pored njega Jozo.

»Ili si bolestan, ili zaljubljen pa prevaren, ili smišljaš kako ćeš u Ameriku... ili — nećeš se zar još ubijati?« opet Jozo stane da pita što može obazrivije, sve glasom takovim da se Ratko ne bi uvrijedio.

»Zašto ti mene pitaš? Da imam bombu, vidio bi ti...« odgovori Ratko suludo mirnim tonom. Išao je Jozo dalje pored njega gotovo poštivajući nedovršenu Ratkovu misao. Boluje Ratko, pomisli on, sav je otrovan, vidi mu se na očima da se raspada u sebi... Bog zna šta je... Nema posla, grize se, bez novca, možda nema ni dinara da popije kafu... Uto su došli do Ratkova stana sve u šutnji kao da nose velikog ranjenika. Jozo je treptao očima, a bile su mu tako čiste, malo izbuljene kao u dječaka koji je otkrio neku rupetinu i ne zna šta joj je na njezinu dnu. Ratko je spustio zastorić, upalio svijetlo, okrenuo lice prema zastrtom prozoru, i kao da je čekao kad će Jozo otići. Jozo mu je smetao. No pri svemu tome bila je teška tišina. Sobica je bila do pola zida odozdo lugasto obojena, a dalje do stropa zelenkasto. Zelenu i lugastu boju rastavljala je crna pruga naokolo, kao željezna šipka. Na slabom svijetlu isticala se ta crna pruga okolo i ona je treptala, uvijala se kao uhvaćena zmija kojoj nema kraja, a svuda se oko nas omotala. Jozo nije mogao dugo tako da trpi, izvadi stoga iz lisnice svoju plaću, iz plaće izluči sve stotinjarke, vrati ih u lisnicu, a hiljadarku razastre Ratku pred oči, pa htjedne poći. No bolesne se duše ne mogu nikakvim banknotama izliječiti i za ljude kao što je Ratko teško je naći što bi ih zadovoljilo. Tek je unišla u Ratkove oči ljubičasta cifra — 1000, električno ju ljevicom zgužva i baci bez gađanja na usta Jozi; Jozo se izgubi, poleti prema Ratku sav smeten, ne da ga udari već da ga budi, i vrati se najprirodnijem gestu — uze hiljadarku, strpa je u prsluk te se tiho izvuče rekavši istom napolju zbogom!

Ratko je ostao i sav kao oslobođen, okrennuo se, istrgao listić iz notesa i napisao:

»Molim da se ne obavijesti moja rodbina o mom naglom nestanku. Nikog se ne tiče kuda sam otišao. Ja neovisno mogu otići i u pakao i na svemir. Neću da mi niži od mene čine ikakvu milost! Vrednije je vrijedno umrijeti nego nevrijedno živjeti. Dosta sam ja patio, ne treba niko da zna koliko — to ne znam ni ja. Da imam titanita koliko ljutnje na ovaj poredak, palio bih... Bez eksplozije nema novih cesta. Ali treba čekati na neku poplavu da muljem prekrije svijet. Odvaliti treba sve brave; za izumljene nove brave izumljeni su i novi eksplozivi — — — I ti novi eksplozivi stvaraće novu pustoš koja je potrebna čovječanstvu, jer šta će raditi bezbrojne ruke ako bude sve uređeno i mirno? — — —

Moje novo odijelo neka se dadne kakvoj goroj slapčini od mene. Ostavljam svoj alat svome glavnom dužniku. S ostalim stvarima možete uraditi šta hoćete. Drugo šta sakriveno ili naslijeđeno uopće i nemam na svijetu. U stan više neću dolaziti. Ako se šta desi sa mnom, molim da novine ne pišu. Novinari su bez osjećaja, no od njih sam naučio mnogo. I ovo na što sam se odlučio, oni su mi pokazali. Neka živi svijet i dalje, ali ne ovako, neka ga pogine pola, ali druga polovina neka živi kako treba...« Listić svoga notesa ispunio je s obje strane, i kad je došao kraju, krivo mu bi što ne može dalje, složi ga i pritisnu malom potkovom.

Do zore je ležao odjeven na krevetu i čudio se zašto mu se priviđa kao da soba juri u zrak i u tili čas preokrene se priviđanje — sobica zajedno s njim juri brzinom hica kroz zemlju i beskrajnost, pa se najednom ustavlja:

hop, tvrdo je, zemlja, ljudi, sadašnjost i bez posla, niko ne mari za mene... dă, eno mog šešira, sigurno nema izlaza. Treba uzeti šešir, a ostaviti srce, zbogom — — — jedan trenutak. Bio je u duši sav suh i nemilosrdan, iscrpen, gladan i više nije boja raspoznavao.

Tako je izišao iz sobe, ni svijetla nije ugasio, došao u krčmu, pio i pomućeno, pijano pošao k Savi. Morao je proći kroz park, gdje su se kopali vodovodni kanali. Fenjer je još visio upaljen na letvi što je upozoravala da je prolaz opasan. Međutim on se naučio da kroz park ide ravno, pravcem, i sav uzrujano pijano odvali letvu, uspne se na iskopanu zemlju i s vrha prkosno zakorači naprijed, ravnoteža se pokoleba, i on se strovali naglavce u kanal.

Komisija je pronašla da je Ratko Vidošević, rodom iz grada T. u Bosni, teže onesviješten uslijed ozljede na zatioku i loma desne noge ispod koljena. Sudac je izvadio iz njegova odijela sve papiriće, među njima i neotvoreno pismo sestre Trankville. Ratko ga nije otvarao bojeći se da ga sestra ne odvrati od njegova nauma. Stanodavac koji je dotrčao sa onim papirićem vrtio se, micao usnama i smatrao se sukrivcem ove nesreće. Ponudili su mu da plati za svog bivšeg stanara put do Zagreba i zavijanje, a tamo će ga uputiti u bolnicu milosrdnih sestara; valjda će mu sestra lakše naći sredstava da plati... No dok je sudac nad onesviještenim Ratkom, koji je zaudarao i rakijom, čitao pismo sestre Trankvile, malo je pri kraju počeo da dršće, kao da ga je zanio val, složio pismo i okrenuo se k drveću koje je bilo već napola golo, ali kao stakleno od sunčanog bljeska i noćne vlage. Učinilo mu se jutro kao neobična perspektiva u unutrašnjost ljudskih patnja, i kao da je pritisnuo prstom na živu aortu koja još kuca, ali iz nje mlazom istječe krv.

Pismo je sudac dao i svojoj gospođi i ona ga je kao izvan sebe smjesta prepisala u svoj dnevnik. Dolazile su i druge gospođe pa uz senzaciju Ratkova pokušaja samoubistva, čitale su naglas pismo njegove sestre i klicale kružeći zlatnim prstima po zraku: »E da je on ovo pismo pročitao, ne bi siromak stradao! E, užasa, užasa, pomislite ... Pa on je bio inteligentan. Šta je napisao on na onom papiriću, jadnik! Eh, jadnik...« Otmene se gospođe i gospođice neprestano divile.

U svom dnevniku gospođa sučeva stavila je ispod pisma ove riječi: »Nehotice sam prodrla u intimnost jedne čudne obitelji! Mi smo igračke prema onom šta ljudi rade oko nas; bolovi su doživljaj, stradanje je život; šta ima poučno u komodnom dnevnom životu? Ratko je dostojniji da se napiše o njem roman nego o meni koja sam u svili i sav moj život u toplu, u svili i po svili ostaje kao ništa. A divna sveta Trankvila! Bez naobrazbe, po diktandu srca, kako ona budi i uzbuđuje svoga brata ... a nažalost on je bio tvrdokoran; meni su suze poletjele nad pismom. Da mi je vidjeti tu sestru i njezina brata! Uviđam, hoće se djelo; stradaj, bori se, obrazovanje i kultura nije punina, punina je napor i lom sa tricama, tračom i cifranjem. Za mene je i Ratko i Trankvila jedno otkrivenje. Bože, Bože, ah, svijet... no zovu me — — —«

A sestra Trankvila pisala je ovako:

Mili i slatki, jedini moj brate!

Tvoje me pismo stoji mnogo besanih noći, hodam, ali ne znam da hodam, zaboravljam da živim i s naporom poslužujem bolesnike. Sve me sestre pitaju: Šta ti je, šta ti je? A šta mi je! Drago mi je što si mi se javio, što si se povjerio baš meni za koju držiš da Ti može najmanje pomoći. No boli me, jer nejasno pišeš...

Ali vidiš — prva bih ja skočila za Tebe u kakvu hoćeš vatru. Koliko Tebi Tvoja seka Ružica, kako me zoveš krštenim imenom, imenom mojih i Tvojih uspomena, koliko Ti želim dobra, ma to je neizrecivo. Da mi reknu: Sestro Trankvilo, otsijeci desnu ruku, izvadi oči, jer je to lijek Tvome bratu i njegovo spasenje, ja ne bih ništa promišljala.

Ti, braco moj, kao da se opraštaš sa mnom, tako pišeš, i to me žalosti. Šta ćeš, kuda ćeš? Sve slutim, moja je slutnja u prsima i ne mogu priznati što slutim... Šta zna jedna bolničarka koja nema kad ni da koji Glasnik pročita! Sve se opet molim u sebi, podignem se u noći, kao da me nožem neko bode, ustajem i krstim se, molim sve dok ne zalutam u mislima: gledam Tebe, Ti si se smračio, nemaš zarade, a preponosan si; zavrti mi se kad se sjetim šta bi Ti mogao uraditi, kako si smion.

Ratko, škodi Ti, brate moj, što premnogo misliš; takav si bio i prije; ne misli ništa, budi veseo kao naš pokojni otac. Znam ja, ne možeš da pregoriš što Te ne poslaše dalje u školu, žao Ti je navijeke na svoje roditelje. Možda se Ti zato slabo snalaziš kao zanačija. Smeta Ti ponos i što čitaš toliko. Romani su lažni, i kako ćeš Ti po njima živjeti; niko ne može biti, baš sam neki dan o tom raspravljala s jednom sestrom, ne može niko biti kao junak romana o kome čita i kao svetac kojega životopis čita. No sve se usto bojim da Ti nisi pogazio uvjerenje koje jedino i može da utješi sve potlačene.

Kako se moliš? U jednoj riječi ne umijem Ti reći šta je Isus i koja sila jest Isus. On za mene znači sve. On je cvijet moj, pozornost i snalaženje moje, na Njega se obraćam kad me obuzmu čuvstva i kad opažam da mi se neko stvorenje pomalo sviđa, i kad strepim da me ne osvoji čija duševna ljepota ili jaki pogled kakva bolesnika. Ja sam o Kristu ovisna, priznajem da sam nesposobna, ali mi nije teško... premda svijet misli da su najluđe one djevojke, ovako kao ja, koje idu u samostan.

Kako Ti o sebi zlo sudiš i pretjeruješ! Zar Ti nisi bio kudikamo milostivijeg srca!? Bio si često nježan i mekan, pravi braco moj! Ne sjećaš se kako si sabirao mrvice i u velikom rešetu iznosio pticama, a siromacima svoj kruh dijelio, pa često bome i »ukrao« iz kredenca čitave komade i nosio prosjacima. Ratko (i sad bih se nasmijala da mogu), Ti si jednom još sasvim malen odvaljao cijeli okrugli kruh i dao cigankama, i valjao si ga kao bure, jer ga nisi mogao uzeti, sad ne znam ili je kruh bio pretežak ili prevruć. Ali Ti onda mal' da ne dobi batina!

A kad se sjetim Tvoje bratske hrabrosti braneći me od djece po cesti, gotovo da zaplačem. Ti bi nasrnuo i na jače od sebe; zato su Ti jednom glavu razbili i sve knjige pobacali u blato, i opet si kod kuće dobio šiba od mame. Neće Tebi to ni sestra ni Bog zaboraviti nikada. On upravlja svime i

Ti nećeš propasti, jer dobro srce ne propadne, braco moj, iako mnogo pati na svijetu.

Braco moj, braco moj slatki, peče me Tvoje pismo, jer Ti nećeš da budeš sretan. Ja sam redovnica, ali još su u meni sestrinski osjećaji isti i mislim da to Isusu nije teško. Eto, ostala sam ja ista i Ti mi pišeš tako, ali Ti si se promijenio. Šta je od Tebe bilo? Da mi Te je vidjeti!

Ratko, evo moram skoro da završim pismo, zove me služba, imam mnogo raznih bolesnika, ali još se ovoga sjeti, sjeti se Velibora, gdje bismo svakog proljeća išli, pjevali i vraćali se, puni mirisa, a Ti si govorio: »Raj je još ljepši; ja moram tamo doći, silom ću unići, odvaliću vrata, jer tamo je svaka zvijezda tako blizu da je mogu uzeti rukom...«

Mislila sam i nadala sam se od Tebe: biće mi braco moj bolji od sve braće što ih imaju druge šestre po svijetu, biće kao stup i jak će biti, imaću nekog svoga. Međutim Ti me strašiš; neću da pomisliš: Čak me i ona kori, a ne zna kako je onamo! Ja da mogu svu bih Tvoju gorčinu sama progutala i što je Tebi nepodnosivo, ponijela bih ja i moj Isus, a Ti da budeš čist i lagan! Samo, molim Te, braco, ovo poslušaj seku: Otiđi u crkvu, klekni i promisli o svom životu; Ti si taman, i nužno Ti je prosvjetljenje; pa nakon molitve posjeti župnika i sve mu starom svojom iskrenošću reci... A dotle, ja ću se moliti, moliti, moliti, da Ti ipak nešto pomognem, da se nisi badava sjetio svoje sestre koju Ti voliš. Dragi moj Ratko, ne ogluši se, ne gubi se, obavijesti me, u tjeskobi sam. Sve dotle...«

III

»Prvo jutro — oblačić pred mojim licem i kroza me prolazi živo snebivanje. Oblačići su visoko i daleko — a sad jedan došao ravno pred moj nos — — — No još dublje i stvarnije gledam: usred oblačića, ti, uprav ti, to jest lice moje sestre Ružice; lice se smije, i ja sam se malko pokušao da nasmijem...« tako se smekšao Ratko Vidošević, sama rođena neovisnost, i postao je kao dijete od pamuka. Tako ga je slomila bol i dugotrajna nesvjestica.

»Hvala Bogu, Ratko, braco moj! Bolje Ti je, noćas si spavao nekoliko sati i već se bistri. A, jesi li ti, pravo mi reci, dobio od mene pismo?«

»Jesam, Ružice, jesam. Što?«

»Jesi li ga otvorio?«

»Nisam... šta si mi pisala? Eto, pričaj mi, a oprosti mi!« on podigne obrve po svom običaju kao da će reći: Pa razumiješ šta je, mozak se pomutio, pa mi nije ni do čega; eto sad sam kod tebe u tvojim rukama, zar to nije dobro?

Ona je već maramicom zaustavljala suze i nastojala da prekrije duge uzdahe koji su redovito s iskrenim suzama paralelni. Plakala je od veselja i od briga, i što je Providnost udesila da on k njoj dođe, makar i ranjen, kad ona nije mogla k njemu odletjeti.

»A ista si, prava ista Ružica, voliš plakati kao i prije.«

»Samo se ne zovem više Ružica.«

»Već?«

»Sestra Trankvila.«

»Nuto! Nešto kao sveto, gospodski, šta li?«

»Kako je sad noga, boli te, je li?«

»Kakva noga? Koja? I nemam je... Ah briga mene za nju!!«

»Šta se šališ? A glava?« pita Trankvila zavirujući mu u oči da ne bi što drugo rekao mimo istine!

»Glava je još na ramenu, malo me boli i to ne na zatioku već usred čela; ali sam i na nju zaboravio... Malo vode...«

Dok se ona vratila s vodom, on je žmirio i buncao:

»Nikad da prestane taj vječni voz, klapa, klapa, hu! — — — I što me, da mi je znati, pipaju... o-o-ho, Bože Isuse, vidi nebo i šta padaju ko neke baklje... upaljeni jastuci, i opet isti oni golubovi bježe, lude; — — — nu, gle, vjetar obara vrbe, ništa mi draže od vrbe kad joj vjetar izvrne lišće pa se ona lisnata postava zasrebri... Ovo su moderni šeširi, dosta skupi...«

Ratkova je omotana glava još sličila dječačkom izrazu, kao vosak na kome se mogu izvesti najnježniji potezi, i sve grimase koje su kao silueta raspoloženja. Sestra je spustila vodu na stolić i opet se preplašila. Bolesnik je napola spustio očne kapke, otvorio oči i besmisleno pogledao oko sebe, pa se smrknuo:

»Uvijek me neko svjetuje... Ja gotova budala. Ala, vidi, vidi, Nikola, kola puna cvijeća; čuješ, bolan, hej, prosuće ti se... A krave i telad dohvaćaju jezikom s kola — — — Dobro! Ti stolar, ja cipelar; stolarskog Bate nema, a cipelarski Bata... Najposlije, ovaj se voz i neće zaustaviti — — He, joj, joj! Vade mi iz glave nešto ogromno, tišti me usred glave kao tona olova...«

Sestra se nadala. U kapelici bi ravno išla pred oltar i govorila: »Bože Isuse, samo daj da se ispovijedi i pričesti, a i zdravlje mu vrati... Ti znaš da mi je on brat moj i nije on tako zločest; vidiš ga, ko dijete je, samo ga prosvijetli! On ništa grješno ni u buncanju ne rekne. Smiluj mu se. Kad si Mariji uskrisio Lazara, zašto meni ne bi sačuvao i iscijelio jedinog brata?« Ostali bi dio molitve proplakala.

Ratko je u ranu zoru šapnuo sestri koja je te noći čuvala:

»Sestro, kršćanin sam i ja, ima li ovdje gdjegod svećenik?«

Poslije ispovijedi i pričesti bio je nevino vedar i pun bolesničke prijaznosti. Dotle je prispjela i sestra Trankvila, sva preporođena, sva zanesena:

»O, braco moj, kako si sproveo noć?« upravi ona pogled na njega kao dvije ljubice.

»Ti si se možda satrla klečeći, a eto ja se ispovjedio jutros... Ti si mislila, ovi iz svijeta — svi su bezbožnici, pa i Ratko tvoj. Ja u Boga tvrdo vjerujem — ali me vrtlog udalji od onog najljepšeg i od čega se živi tako otprilike sretno kao ti. Sretna si ti, što si se sakrila; inače teškoće životne pozobaju i ono malo karaktera, pa se zabasa...«

»Da, braco, zabasa se...«

»Ali ću se na vijeke čuditi kako sam se spasio i nisam poginuo, a još sam pošao da se utopim..., he, Isuse, Isuse, slava Ti na vijeke vjekova...«

»Amen!«

»Dobro je i to što sam upao...«

»Sad se ti malo odmori, brate, nemoj govoriti mnogo!«

Trankvila ga je pozornije pogledala i opazila je da ga je obuzela predsmrtna bistrina...!

Ratko je htio da se sestri ispovjedi. Ono što se ne može nikom kazati, što tišti kao grijeh, od toga se ište odriješenje i bude duši lakše. Ali bude duši još lakše kad nekom sve ispripovjedi, i neke sitnice, i neke drage okolnosti, i sve, i sve, pa i sam pripovijedajući osjeti svoj život, u čemu je i kakav je bio. Svjetlije čovjeku bude i osjeti opću ugodnost što je tako malen i sve se oko njega dobro događa i mnogo zlo izvrne se u dobro.

No pred sumrak Ratko se uozbilji i zatraži ruku od svoje sestre.

»Što će ti moja ruka?« prepane se ona.

»Tako. Zbogom Ružice... noćas neću moći izdržati, — — — nu je, plače... Nemaš zašto... Hvala ti... oprosti mi i javi mami...«

On je držao jednako njenu ruku i gledao u nju čudnovato mirno, i smeđe oči bile su bez ikakve tuge. No kao rosa iz načete mlade kore, niknuše na donjim kapcima kapljice i stadoše na trepavicama.

ZVONIMIR REMETA:

BILJEŠKA U DNEVNIKU

I

Osluhnem: pjesma koja nije ni cvrkut ptice, ni zuj kukaca, ni šum vode. Ona je tiša nego šum kojim jasika drhti. Svaki je list prenosi i pjeva.

Silazim niz sokake: čujem je.

Hodam putovima, koje su krasuljci okitili bjelinom. Zastanem i slušam: tiša je od njihanja cvijeta, s kojeg se pelud stresa.

Svuda: sreća sumraka!

To noć pristupa žitima i šumi večer nad cijelom krajinom!

U pozadini: obris planinâ i sasvim nisko nad njima neka čudna formacija oblaka, koja kao da izražava tugu sa iskrama odbjeglog sunca.

Nad svima stvarima plava svila nebeskog odraza! Noć, koja hoće da dođe, otkala je već po njoj crne motive.

I tako uvijek! Svaku večer tako!

Ali sada je pusta duša moja i u njoj vizija večeri ne budi onaj deliciozni osjećaj, koji se ne da definirati, a koji je pun radosti i sjete.

Prestao sam prisluškivati suhi zvuk žitâ, u koja se vjetar zapleo. Koliko je već nedjelja, što hodam kroz lijeske i gajeve, tjeran željom da ispunim dušu nečim, što bi u njoj živjelo! Koliko puta pomislim, da mi srce samo zato kuca, da bih spoznao da ima i besmislenog kucanja!

Vrijeme, prije ovoga o kojem govorim, bilo mi je osvijetljeno onim sladogorkim čuvstvom pritajene i nepoznate sklonosti prema jednoj djevojci, za koje bih se radovao, da ga nikad nisam izgubio. Ono mi je ispunjavalo sve časove. Čak ni u crkvi se ne bih molio, nego bih se iz klecala, gdje sam znao da je uvijek klečala, izvijale pred mojim duhom uspomene, koje su zarobljivale svaku moju misao i držale moje oči upiljene u neki kut, gdje bih, mjesto ikone i svijeća, vidio ono, što mi je duša željela. Visoki i stari svećenik, isusovac, nazivao je to »đavoljim poslom«, ali za mene je to

bilo tako nježno i slatko, da od moje odluke u ispovijedi nije bilo ništa, jer je trebao samo neznatan povod za novo sjećanje, da skrši moju slabu volju. Sasvim sam lijepo shvaćao razlaganja, da kod Žrtve treba oltaru uputiti i srce i misli, a ne samo šapat, koji niti uši čuju niti duša razumije. Ali kako da ušutkam melodiju misli, kad se vrlo često dešavalo, da je to bilo jedino mjesto, gdje sam je mogao vidjeti i gledati, a da me ona ne vidi, i da me nitko ne vidi. Zato mi je u to vrijeme uvijek bila prijatnija misao, da je to netaktičnost, izvjesna neobzirnost, od misli da je to grijeh. Tako se dogodilo, da je moja ljubav dvije godine sagorjevala u meni i izgrizala me, a da nikad i nikome nisam dao ni mig za slutnju. Mojoj stidljivoj prirodi pričinjalo se priznanje ovako bliskih osjećaja nemogućim. S malo pažnje, međutim, mogao je svako vidjeti, da joj pozdrav izričem naročito korektno, da u njenu društvu uopće ne znam da govorim, i da je sve moje nastojanje upravljeno na to, da svojim tihim držanjem izazovem njenu pažnju. Dakako, to mi nije nikad polazilo za rukom. Ali ja nisam mogao biti nasmijan, kad je nesnosni grč boli potresao mojim živcima i mojim srcem. Ona se smijala svemu, a ja nisam ni znao ni mogao biti duhovit. Njoj se sviđala nasrtljivost, a ja sam bio tih, kao u svetištu, jer sam iz svih besanih noći i svih sanja i iz cijelog niza snažnih uspona mašte izvukao ono, što ju je okruživalo kao oblak, pred kojim sam ja osjećao poštovanje.

Ali i to je prošlo. Kad sada kraj nje prođem, prolazim sasvim bez osjećaja, kao kraj komada drveta.

Ni ne znam, što je uzrokovalo osjeku mojih zanosa i pustoš duše. Često hoću da uspomenama oživim srce, koje kuca doduše, ali ne živi; koje više ne vidi kao prije ni kad oblak gasne, ni kad zora rosi; koje je sada tako tužno, bez ljupkog kruga svojih doživljaja, kojima se prije bez dosade okruživalo. Ali sve je to intelektualna upornost, koja me ne diže, ne oživljava i ne tješi. Na žao mi dolazi, što je ljeto i što ljeto prolazi, a ja mu ne mogu dati biljeg svojih sanja. Sve jače me izgriza mrzovolja i nekakav jed koji se u meni sve više zgušćava i sve je gorči.

Kako je surova bila misao, da prolaze dani i ljeto ljupko pjeva — a pjesme ne dolaze k meni i ničeg nema, da potrese mojim srcem.

II

Jedan događaj učini, da mi se duša za čas kao pritajila da osluhne, i odmah potom počelo u njoj tinjati i rasti bezbroj pitanja kao prije, kao pred ovih nekoliko nedjelja koje me izmoriše.

Večer je bila, sjedio sam u kavani. Sjedio sam do Ivana Borasa.

Šutio sam. Šutio je i on.

Tako su prolazili dugi — dugi časovi i tad je večer svim stvarima već dala posebno osvjetljenje. Postao je plavičast zrak i sjenke su zastrle pukotine krovovâ...

Ivan Boras me nije gledao. Vjerojatno je, kao i ja, mislio, kako je to mnogo čovječno, što nas niko i ništa ne sili da govorimo, kad nemamo šta. Ali to se u ovom slučaju nije moglo svesti na odnos intimnosti, koja uostalom nije među nama nikad ni postojala. Ta ćutljivost je bila možda prije refleks orijentalnosti, koja nas je okruživala i u kojoj smo proživjeli godinama.

Tek na trenutak u mojoj se glavi pojavi misao:

»Što li to on premišlja?!«

I odmah poslije nisam ništa mislio. Ni na njega. On me nije zanimao, jer mi je njegov psihički profil već odavno bio jasan. Nije vjerovao u ono što ja; nije imao smisla za neizvještačenu nježnost, koja dolazi iz duše. Čitao je knjige, od kojih sam se ja držao daleko, i imao je toliko volje da se ističe, da je kontrast između njega i moje povučene duše, sklone sanjarenju i usamljenosti, bio očit i prevelik. Nekad, kad bi poslije vina išao sa mnom kući uz strme mahale, govorio je svoje misli citatima književnika, ali tako, da sam doskora razabrao, da on i nema neke čvrste ideje, koja bi ih osvjetljavala. Pa i postajalo je sve vidnije, da se u svemu drži kao čovjek, koji ili nema ili nije potpuno siguran za svoje uvjerenje. Nijedan njegov princip nije bio toliko krut, da ga ne bi mogao nategnuti do kompromisa. Ovo postojano osjećanje, da ne mislimo isto i da su naše duše uvijek u stavu protivnikâ, i neosjetno je pripravilo mjesta za tuđenje, za nepovjerenje. Ovaj je proces napredovao već toliko, da smo u vrijeme o kome je govor, zapažali međusobnu nazočnost samo pozdravom i odgovorom na pozdrav. Ali smo i dalje vrlo često dolazili u priliku da budemo skupa, jer je dosada provincije tražila od nas, da imamo oko sebe što više onih, kojima ćemo se moći potužiti na dosadu. Ali da je to bilo bez svake simpatije, bez osjećaja, bez zadovoljstva, očito je.

Začudio sam se dakle, kad je svoje bezizražajno lice nagnuo preko stola k meni, to lice, na kojem se nisu opažale ni obrve ni trepavice. Nisam ga gledao, no kretnja je došla sa strane u moje oči i izazvala pažnju.

Jedan uzvik!

Bilo je to negdje u dnu zadimljene kavane.

Okrenuh se.

Tada od reče sasvim tiho, da šapat ne bi prešao porub stola:

— Sutra nisi spriječen?!... Ne. Polazim rano u Rankoviće. Neću se moći vratiti pred vlak. Dolazi jedna kolegica, studentica historije, sa sestrom. Pođi pred nju i zabavi je... Vrlo je lijepa...

*

Ona je ustinu bila lijepa. Svijetle kose kao u moje drage, koja u meni više nije živjela. Oči plave, velike. Lice, u kome je bilo više miline no pravilnih poteza, ali koje je baš poradi toga ostavljalo utisak sviđanja.

Pristupio sam i rekao, da je već poznam po slici, ali da sam iskreno iznenađen:

— Slika vas vjerno pretstavlja, ali čini se, da je u meni ostavila vrlo nepotpun utisak o vama. Ni pogled vam na slici nije tako izrazit, ni osmijeh toliko lijep...

Tada sam upoznao i njenu sestru koja me je gledala široko otvorenim očima i malo zbunjena. Prečuo sam ime i kroz sva tri dana nisam ga doznao. Ali nisam ni osjetio potrebu da ga doznam, jer je ona vrlo malo govorila i jer je svojom spoljašnošću bila nesposobna da razbukti moju maštu u kojoj je, pred kratko vrijeme, ugasla ljubav ostavila prazninu. Od sestre nije imala gotovo ništa. Ni istu boju kose: njena je bila kestenjasta, ravna i bez sjaja. — Ni iste oči: njene su oči bile smeđe. Kad je govorila, smiješila

se kao oni koji smiješkom prikrivaju zbunjenost. Malo niža, manje razvijena i tiha! To je bila mlađa sestra Marije Karan. Njen me je pogled na oproštaju učinio nervoznim, jer je bio suviše direktan i suviše čvrst za njeno malo tijelo i moju plahost. — Marija Karan je bila vidljivo neraspoložena. Dok sam ih pratio do kuće nekih njihovih rođaka kojima su dolazile, da s njima skupa pođu preko Livna u Dalmaciju, ona je tumarala očima svuda, kamo su oči mogle zagledati. Onda sam držao, da je to interesovanje one, koja prvi put posjećuje grad vezirâ... Danas mislim drukčije. Onda nisam ni morao znati, da većina mojih riječi klizi ušima, kojima nijesu bile namijenjene...

*

Večer. Šetnja.

Bio sam pratilac njihovih tihih koraka i poštovatelj njihove šutnje. Nisam ni imao ni znao, šta da s njima razgovaram, to više, što je Marija Karan — očito — više volila intimnost svojih misli od razgovora, i što njena sestra nije, kao ni ja, znala šta da govori.

Ivana Borasa nije bilo i večer je prolazila mrtvo.

Muk nas je sve troje ovijao kao bršljan.

I kad pade pred nas nekoliko čudnih riječi iz jedne trošne kuće, sve troje učinismo instiktivnu kretnju uzmaka. Toliko je realnost bila daleko od onoga što se u nama zbivalo.

Jedan je grubi ženski glas nazivao nekoga »đubretom koje smrdi, djetetom koje još mlijekom tukne i koje misli, da ga ćaća zato hrani, da mu šćenadiju pod prozore sazivlje i da za curama leta.« »Što ne uzbijaš svoj posô? Misliš da će onamo one za tobom knjige nosati a gospodin neka gaće stresa čaršijom...«

»Kako je to moralo grubo kontrastirati sa onim finim tkivom čežnje i mislî u koje je Marija Karan tonula!« — mislio sam ja mnogo puta kasnije.

Ali u ono vrijeme:

Sestra Marije Karan se osmijehnula.

I ja.

Tada sam upitao gđicu Mariju:

— Šta mislite o ovome?

Ali ona je bila čula samo glas bez riječi.

Kad sam ih ostavljao, ona je gledala neodređeno negdje kraj moje glave. S druge strane, osjetio sam čudan utisak, da su dvije krupne oči pomno pratile moje korake kad sam zamicao.

*

Prije počinka lajali su psi na cijelom predjelu.

Bio sam otvorio prozore da noć dođe u sobu moju i da mi zapjeva uspavanku. Po mojoj postelji posjedaše sjenke. Ali se umorne oči ne htjedoše sklopiti u snovima.

I nisam dobro spavao. Već je prvo svitanje otvaralo moje kapke.

Pretpostavio sam dakle da se radije dignem, nego da me polusni izmaraju. I već rano srkao sam crnu kavu na Bunarbaši.

Sjedim tako i zebem od jutarnje svježine u kojoj ima i vlage i mirisa i nečeg toplog.

Nada mnom: splet neba i granja.

Lijevo: fini šljunčani put kroz stražu crnogorice. Potočić slijedi svaki njegov zavoj. Ovdje gdje sjedim: čistina posuta iglicama borova i zatim pometena. Aroma smole. Probija se kadikad miris kave, koju nekoliko šutljivih usta ispija.

Potsjećam se, nehotice, na tišinu hanova, kad dočekuju osvit. Šturi, mali hanovi! To je poseban svijet! U njima još i sada gori lojanica ili ne gori ništa do par komadića ćumura za grijanje vode. Bude se prije zore i prije pijetlova. Može li se igdje u tolikom stepenu osjetiti intimnost, kao u tim niskim prostorijama, sa sasvim malim prozorčićima, pa i onda, kad izaziva gađenje prljavost poda i vonj odijela i luka?! No osjećaj gađenja i nije tako čest. On se skoro nikad i ne uspijeva u svijesti tačno fiksirati. Deliciozni miris kave kojim su prožeti svi zidovi, sve sećije i drveni strop, i koji neprestano leprša zajedno s parom vode koja vrije; maleni okvir prozora u čijem kvadratu još svijetle zvijezde jutrenjače; i onda ona šutljiva lica u mraku, koja samo kadikad postanu vidna u odblijesku cigare, nameću jedan drugi osjećaj, zanose maštu u posve drugom smjeru. Kao priča koja se govori tiho i prosto! Kako je čudnovata smirenost tih prostih ljudi, od reda starijih, koji šute, izgubljeni u nepoznatim krajinama misli, potencirajući senilnu maštu crnilom kave i mirisom duvana! Jeste li ikad pomislili, da je tišina, kojom ti ljudi zauzimaju mjesta i sjede podvijenih nogu naručujući kavu nijemim pokretom glave, ipak u sebi nešto veličajno?!

Kad sam sinoć to pitanje postavio Mariji Karan, odgovorila je mûkom. Sinoć sam joj govorio koješta, što mi je sada neobjašnjivim putovima dolazilo u sjećanje. Da li je slušala i čula? Tko zna. Nije pokazivala ni toliko interesa, koliko ga pristojnost nalaže! Samo nemirne oči kruže kojekuda, i lice blijedi i prsti titraju. O, vidio sam to dobro!

*

Koraci.

To je ona. »Zašto je sama?«

Knjiga u ruci. Ne čita.

Koraci jedva čujni, no ja ih primjećujem... Zapažam, da joj je kosa čudesno lijepa na tamnoj pozadini borova. Bijela ljupka haljina. Oči velike. U njima miran osmijeh.

Na isusovačkoj crkvi otkucava osam.

Pozdravljam je i sjedamo. Pitam je, da li će jednu crnu. Jutros je vedrija. Propitiva za sve. Smije se. Kao da hoće da popravi utisak od jučer, od sinoć. Sestra joj još spava. I ona će doći kasnije. Još jučer joj se ovo mjesto učinilo dražesno. Došla je, jer nije osobito dobro spavala, a bilo bi joj mrsko uspinjati se kasnije kad sunce ugrije. Ja doista opažam, da ima kolobare pod očima. No ona skreće govor na drugo. Priča, kako joj se čitav grad učinio i malen i mrtav i kako joj je odmah upao u oči kontrast između sarajevske Baščaršije, koja uvijek šumi i provincijskog mira naših ulica, prekidanog pojedinačnim uzvicima. I odmah zatim, bez ikakve veze s onim, što je govorila, upitala je, da li i kod nas šetaju momci s djevojkama pod ruku i kad nisu zaručeni.

— Ne — odgovorio sam. Prije to nije dala vjerska svijest, koja je bila vrlo živa. Danas to ne da čaršija. I ako nije moralna, ona to ne da. Njene poruge se svatko boji. A ona se podruguje. Ne iz uvjerenja, nego iz dosade. Ta što bi, molim vas, radili svi ti jezici, koji imaju potrebu da govore i da govore bez prekida, kad ne bi uveličavali sitnice i tražili od drugih, da se pridržavaju kojekakvih konvencija...

Ona me je prekinula s pitanjem na usnama, s pitanjem u očima:

— Zar je Ivan Boras vjeren?!

Rečeno s nespokojstvom i i sa laganim drhtajem.

Nije bio vjeren.

— Onda vaša čaršija, o kojoj govorite s toliko uvjerenja, čini se, nije baš tako strašan bauk. Vidjela sam Ivana Borasa u tom položaju sinoć, dok smo šetali. Zamakao je u pokrajnu ulicu...

Nisam imao što da kažem.

Ni ona.

Tek poslije: jedno jedino pitanje, na koje ja ne znam šta sam odgovorio:

— Rekli ste, da je išao u Rankoviće. Šta mislite, šta ja o tome držim?!

*

Tada je došao Ivan Boras.

Nisam primijetio, da ga iznenađuje, što već u taj jutarnji sat čuje žive glasove i što susreće Mariju, — pretpostavljam — za njeno prisustvo nije mogao znati.

Pristupio je živo, s uzvikom:

— Idila!

Gledao nas je s ne znam kakvim mislima, ali u očima je imao vrlo iskren osmijeh, što je i njegovu licu, inače bezbojnom, davalo prijatan izgled.

Bio je bučan i tom glasnom srdačnošću, činilo se, da priprema uzmak. Meni se tako učinilo. Od njegova dolaska ja sam šutio. Šta da govorim i komu, kad sam nagonski osjetio, da se za osmijehom Ivana Borasa i uzbuđenjem Marije Karan krije bujica misli, i ma šta se reklo, da će oni prisluškivati samo tim mislima.

— Moju ste kartu dobili?! — rekla je ona. Znali ste, da dolazim, zar ne?

— Znao sam. Bio sam spriječen. I sada dođoh tek na trenut. Vi znate, koliko mi je svaki čas proveden s vama drag! Žalim, da ste došli zbilja u nezgodno vrijeme!

Bila je blijeda.

Prstima desne ruke čupkala je šišaricu, koja je ležala na klupi.

— Jučer ste bili u Rankovićima?! — rekla je ona.

— Da.

— Vratili ste se sinoć?

— Da, kasno u noći...

Ivan Boras je sjedio nehajno i bezbrižno.

Marija Karan je ponovila posljednje riječi:

— Da, kasno u noći.

Osjetio sam, da i meni krv nestaje iz lica.

Sada je govor tekao o zajedničkim drugovima sa sveučilišta, o Sarajevu i o njenom pretstojećem ljetovanju. Govorila je tiho i predano.

Dolazila je njena sestra.

Ivan Boras je nalazio, da je i ona od nazad dva mjeseca i porasla i postala ljepša i izjavio je, da mu je to žalije, što će se morati lišiti zadovoljstva, da u svoje srce primi zvuk tako slatkih glasića sa tako lijepih usana.

Oprostio se.

Možda će mu uspjeti da bude s njima sutra, posljednji dan njihova boravka, a u svakom slučaju će doći na stanicu.

Sad je odlazio, ljuljajući se u hodu. Nije se okrenuo.

Tišina.

Vrlo dugo. Već davno se nije čuo šum koraka, koji su se udaljivali...

Digli smo se i pošli lagano u namjeri, da vidimo tvrđavu i da se popnemo u Dolac. Zamolila me je, da joj pripovijedam povijest grada, jer ju je po struci to zanimalo.

Ali šta sam mogao pripovijedati?!

Proživio sam tude toliko godina, a da nikad nisam svijesno htio znati za ljude, koji su na Travnik bacili sjenu, ni za događaje, koji su mu ostavili biljeg. Povijest mi je bila vrlo mrska, pa i povijest moga grada. U mojoj glavi postojao je »vezirski grad« bez vezira jer nijednog nisam znao. Imena Ajvaz Ali-paše, Zadži Ali Mehmed paše Fočaka i Perišan Mustafa-paše, koja sam zapamtio, ne znam više kojom prilikom, radi zvučnosti i neobičnosti, a ne radi položaja, već davno u mojoj glavi nisu bila ništa drugo nego imena. Ni za mnoga turbeta nisam znao čiji su. Ni legendu o Jenji-džamiji. Ali sad mi je bilo žao, što ne mogu one stišane i zamišljene oči odvući na mjesta, koja bi sugerirala druge misli, manje sjetne i manje opore.

Jutarnja magla, sada već vrlo tanka, ležala je nad gradom. S visine gdje smo bili, vidik je bio ljubak kao osmijeh. Jata ptica prelijetala su i padala po strmim baščama. Mali okret desno: htio sam gospođicama pokazati reljef jedne skupine grmlja na Vilenici. Susretoh dva oka, koja upiše moje lice, koja ga okružiše mislima i osjećajima, radi kojih oči zasvjetlucaše. Tada ne rekoh ništa. Ali me saletješe kojekakve misli s primjesom ljutine na to malo stvorenje, koje me nije interesovalo, a koje je sa svoje strane našlo za zgodno, da me okruži nježnošću, koja i nije bila samo nježnost. I to u roku od dva dana. Požurio sam korak.

U tišinu koja nas je udaljavala, pade pitanje, tiho i polagano kao kad se misao neopazice izgovara. Govorila je Marija Karan:

— Da li je doista kod vas muškaraca laž duševna potreba?

»Nije čula ništa, što sam joj govorio«, — mislio sam ja.

*

Otišle su. Ivan Boras nije došao.

Ja sam mu imao saopćiti tugu očiju koje su mi se na oproštaj osmijehnule beživotno i otsutno. Ali ja to nisam učinio. Činilo mi se, da bi tada pala riječ o zjenama koje su gorjele kao buktinja sve do časa dok voz nije zamakao...

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

IVAN BUNIN, NOBELOV LAUREAT

(Stjegonoša trijeznog gledanja na stvari)

Pišući o novom djelu Ivana Bunina pod naslovom »Život Arsenjeva«, najbolji i najnesmiljeniji sadašnji ruski kritičar Vladislav Hodasević veli, među ostalim, ovo: »Punom mjerom ocijeniti Bunina moguće je samo putom dubokog prodiranja u njegovu »umjetnost riječi« (»slovesnoe masterstvo«). Ovdje, veli kritičar, pristupamo jednoj pojavi, koja, po biti svojoj, izaziva radost: neprevodivosti Buninovoj, onoj slivenosti smisla i jezika u jedno, koja je osobina Buninova i koja je karakteristična za sva uopće umjetnička djela, istinski markantna. Ovdje se krije ipak i razlog neke naše zabrinutosti: u koliko je nama draži Bunin, u toliko za nas postaje teže razjasniti strancu, u čemu je njegov značaj i njegova snaga. Sada (članak Hodasevićev napisan je 9 nov. 1933, dan, kada je u Stokholmu rješavano pitanje o Nobelovoj nagradi. — Op. pisca.) kada ja pišem ove retke, u Stokholmu rješavaju pitanje o dosuđenju ovogodišnje Nobelove nagrade, te osjećam gorčinu ne samo zbog toga uopće, da nije još ta nagrada bila data jednom Rusu, *nego još i zbog toga, jer bi tako teško bilo protumačiti evropskom literarnom svijetu, zašto je baš Bunin vrijedan te nagrade, više nego itko drugi*...«

Misli Hodasevićeve dijelimo mi svi, koji smo upoznati s Buninovim stvaralaštvom. To je i jedan od razloga, zašto se potpisani ustručavao napisati o ovom piscu barem kraći prikaz: ista sumnja o mogućnosti da se uopće dolično rastumači čitalačkoj publici važnost, značajnost ovog pisca mučila je i pisca ovih redaka.

I nije čudo: naša je zagrebačka — a za njome i uopće hrvatska omladina, a isto i beogradska i ostala mladež Jugoslavije u zadnjim godinama silno *inficirana nekim papreno-začinjenim strujama,* koje idu za tim da se sva književna pitanja svedu na niz drastičnih, ali i malograđanski-vulgarnih, tobožnjih pretpostavaka (tobože aksioma). Pokušaćemo dakle rastumačiti značaj Buninov — od protivnog: t. j. pokazavši, šta *on nije,* da onda pogodimo, šta jest!

*

Jedna od ovih spomenutih struja često nalazi sebi obožavatelje i još više, obožavateljice u sredini buržujske omladine, naviknute na komfortne »badecimmere« u očinskim kućama, na frivolni film i pikantne modre kapice »dernier cri«... Iste osobe smatraju da moda zahtijeva interes prema »socijalnoj literaturi« te gutaju Uptona Sinclaira, i, dakako, Gladkova, Sejfulinu itd., misleći da tim postaju još moderniji i još više »chic«. Za mene, koji sam prebolio (u duhu) i prepatio (u životu) taj *pravi* marksizam, a ne njegovu salonsku imitaciju i reminiscenciju koja kod nas vlada (Nota bene: ja govorim o salonsko-kavanskoj modi, a nikako o radništvu, čiji je problem težak, čije je shvatanje svakako razumljivo, ako i ne uvijek svrsishodno — o čem treba mnogo raspravljati i — mnogo činiti...) za mene, velim, koji nikad nisam bio fanatik, a najmanje fanatik buržujskog

svjetovnog nazora — postaje upravo bljutavo, ogavno i neslano ono kavansko-salonsko blebetanje na imitaciono-marksističke teme, ono djetinjasto poigravanje, uz vatru mamičina kućnog ognjišta (a mamica je supruga veletrgovca ili kakvog državnog tužioca), — sa vatrom socijalnog požara, koji bi u prvu ruku uništio taticu i mamicu i samu »bebicu« u ski-kostimu i s Glatkovim u dražesnoj ručici. Jer kad smo se tukli — bilo za koju ideju, onu, njihovu, ili ovu, recimo, našu — nismo ni sekunde mislili, hoće li dražesna bebica s prstenom na prstiću ili pretenciozni mladi gospodin iz uredništva »N« lista ili revije, odobriti ili ne odobriti naš (ili njihov) stav — uz dim fine cigarete . . .

Dakle, stanovti smjerovi postaju antipatični često puta *ne s obzirom na samu bit njihovu* (to je drugo pitanje o biti — mi smo pripravni na sve rasprave, polemike i čak koji put i na eventualno suglasje u nekim točkama!) — *nego s obzirom na krug, koji guta dotične pilule* (jer do onog drugog kruga njihove misli skoro i ne dolaze, u našim prilikama). Tako, na primjer, ja se i smijem i ne nalazim riječi — kad čitam u reviji naših književnika novelicu Zošćenkovu o požaru dućana privatnog trgovca i o stavu crvenih vatrogasaca, koji misle, da »privatnika« ne treba gasiti . . . smijem se nerazumijevanju prilika i smjerova: pruža se našim bebicama ulomak »socijalne literature« (po naivnom mišljenju gospode književnika sve je socijalno, što je iz »četveroslovne« države) — a taj je ulomak — pravo izrugivanje onomu, čemu se naši salonski književnici klanjaju, izrugivanje i groteska, jednaka Gogoljevoj ili Satlykovljevoj — na prilike doba Nikole I. . . . To je dakle, ona prva struja, koja vlada umovima omladine.

*

Druga struja, koja se jače osjeća u Beogradu nego u Zagrebu (premda je u Beogradu i prva struja jako zastupana) — to je vrlo gromoglasno slavenofiliziranje à la Dušan Nikolajević. Njima je ruska literatura — barjak slavenofilskog mesijanizma, duboki prodor u dubinu slavneske praiskonske rasne duše.

Dostojevski je prvak slavenskog sjaja u budućnosti. Merežkovski je prvak Trećeg Zavjeta. Sveta će Rusija uskrsnuti i preporoditi svijet, koji je truo. Ex Oriente Lux . . . i slično. Kraće, to je isti slavenofilski mesijanizam, koji je upropašćivao Rusiju, vukući nju na nerealne putove u politici i na razne stranputice u književnosti. Taj smjer se odlikuje pomanjkanjem autokritike. Sve što je naše — jest dobro . . . Za ovu struju rekao bih da nije toliko paprena, koliko trpka . . .

Tako, pritisnuta između čekića (ili bolje reći žrvnja t. zv. »marksizma« i nakovnja slavenofilsokg mesijanizma čitalačka publika gubi svaki smisao za stvarne vrednote. Štaviše: prihvaća ukus za boulevardske romane i za stil »žute štampe«, samo ako naglašeni naslov odgovara onoj ili ovoj modi . . .

— Gladkov? O, da! Crveni povez! Radnički život! To je grandiozno! Uostalom, hoćeš li pogledati naš novi schlafzimmer od orahovine? . . .

— Merežkovski? Hrist i Antihrist! O, da! Sveta Majka Rusija! Znaš, jako ti lijepo stoji ovaj chinchilla . . .

— Krasnov? Od dvoglavog orla — crvenom barjaku? — Hm? »Rasputin?« . . . (vole govoriti — Raspućin) . . . O, zagonetna Rusijo! . . . Da, znaš, tvoje imenovanje je na dobrom putu: N. bio kod ministra X., te ovaj pristaje . . .

Jednom riječju, s dvije se strane igraju patnjama čitavog naroda . . .

*

Bunin se ne će svidjeti nijednoj od ovih struja . . . Buninu nije mjesto na vašaru. On nije cirkusni bajazzo. Niti »prorok«. Ni »Vođ«. Lažu oni (»Humanité« i ostali) koji vele, da »buržoazija nagrađuje svoje«. Bunin, premda aristokrat duha, bio je članom stranke socijalnih revolucionaraca (P.S.-R.) i, s obzirom na opći slom, vele, nikada službeno istupio iz njezinih redova:[1]) po nekim indicijama izgleda da je pripadao onoj struji u stranci koja je baš naginjala *čistom marksizmu,* jer je njegov stav prema seljaštvu bio dalek od ove »narodnjačke idealizacije. Svakako je bio u bliskom dodiru s Maksimom Gorkim. Štaviše: za čitavo vrijeme do, za i poslije ruskog prevrata jedva ćemo naći kod Bunina koji ispad protiv režima; ergo on čak nije »kontra-revolucionar« u smislu G.P.U., jer nije ništa uradio »kontra« revoluciji. On je sređen, promišljen, evropski stvaran i slavenski-psihologičan čovjek. On gleda, primjećuje . . . *i sve vidi.* Ali — »cum tacent — clamant« . . . Njegov šutljivo-rezervirani stav sličan je stavu nekog super-arbitra . . .

*

Od ozbiljnog — smiješnom. To smiješno, ta anegdota, najbolje će nam prikazati lik Buninov u gomili ruskih pisaca i poličara. Čujmo . . . Pisac skica Skitalec (Petrov), imitator Gorkog, kaže, došao je jedanput Buninu, veleći: — Ivane Aleksejiću! Oj, Ivane Aleksejiću! Šta da radim — Bunin: — Što je s vama, golube? (golubčik) . . .

Skitalec: — Veltšmerec (sic) zagrizao . . .[2]) — Bunin (mirno) — A, vi, golube, votke zericu manje pijte, — a onog, veltšmerca, velim, neće ni biti!«

Jeli ovo istinito, ili ne — ne znam. Ali stav Buninov prema uzroku ruskog specifičkog »Weltschmerza« — jasan je. On pravi i dalje izvode: bučni slavenofilski mesijanizam kao i revoluciono-romantično sanjanje o ulozi Rusije kao vođe svih potlačenih — niknuše ne na *rasnoj* ili *klasnoj* — nego na *alkoholnoj* podlozi. Treba *otrijezniti* sebe i narod. Pola posla će biti svršeno. Bunin voli Ruski narod više nego itko. Više nego slavenofili, koji su htjeli iskoristiti njega za neke svjetske svrhe! Više neg sadanji vlastodršci koji hoće od njega učiniti gnojivo za oranicu sreće budućeg besklasnog čovječanstva. Ovaj pogled Buninov dijelimo mi svi, koji zbiljski, bez lažnih i alkoholički patetičnih fraza, želimo dobra Rusiji.

Ali on voli i potlačenog, malog čovjeka uopće. On želi njemu *čovječansku* sreću: želi da se on *podigne* iz blata i životinjskog stanja i da bude pravi čovjek na svojem planetu. Ali on smatra da laskanje masi nije put

[1]) Nezgodno je skidati odgovornost. Ako smo nešto krivo radili — za to odgovaramo svi skupa — to je stav takvih ljudi, kao Bunin.

[2]) Neki vele, da je doslovno rekao »veltšmerc«, a neki kažu »mirovaja skorbj.« Prvo slanije! A vy, golupčik vodki pomenše pejte, vot veltšmercŭ — to i ne budet! . . .

sreći masa. Treba mase vidjeti takve, kakve jesu; sve ostalo je demagogija (»*Derevnja*« — *Selo*). On uviđa i besmislenost »Zlatnog Teleta« i čitavog t. zv. amerikanizma. U »*Gospodinu iz San Franciska*« — on se približuje, čak se poklapa donekle s kršćanskim nazorom: Amerikanac uživa u Italiji u masi specifičkih američkih konvencionalnosti . . . Amerikanac iznenada umire. Ostaje mrtvački sanduk. (Bunin, doduše, ne stavlja pitanja, što je iza sanduka. Nego u stanovitom smislu dosta je i ovo.)

*

Sutradan poslije Hodasevićeva članka — Švedska Akademija nagradila je baš *Ivana Aleksejevića Bunina*. Dakle, ipak su stranci razumjeli, u čemu je stvar i što je vrijedno u tom piscu. Daleko, onu jezičnu stranu i neprevodivu nijansiranost izraza Švedi nisu shvatili. Nego očevidno je, da Hodasević nije dovoljno ocijenio one evidentne sadržajne momente rada Buninova, koji su isto toliko značajni i za Evropu, kao i za Rusiju.

U pijanoj Evropi, u alkoholiziranoj i narkotiziranoj Americi, u svijetu, gdje se ljudi omamljuju bučnim geslima — nagradu dobiva pisac — propovjednik *trijeznog* i *promišljenog* gledanja *na stvari*. To je dobra lekcija za sve nas! *Švedska Akademija uspostavlja u staroj veličini davno detroniziranu helensku krijepost:* σωφροσύνη (temperantia — razboritost, umjerenost) — koja je bila toliko puta popljuvana od alkoholiziranih generacija.

I još jedan vic. Kod svečane ceremonije dijeljenja nagrada u Stokholmu Bunina je uveo francuski ambasador, jer Bunin već decenij živi u Grasseu (Južna Francuska) . . .

*

Malo sam se razišao s V. Hodasevićem u ocjeni pisca. To žalim, jer ozbiljno smatram ovog kritičara upravo *jedinim* u sadanjoj ruskoj književnosti. Njegove studije o Puškinu i Deržavinu su remek-djela. Njegove ocjene sovjetskog stvaralaštva su jedinstvene po svojoj *nepristranosti* (suum cuique) i pronicavosti obzirom na »milieu« i stepen tjecaja t. z. »socijalne narudžbe«. Njegove ocjene emigrantskih pisaca i pjesnika katkada su oštre, ali uvijek umjetnički temeljite i obrazložene. Hodasević se, inače, donekle približava »artizmu«, ali apsolutno ne zabacuje kriterij smisla. On ima pravo. Pisac ima da nešto kaže. Vrijedi samo ono što je *dobro kazano*. Najpropisnija istina loše izrečena, ne vrijedi prebijene pare. Kriterij umjetničkog savršenstva — conditio sine qua non.

*

Napokon, informativno, o djelima Buninovim. Ako se ne varam, prvi njegovi istupi (sa stihovima) uslijedili su 1886. godine. Godine 1900. izađe njegova zbirka pjesama »Listopad«, koja mu donese renomé. Onda slijedi pripovijest »Selo« (Derevnja), koja izazove polemiku, više političku nego književnu: Narodoljupci starog romatičnog stila našli su se uvrijeđeni, jer seljaci nisu ispali anđelima. Onda dolazi ogromni prevodilački rad. Idealno točno i idealno muzikalno Bunin prevodi, među ostalim Byronova »Kaina«, »Zemlju i Nebo«. Onda prevodi amerikanski ep »Hyawathu« od Longfellowa. Taj prijevod mu donese Puškinovu nagradu Ruske Akademije umjetnosti i književnosti (1903.).

Ali remek djela su Buninova stvorena u emigraciji: to je već spomenuti »*Gospodin iz San-Franciska*« — duboki psihološki esej u obliku realističke pripovijetke. »*Mitina Ljubav*«, gdje se traktira problem »muškoga« i »ženskoga«, ne baš na korist psihe žene — sve u specifično Buninovom prirodnom i tako na prvi pogled lakom stilu — a ono, kada dublje zaviriš — kakva suptilnog rada je sve to tražilo! Roman »*Život Arsenjeva*« — je kvint-esenca Buninovih svjetovnih naziranja i umjetničke manire. Izgleda, budućnost će dati tom djelu mjesto uz najslavnije »tomove« Tolstoja, Dostojevskog, Flauberta i Dickensa . . . Ovo mu je djelo, kako se čini donijelo Nobelovu nagradu.

*

Šta onda »buržujskog« i »kontra revolucionarnog« vide marksisti u Buninu? Ili ga možda činjenica, da nije mogao podnijeti režim G.P.U. već čini »*ne-socijalnim piscem?*« — neprijateljem proletarijata? Ne znam. Ali, nažalost, mi, svi nezavidni ljudi, dijelimo u tom pogledu sudbinu Buninovu. Na nas se apriori nabacuju blatom, i ne čuvši, što želimo kazati. Polemika u »toj pljoštini« postaje izlišna. Ovo nije pitanje »klase«, nego mozga.

*

»Stvar nije u tome, kako gleda Bunin ruskog seljaka« (završiću riječima istog Hodasevića) »nego u tome, zašto mu je bio potreban ovaj seljak i šta izražava on u »*Buninovu svijetu*«.

Pisac nije »očerkist« (»crtičar«), koji se nalazi kod Gospoda Boga — onako kako su sadašnji sovjetski pisci »očerkisti« kod Stalina. On, pisac, ne reproducira Božji svijet — on ga stvara na svoj način. Ono, iz čega on izlazi i čemu dolazi — i jest sav smisao njegova stvaralaštva.«

Ovdje Hodasević, sasvim ispravno tvrdi da reprodukcija svijeta, kakav jest, nije zadaća autora; nego taj svijet mora da prođe kroz prizmu duše stvaraočeve. S takvim tumačenjem, kritičarova rečenica postaje, uza svu njezinu (prividnu) blasfemičnost, skoro prihvatljiva i za beskompromisnog kršćanina.

IVAN JAMBREC:

NEK

Škrljaček mi je čisto nov
a oprava tak fina.
V nedelju bum se zrihtal ja
i špilal gospodina.

Buš vidla samo kak bum feš
kak rožicu bum lepu mel.
Zaran gda bum odišel v grad
spod ruku bum Te, pucek, zel.

Nek znaju, znaju dečki vsi
i snehe z Tvojeg sela.
Da Tebe ima gospon rad
i da Te k maši pela.

ANTUN DABINOVIĆ:

ROBESPIERREOV PAD

Pisac nam je ustupio, u ovom historijskom prikazu, ogled iz svoga završenog ali još neizdanog velikog djela o francuskoj revoluciji koje je rađeno samostalno na izvorima i po najnovijim rezultatima historijske nauke. Čitaoci mogu već iz ovog odlomka vidjeti neobičnu preciznost i plastiku, kojom se odlikuje piščevo prikazivanje znamenite historijske epohe. Ur.

Saint-Justovu govoru nebi valjda izostao potpuni uspjeh, da ga je on izrekao četiri dana ranije, odnosno da ga je, i onoga dana, izrekao do konca. Ali je Robespierreovim protivnicima već bilo dosta ove već nesnosne neizvjesnosti, njihovi živci nijesu više mogli da to izdrže. Za Talliena je, osim toga, bio mjerodavan očajni položaj ljubljene Terezije Cabarrus. Saint-Just je jedva bio izustio malo rečenica, kad iz hodnika zaleti prema govornici Tallien sa znakom najveće uzrujanosti. »Što je to? Jučer se je jedan član vlade odvojio od ostalih, a danas hoće drugi da, pograbivši spise, izvrši u konventu prepad. Ovaj zakulisni rad treba da prestane. Treba da jednom za uvijek bude razdrta zavjesa.« »Treba, treba, odjeknulo je s drugih klupa. U to uđe u dvoranu Billaud Varenne koji je, u prostorijama odbora za javno spasenje, uzalud čekao da mu Saint-Just pročita obećani govor. Sav uzrujan, pojavi se pored Talliena: »Sinoć je neko od jakobinaca izrazio namjeru, da zakolje cijeli konvent i taj je čovjek ovdje. Neka se s mjesta uapsi.« U konventu nasta žamor, čuvari dvorane uapsiše okrivljenoga. »I sada, proslijedi Billaud, došao je čas da se govori istina. Čudim se poslije svega što se noćas dogodilo, da Saint-Just ovdje čita svoj govor, a da ga nije prethodno, po dogovoru, priopćio cijelom odboru. Konvent se nalazi između dvije vatre, a izginuće ako nije odlučan.« »Ne ,to neće biti«, povikaše sa svojih klupa poslanici. Sa galerija je publika klicala: »Živio konvent«, živio odbor za javno spasenje.« Na to, pošto je Lebas uzalud pokušavao da govori (povici »à l'abbaye!) pređe Billaud da napadne samog Robespierrea; ali je to učinio i nespretno i konfuzno. Robespierre, tvrdio je, prestao je da pribiva odborskim sjednicama, kad je primijetio, da se drugovi njegovi protive vršenju prerijalskog zakona. Dumas, tvrdio je dalje, stavio je već spisak onih poslanika koji imaju da budu optuženi. Henriot pripravlja vojsku, da opkoli konvent, kao što je to učinjeno 31. maja. Dotle je Billaud mogao da se smatra u pravu. Ono što je zatim rekao: da Robespierre podržava aristokrate i varalice i da hoće potisnuti prave rodoljube, nije moglo da proizvede nikakva utiska. Billaud je riskirao da potpuno pokvari situaciju, kad je predbacio Robespierreu njegovo držanje u postupku prema Hébertu. Kad je zatim doviknuo Robespierreu: »Ti si branio Dantona, kad sam ga ja napadao, nastao je u redovima Dantonovaca pokret protiv Billauda. Nije teško bilo Robespierreu, da dostojno otpremi nespretnog napadača. Blijed, ali odlučan, krene on na govornicu. No tu ga prekine žamor. Collot d'Herbois je zvonio kao da je sišao s uma. Dantonovci, koji su do toga trenutka stajali složno protiv Robespierrea,

stadoše da traže, da mu se dade posluh. No, Tallien trkom pretrči Robespierrea na tribini i potisne ga laktom. Zatim izvadi bodež: »Sinoć sam kod jakobinaca strepio za domovinu, opazio sam, kako se sastaje vojska novog Cromwella, a danas ću mu s ovim bodežom rasparati prsa, ako se konvent ne odvaži da ga metne pod optužbu.« Robespierre koji je bio uz njega, otstupi pred bodežom, ali ne ostavi govornice. Tu je Tallien nevjerovatno mirno i stvarno opisao, kako se Boulanger, Henriot i njihov drug, pretsjednik revolucionarnog suda, Dumas, spremaju, da pripreme konventu novo izdanje državnog udara 31. maja. Uzalud je i ovaj put Robespierre pokušavao da odgovori. Njegov je glas nadvikan riječima: »Dolje tiranin!« Billaud, dovikne uzrujano: »Neka bude uapšen i drug Boulangerov Henriotov!«

U konventu nije bilo suglasnosti u pogledu Robespierrea. Centrumaši su posmatrali sa sve većom sumnjičavošću , kako Hebertovi i Dantonovi ljudi vrebaju jedni na druge, gotovi da se svađaju, prije nego što bi potukli Robespierrea. Pozvan, da izreče svoje mišljenje, krene Barère na govornicu. On osudi pokušaj da se narod uzbuni protiv konventa, što je značilo da je centrum napuštao nepodmitljivog. Najbolja je stvar — predloži — povjeriti jednom i drugom odboru, da preduzmu pod svojom odgovornošću sve potrebite mjere, da onemogući svaki narodni pokret. Zapovjednici i njihov štab moraju se skinuti. Narodu se mora izdati oglas, kojim se upozorava, da je sloboda neminovno propala, ako se šaka ljudi metne u protutežu prema domovini. Barèreov je govor značio pravu senzaciju. Ne obazirući se na Robespierrea koji je stajao blizu njega uz govornicu, zadao mu je ovaj vođa centruma odlučni udarac. Konvent prihvati s mjesta Barèreov prijedlog.

Pošto su se centrumaši pokazali spremni da napuste Robespierrea u pitanju jakobinske vojske, činilo se da toga dana neće doći do dalje odluke, jer, što je, iza Barèrea, pokušao da iznese Vadier, podgrijavanje afere »bogomajke Théot«, nije ni bilo u stanju da proizvede veselje. Tallien se dosjeti, da je Terezija propala, ako on ne omogući da se stvar pokrene dalje. »Dovedimo, poviče, diskusiju u pravu kolotečinu.« »Ja ću već to učiniti«, poviče Robespierre, ali je prekinut. Collot d' Herbois će neumoljivim glasom: »Riječ ima građanin Tallien.« Ovaj se odmah razviče: »Nema čovjeka između nas koji nije imao da podnosi njegovu nasrtljivost i njegovo tiranstvo. Ali sve nadilazi njegov govor, što ga je sinoć izrekao kod jakobinaca. Tu se je otkrila u svoj svojoj golotinji tiranska njegova duša. Tu je on htio da se pretstavi kao mučenik, on koji se znao držati u zatišju 3 dana poslije 10. augusta, on koji hoće da se naziva braniocem potlačenih i koji ih evo šest nedjelja dana prepušta bijesu revolucionarnog suda. Od dana, kad je Robespierre stupio na čelo ureda opće policije, nastala je strahovlada. »To je laž«, poviče Robespierre uzrujano, ali se njegov glas izgubi u neopisivom žamoru. Sađe s govornice i okrene se »Gori«, ali gorštaci ostadoše nepomični. Merlin de Thionville, Romme, Saubrany, Maure, Baudot, J. B. Lacoste šutijahu. — I ako se Robespierre njima bijaše ljuto zamjerio, nijesu ga oni ipak htjeli napadati, kad se nalazio u nevolji i kad su vidjeli, da ga napadaju zlikovci. Ali je baš ovo otstupanje

od Robespierra značilo njegovu propast. U cijelom mnoštvu ovih oduševljenih republikanaca nije bilo jedne ruke koja bi prihvatila njegovu. Međutim je Collot d'Herbois napustio pretsjedničko mjesto, koje zauzme Dantonovac Thuriot. On, koji bijaše zanijemio poslije 5. aprila, počne da pokriva svojim baritonom i svojom neprekidnom zvonjavom sve slabiju Robespierreovu viku. Ovaj se okrene sada desničarima i centrumašima: »Vi, poštenjakovići, pomognite me do riječi koju mi ovi razbojnici neće da dopuste.« Desnica pogledne prema lijevo i zamukne. I kad je išao od klupe do klupe, prekine ga vika: »Idi, tu su sjedili Danton i Desmoulins, tu se sjedjeli Vergniaud i Condorcet.« Robespierre nije govorio više. Glas mu bijaše promukao. Znoj mu bijaše po čelu. »Dantonova krv te guši«, dovikne mu Garnier. Robespierre ga pogleda i sikće: »Ah, hoćete da osvetite Dantona?« Odgovor bijaše prazan, grohotan smijeh. Robespierre je roptao od umora. U dvorani nasta tajac. U to se digne dotle neopaženi Loucher. »Predlažem, reče, da bude izdan protiv Robespierrea dekret apšenja.« Konvent zamukne, ali za časak. Zatim odjekne sve življi, sve jači pljesak. Mlađi Robespierre pokaza se junak usred oluje: »Isto kao što je kriv brat moj, kriv sam i ja; njegove su vrline moje vrline. Tražim da budem optužen kao i on.« Maksimilijan zatraži riječ, ne za sebe nego za brata: »Po posjednji put, hoćeš li mi dati riječ, pretsjedniče ubojica?« »Pretsjedniče, poviče Charles Duval, ko daje ovome čovjeku pravo da vrijeđa skupštinu? Zar je on gospodar ovdje?« »Bio je to«, odvrati neko, »i predugo.« Billaud koji je htio da nešto pripovijeda, prekinut je: »Na glasanje, na glasanje!« Thuriot pozove konvent: svi digoše ruke u vis u znak pristanka. »I ja ću da budem uapšen«, dovikne Lebas. A Héron će: »Ne samo njega, nego Couthona i Saint-Justa. Couthon je krvožedan tigar, on je htio da se popne po našim lješinama do prijestolja.« »Da, htio sam da se uspnem do prijestolja«, reče Couthou, gledajući bolno na svoje uzete noge. »Predlažem, dovrši Héron, da bude izdan dekret apšenja protiv Saint-Justa, Lebasa i Couthona.« Jedva su se stražari konventa odvažili da vrše apšenje. Louchet zatraži da budu odvedeni izvan poslaničkih klupa za ogradu, gdje su pripuštene deputacije. Oružnici dođoše zatim u dvoranu. U pet sati popodne išli su oba Robespierrea, Saint-Just i Lebas preko trga Karusela, opkoljeni stražarima. Dva stražara su nosila Couthoua. Nakon jednog neukusnog govora Collot-d'Herboisova, prekine konvent sjednicu i ureče dojduću za 7 sati. — Po cijelom Parizu bijaše užasna zapara.

U isto vrijeme bijahu na odlasku šarete za giljotinu. Na njima bijaše 45 osuđenih. Već je sakupljeno mnoštvo tražilo, da se odgodi pogubljenje. Ali Fouquier-Tinville odvrati: »Neka se izvrši zakon«.

Konvent bijaše uvjeren, da je iznio potpunu i konačnu pobjedu. No, stvar ne bijaše odlučena. Pariska je općina bila u rukama Robespierreovih pristalica, isto kao što je u njihovim rukama bila i nacionalna garda. Tek što su prvi Robespierreovi ljudi, protjerani u konventu s galerija, donijeli vijest o načinu kako se nastoji sprečavati nepodmitljivi da uzme riječ, naredi Fleuriot, da se zatvore pariske mitnice, a Henriot dade svirati generalmarš, zazvoniti na uzbunu i pozvati tobdžije, da dođu u općinu i da se bore »za slobodu i za domovinu«. No, u mnoštvu se već bilo doznalo da je konvent

izdao dekret apšenja u pogledu Henriotâ, pa su se već neki počeli njemu protiviti, osobito kad je htio da uapsi Meslin de Thionvillea. Henriot bijaše pijan i potpuno izvan sebe. Jedva se je držao na konju, a bijaše izgubio svoju vojničku kapu. U takvim prilikama nije čudo da ga je i vojska slabo poslušala, osobito kad je počeo da govori o pokolju cijeloga konventa, o drugom izdanju 31. maja. — Robespierre i njegovi drugovi bili su privremeno zatvoreni u prostorijama odbora za opću bezbjednost. — Tamo se upusti Henriot sa nekoliko žandara da ih oslobodi. Međutim, tek oni bijahu silom rastvorili vrata, kad se tu nađoše oružnici otpremljeni od konventa, pokazaše naredbu apšenja, trgnuše Henriota s konja i odvedoše ga u sobu, gdje su boravili Robespierre i njegovi drugovi. Robin i Courtois, inače Dantonovi ljudi, koji su gledali na Henriotovo preuzeće, odmah dođoše da jave cijelu stvar odborima. Potjera koja je otpremljena kroz Pariz, uspje zbilja, da još uopsi Payana usred same općine. Dumas, koji je, u večer, rješavao, kao pretsjednik revolucionarnog suda, neke spise, uhvaćen je u Palaisu i odveden od žandara. Robespierre je imao da bude otpraćen u Luksemburšku palaču, gdje su, prije njih, boravili Vergniaud i Danton. No, upravljači zatvora, Faro i Wiltcheritz, ne htjedoše da ih prime: kao uvjereni Robespierreovi sljedbenici otpraviše ih oni u općinu. Isto tako postupaše i upravljači zatvora Saint-Lazare, les Écossais, la Force, la Bourne, gdje su imali da budu primljeni Augustin Robespierre, odnosno Saint-Just, Lebas, Couthon. — Svi su ovi upravljači složno izjavili, da je općina naredila da se uapšenici imaju poslati u općinsku zgradu. Općina je bila u rukama Robespierreovih ljudi. Izvršenje te naredbe je značilo oslobođenje uapšenika, ali to baš nijesu htjeli ni Robespierre ni njegovi drugovi smatrajući da, poslije Henriotova apšenja, ne raspolažu dovoljnim silama i nadajući se da će najbolje proći, ako se drže zakona i ako se brane pred revolucionarnim sudom onako, kako je svojedobno s uspjehom učinio sam Marat. Ta je Robespierreova odluka bila potpuno razborita, jer je prerijalski dekret određivao da bude s mjesta metnut izvan zakona i pogubljen, ko se god bude tvorno protivio izvršenju odredaba pojedine vlasti.

No, događaji se razviše sasvim drukčije nego što su bili proračunali i Robespierreovi prijatelji i njegovi neprijatelji. U deset sati u večer, kad su Barère i Billaud Varennes raspravljali s Amarom, članom odbora za opću bezbjednost, šta da se radi s uapšenim Henriotom, uđe u sobu jedan oružnik i poviče: »Robespierre je oslobođen«. Coffinhal je naime, na čelu svojih razbijača, pošao u Quai des Orfèvres, gdje su općinski stražari čuvali uapšene, i odvede ih sa sobom. Sva Robespierreova zaklinjanja, da ih ostavi u miru, da ne prave uzaludna nasilja, nijesu služila ništa; Coffinhal bijaše na čelu radnika istočne i južne periferije i zanatlija iz centruma došao pred jakobinski klub. — Jakobinci i općina bijahu brzo dogovorni, da silom uspostave Robespierra na vladu. U 11 sati u večer bijaše Robespierre u općinskoj zgradi, a redom dođoše tamo brat mu Augustin, Lebas i Saint-Just. Couthron se pojavi tek iza ponoći. I on bijaše dugo oklijevao da dođe, dok ga stigne pismeni poziv: »Couthone, svi su rodoljubi metnuti izvan zakona. Narod je ustao, bilo bi izdajstvo da ne dođeš k nama u općinsku kuću.«

Coffinhal bijaše, odmah iza toga sa svojim ljudima došao u Place de la Grève i krenuo prema konventu, koji bijaše na okupu. Henriot je smjesta uapšen, dok su se članovi odbora za javno spasenje i za opću bezbjednost razbjegli desno i lijevo. U konventu su ljudi drhtali od straha. Coffinhalovi ljudi su bez muke mogli da uhvate cijeli konvent ili da poslanike rastjeraju, tako reći, kroz prozor. Collot d'Herbois nije u onom trenutku htio zaboraviti, da je nekada, iako nesretno, htio da glumi. Na pretsjedničkom mjestu metne on, u znaku žalosti za nesreću domovine, šešir na glavu i reče svojim najdubljim basom: »Građani, došao je trenutak da pokažemo svoje junaštvo. Četa naoružanih izdajica oslobodila je Henriota. Buntovnici su ušli u prostorije vrhovnih odbora. Sa svojim topovima krenuo je Henriot pred vrata ove dvorane.« »Henriot, poviče jedan od nazočnih, hoće da nas opsjedne. Metnimo ga izvan zakona!« Konvent prihvati. Kasnije ustane i Vouland: »Nije samo Henriot pobjegao iz zatvora, isto su učinili Robespierre i njegovi drugovi. Predlažem da i oni budu metnuti izvan zakona.« Konvent prihvati i ovaj prijedlog. Amar se odvaži da iziđe na prozor i da dovikne Henriotovim četama dekret konventa. — Još uvijek je Henriot stajao pod dojmom svojeg pijanstva. Vojska se nije usuđivala, da posluša njegove konfuzne zapovijedi. Lagano se povukoše tobdžije i gardisti na trg de la Grève pred općinom, gdje su boravili Robespierre i njegovi drugovi, potpuno neodlučni i u nejasnosti, šta da se radi. Međutim je konvent, na Fréronov prijedlog, dao nalog, da sakupi vojsku iz svih pariskih četvrti Barrasu, koji je s njim vojevao pred Tulonom. Barras bijaše vojskovođa, ali vojskovođa bez vojske. Pitanje je sastojalo u tome, hoće li njemu poći za rukom da suprotstavi Henriotu dovoljnu vojničku silu.

Između 11 sati u večer, 9. termidora i 2 sata u jutro 10. termidora, pala je odluka. S Barrasom krenuše po svim pariskim četvrtima Fréron, Leonard Bourdon, Legendre, Goupilleau, Bourdon de l'Oise. Po ulicama su izaslanici konventa čitali pri svjetlosti bakalja dekret kojim su Henriot, Robespierre itd. metnuti izvan zakona. Pitomci Marsove škole su najprvi privučeni uz konvent. Lako je bilo pozvati na uzbunu radničke kvartove, koji su, kivni zbog Hébertove pogibije, rado prihvatali priliku da se osvete Robespierreu. I u Gravilliersu, gdje je Jacques Roux propovijedio svoje socijalne ideje, nijesu se oglušili Leonardu Bourdonu. Opasnije bijaše za općinu, da su radničke četvrti duž Sene i sama Cité pa čak i Montmartre prešli konventu, predvođeni Dobsenom, junakom od 31. maja 1793., Vaneckom i kovačom Hassenfratzom. Na njih je čekala da izbije svom silom sekcija de l'Homme Armé (naoružanog čovjeka) koju je predvodio bijesni Tallien. Ovaj je već u 9 sati u večer pronio glas »da je konvent u velikoj opasnosti, da pariska općina namjerava oprijeti se konventu i da je ona preuzela uapšene buntovnike«. Tek šta su imućne četvrti Lombards, Lepelletier, Palais-Royal primjetile, da je u narodu jak pokret protiv općine, počeše se kretati i one. Trgovci, bankari, spekulanti, snabdjevači vojske nađoše se brzo na okupu tek što primijetiše, da je odzvonilo jakobincima. Međutim ni općina nije drijemala. Po cijelom Parizu su njezini ljudi išli da dignu narod. Situacija nije bila jasna, jer je Robespierre uživao velik ugled kao čestit i pošten čovjek, a i jakobinci su se držali uporno njega.

Kao ustuk na dekret konventa izda pariska općina svoj dekret kojim metne izvan zakona četrnaest poslanika. Po uzoru pokreta od 10. augusta 1792. ustanovljena je vanredna komisija. Zapovjednik logora des Sablons pozvan je da krene u pomoć cijelom vojskom. Drugi je poziv, veoma energičan, upravljen četvrti Pika: »Naprijed rodoljubi, naprijed, sloboda pobjeđuje. Već su izvan zatvora oni ljudi, koji su izdajicama postali strahotom. Svugdje se narod pokazuje vrijedan svoga čvrstog karaktera. Skupite se pred općinom. Tu će vam hrabri Henriot podijeliti svoje zapovijedi u ime izvršnog odbora, koji se je sastao za spasenje domovine.« Ispod ovog proglasa stoje potpisi: Legrand, Lerebours, Louvet, Payan, Ro... i jedna mrlja krvi. Između 2 i 3 sata po ponoći desio se naime, protiv svakog očekivanja, potpuni preokret situacije.

Dvanaestorica komesara konventa, koji su sa šarpama, mačevima i bakljama išli ulicama, bijahu već pokupili oko sebe prilično svijeta. Proglas Barèreov, kojim je Robespierre optužen da je plaćenik rojalista i da je, s toga, metnut izvan zakona, imao je taj uspjeh, da su građani srednjeg staleža, koji su sve do toga dana iz straha izostajali od općine, iz nacionalne garde i iz sekcija, brzom odlukom pristupili uz konvent. Jeli iza njih stajala Batzova ruka? Jeli taj neobični čovjek nevidljivo stavljao u pokret sve sile da zbaci posljednjeg pravog pobornika republike? Svakako je jedna tajna ruka vodila u noćnoj omari nevidljive podložnike po redovima tobdžija i gardista, koji su začuđeno gledali u Henriota, kako je bijesno išao na konju i vikao nerazumljive zapovijedi. Proglas pariskog načelnika Fleuriota, koji je tražio da se metne u zatvor 14 poslanika, a između njih Collot d'Herbois, Bourdon, Fréron, Tallien, Carnot, Fouché, jer su se usudili na djelo koje nije htio preuzeti ni sam Luj XVI.: da dadu apsiti najbolje rodoljube, ostao je, u tim prilikama, mrtvo slovo. Trg de la Grève, gdje su bili na okupu Henriotovi ljudi, bijaše sav pun radoznale množine, koja je htjela da vidi što će se iz toga izleći. Barras je međutim, sa svojim vojnicima, malo po malo, duž obale Sene, dolazio bliže općinskoj zgradi. Jedan uhoda bijaše njemu priopćio lozinku Henriotove vojske. Poslije ponoći se cijelo mnoštvo razbjegne: nakon strašno omarnog dana bijaše nastala poslije ponoći nevjerojatno obilata kiša. U tmici se tobdžije bijahu razbjegli. Henriot je uzalud tražio svoje ljude.

Međutim je Leonard Bourdon na čelu bataljona Gravillierske četvrti, uz povike »Živio Robespierre«, ušao u općinsku dvoranu, gdje su boravili Robespierre i njegovi drugovi u sredini izvršnog odbora. Robespierre i Conthon su pisali. Tek što vidješe da su došli neprijatelji, htjedoše nazočni da se spasu. Augustin Robespierre baci se s prozora, Lebas se ubi pištoljem. Stariji je Robespierre — kako se čini — pokušao da isto učini, ali je samo razmrskao donju čeljust. Saint-Just je uapšen. Coffinhal bijaše bacio ljutito Henriota s prozora. Tu je »general« nađen, sutradan poslije podne, u krvi. Couthona, koji se bijaše sakrio ispod stola, bacise sa stepenica. I on je nađen tek sutradan, krvav, blatan, više nalik na ruševinu no na čovjeka.

Robespierre je zatim nošen u konvent. Pri prenosu se bijaše kotrljao u blatu. Rana mu je krvarila bez prestanka. Da ga održe na životu, odlučiše pratioci, da će dizati nešto na više nosila sa strane glave, a noge na niže.

Saint-Just je išao pješice u svom svečanom odijelu, sa široko povezanom kravatom. Konvent, koji je zasjedao u permanenciji, jednoglasnim pokretom je odbio »da primi u svetište zakona čovjeka koji je tako dugo to svetište skvrnio«. Masa je gledala šuteći taj prizor. Na stol u sobi odbora za javno spasenje položen je nepodmitljivi, pošto je skoro po sata ležao pri dnu velikih stepenica. Ispod glave metnuta mu je kao jastuk kutija za naboje municije. Saint-Just i Dumas vođeni svezanih ruku, u čekaonicu, posadili su se, šuteći, prema prozoru (embrasure). Robespierre je otvorio oči tek poslije jednog sata. Da očisti usta od krvi, koja se bijaše nakupila, provuče među zube koricu svog pištolja. Kad je ova sva bila natrunjena krvlju, dadoše nazočni nešto papira. Ovako se je zapriječilo da ga guši krv iz rane. »Hvala vam, gospodine«, izusti diktator. Gledao je ravno u strop, da ne sretne ničijeg pogleda, a samo je jednom još gledao, s izražajem dubokog sažaljenja, na mladog i lijepog Saint-Justa. Dumas bijaše veoma potresen, zatražio je vode. »Donesite odmah za trojicu!« dobaci podvorniku Payan. I Saint-Just je naime bio žedan.

Malo iza toga je donesena naredba potpisana po Barèreu, Billaud-Varenneu i Collot d'Herboisu: da se uapšeni odvedu u konsjeržeriju. Lacoste doda pokazujući na Saint-Justa, Payana i Dumasa: »Proglašeni su izvan zakona«. Liječnik je zatim otpremljen k Robespierreu, »da ga metne u stanje da bude kažnjen«. U konsjeržeriju je Robespierre odveden u naslonjači. Narod koji je išao iza njega, počeo je da ga obasipa svojim pogrdama. Diktator je gledao ponosno u ljude, sliježući ramenima. U konsjeržeriji se Saint-Just sretne s generalom Hocheom, kojega je on sam otpremio bio u zatvor. Plemeniti ratnik ustupi mjesto uapšenom prokonsulu da počasti njegovu nesreću.

U tri sata popodne 10. termidora odvedeni su uapšeni, 22 na broju, pred revolucionarni sud, da se ustanovi njihov identitet. Fouquier-Tinville pročita dekret konventa i naredi da budu predani izvršiocu. U pet sati popodne bile su taljige gotove. Oba brata Robespierrea, Couthon, Henriot, polomljenih kostiju, izmrcvareni, s blatnim odijelom, povezani su na prve taljige. Svaki im je pokret kola iznuđivao užasne povike. A vođeni su najdužim putem na posljednji put. Vrata, prozori, krovovi, sve je bilo načičkano narodom, ali je palo razmjerno malo povika. Pred kućom drvodjelca Duplaya zaustavi se povorka. Dječak je ispraznio na kuću vjedro puno volovske krvi.

Pred samom giljotinom bili su osuđenici, ako se to može izreći, vedriji. Couthon i mlađi Robespierre bijahu potpuno pomireni sa sudbinom. Henriot je, s krvavim licem, rasparane košulje, imao potpun izgled pijanca zatečena u jaruzi. Samo je Saint-Just miran, ostriženih vlasi, dostojanstven, sa prezirnim posmijehom na licu, pokazivao da mu je duh uzdignut iznad sudbinskih trzavica. On je posljednji došao pod sjekiru. Kad je Robespierre htio da položi glavu, otrgne mu krvnikov pomoćnik povez na rani. Diktator poviče tako teško da je cijeli trg odjeknuo. Gluhi udarac razmrska mu kičmu . . . Prisutni su pokliknuli kao da im je mora dignuta s prsiju.

Tri dana kasnije, 14. termidora (1. aug.), ukinut je zakon od 22. prerijala (10. juna).

P R E G L E D

BLAGOJE BERSA

Ime skladatelja Blagoja Berse jedno je od onih, koja su zauzela prvo mjesto u mojim najranijim mladenačkim glazbenim simpatijama. Nisam znao, zašto. Dugo njegove glazbe nisam uopće poznavao. Znao sam tek, da postoji, da nepristrani ljudi njegova djela s priznanjem i poštovanjem spominjem a to je za me, mladoga provincijalnoga glazbenog idealista, bilo već dovoljno, da s anticipiranim pijetetom prema ličnosti toga skladatelja čekam, kad će mi biti omogućeno, da se osvjedočim i po djelima njegovim, da li je glazbena fizionomija skladateljeva uistinu onakva, kako sam ju ja sebi već unaprijed u svojoj duši bio zamislio i predočavao. Kad sam došao na zagrebačko sveučilište, baš je prvi put izvođena Bersina opera »Postolar iz Delfta«. Nažalost izvedbe njene bile su u vrijeme izvan ona 4 mjeseca, što sam ih kao pravnik prve godine proveo u Zagrebu, te je tako nisam čuo ni vidio. Još i danas mi je to žao. Evo sada se 26. siječnja navršila baš dvadeseta godišnjica od premijere te Bersine opere. I tko zna, ne bi li se dali na prste nabrojiti oni, koji bi sa mnom željeli, da tu Bersinu operu — ili ako ne tu, a ono koju drugu — čuju i vide sada na zagrebačkoj pozornici. A trebalo bi, da to svi ljubitelji glazbe žele sada više nego ikad, jer bi to bio nesamo umjetnički događaj, nego i čin pijeteta prema jednom od predstavnika hrvatske glazbe, koji je evo na samu Novu Dodinu, deset dana iza navršene šezdesete godišnjice svog umjetnički vrlo plodnog, ali skromnog i s premalo priznanja počašćenog života, otišao u vječnost.

Listam po glasovirskom izvatku Bersina »Postolara iz Delfta« i osjećam, kako ta glazba govori tako poznatim, pristupačnim i simpatičnim govorom. Ti zvuci teku tako prirodnim, tako nenametljivim melodijskim i harmonijskim tokom, kao da to i ne može drukčije biti. I nehotice se kod toga sjećam, kako mi se još kod nikog u životu nije desilo kao kod Berse, da sam vidjevši ga prvi put u koncertnoj dvorani Glazbenog Zavoda na galeriji među drugim glazbenim ljudima odmah pogodio, koji bi mogao biti on, a da mi ga nitko nije pokazao. Odraz velike ozbiljnosti, na oko bešćutne, tvrde, a uistinu pune proživljene i protrpljene osjećajnosti, bio je kod pojave Bersine tako značajan. Taj odraz počiva i na njegovoj glazbi. I možda će mnogoga, tko samo s površine zađe u nju, ostaviti hladninu. Ali Bersina glazba nije od one vrste moderne glazbe, koja već svojim vanjskim efektima, i često samo njima, osvaja. U tom je pogledu Bersa premalo moderan. On zalazi dublje i daje više.

Bersa je u hrvatskpoj glazbenoj povijesti zauzeo mjesto na prijelazu između Zajčeva doba i suvremene naše glazbe, kojoj je glavni predstavnik Božidar Širola. U toj prijelaznoj eri Bersa stoji na prvome mjestu nastojeći da našu glazbenu umjetnost dovede u što bližu vezu s evropskom glazbom. Ilirac Lisinski orijentirao je početke prema Slavenstvu (bio je praški đak!), iako je to bilo tek romantično traganje; za njim dolazi Zajc sa svojim izrazitim sklonostima prema romanskom glazbenom izražaju (milanski đak!); a iza Zajca eto Berse, koji nosi našoj glazbi tekovine i utjecaje njemačke glazbe (bečki đak!). Osim Albinija nitko nije aplicirao njemački glazbeni smjer na našu glazbu više od Berse. Današnji predstavnici hrvatske glazbe misle i stvaraju opet izrazitije slavenski, te se osobito osjećaju jaki utjecaji ruskih glazbenih uzora.

U doba, kad je Bersa počeo punom snagom da razvija svoju stvaralačku glazbenu aktivnost i da formira svoj glazbeni smjer, nad srednjom je Evropom najjači glazbeni utjecaj imao Rikard Strauss. On vlada od konca devetnaestoga stoljeća do svjetskoga rata, te je njegova glazbena pojava u tom razdoblju dobrano potisnula sve druge. Nema nijednog drugog skladatelja, kojemu je tadanji naraštaj jače podlijegao, nego Straussu. Ni Bersa mu nije izmakao. Naprotiv vrlo razvijenom glazbenom tehnikom, sjajnom arhitektonikom, bujnim glazbenim slikanjem, a nada sve snažnom instrumentacijom veoma podsjeća na Straussov utjecaj. Veličina Rikarda Straussa nije u unutarnjoj snazi njegove glazbe, nego u vanjskoj grandioznosti. On je glazbeni izražajni realizam dotjerao do krajnjih granica deskriptivne minucioznosti. Težište svoje glazbe je posta-

vio u orkestar te je nastavljajući Berlioza i Wagnera stvorio nenadmašivo instrumentacijsko izražajno blago. Iako je Bersa od tih osnovnih straussovskih obilježja mnogo poprimio u svojoj glazbi, ipak im se nije sav predao.

Po glazbenom značenju, po svojim primarno instrumetalnim sklonostima, po područjima glazbe, na kojima se osobito istakao, te po općim značajkama svoje glazbe Bersa pokazuje mnogo srodnosti s češkim skladateljem Zdenkom Fibichom (1850.—1900.) Četvrt stoljeća stoji Fibich pred Bersom, vremenski štaviše Bersin stvaralački rad zapravo tek počinje, kad Fibich prestaje. I Fibich i Bersa odgojeni su na tlu njemačke glazbene kulture, obojica su se istakli kao simfonijski skladatelji, jednako su naginjali programnoj glazbi, obojica su na opernom polju stupali smjerom, koji je udario Wagner, obojica su mnogo stvarali na polju melodrame, a kad su posezali za glazbenom popijevkom, rado su obrađivali balade.

Postavimo li samo simfonijska djela Bersina prema Fibichovima, vidimo njihovu veliku kongenijalnost. Tri Bersine simfonije stoje prema četiri Fibichove. Iz Fibichovih simfonija javlja se doduše tradicija Schumannove romantike, a Bersine se priklanjaju dobrim dijelom novoromantičnoj simfonijskoj obnovi, ali glazbena jedrina i produhovljenost, koja izbija iz simfonijskog zvukovnog obilja kod djela jednog i drugog, odaju ipak u bitnosti stvaralačku srodnost. Ta srodnost postaje još veća, kada njihovo simfonijsko stvaranje prelazi na tlo programne simofijske glazbe. Bersa već jednoj od svojih simfonija daje naslov »Moj život« (1. Škola, 2. Ljubav, 3. Poslije bolesti, 4. Borba u Njemačkoj), te držim, da je to simfonijska analogija čuvenom gudačkom kvartetu »Iz moga života« od Bedřicha Smetane. Odatle kreće Bersa, potican Straussovim primjerom, smjerom programne glazbe stvarajući cijeli niz simfonijskih pjesni. Šest simfonijskih pjesni Bersinih stoji prema isto tolikom broju Fibichovih (među njima je Fibich po Shakespeareu skladao dvije, »Buru« i »Otela«, a Bersa jednu, »Hamleta«). Bersa se u programima svojih simfonijskih pjesni zalijeće u grčku i rimsku antiku i u srednji vijek (»Helada«, »Noć u Rimu«, »Smrt lakrdijaša«), a Fibich poseže za sadržajem iz češke legende (»Zaboj, Slavoj a Luděk«, »Toman a lesní panna«). Posebnim svojim velikim programnim simfonijskim ciklusom »Iz moje domovine«, koja se sastoji iz 12 dijelova, opet nas Bersa podsjeća na Smetanin simfonijski ciklus »Moja domovina«. Nismo to Bersino veliko simfonijsko djelo imali prilike dosada čuti (samo jedan dio, »Sunčana polja«, izveden je tamo negdje pred više od jednog decenija u Zagrebu), pa je nemoguće prosuditi, da li to Bersino djelo ima bar približno analogno značenje za našu glazbu, kako to spomenuto Smetanino djelo sličnoga naziva ima za Češku.

U traženju programnog sadržaja za svoje glazbeno stvaranje još je Bersa sličan Fibichu, što i jedan i drugi uzimaju nekim svojim djelima sadržaj iz slikarstva. Fibich je skladao pet glasovirskih skladbi, u kojima je nastojao glazbom izraziti ono, što je osjećao promatrajući slike fra Angelica Correggia, Watteaua, Ruysdaela i Breughela (Malířské studie«), a Bersa je stvorio tri orkestralne skladbe, u kojima je dao glazbenu analogiju slikama od Rubensa i Böcklina (među njima i slavni »Otok mrtvih«). Treći, koji se u cijeloj slavenskoj glazbi još istakao takvom obradbom slikarskih motiva glazbenim sredstvima bio je Musorgski (»Šetnja po jednoj izložbi«).

Melodramu se kao posebnoj glazbenoj vrsti posvećuje općenito premalena pažnja. Fibich je baš u tom pogledu među svim slavenskim skladateljima epohalna pojava: on nesamo da je sa svojih pet velikih koncertnih melodrama dao na tom polju djela prve vrste, nego je bio prvi, koji je ostvario i scenski melodram, to jest dramatsko djelo, koje se na pozornici izvodi običnim govorom kao i svaka drama, samo što je od početka do kraja praćeno orkestrom na način Wagnerovih glazbenih drama. Popularno rečeno, to je opera, koja se ne pjeva nego govori, ili drama, kojoj radnju ilustrira orkestar. Tu je zapravo Wagnerova težnja, da u operi živa riječ u vezi s glazbom zadrži što većma svoj prirodni značaj, dotjerana do krajnjih granica. Fibich je stvorio samo jedno takvo djelo, trilogiju »Hippodamia«, i koliko znam, nije u tom našao nasljednika. I Bersa je kao melodramatski skladatelj ostao samo kod koncertnog melodrama, a tu se među našim skladateljima najviše istakao. Šteta, što njegovi melodrami (»Božić«, »Saloma«, »Anka« itd.) nisu kod nas uopće poznati. Mislim, da bi vrlo zanimljivo i za spomen Bersin vrlo zaslužno bilo, kad bi se priredilo jedno koncertno veče njegovih melodramatskih djela.

U operi je Bersa wagnerijanac. Gradi na provodnom motivu i na orkestralnoj izražajnoj bujnosti, ali melodijski elemenat ipak ne podvrgava dramatskom onako nemilosrdno, kao što je to činio Wagner, nego traži kompromis u korist melodijske autonomije, kako su to činili još za Wagnera mnogi Wagnerovi pristaše, osobito među Slavenima. Njegova prva opera »Jelka« (na libreto njegova brata Josipa) ostala je nepoznata, jer nije doživjela izvedbe, baš kao ni njegove posljednje dvije opere »Smrt majke Jugovića« (na Vojnovićev tekst) i »Kraljević Marko«. Te tri opere čine jednu skupinu. U drugu skupinu ubrajaju se njegove opere »Oganj« i »Postolar iz Delfta« (obje na tekst od bečkog libretista Willnera), koje su izvođene i kod nas i u stranom svijetu i koje su zapravo i pronijele Bersino ime. Najboljom drže njegovu operu »Oganj«, koja je snažan dokaz Bersina glazbeno-dramatskog talenta. Prema toj operi s ozbiljnim sadržajem postavio je Bersa odmah iza nje komičnu operu »Postolar iz Delfta«, u kojoj je danas čudna mješavina komičnog realnog s fantastičnim elementom i koja svojim prpošnim valcerskim i drugim plesnim melodijama svjedoči, da je Bersa nastojao držati korak sa Straussovim »Kavalirom s ružom«. Vjerujem, da je Bersa u posljednje dvije svoje opere vođen već samim libretima stvorio glazbu s izrazitim narodnim značajkama. Trebalo bi se samo osvjedočiti, koliko je tu smogao da dosegne i u dubljinu.

Uz nešto komornih i lijep broj glasovirskih djela dao je Bersa odlična djela i na polju vokalne glazbe. Jedina izdana zbirka njegovih popjevaka (»Fünf Lieder«) za jedan glas uz pratnju glasovira prikazuje nam Bersu kao velikog umjetnika male glazbene forme, u kojoj daje melodici punog maha. U toj je zbirci uz jednu Heineovu baladu i jedna bosanska o paši i ropkinjici, jedina s hrvatskim tekstom. Prigodom 100 godišnjice ilirskog pokreta, koja se slavi na godinu, ne će se smjeti mimoići njegova dva zbora uz pratnju orkestralnih instrumenata »Ljudevit Gaj« po pjesniku Sibi Miličiću i »Zora puca« na riječi Preradovićeve pjesme. U djelu »Ljudevit Gaj« skladao je Bersa zbor bez riječi, a tako i drugom jednom vokalnom djelu s naslovom »Prvi snijeg«. U tom se očituje Bersa kao skladatelj, koji u prvom redu instrumentalno misli i stvara te nastoji svoju instrumentalnu emancipaciju provesti i ondje, gdje držimo, da je pjevana riječ neizbježiva. Nada sve treba žaliti, što je Bersin »Stabat Mater« za solo, zbor i orkestar (a ima još i drugih duhovnih kompozicija od njega) nepoznat. A ipak je to možda jedna od najvrednijih naših tekovina na onom polju glazbe, gdje su neki glazbeni velikani (na pr. Dvořák) stekli najveću slavu.

Berse više nema. Njegova je uloga u hrvatskoj glazbi završena. A naše poznavanje svega onoga, što je on našoj glazbenoj kulturi dao, tako je neznatno i fragmentarno, da je zapravo zapelo i kod samih početaka. Možda će se ipak među nama naći toliko smisla, da ne zakopamo s Bersom i djela njegova vječnom zaboravu. Bar tako kulturni narodi ne bi učinili.

Dr. Josip Andrić

PO DRAGOMU KRAJU

Pjesnikova majka predala je javnosti, uz dirljivu opasku, posljednju zbirku pjesama pok. D. M. Domjanića[1]) koja je ostala u rukopisu, gotovo spremna za štampu. Pjesnik se već gotovo dvije godine bavio mišlju da je izda; naslov »Po dragomu kraju« dodan je nakon njegove smrti, a isto tako i naslov nekojih pjesama koje su iza pjesnika bile ostale bez naslova. Obilatija od zbirke »V suncu i senci«, ova knjiga kajkavskih stihova sretno popunjava dvije pređašnje svoje drugarice. Velik broj ovih pjesama izišao je prvi put u »Hrvatskoj Prosvjeti«; naši će čitaoci u njima prepoznati stare i mile znance koje će bez sumnje željeti zadržati ovako na okupu, u vrlo ukusnoj i elegantnoj opremi a ipak primjereno skromnoj kakav je i pjesnik za života bio. Dragi njegovi kajkavski stihovi liju se i prelijevaju i ovdje kao suho zlato. Neoslabljenom snagom pjesnik je do posljednjega časa unosio svoju osjetljivu dušu i svoj istančani osjećaj u svijet oko sebe, svakidanji ali za nj toliko vrijedan, jer sadrži svu radost i žalost, svu bol i svu okrepu čovjeka, kojega

[1]) Dragutin M. *Domjanić,* Po dragomu kraju, Zagreb 1933., Tiskom Z. T. »Narodnih novina«.

je uvijek osjećao kao brata i sudruga. A naročito duša naroda, priprostog i njemu totoliko blizog, zrcali se u pjesmama iz pučkog života (Spod Slemena, Drenek cvete, Hajda, Dojdi itd.). Prislanjajući se uz taj bitni izvor, čitava je zbirka obasjana s toliko svijetle vedrine i optimizma, te čini da zaboravljamo teška vremena koja su nam odnijela dragog pjesnika i koja još uvijek tište sve oko nas. Najkarakterističnije su svakako za ovu zbirku razmjerno brojne pjesme s Marijanskim pejzažima (Sunce, Kapela, Na Dolcu, Spomen na Mariju Bistricu) u kojima je toliko nježnosti i tihe, tako rekavši nečujne pobožnosti koja se ne služi velikim riječima, ali je topla i iskrena. Fina akvarelska lakoća pejzaža u vezi s duhovitim idejnim akcentima naročito se ističe u letimičnim, ali toliko živim dojmovima s puta (Plitvice, Spomen na Jesenice, a naročito prekrasna: Spomen na Split). Vrlo su karakteristične laganim humorom zadahnute sličice u detalju, pune izrazite plastike i živog kolorita na pr.:

Kak ste mi lepe i bele,
v bunde oblečene cele,
v kapi prek vuh vam je lice,
kaj vam je zima, starice?
(Stare hiže v snegu)

Ili ova humoristička minijatura iz Splita:

Na otoku grad je jen mali,
vu morje je štel da beži,
al nisu ga lepoga dali,
za obalu zid ga drži.

Ili ona o sv. Valentinu koji je tražio ptiće:

Kaj to veter pripoveda
z nekim se spomina,
kaj se fali, kak je zbavil
svetog Valentina?

Bil je v snegu sam, bez puta,
ni znal, kam bi hodil,
vetru ga je bilo milo,
pak je njega vodil.
(Na Valentinovo)

Premda ova zbirka od osamdeset pjesama ne donosi nikakvih bitno novih motiva za određenje pjesničke ličnosti pok. Domjanića, ona je i stvarno i sadržajno toliko bogata, toliko pravo domjanićevska, da se bez nje neće moći ni govoriti o Domjanićevoj poeziji, a da se ne mimoiđu nekoji od najljepših njezinih dragulja. Kao posljednji dar pjesnikov, čitaoci će je još i više prigrliti.

Ljubomir Maraković

SELO I GRAD

I

Ivan Dražić studirao je dvanaest godina u gradu, ali se poslije svršenih studija vratio na selo i tu obrađuje svoju zemlju živući mirno sa svojom majkom. Moderni plug koji je nabavio za sebe, posuđuje besplatno svojim susjedima seljacima, a za slobodnog vremena drži s omladinom sastanke na kojima se, u nevezanom razgovoru, pretresaju pitanja koja su važna za seljačko obrazovanje. Ivanov ujak, dr. Blaž Kružić, u čijoj je kući bio Ivan za svoga školovanja, pošao je sasvim drugim putem, s pomoću ambicija bez skrupula utvrdio se u gradu kao moćan i bogat odvjetnik, i prezreo svoj zavičaj. Njegova kćerka Olga koja je međutim svršila medicinu i postala liječnica, dolazi na selo na odmor. I dok ona, djevojka bistra i samostalna, konfrontira ono što je gledala u roditeljskoj kući s onim što je sada okružuje, raste sve više njezina simpatija za Ivana, a naročito otkad ovaj umalo da nije žrtvovao svoj život da spase selo od poplave. Pritom je njega izbavila od životne opasnosti svojom neustrašljivošću baš sama Olga; a kako ona kao liječnica ulazi u seljačke kuće jednostavno i priprosto da pomogne bolesnicima, to je ona uskoro osvojila srca čitavog sela. Ali uslijed slučajnog nesporazumljenja Olga zaključuje da Ivanovo srce više nije slobodno; uza sve to ona ostaje kod svoje odluke da će kupiti susjedno zemljište i ostati tu na selu, među narodom, da radi za nj; možda će tako popraviti i po koji grijeh svoga sebičnog i materijalističkog oca. No Olgina ljubomora bila je bez temelja i ubrzo se prokaže da je mala Anica bila samo Ivanova najnadarenija i najpožrtvovnija pomagačica u radu oko okupljanja i prosvjećivanja omladine; i tako se slože ne samo oba srca, Ivanovo i Olgino, u čistoj ljubavi, nego se združi i njihova zemlja da bude podloga zajedničkom blagotvornom radu u narodu i za narod.

To je zaplet i rasplet, kako se vidi, dosta naivan i običan, u noveli »Veliko proljeće« g. Stjepka Vrtara,[1]) s dosta prozirnom i naivnom psihologijom glavnih lica, tako na pr. kada Olga, djevojka u zreloj dobi i praktična liječnica, ne zna zašto se sve gore osjeća otkad je došla na selo. Istina, tetka joj kaže da ona dosad nije ni znala šta je proljeće »u sjeni sobe, u prašini ulice, u teškom školskom zraku«, ali zar je jednoj liječnici zaista tako nepoznata fiziološka strana tih promjena? Također je karakteristično za shvatanje autorovo, da nema u cijeloj pripovijetki nijednog opakog ili lošeg lica, jer kako bi inače selo bilo onaj raj zemaljski koji on u njemu vidi? Također se vrlo teško snaći u tom, gdje bi to selo bar od prilike imalo da bude: ni okolica, ni materijalni život seljaka, ni njihov specifični karakter ne nose nikakvih naročitih oznaka, sve je svedeno na tipski oblik, bez smisla za realistički kolorit i za snagu njegove uvjerljivosti. Kao pripovijetka, dakle, »Veliko proljeće« suviše nas sjeća na didaktičke članke iz čitanaka i almanaka; nije teško prozrijeti ni svršetak ni osnovnu misao djela, a vrlo je teško primijeniti sve to, jer je stavljeno u bezbojan milieu koji ne daje nikakva uporišta za konkretne analogije. Ipak ima jedan vrlo vrijedan momenat kod svega toga a taj je, da autor poznaje selo i seljaka, i da ih voli. Njegova novela pisana danas, u doba socijalnih i materijalnih kriza, prikazuje sve to pitomo i počešljano kao u Veselinovića ili Milovana Glišića. Ali ono, bar, nije karikatura kao u mnogih današnjih gradskih socijalnih pisaca, koji se, tobože, bore za seljaka. Autor ima svakako i tu zaslugu, da hoće čitalačku inteligenciju da predobije za selo i za njegov svijet. U naivnosti svoga pripovijedanja, on to čini, doduše, dosta nevješto te se i suviše osjeća tendencija, ali u današnje doba toliko glasne »propagande«, njegov je istinski zanos za selo svakako simpatičniji od bučnih reklamnih patetičnih fraza koje se često smatraju potrebitim rekvizitom socijalne književnosti.

G. Vrtar dao je svojoj noveli naslov »Veliko proljeće«, očito s nekim simboličkim smislom, ali taj bi smisao bilo dosta teško pogoditi po onom velikorječivom uvodu u kojemu se deplasirano govori o napretku čovječanstva, o televizoru i Rudyardu Kiplingu, o Životu, Početku i Proljeću, sve velikim slovom. Sve to ima vrlo malo ili nikakva posla sa samom tom skromnom i jednostavnom pričom iz života, i prizor oranja novim strojem, živ i istinit, mnogo bi bolje pristajao kao neposredni uvod u pripovijetku. Jer i on je simboličan — ali konkretnije — i čini samo uvod; šteta je što se s tim Andrijom i s tim motivom pluga ne susrećemo pobliže kasnije u pripovijetki. Kako je, dakle, nejasna autorova simbolika Proljeća, tako je suviše jasno i jednostavno njegovo rješenje problema sela: da svako tko odlazi sa sela u grad, ostavlja nepopunjeno mjesto iza sebe i, prema tome, pravilno bi bilo, unatoč svima školama koje je svršio, da se vrati na to svoje mjesto i da živi na selu podižući svojim obrazovanjem seljake oko sebe koji će mu uvijek za to biti zahvalni. Međutim, problem nije nipošto tako jednostavan, jer selu mogu direktno da posluže samo izvjesna zvanja, kao ovdje liječnica; drugi će to moći samo posredno i samo u gradu, radeći uklopljeni u čitavom organizmu narodnog života u koji pripada i selo. Zatim, selo se rasseljava i radi množenja pučanstva: valjana porodica donosi velik broj djece, a svi ti ne mogu živjeti na očevini. Lako je u slučaju Ivanovu koji nema nego majku, i u Olginu koja može da kupi zemljište jer joj je otac u gradu stekao bogatstvo. Ali ima čitavih sela koja baš radi toga očuvanja zemlje koje je seljaku životni princip, neće da imaju djece, a to svakako nije ideal. A u drugu ruku, seljak nikoga ne prezire toliko koliko proletera, beskućnika, čovjeka bez zemlje. Da je Olga došla bez igdje ičega i da nije mogla sama kupiti zemlje, njezin bi položaj među seljacima bio sasvim drukčiji. A tko bi joj bio čuvao to »njezino mjesto« na koje je imala da se vrati? Pametno je da se vraćaju u selo ljudi koji imaju tamo na čemu da žive i koji imaju takvo zvanje koje može seljaku koristiti izravno i neposredno; u toj je mjeri i u tom smislu opomena g. Vrtara korisna. Ali ne smije se dobivati dojam kao da je grad neko prokleto mjesto od kojega dolazi sve zlo na selo. Bezobzirnih sebičnjaka i materijalista kakav je bio dr. Blaž Kružić, Olgin otac, ima i na selu kao i u gradu. Gavana, spletkara, varalica i dr. ima uvijek i na selu i u gradu. Ako je

[1]) Stjepko *Vrtar,* Veliko proljeće, novela, Zagreb 1933., Red. izdanje »Matice Hrvatske«.

zdrava porodica, osnovna stanica ljudskoga društva, grad je također izvor mirna i zadovoljna života, i mnogih dobrobiti za čovječanstvo.

II

Idilska i topla slika »purgerskog« živoita kako je nabacuje g. S. Trontl u svojoj pripovijetki »Nevidljivi Tone«[2]) pokazuje to u vrlo šarolikoj i živoj slici. Nisu li toliko simpatični svi ti Bahorići, Slamci Plemenitaši, Protuletci i druge dobričine iz starinskih gradskih ulca kojima je, unatoč svim paklenski bučnim atrakcijama i distrakcijama grada, još uvijek najveći doživljaj i vrhunac užitka nevina »velika« slava u prijateljskom krugu s »janjčićom« i ostalim priborom, pristojno zalivenom primjerenom količinom vina. G. Trontl, realističniji i vještiji od g. Vrtara, umio je sav taj svijet zaliti dahom tople intimnosti baš tim što je toliko živo i plastično zašao u svaku od tih sitnih ali toliko izrazitih ličnosti s njihovim svakidanjim bolima i brigama, ali i s njihovim smislom za život koji oni ipak časno proživljuju i hrabro podnose. Bez sumnje je kod nas još uvijek neumjesno pisati o gradu kao o nekoj sablasti s neboderima koji proždiru stotine ljudi svojim zamršenim mehanizmima i mašinerijama. Nije grad neka naročito nagomilana bijeda, nego dakako, ima bijede više ondje gdje je više ljudi na okupu. Svi pokušaji da se Zagreb prikaže »velegradom« u američkom stilu nisu drugo nego utrka za onim što tobože mrzimo i prezirēmo, a što nam ipak imponuje svojim tempom i golemošću. To je često nehotično i nepoznato naličje te t. zv. gradske asfaltne poezije kod nas, koja hotimično i svijesno izbjegava sva ona mjesta gdje grad živi zaista svojim, starinskim i mirnim, vjekovnim životom, gdje se očituje duša njegovih pravih stanovnika i njihovih djedova. Umjesto toga, za tu socijalnu književnost koja silom hoće da stvori nezadovoljstvo prikazujući, doduše, često realne činjenice, ali u nerealnoj, iskrivljenoj perspektivi, grad je prometna ulica u kojoj se događaju teške nesreće i ljudi padaju kao muhe od nemilosrdnih tramvaja ili oholih gospodskih automobila (u istinu, u Zagrebu prometne se nesreće mogu nabrojiti na prste, i njihovi su razlozi daleko raznovrsniji nego što ih zamišljaju ovakvi pisci); grad je »sajam taštine« s korsom i kavanama (iako 90% gradskih djevojaka, i to najčestitijih, nikada i ne vidi korso, a u kavanama sjede nerijetko i prilično podugo baš socijalni pisci i njima najbliži); grad je, za njih, napokon, periferija s jadom i nevoljom u potenciranom obliku, periferija koja zaista očajno kontrastna sa sjajem kavana u kojima sjede socijalni pisci i s bučnim centrom koji toliko imponuje onima koji se neprestano vrzu po njegovim ulicama i ne mogu bez njega živjeti. Ali to nisu ni oni koji zaista stvaraju grad ni oni koji u njemu rade, od 200.000 ljudi zaista je krivo neprestano gledati samo prvih i posljednjih nekoliko desetaka tisuća kad se govori o gradu. Grad je, bez sumnje, lažnim sjajem svojih skorojevića i mračnim zakucima svoje lokalne obuhvatnosti, sastajalište i leglo kojekakve bijede i svakojakih poroka, ali pored toga, on kud i kamo više znači organski život, poredak, intenzitet stvaralačkog života a naročito puninu svijesti o predvodnoj ulozi u narodnom životu i u općem napretku. Te predvodne uloge neće i ne mogu da vide oni koji u gradu ne poznaju nego silom importirane birokrate ili tuđinske skorojeviće, darove političkih i socijalnih nasilja i spletaka, i kojima je sve nakazno, lažno i gnjilo, jer misle da indiskretni pogledi iza kulisa skandalskih afera i bapskih brbljarija znače zaista široke vidike i duboke poglede u bit čovječjeg srca i u dno ljudske duše. Ako je grad, ili govorimo konkretno: Zagreb, tako pun Glembajevih i Križoveca čiju egzistenciju u principu nipošto ne poričemo, nije li velika njegova zasluga što je, unatoč svemu tomu, stvaralački predvodio borbu naroda za opstanak i kulturu i što je, u toj velikoj borbi, stvorio i tolike neznatne, skromne, ali čestite i poštene ljude koji ne znaju galamiti da se uguraju u prve redove interesa socijalnih pisaca. Dakako da će ovi sve to spremno nazvati lažju, velikom hrvatskom lažju, ali ako je tako, tko je stvorio sve one tisuće čitalaca koji pretplaćuju njihova djela i omogućuju da i ona izlaze u tom lažnom gradu i da njihovi pisci žive od te lažne kulture?

Ako je pero gđe. Jušić-Seunikove preslabo da riješi tako krupan problem kao što je sanacija baš tih teških rana na tijelu modernog grada koji hoće da ozdravi, ipak joj treba

[2]) Stjepko *Trontl,* Nevidljivi Tone ili takvi su naši ljudi, Zagreb 1933., Nakladna knjižara »Epoha«.

priznati da je pokušala pozitivno obraditi taj problem.[3])

Ma koliko površan bio njezin pogled jer ne ide dovoljno u dubljinu ni psihologijski ni stvarno, ipak je korisno otkinuti se od rekriminacija protiv predratne prošlosti čak tamo od nekih međumurskih madžarskih varalica i prevarnih igrača, i zahvatiti neposredno u uzročnik današnjih kriza, poslijeratni bezmoralni kaos želje za brutalnim užicima i za sticanjem bez skrupula, lažnim spekulacijama poslovnog svijeta i prpošnim kombinacijama svih onih koji su mislili da će, iskorišćujući olako konjunkturu, putem Holywooda ili modernog plesa ili bilo kakve »umjetničke« senzacije doći do slave koja za taj svijet znači teške dolare. G. Stanko Tomašić iznio je, u »Salonu gospođe Kle«, na svoj način i naročitom pripovjedačkom tehnikom, sugestivnu i vrlo plastično sliku toga moralnog rasula, ali nije išao dalje od osude, od žigosanja poroka. Gđa. Jušić-Seunikova postavlja u centar radnje pozitivan tip žene koja je prošla kroz sva ta iskušenja i pročišćena snagom gorkih iskustava, poduzima divski posao da čitavu tu megalomaniziranu porodicu privede k svijesti i moralnom i poslovnom zdravlju. Recimo da pretpostavka da je Krista zaista dospjela u Holywood i da ju je, razočaranu i ostavljenu na cjedilu, zaista Amerika naučila poslu i svijesti o dužnosti, recimo da ta pretpostavka nije baš toliko fantastična u tim godinama, u kojima se svašta zbijalo. Ali da se sva ta sanacija duboko zagrezle kuće Šimića zbija s pomoću zajma Američkog milijunaša koji se zaljubio baš u Kristu, došao za njom čak u Zagreb i, odbijen, ipak krupnim zajmom izvukao njezinu porodicu, to već zalazi u područje happy-endske fantazije američkih filmova. A još je manje realistički uvjerljivo da su se ne samo sve te peripetije, nego i dozivanje k svijesti ostalih članova porodice Šimića, uspjeh u Beču Kristine sestre plesačice, očaj Kristina zaručnika, siromašnog novinara kojemu je ona žrtvovala američkog milijunaša a kojega sada dovodi na rub propasti jer za čitavo vrijeme toga svoga spasa. Svalačkog rada neće da mu se javi (!) — da se sve to zbilo u jednoj jedinoj »godini kušnje«! Takovim »modernim tempom« uzet, čitav se rasplet romana doima ipak suviše dekorativno, scenski namješteno, filmski ubrzano. Ljepota jedne žene i njezin sasvim općenito shvaćeni moralni osjećaj nisu dosta da iscijele čitavu jednu stanicu ljudskoga društva, i g. Budak je, u svom romanu »Na ponorima«, ne toliko ekstenzivno, ali vrlo intenzivno naglasio i produbao mistički smisao bola i trpljenja, otkupnu vrijednost stradanja za druge, uprta o natprirodnu snagu vjerovanja. Gđa. Jušić-Seunik nastoji da izgradi pozitivan i optimističan pogled na svijet (karakteristično je da to u nas čine u prvom redu žene!), ali taj pogled nije dovoljno obuhvatan u metafizičkom smislu, iako je simpatičan u svojoj hrabrosti i u svojoj neoborivoj vedrini.

III

Ali i ovdje, u pitanju grada, bilo bi pogrešno misliti da je sanacijom porodice i ljudskih odnosa, uspostavom mirnog života i redovnog poretka, sve riješeno i smireno. Ni u gradu, kao ni na selu nije sačuvano mjesto svakom pojedincu, iako će svaki svoje mjesto jednom naći, ali će po koji trebati tek da ga osvoji. Iz sredine toga idilskog vlaškoličanskog ili dugoličanskog života, podiže se od jednom kakav »vušivec« ili »falot«, nestaje ga jednoga lijepog dana — poput Trontlova »nevidljivog« Toneta —, i svi misle da su njegove dotadanje vragolije i mudrolije našle završetak u nekoj nepoznatoj tragičnoj zgodi kojoj je, nezaštićen i neumješan pao žrtvom. Međutim se, nakon toliko godina, pojavljuje proslavljen umjetnik ili znamenit naučenjak, ili imućan poduzetnik ili priznat stručnjak koji sigurnom rukom zahvata, preokreće, obnavlja, uskrisuje, stvara — a u njemu odjednom njegova miroljubiva braća, roditelji i stari »pajdaši« u sjeni starodrevnih »kula« i zvonika prepoznaju »svoga« Toneta ili sličnog »tića«, koji je smiono odletio iz rodnog gnijezda jer je ono bilo pretijesno za njegov snažni duh ili za njegov pronicavi um. Izumitelji, otkrivači, osvajači carstva duha i krčitelji svih svijetlih putova čovječanstva otimaju se, u svom zamahu, uskom krugu idile i njezina poretka. Oni su outsideri društva, ali veliki samo onda kada njihova golema krila zakriljuju sve ono što je sitnije od njih, razbacano, raštrkano, da se pridigne, ojači i digne nebu pod oblake.

[3]) Zdenka *Jušić-Seunik,* U godini kušnje, Roman, Zagreb 1933., Zabavnik »Matice Hrvatske« knj. 5.

Šteta je što Trontlov »Nevidljivi Tone« nije roman širokih kontura, radi lika njegova glavnog junaka koji je na takav način umakao u Švicarsku, nakon godina održao riječ da će svome ocu poslati švicarski sir poput bačve, ali nije postao sirar nego znamenit muzičar koji je u tuđini proslavio genij svoga roda. Tako su se vraćali Lisinski i Krežme, Bukovci i Meštrovići — ako se kome čini takva historija nevjerojatna. Trnine i Kernicke tek su u stare dane sklanjale svoju lovorom ovjenčanu glavu na rodnu grudu, ali je nisu nikad izdale. I ne će uzalud počivati njihov prah pod busenom njihove domovine. Sve je to, za mnoge, danas tek pusta fraza. Za njih je uvjerljiviji paradoks da se Leoni Glembajevi i Filipi Latinowiczi plasiraju u Parizu i Bostonu kao majstori suvremenog slikarstva, a dolaze kući kao neke dekadentne podrtine i bezvoljni cinici cerebralnih senzacija. Umjetnost i genij ne znače poigravanje umjetničkim uspjesima i preziranje sebe i drugih. Ako je znak vrijenja genija časovita potištenost pred novim velikim ciljevima, nije mu nipošto obilježje trulo filosofiranje i senilno nadovezivanje na nekadanje nezdrave pubertetske senzacije. Ne mora sve biti nasmijano i vedrinom obasjano kao u Gjalskoga »Na rođenoj grudi«, može da nas čeka martirij Novakovih »Dvaju svjetova« (još uvijek nisu zastarjeli ti stari putokazi duha!); pobjede duha dakako da ne znače mondene senzacije, a često ni vidne uspjehe uopće. Ali za zaista genijalnog čovjeka, nakon toliko godina velikog svijeta i istinskog rada, ne može rodno tlo biti samo pozornicom za degeneričke porodične kavge ili za životinjska klanja suludih paranoika.

Još je mutnija i bezrazložnija perspektiva koju otvara sličnim motivom g. Stjepan Mihalić[4]) u svom »Povratku Krste Bukovačkog«, prvoj od triju pripovijesti u istoj svesci. G. Mihalić nam potpuno ostaje dužan opravdanje, na osnovi čega Bukovački tako suverenom superiornošću briskira svoju majku, brata i njegovu ženu i sve oko sebe, vrativši se iz svijeta.

[4]) Stjepan *Mihalić*, Zapaljena krv, dvije novele i lirski roman, Zagreb 1933., Zabavnik Matice Hrvatske, knj. 6.

Pisac nam kaže samo šta je htio, a i to samo u pjesničkim frazama: »Deset je godina što slab, utučen, poderan. A šta je radio u svijetu? je evo ovdje, — gušen istom ovakovom maglom u otrovnom smradu istih kanala, — ptičji zadrhtao osjetivši potpunu slobodu. Jaka vatra njegove krvi, sočne od mladosti i neobuzdane od želje, htjela je život širokih vidika, snažan i zračan od sunca«. To što je on pred deset godina htio, a sada se vraća kao mlad starac, ne daje mu prava da svoju rođenu mater koja, konačno, ne čini nikakva zla, naziva glupom, sve skupa promatra s nekog stajališta socijalnog nihilizma, i svojoj snahi ubija porod zaprepastivši je konstatacijom, da je njezin muž, njegov brat, padavičav. Krsto Bukovački, kad je već tako mudar, mogao se raspitati i lako saznati da padavica nipošto nije nasljedna bolest i da je i to njegovo »dramatično« otkriće dokaz kako on koješta govori i čini u što nije pravo ni zavirio. A što je ona, koju je on nekad volio, pošla za njegova brata, za to on nije pitao kad se, pred deset godina, onako pobjedonosno emancipirao od roditeljske kuće i rodnog grada.

Konačno probuđenje Krste Bukovačkog i odluka da će svršiti pravo, da uzmogne braniti slabe i progonjene, ne rezultira pravo iz one cinične prezrivosti prijašnjeg Kristina držanja i njegove zajedljivosti prema njegovim najbližima. Preokret na temelju nekoliko dobrih riječi Aninih suviše je nagao i doima se kao silom nametnut. Ali njegova je pointa sasvim ispravna, i treba je ovdje zabilježiti na opomenu svim Leonima i Latinowiczima i svima povratnicima koji dolaze kući da kopaju po svojoj i tuđoj truleži, umjesto da stvaraju nov život oko sebe: »I zato pitam, što je razlog, da je čitav život toliko mračan i žalostan? Nisu to krivi Vladimiri Bukovački, pa ni Bani, a ni Karasove Ane, nego evo ovakvi Krste Bukovački koji vide krivnju i otkrivaju nedjela, ali svoju su snagu obuzdali šutnjom i u njoj čame, ne brinući se ni za ljude ni za život... Nije život u jalovu odricanju, nego u tom, da napnemo mišice i snažno zamahnemo« (str. 37.).

Ljubomir Maraković

ISTRATIJEVO PISMO I »DANAS«

Premda se g. Krleža, u istom broju svoga lista »Danas« (koji, valjda u potkrepu svoga naslova, na uvodnom mjestu donosi dramu koja se ne odigrava danas niti je danas napisana, već ore staru brazdu g. Krleže s Agramerima i svjetskim ratom) u članku o svojoj t. zv. »anatemi«« zgraža nad nepotpisanim napadajem kad se radi o njemu samom, ipak pušta da, u istom tom broju, povodom Istratijeva pisma R. Rolandu, netko, ne samo bez potpisa nego i bez elementarne lojalnosti, napada mene što sam to pismo, uz nekoliko riječi tumača, donio u prijevodu, u »Hrvatskoj Prosvjeti«. Ne radi anonimnog gospodina koji nema ni toliko petlje da potpiše svojim imenom insinuacije u kojima meni (govoreći o sebi u nekom majestetičnom pluralu) pripisuje ni više ni manje nego tendenciozno iskrivljivanje činjenica, nego da se objasni vrijednost i metoda ovakvog polemiziranja, protumačiću stvar ovdje, s nekoliko redaka, svojim čitaocima. Da li netko tko nema pristojnosti da potpiše svoje peremptorne sudove »vjeruje« u moje »književne kriterije« ili ne, to zaista može svakomu biti svejedno. Ali, o mojim se sudovima ovdje nije nikako ni radilo, nego o tom da je sam R. Roland priznao književni talenat Istratijev, uvedavši ga u književnost i poduprijevši ga u tom da se opredijeli za tu karijeru. Utvrdivši jednom vrijednost Istratijeva talenta, »građanska« kritika, kao nijedna kritika uopće, nije imala razloga da iznova započne s ocjenjivanjem Istratija kao romansijera, kao što se to ne čini ni kod drugih priznatih pisaca. Njegovo je posljednje djelo, prema tome, zabilježeno i ocijenjeno kao književna novost. Konačno, o talentu kao takovu ne bi odlučio ni neuspjeh, ni relativno manji uspjeh kojega od njegovih novijih djela. Rolandovo kasnije djelo o Beethovenu (Les grandes époques créatrices) nategnuto je i izvještačeno prema njegovoj prvoj, sažetoj i genijalnoj knjizi o istom velikanu, pa zato ipak nije nitko Rolandu ni porekao ni umanjio talenta. Ali čitavo to »gombanje« anonimnog i u svojim »književnim kriterijima« toliko kompetentnog pisca nipošto ne pogađa meritum stvari. Zaista je čudno kad pronicavi pisac, na kraju, konstatuje da mu »nije jasno« što će meni ovaj »Pajin Damask«. Pa, domišljati gospodine, ovdje se o Damasku uopće i ne radi! Ako ima kakova tendencioznog natezanja u ovoj stvari, to je to upravo očajničko mučenje g. anonimusa oko neke »konverzije« Istratijeve. Tko god je pažljivo čitao list Istratijev R. Rolandu, može lako konstatovati, da se Istrati sam *izričito i jasno* ograđuje od kakva prelaza na katolicizam. (»Osim toga, vaši »komunisti«, iskrivljujući tekstove onoga što sam pisao, objavljuju svuda da sam prešao na katolicizam«. H. P. XX. 319.)

U svom pismu Fr. Mauriacu, Istrati se služi samo pjesničkim frazama nekog nejasnog misticizma koji nipošto i ni u kojem slučaju ne može biti izjava katoličkog vjerovanja. Ako g. anonimusu »nije jasno« o čemu se u čitavoj stvari radi, umjesto da priča o svemu i svačemu: radi se o apelu Istratijevu R. Rolandu, da ga, kao čovjeka, uzme u zaštitu protiv laži i kleveta komunističkog lista »Humanité«. Na taj stvarni i sasvim konkretno određeni poziv nije odgovorio ni R. Roland, a ni »Danas«. A ja i nisam htio drugo nego da pokažem, kako se zamućuje vid i onima koji su bili u prvim redovima tražeći da se izdignu »au-dessus de la mêlée«, i kako i veliki duhovi znaju izgubiti osjećaj čovječnosti i objektivnosti, kada se bezobzirno i beskompromisno opredijele za nasrtljive ideologije. To je lekcija i suviše tužna za mnoge, a da bi pritom igralo kakvu ulogu napřezanje g. anonimusa da meni silom nešto dokaže svojom egzegezom riječi »prije izvjesnog vremena«. Uza sve to, tražiti u tom izrazu neki tendenciozni smisao, znači ne samo tendenciju nego upravo prostu i nekvalificiranu podvalu, jer izraz »izvjesni« nikako ne može po sebi da znači isključivo kratak rok, nego neko vrijeme koje je poznato, ali se ovdje ne navodi, jer njegova dužina ne igra nikakvu ulogu. Zar zaista kad se kaže »to je učinio izvjesni gospodin« znači da je taj gospodin malen, kratak, dalek ili bliz? A budući da se ovdje ne radi ni o Istratijevu obraćenju na katolicizam (jer ga on i sam poriče), dakle ni o kakvom Damasku, a ni o meritumu Istratijeva preokreta prema Rusiji, nego o tragičnoj šutnji R. Rolanda i o čisto čovječanskoj stvari pitanja, to ovo hvatanje za slamku u polemici koja ne pogađa cilja, najbolje pokazuje, kako o samoj stvari g. »Danas« nema šta da kaže. Ni danas, a čini mi se, ni sutra, jer je čitava stvar jasna — izvan diskusije.

Ljubomir Maraković

KNJIGA O SUVREMENOJ PEDAGOGICI

Ovih je dana izašao iz štampe 1. svezak sa izvorima (1. sveščić) »Razvoja i sustava suvremene pedagogike« od g. dr. Ante Cividinija.[1]) Ovaj je svezak uvod u djelo koje će izlaziti dvaput mjesečno u pojedinačnim svescima kao nastavcima; uporedo sa svakim sveskom izlazit će u sveščićima »Izvori za Razvoj i sustav suvremene pedagogike«, s karakteristikama, autobiografijama i biografijama filozofa i pedagoga, i izvacima iz njihovih djela.

G. Cividini piše vrlo lakim i brzim stilom. Na mjestima ima upravo lirske rječitosti, topline i zanesenja. Stvari o kojima piše temeljito poznaje navodeći mnoga imena i citate. Ovaj uvod obrađuje savršenost čovjeka i prirode prije grijeha i sadašnju disharmoniju, koja rezultira iz neposluha prvog čovjeka, naših praroditelja Adama i Eve. Grijehom je čovjek izgubio savršenstvo ogreznuvši u svakome zlu i nevoljama; stvoren za više i ljepše nego je ovo zemaljsko i raspadljivo, žudi za izgubljenom srećom; htijući na svaki način da je nađe, nanovo duboko pada. Tako je čovječji um krivim apliciranjem izmislio animizam, animalizam, fetišizam, politeizam, antropomorfizam, panteizam, skepticizam, deizam, ateizam, i čitav snop drugih krivih filozofskih sistema. Na 18. strani čitamo: »Pritom je svejedno, da li postanak duše datira prije ili od postanka čovjekova tijela, kao što je svejedno i to, da li duša te tragove nosi posredno od čovjeka ili neposredno od Boga.« S ovim se mi ne slažemo, i ne možemo složiti, jer Crkva uči kreacionizam duše, a ne preegzistencijanizam. Na drugom se mjestu i g. Cividini drži ovoga, pa nam to čudnovatiji izgleda gornji citat. G. pisac vrlo jasnim i konciznim riječima obračunava s Leibnitzovim apsolutnim optimizmom i Schopenhauerovim apsolutnim pesimizmom, temeljito raspravlja o indijskom, izraelskom i grčkom bolu u književnostima tih naroda i dokazuje ispravno stajalište kršćanstva (Kat. Crkve) o poimanju života i svijeta. Pri koncu ove knjige raspravlja s lijepim naučnim aparatom o znanju i moralu, o ljubavi i ženi, o kreposti i smrti; iznosi etimologiju pedagogike, pedologije i pedotehnike, a onda prelazi na vezu pedagogike s filozofijom.

Ovo će djelo, bez sumnje, biti od velike koristi za našu naučnu literaturu, jer mi Hrvati oskudijevamo i suviše na pedagoškoj književnosti; nemamo sve do danas knjige, koja bi sustavno prikazala sva ili barem neka područja pedagoške prošlosti i sadašnjosti. Udžbenici Stjepana Basarička, Đura Turića i Julija Golika danas su tek spomenici pedagoške prošlosti, budući da su ih zamijenile knjige nastrane i vrlo sumnjive vrijednosti.

U budućim svescima treba malo više pripaziti na pravilnost jezika. Zastarjelih oblika: ovijeh, onijeh, sasvijem ne bi smjelo biti u ovako vrijednoj knjizi. U pravilnom hrvatskom govoru nikad se ne nađe čovjekov nego čovječji, takovu bolu mjesto takvu bolu, židovskih mislioca mjesto mislilaca, takih mj. takvih, i t. d. *Mate Meštrović*

[1]) Dr. Ante *Cividini,* Razvoj i sustav suvremene pedagogike, Zagreb 1933. — Kao prilog svakom svesku Izvori za razvoj i sustav suvremene pedagogike.

USPOMENE NA ŠENOU

Među najvrednije publikacije koje je donio Šenoin jubilej, pripada bez sumnje ova mala knjižica uspomena njegova sina g. Dra. Milana Šenoe[1]) koja u svojoj biti nije nikakav prigodni spis niti je namijenjena upravo jubilejskoj proslavi, ali svečanosti, predavanja, književna izdanja i samo bavljenje pjesničkim radom njegova pok. oca (g. M. Šenoa sudjelovao je kod uređivanja Minervina standard-izdanja cjelokupnih pjesama Augusta Šenoe, naročito što se tiče neizdane ostavštine i određivanja kronologije pojedinih pjesama), sve je to svakako pridonijelo da je sinu bilo lakše rekonstruirati historijsku atmosferu i naići, u svome pamćenju, na različite, nama toliko drage, za plastiku Šenoine ličnosti toliko zanimljive, crte i crtice, zgode i okolnosti koje bi, možda, inače, već u svijesti bile i potonule. I sam pisac dobra pera, g. Milan Šenoa našao je najsretniji ton za kazivanje ovakvih uspomena: kao naučenjak, on je s potpunom akribijom i trijeznom objektivnošću ispitivao sve stvarne momente, naročito one o podrijetlu imena i porodice, o kući u kojoj je Šenoa stanovao itd. U drugu ruku, pisac je našao i srdačnosti i topline da se sjeti svih intimnih, kućnih, čovječanskih momenata na način dostojan i velikoga oca i zahvalnoga sina: bez raznježene sentimentalnosti, bez insistiranja na nevažnim sitnicama iz familijarne slabosti, a ne zalazeći opet suviše u stvari poznate i suviše široke za ovaj intimni krug, pisac pripovijeda glatko i zanimljivo povezuje spretno pojedine crtice u živu i nepretrgnutu cjelinu, uokviruje sve spretno u aluziji na vrijeme i ljude, i tako stvara knjižicu koju bi trebao svatko da pročita i iz koje će i one stvari koje je, možda, dosad i znao, gledati iz druge, vrlo značajne perspektive. G. Milan Šenoa vodio je računa o radoznalosti svih onih koji vole djela njegova pokojnog oca, on je izdašno zasitio njihovu žeđ, iako se nama, nakon svega toga, čini da bi baš on bio pozvan da, iznoseći u ovakvoj lijepoj cjelini i poznato i nepoznato, napiše opširnu i temeljitu biografiju Augusta Šenoe. Pisac je pokazao koliko nježno umije čuvati pijetet a da pritom ne povrijedi ni historijske istine, ni dužne objektivnosit; a bez sumnje ima, osim ovih najintimnijih uspomena, i takvih širega karaktera, koje bi iskrsnule tek kod pisanja takve opširne biografije a osvijetlile bi još potpunije i još sočnije mnogo toga u vezi sa Šenoom. Knjižica je vrlo ukusno opremljena, uz nekoliko dobrodošlih dokumentarnih ilustracija.

Ljubomir Maraković

[1]) Milan *Šenoa,* Moj otac, Zagreb 1933., Mala knjižnica »Matice Hrvatske«, Nova serija, knj. 4.

LIDIJA SEJFULINA I NJEZINE MISLI II

Osim »narudžbenih stvari ima i sasma neutralnih. Na primjer »Preko volje« — priča o *lovu,* zgodna imitacija poznate Čehovljeve skice »o šteti duhana«, nevina ali humoreska bez ikakva lokalnog obilježja; »Pismo« — isto tako sasvim nedužna stvar, koja pokazuje da bi autorica mogla, u drugim uvjetima, postati nekom vrstom novog Čehova... Ovamo blizu idu i stvari s nekom komunističkom »soli«, ali bez očite »narudžbene« natruhe. Novela »Gubernator« — priča na primjer o bivšem visokom činovniku, koji živi na račun žene, koja je postala krojačica — te konačno odobrava neke socijalne uredbe Svijeta, jer počinje i sam sebe osjećati, naspram skorojevićima »Nep-a« — kao neki proleterac... Psihološki uspjela stvarca, ali i preveć prelaznog značenja.

Pripovijetka pak »Zločinstvo« ponavlja Andrejevljev motiv: »Komsomolac« Kostja osjeća neku čudnu za njega nejednakost, koja postoji između njega i jedne zrelije gospođice, kojoj bi se htjelo učiniti njega ljubavnikom...

*

Kako vidimo, teme nisu osobito originalne, niti, in ultima linea, nove...: Što je onda *novo* u Sejfulinoj? Mislim da ne ćemo pogriješiti, ako ustvrdimo, da je njezina glavna »udarna« točka — jarko prikazivanje *ciničkog* u novom životu. Ona je zbilja, hotice ili nehotice, znala iznijeti takve strane njoj suvremene Rusije, da čovjek postaje prosto zaprepašten...

Otuda i njezin uspjeh. Otuda i ono sumnjivo ocjenjivanje kritike. Sve kao da je u redu. Narudžba je ispunjena... A međutim... Ostaje gorki nuzukus barbarstva i cinizma.

Dosta da pročitamo prizor ubijanja doktora i njegove obitelji, koga su tamni seljaci osumnjičili, da se po munjovodu opći s »bijelim« generalima... Na čiju će stranu pasti simpatija *svakog* čitatelja — van svake je sumnje...

*

Ali nije u ovom razlog, zašto sam posvetio pažnju Lidiji Sejfulinoj. Konačno, ona nije loša autorica, ali i nije toliko »egregia« (izvan redova), da bismo nju nekako naročito naglašavali... Ali ima nešto drugo... Ovo »drugo« — to su njezine misli o literaturi, što se nalaze u istoj zbirci »Peregnoj« na raznim mjestima.

Evo ih: Sejfulina pripovijeda o jednom stopostotnom proletarcu Sofronu, kako je zavolio knjigu.

»Sofron, veli ona, *vrlo je volio pisca Dumasa...* Tako je sve u njegovim knjigama bilo ne-nalik na Sofronov život. Zato i prekrasno i nedostiživo. . *A pripovijetke o seljacima i radnicima čitao je samo zato, da učini zadovoljstvo bibliotekaru Sergiju Petroviću... Nema smisla — činilo mu se, da se kopa prstom, da se čeprka po vlastitom gnoju... Sofron je držao da su te knjige (o seljacima i radnicima) potrebne samo za bogate. Njima treba crnoga kruha: bijeli je već dosadio... A nama — bjeloga bar komadičak... kolač na blagdan!...«*

Ovi iskreni reci, koji se toliko razilaze s čitavim smjerom »naše« i »njihove« »socijalne književnosti« ili »prolet-literature« (koja

u zadnjem potezu traži da pisci pišu baš *biografije pojedinih tvorničkih radnika)* — naštampane su u Leningradu, anno Domini 1929., u nakladi »Gosizdata«, u zbirci »Peregnoj«, na str. 31 i 32.

*

Kako smo rekli, autorica dodaje svojoj zbirci još i književni esej: »Krpice misli o literaturi«. Evo što čitamo tamo (u istoj zbirci, str. 290—291):

»Da bi platno (pisca) bilo široko, treba pisati o svemu: i o ljubavi, i o ženskim dražima, i o radostima i patnjama, koje su oduvijek: rađanju, smrti...« I dalje: »Za književnu inkarnaciju ne samih močvara i ćorsokaka života, nego čitavog života, koji uvijek stvara za čovjeka nove mogućnosti, nove načine živjeti i afirmirati svoje pravo na život, na život, koji bolovima, mukama — prosvjetljava, preobražava čovječansko blato — u ljude — za takvu književnu inkarnaciju treba prihvatiti borbu i revoluciju. Revolucija ne u službenom (kazjonnom-erarnom) shvaćanju te riječi, nego psihološku...«

»Primanje — veli ona dalje — »neizbježive i prekrasne tekovitosti zbivanja, svagdanje, nužne promjenljivosti životnog bivanja, stalne drskosti stvaralačkog elana čovjekova... Pisac, koji će to osjetiti, biće — jedino on — revolucionarni pisac. To je za to, je na »Vseobuč« (smjer koji hoće da štiti Sejfulina), pritiskuju i s druge strane: »Na straži« (časopis i smjer »Na Postu«) i slične farizejske grupacije određuju revolucionarnost pisca po vanjskim oznakama: po tome, koliko se puta zakleo »klasom« i Marksom... Plašljivci će se prilagoditi, ali ne će osjećati nutrinom ovog prihvaćanja te će stvoriti u literarnoj inkarnaciji svoje »kletvene obaveze« (t. j. ono što mi zovemo »socijalna narudžba«. Autorica ne veli tako, zbog cenzure. R. V.) — *slabokrvnu ništicu* (»hudosočnuju drjanj«); a ne umjetničko djelo....«

»Ni političkoj kao ni psihološkoj revoluciji ti ljudi ne će dati temelje. *Vikom iz policijske (ili čak milicijske) ispostave ne može se stvoriti generacija istinski revolucionarnih pisaca. Treba drugih manira i drugih postupaka...«*

Citirani reci, ako se uvaži da su pisani pod osobitim cenzurnim uvjetima, jasno (za onoga koji ima oči) kažu, s kime je Sejfulina, koga ne voli, koga se boji i čemu zove...

K. Rimarić-Volinski

Nemarnost mnogih pretplatnika ozbiljno je ugrozila dalje izlaženje „HRVATSKE PROSVJETE". Posljednji put se obraćamo svima s molbom da bezodvlačno namire dužnu pretplatu, da ne moradnemo posegnuti za drastičnijim sredstvima. Molimo sve naše svijesne prijatelje da se zauzmu za raširenje lista, jer je o tom ovisno pitanje njegova opstanka. Nakon dvadeset godina neumornog i neprekidnog izlaženja, sa toliko moralnih i materijalnih žrtava i s toliko vidnog uspjeha, „HRVATSKA PROSVJETA" zavrijedila je da njezini pretplatnici i prijatelji shvate pitanje njezina opstanka kao pitanje časti. Uredništvo

---

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, VELJAČA 1934. BROJ 2

PETAR GRGEC:

PUT HERMANNA BAHRA DO ISTINE

I

Pratiti Hermanna Bahra na putu do istine znači probijati se kroz prašume i šikare umjetničkih i filozofijskih sistema, koji su bili moderni u Evropi krajem 19. i početkom 20. vijeka.

Nazivali su ga u najsnažnijoj njegovoj stvaralačkoj dobi »Verwandlungskünstler«. On se svečano ograđivao protiv toga privjeska. Govorio je da nije nikakav »umjetnik promjenljivosti«. Posve je ozbiljno postavio tvrdnju, da je bio uvijek dosljedan i da je njegovo vladanje »posljedica unaprijed određene, gotovo pedantno održane osebujnosti«.

Njegova je obrana bila donekle opravdana. Doista, on je bio dugo vremena pedantno vjeran svojemu osnovnomu načelu književnoga stvaranja. No ta se vjernost mogla najbolje izreći Preradovićevom paradoksnom gnomom: »Stalna na tom svijetu samo mijena jest«. Načelo je Hermanna Bahra bilo, da ne smije trajno služiti nijednomu književnomu programu. Tražio je vjernost u nevjernosti, dosljednost u nedosljednosti. Reklamirao je za sebe pravo, da bude Don Juan svih umjetničkih smjerova. Govorio je, da se književnik mora u sve zaljubiti, sve iskušati i sve brzo ostaviti. Zato nijesu imali krivo ni oni njegovi kritici, koji su ga počastili imenom »Verwandlungskünstler«.

Kada je bacio prva izgrađenija književna djela na tržište, zaklinjao se velik dio evropskih književnika na kodeks i estetiku naturalizma. U modi su bili Zolini eksperimentalni romani, lascivnost Lorenza Stecchettija i drugih talijanskih verista, psihijatrija Ibsenovih »Sablasti« i Tolstojevi pohodi u jazbine poživinčenih trovatelja, čedoubica, preljubnika i pijanaca. Pristaše su naturalističkoga smjera optuživali romantike i njihove epigone, da su iznakazili život i okovali umjetnost u lisičine i falake. A oni su obećavali svijetu najsvestraniju slobodu i najčistiju istinu. Zato su najveću pažnju obratili upravo onim prizorima, za koje su držali, da su dotada bili zanemareni. Natjecali su se, tko će oštroumnije ocrtati smrtni hropac bolnica, rabijatnu bjesomučnost ludnica, besramno orgijanje bludilišta i delirijsko divljanje krčama. Zarili su se kao crvi i bacili u preljub, sodomiju, lezbijsku ljubav, pederastiju, umorstva i svakojake perverznosti. Utvarali su sebi kod toga, da su najbolji kirurzi gnojavih rana i najiskreniji preporoditelji morala.

I Hermann je Bahr mislio, da je u naturalizmu našao istinu. Vikao je zajedno s drugima protiv »društvene laži« i »konvencionalnog licemjer-

stva«. Priredio je golemu lopatu za izbacivanje blata iz društva. Godine 1887. napisao je dramu »Novi ljudi«, g. 1889. »Veliki grijeh«, a poslije toga došla je nešto umjerenija »Mati«. U pripovijetkama je bio još neobuzdaniji, zato ga je prekorio i Karl Goldmann, koji je u svojem djelu »Grijesi naturalizma« naveo njegovu noveletu »Vjerna Adela« kao tipičan primjer pornografije.

Nastup je Hermanna Bahra bio takav, da se on kasnije stidio svojih »grimasa«. Pomišljamo na uzrujana i hvastava pijetla, koji je skočio na gradsko bunjište, da odanle može navješćivati svijetu: Gledajte, što sam otkrio! Kakvu gomilu gada i smeća! Drugi nijesu znali za to. No sve će to raščeprkati i ukloniti naša herkulska snaga, a onda će doći novo doba i novi junaci.

Tko bučno osuđuje druge, taj može stalno očekivati, da će i drugi uzvraćati njemu istom mjerom. Kritici su brzo opazili, da naturalisti upadaju upravo u onu pogrešku, radi koje su htjeli vješati romantike i njihove epigone. Slika života, koju je naturalizam donosio kao pravu stvarnost (Sachlichkeit), nije odgovarala ni plemenitosti ni istini. Što je bilo u naturalizmu najnapadnije kao novo, stvaralo je često dojam, da na svijetu postoji samo neotesanost, surovost i divljaštvo i da tako mora ostati u sve vijeke vjekova. Mnogi naturalisti kao da su se voljeli gledati u ulogama agenata kriminalne policije i asistenata patologijskih instituta. No njihova je metoda detektivskoga traganja i eksperimentalnoga seciranja povećala opće zlo. Ti pometači društvenog smeća i kanalizatori moralnog taloga podigoše tolike oblake praha, da se mnogi stanovnici grada ne usudiše otvoriti ni kućne prozore. Kod gradske regulacije i kod provođenja zdravstvenih mjera dođoše kloake iz podzemlja i iz tajnih zakutaka više puta na ulice, a krhke fiole s najljućim otrovima i najzaraznijim kulturama mikroba postadoše igračkama i odraslih ljudi i djece. Ni potpuna sloboda nije bila izvojevana, jer su najčistokrvniji naturalistički diktatori bili kud i kamo »dogmatičniji« od starih romantika. U dosljednom je naturalizmu čovjek bio shvaćen kao biće bez Boga, bez religije i bez slobodne volje. Okrutna je borba za opstanak bila ukalupljena u ledene formule determinizma, vjera u napredak bila je uvjetovana vjerom u neizbježive socijalne katastrofe, a tehnika se umjetničkoga prikazivanja pretvarala često u bespomoćno konstatiranje i analitičko kopiranje prirode.

Doskora je Hermann Bahr doživio prvu uočljiviju književničku metamorfozu. U romanu »Dobra škola«, što ga je izdao g. 1890., zadržao je još uvijek naturalističku drastičnost, ali u tehnici izbiše jače na vidjelo manire francuskih simbolista i dekadenata. Kako sam veli, neki su ga radi toga proglasili izdajicom. No on nije uviđao, da bi zasluživao to ime. Ako su se u Parizu pristaše Zolina smjera čupali krvnički s gardom »pjesničkih kraljeva« Verlainea i Mallarméa, zašto da se ta borba prenosi i u Berlin, Beč i München? Zašto se čovjek ne bi »iznad svih škola i iznad svih stranaka« prepuštao ugodnu tetošenju naturalizma, a u isto doba »srkao s jednakom žeđom tuđe draži i iz simbolizma«? Za artistu je bila vrlo zavodljiva poetika Rhenéa Ghila, koji je u raspravi »Traité du Verbe« tvrdio, da je A crno, E bijelo, I crveno, U zeleno, O modro (Rimbaud je

o tom spjevao pjesmu »Samoglasnici«, koja se počinje stihom: »A noir, E blanc, I rouge, U vert, O bleu, voyelles ...«); da harfa zvuči bijelo, orgulje crno, gusle modro, frula žuto. Istina, Nijemci nijesu imali braće Goncourta, ali zašto ne bi mogli i oni stvoriti iz svojega jezika »l écriture artiste«? Bahru je bilo jasno, da su Černovice »neugodan grad, koji vonja žuto«, da čovjek može imati »smeđi san«, »plavi san«, »crveni san«, da »mirisi pjevaju, zvuci mirišu, boje zvuče« i da umjetnik prikazujući plast sijena, zimsku krajinu ili vodopad mora paziti samo na to, kako će pronaći prikladne simbole, da u uživaocima izazove raspoloženje, koje se rađa uz plast sijena, uz led i snijeg ili uz vodopad. Kontrapunkt je simbola imao biti sve, a predmeti su bili sporedna stvar. Onima, koji su takvu umjetnost nazivali nejasnom, bio je Bahr spreman da odgovori s Mallarméom: »Imenovati predmet znači uništiti tri četvrtine užitka u pjesništvu, koje je proizvedeno blaženstvom polagana odgonetanja. Sugerirati ga, to je eto ideal. Savršena upotreba toga misterija čini simbol... U pjesništvu treba uvijek da bude zagonetaka; i jedina je svrha književnosti evocirati predmete.«

II

Međutim naturalizam je gubio sve više privlačivu snagu. Tu je priliku upotrijebio Hermann Bahr, da ga posve napusti i da mu g. 1891. napiše i nekrolog u djelu »Die Überwindung des Naturalismus«. Njegov nekrolog nije osuđivanje, nego panegirik. Govorio je: »Idealizmu je bilo ponestalo građe idealnih izraza. Sada je dovršeno potrebito sabiranje i dovoženje; valja samo nanovo prihvatiti i nastaviti staru tradiciju. Ili možemo naturalizam promatrati kao visoku školu živaca, u kojem se kod umjetnika razvijaju i stvaraju sasvim novi rogovi obilja, sa senzibilitetom najfinijih i najtanjih nijansa, sa besprimjernim osamosvješćivanjem besvijesnoga. Naturalizam je ili stanka za odmaranje stare umjetnosti ili stanka za pripremanje nove: svakako on je međučin.«

O prihvaćanju i nastavljanju stare tradicije nije dakako moglo još biti ni govora. Naprotiv Bahr se tada čvrsto držao životnoga pravila: »Jedina zapovijed, u kojoj je obuhvaćena sva etika, glasi: biti moderan! Ali ne samo biti moderan jedamput, nego ostati moderan vazda, a to znači biti u svako doba revolucionaran.«

Proživjevši dulje ili kraće vrijeme u Berlinu i u Parizu, svršivši svoja putovanja kroz Španjolsku, Maroko i Rusiju osnovao je Hermann Bahr g. 1892. u Beču tjednik »Vrijeme«. Tu je našao već vrlo živahan pokret secesionista, koji su htjeli da prekinu svaku vezu s prošlošću. Bahr je postao glavnim advokatom toga pokreta. U sve se miješao, o svemu je pisao. Htio je, kako sam kaže, pomoći vremenu u izgrađivanju novih umjetničkih oblika.

Kasnije je napisao, da ga je malo ljudi shvatilo. Ipak su pod njegovim utjecajem stajali svi umjetnici, bili oni stariji ili mlađi. Što nijesu mogli stilizirati i u program staviti oni, to je jasno izrekao on otupljujući kod toga često ekstremne oštrice i opreke. S njime su se savjetovali i slikari i kipari i graditelji i kazališni dramaturzi i režiseri i pjesnici. Popularizovao je Olbricha, Klimta, Mahlera. Uveo je u književnost više svojih vršnjaka

i mlađih ljudi, među njima i Artura Schnitzlera i Hugu Hoffmannsthala, kasnijega pjesnika »Jedermanna«. Klanjao se talentu Strindberga, Dostojevskoga, Barrèsa, Huysmansa, D' Annunzia, Shawa. Za koga se oduševio, toga je obasuo himnama i vijencima najlaskavijih superlativa. Kad je g. 1891. vidio u Petrogradu Eleonoru Duse, »vikao je njezinu slavu u Njemačku«, a kad je ta ista umjetnica došla g. 1892. u Beč, on je pred publikom u kazalištu usklikn uo: »Evo velike glumice našega vremena!« Sam je rekao o sebi i o drugima, koji su slavili Maeterlincka: »Mi ga nijesmo ocrtavali, mi smo ga opjevavali. Nijesmo mislili da opišemo šta je on; ne, mi smo kričali od zanosa. Naš je entuzijazam buktio tako žestoko, da je od toga njegov lik iščeznuo u pari i dimu.«

Beč je najviše Bahrovom zaslugom dobio novu književnu modu, koja se prenosila i u tuđinu, naročito u Prag i Zagreb. Neprestano su praskale bombe novih šlagera, priređivale se artističke kanonade i pirotehnički vatrometi. Bahr nije bio nikada u neprilici za rakete, mužare, rasvjete, transparente. Pisao je s jednakom samosviješću i s jednakim autoritativnim samopouzdanjem o pljeskanju i psikanju u kazalištu, o psihologiji hodanja, o vezanju kravate i nošenju brade kao i o općoj obrazovanosti, svjetskim političarima, prirodoslovcima, filozofima, fakirima i glumcima. Sve mu je dobro dolazilo za članak, proklamaciju, fejton i esej. Čitao je na pr. u novinama, kako je jedan engleski pastor dao u svojoj crkvi (kao u dvorani kakvoga pučkoga sveučilišta) propovijedati i tadašnjemu ministru financija Lloydu Georgeu i budistkinji Annie Besant i dramatiku Bernardu Shawu te je odmah ozbiljno požalio, što i »Gerhart Hauptmann ili Berta Suttner, to dvoje potpuno pobožnih ljudi, nijesu još pozvani da propovijedaju u crkvi«. Bio je uvjeren o zaostalosti i natražnosti Nijemaca. Naročito se oduševljavao za Francuze. Bujicom riječi slavio je Pariz, kojemu je zahvaljivao sve svoje umijeće i svoj stil. (Kasnije je u autobiografijskoj skici rekao, da sve ono, što je postao, imade zahvaliti Berlinu, u kojem je živio od 1884. do 1887. godine. No u isto je doba u svojoj zahvalnosti postavio Parizu i Berlinu trećega konkurenta, naime barokni grad Salcburg, o kojem je tvrdio, da je on dao njegovoj gornjoaustrijskoj svijesti romansko obilježje).

Otkinuvši se od naturalizma, koji je ipak pretpostavljao, da može upoznati istinu i da se istina pronalazi razumom, postao je Hermann Bahr potpunim relativistom i nevjernim Tomom. Zanijekao je razum, zanijekao je istinu. Preostajala mu je još jedino osjetilna spoznaja, o kojoj je napisao: »Meni je bilo prirođeno, da se pouzdajem više u osjetila nego u um.« Njegov novi artistički kodeks zvao se impresionizam. Mislio je, da je u njem našao definitivno sebe. Puno kasnije napisao je: »Ja sam s impresionizmom odrastao. Bio sam impresionist prije, nego što sam ga poznavao.« I njegovi su se drugovi borili za istu doktrinu kao i on. »Oni su opazili« — veli Bahr — »da ljudima nije dano shvaćati stvari, kakve jesu, nego se čovjek mora zadovoljiti, da ih uzme, kako mu se pričinjaju. Istom tada naučiše tumačiti svoju borbu protiv majstora: to nije bila borba između prirode i laži, nego su oni zahtijevali pravo, da budu osobni kao i majstori, pa su htjeli da slikaju svoj pričin, a ne tuđi. Biti osoban, to je postalo

geslom. Slikati svijet, ne kakav jest, nego kako mi se pričinja, i to kako mi se pričinja upravo sada, u prvom susretu s osjetilima, prije nego ga razum, koji uvijek falzificira, ponovno »aranžira« od svakojakih uspomena, bez obzira, kako se taj svijet pričinja drugima ili kako će se za čas pričinjati samomu meni.«

U razdoblju neograničenog individualizma i impresionizma stvarao je Bahr ekspresnim tempom jedno djelo za drugim. Činilo se, kao da nije imao privatnog života. Sve je pretvarao u književnost: svoja putovanja, debate s prijateljima, osobno dopisivanje, pisanje dnevnika, ocjenjivanje kulturnih, socijalnih, gospodarskih i modnih oscilacija. U poeziji se naročito dao na stvaranje veselih igrara. Njegova je drama »Jozefina« g. 1898. zapanjila i samo bečko kazališno općinstvo svojom drskošću. Velik je uspjeh postigao g. 1900. komedijom »Bečanke«. To je komad bečke duhovitosti, blistavih paradoksa, lake porugljivosti, ali na žalost i čudoredne klizavosti. No pjesnička je produkcija u ono vrijeme bila sekundarna grana Bahrova stvaranja. On je tada dobro ocjenjivao sebe, kada je napisao, »da će djela drugih odlučiti o njegovu položaju, o njegovoj slavi«. Najveći su mu ugled u Austriji i izvan nje pribavili eseji o različitim umjetnicima i suvremenim pitanjima. U djelu »Studien zur Kritik der Moderne« sakupio je glavne rasprave, koje je napisao većinom od g. 1890. do 1894. Nastavak je toga svojega rada štampao g. 1897. pod naslovom »Renaissance. Neue Studien zur Kritik der Moderne«. Te su dvije zbirke najviše utvrdile novomu umjetničkom smjeru u Austriji i izvan nje njegovo ime, a Bahru su pribavile nov nadimak: »Philosoph der Moderne«.

Ne predstavljajući nikakva strogog jedinstva postala je »moderna« golemom rijekom, u koju su se slijevali potoci i naturalizma i simbolizma i dekadentstva i u prvom redu impresionizma. Obožavatelji su moderne htjeli da »se iživе« i da »se u sve uživе«. Uzorima su držali one, koji su s Bahrom govorili: »Drugi stavljaju svoju prirodu na jednu jedinu notu, i samo na tu notu udešavaju svoje djelo... No ja osjećam potrebu, da oblikujem puninu nota, bibavicu i vrtlog njihove zapjenjene bujice, njihovu šarenu oluju. Ne privlači me pojedina nota, nego tek treperenje i plamsanje njihova ustalasanog mnoštva, kako se u lomljenju dodiruju, tiskaju i taru. Ne želim prodrijeti nijednoj do dna, ali bih htio obuhvatiti čitavu površinu toga širokoga vremena, potpunu vrtoglavicu svega strujanja u živcima i osjetilima. To je moja zla kob... Ali se smijem tješiti, jer je to svakako ljepušna misao i laskavo, da se između Volge i Loare, od Temze do Gvadalkivira danas ništa ne osjeća, što ja ne bih mogao razumjeti, dijeliti i oblikovati, i da evropska duša nema preda mnom nikakvih tajna.«

III

Što je Hermann Bahr mijenjao književne tehnike, to samo po sebi nije bilo pokudno. Ali tu se nije radilo tek o književnim tehnikama. Naturalizam, simbolizam, impresionizam i moderna imali su svoje korijenje u čitavom nazoru o svijetu. Promjena i primjena tehnike značila je redovito promjenu i primjenu i velikog dijela životnih načela. Bahr je bio ne samo »Verwandlungskünstler, nego i »Verwandlungscharakter«, »Verwandlungs-

mensch«. Nijedna konfesija, nijedna stranka, nijedna filozofija nije mogla računati na njegovu stalnost. Njegove su kretnje podsjećale na titravo lepršanje leptira, koji je časak sjeo na različak, da s njega otumara najprije na karamfil, a odatle na kužnjak i trubeljiku.

Rođen je g. 1863. u Lincu od oca javnoga bilježnika. Kad mu je bilo 14 godina, preselio se u Salcburg. Nije mu nedostajalo nijednoga sredstva za svestranu obrazovanost. Jedino njegov vjerski odgoj u obitelji nije bio dubok. Mali je Hermann bio — kako se kasnije sam nazvao — »ein unordentliches Talent«. Ni otac ni mati ni profesori nijesu mogli katkada djelovati na nj nikakvim umnim razlozima. Što je sebi u takvom slučaju zabio u glavu, to je moralo biti. Princip autoriteta nije za nj postojao ni u vjeronauku ni drugdje. Htio je sve sam vidjeti i iskusiti. Nije vjerovao čak ni u to, da se zemlja okreće okolo sunca. Ta njegove su mu oči kazivale drugačije. Njegov kateheta, koga je on kasnije nazivao »fanatikom objave«, morao je voditi žestoku borbu za duše učenika s jednim »lakoumnim mladim čovjekom velike taštine«, koji je pripadao istomu profesorskom zboru, a stavio je sebi za zadaću, da utuvi gimnazijalcima u glavu »onaj bedasti, plitki materijalizam, koji je tada u provinciji vrijedio kao prosvijetljen«. Bahr nije mogao prihvatiti kao novo evanđelje Büchnerovu knjigu »Kraft und Stoff«, jer je ipak uviđao, da se doživljaji svijesnog života ne mogu tumačiti kao kemijski i mehanički procesi. Ali Büchner je ipak postigao svoje. Mladi je gimnazijalac »iz učtivosti« pokazivao jednaku privrženost i kateheti i profesoru materijalistu, a u sebi je mislio kao skeptik: Laže Büchner, laže Vogt, ali laže i sv. Augustin!

Poslije mature kolebao je neko vrijeme, bi li postao profesor grčkog jezika ili glumac. Silno su ga privlačila djela Eshila, Sofokla, Euripida i Aristofana, ali se nije mogao sprijateljiti s učenjem nepravilnih glagola. Kod glumačkoga pak zvanja nije imao garancije, da će postati zvijezda prvoga reda. Zato je poslušao savjet svoje obitelji, koja je željela, da on izuči pravo i da naslijedi svojega oca u javnom bilježništvu.

Na sveučilištu u Beču otpadoše svi stari obziri iz gimnazije. Bahr se pokazao u potpunoj »slobodi akademskoga građanina«. Postao je brzo vrlo istaknutim predstavnikom njemačkih burševa. Pristao je uz političara Georga Schönerera, koji je propovijedao pangermanizam, antisemitizam i ocjepljenje od Rima. Schönerer nije bio još osuđen na gubitak plemstva niti se u njegovu programu bila do kraja razvila protuhabzburgovačka nota. Ali austrijska ga vlada ipak nije trpjela, jer je s potpunim pravom gledala u njem agitatora Hohencolerna. Robujući fikciji, da je u Austriji »zabranjeno biti Nijemac«, grmio je Hermann Bahr zajedno s drugim pristalicama Schönerera, da vlada sputava slobodu nijemstva, da katolička Crkva okiva slobodu savjesti i da je židovstvo najveći neprijatelj arijevaca.

Svršivši tri pravnička semestra doživio je Hermann Bahr smrt Rikarda Wagnera, koji je umro 13. veljače 1883. Pangermanski su studenti priredili u čast pokojnika komers, na kojem je Bahr govorio kao građanin nove, već gotove Germanije. Optužili su ga radi bune i prognali sa sveučilišta. Posljedica je bila: ode studij prava, ode javno bilježništvo.

Kao »politički mučenik« pošao je Hermann Bahr u Berlin. No tamo nije našao onog oduševljenja, kojemu se nadao. U Bismarckovim govorima nije vidio dosta jakog oslona za svoj pangermanizam, a ni u Treitschkeovim spisima. Politika se »željeznoga kancelara« nalazila u defenzivi s jedne strane pred uspjesima Windthorstova centruma, a s druge strane pred revolucionarnim napredovanjem socijalnih demokrata, koji su unatoč tako zvanim »socijalističkim zakonima« osvajali sve više protestantske proletarce i intelektualce.

Nov idol, pred kojim se Hermann Bahr poklonio bio je Kant. Htio je da upozna njegovu nauku iz prvih izvora. Najprije se zgražao u svojem artističkom hedonizmu nad Kantovim »užasnim, čačkovitim, razrovanim stilom« i nad riječima, koje »kao da su iskočile iz nekog strašnog tuđeg jezika«. No kad je najposlije mislio, da je shvatio Kantov idealizam, zapao je u ekstazno oduševljenje. »Bilo mi je«, — pisao je dvadeset godina poslije toga — »kao na visokoj gori; tada sam vjerovao, da stojim visoko iznad svih tajna. A kako sam radikalan u mišljenju, bio sam tako zanesen, da sam proveo potpun razvoj sve do posljednjega solipsizma... Pa koje li slobode, kojega li ponosa! »Svijeta nije bilo, dok ga ja nijesam stvorio! I ja sam ne samo gospodar svih pojava, nego i njihov stvoritelj!« Zatvaram oči i više nema ničega: jer sve biva istom po jedinom meni. Nema sreće, nema ljepote, koje ne bih zahvaljivao sebi!«

Što se događalo s njegovim zanosom za Kanta, to se pričinja, kao da je uzeto iz satiričke komedije kakvoga novoga Aristofana. Mladić se želio priučiti na misao, da je i njegovo tijelo samo proizvod njegova uma, a nikakav »Ding an sich«. Zato je stao da manje jede i da cijele noći provodi nad omiljelim knjigama. Izdržao je tako tjedan dana, a onda je jedne večeri zaspao na divanu u svojoj sobi i spavao je neprekidno dvije noći i jedan dan. »Izletio sam napolje«, pripovijeda dalje, »da se najprije najedem i napijem, a onda sam u zimskom sumraku šalabazao rasvijetljenim ulicama, kao da me nosi kakva struja. Natumarao sam se tako, da sam u duboku, slatku umoru jedva našao put kući. No kad sam se već svukao i udobno protegnut u postelji posegnuo za svojim satom, da ga navijem, palo mi je na pamet, da sat nije realan, nego samo pojava i moj proizvod. To mi se u taj čas učinilo tako strašno ludim, da sam se morao smijati. Sjutradan sam potražio jednoga prijatelja, na večer sam pošao u kazalište, zatim sam lumpao, ljubakao i dangubio nekoliko tjedana bez misli.«

Trogodišnji se Bahrov boravak u Berlinu započeo Kantom, a završetak mu je bio Marx. Bio je već prije zaboravio Schönerera, a kad je pročitao Marksov »Kapital«, bio je uvjeren, da je našao novo evanđelje za čitav život. Kod Kanta je još ispovijedao dvostruku istinu govoreći: Kenigsberški filozof ima teoretski pravo, ali »s njegovom istinom ne može čovjek načiniti ni dva koraka naprijed«. Naprotiv za Marksa je mislio, da je u njega ujedinjena i teorija i praksa. Marksov historijski materijalizam pogodovao je tadašnjemu književnomu naturalizmu, a Marksova internacionala proletarijata našla je svoj otisak u Bahrovoj osnovi o evropskoj zajednici književnika, koji bi imali da provedu novu revoluciju duha na slomu stare kulture.

Da je Bahr bio kakav politički talenat, bio bi se potpuno priključio Bebelu te bi možda najposlije s mlađim Liebknechtom poginuo na berlinskim ulicama kao član kakvoga spartakovskog udruženja. No on je već tada bio samo književnik te se nije dao u stranački politički život. Zajedno s prijateljem Arnom Holzom oduševljavao se za novu poeziju ugljenika, stolarskih tezga, parobroda, kovačnica, tunela i siromašnih radnika. Sam je kasnije pisao o iluzionističkom zanosu toga svojega razdoblja: »U Berlinu osamdesetih godina nije među nama nitko sumnjao, da će oko devedesete godine biti osnovano Treće Carstvo. Kada smo predočivali sebi, šta nas je čekalo, pričinjala nam se pokraj toga renesansa djetinjastom, a francuska revolucija jadnom.«

I poslije pariskoga boravka ostao je Bahr u prijateljskim vezama sa socijalnom demokracijom, ali je u književnom stvaranju ispovijedao sve radikalniji individualizam. Marksov se materijalizam pretvorio u Haeckelov evolucionizam, kojemu je Bahr dao panteističku eksegezu. Haeckel mu je bio »divan čovjek« i uzor »njemačke muževnosti« i poslije utvrđenja njegovih naučnih falzifikata, a Haeckelovi su učenici i sljedbenici po njegovu mišljenju sačinjavali »Božje kraljevstvo«. Misleći na djelo »Svjetske zagonetke«, o kojem su filozofi izjavili, da ga se stide, napisao je Bahr o Haeckelu: »On nije nikoga doveo k Bogu, ali mnogi su uza nj došli k Bogu time, što su po njem pronašli Boga u dubokom dnu prirode«.

Kada se Bahr najposlije vratio u Beč, bio je posve drugi čovjek, nego što je pošao iz njega u svijet. Od radikalna nacionalista pretvorio se u internacionalca, od antisemita u branitelja Židova. Njegova knjiga »Der Antisemitismus«, koju je izdao g. 1893., pribavila mu je rehabilitaciju pred pristašama »Neue Freie Presse«, pa i pred samim Teodorom Herzlom.

Osoba, osebujnost i individualnost bile su najmilije Bahrove riječi u doba njegova impresionizma. No i ovu je posljednju kulu stalnosti doskora sam digao u zrak. Machova knjiga »Analyse der Empfindungen« stvorila je u njegovoj duši jednaku revoluciju kao prije toga glavna djela Kanta i Marksa. Bahr je zajedno s Machom uskliknuo: »Ja se ne da spasti!« (Das Ich ist unrettbar!) Sve su, mislio je, samo spojevi boja, zvukova, topline, pritiska, prostora, vremena, a osoba, koja postoji danas, ne će biti ista u meni poslije deset godina. Sve se mijenja, sve se vrti u međusobnom prelijevanju i uništavanju. Imade pravo Mach, imade pravo i Ribot, koji je u djelu »Les maladies de la personalité« prikazao ljude s trostrukim i četverostrukim ja.

Ne vjerujući u osobnog Boga, zanoseći se »psihologijom bez duše«, propovijedajući i trajnu promjenljivost osobe došao je bio Bahr do vrhunca relativizma i revolucionarstva u mišljenju i umjetničkom stvaranju.

(Svršit će se.)

JOSIP ZIDARIĆ:

O NAŠIM PISCIMA I ČITAOCIMA

Pisac koji nije stručnjak u književnosti ali se zato bavi odgojem omladine, načeo je ovim svojim članskom vrlo zamašan predmet, obrađen ovdje tek ukratko, i samo donekle. Ma koliko se moglo raspravljati o pojedinim tvrdnjama, naročito o pojedinim primjerima koje iznosi g. Zidarić, problem je, po našem mišljenju, u biti pravilno iznesen te bi zavrijedio da se o njemu povede opširnija diskusija. Bilo bi nam stoga vrlo drago, kada bi se više naših suradnika i čitalaca osvrnulo na ovo vrlo zanimljivo pitanje. Mi ćemo se, tom prilikom, također pozabaviti iznesenim mislima. — Uredništvo.

Upravo mi je teško bilo smisliti naslov ovome članku. Često čitamo po novinama članke o krizi književnosti, o nemaru publike koja neće da kupuje knjige. Drugi prigovaraju da mladež mari samo za šport i neće da čita. Toliko se o tome već čulo i čitalo, da sama tema o tome već postaje otrcana.

Čitajući po različnim novinama, kako današnja mladež ne mari za književna djela, dobivamo lako dojam, da pisci takvih članaka misle, kako je potrebno, da mladež čita što više iz književnosti, pa će onda biti uglavnom riješen i problem odgoja.

U svemu tome ima mnogo pogrešnih pojmova. Neki su loši pojmovi zaostali još od onoga vremena, kad je u evropskom školovanom društvu nastala moda, po kojoj je obrazovan čovjek trebao da čita što više beletrističkih knjiga ili filozofskih rasprava. Jedamput sam slušao govor jednoga pretstavnika te stare generacije, koji je prilikom proslave »Majčina dana« spominjao, što kaže ovaj ili onaj filozof. Čini se, da su evropski školovani liberalci toga doba, otprilike prije 40—50 godina, učili citate evropskih liberalnih filozofa 17., 18. i 19. vijeka, pa je bilo u modi navoditi takve citate. I sami su evropski pisci pisali pod dojmom liberalne evropske filozofije. Kod hrvatskih se pisaca osjeća utjecaj te filozofije jako kod Đalskoga, Janka Leskovara, Josipa Kozarca, pa i Vjenceslava Novaka.

Za Đalskoga imam dojam, da je to pisac kojemu je bilo dobro i umno sve ono, što je čitao u različnim filozofskim knjigama. Sam spominje u svojoj autobiografiji, kako je na nj, još dok je bio u gimnaziji, djelovala Büchnerova knjiga »Kraft und Stoff«, u kojoj se zastupa materijalistička filozofija. U romanu »Janko Borislavić« veli Đalski, da se Voltaire smijao besmrtnim smijehom bijednoj Ivani d' Arc.

Kod Janka se Leskovara osjeća jak dojam Schopenhauerove filozofije. Kod Josipa je Kozarca bio zacijelo silno jak utjecaj materijalističke filozofije o prirodi, »koja je svemoćna« i »koja jedne ubija, da drugima pribavi, što je potrebno za život«. Kod Vjenceslava Novaka osjeća se u »Titu Dorčiću« utjecaj teorije o razvoju, o descendenciji.

Čudno je, da nije bilo jače uzbune kod hrvatskih katolika poradi takvih književnih djela. Rekao bih, da su onda ljudi u nas mislili, kako je potrebno što više podupirati hrvatsku književnost, makar pisci pisali, što mu drago.

Tek kad je stala izlaziti »Hrvatska Straža«, prije 30 godina, stale su se u njoj javljati jake kritike protiv onoga, što se u djelima pojedinih pisaca ne slaže s naukom katoličke Crkve.

Već je prije svjetskoga rata nastala prava anarhija u hrvatskoj književnosti. Poslije rata se to još pojačalo.

Kad se prigovaralo, da hrvatska inteligencija ne mari za domaću književnost, nije taj prigovor bio uvijek opravdan. Lako je razumjeti, da se u malenu narodu ne može prodati mnogo knjiga, što ih napiše koji domaći pisac. U malenu narodu ima malo školovanih ljudi, a tko će drugi i kupovati književna djela. Mislim, da je među Hrvatima, koji su se školali prije rata po srednjim i visokim školama, bilo dosta ljudi, koji su mnogo čitali.

Danas je postalo modom prigovarati omladini, da malo čita. Zato bih htio, da taj problem promotrimo s druge strane i da se upitamo, je li korisno čitati što više iz književnosti, i bili današnja omladina postala puno bolja i plemenitija, kad bi što više čitala, mjesto da se bavi športom.

Čitanje je mač s dvjema oštricama. Premda se njime proširuje znanje i premda čitanje može i da popravlja ljude, ipak bi se moglo reći, da je današnjemu moralnom, političkom i ekonomskom kaosu u svijetu razlogom također ona silna zbrka različnih ideja, što su ih različni pisci širili po svojim knjigama. Ako čitamo o prilikama u Rusiji prije rata i poslije rata, lako dođemo do zaključka, da boljševičkoj revoluciji u Rusiji nije bila razlogom ni ekonomska nevolja ni birokracija ni carski apsoluizam toliko, koliko silna zbrka različnih ideja, različnih nazora na svijet i život. Možda bismo mogli reći, da su ruski najslavniji pisci Dostojevski i Tolstoj indirektno stvarali tlo za revoluciju.

Tako su i u hrvatskoj književnosti u posljednjih sto godina skupljene kod različnih pisaca ideje, koje su poput crva stale rastakati Hrvate.

Spomenimo samo književna djela nekih starijih hrvatskih književnika pa promotrimo kakvi su životni ideali hrvatskih pisaca. Obično se Augustu Šenoi nije prigovaralo. Šenoina se romantika jako mili romantičkoj i fantastičnoj ćudi velikoga dijela Hrvata. No koji je pravi Šenoin ideal? Zacijelo bi bio i on sam teško na to odgovorio. U Šenoinim se djelima ističe žarko hrvatsko rodoljublje, ali tome rodoljublju nedostaje dubljega smisla. Pisac je želio, da njegov narod budde sretan. Dobro! Ali zar se prava sreća stvara samo tako, da narod bude slobodan, da ima svoju državu, da bude imućan? Zar je za ljudsku sreću i za moralnu vrijednost čovjeka dosta, da taj čovjek bude zaneseni nacionalist, kojemu u čuvstvu i u fantaziji uvijek plamti neki neodređeni magloviti romantički ideal o sreći njegova naroda? Iz Šenoinih djela ne znaš pravo, koja je svrha, ljudskome životu.

Sjećam se iz dana, dok sam još bio u Zagrebu članom »Domagoja« kao student, kako je jedne večeri u razgovoru o književnosti bilo govora o pjesniku Kranjčeviću. Točno se riječi više ne sjećam, ali je Dr. Maraković spomenuo otprilike, da je Kranjčević ipak bio pjesnik u koga se vidi, da je mislio na vjerska pitanja. Prava je ateistička književnost u knjigama Augusta Šenoe i Đalskoga. Đalski je pisao u »Tajinstvenim pričama« o životu preko groba, ali uglavnom dopušta, da će nauka sve rastumačiti.

One je večeri bilo spomenuto ono, što inače nije napisano u običnim kritikama.

Ako čitamo Šenoina djela, pročitat ćemo ovdje ondje i o svećenicima. »Mladi gospodin« je pripovijest o svećeniku. Već pri kraju »Zlatareva zlata« čitamo, kako se ispovjedio stari Stjepko Gregorijanec. U pjesmi je »Fratarska oporuka« slavio Šenoa rodoljublje hrvatskih pavlina. Ipak su u Šenoinim romantičkim književnim djelima svećenici više manje prikazani kao nekakvi ljudi, koje je nevolja ili što drugo otjeralo u svećenički stalež. Tako je napriliku »Mladi gospodin« postao svećenikom poradi duševnoga sloma, kad se djevojka, u koju se bio zaljubio, udala za drugoga.

Ono, što privlači čitaoce, koji čitaju Šenoina djela, to je prilična spoljašnja vedrina, kojom je Šenoa pisao. Nema mrzovolje, čame, očajanja.

Ako čitamo Đalskoga, naći ćemo stranice, koje su pisane po tadašnjoj evropskoj modi, stranice turobne i očajne bez nade u pravdu, bez nade u sreću. Kako književna djela Đalskoga mogu zlo djelovati na mladu dušu, dokazuje ovaj primjer. Prije nekih se 12 godina bio ustrijelio jedan đak varaždinske gimnazije. Premda su tome bile donekle razlogom i druge nepovoljne prilike, ipak se čini, da je na tu osjetljivu dušu prejako djelovao pesimizam romana »Janko Borislavić«, što ga je napisao Đalski.

Dok u Šenoe vidimo bar neku spoljašnju vedrinu pripovijedanja, u Đalskoga je već sve melankoličnije. Kanda je Đalskome jedina vrijednost života u ljubavi prema ženi i u poeziji. Nema nade u život iza groba. Pa i sami nam se ilirski rodoljubi u djelima Đalskoga pričinjaju više kao čuvstveni zanesenjaci negoli kao ljudi, koji ljube svoj narod pravom ljubavi.

U Josipa je Kozarca još veća čama. Kanda je jedina sreća, koju on pozna, rad i eventualno život u sretnu braku. Njegova je najočajnija pripovijest »Oprava«. Netko je u kritici napisao, da je Kozarac tu pokazao dublje strane svoje duše ili tako nešto. Dok Šenoa bar nastoji da poradi tradicionalizma ne vrijeđa kršćanske vjere, i dok Đalski pokazuje nekakvu sentimentalnu sklonost za neke vjerske narodne običaje, dotle kod Kozarca nema ni toga. Pripovijest »Oprava« pokazuje silan ponor u Kozarčevoj duši. Čovjeka, koji se uživljuje u dušu pisca, što je pisao koju pripovijest, može takva pripovijest naprosto survati u očajanje, ako nema duševne snage u sebi, da se opre piščevu utjecaju na svoju dušu. Kad se školskoj mladeži daju u ruke tatkve knjige, trebalo bi književnim djelima dodati i komentar, da se vidi što je kanio pisac reći svojim djelom. Obično čitamo u povijesti književnosti, da su ti i ti ljudi najveći hrvatski književnici. Mladeži se kaže, da će čitajući književna djela oplemeniti sebi dušu. Najposlije će u glavama školske mladeži nastati uvjerenje, da je sve ono istina, što pisci pišu. Nastat će uvjerenje da napriliku profesor, koji traži, da đak pročita tu i tu knjigu, i sam odobrava sve ono, što piše u knjizi. Spominjem ovdje opet Josipa Kozarca, jer se upravo sjećam, kako su Kozarčeve pripovijesti trebali da čitaju u srednjoj školi kao privatnu lektiru.

Eto pripovijest »Oprava« kao primjer, što je pisao Kozarac i kako je gledao na svijet.

U pripovijesti »Oprava« pripovijeda, kako je muž, koji se liječi u lječilištu od sušice, poslao svojoj ženi opravu na dar. Napisao je »od staroga prijatelja«. Mislio je, da će ugodno iznenaditi svoju ženu. Dakako da će ona odmah pogoditi, kako je opravu poslao njezin muž. Kad se vratio iz

lječilišta, nije žena spominjala oprave. Njemu je to bilo čudno. No malo pomalo on nasluti, da tu nešto nije u redu i filozofirajući pogodi istinu. Premda je živio u sretnu braku i premda ga je žena ljubila, nju je zaveo neki drugi i dijete, koje se rodilo, bilo je sin zavodnikov. Muž i žena nijesu mogli imati djece. Kod muža je postojala seksualna neplodnost. Dijete je pokazivalo znakove zle ćudi i činilo se, da će to biti zao karakter. Muž je obolio od sušice, jer je stradao od nahlade, kad je dijete bilo bolesno, pa ga je on dvorio. Svega se toga muž pomalo sjećao, kad se vratio iz lječilišta i razmišljao, zašto žena ne spominje oprave. Sad je razumio, zašto je ženi dijete bilo gotovo mrsko tako, da je pokazivala neku odvratnost prema njemu. Najposlije je muž i umro od sušice, a tek je na smrtnoj postelji odao ženi, da je oprava od njega. Dotle je žena mislila, da je opravu poslao onaj drugi.

Ako tu pripovijest ispričamo ukratko, onda bi taj događaj bio i moguć. No Kozarac je napisao u pripovijesti ono, što je sam mislio o takvim problemima. Čitajući tu pripovijest pitaš se, koga pisac drži dobrim, a koga drži zlim. Tko je tu kriv? Glavna je piščeva misao, da je čovjek nemoćan pred prirodom. Eto plemenita žena, kako piše pisac, ljubi svoga muža, a ipak se ne može obraniti od jakosti instinkta, kad drugi dospije u zlu priliku. Priroda je sve, čovjek nije ništa. Priroda je odredila onoga propalicu za to, da se rodi dijete, a mužu je odredila da se brine za to dijete. Prema tome je čovjek nemoćna kukavica pred prirodom. Najposlije prema pripovijesti ne znaš, tko je tu čemu kriv. Je li žena kriva ili nije? Je li onaj zavodnik kriv ili nije? Sve je puno očaja i nekakve nemoćne rezignacije.

Sada se pitamo, što će pozitivno primiti školska omladina iz takve pripovijesti. Pisac je sve iskrivio, da se vidi drugačije. Kako ćeš sve to tumačiti djeci, koja su u godinama puberteta?

Eto tako smo spomenuli, što može da kvari omladini dušu u književnosti.

Usudio bih se reći da je hrvatska književnost 19. vijeka i hrvatska književnost, što je nastala u posljednjih 30 i više godina, koje pripadaju 20. vijeku, trovala hrvatsku inteligenciju. Začudo se čini, da se u drugoj polovici 19. vijeka nije pojavila jača reakcija među hrvatskim katolicima. Koliko se sjećam, ako nemam krivo, jer nemam knjiga pri ruci, još je negdje u starome »Vijencu« pokojni Jovan Hranilović hvalio Đalskoga.

Mislim, da su hrvatski katolici dosta popuštali hrvatskim liberalnim piscima poradi rodoljublja ili bolje rekavši poradi krivo shvaćenoga rodoljublja. Kako su Hrvati tek stali stvarati svoju književnost, u kritici se poradi rodoljublja tražilo, da se što više hvali sve ono, što napišu hrvatski književnici. Tako su se u hrvatsku književnost uvlačile svakojale zablude.

Kad je stala izlaziti Mahnićeva »Hrvatska Straža«, stala je ona prva donositi kritike o moralnoj vrijednosti onoga, što su pisali hrvatski pisci.

Dakle prema svemu, što smo spomenuli, ima i dosta krivih prigovora kako današnja mladež malo čita, već samo mari za šport. Mislim, da se u svemu tome vidi reakcija na onaj tip obrazovanja, koji je nastao u drugoj polovini 19. vijeka među liberalnom inteligencijom zapadne Evrope. Onda

je nastala moda, po kojoj je obrazovan čovjek trebao da ima punu glavu znanja o tome, što je napisao koji francuski, ruski, engleski ili koji drugi pisac. U nas je to trajalo do svjetskoga rata, kako je već prije spomenuto. Pomalo nastaje reakcija protiv toga, i to je ona kriza književnosti, o kojoj se dosta pisalo i govorilo. Ljudi su se pomalo zasitili one zbrke oprečnih ideja, koje su im nametali različni liberalni pisci. Sad se traži nešto novo i bolje, nešto pozitivno.

CVJETKO ŠKARPA:

SUSRET

I

Naš je susret sasvim jednostavan bio.
Mi jedno za drugog nikad nismo znali,
Ja sam se bez želja k Vama približio
I s Vama čas jedan proveo u šali.

Tog susreta ja se sjećam kao sada,
Jer dok smo govorili, Vaše r'ječi tije
U mojoj nutrini zvonile su tada
Glazbom jedne meni drage melodije.

II

Zašto tako, ne znam. Ja znam samo, da me
Od onoga dana sve misli sad nose
K Vama — u tišinu seoske osame...

Jer evo i sada — kô i onog časa —
U meni još šumi miris Vaše kose;
U meni još zvoni glazba Vašeg glasa.

Zato, kada opet dođe vrijeme te se
Sastanemo negdje, o, nemojte dati,
Da se moja mladost u meni potrese,
Jer čemu da jedan život zalud pati?

Prospite na mene miris svoje kose!
Ne dajte, da oči moje plam svoj gube!
Dugo će Vas usne cjelivati moje;
Dugo će Vam, dugo šaptat, da Vas ljube.

Jer vjerujte, da sam — dok je na mom stolu
Sat kucao — jedva u strepnji i bolu
Sastavljao ove stihove i rime;

I da su mi usne do posljednjeg časa
Drhtavim akcentom čeznutljiva glasa
U noć šaputale tiho Vaše ime.

U Stocu, 1925.

BRODOLOMAC

I

Kad sam bio mnogo mlađi nego sada,
Nisam znao niti broja onih nîti,
Po kojim, ko Tezej, mišljah makar kada
Prodrijet' u labirint tajni svoje biti.

Svjestan, da nas staza do pravog spoznanja
Vodi kroz spoznaju vlastitoga bića,
Vječno tražih sebe . . . Al' sva pusta tkanja
Moga uma bjehu bez ploda otkrića.

Bože! što se nije sve u mojoj glavi
Miješalo od onog prvog dana, kada
Divljah se genijima Akvinca i Kanta!

Al' što od tog imah? Sumnju, koja davi
I dušu i srce moje; koja pada
Na bivstvo moje kô ledena santa.

II

Isto kô crv koji svojim malim rilom
Svrdla, ruje i dube, bez stanke, polako
Koru jednog hrasta, htijuć makar silom
Sve do srži njegove prodrijeti . . . oh, tako

I ja neprestano, bez stanke, bez mira
Kopkah po dnu sebe s težnjom da bar jednom
Prodrem kroza sebe u tajnu svemira
I mir žuđen nađem svome srcu bijednom;

Al' baš kada mišljah, da ću kô vješt ronac
Moći ronit do dna i doć do svog cilja,
Koji sam toliko žudio i čeko,

Odjednom se osjetih kao brodolomac
Slomljenih katarka; na hiljade milja
Od obale mira daleko, daleko.

III

I tako sam, eto, zalud svoju mladost
Trošio tražeći, što sam naći htio . . .
Sebe nisam našao. A svoju sam radost
I svojega Boga skoro izgubio.

Sada često živem kô cv'jet ukraj druma
Bez svijetla, bez sunca . . . Često pitajuć se:
Ah, zašto se nisam rodio bez uma
Kô luđak da živem sv'jetom skitajuć se?! . . .

Al' ako je ova patnja meni dana
Da prekali duh moj; da od mene stvori
Jedno biće puno snage, i vjere, i duha,

O, nek je blagoslovljena ruka blagodarna,
Koja mi je dala bol ovu, što mori
Duh moj, koji trpi kô tijelo bez kruha.

SIDA KOŠUTIĆ:

MIMOZA SA SMETLJIŠTA

Gđica Sida Košutić, bolešću spriječena da za naš list napiše nov prilog kako bi željela, ustupila nam je ovu pripovijetku koja je, pred godinu dana, izišla u tjedniku »Obitelj«. Kako, zajedno s piscem, mislimo da je za mnoge od naših čitalaca ostala nezapažena, donosimo je ovdje ponovno, to više što iza »Njegove lastice« na način koji je naročit gđici Košutićevoj, nastavlja niz neobično lijepih pripovijetki iz života djeteta.

Svakog se dana mogla vidjeti na ulici, pred starom kućom sa nagnutim zidom i nepravilnim prozorima sa raspucanim staklom. Zimi je na ponekom prozoru zamjenjivao staklo tvrdi smeđi papir. Tad je Elica već iz daljine lako prepoznala svoja dva prozora i po osvjetljenju znala, je li kod kuće otac ili mati ili oboje. Kad bi se naime vratio otac, trebalo je svjetiljku ugasnuti, da je pijan ne vidi i ne razbije. Onda se on u tami dovuče do kuta, baci se na postelju i zaspi. Ako bi majka bila sama, svjetiljka je gorjela ponad samog štednjaka, uz koji se vrzla majka, i njenu je sjenu bilo vidjeti, kako se pomiče te pravi tamu na prozoru.

Posve su drugi znaci bili, kad su oboje kod kuće, a otac nije pijan. Znaci ne za oko, ali zato za uho. Trebalo je samo pristupiti malo bliže. Iz podrumskog bi stana dopiralo treskanje, hrskanje, jauk, kletva, udarac i — napokon tišina. Elica je znala, što se tad zbiva. Pa makar bi se skoro zatim pojavio otac na uličnim vratima, osvrtao se na sve strane i sumnjivo se zagledao u klupko djece te viknuo: »Gabrijela!«, ona se pritajivala, šutjela i uzmicala natraške oslanjajući se na drveni plot, koji se vukao uzduž čitave ulične strane. Oči su joj tad narasle, bile nepomične, vilice joj podrhtavale, slabo tijelo protresli neki trnci, i takva je bosih nogu išla natraške sve dotle, dok nije nestalo onoga čovjeka sa veže. Ni od djece nije ju nitko odavao ili da bi je tko pokušao nagovarati, neka se odazove na onaj glas. Svi su znali, da bi je otac zlostavljao, pa da je jedino stoga i zove. A znali su ujedno i to, da je sad sigurno i njena mati dobila batina.

Slične su se stvari znale kojiput dešavati i kod njih, pa im Eličin udes nije bio ništa novo, nikakva tajna i nikakva sramota. I svi su je vrlo voljeli. Ona je bila najstarija, imala je već devet godina, umjela ih je sve zabaviti, ne toliko riječima, koliko kretnjama. Njeno tanko tijelo moglo se saviti kao u zmije. Licem je umjela prikazati zvijer, ruke je znala napeti i prste svinuti pa ih ukočiti, kao da će tog trenutka razderati žrtvu. No jedva bi svoje gledaoce dovela tako u stravu, udivljenje i očekivanje, nenadano joj se oči napunile suzama, pa ih redom stala grlili. I, protivno prvoj glumi, započe sad oponašati — žrtvu. Stenjala je, hroptala, zacviljela, uzmicala, sagibala se, kao da bi htjela pobjeći pred udarcem, pa se onda stropoštala i bila neko vrijeme kao mrtva.

Izazvala je neopisivu sućut. »Elica, Elica« ... redom su joj nato priskočili, podižući je i moleći, da »ne umre«. A ona se smijala. Vrlo ih je voljela, jer vidje, da oni nju vole. Ali njihovoj igri nije mogla sudjelovati nego samo kao posmatrač. Pa i tad bi se činilo, da nije uz njih. Pogled joj znao bluditi nekamo u daljinu, a kad bi se njihovu smijehu pridružila sa svojim smijehom, odzvonilo je to drveno, resko i tuđe. Što dalje, to više su osjećali, da im ona više ne pripada, da im je otimlje netko, da se nešto zbiva ... poradi čega će je izgubiti. Kad su ee jednog zimskog sumračja igrali u snijegu i ona im se približila, odmah joj viknuše: »Gdje si tako dugo, zašto nam ne dolaziš ranije?« Ela drveno prošapće: »Mati mi je umrla.« I zablista joj suza u oku. Žmirne, da je prekrije. A usne su bile, kao da ih je stisnuo grč jedne unutrašnje vlastite smrti i neće se nikad više otvoriti da izusti riječ.

Pa i nije više govorila. Povukla se do plota, šćućurila se uza nj i nijemo i tupo zurila tamo prema kući, k onim dvama prozorima do zemlje ... Domalo su je okružila djeca ne mogavši je pustiti samu. Jedan je mali, najmlađi među njima, jedva mu minula peta, u dugim dronjavim hlačama, glasno plakao. Stariji ga brat mirio misleći da plače za svinjskim mjehurom, koji je oteo mališu, no ovaj nije prestao plakati. Strane riječi, što ih je Elica izustila izazvale su u njemu slike — ne smrti Eličine majke, nego njegove. Što je pak smrt, kako ljudi izgledaju, kad dođe smrt, znao je dobro, jer je vidio mrtvoga oca i tri sestre. I bojao se za majku.

Čuvši njegov jecaj, Elica ga pogleda. I privuče ga k sebi te u tom trenu stane cviljeti. Mislila je, da dječak plače iz ljubavi prema njoj, a tako je malen, jednostavno malen, bespomoćan, siromašak ... Tko će njoj pomoći, kamo će? Šta se dogodilo maločas, tamo, unutar ona dva prozora, papirom zaštićena ...? Došao je on ... Uhvatio majku ... kleo ... Lupao ... Udarao ... Treskao cipelom u njene prsi ... Zahtijevao novac ... Novac? Onaj, što ga je majka izdala njoj za zimski kaput. I pograbio kaput s postelje ... Kao da će ga razderati ... Ali nije ... Bacio ju je po drugi pu na pod ... Nogom, cipelom tresnuo o trbuh ... Po prsima. Pa stao tražiti nju, Elu ... Ali je srećno umakla. Preko razvaljenog zida u hodniku provukla se na tavan ... A on je istrčao ... S kaputom ... Čula je, kako trči ... I sišla je s tavana ... Došuljala se na vežu ... I pogledala niz ulicu ... Na zavoju je sustao, ogledao se ... Onda neku ženu uhvatio pod ruku ... I nestalo ih je ... Ela se vratila u sobu ...

Preko postelje ležala je mati ... U krvi ... Modra u licu ... Preokrenutih očiju ... Nije disala ... Ni riječi izustila ... Ela ju je zvala. Ništa. Tresla ju je za ruku. Ništa. Stala cviljeti, Ništa. I onda je pala na nju i plakala ... plakala ...

Nakon toga, kad se osvijestila, bila je tupa i mrtva. Kao da je u njoj puklo srce. Pošla je na ulicu. Pošla k djeci. Ali ne da bude uz njih. Nego da je u sobi ne zateče otac ... Ne mogavši plakati, ne mogavši misliti i rasuđivati, cviljela je kao zvijer ... Dotle je jedan od dječaka otrčao kući i doskora doveo svoju majku. Sirota žena stade je tješati i nagovarati, da pođe s njom. »Moći ćeš kod mene prespavati ... Pa i boraviti ... Dok ne nađemo nešto za te ... Ajde, ajde ... diži se ... Ne možeš ostati ovdje ... Da se smrzneš. A onaj prokletnik će u zatvor ... Eno se tamo skupljaju ljudi ... I redar među njima ... Ulaze u kuću ... Ajde, Ela, ajde ...! Sirotica ...«

I primi je pod ruku te je podigne. No Ela ne krene s njom. Naglo se otme i potrči preko ulice ... Neuredno kratko odrezana kosa vitlala joj uz glavu, letjela je kao mahnita. Sustala pred kućom, ugurala se u stisku, osluškivala ... Za čas je prepoznali, stali ispitivati, redar je bilježio. I još jednom unišla u crni podrum, da vidi mrtvu mater. Pošli su svi s njom. Govorilo se, proklinjalo, šaputalo. Ali od svega je upamtila tek jedno: »Ugušio ju.« Pa je onda duboki pogled spustila na mrtvo lice ... i zacviljela. Nikoga više nije slušala, nikome odgovarala. Svi su je ovi ljudi ispunjali odvratnošću, mrzak joj bio zadah okrpanih odijela, ružna njihova prljavost, odbojna lica, jer je iz svega izbijala prijetnja bijede koja ubija sve ljepote, sve radosti, mrcvari život i odvodi ljude u tamnicu. Možda je sad, u isto vrijeme, i njen otac negdje na periferiji, možda je upravo unišao u jedan isto takav vlažan podrumski stan, pa promatra, kao i sad ovi, jednu ženu, koju je isto tako ubio pijani muž. I tko zna, nije li ovdje među tim ljudima čovjek, koji će sutra ili za godinu dana učiniti kakav zločin ... Ona ih prezire. Sve te žene, svi ti muškarci njoj su odvratni. Ne vjeruje im, ne vjeruje, jer piju, jer tuku djecu ... tuku im mater ... pa na ulici hvataju pod ruku žene, koje nisu rod ni prijateljice matera ...

Čudnovata je strijela prosjekla njenim mozgom. Osjeti nešto kalno. Usta joj se napune slinom. Ispljune glasno nasred sobe pogledavši skupinu prezirno, pa je nestane u dvorištu.

Nije bilo lijepo ni ugodno, čime su je popratili. Ali ne mari. U tamnom dvorištu napipa vrata drvarnice, gdje su stajala dva lonca sa smećem. Smjesti se unutra. Mogla je vidjeti svakoga, tko bi unišao ili odlazio na vežu. Pa je i motrila. Nešto je čekala. Zubi joj cvokotali, vilice se trzale. Bila je i gladna, a da za to nije znala. Kao njena duša činilo joj se sve raspolovljeno, rascijepano, razdijeljeno na dva dijela, koji se više nikad ne će sastati, nikad srasti. To su dva života, dva svijeta. Jedan ... dolje u podrumu ... Drugi negdje ... Negdje visoko, gdje nje nikad nije bilo.

»O ljudi, ljudi ... !« htjede kriknuti vidjevši poslije da neki unose lijes ... od bijelih dasaka. Došla su neka kola. I odvezoše ... nju ...

»Majko-o-o!« prodere se, istrči iz drvarnice, nađe se na ulici, probije skupinu, stade šakom lupati čovjeka, koji je imao četku nasred kape ...

Uto je čvrsto primi nečija ruka ... Obujmi je oko ramena, nježno izusti »Elica«. Djevojčica se zagleda. Prepozna lice mlade gospođe, kod koje je majka bila dvorkinja. I gledaše je časak. Onda joj se pred očima smrači i sruši se na kola.

Još se nekoliko dana ponavljala nesvjestica. U budnom je stanju bila Elica napola luda i nije razabirala, gdje se nalazi. Istom je nakon četvrtog dana ojačala i bila sabrana te se s njome moglo govoriti. Premda sustezljiva i nepovjerljiva prema svakome, gospođi Emiliji je ipak odgovarala na svko pitanje. Dopustila je, da joj promrznulo tijelo oblaže ugrijanim gunjevima, kako bi se uznojila i prošla bi joj groznica. Dopustila je i da sjedne uz njenu postelju.

Elica je ležala u malenoj, ali urednoj i lijepoj sobici. Sve je bilo čisto, sve uredno, sve skladno, a njoj se činilo i bogato. Na prozoru zastori. Bijeli kao pjena. Laki kao dašak. Postelja mekana. Perina laka kao lepirovo krilce, topla i ugodna. Dva jednaka stolca uz stolić, preko kojega pada divna jedna krpa. Ne krpa ... Nešto fino ... Ukrašeno cvjetićima. Pa ormar sa staklenim vratima ...! Nešto svjetluca iz njega. Pa slike na zidovima!

Ta ju je okolina uznemirivala. Naslućivala je doduše, da u visokim kućama, iza čipkastih zastora, ima jedan sadržajan život, jedan smiješak, jedna sreća. Jer je sve čisto, jer su svi siti i ne tuku se ... Kad bi prolazila ulicama, nju je pogled češtoput znao odvesti preko onih prozora, na kojima nema ni jednog razbitog stakla i ukrašeni su poneki cvijećem. Pa i u gospođe Emilije, baš u toj sobici, ima dva lonca s nekakvim cvjetovima ... Iz njih se izvija miris. Iz njih prodire nježnost, sja jedan vedri sunčev dan, kad nema ni mrazova ni oluja ...

Sve je to osjećala i sve se više uznemirivala. Njena duša nije navikla ljepotama, pa premda se otimala za njima, žeđala ih, zagleda ih, potiskivala ih je u isto vrijeme od sebe. Pogled joj bude mrk i nepovjerljiv.

Već prvih dana, tek što je Elici bilo dobro, uputila ju je gospođa Emilija, što će raditi.

»Pomagaćeš u kuhinji. Pranje suđa neće ti bili teško. Djevojka je dobra, a dobra si i ti, pa ćete se sigurno slagati. Budi joj poslušna, Elica. Ako bi ti štogod bilo teško, dođi samo k meni, budi iskrena. Kod mene će ti biti dobro. Kad malo odrasteš, daću te u školu da naučiš šiti lijepe haljine.«

Elica je to slušala otvorenih ustašca. Ali ne rekla ni riječi. Samo je gledala. Njene su oči upijale svaki pokret, svaku riječ, svaki izraz dobroćudnog lica. Ali ničega ne zamijeti toliko kao zdravi izgled gospođe i skupocjenu crnu haljinu sa sitnim bijelim cvjetićima. Pa se najednom pojavi pred njom lice materino. Blijedo, upalo, navorano ... S očima, koje gasnu ... U dronjavoj suknji i kaputu.

Zašapće tiho:

»Zar je i ona prala suđe ...?«

»Da ... i ona drago dijete«, odmah se dosjeti gospođa, koga misli, pa će opet blago: »Uvijek je tvoja majka rado dolazila k meni. Ja sam je voljela. Bila je poštena. A razumjela se u svaki posao. Podove mi nije umio nitko dotjerati kao ona. Od njenih je ruku sve sjalo.«

Elica nehotice spusti oči na pod. Vidje jasan odraz svojih nogu. U tom trenutku osjeti, da joj se srce stislo. Problijedi, zadršće, a potom zacvili, da je sve odjeknulo. Gospođa ustane sa svog naslonjača. Bila je smetena. Gotovo se ustrašila. No ničim to ne pokaže. Naoko mirna, pođe prema njoj, spremna da je umiri. Jednu ruku lako položi na razbarušanu kosu, drugom je nježno primi za bradu i htjede tako da joj uzdigne glavu, koja se poniknuta tresla. Ali čim osjeti njen dodir, djevojčica je gurne i izleti na hodnik. Htjede da provali vrata, lupala je kvakom, udarala o njih nogom. Uzalud. Vrata su bila zaključana.

»Pustite me ... pustite me ... I vi ste njezin ubojica!«

Vikne, zastenje i spusti se uz vrata na pod. Glavu je turila među ruke ne htijući gledati na gospođu koja je zdvojna stajala uz nju. To nije gospođa ... To nije nikakav anđeo ... To je avet, zloduh. Elica se sjeća, da se mati svake subote vraćala kući sva izmorena. Svake subote je njoj pozlilo, jer se namučila laštenjem podova. Jedva što bi unišla u mračnu sobu, jedva što bi klonula na drven neizblanjan sanduk, navalio je za njom otac tražeći da mu izruči zaslužbu. Nije mu bilo dosta novaca. Stao ju lupati u prsa, u leđa. Da nije mati bila slaba, oduprla bi se. Ali su je iscrpli ... podovi ... Elica vidi svoje noge u tom podu ... Kud su trle materine slabe ruke, tud gaze gospodske noge ... Zar će ikada moći da gazi po tom podu? Ta ljubiti bi ga htjela, ljubiti. Rukama bi željela obujmiti sve tri sobe, baciti se na taj pod, pa plakati, plakati od sreće i bijede misleći, da grli umorenu mater ...

»Pustite me napolje! Ja neću da budem ovdje.«

Gospođa tiho odgovori: »Ne ostavljaj me još danas, Elice. Obećala sam tvojoj majci, da ću ti pomagati ... kamo ću za tobom i gdje ću te naći, ako sad ode?«

Mala podigne glavu i pogleda. Otpor je popuštao. Gospođa ne laže. Možda je doista bila dobra njenoj materi. Možda ju je doista voljela. Drugačije ne bi ispunila obećanja ... Evo ju je uzela pod svoj krov.

»Ipak je meni teško ovdje ...«

»Znam, Elice. Svud bi tebi bilo teško danas, jer si ti plemenito dijete ... i ...«

»Što ... što ... što ste rekli?«

Gospođi izbjegne smiješak zadovoljstva. Dosjetljiva odgovori:

»Posve sam sigurna, da si ti plemenita, draga Elica. Vidiš ...« primi je vrlo nježno za ruku, »pođimo u sobu. Nešto ću ti pokazati.« Mala ju je slijedila bez najmanjeg odupiranja. Oči su joj od radoznalosti gorjele. Gospođa sustane u kutu do prozora, upravo pred stolićem. Široka posuda, prozirna bijela stakla, bila je puna svježega cvijeća. Nekoliko crvenih ruža virilo je iz bujnih žutih grana, kakovih Elica nikad ne vidje. Ponad cvijeća visjele su na stijeni slike ... nekih ljudi. »Pogledaj!« reče gospođa. »Ove žute grane su mimozine. To je najosjetljiviji cvijet. Takneš li joj listić, odmah se sklopi. Vidiš li, kako je mimoza lijepa. To si ti, Elica.« Beskrajno se začuđenje odrazi na djevojčici. Zaista nije nikad vidjela nešto tako lijepo. A najmanje je vjerovala, da bi po ičemu bila nalik raskošnoj rascvjetanoj grani. Ipak je u dnu duše osjećala, da ima istine u gospođinim riječima.

Od tog je dana bila mekanija i povjerljivija.

Na odlazak nije ni pomislila. Nije ga željela. Bilo joj je dobro. Ne lijepo, ne ružno, već dobro. Ni za što se nije oduševljavala, ništa je nije moglo naročito radovati, ništa naročito rastužiti. Vrijeme joj je najviše prolazilo u kuhinji. U sobama se nerado zadržavala. A kad je subotom dolazila nova dvorkinja da lašti podove, Elica nije izlazila iz svoje sobice. Ovdje je srećom bio pod od običnih dasaka, koji je svako jutro sama otrla vlažnom krpom. Pomalo je zaboravljala jad. Ili je otupjela iskusivši prerano najgrublji udarac života, najcrnje njegove strane. Njih se sjećala gotovo svake večeri, prije nego bi zaspala. No slike su sve više blijedjele. Samo materin lik joj ostao jasan u pameti i najdraži u srcu, pa ga je blagosiljala, ljubila i grlila šapćući Očenaš. Kod toga joj se snene oči znale zaliti suzama. Ali ona nije osjećala bola. Bilo joj je, kao da je pridiže ususret jednoj nebeskoj uzvisini, gdje vječito cvatu mimoze i slatkim mirisom ispunjaju muklu tišinu. Ona tone u njihovim svježim granama, rasplinjuje se u nježnost, koja ne znači nit zla, koja je mekana i dobra, topla i ljupka, tiha i nenametljiva. Ni glasovi iz pokrajne sobe nijesu mogli raskinuti ovu nit snatrenja. Elica je imala spokojne i krepke sne.

Ojačalo joj i slabašno tijelo. Neishranjena se u gospođe počela domala opravljati. Razvijala se brzo i za dvije se godine nalazila gotovo pred pragom djevojaštva. A nije bila ružna. Naprotiv, rasla je sve više i njena ljepota. Mnogi su posjetioci njene dobrotvorke zadržavali oči na njoj i sa zanimanjem je kradomice promatrali. No gospođa ju je, kad bi tko došao u posjete, nerado gledala u blizini. Potiho bi je opomenula, da ide u svoju sobu, što je Elica bez riječi poslušala.

Bilo je nedjeljno poslije podne. Gospođa se nije vratila od rana jutra, kad je otišla da pohodi neku bolesnicu. Ubrzo se nakon objeda i služavka zaputila k svojim roditeljima, nekamo na periferiji. Elica je ostala sama kod kuće. Pomno je sređivala uzorke za krojenje i slagala ih u hrpu, kad začuje zvonce, potrči k vratima i poviri kroz stakalce. Slegnuvši ramenima otključa vrata. Sada tek prepozna ženu upadljive ljepote. Bila je to sestra njene dobrotvorke. Za njom je uništao mladić, visok, vrlo nalik njoj. Mora da joj je sin.

»Zar nije gospođa kod kuće?« pitala je taknuvši Elicu po obrazu. Djevojčica malo ustukne, a onda tiho ispripovjedi sve što se odnosilo na pitanje.

»Uvijek . . . uvijek ona s prosjacima, umirućima, svecima . . . Baš me spopala želja da je pošteno ispsujem. Emilija će najposlije i sama na prosjački štap . . .«

Ljutila se idući u sobu. Kad se prošetala i sve razgledala, sjede uza sto kraj sina, pa nastavi:

»Sirota je zamalo šenula, otkako izgubi muža i dvoje djece. Jesi li vidio ovu vani? To je ona o kojoj sam ti govorila.«

Mladić se zagleda prema vratila. Ostala su pritvorena. Ustane i zatvori ih, a materi reče:

»Budi oprezna. Izgleda osjetljiva. Pa i s pravom bi je moglo zaboljeli tvoje naopako mišljenje o njoj.«

Žena se primjetno trzne, ali zašuti. Ne potraja dugo, kad je Elica išla ponovo otvarati vrata hodnika. Vratila se gospođa Emilija.

Doskora se razlijegne neopisivo veselje. Elica se snebivala, jer nikad nije ni pomislila, da bi se mogao netko toliko radovati drugome, pa bili međusobno i najbliži rod. Kratko nakon usklika, smijeha i živahnog pripovijedanja, odjeknuli su akordi klavira. Izvijali se iz maglene nizine nekog traženja, uspinjali se na više, na više, postajali svjetliji i napokon stigli na traženu visinu da preplave čitav kraj, pobijede ga ljepotom i — zavladaju. Čudnovati napori, neobične borbe, tihi bolovi, postepeno oslobađanje, sve se to osjećalo u akordnoj pjesmi. Elica nije razumjela ničega, ali je stajala u hodniku kao ukupana. Bilo joj je lijepo. Osjećala je sebe. Ne u svijetu, ne među ljudima, ni u onom nekadanjem podrumu, ni ovdje u prvom spratu . . . Sklad ju je pjesme obuhvatio, uzdignuo. Lebdjela je visoko . . . I kako ide naprijed slijepac, unišla je ona duboko spuštenih vjeđa . . . Za tragom akorda . . . Gospođe su je gledale s čuđenjem. Ona ništa nije vidjela. Bez daha je sustala kod klavira . . . Mladić se, vidjevši je, gotovo prepane, ali ga ona zamoli, da bi nastavio. On prolista nekolikoput pa nastavi. Bila je sad neka druga pjesma. Vesela i previše gibljiva. Puna poskoka, uznemiri joj noge. Ona stane plesati. Isprva polako, pa sve brže, vješto, premećući malim nogama. Pritom je glasno udarala rukom o ruku, dugim i odmjerenim kretom obujimala prostor oko prsiju, sagnula se k mladiću, kao da će ga zagrliti, kad se ponovo udalji i započe igru s istim oblicima kretnja. Nitko nije naslućivao, što se upravo u njoj zbiva. Obje žene značajno se pogledavale, slijegale ramenima, promatrale su je nijemo, a Elica je rasla s beskrajnom tugom u srcu, s oživljenom prošlošću, i kad je pjesma utihnula, ona je dalje nastavila, jer je slušala pjesmu svoje duše. Najednom se preobrazi, skoči u kut, svije se kao zmija, lukavo i prijeteći pogleda u njih, svine prste i — sad, evo sad će skočiti na žrtvu. No uto se nasmije. Nasmije se u sav glas i — izađe.

Stajala je u hodniku pred vratima. Što se sad dogodilo? Ne zna. Iznutra su se čuli glasovi. Htjela, ne htjela, čula je:

»Pa to je šenuto stvorenje! Stvorena za noćno zabavište. Sad ti je dužnost, Emilijo, da se pobrineš za tu glumicu. Umalo da nije Roka zagrlila. Nešta takvo još nisam vidjela u svom životu. Baš si se namjerila na zvjerku. Kako je samo pokazala pandže. Ima očeve krvi. Kani se ti nje, draga moja, još će te udaviti.«

Onda nastane dugi muk. Zatim se opet čuo glas. Govorila je gospođa Emilija:

»Porazilo me . . . Ja je nerazumijem. Osjetljiva je kao mimoza. Prerano je sazrela. Shvaća sve. Život ju je naučio . . . Ali ovo . . . maločas? Ja ne znam, ja ne znam, što da učinim.«

»Samo nemoj mudrovati, Emilijo. Ti je se moraš osloboditi. Bila ona kako osjetljiva, ne zaboravi, da je ipak samo mimoza sa smetljišta!«

Razgovor se još produžio. No Elica nije više slušala. Nije više ni bila na hodniku. Čuo se tresak vratima. Roko potrči na hodnik, ogleda se, pojuri preko stepenica. Na veži je stigne i uhvati čvrsto za ramena.

»Elica... kamo namjeravate?« Zagleda joj se u oči. Bude mu tjeskobno. Iz njih je pročitao, da je čula sve. »Elica...« šapne i nježno je povuče... »Oprostite im... One ne znaju... Ali ja sam vas razumio... Elica... Vi ste se približili k meni iz zahvalnosti... Vidio sam vaše lice... Pa i da ste me zagrlili, to ne bi bilo namijenjeno meni. Nešto drugo je bilo, za čim ste vapili... A ja sam bio samo sredstvo, po kojemu ste to drugo ugledali... Zar ne, Elica? Zar ne?«

On gotovo i nije znao što govori. Bojao se za to ubogo dijete, sažaljevao je njen udes do bola. No ona je dobro osjećala smisao njegovih riječi. I odgovori, a da ne otme ruke iz njegovih:

»Da... Nju sam željela ogrliti... I sada želim samo nju«.

Tu se otkine i naglo potrči na ulicu, a kako je znala, da će on za njom, zakrene za prvim uglom, sakrije se u prvu vežu i gledaše na prolaznike. Za čas vidje njega. Žurio se, hitao je naprijed, pun brige i srdžbe. Kad se udaljio, izađe i ona i nestane je u smjeru groblja.

Još nije pala večer. Samo se prvo sumračje plavilo nad brežuljkom gradskog groblja. Snijeg je pod nogama škripio. Studen štipala.

Sjutradan je gospođa Emilija čitala u novinama, da je jutros neki čovjek našao na groblju smrznutu djevojčicu.

»Naslonjena na grob, izgledala je kao da mirno spava.«

DANILO ČOVIĆ:

BILA JE NEDJELJA

Danas je nedjelja. Sunce se igra sa djecom pred kućom, masline dišu i međusobno lišćem razgovaraju, cvrčak pjeva pjesmu života (ne zna da će brzo umrijeti), a ja se nečega sjećam. Sjećam se nečega što je bilo tako toplo i lijepo kao ruka majčina kad te miluje, a sada je to san. San o nedavnoj prošlosti, san o jednoj sunčanoj nedjelji.

No zašto da pišem o jednoj lijepoj i nasmijanoj nedjelji, kad svako sjećanje na nešto lijepo donosi bol? Pišem, jer kad si ti pošla rekla si, da ti uvijek pišem, kad mi bude nešto teško i tužno na srcu. Rekla si, da ćeš me nastojati utješiti, samo da ti pišem.

No ti si postala gluha. Gluha ko noć u našem selu, kad poumiru večernja svijetla i kad je sve tiho, samo u daljini čuješ šuljanje mjesečeve svjetlosti i šum nabujalih izvora.

Pišem, da me ti čuješ.

Pišem, da me ti utješiš.

Bila je nedjelja.

Sunčana bijela nedjelja sa kitom bosiljka u zapučku i bijelo rumenim licem.

Cesta je bila čista i bijela, a na maslinovu lišću svjetlucala je srebna prašina. Od vremena do vremena prošao bi koji turistički auto, a zatim opet čista i prazna cesta.

Ja sam šetao cestom i čitao nekakvu knjigu. Čitao sam i zaboravio na sve oko mene: na sunce što je tako milo mazilo lice, cvrčka čiji mi glas nikada nije bio mio kad bih nešto čitao i na ugodni pjev češljugara na maslinovoj grani. Išao sam tako cestom zamišljen i došao do izvora na cesti. Bio sam žedan. Žedan vode, veselja, mladosti i — ljubavi. A ja svega toga nisam imao na selu.

Tada si mi, nenadano, došla ti ususret.

Na kraju tvojih malih usana pojavio se blagi trzaj u znak smiješka, a haljina, lijepa nedjeljna haljina, drhtala je na tvom tijelu kao zlatne sunčane zrake na uzrujanoj površini vode.

Lice ti je bilo bijelo, a preko njega razlijevala se boja ružina cvijeta.

Ti si se smiješila.

I ja sam se smiješio.

Bio sam iznenađen tvojim dolaskom. No ti si odmah prešla na to da me ispituješ o svemu. Upravo, nijesi mi dala govoriti. Pitala si me o zdravlju, o životu na selu, o knjigama koje sam pročitao, a tvoja dva crna oka kao da su nešto u mojima tražila.

I ja sam gledao u tvoja.

Opet smo se smijali. Smijali se i bili veseli ko djeca kad nađu gnijezdo češljugara ili kad se na potoku prskaju vodom.

Produljili smo sa šetnjom. Koraci su nam bili različiti: moji dugi i teški, a tvoji sitni i lelujavi. Šum naišh koraka miješao se sa veselim našim razgovorom, a naš smijeh pratio je cvrčak sa maslinove grane. Bili smo blizu jedno drugom.

Izvadio sam rubac iz džepa i nehotice ti dirnuo lakat izgovorivši stidno: »pardon«, a ti si me tada pogledala. Opazio sam na tvojim očima čuđenje. Lice ti je postalo nešto ozbiljnije, ali je još uvijek sjalo blagošću proljetne ruže.

Naše se oči ponovno susretoše.

Ja sam u tvojim očima vidio svoju sliku i bilo mi je ugodno. Osjećao sam da je tada u moju dušu ušla jedna mala radost, bijela i lijepa poput jutra na našem selu, kad se po njemu prospu prve zraka sunca. Rekao sam

— Zlata, u tvojim očima vidim svoje lice.

Ti si odgovorila

— Dragi, ja u tvojima vidim čitavu sebe.

Tada sam bio izvan sebe. Tvoj je glas bio tako lijep i zvučan, da je svaka tvoja riječ prodrla duboko u mene. Pričinilo mi se da čujem glas moje majke koja mi govori:

— Sinko, da li te što boli?

I ja sam te tada zamišljao dobrom kao vlastitu moju majku. Možda i više.

*

Onih dana kad si ti došla, bio sam se nešto oporavio od bolesti, ali moje noge bile su ipak slabe da izdrže dulji put. Mi smo dugo šetali i ja sam predložio da sjednemo u maslinovu sjenu. Ispod ceste bila je lijepa velika malina, grane joj se poviše do zemlje, a ispod nje je bio prostran zelenosvileni sag od lelujave trave.

Rekao sam:

— Zlata, idimo dolje u hlad pod maslinu.

Ti si laganim kretom glave potvrdila moje riječi.

Sašli smo pod cestu. Sjeli smo po travi koja je mirisala mirisom pokošena sijena. Ti si reka:

— Kako je ovdje ugodno! Zar to ti, dragi, ne osjećaš? A ja sam odgovorio:

— Da, Zlata, ugodno je i lijepo.

Pitala si me:

— Voliš li prirodu?

— Volim.

— A cvijeće?

— Volim.

— A pjev ptica u proljeće?

— Volim.

— A mene?

Ti si se tada zacrvenila, licem ti je prošla rumen, zatim opet nestala, a ja sam odgovorio:

— Volim tebe više nego prirodu, više nego cvijeće, više nego pjev ptica, volim te Zlata, više nego sve što je oko mene. Volim te kao vlastitu svoju dušu.

Zatim sam uzeo tvoju malu ruku i, kao majka dijete svoje, ponio je k usnama. Poljubio sam je a ti si spustila glavu na moje krilo. Na licu sam osjetio milovanje tvoje srebrne kose, čuo sam tvoje disanje a ritam toga tvoga disanja bio je potpuno jednak momu. Tvoj je dah mirisao mirisom svježeg jutarnjeg cvijeća, a kosa ti je bila neobično meka. Podigla si glavu a u očima ti se pokazaše dvije srebrne suze. I moje su oči bile vlažne od suza. Od sreće smo plakali i opet se smijali.

— Zapjevaj nešto, dragi!

— Kad ne znam pjevati.

— Za volju meni. Vidjećeš, lijepo će ispasti.

Ja sam tada zapjevao, a ti si pljeskala rukama i rekla da je bilo lijepo (premda sam bio uvjeren da ja slabo pjevam).

Poslije si mi rekla da je za te sve lijepo što je moje.

Digli smo se ispod masline i pošli na cestu. Dok si ti češljala kosu (za zrcalo su ti služile moje oči), ja sam ti popravljao haljinu. Išli smo kući. Tada sam mislio na tebe. A o čem si ti mislila? Poslije si mi rekla da o ničem nisi mislila nego da si se osjećala neobično sretnom.

Noć je već počela obavijati selo.

Bili smo kod tvoje kuće. Morali smo se rastati. Ja sam ti stisnuo ruku.

Osjećao sam da je ta tvoja ruka neobično meka, topla i nježna, a kroz moje prste provirivila je njena bjelina i sličila u mraku na mjesec koji proviruje iza sive goleti Biokova. Rekao sam:

»Laku noć draga! i poljubio sam ti ruku.

— Laku noć, dragi, rekla si ti.

Bila je nedjelja, lijepa bijela i sunčana nedjelja. Nedjelja radosti, kad srca mirišu dobrotom i ljubavlju. Najljepša nedjelja moga života.

*

Prve jesenje kiše pohodile su selo. Šum njihovih kapljica bio je tužan, jako tužan. Sunce se skrilo za debeli oblak, a masline objesile grane i plaču. Seljaci sjede po kuhinjama i piju vino. Drugi opet peku rakiju čiji se miris šeta selom. Čitavo je selo mirisalo po rakiji.

Prve jesenje kiše . . .

Pečenje rakije . . .

Tvoj odlazak u grad.

Meni je tada bilo teško. Ti si me ostavljala. No moralo je tako biti. Nadao sam se da ćeš drugoga ljeta opet doći.

Pomagao sam ti pakovati stvari. Donio sam ti na poklon neku knjigu. Ti si bila vesela.

Dan tvoga odlaska je došao. Sumoran jesenji dan. Cesta nije bila onako čista kao one nedjelje. Sada je na njoj bila gomila blata što se je upravo bezobrazno, parasitski lijepilo za odijela prolaznika. U udubinama na cesti nalazile su se mase nečiste vode. Oboje smo došli na cestu prije po sata nego što je autobus došao. Razgovarali smo u žurbi, jer vrijeme od po sata za nas je bilo prekratko.

Autobus je davao znak.

Odlazak.

Ja sam ti predao kitu jesenjih ruža, a ti si mi sa djetinjski bijelim osmijehom zahvaljivala.

Stisnuli smo jedno drugom ruke.

— Zbogom, Zlata!

— Zbogom, dragi!

Autobus je krenuo. Ja sam ti dugo mahao šeširom koji je drhtao u mojoj ruci. Autobus je zamakao. Više ga nisam mogao vidjeti.

Ti si pošla u grad.

Poslije tvoga odlaska bio sam tužan. Jesen je postepeno ulazila u mene i donosila mi dobre i tihe žalosti Nisam više šetao cestom. Danju sam čitao, a noću sanjao o tebi. Pisao sam ti često. Pisao sam ti da u vrtu imam mnogo jesenjih ruža ali da ih nemam kome dati. Što sam ti još pisao? Ne sjećam se. Samo se sjećam da sam ti pisao da ću doći jednom k tebi u grad. Ti na to nisi ništa odgovorila, a ja sam tada postao još više tužan.

Odlučio sam ipak da dođem k tebi u grad. Da te vidim, da se porazgovorim s tobom da se onako djetinjski nasmijemo kao one sunčane nedjelje.

Bila je zima kad sam odlazio, no ja je nisam osjećao. Meni je bilo i odviše toplo, tako toplo kao da je ljeto. Mislio sam samo na tebe.

Stigao sam u grad. Svjetiljke su se njihale kao lišće trepetljike. Blijeda svjetlost padala je na korzo. Sve je bilo blijedo: lica, odijela, pločnik, čitavi korzo.

Moje su oči tražile po korzu tebe.

Opazio sam te. Ti me nisi vidjela. Uz tebe je iašo netko meni sasvim stran. Tek što sam ga vidio, u meni se pojavila odvratnost. Zašto? Ne znam. Njegove ruke u bijelim rukavicama neprestano su gestikulirale. Gledao je u tebe, a ti si se na njega smiješila. Onako kao one nedjelje.

Nisam htio smetati. Ostao sam po strani i gledao. Čekao sam kad će se svršiti šetnja. Mislio sam: on će otići. Ti ćeš ostati, i tada ću prići k tebi.

Ali on nije otišao: pratio te je do kuće. Pomislih: Običaj. Kavalirstvo. A možda i nešto drugo. Išao sam iza vas. Bio sam uhoda. Oprostićeš, jer sam sa sela. Na vratima tvoga stana dugo ste se zadržali. On je skinuo svoju bijelu rukavicu, stiskao ti ruku dugo, srdačno.

Pozdrav, topao, srdačan.

On je otišao.

Ja sam pospješio korake, ti si bila na stubama. Zovnuo sam te: »Zlata!« Ti si se začuđeno zaustavila. Dala mi ruku. Tvoja je ruka bila hladna ko željezna kvaka na vratima. Nisam tada osjetio njenu toplotu kao onda na selu. Mene je hladnoća tvoje ruke zabolila. »Idimo gore u stan! Večeraćemo« rekla si.

— Ne. Ići ćemo kud van, pa ćemo večerati u kakvom restaurantu. Imam novaca. Moji su ovih dana prodali vino.

Pošla si sa mnom.

Zamagljen restaurant. Nas dvoje sjedimo u kutu za jednim stolom. Na stolu je bila postavljena kita svenula cvijeća.

— Kako je nelijepo ovo gradsko cvijeće. Svenulo. Blijedo.

— Da, kao tvoje lice, ti si rekla i pokušala se nasmijati. Kao da si se šalila. No ja sam opazio da je tvoj smijeh bio prisiljen, a glas ti je bio nekako čudan. Hladan ko tvoja ruka. Pomislio sam: ona me više ne voli. Ona nije više ona sa sela.

Pošli smo kući jedno uz drugo. Bilo je hladno. Ja sam pripovijedao. Govorio sam o onoj sunčanoj nedjelji na selu.

— To je bilo nekada — rekla si ti.

— Bilo je lijepo, zar ne?

Da, bilo je lijepo.

Čuo sam hladnoću tvoga govora i bio sam tužan. Na ulazu u tvoj stan zaželio sam ti laku noć. Monotono si odgovorila: »Laku noć.«

*

Sutradan sam otputovao. Poslije sam ti pisao. Pisao sam ti o mladiću u bijelim rukavicama, o hladnoći tvoje ruke, o monotoniji tvoga glasa. Sve sam ti opraštao. Ti mi nisi više pisala. Postala si gluha.

*

Danas je opet nedjelja. Svega se sjećam. Prolazim pokraj masline gdje smo sjedjeli. Vidim da je i ona tužna. Sunce se objesilo o vrh jablana i cinički mi se smije. Možda se i ti u gradu smiješ.

Da, ti se smiješ.

A ja?

Ja sam tužan, vrlo tužan. Gledam u maslinovo lišće i plačem.

*

Nekidan sam prošao pokraj tvoje kuće na selu i pitao majku što joj piše Zlata.

— Da je zdravo i dobro. Neobično je vesela. Veli da ovoga ljeta neće doći na ferije kući nego da ide nekoj prijateljici u S — — —

Nisam joj ništa odgovorio.

Pošao sam kući. Uzeo pero i napisao sve ovo. Morao sam. Srce je zapovijedalo. Nadam se da ćeš ovo negdje čitati i pri tom se sjetiti naše sreće na selu. Nadam se da ćeš me utješiti kad ovo pročitaš.

Jeli, Zlata, da hoćeš?

Ti ćeš opet biti dobra. Opet ćeš doći u naše selo. Opet ćemo biti vesela djeca, kao onda.

*

Bila je nedjelja. Bijela sunčana i nasmijana nedjelja.

Bila je nedjelja — — — — — — — — — — —

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

Jednostavna priča koja se ponavlja svaki dan

Nezaboravnom Marijanu koji je mlad umro.

Ljubav je strast, koja treba da bude srž jedne tragedije, a ne samo njen sporedni motiv. *(Napoleon)*

UMJESTO PROLOGA

Siv pepeljast dan niknuo je onog jutra kada je zaklepetalo zarđalo zvonce i kada je kroz smeđa vrata unišao on u stan. Jesenjom prašinom obasut šeširić provirivao je zgužvan iz koščate šake, blijedo duguljasto lice i otmjeno visoko čelo dominiralo je ovom prilično zanemarenom sitnom pojavom iz koje ipak bliještaše impresivna gesta neusiljene lakoće, pristojnosti i uglađenih kretnji. Umorne oči, osušeno lice, glatko i kao svilenom kremom presvučeno, sjajna vlakna kose u boji limunova soka, atletski vrat i široka ramena, ali srazmjerno slabašna. Upravo cijelom konstrukcijom svoje pojave ubrizgavao je on utisak mirna, sređena čovjeka; no sve to više vanjštinom, ispod koje se krije živa, vrela, ustreptala, nezadovoljna i veoma osjetljiva priroda.

Želio je vidjeti sobu koju običavali iznajmljivati. Pregledavši pomno tu skromnu i savršeno čistu (kako je sam priznao) prostoriju, upitao je za uvjete i kućni red. I prihvativši sve slijedećeg, još tmurnijeg i tužnijeg jutra donio je jedan nosač tri kovčega, kožnata i golema, od kojih dva bijahu potpunoma oblijepljena ceduljama hotelâ gotovo svih evropskih gradova, a treći — najteži i pun knjiga — bio je crn i okovan.

Zakukuljen i mrk, uživljen u se provodio je u čistoj sobi i dane i noći ne izlazeći nikuda. Ukotvljen uz otoman nagomilao je oko sebe jato knjiga, nota, slika, papira s bilješkama i tako je po svoj toj gomili dubao i uza to razmišljao. Ljubičast dim cigarete kovitlao se raspuzljivo uokolo, a miris vanilijeva likera pikantno je raznosio svoju trpku sluzavu aromu. I kose zrake sunca, i hladno žućkasto svijetlo starinske lampe prosipali bi mršav sjaj izvan najbliže okoline prozorâ ili ovalnog mahagonijeva stola.

Ali kada bi se otresao ove alkemističke zadubenosti, nemirno je izlazio iz sobe na ulicu i vraćao se bez ikakva reda. I šezdeset puta sedmično. Ručao je tada u najelegantnijem restaurantu grada da time zamijeni jednostavnu hranu svog rešoa. Tuckajući grbavim kvrgavim štapom nervozno po asfaltu ritmom hoda plaho je zirkao oko sebe naoko ravnodušno, bez interesa bilo za što, ali promatrajući ga dulje i pažljivije bivalo je jasno, da ove nehajne oči s najvećim zanimanjem gledaju sve. Uvijek osamljen, neobično — zacijelo baš zato — neovisan, s impresijom samostalnosti njegove, uživio se u taj svoj život što ga njegovaše godinama. Bijaše hladan, sumoran, leden, ali i miran život, ustaljen život, čije promjene i sudari sa zbiljom bivaju odlučno i samo tiho likvidirani, život čudnovato miran, ali i veličanstven, bez dosade, uvijek nov i život uvijek njegov, neposredan. Život za druge tajna, asketski svakako, monoton naoko, ali uistinu beskrajno zanimljiv i gotovo uvijek promišljen život, u kojemu ne manjkaše najimpozantnijeg samoprijegora, ali u kojem nije manjkalo ni sponatne strasti, ni uživanja svoje vrste, ni djetinjske radosti i vedrine.

I za prokislih dana, i za užarenih dana šetao bi se, u svemu ipak rijetko, uskim uprljanim, lokvastim ulicama periferije ili prostranim, svježim i rascvalim parkom s djevojkom neobične ljepote. Ta mladost uspinjala bi se kojiput i do njegove sobe i tada bi ispod zaklonjene starinske lampe dopiralo šušketanje prevrnutih papira i lahor razgovora. U takvim zgodama on bijaše savršeno otmjen, neobično decentnih kretnja, nježan i plemenita zvuka u govoru. Iskreno poštovanje što graniči s bojažljivosti, pa ipak bez smetenosti i on je govorio, smijao se srdačno i šaputaše vječnu istinu, sjećajući se živo vječnosti, kao što su zvijezde i Beethoven. Tanka, slatka i blještava nit melodije lepršala je oporim zrakom sobe, čiste i starinske.

Uredivši račune jednoga je dana iznenada odselio. Isti onaj nosač, ali petnaest godina stariji, iznio je tri kovčega, glomazna i kožnata, stenjući pod nabreklim teretom. Kao netaknuta soba, ista iscata, kakva bijaše nekoć, kada se on uselio ovamo, opet je ostala pusta. Ali ispod smeđeg alkovena, uz krevet na ormariću, žutio se svežanj prostog ispisanog papira. Ćoškasta slova pisana rundperom, u pedantno izravnanim linijama nizala su se na pedesetak stranica. Bez ikakve napomene, osim naslova i posvete, stajao je taj manuskript, po svemu sudeći ne slučajno zaboravljen, nego ostavljen namjerno ovdje. Za koga i zašto?

Svežanj požutjelog grubog papira ležao je i prašina ga sve više oblačila u sipko baršunasto sivo ruho. Danima i godinama, stalno i nemilosrdno.

Listovi se nagrešpali, od zimske i jesenje vlage, od proljetne i ljetne sparine. Listovi su požutjeli kao sazrela i već gnjila breskva. Slova su izblijedila i pozelenila kao tuberkulozno lice slabokrvne djevice No još uvijek bijahu čitka.

Navorane stranice šaputale su svojim prozirnim, anemičnim slovima priču koju je jedan, on, zabilježio ali koja se danomice cinički ponavlja ... Bijesan orkan razbio je tanka stakla trulog prozora. Vlažan kišan vjetar provalio je ovu već pljesnivu sobu. Ludom brzinom nakomešao se oko požutjelih nagrešpanih stranica. One se počeše uzavrelo okretati. A iz njih je prštala razrijeđena, bodljikava i nesimpatična prašina.

Blagi sumrak. Kao da svijetlo predvečerja dopire kroz kožicu, napetu između prstiju goleme patke.

ALFA

Ova dušom sjajna, ali odgojem zapuštena djevojka, koju je već početak života zaveo stramputicom, sada je mrtva. Da li smrt uistinu govori, da o onome, koga je ona već posjetila, moramo govoriti nesamo lijepo, nego i obzirno? Iako je tako, ipak i taj obzir pijeteta imade granicu. A ona je tamo, kada posve postajemo svijesni, da će zbilja, nepatvorena i netaknuta, više opravdavati nego njeno izvrtanje na bolje. Jer i grijeh, pa i svijestan grijeh, često je najuzvišenije pokajanje, najpotresnija molitva. Grijeh izazvan u životnoj borbi. Grijeh učinjen zbog drugih koje volimo, jer smo to i dužni. Grijeh zbog onih, koji nâs neshvaćene ostaviše rano osamljene, i ne brinući se, da li je naš grijeh, a zbog njih, luksuz ili potreba, mirno ga podnose i tupo se njime koriste. To sliči na optužbu našim najbližim. Roditeljima. Strašna optužba zbog njihova nemara prema vlastitoj djeci u najkrupnijim časovima njihovih životnih odluka. Ali ne. Roditelje moramo voljeti. »Poštuj oca i mater!« I majka je pripravna dajući život svome djetetu sama se žrtvovati za nj. Iako imade nedoglednih razlika između žrtve i žrtve, između ljubavi i ljubavi, između slasti i slasti, između roditeljâ i roditeljâ, ipak mnogo dijete voleći svoga roditelja ne preza ni za čim samo da mu pomogne, da mu sačuva život, ako to jedino do njega stoji. Pa i svoju čast će mnogo dijete žrtvovati za čast svoga roditelja.

I žrtvovala se.

Još jê danas vidim svu satrvenu kako voštana i beskrvna lica bulji preda se upijajući svojim tamnim očima moj dah. Još danas osjećam kako je najvećim naporom razuma i volje, ekstazom samoprijegora i odricanja, strašnom duševnom borbom i veličanstvenim mirom uzdržala ravnotežu u sebi. Nikada ova poluinteligentna djevojka nije bila tako dostojna samilosti, nikada nije u meni izazvala toliko duševnog obzira i toliko praštanja kao tih sati zimskoga predvječerja, kada je u onoj toploj i skromnoj sobici odbacila svu hinjenu naivnost i sav lažni stid rasprostrijevši preda mnom čovječansku, neizmjernu bol svoje sudbine.

Jecao sam u sebi promatrajući je onakvu. Žalio sam je, jer sam sve razumio i sve shvatio. A ona, koja je od prvoga dana, kako sam kasnije uvidio, prema meni prišla s posvema drugim, plemenitijim porivima instinktivno osjećajući (to mi je sve i priznala), da ja nisam kao tuceti onih ostalih, ipak je u ono prvo vrijeme velikim procentom svoga ponašanja i prema meni bila kao prema svakom drugom. Jednaka prema svima, jer za nju svi bijasmo samo muškarci različite spoljašnjosti. Ali onog zimskog predvečerja sjedjela je priznajući se raskrinkanom i utješena ponoseći se, da ju je ipak netko, barem jedan razumio. I da je žali, iskreno! Pitomo je poduprla ruke o niski okrugli stolić, zarila duge fine prste u brončanu kosu i gledala, buljila. Predala se raspoloženju momenta, priznala me i opet izuzetkom između drugih, prvim među jednakima. Neki smireni sklad lica blještao je

čineći njenu pojavu neobične ljepote još zavodljivijom. Ali kakve li razlike između ove nježne smirene djevojačke ljepote spremne za najprofinjenije nianse čiste platonske ljubavi i onih senzibilnih gesta nje zavodnice, koja ispijajući požudno živce svoga ljubavnika nezasitno traži slast i beskrajno zadovoljenje strasti.

Sjedila je tu preda mnom, smirena i utješena. Nemoćno držeći glavu obim rukama sve je pohlepnije slušala:

»Tako, vidiš, mirno, posve mirno i zaspat ćeš. Ovaj će ti san biti potrebniji od svega. On će ti donijeti savršeni mir. Sanjat ćeš samo o lijepom i dobrom: o azurnom moru, na kojem si se i kupala i vozila čamcem, o lijepim pjenušavim valovima, o žarkom suncu što prži; Arino, djevojčice moja, o onoj velikoj šumi stoljetnih drveta, o slatkom zraku sjenokoše, o našem plesu, o svemu, djevojčice, o svemu dobrom. Zaboravit ćeš, sve zlo ćeš zaboravit...«

Zadrijemala je. Dah joj je postao dubok i jednoličan. A ja sam joj tepao jedva se dotičući usnama njene suhe kose:

»Još sanjaš, zar ne, o onom koncertu, na kojem smo prvj puta zajedno bili, jer si zavolila Pjesmu? Pa onda sanjaš o svim ljudima koji te vole, a o...«

»O mom tati i o mom braci. Spavaju. Blijedi su i ukočeni...«

Djevojčin glas bijaše tih jecaj boli koja izvire iz dna duše. Stresao sam se pri pomisli, da sada, kada bih tako živo htio da u to slatko bijelo tijelo ulijem zraku radosti, ono i opet misli na svoju tragediju.

»Eno tate, eno! Tata, moj dobri tata, tata...!!«

Vrisnula je. Zgrčivši lice lupila je njim muklo o crni okrugli stolić, i još je više, skupivši se u svojoj dugoj crnoj haljini, nemoćno, bezbolno ali zdvojno i tiho u sebi zaplakala:

»Tata, moj jedini tata!!«

Vrata su se pažljivo otvorila. Farizejsko lice blijede sjene pojavilo se, prvo, a odmah zatim i cijela njena zdepasta forma.

»Arina, dušo, ja idem«, rekla je sjena hroptajući i — poškiljivši na me te opazivši da sam ustao i pošao prema prozoru — hukne tiše:

»Ne zaboravi, da će on doći!«

Izvukla se hladno iz sobe kako je i unišla.

Ubrzo sam i ja sišao na mokri asfalt. On je strpljivo podnosao svačije korake. Kao i ona. Služio je drugima za druge. Kao i ona. On je šutke trpio. Kao i ona. Na prijekore sviju nije odgovarao. Kao ni ona. A sam je bio zapušten, od sviju blaćen i najviše popljuvan, pozdravljajući nečujno ali radosno čistače, koji ga peru i metu skidajući sa nj blato. I ona, ova jadnica, sa strašću umirenja dočekivala bi me sve što bliže svojoj smrti to radosnije. Svijesno je znala, da jê moje uvjerljive riječi čiste, barem pred njom samom. Jer ja sam je volio... na samrti najviše. Tada sam znao, da ne će biti više ničija.

A poslije... Sva opržena ležala je u krevetu. Vidim je kao da je sada tu, preda mnom. Držao sam joj ruku osjećajući, da bilo biva sve mirnijim. Njeno oko rasipalo je sjaj kao nikada dosada, njena je koža bila meka i gipka kao nikada prije, glas topao, kosa sajna, a usne suhe i vruće.

USUSRET ZBILJI

Još su uvijek uz široki prozor vagona prolazile panorame moje domovine. Ove mile šume i pitomi brežuljci. Ljudi otvrdnuli radom i očeličeni zbiljom života. Ljudi dobri i gostoprimni prema svakome.

Sâm, posvema sâm sjedio sam u malom kupeu šuteći i gledajući. Razmišljao sam o domovini koju ostavljam i o gorostasu gradu u koji hrlim.

On već bijaše preda mnom. Zavijen dimom i prašinom; sav pod sjajem podnevnog sunca bijaše obao. Prigušeni šum koji je dopirao iz njegova srca širio se dugim kanjonastim ulicama na sve strane. Bez oštrih silueta svojih kvrgastih krovova, kao lijena neman koja akutno boluje. Zadihan, s najvećim je naporom pokretao svoje srce čuvajući goli život, prezirući sav lažni sjaj, svu raskoš veseleći se tek da stvori pred drugima vedro lice i njima radosnije raspoloženje. Obuzet stravičnim strahom pred brutalnom agonijom, koja je prijetila da satirući njega, golem grad, satre i sve mediokritete u njem, očajno se borio da sačuva barem impozantan broj. Jer taj je uz ostatak hinjenog izvanjskog sjaja mogao privući strance i zaslijepiti strance. A od tih došljaka je živio.

Izgubio sam se u vrevi. Već sam je znao od prije, ali mi je ipak u mnogim pojedinostima bila i ovajput nepoznata. Tu bezobzirnu vrevu volio sam ponajviše zato, što znadoh, da ona ne dopušta drugima da se brinu o meni. Bio sam sâm, prepušten svom razumu i svojoj volji. Kao otkinuto sjeme zasađeno u plodnu zemlju. Golemo sklizavo polje životnog iskustva razastrlo se uokolo i ja, daleko od sviju poznatih i bliskih, požudno zaželih da ga zakoračim.

Dok sam dva dana poslije pješice žurno koracao prema blještavoj dvorani, mimo mene projurile su već u istom pravcu mnoge raskošne limuzine. Sa šoferom i još jednom ili dvije osobe u sebi. U dugom redu poredaše se te limuzine pred ulazom, okićenim električnim bljeskom. Dok je tu vani, na ulici, vladala dostojanstvena ozbiljnost, već nekoliko koračaja iza elastičnih teških hrastovih vrata, obrubljenih bakrom i brušenim zaobljenim staklom, sve se gibalo kao u krcatoj košnici. Miris žena i ukočena gospoda šutke ili uz diskretni razgovor uspinjahu se iz postraničnih garderoba širokim raskošno rasvijetljenim stepeništem. Prpošan smijeh kao cvrkut, najopojniji šum dugih uskih haljina, gipka linija koketnih snježnih tjelesa, zanos bezbojne radosti koji zavlada svakim kada dolazi u hram muzike da čuje njenu veličanstvenu ispovijed. Uživajući u ovom skladu beskrajnog hodočašća umjetnosti i ja sam spontano prihvatio geste sviju ovih ljudi, koji — politirani velegradskom psihozom i odgojeni na ognjištu najiznenadnijih preokreta i noviteta u svim vrstama dnevnoga života — još jedino u umjetnosti, kao izvoru neiscrpnih slasti, traže časovit zaborav i radosnu utjehu. Svježe sunce sjalo je ovdje, u svako i najprepredenije srce uvuklo bi se, pod sugestivnim udarom ovog uzvišenog očekivanja vječne pjesme umjetnosti, raspoloženje blještavo i dobro. Svi postajahu vedriji, svi grcahu požudno ovaj privlačivi zvuk genijeva zanosa.

Svijetla se počeše gasiti. S ulaznicom u ruci priđoh nervoznom žurbom svom sjedalu. Bilo je zauzeto. Pogledavši apatično čovjeka koji je gotovo

ukočeno na njem sjedio potražim livriranog čovjeka. Za njim pođem opet do svoga sjedala, kupljenog za ovu večer.

»Pardon, ovo je sjedalo od gospodina.« Livrirani je čovjek govorio ukočenom gospodinu pokazujući migom glave na mene. Nagovoreni se trgne i odmah ustane:

»Oprostite, istina je. Došao sam kada su gotovo sve karte bile rasprodane, te sam dobio tek jednu kartu, ovu odmah do mjesta. No nas smo dvoje. . .«

Impozantna figura umjetnikova zavladala je podijem. Iza nas se začuše glasići protesta, jer trojica stajasmo. Livrirani je međutim stvar riješio donijevši stolac. Obojica smo sjeli: čovjek na moje mjesto, a ja na doneseni stolac.

S podija se rasprostro zvuk veličajne opojne poeme. S podima je zapjevala najtragičnija pjesma kratke radosti. »Visoka pjesma violine« rastrzano je treperila između prstiju i drvenog instrumenta čovjeka, koji je i umjeo i mogao shvatiti bezgraničnu bol stvaraoca ovog triumfa umjetnosti . . . . Moj susjed je nijemim zanosom buljio preda se. Uza nj je uspravno i pažljivo sjedila žena skladnog ukusa i prvoklasne pojave. Kao isklesan kip beskrvno je disala. Osjetio sam njen pogled na sebi, a tvrde ali nježne oči izazivahu tihim prkosom. Otimao sam se da je ne pogledam. Uspio sam, jer ona nijemo protestirajući odvrati pogled.

Pjesma se pretakala uz veličanstven krik timpana, koji izaziva u duši najodanije poštovanje. Taj zvuk uvlačio se u srce raščinjavajući njegove stijene u najfiniji parfem opojnosti. Kucaji takva srca u ekstazi umjetničke pobožnosti bijahu finiji od najčovječnijeg daha djeteta, a radosno razigrani od najsavršenijeg svjetlucanja biserova zrna. Taj zvuk, što je svojim djelićima nepreglednog mozaika mirisao intenzivnije od najsvježijeg fluida zrelih ružinih latica, unosio je u me raskošno raspoloženje najbistrije sreće. Titanstvo i nježnost, očajan krik kadencirane melodije, zapovijed i molitva, šum i jecaj, sve se to slilo u bezgranično slatku pjesmu životne istine čovjeka, koji je u najvećoj nesreći tražio utjehu spoznavši, da postoji i sreća i radost. Duše bile su potresene na najosjetljivijim mjestima; i ja sam skvrčeno slušao, slušao izobličena lica upijajući svaki treptaj ovog istinskog plača.

Ali ona je bijesno gledala postrance. Prezirući svojim nerazumijevanjem sve, primijetio sam, da je jedino htjela — osvojiti. I biti opažena. Tek kao u podsvijesti osjetio sam njen pogled, a ona revoltirana nemoćno je slušala u oskudici koketiranja.

Poslije mi je priznala, da ju je Pjesma zanijela, ali tek onda, kada je iz nje prodr'o posljednji zvuk. Jer pri svršetku bila je već umorna, a muzika ju je zanosila u drijemež.

Gromki pljesak pripadao je ponajprije nevidljivom mrtvom stvaraocu, a tek zatim čovjeku, koji je s podija srdačno zahvaljivao. Iz dvorane je još jecao šum kada smo se gurali uz dugi pult garderobe. Ona, susjeda, usplahirena probijala se polako ali odlučno prema meni. To onoga časa nisam primijetio, ali sam se sjetio svega poslije, kada iste večeri u džepu nađoh namirisan papirić ispisan mekom olovkom: Arina J . . ., i ulica s brojem kuće i kata.

(Nastaviće se.)

P R E G L E D

IDA ELIZABETA

Novi roman Sigride Undset bez sumnje je iznenadio čitaoce koji su stalno pratili njezin dosadanji rad. Prvo, on nije nastavak dvaju prethodnih romana Gymnadenia — Gorući grm, iako se, nakon lektire posljednjih djela, činilo upravo neminovno da će autorica u novom romanu dodati još posljednju, završnu fazu događaja. Previše je toplo zaokružila gđa. Undset svojim pronicavim pogledom čitav krug porodice Paula Selmera, a da ne bi imala još šta kazivati i o njegovoj djeci, to više što je njegov brak ostao nejednak i sam je smisao Selmerova odricanja i žrtvovanja stajao u tom kako će se razviti njegova djeca čije je djetinjstvo autorica tako divno intonirala. Međutim, što nije bilo zasad, može se kasnije dogoditi, ali nije običaj pisaca da započeti niz romana prekidaju drugim djelima koja su izvan te veze. Drugo iznenađenje je u tom, što se gđa. Undset, dakako neizmjerno obogaćena znanjem, gledanjem, iskustvom, zrelošću inspiracije i stvaranja, vratila, na neki način, u svoje ranije doba. Dok smo iza »Kristine Lavransdatter« bili vični da u svakom njezinu romanu gledamo sve dublje poniranje u novo stečeni svijet katoličkih perspektiva i što intenzivnijeg religioznog života, u »Idi Elizabeti« autorica se vratila u svoj nekadanji milieu prosječnog norveškog života: svijet srednjeg staleža, bez većih pogleda na život, praktični racionalisti u kojima je protestantizam ostavio samo još neke reminiscencije vjerskih običaja o velikim blagdanima, ili da se katkod uzme u ruku zaprašena biblija, ili da se zapjeva koja već napola zaboravljena crkvena pjesma. Dakako da, kada se radi o superiornijem, istančanijem biću koje kao da je po prirodi određeno za jače žrtve a prema tome i za više ciljeve kao što je Ida Elizabeta, dakako da u tom slučaju sve to, ma kako oskudno, ostavlja dubljeg traga u duši i stvara neke asocijacije koje, iako ostaju krnje, ipak znače uporišta, polazne točke, osovine za neke pojmove života iznad prosjeka, o karakteru kao moralnoj snazi, i o moralu koji se ne zadovoljava konvencionalnim kompromisima i polovičnim izlazima. Ali čudno je na prvi pogled zašto Sigrid Undset, pošto je već jednom našla puninu vjerovanja i jaki zamah idealizma koji, nošen vjerom, preobražava i produhovljuje čitav život, zašto se ponovno vraća u labirint traženja i tapanja po mraku, u svijet koji nam svojom bespomoćnošću pred velikim problemima života neodoljivo stvara dojam slijepca za kojega ne znamo da li će naći milosrdnu ruku da ga izvede da ga bar ukloni s ruba ponora. Ali ne smijemo zaboraviti da književnost nije muzika, i da svaki pisac govori jezikom svoga naroda, te prema tome radi u prvom redu za nj i u njemu. Kao katolikinja, Sigrid Undset prikazala je, u historiji, epohe kada još ništa nije razdvajalo njezin narod u vjerskom pogledu: nitko, ni inovjerci, ni bezvjerci ne može ni danas poreći da je to zaista nekad tako bilo. Još i danas stoje po Norveškoj ruševine dominikanskih i franjevačkih samostana, i tko hoće da zna kakva je nekad bila duša norveškog naroda, ne može da to zataji. U nizu Gymnadenia — Gorući grm, gđa Undset je prikazala obraćenje modernog inteligentnog Norvežanina na katolicizam, vjeru Olafa Audunssöna i Kristine Lavransdatter i, crtajući njihov milieu, iznijela život norveških katolika, one male šačice ljudi koja živi u dijaspori i svojim brojem gotovo iščezava u cjelini norveškog naroda. Čini se da je opravdano što gđa. Undset, priznajući tu većinu svoga naroda i htijući pisati kao norveški pisac za norveški narod, u novom romanu uzima te ljude onakve kakvi jesu i hoće da pokaže da ona piše i za njih, to više što narod ima pravo da traži od svoje proslavljene pripovjedačice da misli i na cjelinu svoga naroda kada piše njegovim jezikom. A konačno, taj svijet nije ni njoj stran: ta pred koju godinu još je i ona sama bila ta Ida Elizabeta i njezine istomišljenice, to više što su izvjesne crte u ovom romanu, kako se čini, autobiografijskog karaktera. Kao Ida Elizabeta, i Sigrid Undset je u svom ranom djetinjstvu poznavala obilje, gotovo raskoš, raffinement ugodngg živgta u kojemu je njezina životna staza pošla drugačije nego što joj je kasnije bilo suđeno. Zna se iz biografije slavne pjevačice, da je glavni uzrok bijede u koju je zapala njezina poro-

dica, bila upravo očeva smrt dok je kod Ide Elizabete bilo to, još i prije smrti očeve, njegovo piće i lakoumlje. Poznato je i to da je gđa. Undset uslijed toga teškog položaja da, unatoč svojim sklonostima, svrši trgovačku školu i bude trgovačka namještenica, kao što je i Ida Elizabeta postala trgovkinja, pa poslije i krojačica, da uzmogne prehraniti sebe i svoju porodicu. Ali ovdje se, čini se, prekida nit autobiografijskih analogija (izuzevši možda ljude, situacije, misli koje su, dakako, pojedinačno u svakom romanu poneke reminiscencije iz života) i na tu »prethistoriju« glavne junakinje nadovezuje se život koji je ispunjen osnovnim problemom gotovo svih romana gđe. Undset: nerazrješivost braka, makar on bio i posljedica jednog nepromišljenog i ludog posrtaja iz doba još nedorasle mladosti. Postavljena oštro (kako bi je, na pr. postavio Zola ili naš g. Krleža), ta bi misao bila strašna, nemilosrdno okrutna: gledana onako kako je gleda gđa. Undset, i kako zaista u životu i jest, ona je velik jedan kompleks životne odgovornosti, ali i životne stvarnosti, koja nikada nije suviše jednostrana, nesmiljena i gorka. Ni onda kada se podala tomu mladiću, na jednom izletu, sasvim slučajno i bez kakve veće motivacije, nije Ida Elizabeta bila ludo zaljubljena u nj; nije je osjećaj tako silno zanio, da bi kasnije mogla u tom naći ispriku. Štaviše, Frithjof Braatö nije joj u koječem bio čak ni simpatičan, ali ona neprotumačljiva smjesa privlačnosti i antipatije koja u našem životu tako nejednako djeluje, ostala je i za kasniji njihov život presudna: iako je onaj posrtaj ostao stvarno bez vidnih posljedica, ipak je ponešto neko dosta nejasni osjećaj odgovornosti, ponešto neki još nejasniji osjećaj da ipak pripadaju zajedno, a ponešto opet i ta maglovita svijest da se, unatoč svemu tome, vole, doveo do toga sudbonosnog koraka, da je Ida Elizabeta uzela za muža mladića koji je, doduše, bio lijep, i koji je nju na svoj način i volio, a na svoj način i bio dobar — dobar naime — koliko može biti dobar neubrojiv čovjek: jer Frithjof je ostao nesposoban za život, infantilan, čovjek koji u odraslu tijelu ima dušu nerazvijena djeteta. Slučaj je, svakako, malo neobičan; ali može se reći da je formula, radi težine problema, samo nešto suviše zašiljena, dok sam slučaj u stvari i nije tako rijedak: infantilnost kao naročito i određeno stanje duha nije baš tako često, ali je nerijetka, baš u ovo vrijeme iza svjetskog rata, situacija u kojoj žena **mora da stvara** životnu egzistenciju dok muž stoji skrštenih ruku ili, štaviše, odmaže umjesto da pomaže. Bivši aktivni časnici dosta su puta takve figure (sličan je slučaj prikazan i u Krležinoj »Agoniji«), ali se apatija i abulija javlja nerijetko kod muškaraca i u današnjoj mlađoj generaciji. Čini se katkada da je muškarac, premoren u mnogim generacijama svojih pređa, izgubio snagu da se odupre današnjem naletu katastrofalnih kriza koje bez prestanka biju svijet; ženski svijet, nenačet još, a možda i zato što manje filozofira, može, u mnogim slučajevima, da uskoči i da održi brod koji tone. Ida Elizabeta svakako je tip takve žene; ona ne samo da hrani sebe. nego i djecu pa čak i muža. Ta sve to ne bi ni bilo tako teško, kad ne bi bilo nepodnošljivog mučnog osjećaja da se taj muškarac daje izdržavati ne samo skrštenih ruku, nego čak kad, natjeran ženinom energijom, posegne za poslom, udešava sve naopako i čak na štetu. Kada je uslijed njegove lude nesmotrenosti poginula mala kćerčica Sölvi, majčina velika utjeha, ipak je Idi Elizabeti bilo jasno da ne može muža takova kakav je on kriviti radi nesreće ni osuđivati. Iako je strašan dojam toga odraslog poludjeteta koje tako tešku nesreću smatra povodom za neprestano brbljanje kojim svim i svakome »razjašnjava« tragični događaj, Ida Elizabeta još uvijek osjeća da joj je taj čovjek muž, i čak muž kojega ona, već radi djeteta, ne može ne voljeti. Ali njezin pokušaj da ga osovi na svoje noge, našavši mu namještenje u susjednom gradu, da ga tim ujedno ukloni dok nije počinio još koje veće zlo, donosi istom pravu katastrofu: Frithjof se sve u svojoj nemogućnoj »bezazlenosti«, upušta u ljubavni odnos sa ženom koja ga izrabljuje, i koja nije dostojna ni da poljubi Idi Elizabeti pete. Brak je razriješen i razrušen, i da se spase od potpunog rasula i sramote, Ida Elizabeta bježi daleko odatle i osniva svoj novi dom sama, sa svoja dva dječaka, starijim Karlom i mlađim koji se rodio naknadno, te i ne poznaje svog oca. Borba za život nije više tako zatorna kao prije: nema koga da razgradi, što sagrade marljive i neumorne ruke Ide Elizabete. I tako, kad je upravo došla do toga da može malo odahnuti, posvetiti više sebi svojoj djeci i uljepšati svoj dom, dolazi novi vidik: slučajna automobilska nezgoda koja

umalo da nije otela život i malom Karlu, ali se srećom svršila bez opasnosti, dovodi joj u kuću Tryggve Toksvolda, odvjetnika, čovjeka simpatična, pristojna, pažljiva i plemenita, i kako se ovaj češće raspituje za dijete, razvija se iz tih čestih susreta nezamjetno simpatiju, pa ljubav, koja dovodi Idu Elizabetu do vidika nekadanjeg elegantnog, rafinovanog, intelektualnog života njezine rane mladosti. Ta ona je još mlada, i izleti u Oslo s koncertima, finim toaletama i onom blagom mekoćom života koja nas tako neodoljivo obuzima, pokazuju perspektivu koju bi ispaćena i izrađena žena konačno i zaslužila. Ali mali Karlo instinktivno zazire od Tryggvea. On postaje nepovjerljiv, pa ljubomoran, pa odbojan, i majka, lomeći se, naslućuje tragediju koja se odigrava u malom srcu što ga ona nada sve ljubi. Dolaze još rođaci pa druge više ili manje zamršene situacije koje donosi sa sobom kompleks porodičnog života. A dolazi i nenadan, neslućen, a ipak tako prirodan rasplet čvora: u porodici Frithjofovoj već je sušica našla žrtava; koje čudo što je sada zahvatila i samog djetinjski neopreznog muža. U Oslu je Ida Elizabeta slučajno nabasala na jednu od njegovih sestara; Idi Elizabeti su se sažalili ti ljudi koji toliko trpe svojom krivnjom, a da i sami toga ne znaju; upravo je dirljivo kako oni svi, a naročito Frithjofovi roditelji, znaju voljeti tu Idu Elizabetu koju oni faktično upropakućuju. Ako itko može da ostane na to neosjetljiv, to je najmanje Ida Elizabeta, plemenita, prilazna svim moralnim osjećajima, iako zatvorena, ali baš zato toliko nježna. Samo jedan gest smilovanja, i eto joj čitave porodice Braatö za vratom. Ali ovaj put je ta »invazija« tragična: Frithjof dolazi da umre u obližnjem sanatoriju, i sve je samo mirno i dirljivo rastajanje. Najdirljivija je pritom golema objektivnost kojom Sigrid Undset unosi u svako od svojih lica onu karakterističnu smjesu osjećaja, koja ih čini toliko životno uvjerljivim: Karlo koji se toliko opirao njezinoj vezi sa Tryggve Tokvoldom i u dnu svoje duše čeznuo za svojim ocem, sada se zastidi kada vidi zaista, kakav je i tko je bio njegov otac koji je u njegovoj duši živio samo u ulomcima djetinjih uspomena. To više osjeća Ida Elizabeta, da je jedina ona zvana da ostane uz tu djecu, ona koja ih jedina razumije i u kojoj se neće razočarati. Njezine su se zaruke s Toksvoldom razbile baš na tom spoznanju, i smrt Frithjofova koja bi mogla da joj potpuno utre put novom braku, nije drugo nego izbavljenje od svega što je bilo neugodno u uspomeni na oca te djece kojima ona ostaje u buduće jedini oslgn i sve vrelo ljubavi.

Tako je Ida Elizabeta riješila ovo osjetljivo i nužno pitanje potpuno u smislu morala koji postavlja Crkva, a da nigdje nije izričito tražila takvu motivaciju. Samo u početku romana, epizodno, dolaze dvije katolikinje, Engleskinje podrijetlom; i opet, gđa. Undset, svojom divnom objektivnošću, prikazuje ih kao prilično nespretne, nesmotrene, mlade, neiskusne; ali ono što su one govorile Idi Elizabeti ipak kao nehotice iskrsava ovoj u duši u presudnom času njezine životne odluke. Čitavo držanje Ide Elizabete određeno je prirodnim moralom, poštenošću čovjeka koji je uvijek uzimao život ozbiljno i koji, radi toga, ne može nikada ništa da počini bez moralnih skrupula. Njezine bi borbe bile možda nešto drugačije formulirane, kada bi ona imala svijestan religiozni život, ali, u biti, one bi bile iste. U Idi Elizabeti stvorila je gđa. Undset divan ženski karakter, toliko živ i istinit, životom, dakako, mnogo siromašniji od Kristine Lavransdatter, ali u sebi isto tako zaokružen i čitav. Kao i uvijek kod nje, intimni život djece, majčin odnos prema njoj i toliko ljubavi i topline oko svega toga, iznesen je na nesravnjivo divan način koji pripada samo Sigridi Undset. Smisao za svakodnevne sitnice: dječje sitne potrebe, trgovanje i roba u dućanu, sve male i velike brige, sve to živi i izaziva dojam neizbježljive realnosti. Sigrid Undset koja je tako minuciozno i slikovito znala izazvati historijske nošnje i fantastični čar minulih dana, ne manje je sugestivna kada crta kako skladna i fina toaleta preobražava modernu ženu i daje joj ono neiskazano nešto, što stvara stil i karakteristični izražaj epohe.

Nakon »Ide Elizabete«, i François Mauriac je našao novo opravdanje. Kada je u svojim romanima prikazivao život bez vjere i bez Boga, prigovarali su mu što kao katolik nije pozitivniji i izrazitiji. Gđa. Undset je sada također ostavila svijet katoličke svijesti i mišljenja, i zašla, bez primisli i dobrohotno, u svijet u kojemu je prije toga živjela. Newman nikad nije mogao zaboraviti svojih protestantskih prijatelja i ljudi koji su mu bili dobri prije njegova obraćenja. Sigrid Undset dala je

preko polovinu svoje Nobelove nagrade za svrhe katoličke Crkve u Norveškoj. Taj isti apostolski duh diktirao joj je, bez sumnje, i ovaj korak. A razlika je od Mauriaca možda u tom, što je gđa. Undset zašla na to polje nakon monumentalnih djela u kojima je dokumentirala svoj vjerski život, dok se Mauriac polagano uspinjao do svijetlih vrhunaca, a taj uspon, polagan i ne svima jasan i određen, uznemirivao je i zabrinjavao. Ali svakakg, nakon ovoga primjera, Mauriacu će se blaže suditi, a pojam o katoličkom piscu postaće širi i obuhvatniji. To više, što je »Ida Elizabeta« umjetnički savršeno djelo.

Ljubomir Maraković

POKOŠENO POLJE

Nedavno preminuli beogradski pisac (i, recimo odmah ujedno: pisac Beograda) Branimir Ćosić, pripada među najproduktivnije naše pisce njegove generacije. Ne mislim samo na ono 6—7 knjiga koje je stvorio u jedva deset godina rada, nego više na sadržajnu obuhvatnost, na snagu koncepcije, i na širinu gledanja svijeta u njegovim djelima. Posljednji njegov roman koji je izišao tek dva, tri mjeseca prije njegove neočekivane i prerane smrti, stvarna je dopuna i okvir »Vrzinu kolu« i drugom romanu »Dva carstva«: ako se uoči da je u »Pokošenom polju« pisac prikazao djetinjstvo dječaka koji je ušao u svjetski rat u najnježnijoj dobi — čak i prije školskog vremena — i da toga dječaka pratimo kroz fatalne godine sve do bolnih uspomena albanskog uzmaka; ako uzmemo u obzir da drugi dio romana nastavlja radnju, preskočivši posljednje godine rata i doba sve do pred pad parlamentarnog režima kod nas, onda se vidi da »Vrzino kolo« koje se odigrava od prilike do g. 1925. kada je izišlo, i »Dva carstva«, roman koji analizira godine do 1927., kada je štampan, faktično popunjaju prazninu, iako se ne radi o istim licima. Štaviše, ni ton triju romana nije isti: on se prilagođuje predmetu, odnosno, on je organski niknuo iz njegova osnovnog ugođaja: »Vrzino kolo«, roman »groznice uživanja« (Ćosićeva nezaboravna riječ), pisan je lakoćom, ponešto frivolnom, a ponešto simpatično-pokretljivom, svojih mladih »junaka«, koje prikazuje. Godine inflacije, godine nezasitne žeđe za uživanjem nakon oslobođenja od teške more ratnih odricanja; godine zamagljene od vrtoglavice »vrzina kola«, bez jasnih perspektiva, s vidicima zamućenim od strasti i naivnog optimizma probuđene mladosti. Nakon toga »Dva carstva«: ozbiljniji srazovi i zapletaji života, nastojanja da se sudbine definitivno izmijene povlačenjem konsekvencija, i rješenja koja su izvan naših strasti, jer postoji i drugo »carstvo« koje o nama ne ovisi, a o kojemu mi i te kako ovisimo. Pored atmosfere beogradske igračnice i mračnih pozadina porodičnog života, atmosfera manastirskog pregaranja, kontemplacije, askeze. Atmosfera odluka koje ne stvara raspaljena krv i razmahana strast. Ali, kad je trebalo da se iz tih odluka povuku konsekvencije — nit se prekinula. U »Pokošenom polju« polazna je točka nešto različita, ali ipak, stvarno, u biti isto: zahtjev poštenja, etičko valjanosti, beskompromisne karakternosti. Ali, na žalost, završetak je ne samo tragičan, nego, upravo, katastrofalan. No ogledajmo prije, u glavnim crtama, sadržaj romana.[1])

Prvi dio romana, kako je već rečeno, obuhvata rano djetinjstvo Nenada Bajkića s njegovim ulaženjem u mladićske godine; u tim crtama koje i ne polažu značenje na neku uzročnu povezanost, nego se nižu jedna za drugom onako kako ih je donio život, nije teško raspoznati autobiografijske bilješke samog autora. Nemoguće je nabrojiti sve epizode kroz koje prolazi sva ta mlada duša koja se budi na život usred vrtloga najrazrožnijih doživljaja i senzacija onoga sasvim iz kolotečine izbačenog i nesretnog vremena. »Pokošeno polje«, koliko znam, prvi je srpski ratni roman u kojemu se ne prikazuje fronta ni same borbe rata, nego pozadina, i to pozadina u Srbiji, jer »Novi ljudi« g. Taletova odigravaju se također izvan fronte, ali u inozemstvu. Ovo karakteristično, ne tako krvavo ali ne manje strašno naličje rata izneseno je snagom kojom može da zapazi sve to samo nenačeta svježa svijest djeteta, a obnovi, rekonstruira i neobičnom snagom realizira pero dobra pisca koji, u velikom zamahu životnog obračuna, daje u tom djelu svoje najobuhvatnije i sadržajno najponderabilnije djelo. Početak neprijateljstava, prvi zaprepašteni dani u bombardiranom Beogradu, bijeg u Niš s uzmicanjem fronte sve do nemilog susreta s Bugarima, vraćanje u okupirani Beograd. Aprovizacije, denuncijacije, okupatorska škola, nesviješna ljubav u obliku djetinje ljubomore, prerana seksualna spoznanja u prljavoj okolini djece bez paske, a povrh svega toga, ipak, i unatoč svemu, izgrađivanje u duši pojma o narodu, o slobodi, o domovini, o poštenju, o vrijednosti života, o značaju — o svemu što čini život životom, ulijevajući u nj postepeno i podjednako istinu i laž, dobro i zlo. Kada se, u drugom dijelu, opet susrećemo s Nenadom Bajkićem, u Beogradu, on je novinar koji, u vrlo skromnim prilikama, živi sa svojom majkom Jasnom koja ga nije ostavljala u svim peripetijama života, i koja mu je, sada, ostala jedina od svih njegovih. Pomrli su baka, ujaci i sve što je moglo zaštititi njihov život i obezbijediti ga; nekadanje blagostanje razmrvilo se i rasplinulo, a, vjerojatno, radi neslomljivosti kojom je njegova majka, odgojena u starinskom poštenju i poimanju lične časti, odbijala sve nečasne pokušaje da joj se »pomogne« i da se nešto »učini za nju«, Nenad Bajkić, superiorno inteligentan mladić, nije dotjerao dalje od čednog i materijalno vrlo ovisnog novinara. Nakon g. I. Jakovljevića (»Na raskrsnici«) ovo je novi naš novinarski roman; samo što je onaj lakši, lirski inspiriran, pa i u satiri gibljiviji, nasmijan; ovaj, naprotiv, stvarno sve zgusnutiji poput oblaka koji, što dalje sve više prijeti teškim gradom, težak, sudbonosan, mučan, i zato obuhvatniji, sadržajno zamašniji: u njemu su prikazane ne samo makinacije oko kupovanja i prodavanja političkih listova, kameleonske promjene smjera i boja, donkihotski smiješni i očajno groteskni stil naših novinarskih političkih borba, nego i sva do taloga ispijena čaša žuči novinarskog života kod nas, mučna i teška historija ljudi koji se kupuju i prodaju kao strojevi ili, još prije, kao roblje jer oni imaju i dušu koje strojevi nemaju. I, uza sve to, poezija toga čudnog i toliko mnogostrukog posla: stvaranje jednog broja, tehnički i sadržajno, zajednički posao tolikih inteligencija, tolikih duševnih nazora ujedinjenih u jedan organizam, jedna od najkarakterističnih tvorevina modernog vremena. Grozničava atmosfera rotacionih strojeva, telefonskih razgovora, ekspresnih reportaža — sve jo to zapaženo okom profesionala, proosjećano srcem i dušom, reminiscencije zatornih dnevnih napora i probdjevenih noći. U ovim je partijama pok. Ćosić dao stranice neodoljive plastike i upravo sablasne istinitosti. Što se tiče same političke pozadine koja stvara i preobražava novine i njihove redakcije, to je, čini mi se, autora priječila do jasnosti jedna okolnost: pod političkim ličnostima i strankama, pod presudnim događajima mišljeni su, kako se čini, istinski ljudi, događaji, doživljaji, ali je, poradi historijske blizine svega toga, autor morao da maskira sve to, da ne postane »opipljiv« i da se cio roman ne izvrgne u ličnu rekriminaciju. I čovjeku koji se nije bavio politikom, jasna su bar neka lica i stvari kao tek teškom mukom prikriveni živi momenti, prikazani à clef; ali jer je vrlo teško razlučiti takvu zbilju od dodane pjesničke fikcije, i jer svako prikazivanje à clef šteti slobodu potpunog ličnog stvaranja romansijera kao umjetnika, to je ova partija ispala nejednako, nejasno (donekle i radi tehničkih detalja kao što je na pr. spekulacija s ratnom štetom koja za neupućene ostaje zagonetkom), sjećajući katkada, svojim suviše jasnim aluzijama, na pamflet, i teško održavajući ravnovjesje kreativne snage. U drugu ruku, naročito je vrijedna diskretna čvrstoća kojom je crtan Bajkićev karakter; njegovo postepeno sražavanje sa strašnim, zakulisnim naličjem beogradskog »društva«, »viših krugova« koje sačinjaju političko spletkari i špekulanti, mešetari tuđeg poštenja i svoje časti koji se pri svemu tome ne žacaju zaći ni u najdublju močvaru moralne trulosti i zločinačke neodgovornosti. U ovim je stranicama pok. Ćosić bezuslovan, nemilosrdan, neumoljiv sudac; ali pozadina koju je otkrio na izvoru čitavog toga spleta događaja, tragična sudbina Bajkićeva oca koji se, kao učitelj, politički zamjerio svemoćnom ministru, gonjen i moralno mrcvaren sve do smrti i sam i u svojim potomcima, daje piscu potpuno pravo da šiba gdje stigne jer, na žalost, kamo god shvati, neće promašiti.

Takav je, barem, dojam ove sudbinski teške knjige. Bajkićev obračun s revolverom u ruci, nije logična nego psihologijska posljedica svega toga jada i gada što se okupio u njemu i oko njega: Bajkić nije pucao iz osvete, nego stoga što nije mogao podnijeti da se Mile Majstorović, sin njegova »sretnoga« šefa smije u času kada su ribari izvukli mrtvu kćerku Bajkićeva druga koju je upropastio taj isti Mile Majstorović. On nije htio ni ubijati, niti se svetiti (kao što, zaista, nije ni ubio, pro-

[1]) Branimir *Ćosić,* Pokošeno polje, roman, Beograd 1933. Izd. Gece Kona.

mašivši, u uzbuđenju), ali je njegov gest pokret očajanja u bezizlaznoj situaciji, nemoć značaja i poštenja gušeći se u beskrajnoj močvari moralne trulosti i neisporedivog cinizma.

Tako se zamračio obzor nakon utješljivog svitanja u »Dva carstva«. Tragično priznanje nemoći čitave one generacije koja je, utučena u svom zametku strahotama rata, na prvom koraku u život smavljena njegovim gadom i smradom, klonula poput pokošena polja. Strašno se, zaista, ispunila dijagnoza pok. Ćosića: naslov njegova djela postao je ominozan i za pisca. Neobično marljiv, borben, vječito tražeći, obračunavajući, satirući sebe da utre putove, klonuo je, ostavši i on nasred pokošenog polja. Pisac neosporna talenta, snažan u zamišljanju lica i situacija (treba se sjetiti neisporedive scene u hallu hotela s onim nepoznatim provincijalcem koji tragično pogiba susretnuvši, na stubištu, »duhovitu« pokladnu povorku Majstorovićeve družbe s fingiranim sprovodom; ta je stranica toliko jaka i plastična te ostaje neizbrisivo u duši, poput istinskog doživljaja), iskren do apsolutnosti, bogat mogućnostima izražavanja, obilno je rekompenzirao stranice kojima bi još, možda, trebalo retuša, više života ili rezonovanja — sve to, naročito u posljednjem velikom djelu, sada kad znamo istinu o tužnom svršetku piščevu, možda i nije toliko plod njegove mladosti ili stvaralačke neiskusnosti, kako se na prvi mah čini, nego tragična posljedica nejednake inspiracije koju stvaraju povišene temperature, isprelaman fizički osjećaj i ona fatalna žurba sušičavih, da što hitnije afirmiraju taj čudni i lijepi život koji im se, ah i prebrzo, izmiče iz ruku... *Ljubomir Maraković*

IZDANJA »MINERVE«

U svom pohvalnom nastojanju da obnovi hrvatsku književnost izdavanjem »Novijih hrvatskih pisaca«, zagrebačka naklada »Minerva« dovršila je namjeravanu seriju od 12 knjiga djela Vjenceslava Novaka o kojoj je ovdje već bilo govora. Kako je Novak, pored Đalskoga, bio jedan od najproduktivnijih naših pisaca svoga vremena, to ni tim impozantnim nizom vrlo ukusno i primjereno opremljenih svezaka nisu iscrpena sva njegova djela. Ali svi romani i sav ostali krupniji pripovjedački rad smješteni su u ovo izdanje, dok se izdavači bave mišlju da bi, u još neodređenoj budućnosti, izdali daljih nekoliko svezaka do potpune kompletnosti. Kako zasad postoji vrlo prilazno i upotrebljivo Matičino izdanje Novakovih Izabranih pripovijesti u četiri sveske (Zagreb 1925.—1928.), to se toliko neće ni osjećati stvarna potreba te dopune. Ali, radi reprezentativnosti samog izdanja, ona će svakako prije ili kasnije dobro doći. Izdanje »Djela Augusta Šenoe« doseglo je dosad 7 svezaka: tri historijska romana »Zlatarovo zlato«, »Seljačka buna« i »Diogenes«, svaki s historijskim uvodom našega odličnog stručnjaka g. dra. Josipa Nagya; zatim četiri sveske pripovijesti, svaka nazvana po prvoj pripovijesti: »Turopoljski top«, »Mladi gospodin«, »Karamfil s pjesnikova groba«, »Vladimir«. Prvoj svesci dodana je, u prilogu, Schirmerova »Prima Donna« kao djelo koje se nekada pripisivalo Šenoi, a čitavo je izdanje uredio i providio kritičkim bilješkama g. dr. Slavko Ježić. Neobična popularnost Šenoina imena dopustila je da se, pored tolikih ostalih djelomičnih izdanja Šenoinih, i pored još jednog kritičnog potpunog izdanja (Binozina), nađe lijep odaziv u publici za ovo koje je i u tehničkom pogledu izrađeno naročito ukusno i lijepo. Vrlo čitljiv i ugodan slog, dobar papir, te moderan, vrlo privlačljiv uvez s karakterističnom vinjetom za svaku svesku, čine ovo izdanje naročito prikladnim i za kućne biblioteke za ljubitelje knjige.

Izdanje djela S. S. Kranjčevića naročito je zaslužno, jer je knjige stihova danas teže sugerirati publici i jer, kao prvo potpuno izdanje, traži izdržljivost kupaca i poseban interes čitalaca. Međutim, Kranjčević je taj interes u punoj mjeri zaslužio; kada se zamisli, da se njegov pjesnički rad započinje g. 1883., tada je očito da već i vanjski, vremenski, njegova pojava nastavlja Šenou, kao što ga i faktično nastavlja retorički stil i patetična dinamika njegovih pjesama, vodeći našu poeziju dalje i više, sve do Moderne. Kada se izdanje dovrši, trebaće se na nj napose osvrnuti, jer će ono tek omogućiti da se uđe u diskusiju o razvojnim fazama Kranjčevićeva duha i njegove poezije, kao i to da se njegov pjesnički lik više manje definitivno zaokruži. Dvije sveske koje su dosad izišle, podijelio je izdavač g. dr. B. Livadić u epohu 1883.—1889., i 1890. do 1896., nazvavši prvu »Za narod«, drugu

»Za čovjeka«, a iza njih će slijediti »Pred vizijama« i »Kroz život i djelo«. Ako se uzme u obzir sadržaj većine pjesama, onda bi naslov pojedinih svezaka prilično odgovarao; ali jer je usvojen princip kronologijskog poređaja, to mi se ipak čini nešto nasilno, nazvati pojedine sveske sadržajnim naslovima, kad nisu u njima mogle biti skupljene sve pjesme koje se odnose na isti predmet. Izdanje je kritičko, s varijantama i bilješkama, a o značenju toga kritičkoga rada moći će se govoriti, kako sam spomenuo, kada budu pred nama sve četiri sveske.

Pored ovih izdanja hrvatskih pisaca, treba naročito istaknuti zbirku »Klasici ruske književnosti«, u nešto manjem, neobično simpatičnom i priručnom formatu, također vrlo pažljivo i ukusno opremljeno. Ruska je književnost u svoje vrijeme proizvela pravu revoluciju u čitavoj evropskoj književnosti i imena: Turgenjev, Tolstoj, Dostojevski znače temeljitu preobrazbu u sensibilnosti XIX. i početka XX. vijeka. U novije vrijeme, taj je interes popustio, puštajući da jedan za drugim: Turgenjev, Tolstoj, a onda već i Dostojevski padnu pomalo u nemilost čitalačke publike, a i u pozadinu književnog interesa. Razlog je tomu nesumnjivo u činjenici da je njihov realizam odnosno psihički naturalizam pomalo i stilski zastario, ali dobrim dijelom i u snobizmu kojim se bacio, naročito na Tolstoja i Dostojevskoga, ponovno i isključivo, sav svijet, pri čemu ih, kao uvijek, mnogi nisu ni razumjeli. Od pretjeranog udivljenja palo se u drugi ekstrem, ne potcjenjivanja, nego jednostavnog indiferentizma, precjenjući, po zakonu reakcije, kasnije ruske pisce, često s razloga praktične propagande za socijalne ideje, a dakako, pritom i mnogo i opet iz snobizma. Unijeti nešto više objektivnosti u tu, prilično neumjetničku, desorijentaciju — to je, možda, sama po sebi, uloga ove zbirke koja publici obnavlja imena i djela koja treba, unatoč promjenama vremena i ukusa, da ostanu u svijesti kao trajna privreda ruske književnosti. Tim će se korigirati precjenjivanje onoga što je manje vrijednosti, a u piscima koji danas više nisu »aktuelni« tražiće se vječite vrednote, jer će se sjetiti da su oni i danas i te kako — veliki. Prve dvije sveske obuhvataju Tolstojevo »Uskrsnuće« koje ovim izdanjem upravo prvi put izlaze u pravom književnom hrvatskom prijevodu, i to ispod pera odličnog našeg prevodioca g. Ise Velikanovića. Iako je likvidacija Tolstojeve »religije« u svijetu danas već provedena, i s pravom; to objektivnije se mogu, nakon toga, prosuditi umjetničke kao i općečovječanske vrednote njegovih djela. Kao karakteristična pojava ljudskog duha i svoga vremena, čak nas i sama nauka Tolstojeva može danas zanimati u perspektivi svega onoga što je iza Tolstoja slijedilo. »Uskrsnuće« je pored »Vojne i mira« i »Ane Karenine« najkrupnije djelo Tolstojeve imaginacije, i sjajno svjedočanstvo njegova stvaralačkog duha. Ono pripada među reprezentativna djela moderne evropske književnosti i, ma kako bio kritičan naš stav prema Tolstojevoj nauci ili njegovoj ličnosti, njegova najveća djela otvaraju ponore u poznavanju ljudske duše i u labirintu duha jednoga od najtipskijih ruskih mislilaca XIX. stoljeća. *Ljubomir Maraković*

SKROMNOST I G. KRLEŽA

U 2. broju svoga lista »Danas«, g. Krleža se osvrće na pojavu pok. D. M. Domjanića, prilikom njegove smrti. Što se tiče suda g. Krleže o samoj poeziji Domjanićevoj, to je jasno da on o njoj može imati svoje mišljenje, čak i obrazloženo, koje može biti i ispravno, ali i neispravno kao što je bilo neispravno na pr. i mišljenje samoga Domjanića o Krležinu »Panu«, prilikom prve pojave toga djela a s njom i čitavog smjera i stila g. Krleže. O tim pitanjima može se stvarno raspravljati, samo pritom treba uvažiti i suviše jasnu činjenicu, da produktivni pjesnici nikada nisu jedan drugom sasvim objektivni suci, i da je ovakvo naknadno razračunavanje malo čudna pasija. Ali pustimo to! Karakterističnije je to da se g. Krleža, u tom istom broju, ruga ljudskim manama i nezgrapnostima nad otvorenim grobom »nekoga« pjesnika. Valjda da se pokaže veći i velikodušniji od onih koje tamo persiflira, g. Krleža nije mogao propustiti a da se ne naruga skromnosti pok. Domjanića koju su svi prilikom njegove smrti isticati. Da dokaže koliko je neskroman bio Domjanić, g. Krleža navodi službe i časti koje je Domjanić obnosio u različitim društvima. Treba zaista biti nižeškolac gimnazije, pa da se izbor za pretsjednika »Matice Hrvatske«, »Društva Hrvatskih Književnika« ili »Penkluba« smatra nekakvim odlikovanjem koje je

u vezi sa skromnošću ili neskromnošću izabranoga. Ne radi se o tom kakav tko naslov ima, nego kako ga nosi. A g. Krleža koji se nasilno ruga svima naslovima čak i ondje gdje ih nema, (tako na pr. moga druga Grgca silom naziva doktorom, a za mene vrlo dobro zna da svoje radove ne potpisujem doktorskim naslovom), u stvari je valjda jedini koji u tim naslovima vidi nekakve »časti« i valjda im, u svojoj skromnosti, i zavidi. Jer tko bi inače ozbiljan govorio o »svetokrugu doktorske diplome«, a da i ne govorim o tome, koliko je lojalnosti u tom kada se u pretsjedništvu književnih društava vidi neka »čast« koja zadovoljava nečiju neskromnost, kad se zna da danas takvi položaj znači često samo nišan za napadaje i izvor različitih neugodnosti u javnom životu. Nije li kud i kamo neskromnije kada g. Krleža, u svojoj nemoći da pobije svoje protivnike valjanim i ozbiljnim argumentima, vrijeđa i persiflira svega i svakoga i razmeće se kao nekakav »narodni mučenik« kojega su svi udarili »anatemom«. G. Krleža kao da bi silom htio da prikaže sebe kao nekoga heroja koji se ne boji biti »izopćen« i prkositi čitavom svijetu, kao da nema u svijetu ideja i načela radi kojih se je vrijedno boriti, nego se radi samo o tom tko će koga kako ugristi, a poslije govoriti o tuđoj neskromnosti. Pa kad se već radi o živima, može i vrijediti »à la guerre comme à la guerre«, ali kad se radi o mrtvima, onda je teško naći izraza za takve manifestacije »socijalnog« duha.

Ljubomir Maraković

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Milan *Begović,* Tri drame (Božji čovjek, Pustolov pred vratima, Bez trećeg), Beograd 1934., Izd. Geca Kon d. d. — Dr. Aleksander *Bilimovič,* Uvod v ekonomsko vedo, Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna. — Bartolomeo *Calvi,* Giosuè Carducci presso gli Slavi meridionali, Torino 1933., S. Lattes & C., edit. — Mirko *Deanović,* Les influences italiennes sur l'ancienne littérature yougoslave du littoral Adriatique (Extrait de la Revue de littérature comparée), Paris 1934. — Dr. Ivan Esih, Pregled bugarske književnosti, Zagreb 1934., Izd. »Knjižnice dobrih romana«, cij. Din 6. — Jordan *Jovkov,* Žetelac, roman, prev. Dr. Ivan *Esih,* Zagreb 1933., »Knjižnica dobrih romana« XVI., 61. — Milko *Kos,* Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna. — S. S. *Kranjčević,* Za čovjeka, Djela S. S. Kranjčevića sv. II., priredio Dr. Branimir *Livadić,* Zagreb 1934., Minerva, nakl. knjižara d. d. — Miroslav *Krleža,* Sabrana djela: U logoru, Vučjak, Zagreb 1934., Minerva, d. d. — Ivan *Pregelj,* Izbrani spisi, IX.: Tolminci, Ljubljana 1934., Jugoslovanska knjigarna. — Slovenska sodobna lirika (antologija), Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna. — Dr. Nikola *Sučić,* Bolesti živaca i duše, Zagreb 1933., U komisiji kr. sveuč. knjižare Kugli, Zagreb, cijena Din 60. — August *Šenoa,* Djela sv. VI.: Četvrta knjiga pripovijesti (Vladimir, Prosjak Luka), priredio Dr. Slavko *Ježić,* Zagreb 1934., Minerva d. d. — Dr. Janko *Šimrak,* Spomenica grkokatolika križevačke eparhije, Zagreb 1934. — Mark *Twain,* Mali Toma u balonu, Prev. Kruno *Krstić,* ilustr. Kamilo *Ružička,* Zagreb 1933., »Knjižnica dobrih romana« XVI. 63. — Fran *Vrana,* Pjesme, Vukovar 1934.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, OŽUJAK 1934. BROJ 3

HRVOJE BOR:

U SJENI VLAŠIĆA

Gđi. Štefi Jurkić, o 10. godišnjici njezina književnog stvaranja

4. VII. 1933. Da se pretvorim u ovo lice prirode koje me tako gleda. Uklupčio bih se i kao duh-zvijezda sletio u najdublju sjenu ispod omorika! Pretvorio bih se u ono nešto što vidim kroz granje, u granju, oko svakog lista, kao neki neizrecivi fluid! Sočna ova tišina, žedan sam je! Blago ovo zelenilo da ga pohranim za bolesne dane zimske u mojoj sobici ispod Bistrika.

Kakvo i koliko blago ljepote u času jednoga dana u jednom zahvatu oka!

— — — Čovjek, dok se moli i razmišlja, sav kosmos gleda u njega i kosmos se divi stvorenju, koje je kao malo božanstvo na zemlji, čija se nutarnjost ne da snimati. Kao što su oči kosmosa okrenute na čovjeka u njegovu podložnom stavu prema Stvoritelju, tako je i čovjek upro svoj pogled u nešto Veliko od čega zamire duh, u što se utapa malenost njegova, pa se veseli što je takav kao da ne opstoji. A zaista ne opstoji se nigdje bolje ni savršenije nego izgubljen u eksistenciji najbolje Eksistencije.

— — — Pa premda krv stoji tako naljevena u bilju, energija u krilima kukaca što u elipsama titraju zrakom, pod nebom, kao pod plavim kristalom, ipak, čini mi se da ništa ne poimam, da me je opet u isti mah stid što mogu pomišljati i beskrajne stvari.

Je li iko dosad blijedio od onoga što se u duši njegovoj zbivalo? Ne radi straha, mržnje, ljubavi, već zbog jedne samo jasno spoznane istine? Duša ljudska hoće da bude kraj Velikog. Zašto u slabom srcu, kao što je moje, ustaju ambicije svetačkih genija, odjevene u bijelo, sa znakom veličine na čelu? Svagdanji je život prepun materijalnog svijetla, pa stoga zatvaramo oči i prste stavljamo na njih, da uđemo u intelektualno gledanje nevidljivog. Zato je i noć misaonija. Svaka noć jedan mistični doživljaj u misteriju nevidljivog. I još ću nešto misliti večeras . . .

*

6. VII. Ovo je najistinitije jutro. Hladnjak. Poslije noćne kiše, ljuljuškaju se biseri po rubovima lišća. Dragulji su tako improvizirani kao u snu. Koliko dúga ima nijansa u bojama, toliko sitnog dijamantnog šljunka visi po granama, tako obojenog i tako okruglo brušenog kao što može biti samo u izvanrednu snu, a ovo je ipak najvjerojatnije jutro. Jer je svijetlo i jer je, poslije dugotrajnih oblaka i kiše, prepuno sunca, nedjeljnog, svečanog gorenja kao kapanje natprirodnog zlata. Cakli se, puši se, snebiva se, ogleda

se . . . Pravo kazališno jutro u umjetnom osvjetljenju, ali u filmu nema ovakih viđenja.

Trava je siva, bjeličasto-ljubičasta od rose. Sve treperi kao živo; svijesno je lice ove bašče da tako treba treperiti kad su mnoge kapi prožete suncem. Najprolazniji dragi kamenovi, oni su za prizor osamljenima, i koji su se zato osamili, da kroz ovo nešto više vide. Ali i tu ima užitka. No taj je užitak tako tanak kao nadzemaljski, tako nevin kao anđeoski i plav kao nešto što bolesne oči i dušu razgaljuje.

Drugog nam sna nema. Drugog nema.

Ah, brate moj, upamti da je iskreno sve ovo što se događa i da nije badava! Toliki sjaj! Dirljivo insceniranje!

Kad bude za zimskih maglenih dana sarajevskih u tvojoj sobi umivaonik, polica s knjigama, sto krcat knjigama, i na vratima obješen kišobran s pelerinom, utješi se ovim razlistanim nemirnim draguljanjem i sjeti se ovog gustog i tečnog zraka kao maslac. Upamti dobro ovo sve, jer si nemoćan da sve kažeš i zapišeš.

Dakle, to je tako bilo jutros jutro, iza pričesti, kao zalogaj neba. Ne zaboravi to!

7. VII. Često mi se učine oko mene svi glupi da s njima nije vrijedno ni riječi prozboriti. Odem u samoću, sakrijem se, potražim sebe i nađem samu oholost. A nekad sam prenizak pred drugima dajući prednost svima, a sebe smatram kao malo ograničena, nesposobna čovjeka koji je više ovisan o prilikama, nego privržen svojim odlukama . . . Sam se sebi čudim zbog čega ustajem ujutro i naprežem se cijeli dan! Često puta sam svet samo da okušam to stanje. Mislim da mogu onoliko koliko moje želje zahvaćaju . . .

1. VIII. Žubori mjesto Tebe ova noć. Istino, koja imaš za sve narode vječne godine na pameti, ne umaraš se od dobrote i od ciljeva . . . Reci mi, da li smiju i mali da misle na veliku budućnost?!

Tako je . . . kao ne znam koji ledac prozirna noć. U tursko doba bilo je ovakih noći, ubuduće također biće ih kao treptaj vilinskih ondulacija među borovim granjem. Ali ko će razumjeti ovu noćašnju mjesečinu i moju dušu? Hoću li ja sebe dobro razumijevati poslije deset godina? Ni sad se pravo ne razumijem. Sve kako jest ostaje ispod domašaja riječi, ispod mogućnosti najjednostavnijeg crteža.

I tako: ja sjedim, duša miruje kao rasplinuta, mali stolni sat kucka kako je kucao i u Sarajevu. Ali nigdje nema ove svete tišine, ove seoske umorne pospanosti nad šljivicima sa crnim granjem. Putovi su u sjeni, zamakli i zaspali.

Unio bih u sve duše dio svoga večernjeg osjećanja, dio srebra, platine i kositra, proljevenu živu i miris moći Božje.

O, noći, —
Was hältst du
Unter deinem Mantel
Das mir unsichtbar kräftig
An die Seele geht? (Novalis)

Nepojmljiva noć s ogromnim trepavicama nad planinom. Jedan stražar nad selom, obučen u lišće, izgleda opsjednut davninom. Jablan na glavici.

Zaključaću vrata i ugasiti svijetlo. Neka bude noć!

MATE MEŠTROVIĆ:

ŠEST PJESAMA

STOJEĆI PRED KRTOLIĆEM GROŽĐA

Jesen je muk od kojega duh oživi,
mami zlaćenjem svježih svanuća,
u bobicama grožđa raskošno proživi
kao na suncu krovovi kuća.

Uši napuhne šušnjem žita,
oči nadari žutošću ruku;
od slasti ne može ni da se skita,
samo se deblja u muku.

SLIČICA

Prevlači se podne preko putova,
svježi kupališni gosti skakuću po moru
osmeđeni kao sjene kućnih kutova
a najupadljivije tri gospođe u hotelskom dvoru.

Kad val u pijesku zašušti
osluškuju poput janjaca kraj potoka,
i hvale, dok sunce kao kiša pljušti,
dražesti otoka.

Dobiv iz hotela dalekozor
zurim u vis pred kabinom s puno žara
želeći otkriti na nebu prozor
i čuti smijeh anđela čuvara.

NA PRAGU AMBULANTE

Silazeći niz bijele stepenice ko duh
napustio sam misli o suncu u gradu,
iz dvorišta glasovi i ćuh:
liječnikova se djeca igraju u hladu.

Na pragu me zadah iz kuhinje polio,
i očajnim pogledom prosjak u sivom
pokazavši kretom sina (što je glasno molio)
sa zjenicom živom.

Stresla mi se duša ko ptiče u gnijezdu,
kad ga plaha kišica smoči,
upivši ko dno mora zvijezdu
dječakove gladne oči.

ĐURO SUDETA

Udivlenjen svaku dušu nadari,
u obraze rasplakanost nanese,
uvik je s nan ka isposnik stari,
da nas za boli zanese.

Puno tužnin kretnjan srce dirne
oti Hrvat ća je lirikun Boga molija
i ća je ima oći neizmirno mirne
neka je svaki put suzun polija.

Rić mu, ka jesen, jezu širi
i pojava tugu prosu,
iz stiha mu jubav, ka dobra mater, viri
i svetaćki krug rubi kosu.

MOJ MLAJI BRAT

Lišce mu je vedro ka na cablu plod,
oći mu upile ćar dubokih vod,
kad uvati srdel, superab mu hod
ka nebeski plavi, nad kućican, svod.

Sve stvari po kući oćiman ožaruje
i Mariji maloj za bombone dinar daruje,
i zdušno mu ža je, da Boga, ća s nebes caruje,
nedijun pohodit zanemaruje.

Dok se suncen iza kuće nagušćuje put,
i mrmori more ka na vitru prut,
osića da je bija prikodućer ljut
za navike zadnji put.

Unda kanta ka superbi grdelin
lijuć vode za umit se u kain,
iz posteje mu se smiška mali sin
ka anđelić fin.

NEBO U TRAVI

Maštanje u Hercegovini

Ćuh s mora, i podne iz zvonika,
Majka pod maslinom (ljetnim baldakinom).
Pogled u krilu. Misli, ko Bogorodičina slika,
negdje u ovom hercegovačkom kršu sa sinom.

Za draž slijeganja neba za brijegom nema ni minuta,
ni za lađe što s juga dolaze,

pustila je, da je ponese samoća kraj puta
blagoslovivši mrave što kraj nje u radu prolaze.

Moga je prisutstva, škodljivog opijuma, žedna.
Pod nogama joj šušti more, ko trava na vjetru.
Žure se niz put susjetka Anka i starica jedna
u crkvu k patronu sv. Petru.

Igra obala pod žućkastom žegom, i sunce po moru.
Igra duša njena ko list kraj potoka.
Izblijedila je kao košulja od sunca i maestrala u dvoru,
i govor ohrapavi ko prsnulo zvono moga otoka.

Znoj pod košuljom, i podne povrh Drvenika.
Tijelo pod maslinom (zelenim baldakinom),
a duša, ko Bogorodičina slika,
negdje u ovoj hercegovačkoj travi sa sinom.

PETAR GRGEC:

PUT HERMANA BAHRA DO ISTINE

IV

Očaj bi bio najlogičnija posljedica ovakvoga duševnoga stanja. No kod Bahra nije još odlučivala logika. On se uklonio pesimizmu time, što je živio po onom pravilu, koje je Baudelaire izrekao riječima: Opijaj se! Sredstvo njegova omamljivanja nije bio ni alkohol ni kokain ni opium, pa ni nikotin, premda se Bahr volio slikati s cigarom u ustima. On se omamljivao artizmom. Kao što su poslijeratni skeptici i relativisti kušali da traže zadovoljstvo i ravnotežu čovječanstva u opijanju silom, tako je predratna nihilistička evropska inteligencija putujući Saharom duševnog opustošenja gledala svoju fatu morganu u titravim projekcijama fantazijskoga skioptikonskog mehanizma.

Iz neiscrpljivog vrča književnih podražaja srkao je Bahr bez odaha svaki dan nove eliksire. Najteže mu je bilo pomisliti, da bi drugi mogli okusiti nešto, do čega on nije prvi došao. Sav se preporađao, kada je otkrio kojega novoga virtuoza književne hipnoze i sugestije. Pripovijeda, kako je g. 1908. čitao u Mlecima novinski članak o Romainu Rollandu. Izvjestitelj je govorio o njem kao o velikanu, kojega bi svatko mogao poznavati. U Bahru se javila zavidna misao: Pa kako to, da ga ja ne poznajem? Odmah je naručio iz Pariza u svescima njegovo djelo »Jean Christophe«. Kad ga je prvi put čitao u jednoj besnenoj noći, bolujući od angine, u duši mu je ostao dojam, o kojem je kasnije pripovijedao: »Ta će mi noć biti nezaboravna. Bio bih mogao urlati, što sam ga našao istom sada; žao mi je bilo za sve godine, koje sam morao proživjeti bez njega. I činilo mi se do neugodnosti besmisleno, da imademo u svijetu brata ,a ne znamo ništa o njemu, da negdje sjedi čovjek, kojega trebamo, a mi prolazimo možda ispod njegova prozora i ne znamo za to.«

Mislio je, da mu je dužnost grditi razum. Čuvstvima je i nagonima priznavao pravo, da upravljaju cijelim životom. Dugo je vremena ponavljao u različitim varijacijama misao, koju je g. 1899. u djelu »Wiener Theater« pišući o kazalištu lutaka izrekao riječima: »U srdžbi, u ljubavi, u ekstazama, kada misli zamuknu, svatko je lijep ... Razum dakle škodi tjelesnoj ljepoti. Čemu da škodi napokon i duševnoj? Kako je marioneta, koju tjera samo jedna sila, ljepša od tijela, za koje se bore dvije sile, zašto da ne bude ljepša i duša, koja se podaje svojim instinktima, umjesto da ih obuzdava? Što konačno čini razum? On ne postizava ništa, nego samo koči instinkte. On ih ne oslabljuje, nego jedino oduzima snagu njihovim očitovanjima. Srdit čovjek, koji se predomišlja, nije zato manje srdit; predomišljanje suzdržava tek očitovanje nejgove srdžbe; ono nas ne lišava srdžbe, ono samo lišava srdžbu njezine ljepote. Tko želi biti estetski čovjek, i ne priznaje nijedne druge zadaće, nego da se prikazuje lijepim, morao bi se odreći svakoga gospodstva nad sobom i prepustiti teži svojih nagona, da nesmetano djeluje, dok on sam ne bi postao okretnom marionetom svojih strasti.«

Ni g. 1912., kada je izdao svoje mnogo sređenije djelo »Inventur«, nije se okanio precjenjivanja čuvstva i sofističkoga karikiranja razuma i volje. Čudio se, kako ljudi vjeruju, da bi mogli voljom upravljati čuvstvima. O sebi je samosvijesno govorio: »Ja se ne dam kupiti ... Ne, ja ne trgujem čuvstvima! Samo vi zadržite svoja, ona su mi i onako sumnjiva, mojima se ne da komandirati.«

Izvodio je ćudorednost samo iz prirodnosti i osjećanja. Ali je uviđao i sam, da takva moralka ne može imati opće obvezne snage. S jednakim je pouzdanjem ili nepouzdanjem u svoja načela kudio činovničku korupciju, kako je korio i majke, što uče kćeri, da hodaju ukočeno »kao grenadiri«. U »Glosama« je g. 1906. slavio bunu »prirode« protiv zakona. U istom je djelu napisao na jednom mjestu i ovo: »Možda je pristojnost doista samo pitanje živaca. Jednako kod djevojaka kao i kod muškaraca ... Pristojan je možda samo glupan. «Protiv Tolstojeva moralisanja u »Uskrsnuću« napisao je g. 1905. sarkastičnu farsu »Klub spasitelja«. Princ Adolar istupa iz vladalačke kuće Djemini i hoće da se ženi prostitutkom, koja je radi umorstva odsjedila devet godina u tamnici. Na gozbi prije vjenčanja, na kojoj radi veće smiješnosti nastupa nekadašnji trgovac i burzovni špekulant Moric kao kralj, Adolarova zaručnica ne umije jesti po pravilima otmjena društva, već nosi meso u usta nožem i umače kruh u posudu sa sosom. Princ je Adolar pljuska radi toga, a ona mu uzvraća i rastaje se od njega vičući, da ona nije prljava princesa, koja bi dala sebi otimati slobodu, da jede, kako hoće. Slikar Gall, koji zastupa Bahrove nazore, silno je oduševljen nenadanom provalom Adolarove srdžbe. On kliče: »To je čin, koji izbija iz nas kao munja iz oblaka, nepromišljen, neželjen, jači od jadnog razuma, pred njime i protiv njega i iznad njega. Držao sam Vas pustim slovom, ali se Vi pokazaste čovjekom. Čestitam.« I kad ga princ pita, ima li za njega kakve nade, savjetuje mu Gall, koji inače mrzi vladalačke kuće: »Imade, Visosti. Javite se kod svojega oca. Dobit ćete pomilovanje, ljudi su navikli na liberalne nasljednike prijestolja. Vratite se kući, javite se kod svojega oca. To Vam

jedino preostaje. Da budete spasitelj? Ne, za to nijeste sposobni. Ali možete biti odličan komandant kora.«

Istu je misao ispovijedao Bahr već prije, kada je u »Recenzijama« (1903.) pisao o Karlweisovoj »Prostoj košulji«: »Ne dolikuje ista stvar svima. Svatko neka bude, što jest: seljak neka bude pobožan, radnik se može buniti, a bogataš neka se veselo trsi, da bude dostojan svojega bogatstva.«

Izvrgavajući ruglu moraliste i nalazeći opravdanje za bonvivane, snobovske zapanjivače, hohštaplerske lovce senzacija i paradoksa nije Bahr mogao da osudi ni nećudorednost u ljubavi spolova. Prikazao je g. 1906. u komediji »Faunu« prijateljice Evu i Helminu, koje se dogovaraju, kako će jedna drugoj zavesti muža. Muževi upadaju u stupicu, koja im je podmetnuta. Sve se svršava resigniranom konstatacijom: Treba se sprijateljiti s takvom nevjerom, jer ona odgovara prirodi muškarca! No i ženi je Bahr priznao pravo na isto takvu nevjeru dovodeći u komediji »Duboka priroda« na pozornicu »modernu djevojku« Helenu, koja veli ponosno: »Ja nemam nikakvih iluzija, to je moja snaga.« Naravno, najneugodnija bi za nju iluzija bila misao na »veliku ljubav« žene i majke. Ona hoće da kao ljubavnica može svaki čas živjeti prema riječima: »Sutra je opet dan! Kako li to tajanstveno zvuči: Sutra! Što to sve obećaje! Sutra ... se opet otvaraju vrata i unutra dolazi — tko? što? sreća? bijeda? Tko zna? A to je napokon svejedno. Ali vrata će se opet otvoriti i unutra će doći ...! Život sa svojom velikom torbom tajna na leđima. Kada čovjek imade to, taj osjećaj zamamnog života, koji namiguje, koji šapuće, tada sjedamo ponovno vrlo rado i tiho uz đerane, a molitve puštamo djevici.«

V

U »Dalmatinskom putovanju«, koje je štampano g. 1909., citira Bahr riječi Shakespeareova namjesnika Ilirije Orsina: »Dajte mi punu mjeru!« te veli, da je to bilo od djetinjstva njegovo životno pravilo. Uvijek je pohlepno pružao ruke prema životu, da ugrabi od njega što više užitaka. I uvijek ga je boljelo srce, što mjera nije mogla biti nikada puna.

»Dajte mi punu mjeru!« vikao je Bahr i u ono predratno vrijeme kada je impresionizam počeo zamirati a mjesto njega su stali ulaziti u modu futurizam, kubizam i ekspresionizam. I on se priklonio tim strujama.

Ekstremističko revolucionarno shvaćanje umjetnosti otvorilo je vrata neizmjernomu mnoštvu promjena, u kojima je mnogo puta bilo teško razabrati opravdanost od neopravdanosti, istinu od laži. Estetski teoretici i stvaralački duhovi nijesu znali, kod kojega će se cilja zaustaviti. Kako se već tko prihvatio koje filozofijske, psihologijske, etičke ili tehničke pretpostavke, mogao je iskonstruirati posve nov svijet. Naročito je slikarstvo postalo omiljelim trkalištem za postavljanje novih rekorda. Ljudi su pošli u prošlost ili među neobrazovan svijet te su rehabilitirali primitivističku umjetnost drevnih Egpćana, djece i crnaca. Uz staroga El Greca stekao je golem ugled moderni Cézanne, koji je po tumačenju Meiera Graefea išao za tim, da mu slika bude mozaik žarkih boja, a nije mario za to, da li će ruke na njoj biti slične perajama, noge glinenim grudama, a žensko tijelo

uglačanom džepnom rupcu. Nesrećni van Gogh, koji je sedam godina, što se bavio slikarstvom, proveo većim dijelom u ludnici, našao je oduševljenih apologeta čak i za svoj autoportret, na kojem su mišice hunski izrezane, oči šuplje, usta otvorena, a čitava nas vanjština podsjeća na lešine, koje su ležale par tjedana u vodi, gdje su ih ribe nagrizle.

Dok su se mnogi lutaoci i snobovi bavili nekromantikom, somnambulizmom, fakirskim vještinama, teosofijom, spiritizmom, hipnozom, čaranjem, gatanjem i svakojakim iluzionističkim mudrolijama, javljali su se neprestano novi Zaratustre, koji su na osnovu hipoteze o neograničenoj evoluciji propovijedali umjetnost budućega »natčovjeka«. Picasso Pablo i njegovi drugovi ostadoše još prilično razumljivi, kada su odbacili treću dimenziju i stali slikati neobičan svijet, u kojem su same plohe, bez perspektive, imale stvoriti »kubističko« slikarsko gledanje. Stručnjak je mogao pratiti i deklamatorskog Marinettija, koji je tražio umjetnost »multiplikovanog čovjeka«. Futurističko je slikarstvo htjelo da prikaže ne jedan momenat, nego čitavu radnju, a futurističko je pjesništvo razaralo gramatiku i sintaksu služeći se poput delfske Pitije ili kumske Sibile iskidanim krikovima, uzdasima, uzvicima i nabacanim riječima. No drugima je sve to bilo premalo. Impresionizam je našao krvne neprijatelje u ekspresionistima, koji provedoše najdalje konsekvencije iz Kantova idealizma govoreći: Čemu da vjerujemo osjetilima, kad nam ona daju samo sjenu svijeta, a zanemarujemo duh, koji je realniji i koji daje svemu bitak? Treba da duh stvara iznutra oblike, a ne da materija izvana sprečava njegov stvaralački rad. Na taj način rodilo se »apsolutno slikarstvo« ili »čisto slikarstvo« Kandinskoga, Marca, Campendonka, Burljuka. Pitagorom novoga smjera postao je glavni pokretač »Plavog jahača« Vasilj Kandinski, koji je najposlije izmislio slikarstvo bez predmeta zadovoljavajući se konstrukcijama boja, crta, kutova, krugova, mrlja, cikcak-linija, krivulja, klinova, spirala i mreža, što nas podsjeća na vrvljenje praživa, koje promatramo sitnozorom u nečistoj kaplji vode.

Novi su smjerovi urodili i pozitivnim i negativnim plodovima. Ornamentika je postala derviški živa i fanatična. Novi živci srknuše romantiku novih pustolovina. Osobe, koje su unatoč nevjeri ili baš poradi nevjere postale na drugoj strani do besmislenosti lakovjerne, uživale su u potresima »apokaliptičkih pejzaža«, u plesačicama sa sto nogu, u smijanju s bezbrojem valovitih trzaja, u pijanom teturanju tornjeva, u sablasnim osvjetljenjima gradskih ulica i u pretvaranju prostora u ropotarnice, razbijeno staklo, nagomilane bridove ledaca i rastrgane plohe. Drveće kao zapaljeni snopovi, polja kao uzavrelo more, oblaci kao vojna divljih naroda govorili su metaforičkim jezikom eksotičnih priča i skrivačica. Uzdrhtala zemlja kao da je tražila neobičnu ekvilibrističku vještinu ne samo od vratolomnih plesača na užetu i od jahača na bijesnim konjima, nego i od onih, koji su sjeli ili legli gdjegod u šumi, na livadi ili na planinskom proplanku.

Dok su mnogi stari propagatori »moderne« podigli hajku protiv futurista, kubista, primitivista i ekspresionista, dotle je Hermann Bahr pisao: »Kada sam se ono tukao za impresionizam, bilo je to za moj život. A kada sam sada iznenada opazio, da je impresionizam ugrožen ne od starih, nego od nove omladine, to me je opomenulo, da za nas nastaje večer. Zaključio

sam iz toga najprije samo to, da je vrijeme naučiti, kako ću s pristojnošću postati star. Međutim oni, koji su sa mnom mladovali, nijesu htjeli toga, i mene je hvatala muka, kada sam ih vidio, gdje se vladaju prema omladini opet isto onako ludo i nepravedno, kako su se prije trideset godina vladali stari prema nama. Stidio sam se za sve nas« (Expressionismus).

U novoj metamorfozi morao je Bahr ponovno čuti prijekor: Verwandlungskünstler, Verräter! Ljudi, koji su se dvadeset godina pouzdavali u njegove kritike, postali su najednom, kako sam priznaje, bijesni na njega. Bahr je odgovarao: »I tu se mi sada prepiremo, tko je od nas zapravo izdajica. Ja okrivljujem njih, da su se iznevjerili svojoj mladosti, koja je tražila snažno svoj vlastiti izraz, a tako i sadašnje novo vrijeme traži svoj. Oni pak okrivljuju mene, da pristajem uz protivnike impresionizma . . .«

Međutim ovoga se puta kod Bahra nije radilo samo o prelazu od impresionizma k ekspresionizmu. U njegovoj se duši spremao mnogo jači i svestraniji preokret, koji je značio kidanje s bitnim načelima njegove prošlosti. Razum, iako prezren i karikiran, ipak se već otprije oslobađao robovanja senzualizmu. Nije ni u Bahra moglo trajno da bude sve prepušteno oluji raspoloženja, emocija, afekata. Ni stanje artističke »trance« nije donosilo neprekidne omame. Tko želi sagraditi sve na tako promjenljivu elementu, kao što je čuvstvo, taj ne može naći oslona za borbu protiv zla u društvu. Samo čuvstvo ne poznaje razlike između majke Makabejke i hetere Frine, između tiranina i oslobodioca, između mučenika i izdajice. A Bahr je i onda, kada se rugao moralistima, tražio čestitost, istinu i pravdu, koja bi bila viša od puke konvencionalnosti. Nije dopuštao da se laže ni bolesniku na smrtnoj postelji. Zauzimao se za bijednike protiv izrabljivača, za potlačene protiv tlačitelja. Tražio je kulturu, u kojoj bi vladao red i poštivanje ljudskoga dostojanstva. Neko je vrijeme mislio, da će moći sačuvati moralno vodstvo za čuvstva time, što je govorio o nekom sokratovskom »dajmonionu«, koji mu tobože šapće u svakoj zgodi, šta ima raditi. No poslije je uvidio, da ni to ne može biti trajan kategorički imperativ za ćudoredno prosuđivanje i djelovanje. Zato se ponovno vratio svojoj staroj simpatiji, Kantu, prihvaćajući postulate njegova »praktičnog uma«.

Zagrižen ateista nije Bahr bio nikada. Doduše, neko je vrijeme tumačio Boga panteistički. No onda se u njem ipak sve više učvršćivalo uvjerenje, da mora postojati neka Osoba, neko razumno Biće, koje daje zakonski red svemiru i koje je sve stvorilo i pokrenulo. Svi sofistički prigovori protiv toga uvjerenja izgubili su snagu poslije jednoga doživljaja u Königsbergu, o kojem čitamo u djelu »Inventur« ovo: »Bio je tmuran dan s vlažnim vjetrovima, ja sam išao gradom i doskora sam se umorio. Vrativši se kući ležao sam u pustoj hotelskoj sobi na divanu, da prospavam par sati do svojega predavanja. Najednom se trznuh i nađoh se stojeći u sredini sobe. Dok sam začuđeno gledao okolo sebe ne znajući pravo, gdje sam, čuo sam sâm sebe, kako jasnim glasom govorim poput čovjeka, koji izriče rezultat duga razmišljanja: Ili sam ja luđak ili Bog postoji, jer što sam ja, to bi bilo besmisleno bez Boga, dakle Bog mora postojati!«

U tim godinama traženja i postepena snalaženja oslobodio se Bahr i krivoga shvaćanja osobe. Prije je govorio pristajući uz Macha, da je duša

pojedinca kao onaj četvrti bataljun u kasarni. Za nekoliko godina promijenit će se i zapovjednik i momčad i sve osoblje, a ljudi će još uvijek govoriti: To je četvrti bataljun. Međutim došao je čas, kada je jasno spoznao plitkost i lakoumnost te doskočice. Bahr je teško obolio. Nije se više mogao tješiti umovanjem njegove Helene u »Dubokoj prirodi«, da će se sutra opet otvoriti vrata i unutra će doći život s torbom tajna na leđima. Mogla je naime doći i smrt, a šta onda? Da li će se njegov duh raspasti kao para? Ne, to ne može biti, rekao je on. Duša kao nosilica netvarnih misli mora i sama biti netvarna, jednostavna i neraspadljiva. »Tada sam«, veli on, »odlučio odložiti sve, što ne mogu uzeti sa sobom prijeko, i biti u buduće uvijek pripravan na to. Jer za mene je uvijek bilo stalno, da se smrću ne svršava sve, ali sada znadem, da je smrt istom pravi početak. I otada znam, da život imadem za to, da se učinim dostojnim za smrt. U onoj mi je noći bilo, kao da je izbrisano moje ja. Od toga mi je postalo neobično lako i svijetlo. Unutrašnje me blaženstvo napunilo i činilo mi se, da lebdim. Nijesam imao više granica, rasplinjivao sam se u beskonačnosti. Ali što sam se više gubio, sve jasnije se uzdizalo moje drugo ja, koje inače leži svezano dolje u tami, a sada je razmahalo krila. I otada me ne može više ništa boljeti, jer sada znam, da je to, što može trpjeti, samo moje spoljašnje odijelo, a moja bit ostaje neokrnjena. I kada se moje odijelo posve podere, istom tada pojavit će se čitavo moje biće: smrt će istom iznijeti na vidjelo moj vječni život.«

VI

Bog postoji!
Ja sam osoba!
Duša je besmrtna!
Ovaj je život samo priprava za vječnost!

To su bile misli, koje su tražile dalje konsekvencije. U kaotičnom vrtlogu modernog čovjeka, koji je bio spreman na revolucije u svim pravcima, spasao je Bahr jezgru, oko koje se polagano stvarao uređen makrokozam i mikrokozam. Još je uvijek bio u začaranom krugu Kantova subjektivizma, ali su i tu prosijevale iskre pravoga shvaćanja realnosti, kako se vidi i iz završetka »Ekspresionizma«, koji glasi: »Stupali smo kroz sva očajanja, a sada smo očajali i o samom očajanju. Što se bliže držimo istini, to se udaljeniji nađosmo od nje. A kad je se napokon htjedosmo i odreći, stajala je ona najednom sa strašnom stalnošću pred nama; u svakoj zabludi, svakoj laži gledali smo, gdje zuri u nas njezino iskrivljeno lice. Tako ne možemo drugačije, nego da nju, koje ne smijemo nigdje upoznati, svagdje priznajemo, svagdje vršimo. Gole istine nema za nas nigdje, ali sve je okolo nas njezino odijelo. Zamračeni svojim zemaljskim osjetilima ne možemo je upoznati, ali prosvijetljeni nebeskim duhom možemo je ispovijedati. Sve je zabluda, ako se gleda ljudskim očima, ali čega se dotakne božanski dah, na svem se tomu i u svemu tomu očituje vječna istina. Imple superna gratia.«

Bahrovo je iskustvo na svim područjima poprimalo definitivan oblik. On je u mišljenju stvarao općenite sinteze, a u plastici najprikladnije tipove svojega vremena. Zamislio je dvanaest velikih romana, u kojima je htio provesti kritiku čovjeka. Najprije je g. 1908. izašao roman »Die Rahl«, za njime odmah 1909. »Die Hexe Drut«, a 1910. »O Mensch«.*) Umjetnička je strana tih romana bila oslabljena predugim analizama i razmatranjima. Bahrove osobe govore čitave eseje i fejtone, koji bi bolje pristajali u kakvo poučno djelo. No duhovit, redovito paradoksan način raspravljanja dao je i takvim mjestima barem umjetničku caklinu, ako ne već umjetničku srž. U romanu »Die Rahl« pozdravila je kritika psihologiju velike glumice; roman »Die Hexe Drut« ugodio je mnogima kao kritika austrijskoga političkoga života; roman »O Mensch« prikazao je čovjeka, koji traži sreću u samim darovima prirode. Poslije toga bio je taj ciklus romana neko vrijeme prekinut. Dolazio je na red vjerski problem, koji je izazvao u Bahrovoj duši golemo talasanje. Bahr je promatrao sreću iskreno religioznih osoba, čitao razmatranja srednjevjekovnoga dominikanskog mistika Eckharta i djela sv. Augustina. Proučavajući barok otkrio je u njem epohu divnih zanosa i bujna katoličkoga života.

Tada je jednoga dana prošla novinama vijest: Hermann je Bahr doživio novu metamorfozu; on se povratio vjeri svojega djetinjstva, ortodoksnomu katolicizmu. Rijetko je koji čovjek vjerovao, da je to istina. Stari su Bahrovi drugovi, koreniti individualisti, bili uvjereni, da čovjek, koji je toliko godina proveo u borbi za neograničenu vlast čuvstava i nagona, nije uopće sposoban da prihvati ni teoretski, a kamoli praktično unutrašnju disciplinu katoličkoga mišljenja, osjećanja i htijenja. A i sami su katolici začuđeno kimali glavom. Hm, hm, zar je moguće, da tako promjenljiv čovjek prihvati katoličke dogme i katoličku praksu? Nije li to možda samo bluff, mistifikacija i poza, da se pobudi kakav reklamni efekat u čitalaca, željnih senzacija?

No to je bila najozbiljnija zbilja. Godine 1916. štampao je Hermann Bahr dramu »Die Stimme« i roman »Himmelfahrt«. Tu su prikazani glavni momenti njegova obraćenja. Obraćenje je bilo svestrano, praktično, iskreno, motivirano. Vjera se tu ne shvaća ni kao autosugestija ni kao narkotičko sredstvo ni kao senzacijski estetski podražaj, nego kao mišljenje, osjećanje, djelovanje i kao najpotpunija odanost Bogu i Crkvi. Vjera je posljediica razumske spoznaje, volje i milosti. Slikar Höfelind odbija pretjerani racionalizam govoreći, da razum vodi do crkvenih vrata, ali ne u Crkvu. Čitavu modernu i modernističku kulturu Bahr oštro kritikuje riječima svojega kanonika Zingerla, koji veli lutaocu grofu Francu Flaynu: »Svi vi vjerujete, da je uskomešana pučka skupština instinkata, požuda i pohota u vama čovjek. Ne, pjena nije more... Pravi je čovjek dubina, vi ste površina, on je tišina, vi ste halabuka, on je čin, vi ste slučaj.« A na drugom mjestu veli isti kanonik istomu grofu: »Ali ti i cijela tvoja generacja nijeste nikada htjeli istine, jer vi ne ćete ništa da imate i ništa da budete, nego da od svega imate tek ponešto i da sve okusite za draškanje osjetila i za razbibrigu...

*) Budući da ova studija prikazuje Bahrov idejni razvoj, nijesam ni mogao ni htio ocjenjivati pobliže pojedina njegova djela. Opširniji će prikaz njegovih velikih romana čitalac naći u eseju g. Ive Horvata, štampanom u »Književnim studijama« (izdanje Društva sv. Jeronima).

Vi mislite, da se čovjek može baviti religijom kao slikarstvom, šahom ili bilo kojim sportom, i što vi nazivate novoreligioznim kretanjem, to je doista, da se malo krećete, jer osjećate, da vam je duh postao usalovljen i lijen.«

Vjeroispovijest, subjektivno potpuno ortodoksna katolička vjeroispovijest bila je u Hermanna Bahra izvan svake sumnje. Ali izgradnja čitavog nazora o svijetu bila je još nepotpuna. I »Himmelfahrt« i »Die Stimme« imadu u sebi mjestimice previše izrazito obilježje imanentizma i Jamesova pragmatizma. Zacijelo nijesu potpuno besprijekorne ni riječi kanonika Zingerla, koji veli na jednom mjestu: »Nijedna se istina ne da dokazati izvana, nego se utvrđuje jedino činom. No otkako se čovječanstvo pretvorilo u debatni klub i u diskusijsko veče, koje želi iscrpsti riječima, što se može jedino doživjeti, otada stoji doslovno sve na glavi, a žalosna je stvar, kada se glava zloupotrebljava za to, da se na njoj stoji, umjesto da se njome misli.« Ovakve i slične tvrdnje bile su ublažene g. 1917. u Bahrovoj raspravi »Razum i znanost«. Tu se vidi, kako se Bahr još muči, ne bi li za svoj katolicizam spasao što više Kanta i Goethea. On je i tu više puta diletanat, koji ne poznaje dovoljno naučne metode istraživanja. Ipak on i sam uviđa tu slabost, zato na koncu rasprave stavlja i ovu bilješku, koja imade da bude korektiv njegovih zabluda i nespretnosti.

»Koga zanima, kojim je putem Bog vodio mene, neka bude upućen na moje spise »Inventur«... i »Expressionismus«..., ali neka se čuva (što moram moliti i čitaoca ovoga članka), da ne bi možda poopćivao mojeg osobnog iskustva, koje je meni doduše pomoglo, ali zato nipošto ne tvrdim, da može pomoći i drugima. I neka čitalac imade uvijek na pameti rješenja, koja su izdana protiv Bonnettyjeva Augustina: »Premda je vjera iznad razuma, ipak se među njima ne može nikada naći prava razrožnost ni nesloga, jer obadvoje izviru iz istoga nepromjenljivoga izvora istine, predobroga i svevišnjega Boga, te se tako uzajamno podupiru. Mišljenje može sa stalnošću dokazati opstanak Boga, spiritualnost duše, slobodu čovjeka. Upotreba razuma ide pred vjerom i dovodi čovjeka k njoj pomoću objave i milosti.« (Denzinger 1649, 1659, 1651). Nabaše li dakle čitalac ovdje na kakvu misao, koja bi se udaljivala od tih temeljnih istina, želim ga izričito podsjetiti, neka ne pripisuje mojoj namjeri ono, što bi sasvim protiv moje volje i na moju žalost skrivila nemarnost ili dvoznačnost nezgodno odabrane stilizacije.«

VII

Hoće li Bahr ustrajati na novom putu? pitali su se dugo vremena njegovi prijatelji i protivnici.

On je dao svima jasan odgovor svojim životom i smrću. Ustrajao je do kraja. Otkako je obnovio krsni zavjet, želio je da se odreče svih zlih duhova i da povuče i posljednje konsekvencije iz svojega uvjerenja. Mnoge je stranice svojih spisa posvetio popularizovanju velikih katoličkih mislilaca, umjetnika i svetaca. Uranjao je u duh beuronske umjetničke škole i u djela francuskih katoličkih pisaca. Njegovu zanosnu pohvalu sv. Tome Akvinskoga prenio je s priznanjem dne 7. ožujka ove godine i »Osservatore Romano«. Pišući g. 1920. o nizozemskom obraćeniku Verkadeu rekao

je: »Iz same »matière catholique«, iz gole činjenice naše vjere izbija očito mlaz takve snage, da svatko, tko samo dolazi u njezinu blizinu, mijenja, tako reći iznutra, klimu; čovjek mora da je već veoma tup, ako toga ne osjeća. Napadači Crkve imaju stoga na kraju krajeva potpuno pravo: tiho crveno svijetlo u najmanjoj neznatnoj seoskoj crkvi ugrožava neprestano nevjeru; tko slučajno stupi unutra, nije nikada siguran, da će se povratiti netaknut. Svaka je crkva ognjište nemira, koji traži Boga. Tko hoće biti miran od Boga, mora se uklanjati crkvama. Vjernici mogu biti tolerantni prema nevjeri, jer ona nema vlasti nad njima. Ali nevjernici ne mogu biti nikada tolerantni prema vjeri, jer je već njezina nazočnost opasnost za njih.«

Vršio je neumorno svoje vjerske dužnosti. To mu priznaje i liberalac Stefan Zweig, koji je u članku »Oproštaj s Hermannom Bahrom« u »Neue Freie Presse« od 20. siječnja ove godine napisao: »Povratio se u Crkvu, koju je bio ostavio kao mlad čovjek, podvrgao se u oštroj stezi svim njezinim zapovijedima i obredima. I premda je drugačije nestrpljivo putovao od spoznaje do spoznaje, ostao je do smrti vjeran katoličkoj vjeri...«

Dakako, iz toga ne slijedi, da su svi postupci i čini Hermanna Bahra poslije njegova obraćenja vrijedni nasljedovanja. On je ostao kao obraćenik na nižem stupnju od Joergensena i Bensona. Bio je sličan čovjeku, koji je veći dio života proveo na uzburkanoj morskoj pučini, a kada je prispio sretno na kopno, ostalo je u njegovu hodu još uvijek prilično mnogo njihanja i teturanja. Najdubljih dubina katoličke savršene duše nije otkrio ni u »Die Rotte Korahs« (g. 1918.) ni u »Der inwendige Garten« (g. 1925.), u kojima je nastavio zamišljeni ciklus od 12 romana. Neprestano je pravio kompromise i u načelima i u taktici. Čuvajući svoja stara prijateljstva s nakladnicima, kazališnim ljudima, novinama i strankama i ne mogući se uz to nikada posve otresti ostataka larpurlartističkoga shvaćanja umjetnosti nije mogao da provede ni kritičku reviziju svojih starih djela. Zato je na pr. u knjigu »Bilderbuch«, koja je izašla g. 1921., uvrstio i stare članke, iz kojih se dobiva na pr. o Bismarcku, Cavouru, Klimtu, Arnu Holzu, Gerhartu Hauptmannu i Dehmelu mnogo drugačija slika, nego što ju je morao stvoriti njegov novi nazor o svijetu. Čini se, da je i o silabu i indeksu znao veoma malo, kad je još u listopadu g. 1919. pisao o njemačkom prijevodu Budhinih govora među ostalim i ovo: »Neizrecivo sam zahvalan Neumannu, što mi je dao Budhu, uzvišenoga pjesnika Gotamu Budhu. Ako hoću da naučim shvaćati mišljenje čovjeka, to mi daje moj Kant. Ako me vuče želja, da upoznam tajne posljednjeg zemaljskog spoznanja, onda je tu Laotse. Ako treba da me krijepi primjer ljudskoga savršenstva, to čini dragi brat Franjo, i ja ne znam, tko bi bolje odgovarao tomu. Ne trebam Budhu kao mislioca, učitelja, vođu, ali od golemog umjetnika Budhe i njegove snažne slikovite glazbe riječi ne mogu se više otkinuti.«

Posljednja polemika, koja se razvila oko imena Hermanna Bahra, ticala se pitanja Hitlerova rasističkoga programa. Polazeći sa stanovišta katoličkog univerzalizma savjetovao je Bahr Nijemcima, neka ne upadaju u rasni ekskluzivizam. Odbili su njegov savjet. Poslije toga prestalo je Bahrovo javno djelovanje. On je sam osjećao, da se približava konac njegova života. Poklonio je svoju knjižnicu od 20.000 svezaka gradu Salc-

burgu. Spreman svaki dan na polazak u vječnost on je jednoga dana nenadano zanijemio, jer mu je skleroza obuhvatila mozgovne stanice. Liječnici mu u Münchenu nijesu više mogli pomoći.

Sličan električnoj žarulji htio je da u svijet dovede što više električne trzavosti, što više svjetlosti. Na kraju je došlo tako reći do kratkoga spoja. Materijalni je vodič izgorio, živci su popucali, mozak je postao sličan rasklimanu, razgođenu instrumentu. Tijelo mu je tek vegetiralo. A kad je 15. siječnja umro u Münchenu, duša mu se probudila na vječni život. Smrtne su mu ostanke sahranili 18. siječnja u obiteljskoj grobnici u Salcburgu.

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

NACIONALSOCIJALIZAM[1]

Pišući 1929. god. o Dostojevskom, izrekao sam ovu misao: »On (Dostojevski) uzima za konstrukciju, po biti historijsko-političku, temelj koji ovamo nikako ne pripada. Aljoša i Myškin kao osnov čvrstog društva! Ne osporavam čak ni svetosti nekim od njih. Starac Zosima je bezuvjetno svet. Ali kontemplativna svetost nije ona vrlina, na kojoj se osniva država... itd.... Nazirati budućnost nacije na Nilu Sorskom (pustinjaku), Zosimi ili svjetovnjacima — Myškinu, Aljoši i Sonji Marmeladovoj — zbilja je nedosljedno i čudnovato. Čak i za zemaljsku »Ecclesia Militans« potrebiti su drukčiji karakteri... a kamo li za državu...«

Ova mi se misao čini dosta značajna, ako uočimo, što je upravo u njoj sadržano. Izgleda, da u našim danima ova baš misao postaje onim međašnim kamenom, koji dijeli čovječanstvo u dva ogromna tabora. Čitavo se socijalno pitanje svodi na to, *kako će se preobraziti društvo* i *koji će ljudi u preobraženom društvu voditi.*

Ali prije, nego pristupimo razlaganjima o našoj temi, moramo se sporazumiti o jednom osnovnom principu svake diskusije. Svaki, naime, spor koji hoće da bude koristan i plodonosan u smislu razbistrivanja pojmova, mora da se vodi na nekoj zajedničkoj podlozi (bazi, platformi).

Identični fundamenat je bezuvjetni zahtjev za međusobno razumijevanje. U tu svrhu ćemo, govoreći o »rasističkim« idejama, stati na njihovu, rasističku, izlaznu točku; govoreći o marksističkim stavovima, držaćemo se marksističkih izlazišta. Pokušaćemo da pokažemo, kako je to, u glavnom,

1) Više puta sam bio pitan, šta mislim o najakutnijem problemu današnjice: o Hitleru, fašizmu itd. Budući da se ne samo ne bavim, nego se i ne interesiram za *dnevnu politiku (misleći pod tim ličnosti, kabinete, stranke, izbore — sve što je sada* tako antipatično i neetično) — na pitanje pokušavam odgovoriti u tom smislu u kakvom taj me problem može zanimati t. j. u smislu »Weltanschauunga«. Premda znam da u ovom članku će biti rekapitulacija misli, koje se ne podudaraju sa dosljednim smjerom »H. P.«, ipak se usuđujem tražiti gostoprimstvo za ove retke s »diskutivnim poretkom«, jer su u njima izneseni *pogledi i fakta,* o kojima je obligatno voditi računa. Sam naslov je tek približan: ne govorim baš o n»acionalsocijalizmu«, nego više o »rasizmu« i o »marksizmu« kao o smjerovima.

moguće; čak i više: da jedno i drugo gledište u konačnom računu može biti uzeto pod neke »zajedničke zagrade«.

*

»*Nacionalsocijalizam*« u Njemačkoj već nije samo politička stranka (ta strana problema, uostalom, nas ovdje vrlo malo interesira), nego *ima tendenciju da postane čitav, cjeloviti i zaokruženi, svjetovni nazor.*

Taj se nazor, u koliko se da obuhvatiti u konceptivnim crtama, može svesti na nekoliko postulata. Ti se postulati osnivaju na *četiri glavna temelja.* Prvo: na pruskom duhu (ovo nas se momentano ne tiče[2]); drugo — na Špenglerovim spekulacijama o propasti »zapadnog« (misli više romanskog) svijeta[3]) (o tome isto ne ćemo raspravljati, jer je ovo, tako rekavši, metafizika historije); *treće — na Chamberlain-Fischer-Güntherovoj teoriji o rasnim tipovima,* i, *četvrto, na primjenjivanju i iskorišćivanju — »toliko-koliko« — marksističkih pogleda i pojmova.*

Nas, iz razloga koji će biti vidljivi u tijeku ove rasprave, zanimaju samo točke 3. i 4. jer su universalnog značaja i jer je u njima odraz glavnih crta »rasističkog« »Weltanschauunga«.

*

Razgledajmo ove temelje. Prvi temelj rasizma jest nova teorija o »rasama«, točnije o antropološkim tipovima ljudstva. Historijat ove znanosti je slijedeći:

Karl Linné,[4]) švedski biolog (prirodopisac) može se smatrati osnivačem t. zv. »sistematike« u biologiji. On je prvi pokušavao da rasporedi biljke po nekom sistemu (oko 1778. godine). Iste ideje pokušavao je primijeniti na antropologiju *Blumenbach,*[5]) koji je stvorio pojam o glavnim rasama, koga smo se držali, uz manje korekture, sve do pred desetak godina. To su one *tri* rase: *bijela, crna, žuta,* kojima je baš Blumenbach dodao još četvrtu — *malajsku,* na osnovu svojih istraživanja stanovnika Oceanije. Pojam »rase« u tom slučaju bi označivao *veću grupu* ljudstva; pod pojmom rase, kao podređen pojam stajao bi pojam *arijske, semitske* i *hamitske* grupe naroda (za bijelu rasu); dok bi pojam »naroda« bio subordiniran ovom »grupe naroda«. Zbrka je bila velika, jer kriterij za rasu bio bi anatomsko-fiziološki (boja kože, kosa etc.), dok za »narod« kriterij bi bio jezik, odnosno, kojoj grupi jezika pripada taj dotični idiom. Dobivala

2) Vidi zanimljiv esej *dr. Hauptmanna* o »Bismarcku i pruskom duhu« u »Hrv. Reviji«, br. 2 — 1934. Autor naglašava da je »željezni kancelar« prestao biti »željezan« u ujedinjenoj Njemačkoj.

3) *Spengler,* Oswald: »Untergang des Abendlandes«.

4) *Linné,* Karl von, — 1707—1778: »*Systema naturae*« (1735); »*Fundamenta botanica*« (1736) i drugo.

5) *Blumenbach,* Johann Friedrich (1752—1840): »*Handbuch der Naturgeschichte*« (1780); »*Handbuch der vergleichenden Anatomie und Physiologie*«; dokt. disertacija: »*De generis humani varietate motiva*« (Göttingen, 1775.) i drugo. Blumenbach je bio veliki protivnik ideje o zajedničkom podrijetlu ljudskog roda (od jednog para).

se ovaka slika: »Poljak — Slaven — Indoevropljanin (arijac) — Bijelac« — ili »Kinez« — Istočnoazijac (monosilabni jezik) — Žuti čovjek«.

Takvi su bili pojmovi o rasama do pred decenij. »Rasa« i »narodnost« su se nekako identificirale. Govorilo se o »slavenskoj« rasi itd., što je po sadanjem shvaćanju nonsens, jer je slavenstvo pojam lingvistički, dok je »rasa« pojam antropološki.

*

U osamdesetim godinama XIX. v. izlazi jedno djelo ponijemčenog Engleza, *H. S. Chamberlaina*,[6]) gdje on ističe prednost arijske rase pred ostalima. Reprezentantima arijstva on smatra par excellence Nijemce, a umovanje svoje osniva ne na biologiji, nego na nizu kulturno-historijskih zaključaka.

Francuska također daje dva reprezentanta nove teorije o rasama i o njihovoj relativnoj vrijednosti. Tako *Vacher de Lapouge*[7]) izdaje djelo, koje mnogi smatraju kao jedan od temeljnih kamenova rasističke teorije. To je rasprava o rasi i socijalnoj sredini, gdje naglašava ulogu *brahi-* i *dolihocefalnosti* u stvaranju oblika ljudskih zajednica. U glavnom smatra najboljim ljudskim elementom dolihocefalne blondine (arijce). Stvar je ipak u tome, da pritom nije potcrtavao isključivi monopol Nijemaca na pravo da nose arijsko ime. Zemljak njegov *Gobineau*[8]) (više esejist, nego biolog) naglašava isto. Vacher de Lapouge spominje još naročito svoju zavisnost od Darwinove teorije *selekcije*. Ali glavna točka ovog nauka jest t. zv. *eugenika*, to je zamjerno i svijesno postupanje s ljudstvom u svrhu poljepšavanja anatomsko-fizioloških osobina njegovih. To baš i naglašava taj pisac.

Ali pravo uobličenje nove rasne teorije ne pripada Chamberlainu i dvojici spomenutih Francuza. Njihova, još dosta neodređena, umovanja poslužiše za izlaznu točku radu nekolicine njemačkih etnografa i antropogeografa, čiji radovi u zaokruženom obliku sačinjavaju danas jezgru onoga, što mi zovemo »naukom o rasama« i što je već uneseno u toj ili drugoj mjeri čak i u srednjoškolske priručnike ne samo u Njemačkoj, nego i u drugim zemljama (i *u Jugoslaviji:* u VII. gimnazijskom razredu upotrebljava se odobreni udžbenik »Osnove Etnologije« od Jov. Erdeljanovića, u kojem je poglavlje o rasama obrađeno sasma u duhu ove škole, izuzev, dakako, naglašeni »ario-germanizam«). Među tim geograficarima-etnografima se ističu

---

[6]) *Chamberlain, Houston Stewart,* rod. 1855. Radio u Ženevi i Dresdenu; djela: *»Das neunzehnte Jahrhundert«,* prvi dio *»Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts«* — 1889. Osim toga knjige o R. Wagneru, kojemu pripisuje baš one pozitivne osobine, karakteristične za stvaralački genij arijske rase.

[7]) *Vacher de Lapouge:* La Race et le milieu social« — 1909.

[8]) *Gobineau,* Arthur comte de —: »Essai sur l'inégalité des races humaines«, 3 djela: 1853., 1856. i 1858. kao i Chamberlain, mnogo se zanimao i za Wagnera. Vidi također »La nouvelle Revue Française«, 1 febr. 1934. (Sav broj o Gobineau i o »gobinizmu«.)

Eugen Fischer[9]) i *Günther*,[10]) onda *Scheidt*[11]) i *Lenz*. Vrlo zgodna rekapitulacija ovih teorija nalazi se u novojim izdanjima *Hickmannova atlasa.*[12])

Da budemo na čistu s time, navešćemo kratki prikaz stanja nauke o rasama, kako se ono očituje u najnovije vrijeme.

Rasa, prema ovoj teoriji, jest jedan *antropološki pojam.* U tom smislu igraju ulogu stanovite *tjelesne* kao i *duševne* osobine; potonje, u koliko su prouzrokovane prvim. Vodi se računa o: formi lubanje, indeksu lica, ličnom kutu, obliku nosa, visini tijela, pigmentaciji kože i oka, boji i formi kose.

Prema tome se izdvajaju ovi tipovi rasa:

1. *Nordijska rasa (arijska* u užem smislu). Visoki rast. Dolihocetalnost. Čelo nagnuto natrag. Kosa svijetla ili crvenkasta. Obilna brada. Plave ili sivkaste oči. Ružičasta ili smeđasta koža.

Dijeli se na dva ogranka: a) *Evropski rasni ogranak* (Rassenzweig): ružičasta koža (u Evropi); b) *Indoiranski rasni ogranak:* — smeđa koža (u Indiji i Perziji).

2. *Mediteranska rasa.* Manji ili srednji rast. Dolihocefalnost. Izrazitiji nos. Smeđa ili crna kosa. Obilna brada tamne, duboke oči. Smeđasta i tamnosmeđa koža.

Dijeli se na: a) *Zapadni rasni ogranak i niži,* smeđasta koža (Evropa); b) *Orijentalni rasni ogranak: viši,* smeđa koža (Sjev. Afrika i Zap. Azija).

3. *Dinaridska rasa.* Visoki rast. Brahicefalnost. Stražnji dio lubanje skoro nikako se ne izdvaja. Uzak izrazit nos. Smeđa ili crna kosa, katkada u uvojcima (kovrčicama). Obilna brada. Smeđe, duboke oči. Žućkasta ili smeđasta koža.

Dijeli se na: a) *Dinarski rasni ogranak:* visoki rast. (Središte na Balk. p. o.); b) *Prednjoazijski rasni ogranak;* srednji, zdepastiji, deblje meso na nosu (t. zv. armenoidni tip).

4. *Istočna rasa.* Niži rast (zdepasti). Brahicefalnost. Kuglasto čelo. Široko lice. Visoki stražnji dio lubanje. Kratki i tupi nos. Svijetlo-smeđa-crna kosa. Slaba brada. Smeđe, ispupčene oči. Žućkasta ili smeđa koža.

Dijeli se na: a) Alpinski rasni ogranak: smeđa koža, tamna kosa, (u sr. Evropi); b) Istočno-rasni ogranak: žućkasta koža, blond kosa, katkada kao lan (Finski tip).

Ostale rase: 5. *Mongolska,* 6. *Malajska,* 7. *Indijanska* (u Americi) nisu dovoljno istražene i literatura o njima je manje obilna.

Ova četiri rasna tipa sačinjavaju sa tri zadnja dio čovječanstva, koji se odlikuje svjetlijom bojom kože i koji je došao do izražaja u kulturnoj historiji. (Nadrase »Negroidna« i »Primitivna« sa svim ograncima nisu dosada došle na historijsku površinu.) Nijemci pokušavaju podijeliti ovih sedam rasa na dvije »Hauptrasse« (rekao bih »Nadrase«) (samo ova riječ ne znači još *veću vrijednost,* jer i *Negroidi* su »Nadrase« za Negre, Davide, Papuance itd.) — Evropeidnu i Mongoloidnu, svojatajući za sebe (i za

---

[9]) *(Leitung von Eugen Fischer.) Schwalbe, G.:* »Antropologie«. Leipzig i Berlin, 1923.

[10]) *Dr. F. R. Sans-Günther:* »Rassenkunde Europas«, Münch., 1926.

[11]) *Scheidt, Dr. Walter:* »Die Rassen der jüngeren Steinzeit in Europa. Münch., 1925.

[12]) *Hickmann's Geogr.-statist. Universal-Atlas.* (1929. i 1931.)

»Mediterance«) isključivo pravo na prvi tip, a pribrojavajući 3. i 4. v. mongoloidnim tipovima. Slavenski učenjaci, kao i učenjaci drugih zemalja, osim izrazito »nordijskih«, pribrajaju 1, 2, 3 i 4 ka Evropejskom ili »Evroidnim« (bijelim) rasama, i ostavljajući »mongoloidnim« ili žutim rasama 5, 6 i 7. K tome još katkada dodaju »staroazijsku« (aino) rasu, u sjev. Japanu i na Sahalinu, koja je zaista vrlo slična Evropejcima. Kod nas, kako sam spomenuo, ovu razdiobu s navedenom korekturom, prihvaća Dr. Jov. *Erdeljanović*,[13]) dok se *Cvijić*[14]) drži malo drukčije diobe (za područje Balkana i bližih zemalja): *alpinsku, panonsku, dinarsku* i *moravo-vardarsku;* rase sa različitim pod-razdiobama. Ovo bi se dalo svesti na gore navedene rase, smatrajući *moravo-vardarce* prednjoazijskim rasnim ogrankom, a *panonce*, u glavnom, *nordijskim* tipom sa alpijskim ingredijentama.

Sva je prilika, da u Japanu već postoji škola, koja provodi ista istraživanja na području mongoloidnih rasa, a vjerojatno je, da i tamo ima učenjaka, koji pokušavaju naglašavati prednosti njihova rasna tipa. Za našu svrhu će biti dosta, kada ustvrdimo, da su na izradbi ove teorije sudjelovali Englezi, Nijemci, Južni Slaveni i Francuzi; prema tome imamo već prilično veliku garanciju, da će se oštri i *neugodni uglovi* ovog nauka postepeno otupiti.

Ti se uglovi ne nalaze, dakako, u konstatacijama tjelesnih osobina, nego u potcrtavanju duševnih osobitosti. Ovdje opet dosta je da navedemo tri slučaja: Lapouge, Chamberlain i Nijemci uzdižu *arijsku* ili *nordijsku* rasu. Cvijić i od česti Erdeljanović — naglašavaju prednosti *dinarske raste*, a *Dr. Kraitchek*[15]) zastupa stanovište o velikim kvalitetama *alpinaca.* Kod struje ruskih »Evrazijaca« (Trubeckoj, Savicki, Bicilli i dr.)[16]) maglovito se naglašuje prednost tipa koji se stvara na velikoj evro-azijskoj ruskoj ravnici (t. j. mješavine *istočne* i *nordijske* rase) po sadanjoj terminologiji. Iste note ima i knjiga Sikorskog.[17]) O Japancima nismo dovoljno informirani.

Što se tiče ostalih rasa: »Negroidne« i »Primitivne« (Australijci, Bušmeni itd.) svi se, u glavnom, slažu u sudu o većoj ili manjoj inferiornosti njihovoj. O tome, dakle, nećemo mnogo raspravljati već i zato, jer su vanevropske rase mnogo slabije istražene. Kakve su onda te duševne osobine rasa, o kojima raspravlja nova nauka?[18])

1. *Nordijska rasa.* Sposobnost za stvarnost na osnovi prosuđivanja. Zato i širina u društveno-političkim stvarima. Talenat organizacije i marljivost. Muževnost. Osjećaj časti i pravičnosti. Zatvorena, ali duboka osjećajnost. Neraspoloženje prema nepoznatom i neoprobanom. Ugodni humor i fantazija. Često puta sposobnost za nauke i umjetnosti, izuzev glazbu.

[13]) Ердељановић, Др. Јован: „Неколико етничких проблема", „ Шта су Срби), Хрвати и Словенци" (у јубил. зборнику 1928.) Етнолошки преглед Југославије" (1930) „Основе етнологије" (1933).

[14]) Цвијић, Др. Јован: „Балканско полуострво и јужнославенске земље (I-1923; II-1931-Београд). U drugom svesku se nalazi i teorija o raznim tipovima. Prvi svezak je geomorfologija. Cvijiću van sumnje pripada čast nekog pionirstva novih rasnih teorija u slavenskoj sredini.

[15]) Kraitschek, Dr. Gustav: »Rassenkunde«. Wien 1923.

[16]) »Evrazijski zbornici«.

[17]) Sikorski: Psihologija.

[18]) Navodim prema Hickmann-Fischerovu kraćem prikazu.

(Tome njemačka škola dodaje još: rasa, najviše sposobna za predvodnu ulogu (?).)

2. *Mediteranska rasa:* živi duh. Sposobnost za brzi, ali ne uvijek osnovani, sud. Glumačka i govornička sposobnost. Spretnost u političkim i poslovnim stvarima. Vedrost. Dosjetljivost. Strastvenost. Osjećajnost slabe dubine. Neko lakoumlje. Živa fantazija. Više umjetnička nego znanstvena nadarenost. Muzikalnost. (Nijemci dodaju: za vodstvo sposobna rasa!)

3. *Dinarska rasa:* Snažna sklonost k parcijelnom (ne univerzalnom) mišljenju. Sudovi u okviru vremenski, lokalno i stručno ograničenog kruga vrlo oštri; obzira na suvislost sa stvarima izvan toga okvira — nema. Podaje se sugestiji i traži oslona na nekog. Osjetljivost subjektivno-individualistički smjer u političkim i društvenim stvarima. Muževnost i hrabrost. Popustljivost. Otvorena ćud i impulzivnost. Ponos, katkad taština. Grubi humor. Snažna fantazija. Sklonost ka znanstvenom radu na specijaliziranoj bazi i ka umjetnosti, naročito glasovnoj.

(Nijemci dodaju: rasa nije osobito raspoložena za vodstvo, ali ustupajući 1. i 2. — ima prednost pred 4. i ostalima.)[19])

4. *Istočna rasa:* Suđenje samo u užem horizontu. Sklonost starinskim navikama. Kao i nordijska, mrzi sve nepoznato i vanredno često bez razloga. Poslije početne bojazni od stranih novina, podaje se snažnim utjecajima. Radinost. Štedljivost. Ozbiljnost. Malo fantazije. Muzikalnost. Sjeta.

(Nijemci dodaju: za vodstvo slabo podesna. Među čistim istočnorasnim jedinkama malo učenjaka i umjetnika, ali mješanci s drugim rasama često postaju ljudima vanrednog značaja.)

Nota bene. Ove karakteristike obuhvataju osobine svih grana rase, t. j. na pr. pod *istočnom* se rasom misli i *pravi istočni* rasni ogranak, kao i *alpinski* ogranak, itd.

Prema Dr. Cvijiću pak *karakteristika Dinarske rase* bila bi slijedeća (uzimam skraćen prikaz jednog od njegovih sljedbenika):

»Visok rast, znatna tjelesna razvijenost i snažna konstrukcija. Obično imaju okruglu glavu, markantne crte lica i većinom su crnomanjaste ili smeđe kompleksije (ovo se sasvim slaže s gore navedenom karakteristikom).«

»Duševni im se život odlikuje velikom moralnom i intelektualnom snagom, jakim posmatračkim darom i znatnom prirodnom inteligencijom. Jakih su nerava, živog duha, osjetljivi i ponositi. Odani su pretcima i običajima, skloni mistici i još se i danas pridržavaju svojih starih i pustih patrijarhalnih navika.«

(Nijemci su podvukli sklonost ka specijalizaciji, ne podvukavši sklonost ka patrijarhalnosti. Uostalom, odbacivši suviše skeptički ton u prvom slučaju i dosta optimistički u drugom — objektivno se te karakteristike prilično slažu.)

Otprilike tako i s ostalim rasnim tipovima. Dosta je oduzeti ono, što je očito pristrano, pa se ipak dobiva neka opće poznata slika.

[19]) Navodimo i jedno i drugo, razumije se, ne s ciljem kakve polemike i ne kao nepobitnu istinu, nego samo informativno: da se vidi, po kojim metodama se procijenjuju rase. Inače ovo je najlabilnija točka teorije.

Ostaje još jedno pitanje: kojim narodima otprilike odgovaraju ove rasne grupe ili, točnije, koji tip jezika bio je jezikom te ili druge rase. Na to odgovaraju samo nagađanjima. Tako, na primjer, smatra se da *nordijski* tip bi odgovarao *romano-germano-slavenskoj* jezičnoj grupi (u prethistorijskoj prošlosti). Svakako su sve indikacije da stari Rimljani bjehu nordijskog (pretežno) tipa; svakako, sve štogod znamo o starim Slovenima — tvrdi o istom.

Što se tiče *mediteranskog* tipa — to je, navodno, tip prastanovništva južne Evrope i Sjev. Afrike. Izgleda, da bi on odgovarao *semitskoj*[20]) jezičnoj skupini (sadašnji Marokanci, Alžirci, stari Kartažani i Feničani, Židovi su, u glavnom, toga tipa. Okolnost, da su sada Romanski narodi većinom reprezentanti tog tipa — jest posljedica uticaja latinskog jezika i Rimskog carstva na pra-stanovništvo. *Dinarski rasni tip* je nejasnog podrijetla. Nama se čini najvjerojatnijim da je to rezultanta miješanja mediteranskih nekih naroda sa alpinskom grupom, u koju su se *uklinili Sloveni*, davši njoj *neke nordijske osobine*. Neki drže ipak, da je to pra-tip, što prilično protuslovi historiji, u koliko je ona nama poznata.

Dakle velika je pogreška držati Mediterance za Romane, a Dinarce — par excellence — za Južne Slovene. I jedni i drugi su veliki mješanci. Isto tako je zamršeno pitanje i o *Istočnoj* rasi, koju nipošto ne smijemo držati karakterističnom za Ruse. Ona je, u osnovi, finski tip. Velikorusi bi bili mješavina Istočne i Nordijske rase, a Ukrajinci — Dinarske i Nordijske. (Prastanovnici junžoruske ravnice — *Skiti* — su bili iranskog tipa, t. j. prednjoazijski Dinaridi.)

*

Kako vidimo, ovaj novi način gledanja rasnog problema može biti uzet ili kao objektivni rezultat promatranja tipova ili kao borbeno geslo — za superioritet nad drugim rasnim skupinama. U koliko se nastoji da se ostvari ono drugo — uz objektivnu teoriju rasa uzimaju se i neke jednostrane i subjektivne hipoteze. Nepobitna je činjenica da *arijska rasa* i, napose, *njezin nordijski tip* zaista su igrali veliku ulogu u stvaranju sadanjeg tipa čovječanskog društva i njegove kulture. Ali nije isključeno da i neki drugi rasni tipovi imaju istih ili sličnih pozitivnih osobina (na pr. među Mongoloidima — Japanci); apsolutno nije dokazano i ne može biti dokazano, da nosioci arijskih vrlina jesu isključivo Nijemci i drugi Germani i 2. da neke rasne mješavine ne mogu dati vanredno dobrih rezultata. Dokazi: 1. opet Japanci, koji nikako nisu Arijci (postoji dgduše smiješna teorija da rasne vrline Japanaca potiču od negdašnjih bjelačkih doseljenika!) i 2. sami Nijemci, koji su, premda daleko nečisti Arijci, ipak sposoban narod, dok Iranci (čisti arijci) ne pokazuju ništa osobita. Dakle, ona *eugenika,* o kojoj se toliko govori u Njemačkoj ne bi morala ići za čuvanjem baš isključivo onih nordijskih osobina, nego više uopće za čuvanjem zdravlja i fizičke i umne snage, putem *suzbijanja bolesti i stvaranja boljih uvjeta za život*,[21])

[20]) Vidi vrlo interesantan kratki prikaz romanizacije semita (Kartažana, Numidijaca) u knjizi: *Ars. Darmesteter: »Cours de grammaire historique de la langue française«. Paris, 1922. I. dio, str. 14.*

[21]) To bi se moglo nazvati potpomaganjem »socijalne selekcije«. Vidi: B. Zarnik, Priroda 1931.

te, konačno »zabranjivanja *brakova među degenericima.*« Čudnovato je, kad se naređuje sterilizacija djece (zakonite ili nezakonite) koja se rodila u Rheinlandu od majka-Njemica i očeva-Senegalaca iz francuskih okupacionih četa. Ta nemojno zaboraviti da je najveći reprezentant evropskog duha u ruskom pjesništvu — Puškin — bio *oktoron* (praunuk crnca)!

*

Isto tako bilo bi čudnovato, ako bi u Jugoslaviji bile poduzete mjere da se *eugenika* provodi u smislu zatomljivanja *nedinarskih* jedinki. Ali nipošto nije čudnovato, ako kod prosuđivanja o strukturi danog društva, vodimo računa o tome, koji su elementi na vodećim položajima, a koji — u podređenim. Pravilno je primjećeno,[22]) da je Rimsko carstvo u glavnom za to propalo, jer se nije pazilo na socijalnu selekciju (recimo, car Filip-Arapin proslavlja hiljadugodišnjicu Rima!) Barbarski elementi nisu održali društvenih tradicija Rima, nego su naprosto zamijenili Rim nizom germanskih primitivnih kneževina ... Pita se, šta bi bilo od U. S. A. ako bi crnački elemenat postao nadmoćan ...

*

Ali ima i još jedna strana istog problema. To je, da anatomsko-fiziološku podlogu ima ne samo rasa, nego i *društvena klasa.*

To je isto *tako nepobitna* istina, kao i istina o *nejednakosti rasa.*

Uzmimo konkretne slučajeve: pogledajmo, prvo, staroegipatske kipove faraona i uporedimo ih, recimo, sa poznatim »scribom« ili sa figurama radnika i vojnika; uzmimo bilo koji priručnik iz etnografije, te pogledajmo slike japanskih samuraja s jedne i zemljoradnika s druge strane. Uzmimo tip Nikole I. u Rusiji te sravnimo s tipom Maksima Gorkog. Jedan je pripadnik najviše klase, drugi je sin donjih slojeva. Obadva su, svaki na svoj način, značajni ljudi (premda i sa velikim minusima). Uzmimo na Sjevernom Kavkazu tip Kozaka i tip »Inogorodnjeg« (t. j. nekozačko građanstvo i seljaštvo). Uzmimo, napokon, tip zagrebačkog vlaškouličkog purgera i tip zagorskog seljaka. *U svim ovim slučajevima, bez daljih komentara, možemo konstatirati bar isto toliku razliku u tjelesnoj građi, kao i između nekih gore navedenih rasa.*

Dakle, neoboriva je činjenica, da anatomsko-fiziološke razlike među ljudima ne idu samo u horizontalnom presjeku *(rase)* nego i u vertikalnom (klase). Skoro bi se dala svaka od gore navedenih rasa posebno podijeliti na grupe a i b (gornji i donji sloj), ali nije isključeno, prvo, da tih slojeva ima i više i, drugo, da kod nekih etičkih (ili bolje jezičnih), jedinica gornji sloj pripada, naprosto, jednoj, a drugi — drugoj rasi. Najzanimljivi je slučaj s Rusijom. Ne upuštajući se u kakvo procjenivanje vrijednosti klasâ, upućujem samo na gledanje slika, koje prikazuju sjednice različitih predratnih ustanova (državnog savjeta i sl.) u Petrogradu, uporedo s gledanjem fotografija sadašnjih zborova i kolektivnih ustanova (Sovnarkom i sl.) Gornjeg sloja Rusije gotovo je nestalo (en masse). Donji sloj je za carstva vrlo rijetko dolazio na istaknute položaje (Lomonosov je skoro unikum).

(Nastaviće se.)

[22]) Na to se poziva i članak dr. M. Starčevića u »Nastavn. Vjesniku«, stud.-prosinac 1933. (recenzija o jednoj knjizi o gimnastici).

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

(Nastavak)

Jednostavna priča koja se ponavlja svaki dan

Mlitava neodlučnost uvukla se slijedećeg dana u me. Bez oklijevanja priznao sam, da je ona, Arina, žena naročite privlačivosti koja ekspanzivno djeluje na svakoga tko znade osjetiti ženu. Njena koketna ženskost naročito je izbijala kada je veselo, kao ono prema meni na koncertu, htjela pokazati, da jednoga određenog čovjeka simpatizira. Nisam misli napinjao željom, da provirim iza te spoljašnje naklonosti nje prema meni, jer sam bio osvjedočen, da bi to značilo ići zasada suviše naprijed. Novi susreti, na koje sam odmah pristao, trebali su sve to učiniti jasnijim, ali podnipošto varljivim.

Ali nisam zaboravljao, da je s njom bio muškarac, koji bi jOj mogao biti, recimo, stariji brat, ali i muž. Pa nešto između ovog obojeg. Svakako, njena želja, izražena s nekoliko preciznih riječi na onom papiriću, i fakat ove intimnosti s jednim čovjekom silili su me, da budem barem oprezan. U prvi sam mah odlučio pričekati je predveče pred njenim stanom, jer je zacijelo i ona u to vrijeme izlazila van na šetnju. Ali zašto to? To bi bilo i djetinjasto. Ako ona hoće da dođem do nje — ići ću. Odluka bila je neopoziva.

Slijedećeg dana sjedio sam nasuprot Arini u polumračnom salonu plavkastih tapetiranih zidova, diskretnog namještaja zlatnosmeđih nijansa s toplim zadahom drva što je uz mjestimični prasak sagorijevalo u jednostavnoj zemljanoj peći. Ova soba iako se ne odlikovaše baš svim onim što sačinjava salon svake gospodske — ne aristokratske — obitelji, ipak je u sebi sadržavala pristojan ukus jednostavne harmonije.

Sjedeći gotovo ukrućeno u naslonjaču pomnije sam promatrao ovu zaista lijepu ženu kako nagnuta nad okrugli stolić natače jarko crven vanilijev liker u maljušne bijele staklene čašice. U ovoj posvema jednostavnoj crnoj haljini, koja se polipski privijala uz njeno puno stasito tijelo, bila je privlačiva do paroksizma. Osjećala je, da je živo promatram; kretnje joj tada postadoše namještene i od nje izviraše rafinirana koketerija djevojke koja hoće voliti.

»Simpatični ste mi bili čim sam vas ugledala. I vaš gest prigodom onih stolica bio je lijep. Hvala vam!«

»A gospodin s vama?«

»A, to je jedan kolega mog pokojnog brata, s kojim obično uvijek idem u kino, kazalište i . . .«

»Žar nemate roditeljâ?«

»Tata mi je umr'o, živim s majkom, ali ona je sada otputovala na nekoliko dana u svoje rodno mejsto, nedaleko odavde.«

I zaista, vjerovao sam u to. Još smo razgovarali pijući liker. Kada sam odlazio kući radovao sam se slučaju što nađoh zaista lijepu i simpatičnu ženu; ona će u me unijeti možda i ljubavi. A ona ako me ne će, zašto je odmah prvoga časa tako odlučno, gotovo bijesno, navalila zaokupivši me svega?

Vraćajući se kući osjetio sam i to. I radovao sam se slijedećem sastanku sutra. A lice mi se napelo nekom senzibilnom strašću koju sam u sebi gušio . . .

Sva osamljenost pretvorila se jednim danom u neobuzdan kliktaj radosti. Sva potištenost, koja me često iako za kratko vrijeme nemilosrdno sputavala, prsnula je kao prezrela voćka. Da iz nje probije gust sok istinske ljubavi za svijet i za ljude. Radost života povratila se u me u podvostručenoj mjeri i ja, nakon dosta godina, osjetih sav sjaj spontanog veselja. U me se uvukla umjesto dosadašnje ukrućenosti i nemarnosti gestâ pomna želja, da onaj odgoj što ga stekoh i čuvah u sebi prikažem i svima drugima tražeći i od njih to isto. Pažljivost pri svemu što sam radio postala je pedantnom, obazrivost prema drugima izvirala je iz srca, a ne samo iz razuma. Sve bih zagrlio odjednom, sve bih strastveno izljubio od sreće, sve, ljudi slušajte: sve bih dao i žrtvovao drugima od beskrajne sreće što nađoh ženu lijepu, a kako sam mislio i dobru. Bez pretvarane maske.

Svaki trag sumnje zatirao je ovih prvih dana nezadržljiv krik radosti za nađenim. Pomamno sam srkao tu radost tražeći od nje uvijek novih želja i novih mogućnosti. Tetošio sam je, jer je ona mene tetošila. Prošli su dani. Naučio sam se već na nju. I zato bijaše tako nedokučivo bolno razočaranje koje se primicalo. Ono bijaše i suviše brutalno, suviše neskladno prema viziji koju sam u sebi odnjegovao o toj demonskoj ženi, a da bih odmah, kada je došlo, vjerovao u nj ne tražeći nepobitnih dokaza toj dosada meni zastrtoj zbilji.

Suviše krepka i suviše moćno intezivna bijaše bujica prvome ove sreće, a da bih je mogao jednostavno preživjeti bez većih i trajnijih duševnih potresa u sebi.

RAZOČARANJE

Kada se slijedeći put sastadoh s njom bila je i ljepotom i duhom još neokrnjena preda mnom. Sjedili smo u toplo zadimljenoj kavani govoreći i slušajući glazbu.

Spretan i pun jazz svirao je napirlitano i sinkopirano, a parovi su plesali. Uspravni i savijeni grčem strasti. Neusiljen žagor dopirao je iz ove zasoptane i vlažne dostojanstvene gomile. Ulašten pod odražavao je raspuznute sjene neodređenih kontura. Osjećajući u tom trenutku, pod dojmom voljenih melodija, u ovom upola lijenom i udobnom raspoloženju prema ovoj privlačivoj djevojci naročitu simpatiju, tiho sam, ali zato slobodnije, govorio njoj o sebi i o njoj. Njena pažnja nije bila sva sasuta na moje riječi, nego žarkim izbuljenim očima vrteći uokolo promatrala je sve dalje. S nekim izazovnim gestom. Čim sam to primijetio, vrijeđalo me.

Kada smo zaplesali osjetio sam u njoj neku ravnodušnost. Bila je topla, ali ta toplota odbijaše iako sam je htio, da me ona privlači. Sve u njoj odavaše, da ljubav, koju toga dana jedno drugome priznadosmo, potječe iz neke nepoznate računice, a ne iz srca.

»Da li mi vjeruješ, da si ti prvi koga volim?«

»Šesti sam«, rekoh upola ozbiljno, upola šaljivo.

Namjestila je uvredljivu gestu:

»Jesi šesti ako petoricu zamislimo kao djecu.«

Jazz je ponovno zasvirao. Ovajput je njena nježnost bila iskrena. Pitoma kao tepanja željna zvijerka privila se uza me i mi smo šuteći plesali. Očima je ispitivala moj vrat dugo — cijelo vrijeme plesa. Što bi mogla misliti onda ne bih mogao reći, ali sada mogu. Arina je barem za kratko vrijeme onog kasnog hladnog popodneva osjetila istinu duše koja nju ne samo obično voli, nego koja je pripravna, omogući li ona to, nju zavoliti trajno i dobro. U sebi je toga časa otkrila dotada nepoznatu nijansu, da ipak i ona — žena sazdana od krvi, mesa i duha — može osjetiti bitnu razliku privlačivosti kakvu ona osjeća prema muškarcima. Ta živahna i neodgojena djevojka nijemo je očima tražila uzvišenu ljubav srca — ali čim se ukočiše zvuci jazza, vizije u njoj nestade. I ona se pretvori u onu ženu kakva uistinu sada jest; ali s jednim kratkim »ali«, sa živim i proživljenim osjećajem u sebi. I ne zbog mene, jer ja joj tada bijah i suviše jednoličan, šablonski, nego za ljubav ovoj moćnoj i za nju nezaboravnoj viziji kratkog osjećaja, da postoji još nešto izvan i iznad običnih tjelesnih užitaka i njihovih računa, ona je u svoje ponašanje toga popodneva unijela — iako najintenzivnijim oprezom i najnapornijim odabiranjem boljega — u svoje ponašanje uglađene geste primitivno odgojene djevojke, koja samo takvom ne biva uvijek. Njen smijeh je, od toga plesa pa do rastanka sat kasnije, postao neusiljen, dobrodušan i prposan, njen glas je zadobio obliju metalnu boju, njene kretnje uglađenost iskonski salonske dame. Ali ovo kratko naprezanje, da sebe učini onako finom kakvu sam je htio barem jednoć i za najkraće vrijeme, umorilo ju je više nego što se sama nadala. Zaogrnuti u tople kapute, na smrznutoj ulici okruženi ledenim zrakom i bijeni studenim laticama snijega koracali smo jedno uz drugo gotovo praznom gradskom ulicom.

Arina, ovo zalutalo djevojče, šćućurila se uza me uhvativši obim rukama moju desnu. Jednomjeran hod odmjerena ritma, unoseći mir i lijenost, sve je više vodio k rastanku. Sve žešće je stezala moju podlakticu, sve je više pritiskivala zube uz zube, sve je elastičnije uvijek u jednom ritmu poskakivala šuteći i melankolično gledajući preda se u tupu noć. A bisernast snijeg, prosut i gladak, uvijao je njenu crnu prikazu u bjelilo, koje je sada noću bilo sivo. Posve se privila uza me, nježnošću najstrastvenijeg uzbuđenja disala je stvarajući pred sobom velik oblak daha. Sve bliže bijasmo njenom domu. A ona je milo pogledavala u me. Nisam ništa mislio; bio sam zadovoljan, jer mišljah, da u Arini mogu naći ženu koja hoće i koja može voliti.

»Tu smo.«

Nije lagala. Duga jednokatna kuća sa širokom kapijom u sredini. U sjeni tih golemih vratiju, dok ih je ona otključavala i otključavala, još smo časak stajali. A onda: sjećam se njenog ekstatičkog stiska ruke, njenog molećivog pogleda i njenog razočaranja, kada sam uljudno pozdravivši brzo otišao ne pošavši i dalje s njom. . .

Današnje Arinino lažno uzbuđenje, dobro proračunano, dovelo ju je do neuspjeha. Da li prvog? Ili posljednjeg!?

Kakvi li su me jatimice bocnuli trnci zdvojnosti. Uvidio sam, da nakon krasnog raspoloženja toga popodneva Arina ipak i preda me istupa sa svojim računima. Htio sam, da ovo popodne ostane neokrnjeno. Ali ona je to i prezrela i odgurnula. Ugušivši u sebi sve daljnje misli o tome legao sam

i zaspao. Ali tada nisam sve znao. Vjerovao sam, da me hoće zbog ljubavi. Jer volila me; sve je kliktalo tome tako.

Nisam je vidio više od pola mjeseca. Iako sam za cijelo to vrijeme usprkos svemu osjećao prema njoj živu simpatiju protkanu s boli zbog definitivnog neznanja kakva je. Jer nisam nikada, a ponajmanje sada, bio pripravan povjerovati slutnjama. Ipak je njena slika u meni izblijedila i pomisao na nju činila me ravnodušnim. Ili pak tako malo uzbuđenim, da sam s tim lako obračunao u korist svog duševnog mira. Nisam je smio, tada još, naprečac osuditi, ali je nisam htio bez dokaza kao kreposnu primiti. Bijah pripravan uvijek vidjeti je, ali nisam osjećao, da je potrebno da to sam upriličim. Slučaj ili njena volja će nas opet susresti. A lijepa uspomena na ono srdačno poslijepodne bila mi je toliko mila, da sam htio što dulje sačuvati je svježom. Prvi uslov tome bijaše fakat, da ono bude naš posljednji susret. Slijedeći mora biti ili barem tako lijep ili još ljepši.

Rastanak s jednom godinom. Rastanak s onim, što kada sada pogledamo kao već prošlo osjećamo lijepim, ali koje je zaista bilo možda više ružno nego lijepo. Taj rastanak se proslavlja po nepisanom pravilu cijeloga svijeta bučno i pijano. Nova Godina dočekuje se u stanju u kojem prevlađuje rastrzano raspoloženje časa, kada se vanjštinom veselimo, kreveljimo, pocikujemo krijući time sve ono od svoje nutrine, što se nikako ne slaže s ovom razuzdanom radosti. Prvih minuta Nove godine svi se međusobno ljube, svi šušte pjevajući, mumljajući ili vičući: sretno, veselo!

One sam godine ovu novogodišnju ponoć dočekao na cesti. Bila je tamna, pusta i nijema. Tek je stražar gledajući nas dvostrukom simpatijom našem pozdravu odgovorio: sretna Nova godina!

Ušli smo u bijelu dvoranu. Kroz prašinu gorjele su mliječne električne svjetiljke. Za porazbacanim stolovima sjeđahu iskrivljeni ljudi, a uz neritmičnu muziku soptala je uzvrpoljena gomila plesača. Kiseo vonj znoja, zadah uparenih nogu i neopranih tjelesa vikao je o kvaliteti ljudi, koji se ovdje zabavljaju. Ušavši zaogrnut zimskim kaputima ovamo ugledah — nju. Arina je između dvojice napirlitano vrtjela glavom naslonivši se na prsa jednome a obujmivši rukom drugoga. Zaprepašteno sam zurio. Zar ona!? Prvi drug uza sve šane mi:

»Tamo je ona.«

»Da — ona!«

Započeo je ples. Prišao sam joj. Ukočeno me je proždirala očima snebivajući se. Zaplesali smo i plesali smo. Iste poznate, dobre i melankolične melodije, kao i onda, nedavno. Sjetih se svega s njom. Sjetih se njenih nevinih riječi kojima sam vjerovao, a koje sam sada zamrzio gadeći im se, jer bijahu suha, smrznuta laž. Volio sam je, jer sam oćutio u sebi bol. . . Gomila se razišla. Zaostao je oblak sive zgusnute prašine s plavkastim obrubom. Pojurio sam van. Ne progovorivši ni slovca dah je u meni buktao dok sam nemarno zaogrnut krivudasto tapkao smrznutom ulicom. Oko mene je šumila znojava gomila. Bila je ogavna i gnjila. Iz njene srži prodiraše pljesniva zapuštenost i raspadanje. Neukusnost svega toga vrijeđala me. Bezobzirnost gonila me putem zdvojnosti. Lud od neorijentacije prema svemu ovom, pod dojmom svečanog časa stupanja u novu godinu, sva maglovita

mističnost svih trenutaka progonila me. Gubeći i svijest i vlast nad sobom prenuo sam se. Oko mene zavladao je svečani mir. Iz njega dopiraše pjesma. Tiha, glasnija, jača, bučna. Ona —. Suze mi navriješe. Stao sam. I podbočih se o leden tvrd zid, ukočio sam se buljeći naprijed.

Šćućuren čovjek zaklonjen sjenom crkvenog tornja u vedroj je noći slušao Pjesmu koju je strastveno volio.

Zašto je zvuk ove melodije tako milo obavijao svijest podatnim tepanjem? Zašto je ova moćna Pjesma tako titanski sugerirala najuzvišenije osjećaje kopkajući po stranicama prošlosti? Zašto je ova neprekidna, povezana sinteza motiva neodoljivo izazivala plemenitost iz koje niču i dobrota i radost, da tada od nas stvori barem za taj čas čovjeka dubokog i otmjenog unutarnjeg života? Ova melodija znala je živjeti, ali nije znala umrijeti. Nju je stvorio umjetnik koji je život osjećao, ali koji život nije razumio. Ta je melodija govorila o neispunjenoj umjetnikovoj čežnji, koji se barem, zapušten i ubog, mogao tješiti riječima Leonarda da Vincia: što je veći čovjek, tim je dublja njegova ljubav. Glas beskrajnosti dopirao je iz ove pjesme; ona me susretaše nekoliko puta i uvijek onda, kada sam je htio najpripravnije slušati, uživati u njoj, kada sam prvi puta osjetio taj uzvišen zakon moralnog svijeta, da postoje praštanje i ljubav koji sve obuhvataju i sve razumiju.

Trnci divljenja i hladnoće koja bode prostrujaše kostima. Opojnost vizije dosegla je vrhunac. Slast i nemoćnost pred širokim ustreptalim zvucima nevidljive beskrajne Pjesme ukočeno me prikovaše uz sirov vlažan zid. Kao skrušen hodočasnik najslađoj umjetnosti, prezrenoj od ulaštenih trutavih magnata, smireno sam uživao u onom što drugi mnogi hoće cinično odgurnuti i podjarmiti svojoj svetinji: minuciozno obojenim šuštavim papirima s kojima prijete.

A zatim sam opet kao lud pojurio prema glomaznoj jednokatnoj kući. Besvijesno provalivši u nju za mnom se lupom zatvarahu bijesno odgurnuta vrata. Sve je zavila tama. Došavši u sobu osjetio sam opipom raspremljen krevet. Zadihan i uzbuđen do očaja bacio sam se na nj. On me zagrlio, omekšao se, upio me u se i ja sam — zaspao.

A ona je izazovno obavijala ruke oko muškaračkih vratova plešući i soptajući uz njih. Dà, bila je — žena. Bez kreposnih ambicija. Ona voli kino. A za ulaznicu treba novac. Novac i samo novac. Ona voli lijepe haljine. Nju zanosi vožnja autotaksijem. Ona se divi govoru tituliranog gospodina. To mu i priznaje znajući, da on čezne za laskanjem. A sve danas košta. Novac i samo novac. I voda se već plaća. A kamo li ne laskanje jedne privlačive, à propos zatucane, i uostalom ne svakom podatne žene. Arina imade majku. Ona imade i kupljeno namještenje. A plaća je malena. Tek kamati na uložen kapital. Ona naravski voli uz kamate i dohodak povrh svega. Uz goli život imade prava i na slast. Da, imade prava. A svako novo poznanstvo ubilježava u knjigu primitaka. Jer i flirt ništa ne stoji. On je zabava. To svakako; a možda je i — dohodak. To može lako postati, jer ona tako hoće. Dà, hoće i — basta.

SIĆUŠNI INTERMEZZO

Prošli su dani... Idealan čovjek zaljubljen u zakukuljenu palu djevojku. Ovih sedam riječi zujalo mi je glavom poput kapljica vode, koje dubu, dubu do ludila. Nisam vjerovao, da je ona kriva, onakva kakvom sam je razotkrio. Moj otpor da tome povjerujem bijaše neobično žilav; ali on bi skršen jednim mahom, kada na drugom, savršeno pouzdanom mjestu dobih nepobitne dokaze, da se one silvestarske noći nisam prevario.

Ovo saznanje uznemirivalo me, mučno i bolno. Vremenom bol se pretvorila u odvratnost prema ovakvom tipu mediokritetski lažljivih i neinteligentno zakržljalih, podmuklih žena.,

Stvorio se spontano nov, uzvišen osjećaj, koji se brzo nakon kratkog ali zrelog promišljanja pretvorio u odluku. Ta odluka bijaše treći osjećaj, koji je nikao u ovo kratko vrijeme u meni. Kao katarza nakon tihe tragedije, odigrane kaleidoskopskim tempom: volja i želja, da u sebi, spojivši ljubav i odvratnost prema ovoj ženi, jer oboje osjećah u isto vrijeme, stvorim i odgojim osjećaj samilosti, koji će biti sposoban da pokuša u njoj probuditi one ljudske osjećaje poštenja i morala, koji se u barem minimalnoj mjeri kriju u svakom ljudskom biću. I ona, kriva, da poput zalutalog djeteta, koje je uvidjelo svijetlo pravoga puta, istinski zaplače gledajući pred sobom krhotine svoje pogažene časti.

PRIČA SADAŠNJOSTI

1

Plavokosa djevojčica šćućurivši se u ljetnoj sjenei dudove krošnje nestašno je kopkala prstićima po pijesku tovareći ga u crvenu limenu posudicu. Hrpa sipkog pijeska oko kojeg se razastrla zelena tratina. Po njoj se crnio po koji zaostali masni dud, na njoj je nedaleko od hrpe pijeska prostrta velika ponjava, na kojoj upola ležeći a upola sjedeći kartaju: majka, otac i brat djevojčice. Pred svakim gomilica kamenčića. Majka ozbiljno premeće i pogledava karte, otac zirne čas u karte čas u kćerčicu, a brat se nestrpljivo vrti. Po koja primjedba, smijeh i opet ozbiljnost. Da se ne izgube kamenčići. Jer o njih je vezana slava pobjednika.

Idilična skupina ove priproste i jednostavne građanske obitelji s periferije velikoga grada ostavljala je utisak potpunog zadovoljstva. Njihovi zahtjevi bijahu zadovoljeni, jer očeva plaća dostaje za njihove skromne potrebe. Nijesu znali za sve ono, što sebi mogu priuštiti oni »gornji«, koji su ipak uza sve to često nezadovoljni. Jer sve što više imaju sve to više i traže. Nezasitni su.

A tu, pod zagrljajem ove svježe sjene, osjećao se dah neusiljene harmonije. Dah ljubavi i zadovoljstva.

2

Kada je počelo s duda opadati osušeno jesenje lišće da sobom odnese sjenu, kroz ovo je dvorište prošla pognuta povorčica. Četiri se čovjeka pognuše pred teretom nosila i neobojadisanog jelovog lijesa na njima, svećenik se pognuo čitajući pogrebne molitve, otac i majka pognuše se jecajući

i stišćući vlažno lice u maramicu, a nekoliko je žena, pognuvši se, šaputalo. I krstonosac pred ovom pravilnom gomilicom pognuo se naslonivši beskrvno čelo o krstovu letvu, dok je djevojčica, uhvativši roditelje za skute, nečujno tapkala bojažljivo šapćući:

»Braco je umr'o.«

3

Umjesto četiri osobe očeva bijaše dužnost odsada hraniti samo troje. Iako bi on beskrajno rado zadržao i četvrtoga člana svoje porodice, on je prema ovoj svojoj želji bio nemoćan. Mrtav ne traži ni hrane, ni ma i najskromnije zabave. On traži samo san, vječni san, koji je besplatan.

Djevojčica je poodrasla. Od nestašne lutkice postade umiljato djevojče neobično glatke i fine pûti i velikih blistavih očiju. Trinaestgodišnja Arina polazila bi svake subote popodne s ocem u kazalište na školsku predstavu, nedjeljom s majkom u slastičarnicu. Ovo vrijeme dočekavala bi kao najveću svečanost. Pomno bi se obukla, pažljivo se promotrila nije li što na njoj neuredno, a kada otac ili majka zovnuše, munjevito bi se odazvala dočekavši ovaj poziv kao objavljenje najveće radosti. Ponosno je koracala uz svog tatu sastavivši ozbiljno lice koje bi se preobrazilo u ukočenu dostojanstvenost kada bi stupili u mramorni foyer barokne kazališne zgrade. Gledajući i slušajući bez riječi predstavu, za vrijeme pauze živo je s ocem ili s kojom poznatom drugaricom razgovarala o onome što su vidjeli. A kada se nakon završetka vraćala kući, uhvatila je svog tatu ispod ruke, nježno se privila uz njegovo gorostasno tijelo i tada je započeo razgovor o automobilima, o kazalištu, o tramvajima, o školi, o tatinoj kancelariji, o kući, o mami. Kada je osjetila, da bi htjela govoriti i o pokojnom braci, s kojim se tako rado igrala iako je on od nje bio dosta stariji, zašutjela bi oborivši oči. I još zanosnije privivši se uz oca, korak bi joj postao krotak. Otac je ljubavlju roditelja osjetio ovu tihu bol svoje jedinice. Zaustavio se kod prve tramvajske stanice i, dočekavši tramvaj, ušao bi u nj. Arina je radoznalošću živahne djevojčice pomamno upijala u svoje velike crne sjajne oči blještave utiske rasvijetljene velegradske ulice. To ju je rastreslo. I kada je uletjela u tihu sobu, objesila bi se majci oko vrata i s novom je slašću započinjala pripovijedati sve što je danas vidjela u kazalištu.

Beskrajne zimske večeri nisu uspavljivale, nego su nasuprot donosile novo raspoloženje u ovu jednostavnu obitelj.

»Tata, daj onu kutiju sa slikama pa mi pripovijedaj o njima.«

Iz široke rasklimane ladice izvukao je otac snop fotografija svih formata. Jednu po jednu donosio bi pred oči svoje kćerkice. O svakoj bi pripovijedao. To je on kada je prviput bio namješten kao majstor u velikoj tvornici i tu su strojevi poredani kao vojnici u dugoj uskoj sobi, po kojoj na »beskrajnom platnu« putuju sastavni dijelovi. Kao pčela koja ide od cvijetka do cvijetka kupeći med koji će poslije drugi pojesti. A to je mama kako još kao djevojka sjedi na šetalištu držeći bijelu neoštećenu knjigu. A to je opet slika svatova. Mladenci, kumovi, roditelji. Svi u smiješnoj odjeći. Starinski golemi ženski šeširi, uske i posve duge haljine, na muškim vratovima visoki ovratnici; svi ukrućeni, ozbiljni, namješteni i — smiješni.

Arina, lickajući jezičkom usnice, zuri u taj kaleidoskop, otac se zanio spominjući prošlost, a majka odloži platno i primakne se bliže. Svi su zarili u prošlost. Osjetili su njenu ljepotu, jer ona je mrtva. A sjećajući se mrtvih zaboravljamo na njihove neprijatnosti, pred nas iskaču samo njihove prijatne osobine i mi uvijek prošlost volimo. I njenu nepovratnu mističnost volimo.

Svijetlo je nekako požutjelo. Ova minijatura uozbiljila je sve. Otac je laganije izmicao slike. Svaku su pomnije gledali. Snop postajaše sve tanji. Još dvije, još jedna slika. Na ovoj je cijela obitelj. Četiri bića. Jedina slika — brace. Kliznula je iz očeve ruke i prilijepila se o drveni stol. Šest zažarenih očiju zurilo je u nju. Četiri starija oka ovlažiše se, ona zatrepere. Tek Arina je nestašno zurila sve više nakrećući glavu. Lice joj se zatim razvedri. Izvuče rumeni prstić te uvjerljivo i tugaljivo ustanovi.

»Pa tu je i braco!«

Još više nadvije glavicu na sliku. Da se uvjeri. A prstić je primakla rumenim ustašcima. I gledala je . . .

4

Kada je počelo na dudu pupati mlado proljetno lišće, da sobom donese sjenu, kroz dvorište je prolazila poznata povorčica. Četiri se čovjeka pognuše pod teretom nosila i neobojenog jelova lijesa na njima, svećenik se pognuo čitajući pogrebne molitve, majka se pognula jecajući i stišćući vlažno lice u maramicu, a nekoliko je žena, pognuvši se, šaputalo. I krstonosac pred ovom pravilnom gomilom se pognuo naslonivši beskrvno čelo o krstovu letvu, dok je djevojčica, uhvativši majku pod ruku, bojažljivo koracajući, zdvojno plakala spustivši glavu na prsa.

Otac je umro.

5

Umjesto tri osobe trebalo je hraniti samo dvije. Ali hranitelj je spavao vječnim besplatnim snom. Skromnim ali dosada zadovoljnim domom zavlada pustoš, nepopustljiv muk i bijedno siromaštvo. Neimaština i svakidašnje korice isušenog hljeba. Samo je kroz vodovodnu cijev bijesnim šumom jurila ledena zmija bisernaste vode . . . Ili bi samo kapala . . . tok . . . tok . . . tok . . .

Po cijela popodneva prvih dana sjedjele su dvije žene, jedna zrela, a jedna još nerascvjetana, kopkajući dugim blijedim prstima po bilo kakvim stvarčicama. Arina je prekinula školske nauke i za tih vedrih ali bolnih proljetnih dana bezizražajno je tražila utjehe ponajviše u beznačajnim predmetićima, koji je sjećahu na lijepu prošlost. Majka je prvih dana počela šivati kod kuće rublje za druge, i vezla je, ali to je sve radila preko volje. Nije ona svikla na pomisao, da o radu njenih ruku ovisi i njen život i budućnost jedinog njena djeteta. Pa ipak nije mrzila rad. Ali taj besprekidni rad, rad i samo rad . . . to je nemoguće izdržati. A tek što bi se odmorila dva tri dana, to se osjećalo. Strašno osjećalo. Vatra se ne bi ložila, jelo bijaše uvijek hladno, ledeno: kobasica, kruh i kiseli krastavac.

Arinino svježe tijelo zdrave ružičaste puti izblijedjelo je. Glatka svilena koža malo se navorala, lice osušilo i požutjelo. Djevojčica je trpila, ali je i šutjela. Pomagala bi majci, trsila se da nauči i sama što više, a kada zasjaše prežarki ljetni dani, dugi i suhi, s njena je bijelog glatkog čela počeo

kapati bistar kiselkast znoj. Curio je niz obraze. Ona ga je srkala oblizujući purpurnim prpošnim jezičkom okolinu usana. Ali kapljice kapahu i na platno što ga je naširoko razastrla preko koljena i dalje po podu. To je košulja glomazne tuste bogate gospođe. Po rubovima te košulje Arina bode iglom obrubljujući nizove rupica, duguljastih i okruglih, uvijek nešto šapćući djetinjasto izvrće svoja sjajna dva oka, sama se sebi smiješi, a znoj kapa, kapa i kapa muklo.

Ali kada dođoše bliži sumorni jesenji dani, sa svojim tužnim sumracima, kada nebo rjeđe bude zakrvareno odbljeskom sunca, a oblaci rjeđe zasićeni sunčevim rumenilom, u malu sobicu uvuče se neka rastrzana nervoza.

»Zimi treba svakog dana tople hrane. Zimi se više jede. Zimi se troši više svijetla. Zimi su potrebni topao kaput i vunena haljina. Zimi se ne može uvijek sjedjeti u studenoj sobi.« Majka se zapjenila. Njeno neinteligentno lice obojilo se bijesnim crvenilom. Nesamo obična briga; nju je mučio ovaj neprekidni očajni rad, monoton i tup, nju je neizvjesna budućnost tjerala u očaj, ona je osjećala slaboću pred zbiljom sutrašnjice. Tu je nestajala i ona zera njene inteligencije.

Arina, ta slatka djevojčica, zgurila se još više uz sivi prozor, šćućurila se u otrcani stari fotelj koji ju je svojim napunjenim stijenama grijao i uspavljivao. Naprezala je oči doklegod je vidjela bockati iglom u dugo namreškano oporo platno. Pogrbila se, zabuljila, sagnula i ukočila. Tek su se oble djetinjaste ručice makinalno pomicale, uvijek jednako, jednako, monotono i dosadno. A kada bi se bezbojni i sivi sumrak nakostrušio toliko, da se više nije moglo bockati, Arina je potegla oble svoje ruke, ispravila je zgrbljeno tijelo, protrljala zglobom savinutih kažiprsta nabrekle suzne crvene oči, te nagnuvši i glavu i prsa prema sivom staklu, zagledala se u zamagljeno tiho vlažno dvorište. Klupko dječurlije otimalo se dolje o neku zgužvanu loptu, tuberkulozna susjeda prala je podalje neko kuhinjsko pokućstvo, a tamo iza jednih upola staklom i upola daskama zagrađenih vratiju kartalo se u dimnoj, zagušljivoj i smrdljivoj prostoriji nekoliko ljudi.

Arina je bezglasno gledala ovu tužnu okolinu. Gledala je ni sama ne znajući što pri tome misli. Gledala je uporno, a u zglobovima i u srži kostiju i u mišićima osjeti tromi umor. Još strastvenije prisloni vruće čelo o mrzlo staklo. To godi, godi beskrajno. Topao osjećaj nutarnjeg raskoša uvuče se u bešćutnu dušu djevojčice, ona prisloni uza staklo i svoje beskrvne duguljaste tanke usne. To godi, godi beskrajno. Nemoć, sve jača, sve neosjetnija i sve milija obuzme ovo toplo tjelešce. Ono omlohavi, još se jače prisloni u fotelj i o staklo. I ostane nepomično. Zgrčeno.

(Nastaviće se.)

P R E G L E D

RICHARD v. KRALIK

In piam memoriam

Nedavno je u Beču umro u 82. godini života Richard v. Kralik, nekad jedan od glavnih pokretača »Gralbunda« i mjesečnika njemačkih katoličkih književnika »Der Gral«. Kao što je za doba njemačke klasike uspjelo sjevernoj Njemačkoj da sasvim potisne s poprišta južnu i da po Klopstocku, Lessingu, Herderu zagospoduje Njemačkom duh racionalističkih ideja u vezi s protestantizmom i slobodnim zidarstvom, tako je u doba »Kulturkampfa« snažni organizovani otpor katolika iz Njemačke uspio da gotovo posve zasjeni Austriju, od iskona katoličku zemlju. A kako su njemački katolici u stvari živjeli kao dijaspora prema velikoj nacionalnoj većini protestanata, to se u Njemačkoj među katolicima bilo proširilo uvjerenje, da katolici svojim slabim silama nikada neće moći stati o bok ostalim Nijemcima u stvaranju opće njemačke narodne kulture. Tek u početku XX. stoljeća počeli su se javljati glasovi protiv te »predrasude o inferiornosti« katolika kao stvaralaca, naročito na polju književnosti! Fakat je međutim taj da su katolici u Njemačkoj, vodeći ogorčenu i tešku borbu za egzistenciju svoje vjerske slobode i s tim spojenih političkih prava, pretežno podređivali toj borbi sve ostale interese pa da je stoga književnost, baš u najčitanijim svojim pretstavnicima, bila doduše vrlo borbena, ali zato tendencijski podređena praktičnim svrhama i prema tome, faktično inferiornija. Klasičan su primjer tome pripovijetke i romani Konrada v. Bolandena, koji svi obrađuju borbene teme iz praktičnog života s posve jasnim aluzijama, i bili su stoga mnogo čitani, ali su faktično umjetnički naivni, zastarjeli. Rijetke su pojave kao F. W. Weber, pjesnik fino inspiriranog epa iz ranog srednjevjekovnog monaškog života »Dreizehnlinden«, koji je zaista imao pjesničku intuiciju predmeta i uspio toliko, da ga možemo smatrati najizrazitijim i najvrednijim pretstavnikom čitave te epohe katoličke književnosti u Njemačkoj. Prvih godina novoga stoljeća došlo je među njemačkim katolicima do reakcije, i to u dva smjera. Jedno je bila grupa pjesnika i pisaca iz same Njemačke, okupljenu oko münchenskog »Hochlanda« pod uređivanjem Karla Mutha, nadarenog i okretnog publicista, i o. Ekspedita Schmidta, franjevca, urednika ilsta »Über den Wassern«. Drugoj je skupini bilo sjedište u Austriji, s »Gralom« koji je više puta selio i bio štampan većinom u Njemačkoj, ali ga je kroz više prvih godina uređivao bečki pjesnik Franz Eichert, uz suradnju Domaniga, Kralika, Oehla i dr. Dosta je teško točno odrediti razliku između obje grupe — jer ona, točno određena, možda i ne postoji. Kasnije vrijeme dosta je jasno pokazalo da, ako je u programskom pogledu bilo razilaženja, u stvaralačkom su bili spontano priznani svi oni koji su zaista dali djela koja su se svojom neospornom vrijednošću nametnula javnosti. Programski, Gral je, ukratko, bio konservativan, tradicionalistički, nadovezujući neposredno na najsvjetlije epohe katoličkog duha u Njemačkoj, na romantiku i Srednji vijek, dok je Hochland isticao potrebu neposredne suvremenosti, tražio analogije u ostalim pojavama njemačkog života, zahtijevao od katoličkih pisaca da budu razumljivi i neposredno prilazni svome vremenu, dakle moderni. Kako se baš u to doba znatno bila razmahala hereza modernizma i, konačno, bila izričito osuđena po papi Piju X., htjeli su neki od zagrijanijih pretstavnika Grala da upletu Hochland u optužbu modernizma, ali Pijo X., energičan a isto tako i mudar, u pismu koje je, na posredovanje prijatelja Grala u Rimu, upravio Gralu blagosiljujući njegov rad, nije nikada osudio protivnu stranku, niti je istakao da Gral ima pravo *u samoj borbi,* nego je naprosto odobrio sve ono dobro i pozitivno što je bilo i u njihovu programu i u njihovu radu. O ortodoksnosti i stvarnoj ispravnosti Gralova programa ne može, dakako, biti diskusije: izgrađen strogo i dosljedno na osnovici tomizma, ukorijenjen u najjačim vrednotama koje je katolicizam dao svijetu u prošlosti (Dante, Calderon, Wolfram v. Eschenbach itd.), on je stvoren sub specie aeternitatis, s vidicima velikim i vječnim. Ali kako da se premosti jaz koji je, ipak, nastao između modernog svijeta i one slavne prošlosti? Ako i ne smatramo na-

prędak moderne tehnike faktičnim duhovnim napretkom, ipak moramo uvidjeti da čovjek koji živi u doba velikih tehničkih tekovina koje ubrzavaju tempo života i stvaraju život kompleksnijim i kompliciranijim, ne može da živi ni da se izražava jednako kao onaj od pred više stotina godina. Ni romantika nije uspostavila Srednji vijek, nego je samo uspjela da pobudi nostalgiju za njim, a to je velika razlika.

Kasnije su godine pokazale da nikakva programska diskusija, pa i najsuptilnija i, u isti mah, najogorčenija kakva je bila ova, nije u stanju da stvarno riješi samu stvaralačku stranu pitanja: nju rješavaju samo pjesnici stvaraoci, i snažna i velika djela. Karakteristično je da je u borbi koja je nastala, uspjelo i jednoj i drugoj strani da okupe izvjesni broj pjesnika koji su, za tadanje stanje njemačke katoličke književnosti, značili zaista preporod i podizanje umjetničkih vrednota; ali je najjači talenat, autorica koja je jedina iznudila sebi ulaz u opću njemačku književnost i neosporno priznanje, Enrika v. Handel-Mazzetti, ostala iznad stranaka. U velikoj srdačnosti i dirljivoj velikodušnosti svoje prave i plemenite ženstvenosti, ona se nikada nije ogriješila ni o koju stranku: nikada nije davala nikakvih izjava, a nikada nije prestala surađivati, lojalno i iskreno, ni na jednoj ni na drugoj strani. Austrijanka po rodu i uvijek vjerna svome zavičaju, ipak je osvojila i Njemačku obrađujući epohu vjerskih borbi i problem, toliko vitalan za duhovnost Njemačke: odnos između protestanata i katolika, prikazan objektivno, velikodušno, s ljubavlju kao korenom i ciljem svega što pokreće ljude zaista dobre i plemenite. Bez sumnje je igralo pritom krupnu ulogu i to, što je izdavač Hochlanda, J. Kösel, bio ujedno najjači i najmoderniji katolički njemački izdavač koji je mogao da glavna djela E. v. Handl-Mazzetti plasira u desetima tisuća, i dotad neviđenim materijalnim i moralnim uspjehom. Austrijanci, naprotiv, nisu imali nikakva takva poduzeća, i to je karakteristično za nesposobnost nekadanje carevine i njezina degeneriranog vodstva, da nije znalo stvoriti u Beču ono što bi faktično davalo tom velikom i kulturnom gradu predvodno mjesto u njemačkom nacionalnom životu. Kösel je naprotiv, sposobnošću i agilnošću koja je zaista rijetka, pokretao biblioteke (Sammlung Kösel, Kultur und Katholizismus), otmjene i moderne a svakomu prilazne, lansirao pisce i pjesnike među kojima, u posljednjem deceniju, sjajni i veliki talenat Gertrude v. Le Fort.

Nemoguće je zalaziti ovdje u sve detalje te uzbudljive borbe, koja je bila popraćena objašnjavanjem u novinama, predavanjima, broširana. Navešću zasad samo jednu epizodu, neznatnu doduše ali vrlo karakterističnu, već radi toga što sam joj bio lično svjedokom. Jednoga dana, u siječnju 1909., dobilo je hrvatsko katoličko akademsko društvo »Hrvatska« u Beču kao obično poziv na društveno veče »Leogesellschafta« s kojim smo bili u prijateljskim vezama. Na programu je bilo predavanje o programu Grala i o tadanjem literarnom sporu, te smo se moj pok. brat Milan i ja, zainteresirani samim predmetom a i ljudima koji bi kod tog eventualno mogli učestvovati, zaputili onamo. Duž dvorane bila su prestrta tri dugačka stola i, kako nismo nikoga poznavali, sjeli smo u stranu komentirajući hrvatski ljude i stvari. Predavanje je držao Peters, svećenik, naročito jak u tomističkoj filosofiji, točku po točku osvjetljujući ideologiju Grala, dokazujući njezinu ispravnost i pobijajući, općenito, protivna mišljenja. Predavanje je bilo sasvim teoretsko i dosta visoko. Ali iza njega, u diskusiji, uzeo je riječ Karl Eckart, tada studenat germanistike i već poznat po nekim literarnim radovima, jedini, kako se čini, istaknutiji zastupnik Hochlandove stranke u tom skupu. Govorio je impetuozno i živo (bio je član Burschenschafta »Norica«), ali konkretno i zahvatajući neposredno u sama pitanja spora. Odgovorio je Kralik koji je sjedio za srednjim stolom, okružen nama nepoznatim licima. Vrlo izrazita profila, s orlujskim nosom, širokim čelom i »germanskom« tamnom bradom, vrlo tečno ali mirno i sigurno, s pomalo ironije i superiornosti životnog iskustva (bilo mu je tada 56 godina), pobijao je neke izvode samoga Eckarta, a i nekoje misli drugih Hochlandovaca, i tako se razvila diskusija kod koje je, u daljem toku, Eckart temperamentno lupao vrčem piva po stolu, a Kralik se mirno i dobroćudno osmjehivao. Napokon se umiješali i drugi kojih nisam poznavao, pa i sam Peters, i u tren oka, a da nije bilo nikako jasno kako i zašto, proglasiše pomirenje koje je Kralik prihvatio kao

razuman stariji gospodin, a Eckart, premda mlad i zanošljiv, savršenom kurtoazijom poštenog uvjerenja. Ispilo se pivo i gotovo. Međutim, meni nije nikako išlo u glavu, da bi to »pomirenje« imalo značiti rješenje samog spora i likvidaciju čitavog toga zamršenog problema, pa sam se, nakon dva-tri dana, obratio lično Kraliku opširnim pismom u kojem sam mu izrazio svoje razočaranje nad slučajnošću čitave te diskusije i nad izvođenjem »pomirenja«. Kralik mi je odgovorio pismom od 27. I. 1909. iz kojega donosim ovdje bitni dio i to ne prevodeći ga, jer bih tim zatro karakterističnu boju Kralikova stila i shvatanja koje je tako izrazito sačuvano i u ovo nekoliko redaka: »Ich danke Ihnen herzlich für Ihren Brief und gratuliere Ihnen zu der scharfsinnigen Formulierung des ganzen Problems. Sie haben vorzüglich den Kern erfasst, Sie haben auch mit Ihren Bedenken vollkommen Recht. Sie würden den ganzen unbefriedigenden Verlauf des Abends auch vollkommen würdigen, wenn Sie alles Persönliche, Schwächliche, Unzulängliche kennen würden, das dabei mitspricht. Aber dies Unzulängliche ist mit allem Grossen verbunden. Der Vortrag war nicht von mir angeregt. Ich besuche die Vortragsabende der Leogesellschaft schon seit langem nicht mehr, da auch ich mit der Art derselben nicht ganz einverstanden bin. Ich kam diesmal eben so zufällig dahin wie jeder andere Eingeladene. Ich habe das Wort ergriffen um nicht ganz zu schweigen, ich habe mich, wie Sie, daran geärgert, dass die Kenner meines Programms schwiegen und die Halbkenner es nicht verstanden. Übrigens hätten auch die präzisesten Vorträge vor dem auserlesensten Publikum die Sache nicht mit einem Schlag klären können. Die Gralbewegung ist eine grosse Kulturbewegung wie die Romantik und wird noch manche Arbeit mancher Jahre brauchen, sie wird noch viel von den Philistern missverstanden und angegriffen werden. Man kann eben selbst mit dem grössten Geist die Philister nicht aus der Welt schaffen.« Iza toga slijedio je, u pismu, poziv da ga pohodim u nedjelju iza 4 sata, kada se kod njega redovno sastaju prijatelji na razgovgr.

Pošao sam onamo odmah naredne nedjelje zajedno s bratom, i moram kazati da je taj Kralikov poziv bio isto tako nespretan (za mene) kao i ona priredba predavanja za njega. Stanovao je u vlastitoj kući, u Döblingu, bečkom Cottageu, Hasenauerstrasse 20. Bilo je već dosta svijeta kad smo došli, i to vrlo miješana društva. Slobodni i nevezani ton svakako je pogodovao za one koji su na taj saobraćaj bili naviknuti, ali za stranca koji kao mlad studenat dolazi prvi put u dodir s čovjekom kojega duboko poštuje po onom što je iz njegova djela čitao, razmišljao upijao a da, osim toga, od čitavog velikog društva ne pozna nigdje nikoga, nije to baš podesan način da dođe pritom do razgovora o problemima koji mu toliko gore u duši. Kralik nas je vrlo lijepo primio; s nama je u društvu bio i dr. W. Oehl, jedan od mlađih suradnika Grala koji se kasnije oženio Ilsom Franke (pjesnikinjom boljom od njega) i bio profesor sveučilišta u Freiburgu. Bio je i još neki stariji gospodin, činovnik nekog ministarstva koji je nekad bio u Bosni i, kasnije, tu činjenicu iskoristio za opširniji razgovor sa mnom. U posljednjem broju »Nouvelles Littéraires« Bern. Barbey, u »Portraits de Paris«, vanredno duhovito crta jedan par mladih ljudi koji dolaze u otmjeni restaurant, elegantni, sigurni, mirni, i dok se konobari razlijeću da donesu naručenu večeru, oni sjede i — šute. Pisac je neobično fino umio osjetiti značenje ovakve šutnje između ljudi koji se razumiju, koji su sretni da su zajedno, i kojima su riječi suvišne. Malo kada se u društvu, inače, umije cijeniti ovakvo značenje šutnje. S Kralikom, volio bih bio više šutjeti nego govoriti. Ali to veče nije bilo mira. Neprestano se hodalo, smijalo i vrtjelo oko nas, a i mi smo samo nekoliko minuta ostali mirno sjedeći, dok smo izmijenili nekoliko misli o onom predavanju i o diskusiji. Moj brat koji je bio ekspanzivniji od mene, zapleo se uto s Kralikom u neki razgovor o muzici, te ga je ovaj odveo u svoj radni kabinet raspravljajući s njim opširno o notama, dok sam ja ostao s našim »bosanskim« »Ratom«, sve dok nas nisu pozvali na čaj u jedaću sobu. Gđa Kralikova bila je još uvijek mladolika, ljupka i vrlo prijazna, ali je bila sva zabavljena nekim dogovorom mladih ljudi i djevojaka za neku pretstavu prilikom zabave koju su pripremali. U tom su društvu bila i tri Kralikova sina, sva tri već odrasli mladići od kojih je jedan upravo služio svoj dobrovoljački rok kod draguna. Sobe svoga stana islikao je bio sam Kralik alegorijskim

likovima naročitog stila (sjećajući na Beuron odn. stari Istok), freskama u jednoj boji. Kad smo se opraštali, ispratio nas je do garderobe, i nekom skromnom prijaznošću dao mi dvije knjižice koje su bile napisane o njemu, prilikom njegove 50-godišnjice života. Taj je momenat bio neobično lijep; u njegovim blagim očima sjalo je toliko ljupke dobrote, te je to bilo duboka otšteta za to inače nemirno i zbrkano veče. Kako sam iza toga predavao disertaciju i spremao rigoroze, nisam više imao prilike da se odazovem njegovu pozivu, a da iskreno kažem, nije me ni privlačila takva nemogućnost da govorim ozbiljno i mirno s čovjekom s kojim bih bio imao toliko toga pretresati.

U ono doba, ja sam bio proučio sva Kralikova djela i točno pratio čitav njegov rad. Pa ako pišem ovdje o sebi, to je zato što bih htio, prilikom njegove smrti, i javno konstatovati koliko zahvaljujem njemu, za mnoge pobude i misli koje sam razvijao tada u »Luči«, pod dojmom njegovih djela i »Grala«. Tko sravni samo vanjski oblik Kralikove »Kunstbüchlein« s mojim »Novim životom«, vidjeće jasno da mi je pobudu za podjelu knjige u mala poglavlja u aforističkoj formi dalo Kralikovo djelo. On je, na taj način, izradio i svoju »Weltweisheit« sistem i historiju filosofije ujedno. Što se tiče sama Kralikova rada i njegova smisla, može se lako vidjeti da se njegova vjera u pokret Grala kao veliko kulturno gibanje, kao preporod književnosti i kulture uopće, izražena i u samom navedenom pismu u stvari izjalovila. Pokret Grala značio je za Kralika velik i kompleksan proces apstrahiranja koji u zbilji nije moguće provesti. Odreći se svega onoga što ljude u današnjem svijetu čini nervoznima, skeptičnima, sensitivnima, nemirnima, — dakako da bi to bilo prekrasno, ali je nemoguće. Joergensen govori negdje u »Hodočašću franjevačkom Italijom« na sličan način: »Ne čitati novina, ne ići u kazalište, ne brinuti se za politiku, zadupsti se negdje u prošlost i ne znati za cio svijet! Kakav san!« Katolici često misle da je i izvan samostanskih zidina moguće postaviti jedan općenit ideal monastičkog života. To bi, možda, bilo moguće kad bi se odrekli saobraćaja sa svim ostalim svijetom. Ali danas više nego ikada, baš zato što je opći život toliko protivan katoličkom idealu, vjernike treba da vodi misao apostolska, oni moraju da traže načina da zađu u svijet i da ga predobivaju, a ne da se od njega tuđe i zatvaraju. Dakako da to donosi sobom izvjesne opasnosti, ali nije li rečeno da dobar pastir polaže dušu svoju za zalutalu ovcu? Da osvijetlim samo na jednom primjeru, koliko se ne da realizirati Kralikov, inače čarobni, san o novom životu Grala. U svojoj »Kunstbüchlein«, Kralik se odriče romana kao književne vrste koja ne odgovara njegovu idealu unutarnjeg jedinstva i harmonije duhovnog života. Roman je, kaže Kralik, samo onda vrijedan da postoji, kada je on lična »pripovijest«, historija nekog otsjeka u pjesnikovu životu. A kako Kralik uvijek pretpostavlja stihove nevezanom govoru, to i ovdje zamišlja roman kao zbirku autokonfesijskih pjesama, onako kako je on to učinio u svom »Romanu«. Međutim, to znači stvar obrtati na glavu i pod istim imenom misliti sasvim drugu stvar. Razmah romana u modernoj književnosti bez sumnje je plod sve većeg otkidanja modernog duha od tradicije i dogme. Roman je poprište za diskutabilne ideje, za postavljanje problema, pa tako i za nalaženje problema ondje gdje bi sve imalo biti postavljeno i jasno. To je istina. Ali nije li zato upravo roman razvio modernu sensibilnost, rastvorio dušu modernog čovjeka i otvorio putove do njezine jezgre, tako da je on odlično umjetničko sredstvo, da priđemo toj duši i da je približimo nama samima? Praksa je, uostalom, pokazala koliko se katolici ne mogu odreći romana, jer su, poslije, njihovi najjači uspjesi ležali upravo na tom polju. Od Huysmansa pa sve do Sigride Undset, roman je postao čitav jedan svijet osvojen za katoličku misao.

Osim romana, Kralik je produktivno stvarao na svim drugim književnim poljima, pišući neumorno, i pretstavljajući cjelinom svoga rada danas već gotovo iščezli tip srednjevjekovnog polihistora ili renesansnog univerzalnog čovjeka. Dosljedno svome programu, nije napisao nijednog romana, nego epska djela i cikluse novela. Osim toga liriku, pa eseje i studije svake vrsti, historijska djela, a pored toga i drame i kompozicije. U svojim pjesničkim djelima veće koncepcije, Kralik je više renovator i rekonstruktor nego li pjesnik originalne i vlastite inspiracije. Htio je da bude srednjevjekovni pjevač kojemu se i ne zna za

ime, ili ako se zna, onda je on u stvari samo stvaralac najbolje verzije poema koji su prije njega i drugi pokušavali opjevati, možda i nebrojeno puta. Tako je prepjevao priču o Gralu stapajući, spajajući, prepijevajući stare izvore, pretočio u stihove Zlatnu legendu dajući, u prilogu, neobično fino tumačenje o značenju legende za preporod praktičnog života. Vrlo su karakteristični za njega ciklusi novela »Heimaterzählungen«, u kojima je, tehnikom klasične romantične novele, povezao lica i događaje koji, u epizodnom obliku, osvjetljuju čitave epohe austrijske povijesti. U iznalaženju historijske građe, u sintetizovanju ideja i činjenica, Kralik je tu neobično bogat; samo je teško vjerovati da bi 50 priča od Ostare do Ivana Parricide, i opet 49 njih iz novijega vremena bile sve jednako jake pjesničke inspiracije. U heptalogiji »Revolucija« oživljen je upravo bezbroj lica u mnoštvu pojedinačnih prizora; osim krupnih historijskih ličnosti kao što su kraljevi i vođe revolucije, Napoleon i njegovi maršali, dolaze u tome nizu drame i Mme. de Stael i Schubert, i Schlegel i Brentano, nadzemaljska lica kao Bog, Lucifer i anđeli, fiktivna lica iz poezije kao Hermann i Dorothea — čitav jedan rekonstruirani svijet, samo što i ovdje i opet imamo dojam, da je Kralik dosta toga stvarano umovanjem i naučnom konstrukcijom, sintezom koja iznenađuje svojom smionošću, ali zaostaje u suptilnosti analize i zaronjivanja u psihologiju pojedinih ličnosti. Uza sve to, Kralikova djela svojom zatvorenom suvislošću, svojom stilskom jedinstvenošću, svojom idejnom prodahnutošću, čine jedan čarobni svijet za sebe o kojemu, kad se malo od njega udaljimo, možemo stvarati svoje kritično mišljenje, razborito i opravdano, ali kad se, prilikom, opet malo u nj zadubemo, on nas na svoj način osvaja i čini da duboko žalimo, što je čitav taj neobični san ostao zakopan u knjigama, a sada je već u stvari i zaboravljen.

Jer zaista, nakon 25 godina treba konstatovati, da Kralikov pokret Grala nije bio pokret kao romantika, kao što je on mislio. Gral je donio mnogo pobuda, izvojevao katoličkoj misli u književnosti časno mjesto, ali se sam list tokom godine preobražavao, i od glasila kruga usko povezanih ljudi koji su svojim lijepim prijateljstvom htjeli da se međusobno potaknu na stvaralački rad, Gral je postao ugledan kritički organ u Njemačkoj koji više ne daje direktnih pobuda za stvaranje književnih djela. »Gralbücherei« je zapela još pred više od 20 godina, a ona je imala biti dokazom kako Gral može da dade ne samo programske poglede na književnost, nego i brojna i velika djela. Kralikov je rad sve više prelazio na područje historije gdje se naročito bavio Bečom i Austrijom. Uza sve to ne smije se njegova pojava potcijeniti. Ljudi njegove cjelovitosti i zaokruženosti rijetki su, a danas i sve rjeđi. I tko zna kada će se opet iskopati njegova djela iz kojih bi mogle crpsti pobude još i kasne generacije. Njegov neuspjeh nije ležao u precjenjivanju samoga sebe, nego u beskompromisnosti njegovih programskih fikcija. Možda je uzletu njegova stvaranja smetalo to što je bio u isto vrijeme pjesnik i naučenjak. Claudel to nije, iako je i on, poput Kralika, manijak historijskih sinteza. No njegova djela punija su soka, i u njima se osjeća bilo piščeve ličnosti. Ali je svakako sigurno da Njemačka nije znala prigrliti Kralika kako je zaslužio, on, Austrijanac iz Češke sa slavenskim imenom, koji je bio tako duboko uvjeren ne samo o misiji katolicizma u njemačkom narodu, nego i o misiji njemačkog naroda u svijetu. Taj njemački narod, u svojoj gordosti, često nije zaslužio svojih najboljih sinova.

Ljubomir Maraković

ČOVJEK NAŠIH DANA U ANTIKNOM RIMU

Ovu paradoksnu sliku hoće da nama pokaže u svojem novom romanu *»Trajanov otok«* francuski pisac *Robert Chauvelot*,1) i, treba priznati, njegova je slika svakako zanimljiva i frapantna. Dabome, ideja bitno nije nova: mutatis mutandis, to je isto, što i Gulliverovo putovanje ili produženje njegovo u Blasco Ibañesovu romanu »Ženski raj«: sukob dviju vrsti ljudi, dviju kultura, dvaju mentaliteta; konačno, utopija, kao i ona Morusova i kao neke Jules Verneove slike. Ali, kao i Swift, Chauvelot daje svojem romanu nijansu savremenosti: stvarno, roman je persiflaža fašističkih i rasističkih teorija o selekciji, i dru-

1) *Robert Chauvelot*, »L'île Trajane«, roman. (»Mercure de France« god. 1933.—1934., brojevi 51—55, Paris. Posebno izdanje tek se sprema.)

goga koječega... Ali za nas ostaje zanimljiv zbog drastične paralele i zbog nekih naročitih simpatija autorovih, o kojima ćemo se uvjeriti iz daljeg izlaganja.

Šta je taj Trajanov otok — »Insula Traiana«?

Marcus Ulpius Traianus Crinitus, XIII-ti Cezar, godine 832. ab Urbe Condita — »a za Nazarence godine 80-te poslije rođenja »njihova Isusa Krista«, završivši penetraciju u Arabiju i poduzevši invaziju preko Asiro-Babilonije u Perziju, pošalje svoga zapovjednika flote k obalama Indije. Taj zapovjednik povede sa sobom preko četrdeset lađa sa par hiljada posade. Ali u Indiji dođe nova zapovijed: ići dalje, preko Malake, i osnovati »na kraju svijeta« rimsku koloniju. U tu svrhu poslano je posadi ekspedicije dovoljno hrane i čitav tovar žena-zarobljenica iz Iranskih zemalja, da bi bile u budućnosti — žene rimskih kolonista.

Sticaj atmosferskih okolnosti odnese eskadru — a na čelu joj stajao je *Hippalus Junior* (Hipal Mlađi), po autoru, najbolji moreplovac Trajanov — mimo Sumatre, Guineje — u Pacifik; tamo, negdje blizu otočja Tahiti, pristanu uz jedan otok. Ali za par dana, vulkanska erupcija zatvori eskadru u jednoj dragi, a između morskih obala i unutrašnjosti otoka, gdje se smjeste moreplovci — podignu se nepremostive stijene od granita. Tako naseljenici ostanu odvojeni od čitavog svijeta kroz vjekove. Na otoku nađu rijeku, koja teče uz sedam brežuljaka. Tamo Hipal podigne naselje »Nova Roma«, točno po nacrtu starog Rima. Tako nastane jedna nepoznata rimska kolonija. Pod kraj života Hipal sastavi vrstu oporuke (ili referata za Trajana) gdje navodi sve ove podatke. Izražava vjeru da će dobri Cezar ipak poslati flotu, da potraži propale koloniste. Tako misao o dolasku Trajanovu postane na otoku svoje vrste vjerom u dolazak Mesije...

Pred Hipalovu smrt, otok je imao 12 hiljada stanovnika. Da se ne bi svijet previše množio, propisana su bila neka »eugenička« pravila i stvoren posebni »Eugenički Tribunal Novog Rima«, (sic!) na čelu sa specijalnim magistratima. Poslije, kada stanovništvo počne degenerirati, nastane drugi, suprotni problem: kako očuvati broj stanovnika na dovoljnoj visini. Za prvo je bilo lako: predviđeno je bacanje defektne djece sa stijene; za drugo — došlo je kasnije do ideje importa žena iz tuđeg svijeta, prethodno ih pretvorivši u gluhonijeme;; ali ova ideja bude ostvarena tek u XVIII. vijeku, kada na otok dođu neki tajanstveni avanturisti, no i onda je saobraćaj podržavala samo lađa ovih avanturista-gusara, dok je ostalo stanovništvo i dalje vjerovalo u svoju potpunu izolaciju od svijeta...

Među početnom grupom otočana rađa se ljudi svakojakih: Rimljana, Grka, Egipćana, crnih robova; i svih ondašnjih vjera, u tome broju i nekolicina kršćana (»nazarena«). Svima je data potpuna sloboda vjere, premda »gros« stanovništva nije volilo kršćane. Tako je na otoku ostalo »konzervirano« Trajanovo doba, sa svim njegovim osobinama, i s latinskim jezikom, i sa socijalnim uređenjem i s religijama. Ekvatorski položaj otoka primorao je koloniste da malo izmijene način spremanja hrane: počeli su upotrebljavati za hranu neke čudne stvari — meso od klokana, na primjer, i slično. Inače, na otoku bilo je nešto urođenika — Polinežana. Ti postanu robovima te se stope sa dovezenim crncima...

Pripovijedam kronološki. Autor je upotrebio sasma drugi način izlaganja. On izlazi od savremenosti i uvodi nas — neočekivano — in medias res... Dakle, u XVIII. vijeku nađe se jedan doktor, Vincent Laborde, rođen u Francuskoj, koji je pronašao eliksir vječite mladosti, koji se uštrcavao u žile (podmlađivanje!). Jedan misteriozni pustolov, neka vrst Ahasvera pod plaštem grofa Cagliostra, mag, bogoborac i alkemist — dođe do toga eliksira i postane vječno mlad. Taj čovjek, »čije se ime ne smije spomenuti« — pojavljuje se pod raznim imenima: zapovjednika gusarskog broda »Asmodée« — Migratsena; grofa Domengattija, talijanskog aristokrata i vlasnika jahte »Desamoe« (anagrama »Asmodée«, sa promijenjenim redom slova).

Gusareći (ovako skoro besmrtan), po morima, združi se s jednim Holanđaninom, Janseniusom Zuyderveltom, rođenim 1748. godine, kapetanom-bootsmanom, »vjernim podanikom Njegove Visosti, Stadhoudera (namjesnika) Udruženih Provincija«. Tajanstveni čovjek dobiva od doktora Laborda eliksir, koji uštrcava sebi i Holanđaninu (tako da Holanđanin ne zna za recept, što ga čini robom avanturista). Sina doktora Laborda, mornaričkog oficira Gerarda, rođenog u Tulonu 1805., ugrabi tajno u

noći i odveze na svojoj lađi »Asmodej« na neki tajanstveni otok, gdje mu bješe njegova gusarska postaja... To učini da ovaj izum eliksira i nadalje ostane svojinom samo ovog avanturista. Na otoku nesretnom Gerardu nasilno uštrcavaju isti eliksir, da ne ostari. Tako je doživio i naše dane... Gerard je inače dosta slabo obrazovan čovjek i malo razumije okolnosti u kojima se nalazi, pa se uvijek nada da »L'escadre du roi Louis Philippe me sauvera!« — ...

Međutim junak-pustolov je našao baš ovaj Trajanov otok. Iskoristivši svoju sličnost s kipom Trajanovim kao i svoje potpuno znanje latinskog, zavlada na otoku kao živi Trajan — očekivani Mesija... U njegovoj pratnji se nalazi i Holanđanin, koga postavi za senatora Novog Rima pod imenom »Janseniusa«. Osim toga, novog Cezara-Trajana stalno prate tri tjelesna stražara-Indijca — Indro, Garuna i Tandava. Čini se, da su i oni stalno podmlađivani i upućeni u tajnu.

Vlada novog Cezara, koji se prozvao »Cezar Trajanus Domengatus« bila je naročita: upotrebljavao je svašta za podržavanje svog autoriteta. Udesi stalni ali tajni dovoz gluhonijemih djevojaka u »eugeničke« svrhe. Iskoristi elektricitet za suzbijanje mogućih nemira. Služi se potajno i avionima, koji se pričinjavaju stanovnicima kao neke nebeske ptice, što još više afirmira »božanski« autoritet novog Cezara.

Konačno, u najnovije doba, kako i treba očekivati od »iluminata«, maga i sličnih, protjera preostale kršćane u kratere (poput katakomba), gdje je njima određeno posebno mjesto za stanovanje, uz robijaše i ostale kažnjenike zločince. Kršćani ipak žive i drže se i u novim katakombama. Ima ih 2 hiljade na broju.

Međutim dođe svjetski rat. Na fronti se nađu skupa francuski oficir — Victor de Limeray, rodom iz Toursa, i talijanski aristokrat conte Cezare Domengatti. Združe se. Poslije rata njihovo se poznanstvo obnovi i Cesare Domengatti ponudi svom bivšem »compagnon d'armes« izlet na jahti. Tamo ga upozna s Holanđaninom Jauseniusom Zuyderveltom. Kad se ustanovi da se interesiraju za razne maglovite probleme antike, Domengatti ispripovijeda da jedno američko filmsko poduzeće sprema jedan veliki film iz starorimskog doba, gdje će on, Domengatti, igrati ulogu Trajana — a Zuyderveltu je data uloga senatora. Zove Viktora da i on igra ulogu jednog saveznog galskog vođa, koji će se zvati, recimo, Brennus Viktor... Limeray konačno tu ponudu prihvati, to više što on savršeno vlada latinskim jezikom, a taj će tonfilm biti izveden, dosljedno, na tom jeziku. Putuju u Oceaniju, gdje je američko društvo, čiji je član Domengatti, iznajmilo jedan otok za filmovanje tog komada. U tom raspoloženju, da će tamo biti neka filijala Hollywoda, stiže Viktor Limeray na otok. Jahta se usidri uz obalu, a oni: Domengatti, Jansenius, Viktor i tri Indijca pođu nekim mračnim prolazom između stijena k nekom liftu, koji ih konačno spusti u neku dvoranu, gdje stoji kip Trajanov iz antiknog doba, upadljivo sličan liku Domengattijevu. Začudo Cezare zatraži jednu čudnu formalnost: da se prije ulaza na prostor otoka položi neka čudnovata zakletva: — »*Jusjurandum: Praebesne Caesaris legi obedire? Quod si non feceris, vade retro. Prebesne?*« — Viktor sa začuđenjem zbog te komedije položi ovu čudnovatu zakletvu.

Uđu kroz hodnik na sunčanu poljanu... Tamo Cezara i goste čeka triumfalna povorka. Zuydervelt upozorava Viktora, da govori samo latinski. Domengatti, koga sada svi zovu »Domine«, vlada se pravo carski... Bilo kako, dolaze u neki grad — restaurirani filmski Rim, kako misli Viktor. —

Tamo ih zovu na gozbu. Moderni Francuz razgovara najprje sa irhimagirom (šefom kuhinje Cezarove), Tullijem Apeksom, koji se pokazuje — začudo — sasvim neupućen u evropski život. Ali najveće iznenađenje čeka Viktora na samoj staro-rimskoj gozbi (sasvim kao kod Sienkiewicza u »Quo vadis«, sa plesačicama, sa aluzijama na homoseksualnost i sa sasvim ogoljelim antimoralizmom starog poganskog Rima). Za stolom su, među drugim, prokonzul Lucius Postumus Libon i Sabinius Rufus Cursor, drugi magistrat »Eugeničkog Tribunala Novog Rima«. Zametne se besjeda, gdje je Jansenius primoran da objašnjava neke čudnovatosti svoga druga, Gala Brena Viktora, time što je on ipak barbar... Njegove francuske uzrječice tumači kao »galo-rimske fraze«, jer je taj čovjek ipak Gal... A Viktoru veli, da je Cursor upravo (tobože) doktor iz Amerike. Zagrijan vinom, Viktor započne neku kavgu s Cursonom, napomenuvši

»sumnjivu američku univerzu«. Potpuni krah. Senatori i velmože Novog Rima ništa ne razumiju; Viktor, ljut, vrijeđa velmožu. Cezar Trajan Domengatti ustaje i rekne: »neka se izvrši zakon.« Straža vodi Francuza u zatvor, gdje on dobiva od Domengattija latinski rukopis Hipala Mlađeg, koji otkriva Viktoru istinu o Trajanovom otoku. Potajno ga ipak Cezar obavještava, da će se sve svršiti dobro. Ipak sud osuđuje Viktora na robiju u kraterima. Tu dolazi do vrlo značajnih prizora. Viktor, ljut i dezorijentiran, glumi luđaka. U kraterima susretne se Viktor *s grupom kršćana,* koji tamo borave. Oni ga spočetka drže za zbilja luđaka, a zatim se kušaju njemu približiti na ovaj način:

— Poznaješ li ovo? upita Theotim, spustivši se na koljena pred njim i nacrtavši kažiprstom *na pijesku od lavina praška — ribu.*

Na to »luđak« — u čijim očima nestane onog luđačkog izraza, — odgovori lagano, kao da je nečim uzbuđen:

— *Utique. Ichthys: Jesus Christos Theu Yios Soter«.*

— *Pax tecum* — reče Theotim. Uzme neznanca za ruku, privuče ga sebi i poljubi ga u čelo: — »Svejedno ko bio, dođi nama — tihim glasom reče on. — Jer kao Gerardus, ti obožavaš Ribu!«

Onda slijedi jedna scena, koja zauzima u romanu isključivo, naročito mjesto. Navodimo je: Urban Agapit, biskup, pita Viktora o tome, što se dogodilo s kršćanstvom kroz ove duge vijekove. Taj mu ukratko, u koliko može, ispripovjedi sve. Naročito se zadržao na svetom Piju V., zadnjem Papi — svecu, koji je naslijedio Pija IV. godine 1566.

— U Rimu? pita Agapit.

— Uvijek u Rimu. Kao i svi predšasnici, kao i sadašnji nasljednik.

— Zovu ga?

— Pije XI., bivši nadbiskup Milanski — (Mediolanum — tumači Viktor na začuđeni upit...)

Onda nekom zgodom Viktor spomene Vatikanski konklav. — »Šta je to — upita biskup... Oprosti, sine, ovo neznanje kolona iz zemlje na kraju svijeta!« — Konklav je zbor, koji bira pape u dvorcu, nazvanom Vatikan, sagrađen 498. Svetim Sinahijem — papom, na desnoj obali Tibera, na istom mjestu, gdje su naša braća bila spaljivana ili predavana zvijerima za Kaligule i Nerona. U Starom Rimu, tamo su se nalazili, kako se misli, »Vaticania«, četvrt vračara-orakula... — Koliko stvari moram da saznam! promrmlja Urban Agapit sanjalačkim glasom. Poslije Hipala, kako vidiš, o moj goste, mi živimo samo od ostataka jedne prošlosti, koju ti poznaješ više nego mi. Ali, doda on, glavno je — jeli istina? — to, da nauk Spasiteljev nije propao kroz devetnaest stoljeća... Od svetog Petra — Cephasa — tako su njega zvali aramejskim jezikom — do Pija XI. — u današnji dan, Kristovo Evanđelje traje i trajaće mnogo duže nego zakoni Trajana Antikrista, koji nas pritištu zajedno sa svima Silama Mraka. Neka ime našeg sadašnjeg Pape Pija XI. bude otsada ovdje na svim ustima i u svim srcima.« Viktor Limeray onda počne tumačiti o lažnoj besmrtnosti nazvanog Cezara-Domengatta...

Susretnu se onda Viktor i nesretni zarobljenik, stoljetni mladić, Gerardus (sin doktora Vincenta Laborda). — »*Un Français ici? L'escadre du Roi me sauve!*« i počne pripovijedati Viktoru svoje nezgode starofrancuskim stilom iz doba Orleanske dinastije...

Kada je Domengatti doveo nad otok aeroplan koji je na oblacima počeo pisati (na način američke reklame) — »*Slušati Cezara ili smrt!*« Viktor tumači kršćanima kako je to samo nova varka prefriganog avanturista, koji hoće i dalje da drži nesretne aborigene u poslušnosti. Agapit zahvaljuje Viktoru na tome, što je tim predavanjem o uspjesima avijacije spasao vjeru u srcima kršćana, koji su zbilja bili spremni da povjeruju u čudesnu moć Novog Trajana-Antikrista. Ali dolazi novo: buna na otoku. Vračar Sagittarius, vođ mističkih sektaša, već se sprema na dogovor s Viktorom i kršćanima. Gomila navaljuje na palaču. Cezar i Jansenius u panici... ali ovaj put se spasavaju primjenom električke struje koja ubija stotinu ustaša. Ovi se povlače...

U času, kada se Domengatti i Holanđanin dogovaraju o daljem postupanju, misleći da bi trebalo dovesti Viktora, čiji je galski um sposoban da nađe izlaz iz loše situacije, i u momentu kad Jansenius moli »Domine« da mu da redovnu mjesečnu dozu »eliksira mladosti« (jer osjeća već neku slabost i malaksalost, koja periodički pokazuje da mora biti uštrcana još porcija lijeka) — dolazi do »Deux ex machina« — do neočekivanog raspleta.

Nova erupcija vulkana pretvara otok u garište i ruševinu. Svi bježe... Jansenius se nalazi opet s Viktorom, a ostali — biskup Agapit, Gerard i kršćani (lijepa vizija prvih vjekova kršćanstva) kao i velmože s narodom (strahoviti »cauchemar« poganskog Rima) — ostaju žrtve elementa. I bolje je za njih: kršćani Trajanova doba i suviše bi se razočarali, vidjevši šta je s našim nazovi-kršćanskim svijetom... Ovako idu Bogu, vjerujući u Pravdu... Viktor i Jansenius se spasavaju na slučajnoj kineskoj džonki na otok Tahiti. Tamo Viktor nalazi neke svoje bliske osobe, a Jansenius pripovijeda pokajnički svoj život i zgode. Umire, pretvoren u stogodišnjeg starca — jer je »eliksir« ostao tajnom, poznatom samo Domengattiju. U času smrti vidi crnu lađu Avanturistovu, kako opet plovi oceanom na nova antihristova djela. Dakle, spasao se...

Takav je taj čudnovati, bizarni, ali i oštri roman. Njegov problem je zbilja akutan. Tu je konfrontiran Rim epohe opadanja i naše doba — doba preocjenjivanja vrednota. I zbilja jedina privlačiva točka u romanu — to je ista što i u našem životu: čisti duh Isusova nauka. Inače roman ima manjih defekata: čudnih asocijacija, anahronizama... Uza sve to zaslužio bi da bude *preveden* i *čitan*...

K. Rimarić-Volinski

»ZLATNI KLJUČ«

G. je Ante Cettineo (Četineo, ne Cetineo!) vrlo plodan pisac. 1932. g. izdao je zbirku pjesama »Za suncem«, a 1933. smo dobili dvije knjige, roman »Meštar Ivan« i vrlo raskošnu zbirku lirike »Zlatni ključ«.1) Ova se zbirka ni u čemu ne razlikuje od prijašnjih, osim što je vremenski iza njih nastala. Stari omiljeli Cettineovi motivi dominiraju i na ovim stranicama. Raspoloženja i posmatranja kao i »Za suncem«. G. Cettineo ima nekoliko svojih vlastitih motiva, iako zna gdjekada ritam pozajmiti. Tako »Sv. Ante« puno potsjeća na Matoševe stihove o Starčeviću, a »Umesto predgovora« ima isti ugođaj kao i uvodna pjesma u »Lirici Itake« g. Miloša Crnjanskog. Bez sumnje, g. se je Cettineo na njima inspirirao, pa bi bilo puno bolje, da su ove pjesme ostale u stolu, nego da ovako kvare dojam o originalnosti svoga autora. Glavne su teme g. Cettinea more, sunce, ribari, delfini, galebovi, zvijezde, djeca i pejzaži. Nijedan naš pjesnik nije tako usko srastao sa svojim motivima kao g. Cettineo. On ih je tako žarko u se upio, da su postali sastavni dio njegova unutarnjeg života, ono bez čega on ne može da bude, što ljubi nad sve drugo i za što samo živi. Ovo će, vjerojatno, i biti glavni razlog, što je g. Cettineo od hrvatske kritike gotovo i nezapažen ili, s druge strane, nekritički napadan i omalovažavan. Tko nije duboko proosjetio jutro na moru, krvavo-srebreni suton i sunčani dalmatinski pejsaž, tko nije zavolio do ekstaze galebove, valove, bonacu i noć, taj će a priori reći, da su pjesme g. Cettinea samo neuspjeli artistički pokušaji. Međutim, za pravog i duboko čuvstvenog Dalmatinca g. je Cettineo dobar talenat. Da je on u Italiji ili Španiji, vjerujem da bi već danas bio općenito priznat, jer bi bio u svojoj, po sensibilitetu, pravoj okolini.

»Zlatni ključ« ima nekoliko lijepih pjesama, koje po svojoj umjetničkoj vrijednosti idu među najbolje stvari, što ih je dala poslijeratna hrvatska lirika. »Tuga za bratom« frapira svojom djetinjskom toplinom, nevinošću i bezazlenošću; lijepo iskreno čuvstvo dato u adekvatnoj umjetničkoj formi, meko i nježno kao Sudetino »Dijete«. Lijepa je i vrlo originalna pjesma »Vrata«, samo što su ona dva stiha u zagradama nezgrapna i suvišna.

Osim ovih motiva, g. Cettineo ima i nekoliko »socijalnih« pjesama. One su od reda neuspjele. Preporučio bih g. Cettineu, da ostavi socijalne prodike, neka ih drugi mrcvare, njegov talenat nije za to. Naša je današnja socijalna lirika, u većini slučajeva, samo profaniranje prave umjetnosti, beskrvna, pisana u propagandističkom tonu; neiskrenost, pomanjkanje kreativne snage i poetske invencije prekrivaju izlinjalim i neoriginalnim kričanjem. U pjesmi »Seljak nad Lenjinovim odrom« g. je Cettineo napisao blasfemiju nazvavši Boga mrakom. Čudnovato mi izgleda, da g. Cettineo, koji voli prirodu poput Sv. Franje, ne može doći do jasne i ispravne spoznaje Stvoritelja baš preko onih, na oko, sitnih i neznatnih svojih motiva. Da nije g. Cettineo neoriginalno prekrio oči tuđom kopre-

1) Ante *Cettineo:* Zlatni ključ, Split, 1933.

nom, pa ne vidi što treba da je svakome jasno, pa i njemu?

Drugo, što mi se ne sviđa kod g. Cettinea, jeste ekavica. Bez obzira na to, koliko ona zaostaje u zvonkosti i punini za ijekavicom, mislim, da nije iskrena ni umjesna u ustima jednog Dalmatinca, a naročito ne danas. Neka g. Cettineo okrene svoju dušu i stvaranje k Zagrebu, pa sam uvjeren, da ga neće šutke mimoilaziti kao danas, kad se stvarno ne zna kojoj strani pripada.

Mate Meštrović

IZLOŽBA TALIJANSKIH FUTURISTA U BERLINU

Dne 28. ožujka otvorena je u Berlinu izložba talijanskih futurističkih slikara. Uz pruskoga ministarskoga predsjednika Göringa i ministra za propagandu dra. Goebbelsa bio je na otvorenju prisutan i predsjednik talijanskoga Pen-kluba F. T. Marinetti, koji je u njemačkim novinama prije toga objelodanio ovaj pozdrav Njemačkoj: »Pozdravljam silan duh obnove Hitlerove Njemačke svojom simpatijom kao pjesnik fašizma i talijanskoga futurizma.« U vrijeme rata anatemisali su futuristi čitavu njemačku kulturu kao barbarstvo te su nazivali svakoga Talijana, koji je čitao ili prevodio njemačke knjige, kretenom i idijotom. Danas su se prilike promijenile. Nijemci hvale talijanske futuriste, a talijanski futuristi Nijemce. Futurizam je tražio nov jezik, u kojem bi se pazilo samo na dinamiku izraza bez obzira na gramatiku i sintaksu. U slikarstvu je htio da provodi tako zvanu simultanost, to jest istodobno prikazivanje različitih faza iste radnje. Poslije rata kušaju talijanski futuristčki slikari na osnovu nauke o slikarskoj simultanosti riješiti prije svega problem automobilskog i aeroplanskog leta. Promatrajući svijet i stvari u perspektivi aeroplanskog uzdizanja i brzine stvorili su oni velik broj slika, koje sačinjavaju tako zvanu »aeropittura«. Najviše se odlikuju svojim smionim konstruktivizmom Brucchetti, Bonenti, Fillia i Ambrosi. Potonji je kušao »ovjekovječiti« ratni let D'Annunzia iznad Beča i let Itala Balba sa zračnom flotom u Ameriku. Izložba imade ipak više politički nego umjetnički cilj. Marinetti je u svojem govoru naglasio, da marksisti ne mogu biti futuristi, jer je futurizam nacionalnoherojska umjetnička i životna forma, vezana s rasom. Poslije svečanog otvorenja izložbe deklamirao je Marinetti svoje dvije futurističke pjesme: jednu francusku, a drugu talijansku. Talijanska radi o opsjedanju Drinopolja. Publika je bila vanredno zadovoljna Marinettijevim vikanjem, zviždanjem, smijanjem, jaukanjem, plesanjem, lomatanjem rukama i prevrtanjem očiju.

Kroničar

P. n. gg. suradnike, pretplatnike i sve koji upravljaju pisma i pošiljke uredništvu, molimo da izvole uvažiti novu adresu: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, uredništvo Hrvatske Prosvjete, ZAGREB, GAJEVA UL. 36 vila. — Kako je omot lista štampan za čitavu godinu unaprijed, molimo da se ne uzme u obzir adresa koja je tamo štampana, jer više ne vrijedi.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, TRAVANJ 1934. BROJ 4

PETAR GRGEC:

UZ DVADESETU GODIŠNJICU MATOŠEVE SMRTI

U ostavštini pokojnoga dra Petra Rogulje sačuvala se liječnička svjedodžba, izdana 8. siječnja 1915. od bolnice milosrdnih sestara, a potpisana od tadašnjega primarnoga liječnika dra Mašeka. Početak svjedodžbe glasi: »Petar Rogulja, 26 god., rodom iz Sarajeva u Bosni, nadležan u Zrinju, kotar Dvor, Hrvatska, bio je u ovoj bolnici od 17. III. do 15. V. 1914. ...«

Rogulja je dakle zabilježen u bolničkoj kancelariji, da je došao u bolnicu točno na dan smrti A. G. Matoša (zapravo bio je u bolnici najmanje jedan dan prije toga). Zvanjem je bio urednik »Riječkih Novina«. Kao pravi novinar, koji je svuda putovao s blokom papira za bilješke, odmah se zanimao za posljednje Matoševe dane. Sve je popisao, što je saznao, i svoj je izvještaj objelodanio u 5. broju »Hrvatske Prosvjete« g. 1914. na stranama 269. i 270. Čudnovato, da se taj članak, koji ima vrijednost prvorazredna svjedočanstva, u svim studijama o Matošu prešućuje. Ne spominje ga ni dr. Mihovil Kombol u bibliografskim bilješkama, kojima je popratio »Antologiju novije hrvatske lirike«, iako on znade i za neke manje važne članke, u kojima se ne govori o Matošu iz autopsije.

Na početku svojega izvještaja piše Petar Rogulja: »Slučajno sam bio u istom odjelu, gdje i on, pa sam u jutro uz pratnju milosrdnice pošao s još jednim drugom u gornji kat, da vidim pokojnika. Na postelji je ležalo pokriveno truplo, koje bijaše tako maleno, te mi se u prvi mah pričinilo, da je postelja prazna. Milosrdnica podigne pokrivač, a pod njim se ukaza glava zamotana u bijeli zavoj, kroz koji je provirivala mjestimice tamnosmeđa kosa. Iz samrtnički žutog lica virilo je jedno na pola otvoreno oko, preko kojega se već prevukla blijeda mrtvačka mrena. Brada je bila neobrijana i rijetka. Jastuk i zavoj bijahu krvavi, te se jasno moglo opaziti, kako su mu u posljednji čas zavoj razvezali, da se bolesnik ne bi zagušio.«

Od podataka, koje navodi Petar Rogulja, najznačajniji je onaj o Matoševoj ispovijedi prije smrti. Matoš je najprije odbijao ispovijed. Jedino je svojoj paziteljici sestri Joviti rekao, da će se ispovjediti, ako ozdravi. No kad je bolest postala kritična, uspjelo je duhovniku bolnice Kroderu, koji ga je često pohađao, da ga nagovori na izvršenje te kršćanske dužnosti. Rogulja izvješćuje o tom ovako:

»Na večer prije 8 sati pohodio ga je bolnički duhovnik. Našao je kraj njega njegovu gđu. majku pa se na nju obratio, da djeluje na sina, što je ona i učinila. Iza toga se okrene svećenik bolesniku pa mu konačno

reče: »Dakle, ako se želite pomiriti s Bogom, dajte mi ruku.« Bolesnik je neprestano gledao u svećenika, a onda je prihvatio pruženu desnicu i objema ju rukama stisnuo. Svećenik reče na to, da će iza 8 sati doći i obaviti svete funkcije. No već prije poručio je Matoš po nj, i on je odmah došao. Pošto se svi nazočni odstraniše, obavio je Matoš skrušeno i sklopljenih ruku ispovijed. Svećenik mu je u nazočnosti majke, brata i jedne milosrdnice podijelio posljednju pomast. Matoš je sklopljenih ruku ležao i poljubio raspelo, što mu ga ispovjednik pružio.«

Neke je vijest o Matoševu pokajanju na smrtnoj postelji iznenadila, a neke nije. Iznenadila je one, koji su poznavali Matoša prije pet šest godina i prije. Tada je Matoš slavio Renana, Voltairea i sve proroke revolucije. S Kranjčevićem je gledao u Kristu vođu francuskih jakobinaca. Mariju je Bistricu prikazivao kao običan vašar, a u svećenicima je volio gledati poklonike boga Dioniza. Jednom je i Mariju nazvao Venerinom kćerkom. No posljednjih je godina postajao malo pomalo sve veći štovatelj produbljenoga katolicizma. Kao uz inat liberalcima Lunačekova soja divio se duhovnim vježbama sv. Ignacija i spiritualnoj misiji katoličke Crkve. Najviše se približio katolicizmu esejem »Ljudi i ljudi«, koji je štampan u »Obzoru« g. 1913. Navodim neke odlomke iz toga eseja. Matoš veli:

»Nauka je doduše stvorila čudesa moderne mehaničke civilizacije, ali je kod podizanja materialnog blagostanja sasvim smetnula s uma više idealne potrebe duše, te se sa svih strana tuže na propadanje estetičkih, etičkih i religijskih vrijednosti.«

»Nauka, već samom svojom jezgrom stvar elite, predmet odabranika, dođe u masu, na tržišta, kao biser pred svinje, oduzevši nižem, običnom, nenaučnom čovjeku sve njegove primitivne vrijednosti, ne mogući ih zbog njegove nesposobnosti zamijeniti čime boljim, stvorivši tako kulturno barbarstvo, nesređenost, bolest i užasnu pustoš usred najveće civilizacije i kulture. Srušilo žrtvenike, ugasnulo svjetlo, ostavivši puk u debelom mraku, sa ciljevima, što ih mogu vidjeti tek oči odabranika. Dospjelo se do ordinarnog egoizma i materializma. Iz zoologije konstruirala se etika. Cijela ta kritika svršila je sa cinizmom, sa moralom životinje. Borba ideala i ideja svršila se borbom interesa, borbom ekonomskom. Umjesto Boga navališe na oltar staro zlatno tele. Trbuh, materialni interes se kao u priči onog rimskog senatora i u »naučnoj« bajci Karla Marksa proglasio zamjenikom duše i stožerom ljudskog života. U učenom barbarstvu tih optimističkih racionalista najbolje duše vijeka padoše u najcrniji pesimizam.«

»Vječna je zasluga kršćanstva, što je dokazalo usuprot poganskim mudracima, što kao Sokrat smatrahu tek estetičnog, dakle kultiviranog čovjeka sposobnim za viši, za idealni život, da tim životom može živjeti svaki, pa i najprostiji. Ne može svaki postati pjesnik, naučnjak ili junak, ali svaki može, osim atavističkih žigosanih iznimaka, osjetiti u sebi Boga, načelo svjetskog reda i zakona, svaki može kultivirati svoju savjest, svaki može postati pošten čovjek. Dok kult energije i uma nije pristupačan svakome, genij dobrote je, kao dar suze, dan velikoj većini ljudi, pa je najveća krivica modernosti, što je baš tu najvažniju stranu duše i čovjeka najviše zapustila, te je moderan čovjek moralno siroče, a moderan život ilustracija bestijalnog egoizma i bestijalne borbe za bestialan život.«

»Dok je jedan Newton, Pascal, Pasteur, Renan, Darwin i Spencer duboko religijozan, danas licejke i brijački šegrti niječu potrebu vjere, pozivajući se — naravno — na Darwina ili čak na Büchnera.«

U takvim je mislima A. G. Matoša bilo još uvijek mnogo panteističkih, naturalističkih i relativističkih natruha, ali simpatije su Matoševe bile bez sumnje na strani katolicizma, i to ne onoga estetskoga katolicizma, što ga je slavio nekada u »Ogledima« pišući o Byronu, nego katolicizma volje, prakse, Božjih zapovijedi i crkvene evangelizacije. Izmirenje s Bogom u ispovijedi bijaše zato samo pročišćenje i najnužnija posljedica takvoga shvaćanja vjere.

Promatramo li čitav Matošev književni rad s ovoga njegova posljednjega gledišta, dužnost nam je da koješta u njem osudimo i proglasimo bezvrijednim i negativnim. I on je naime služio dugo vremena »modernosti«, o kojoj kaže, da je zanemarila dobrotu i učinila modernog čovjeka moralnim siročetom. Podavao se cinizmu, blasfemijama i preziru morala. Ali i pored tih nužnih »errata corrige« dobar dio Matoševih misli može biti i danas putokaz, kojim se smjerom imade razvijati hrvatska kultura. Sugestije svih naših protivničkih smjerova, vanredno jakih u predratno doba hrvatske antiteze, nijesu mogle da potpuno otkinu toga čovjeka od tradicionalnih hrvatskih vrijednosti. Svi smo prije rata bili skloni pesimizmu. Živjeli smo u prilikama, o kojima sam upravo u vrijeme Matoševe smrti pisao u »Hrvatskoj Prosvjeti«:

»Organizacija je hrvatskoga naroda danas takva, te nas drži u vječnom nezadovoljstvu, vječnim trzavicama. Umjesto da smo ujedinjeni pa da sami odlučujemo o svojim duhovnim i svjetovnim dobrima, mi moramo da razbacujemo svoje sile na pocijepana i sitničarska provincijalna gospodarstva. Najbolje naše položaje, titule i reprezentativna mjesta prema vanjskom svijetu zaprema još uvijek naša aristokracija, ali ona samo poput imele usisava najjače sokove iz našega narodnoga stabla, dok je svojim političkim, društvenim, prosvjetnim i ekonomskim tendencijama postala dio tuđega naroda. U nas se velik dio budgeta troši na prigušivanje i falzificiranje narodne volje, a najpotrebnije naše kulturne, trgovačke i narodnoobrambene institucije spadoše na niveau karitativnih društava te se uzdržavaju pretežito narodnom milostinjom. Eksistencije naših činovnika, trgovaca i obrtnika usredotočene su većinom u tuđinskim centrima, a neovisna nam je inteligencija još vrlo malobrojna. Četvrtina se hrvatskog naroda potuca po tuđinskim ugljenicima i tvornicama, a kod nas najbolja mjesta grabe tuđinci. Svemu se tomu mi opiremo težeći za slobodom pa izumiremo ili pobjeđujemo osjećajući, da je teško na ovoj potresnoj zoni, koju nazivamo Hrvatskom, stvoriti jak i ujedinjen nacionalni organizam.«

U svakom je predratnom Hrvatu bilo barem nešto Kranjčevića, koji je u crnoj slutnji maštao o vremenima, kada će tuđinci iskapati u našim krajevima hrvatske kosti i govoriti: »To su kosti pretpotopnog magareta!« Jedni su svoj pesimizam ispovijedali otvoreno, a drugi su ga maskirali koječakvim »širim podnicama« i programima, koji su u teoriji bili lijepi, a u praksi su proizlazili iz malodušnosti i nestašice pouzdanja u se i u svoju snagu. To je bilo vrijeme, kada su se imenice »spas« i »svjetlost« stavljale u ovisnost o svim susjedima i o svim mogućim oznakama mjesta, vremena

i načina, a na dnu svega vidjela se ipak resignacija i desperacija. Velika je zasluga A. G. Matoša, što je on u takvo doba bio propovjednik optimizma. Naša energija postoji! govorio je on, a najbolji dokaz te energije vidimo u tom, što još živimo i što u nama unatoč tolikomu broju Ivica Kičmanovića, Grga Čokolina, prijana Lovra, Radmilovića, usahlih vrela, mrtvih kapitala i propalih dvora imade još uvijek borbenosti i volje da stvaramo na svojem zemljištu svoju kulturu!

U početku je najviše pisao o stranim evropskim književnicima. Simpatije su mu u čitavoj biblioteci progutanih pisaca bili Stendhal, Byron, Baudelaire, Barrès, a antipatija među ostalima i Tolstoj. Poslije se sve više obraćao domaćim sadržajima. Htio je da spase od prezira čitavu jednu tradiciju, zato je u doba hrvatske depresije sakupljao nove karakteristične boje i linije, da u ljepšoj inscenaciji i u življoj privlačivosti sinu pred nama »naši ljudi i krajevi«. Njegovi pejzaži iz Zagorja i Turopolja sačuvaše doista ljepotu Mihanovićeve himne i vedro oduševljenje Gajeve i Šenoine romantike. Pretjeravao je (a koji pisac ne pretjerava?), znao je od neznatna seoskoga puntara stvoriti Tirteja, Leonidu i Gupca. U prošlosti često nije znao pronaći upravo najglasnija svjedočanstva o hrvatskoj časti. Njegova je tradicija ostala krnja, jer nije dovoljno poznavao hrvatskih duhovnih epopeja, a i zato, jer se u shvaćanju vjere povodio dugo vremena za onom »modernošću«, koja je i onda, kada je imala volju da priznaje i hvali, ipak potcjenjivala ulogu i zasluge katolicizma u hrvatskoj povijesti. Ali unatoč svemu tomu njegov je glas bio glas čovjeka, koji se nije podavao časovitoj klonulosti, već je gledao razvoj stvari s trajnijega stajališta.

Danas, poslije dvadeset godina, kada su se pretpostavke nekih njegovih protivnika pokazale iluzijama, možemo biti pravedniji prema njemu. Njegov nam se lik čini veći i pozitivniji. Prigovarali smo mu, da je prevrtljiv, jer je mijenjao časopise i novine, u kojima je surađivao. Neki su se spoticali o njegovo beskućništvo i njegovo nesvršavanje škola. Najviše mu se zamjeravalo, što je znao mijenjati vrlo naglo kritičke sudove ne samo o pojedinim piscima, nego i o jednom istom djelu. Znamo, da je katkada zalutao i u ona područja duševnoga stvaranja, kamo nije bio pozvan po svojoj kvalifikaciji. I pamćenje ga je katkada izdalo, pa zato nalazimo kod njega tvrdnje, da se sv. Antun Padovanski slika sa svinjom, da se Ikar utopio u Libiji, i druge takve omaške. Takvi nedostaci čine, da je njegov talenat dao često i prilično slaba djela. No kad uzmemo u obzir, da je i on morao proživjeti istu književničku tragiku, koja nije dala ni Vrazu ni Botiću ni Kovačiću ni nekim drugim hrvatskim piscima, da steknu svojom sposobnošću stalan društveni položaj, onda će nam mnoge njegove formalne nesavršenosti manje bosti oči. Žalosno je, da ni najdarovitiji naši književnici ne mogu osigurati svoju eksistenciju kao književnici, već moraju katkada ići stazom svojih starih prethodnika, koji su varnice svojega duha prodavali u svakojakim drugim zvanjima počevši od hofnara pa do narodnih guslara ili u najnovije vrijeme novinara.

U čistoj beletristici bio je Matoš previše subjektivan. Znao je krasno govoriti i donijeti duhovitih dijaloga i opisa. Ali iz svih njegovih osoba viri uvijek on sam. Svi njegovi junaci i junakinje u pripovijetkama imadu

njegove manire u osjećanju, u razmatranju i u simpatiji prema paradoksima. Oni navaljuju na nas bujicom riječi, filmom tek nabačenih, impresionističkih slika i reminiscencijama iz književnosti ili iz dnevnih događaja domaćeg i međunarodnog života. Zato neke njegove aluzije i isporedbe, koje su bile previše vezane uz predratne aktualne teme, danas više nijesu većini čitalaca nimalo razumljive.

Najsnažniji je Matoš u pejzažu, eseju i u fejtonu. Imao je vrlo oštar estetski sud. Poslije Markovića, Šrepela, Hranilovića i Jakše Čedomila učinio je on hrvatsku kritiku umjetničkim područjem navrativši je time ponovno u onu kolotečinu, kojom ju je bio poveo Šenoa. Premda je u kritici imao vrlo ranjavih mjesta radi toga, što se dao zavoditi osobnim, stranačkim i drukčijim simpatijama ili antipatijama i što se previše pouzdavao u citiranje napamet, ipak se dr. Branko Drechsler, Milan Marjanović i Vladimir Lunaček nijesu mogli s njime hvatati u koštac, jer nijesu imali njegove pjesničke tankoćutnosti, polemičke spretnosti i dosjetljivosti. Matoš je imao mnogo duha, i da je bio katkada dublji i objektivniji, bio bi naš najsjajniji polemičar.

Stil mu je (gdje ne prelazi u maniru, baroknu prenatrpanost i izvještačenost) blještav, paradoksalan, nervozan. Na žalost gdjekoja njegova stranica nije ništa drugo nego nabrajanje imena, za koja bi već danas trebalo pisati veće komentare od samih njegovih rasprava. Tko bude htio da ga potpuno kontrolira, morat će pročitati čitavu biblioteku stranih, osobito francuskih pisaca. Svakako se već na prvi mah opaža, da je u njega bilo više smionosti i temperamenta nego sintetičke snage. Preopširno nabrajanje i nagomilavanje znak je, da nije imao uvijek dovoljno jezgrovitosti. Htio je da mjeri svoju snagu s prvim evropskim književnicima, ali nije mogao uvijek da dostigne svoje uzore.

Čini se, da je Matoš previše cijenio svoje lirske pjesme. Govorio je, da piše dobre stihove za dobre uši. Doista, neke će mu pjesme (kao na pr. »Utjeha kose«, »Zvono«, »1909.« i »Jesenje veče«) ostati zajedno s njegovim probranim pejzažima, fejtonima i esejima klasični prinosi za sve hrvatske antologije i hrestomatije. Ipak se u većini ostalih pjesama osjeća neka usiljenost, izvještačenost ili trivijalnost. Njegova inače krasna pjesma »Gospa Marija« sva je iskvarena stihom: »Kada ću za plotom možda krepati«. A ovakve se neukusnosti javljaju u Matoša dosta često.

Rijetko koji noviji hrvatski književnik nije stajao pod utjecajem A. G. Matoša. Nasljedovali su ga stilom, polemičkom dijalektikom i bohemskim životom naročito tako zvani grabancijaši, od kojih su neki prihvatili samo loše Matoševe osobine te su u kavanskom dimu izgubili smisao za ozbiljan rad. Drugi su se opet uzdigli do većega artističkoga savršenstva, ali Matošev temperamenat vrši još uvijek snažnu sugestiju na njihov svijesni život. Među izgrađenijim hrvatskim književnicima mnogo su poprimili od Matoša Ljubo Wiesner, Tin Ujević, Nikola Polić, pokojni Narcis Jenko, pokojni A. B. Šimić, Miroslav Krleža i Nedjeljko Subotić.

Matoša uopće moramo ubrajati među najznamenitije i najsugestivnije hrvatske književnike novijega vremena. On se poslije Šenoe najviše dojmio svih ljubitelja tradicije.

IVO LENDIĆ:

PRODUHOVLJENJE MOGA TIJELA U ČISTOĆI APRILSKOG VJETRA

U ovo jutro tako sam lagan
da me bez muke vjetrovi nose,
od rane svježine trava drhće
a cvijeće puno rose.

Tek nadošle zrake bljesnuše sjajem
u svim bojama spektra.
Duh bi se htio otrgnut tijelu
i postati drugar vjetra.

Livade kite briljantima
svoje zelene prsi.
Oči me bole od oštroga sjaja;
tijelo mi astralni prožimlju srsi.

I ćutim: sve više nestaje tijela,
moja je sjena sve manja, sve tanja.
(Ne znam, da l'mi to suza il' rosa
na trepavici sanja).

Svoje se potpuno odričem volje
i puštam se da me vjetrovi nose.
Od ushićenja trava drhće
a cvijeće puno rose.
(U sanatoriju na Uskrs 1934.).

JERONIM KORNER:

MJESEC ČITA PRIČE

Bajka o mojoj smrti

I

Idem kroz žuto žito
i znam, umrijet ću sad,
kad s gore bude čito
priče mjesec mlad.

On čitat će lijepe bajke
o kojima žubore vrela,
o kojima luduju hajke
vukova iznad sela.

O neka mi sklopi oči
to pričanje blago, tiho,
kad vjetar bude u noći
tanano žito njiho.

II

Odnijet ću vlažan sjaj,
što srebri njene kose.
Odnijet ću žito, gaj
u dahu noćne rose.

U svojoj ću odnijet zjeni
mjesec žut i blag
i njezin osmjeh sneni
i pogled dug i drag.

Nada sve njeno lice
kad bijah tužan, svet,
a pred nama je nice
pao sa voćke cvijet.

III

Kad prospem svoje snove
ko na vjetru vlasi,
odnijet će ih sove
i tihog vjetra dasi.

Pričat će ih srne
i vitki, žuti jeleni
i gore plave, crne
i doci žuti, zeleni.

A u noć se krade
pjesma tihe jeze.
To plaču sasvim mlade,
mlade, bijele breze.

IV

Njezin krevet resi
stručak žutih vlati.
Rosa mu se krijesi
kad ga mjesec zlati.

To ona roni suze,
što nose oka sjaj,
jer moju mladost uze
mjesec, žito, gaj.

A šturci kada zriču
mjesec priča tiše.
On imade priču
jednu tužnu više.

PO USKRSU

Krist u društvu apostolâ blagosliva njive i trave

Još mi pričaju trave
da je Krist uskrsnuo.
Svježa je spomen njina
na bijeli plašt uskrsnuća.
Šapuću ljubice plave
o čaru bijelog krina
pune ganuća.

Jedna je zvijezda pala,
srebrom rasporila nebo.
Čujem korake u noći
i blagoslov njivâ i travâ.
Zvijezda je srebrna, mala
otvorila svoje oči
i blista
iznad glavâ.

PROPOVIJED NAD NJIVAMA

O Spasovu danu

Propovijed iznad njivâ
slušo sam ja u tami.
»Ja sam život i uskrsnuće!«
»Uzdajte se u mene!«
Ganulo se polje i mlada, mlada iva,
a suze sjajne, vruće
natopiše moje zjene.

Šaptala su polja i vode plave:
»Uskrsnuće! život! uskrsnuće!«
A tad ih je Krist blagoslovio
i nestao u sjaju zvijezdâ.
Svu noć su za njim
čeznule trave
i kad ih je dah jutra ovio
plakala su gnijezda . . .

K. RIMARIĆ-VOLINSKI:

NACIONALSOCIJALIZAM

(Svršetak)

Ova dva sloja su bili barem tako daleki jedan *od drugog, kao dvije rase u Günther-Fischerovoj teoriji.* Kod plemstva je prevladavao dolihocefalni nordijski tip (bilo od iskonskih Slavena i Varega, bilo zbog miješanja s novijim doseljenicima od Petra I. nadalje). Kod seljaštva i (malobrojnog) građanstva — očito tip »Ostrasse«. Ali ujedno nama se čini da čim dalje se udaljujemo od početnih godina prevrata, tim više opažamo na slikama iz sadašnje Rusije (međ ambasadorima, piscima i funkcionerima) opet tipove, koji se mnogo više približavaju nordijskom nego tipovi »prvog saziva« iz god. 1917.—1919. Vrši se — sasvim nesvjesno, — neka rasna selekcija, naprosto zato, jer i u samom proleterskom i bliskim slojevima niže jedinke ustupaju mjesto višim.[23]) Bez nepotrebnog zavlačenja rasprave o ovoj temi, dosta je za nas da konstatiramo, da često puta i *klasa* ima svojih anatomsko-fizioloških osobitosti.

*

Mogu li se postaviti (konfrontirati) dvije znanosti: *antropologija-etnologija* s jedne i *nacionalna ekonomija sa sociologijom* s druge — u neprijateljski stav jedna contra drugoj?[24]) Mislimo, da je to *očiti apsurd*, naročito, kad se uzme, da objektivne činjenice, na kojim se bazira i jedna i druga izgledaju *nepobitne i dosta eksperimentalno provjerene.*

Kao što »rasisti« *ne mogu dokazati da ne postoje klase* (kapitalista i proletera (eventualno i druge: Kleinbürgentum, seljaštvo), tako i »marksisti« sviju nijansa *ne mogu dokazati da ne postoji nejednakost rasa,* čak i ako promatramo samo jednu klasu; ne mogu također prvi dokazati da ne

[23]) Izraz ove nesvjesne težnje jest nova Staljinova krilatica o apsurdnosti »uravnilovke« (opće nivelacije). Sigurno će se doći i do svjesnog potpomaganja »soc. selekcije«, čak i u eventualnom »besklasnom« društvu.

[24]) Analogno tome, kako se hoće geologija postaviti contra teologiji (u izvjesnim krugovima). Imali smo priliku, da spominjemo ovu apsurdnu misao, da se konfrontiraju dvije grane znanja, koje nemaju ništa zajedničko; analogija nije, dakle, potpuna.

postoji klasna borba, a drugi — da nema rasnih suprotnosti. Ergo, treba naći neke »zagrade«, koje bi obuhvatile u jednoj sintezi i jednu i drugu teoriju . . .

*

Pređimo na *sociološke i ekonomske zasade marksizma*, da vidimo, što je tamo *nepobitno, a što labavo.*

Nakon tako zvanog »utopističkog« stadija (Th. Morus: Utopia-fantastični otok jednakosti) socializam je doživio u Saint-Simonizmu i Fourierizmu pokušaje neke idealističke konkretizacije (»phalanstère«); amo spada i pokušaj Isusovaca u Paragvaju. Bakunin i Proudhon su osnivači anarhističke struje.[25])

Ali, kako vele marksisti, podići socijalizam na naučnu visinu uspjelo je tek Karlu Marxu i Friedrichu Engelsu, premda je sam Marx radije zvao svoj smjer »komunizmom« a ne socijalizmom.[26]) Pod utjecajem Hegelijanstva, prihvaća dialektičku metodu (teza-antiteza-sinteza), prenoseći dialektički proces sa pojava logičkih na pojave materijalne (»bitak (subj.) određuje svijest, a ne obrnuto«.) Dakle zabacuje Kantov kriticizam obzirom na pitanje o noumenima i fenomenima (o ovom je rasprava »Einteilung zur Kritik der Hegelsch. Philosophie«); na osnovu toga tvrdi, da nagomilavanjem kvantiteta teza prelazi u antitezu, t. j. kvantitet prelazi u kvalitet. Onda se traži sinteza, koja, kada nastane, opet, kao teza, prelazi u antitezu i t. d. (Ovo hegelianstvo besumnje je najslabija strana te dogme). Odgovorivši tako na pitanje ontološko u smislu *»dialektičkog materializma«*, sva

[25]) Th. Morus (1478.—1535.): »De optimo statu rei publicae deque nova insula, Utopia« 1516.); Proudhon, Pierre Joseph 1809.—1865.; Babukin, Mih.: 1814.—1876. — »Fédéralisme, socialisme et antithéologisme«; Simon, grof. 1760. do 1925.: »Cathec. des industrielles« i »Nouveau christianisme« 1825.; Fourier, Fr. M. Ch. 1722.—1837.: »Theorie de l'unité universelle«. — 1841.

[26]) *Karl Marx* sin advokata (prijašnje prezime Mordechai) — rođ. u Trieru, 5. V. 1818, umro u Londonu 14. IV. 1883. Studirao pravo, historiju, filozofiju u Bonnu i Berlinu. 1842. g. — urednik radikalne »Rheinicshe Zeitung«. 1843. izdaje u Parizu »Deutsch-Französ. Jahrbücher«. God. 1844. osniva dnevn. »Vorwärts« i piše djelo: *Einleitung zur Kritik der Hegelschen Philosophie«.* 1845. — zajedno s Engelson: *»Die Heilige Familie oder Kritik der Kritischen Kritik«* — contra Bruno Baueru. 1845. zbog nekih istupa mora se seliti iz Pariza u Bruxelles. Tamo izdaje (1847.): *»Discours sur le libre échange«* i važno djelo: *»Misère de la philosophie. Réponse à la ,Philosophie de la misère' de Proudhon«.* 1848. god. na čelu radničkog pokreta. S Engelson izdaje *»Das Kommunistische Manifest«,* gdje daje obrazloženje svom *»materijalističkom shvaćanju historije«.* 1. juna 1848. izdaje »Neue Rhein. Zeitung« u Kölnu. Inače, poslije febr. revolucije stoji ni čelu tajnog kom. saveza — kao diktator. 16. maja 1849. — prognan iz Pruske, ide u Baden, Pfalz — onda u Pariz i London. Piše: 1852. — »18 Brumaire des Louis Bonaparte, 1859. — »Zur Kritik der Polit. Ökonomie« (marks. teorija o vrijednosti i o zlatu). 1864. osniva u Londonu »Međun. Asocijaciju Radnika«. Marx je na čelu društva do 1872. (to je zametak Internacionale). W. Liebknecht osniva pod Marks. vodstvom »soc.-dem. stranku«. Ova stranka se stapa s Lassalevom strankom 1875. Glavno djelo: *»Kapital. Kritik der polit. Ökonomie«* 1867., još 2 djela: II.: Der Zirkulationsprocess. d. Kapit. (1885.); III.: »Der Gesamtprocess der Kapitalistischen Produktion (1894.). 2 i 3 izdato poslije smrti Engelsove i dr.

svoja dalnja razlaganja osniva na toj bazi. *Ova baza ostaje i sada glavnom dogmom sviju vrsta marksizma.*. Razumljivo je, da sve *ideje* marksizam svodi na refleks materijalnih prilika. Štaviše: moral i etika su, po Marksu, nadgradnje (Überbau) nad ekonomskim činjenicama (Unterbau), dakle su relativne, jer čim se promjene ekonomski odnosi u društvu — odmah se stvara *nova etika i nova ideologija.* Ne treba ni naglašavati, da po Marxu i religija (pojam o Bogu, o besmrtnosti duše i t. d.) sve su same ideološke projekcije materijalnih (ekonomskih) odnosa. Obzirom na historiju smatra da su svi događaji prouzrokovani *relacijom produkcionih odnosa.*

Ova zadnja teorija je momentalno prihvaćena u hist. znanosti skoro općenito (katkad uz manje korekture: na pr., da jake ličnosti ipak utiču na tijek događaja i sl.) — Sve dosada navedeno, po našem, je tek »ideološka uvertira.«. Ono važno slijedi sada. — Promatrana u ovom svijetlu, historija se nama čini borbom klasa. U svakom stadiju prevladava jedan način proizvodnje, ergo i ona klasa, koja je s tim vezana. Ne upuštajući se u promatranje čitavog historijskog procesa, navešćemo ovo: po Marksu naše doba je doba kapitalističke produkcije. Ova ima tendenciju *nagomilavanju* kapitala u rukama što manjeg broja ljudi *(koncentracija* — trustovi, »čelični i automobilski kraljevi«); ova koncentracija vodi za sobom propadanje malog obrta i čak manjih tvornica; ovo dovodi do pauperizacije i *proletarizacije. Koncentracija* kapitala i *proletarizacija* ljudstva — to su historijski zakoni sadanjeg stadija proizvodnje — prema Marksu. Ali kapitalizam sam nosi u sebi svoju propast. Ovo proletarizirano ljudstvo će doći na vlast i učiniće da nestane kapitalističke klase kao takove. Ovo će biti *»Skok iz carstva nužde u carstvo slobode«.* Marx nipošto ne dopušta, da bi to moglo uslijediti *evolucionim* putom. On zamišlja taj skok kao *prevrat.*

Dalnja razlaganja o samom prevratu i ustrojenju novog društva — uslijed pomanjkanja točnih smjernica kod samog Marksa — pocijepaše Marksiste u više tabora. Najopćenitije je mišljenje o tome, da proletarijat, organiziran u svoju stranku, hoće dočepati se vlasti. Revizionisti (Bernstein i dr.) misle da bi to bilo moguće i bez krvi (pobjedom na parlam. izborima) — ekstremisti, naprotiv, smatraju, da treba uvesti *diktaturu proletarijata,* t. j. de facto, diktaturu stranke, jer, kako veli ruski komunist prof. Reisner: »mišljenje jednog organiziranog i svjesnog radnika Petra više je vrijedno nego mnijenje stotine neorganiziranih i nesvjesnih Ivana«. Otprilike iste misli navodi i Uljanov-Lenin i Buharin. Ta će diktatura trajati dok se ne unište svi ostaci kapitalizma i dok se ne utvrdi socialistička produkcja. Onda diktatura neće biti potrebna, a eventualno i sama država (koja nema druge svrhe doli »izrabljivanje« u kapit. doba, ili »izgradnju« — u socialističko). Apsurd je pripisivati marksistima neku »nacionalnu« (recimo, slavensku) ideju države, jer oni to smatraju pustom ideološkom metafizikom, stvorenom za *opsjenjivanje masa.* Poslije *izgradnje* nastaje doba *besklasnog društva* — eventalno, sreće čovječanstva. O tome, hoće li biti u tom besklasnom društvu kakvih sukoba i hoće li biti patnika — teorija šuti. Ali, dosljedno dialektici, trebalo bi dopustiti da i tamo nestanu procesi prelaza kvantiteta u kvalitet — teze u antitezu, jer proces se ne da zaustaviti . . .

Bitna oznaka Stalinizma od klasičkog marksizma je u pitanju, da li za stvaranje besklasnog društva potrebna je sva *»oikumene«* — naseljena oblast zemlje — ili je dosta neki ograničeni teritorij, na pr. Rusija. Stalin — dosta dvoumno — odgovara, da je dovoljan ograničeni teritorij, premda proces će se sigurno poslije proširiti i na *»oikumene.«*

*

Njemački »rasizam« prihvaća od Marksizma ideju o klasnoj strukturi društva i hoće da se smatra teorijom, stvorenom za radnički stalež. Teoretski, kao »socializam«, rasizam smatra da je »skok« izvršen i vlada u Njemačkoj pripada organiziranom radništvu (ali *njemačkom).* To je ujedno i teoretsko opravdanje diktature »nazi«, koji su, u njihovim vlastitim očima, reprezentanti baš onog radnog staleža *o kojem govori Marx.* Ergo, između *hitlerizma* i *stalinizma* — teoretski — ima ne samo *sličnosti,* nego, u nekom pogledu, i *identiteta.*

Što se tiče *metoda* — ovo ne spada u okvir ove rasprave; sumnje o iskrenosti također bi nas zavele ne stranputicu. Mi ne govorimo o *»politici«*, nego o *»smjernicama«* . . . Inače dosljedan Marx bi mogao reći: »ideologija je nadgradnja. U ovim prilikama njemački radnici, osjećajući vlast u rukama, uzmu ovaku (»Hackenkreuz«) zastavu. To ništa ne mijenja na stvari«. Dabome, *Hitlerovci* moraju dokazati, da su zbilja *radnici, a ne maškerata.* Ostaje dakle važan momenat. *Novo društvo, teoretski, počelo se stvarati. Protiv besklasnog društva mi nemamo ništa prigovoriti.* Šta onda?

*

Evo šta! Kod prosuđivanja marksističkih teorija o prevratu treba imati u vidu slijedeće točke.

Prvo. Uvađanje socijalizma i uopće provađanje u život onoga, što mi konvencionalno zovemo »sovjetska izgradnja« zahtjeva takvu masu *ekspirimenata,* da ta »izgradnja« *nipošto nije moguća bez spremnih kadara stručnjaka, inžinira, ekonomista, činovnika i uopće bez ljudi poštenih, časnih, stručno-naobraženih i inteligentnih.*

Pokus, kakav nama preporuča Moskva i kakav je tamo proveden — počeo se tim, da je gotovo čitav inteligentni sloj zbačen sa pozicija, protjeran i upropašćen; ovo je učinjeno na osnovi mišljenja, da se sav problem riješen time, da je ubijen car i provedena »hajka na buržuje«.

Drugo. Uvađanje tako krupnih reforama zahtijeva velik napor i samoprijegor. Kad bi je taj napor bio zahtjevan u ime poznatih, općenih ideala starije generacije (na pr. Bog, pravda, sreća domovine, sreća čovječanstva) — vjerojatno je, našlo bi se dosta sposobnih, poštenih i energičnih ljudi i među starim generacijama, koji bi rukovodili rad u ime časti, a ne prisilno.

Pokus, o kojem govorimo, počet je time, da su počeli proganjati *svakog, tko je imao drugčije ideale, nego »diktatura proletera«* ili čak *»proleterska osveta buržujima«* i tko nije slijepo vjerovao u samu i isključivu teoriju Marxa-Engelsa-Lenina.

Time su bili isključeni iz saradnje 90% inteligentnih, stručno-obrazovanih i časnih ljudi. Mjesto toga uveden je teror, prisilni rad G.P.U. . . . Rezultati su poznati.

Treće. Uvađanje socializma pretpostavlja oštar interes i pažnju *inostranstva* i simpatiju domaćeg seljaštva, jer potonje snabdijeva centrume kruhom.

Naš pokus počet time, da se vikalo »poplašićemo Evropu!«; seljake pak se tjeralo u prisilne organizacije, bez obzira na njihovu korist ili štetu; pri tome se nije mislilo na zadovoljenje zahtjeva seljaštva obzirom na prehranu. Manjak, nastao od takvog postupanja pokušavali su nadoknaditi kaznenim ekspedicijama i bezobzirnom propagandom »buduće treće«.

Kraće: mjesto da se okupe *zdrave snage* — one su proganjane. Svi aduti su bili — *socialno-loši* elementi.. *Rezultati su evidentni.*

*

Ali i tu i leži baš, po našem, glavna točka ... Generalno dakle, govoreći, čitava je stvar u tome da dva problema stoje u svoj svojoj veličini — *prvi problem* — selekcije, i to ne samo općenite, u smislu suzbijanja degeneracionih procesa rase i uopće ljudstva na danom teritoriju, nego i *selekcije posebne: iz kojih će se izvora regrutovati ona elita, koja će voditi u novom društvu društvene poslove; i drugi problem: regulacija odnosa u njemu.* Jao društvu, koje će, nepažnjom ili nerazumijevanjem, prepustiti degeneracioni proces, da hara među ljudstvom; još više — *jao društvu ili državi, koja će prepustiti degeneriranom*[27]) *ološu da ravna poslovima, bez obzira, kojim i kakvim bi geslima, pogledima i inim razlozima se pokrivao:* u ovom ćemo slučaju vidjeti državne interese oštećene, zdrave elemente društva prignječene, blagajne bilo kakve i bilo čije, pokradene, teorije i smjerove upotrebljene samo kao paravane za gole instinkte pljačke, lopovštine ili mrskog osvećivanja. Onda ne će pomoći zakonske novele: svaki će se paragraf okrenuti u korist lopovske družbe, koja će sve znati iskoristiti, samo da ne siđe sa zauzetog položaja ... Današnja slika zapadne, srednje, sjevero- i jugo-istočne Evrope pokazuje masu primjera ovakvog gospodarenja, pseudoelite.

A naročito, kod procjenjivanja potrebe i historijske nužde različitih političkih i socialnih preokreta, revolucija, reforama, revizija ustava, granica i t. d. ne smije se da ne pazi na to, kakva može biti stvorena konjunktura i ne bi li ta konjunktura dovela do skroz negativnih rezultata. S ovoga gledišta neke težnje, same po sebi pravedne i opravdane, moraju biti pomno prosuđene, prije nego će njima biti dat »placet«. Takvo je, na primjer, pitanje o kolonijama.

Ta znamo što se događa u republici Liberiji: osnovana na nekom filantropskom idealu i na geslu »slobodne države crnaca« — pretvorila se u trgovačko poduzeće za trgovinu robljem i otrovima, a socialno — u vladu lopova-crnaca u cilinderima nad primitivnim čoporima crnaca bez cilindara i bez hlača ... A i među bijelcima — zar faktičnom proleteru nije konačno svejedno, tko ga tjera na prisilni rad ili primorava da skapava od gladi — čovjek u uredu pod dvoglavim orlom ili pod privatnom firmom domaće ili tuđinske veleindustrije — ili čovjek u kancelariji pod srpom i čekićem ...

*

[27]) ili ološu iz još nerazvijenog sloja.

Drugi je problem — *problem regulacije odnosa* u društvu. Komponente su svakog društva — elementi »rase« i »klase«. Što su ipak *rasa* i *klasa?* To su »differentiae specificae« i nekog »genus proximuma«. Taj »genus proximum« je *čovječanstvo*. Koligod postoji, kako ispravno tvrde i rasističke i marksističke teorije — borba među dijelovima ljudstva — toliko postoji i potreba nekog sređivanja. Apsolutno neću da tvrdim tezu o »saradnji klasa«. Klasa je samo jedan stadij a i teško je provesti »saradnju« janjeta s vukom. *Dopustimo pobjedu jedne klase, one, koja naglašava kao cilj — »stvaranje besklasnog društva«. Vrlo dobro. Ali u tom besklasnom čovječanstvu će biti raznih zvanja* ... Neki modus vivendi mora biti i onda. Naročito kad pozitivno znamo, da *jednakosti sviju ljudskih jedinki* neće nikada biti. Ergo, *potreban je regulator* odnosa među boljim i gorim, jačim i slabijim jedinkama.

Kakav drugi regulator može biti nego princip: poštuj i voli bližnjega svojega, kogod on bio, kao sebe! i ne ubij! Ne kradi! — i t. d. Dakle, opet se vraćamo na dekalog i na one osnovne istine, koje je već davno proglasio Isus iz Nazareta ...

Mi stojimo zbilja pred ogromnim promjenama u strukturi društva. Na mnogim mjestima našeg planeta te su se promjene već i dogodile, (— dobro ili loše — drugo pitanje—). Zatvarati oči pred činjenicom smiješno je.

Shvaćati kršćansku »charitas« samo kao milodar sa stola »boljih« — »slabije stojećih« (»malim«, »sitnim« i t. d.) — nesavremeno je. Jer se ne zna, tko je sada »bolji«, a tko »gori«, tko je slabiji a tko je moćniji.

Nego treba nešto drugo. Imamo nepobitne činjenice, o kojima smo već dosta progovorili.

A što, ako propustimo »rasističku« teoriju kroz prizmu »charitatis«?[28]) *Tko je to pokušavao? I što bi bilo, ako bi se to pokušalo?*

A što, ako propustimo i sam marksizam kroz isti princip? Što će od toga biti?

Za pisca ovih redaka nema sumnje, da je u tome baš (i samo u tome) ključ sređivanju ako ne prilika u svijetu (to se ne da učiniti samo principima) — onda svakako onog etičkog kaosa, koji vlada u glavama iskrenih ljudi, koji žele maksimum dobra, koji je postiživ na ovoj i ovakoj zemlji, i u milieuu ovog i ovakvog ljudstva. Apsolutno dobro na zemlji — to je već eshatološki problem, i u ovu raspravu nikako ne spada ...[29])

[28]) Uostalom, zovite taj princip »kršćanska charitas» ili kakogod vam drago — stvar se ne mijenja. U ovom slučaju najmanje bi bilo biti verbalist.

[29]) Post scriptum. Sav aparat misli, koji sam upotrijebio u gornjem članku ima za svrhu jedno: *istinu-pravdu;* ikakvu vezu s kakvim »interesom« odbijam odlučno. Interesantno, što bi se moglo prigovoriti sa strane marksista *očevidnim* stvarima *gore* navedenim. Jedan odgovor predviđam: »Ovo je pokušaj stvoriti eklektičku ideologiju. Ideologija je *relativna stvar, kao i istina. Proletarijatu ova vaša istina nije potrebna* ...« Ako je tako, onda mi je žao proletarijata ... Ali šta ću: istina ostaje istina!

GABRIJEL POPOVIĆ:

NOCTURNE OP. 17

Svi su ga zvali »Orguljaš«. Poznavali su ga svi u tom mjestu, koje nije bilo veliko. Svake nedjelje i blagdana svirao je na orguljama u crkvi. Rado su ga slušali ljudi, jer je vrlo lijepo svirao.

Nedavno je došao u to mjesto, no odakle je došao i što je, nisu ljudi znali. Vidjeli su, da je mlad i pristao, ali o njegovu prijašnjem životu nisu ništa znali. Bio je mučaljiv i živio je sam za sebe. Ni s kim se nije družio. Iz svoje malene sobice, u kojoj je osim jedne postelje, stola i dvaju stolaca bio i stari pijanino, nije nikamo izlazio osim na šetnju i u crkvu. On nije nikome zalazio, a ni k njemu se je nitko usudio dolaziti. Ljudi su ga često čuli svirati na pijaninu i oni, koji koji su voljeli glazbu, stali su pod prozorima i slušali neko vrijeme, a onda se udaljili.

Njegova mučaljivost najviše je zanimala mlade djevojke. Bile su upravo srdite na njega. On im se sviđao po vanjštini, ali o njegovoj duši nije nijedna upravo ništa znala. Prolazio je kraj njih očima uperenim u daljinu. Njegovo indiferentno vladanje vrijeđalo je njihovu taštinu. Čudilo ih je to, da on ne će ni s jednom sklopiti poznastvo i udvarati. Makar je bio samo običan orguljaš, ipak su slutile, da on nije samo to. Njegov hod, kretnje imale su izražaj inteligentna, plemenita čovjeka.

Govorile su djevojke mnogo puta o njem i pokušavale riješiti njegovu povučenost. Jedna je rekla, da je nespretan, druga, da je sramežljiv, a pametnije se složile u tom da je sigurno razočaran u ljubavi, a to da je uzrok njegovu vladanju.

Rado su ga slušale u crkvi svirati na orguljama; iako nisu razumjele ljepotu kompozicija, ipak im se sviđalo njegovo sviranje, a osobito bi ga rado slušale, kad je sam svirao na konsekraciji. Mnogo puta bi zašle na kor među školsku djecu, koja su pjevala i gledale bi ga pozorno. Pratile su očima njegove kretnje ruku, ne bi li možda iz njegovih kretnja odgonenule njegovu povučenost, no sve uzalud. On je uvijek bio isti.

Dani su prolazili. Orguljaš je uvijek bi ojednak. Djevojke nisu mogle ništa doznati o njem, osim da uveče dugo svira na svojem pijaninu. Katkada bi ga čule gdje pjeva uz svoj pijanino, i opet bi slušale pod prozorima njegov ugodni glas.

Još dvije stvari doznale su o njemu djevojke, a to je: kako se zove i opazile su, da on svakog tjedna putuje do obližnjeg velikog grada i iz toga posljednjeg su zaključile, da sigurno ima u tom gradu svoju odabranicu. Prošlo je opet neko vrijeme, a u tom malom mjestu desila se neprilika. Umrla je jedina učiteljica glasovira naglom smrću, i djeca ostadoše bez učiteljice. Roditelji se zabrinuli koga da uzmu za učitelja djeci.

Djevojke su preporučivale orguljaša, misleći da će tim načinom moći o njemu nešto doznati.

»A zna li on dobro svirati na glasoviru?« pitali su roditelji.

»Zna«, govorile bi djevojke.

»Otkuda znate, da zna?«

»Mi smo ga čule, prekrasno svira«, rekle bi.

»Vi i tako ne razumijete glazbe. Za vas krasno svira onaj, koji jako tuče po glasoviru«.

Pametnije djevojke su dokazivale, da kad zna na orguljama svirati, zna i na glasoviru. To je slično. A na koncu je ljepše imati bilo i slabijeg učitelja, nego nikakva.

Uspjeh preporuke djevojaka je bio taj, da su tri obitelji pošle k orguljašu i uzele ga za učitelja glasovira djeci. Prva je bila bogata i ugledna obitelj R.

Bilo je upravo predveče. Lagani sumrak se spuštao na zemlju, a otac obitelji R. stupio je pred vrata orguljaševa. Iz sobe se čulo brujanje glasovira. Gospodin R. je stajao kratko vrijeme pred vratima i slušao, a onda pokucao.

Odgovora nije bilo, a udarci po glasoviru padali su i dalje.

Pokucao je drugi put jače i glasovir je utihnuo a čuo se glas »molim«.

Gospodin R. ušao je u skromnu malu sobu u kojoj je za pijaninom sjedio orguljaš. Pretstavili se jedan drugome, i orguljaš mu je ponudio stolicu.

»Hvala lijepa, ja vas ne ću dugo smetati, došao sam k vama s jednom molbom: Sigurno znate, da je umrla učiteljica glasovira, a djecu nam nema tko učiti. Imam malog sina i stariju kćerku, oboje dobro sviraju a, što je najglavnije, oboje imaju dar za glazbu i zato mislim, da nećete imati s njima mnogo posla. Platiti ću vam toliko koliko zatražite« dovršio je gospodin R.

Orguljaš se zamislio. Mislio je koliko ima tražiti za satove, a dalje se radovao, da će moći nešto i privatno zaraditi.

»Dobro«, odgovori orguljaš nakon kratke stanke. »Učiti ću ih pod istim uslovima, kao što se i dosada učili. A da li su vam djeca marljiva u glazbi?«

»Dosta su marljiva; mislim, da ćete biti s njima zadovoljni«, dovršio je gospodin R. i ustao. »U koje dane ćete dolaziti gospodine?« zapitao je dalje gospodin R.

»U utorak i petak od dva do četiri sata popodne, je li dobro?«

»Dobro«, odgovorio je gospodin R., pružio orguljašu ruku i pošao kući.

Kod kuće su ga radoznalo dočekala njegova djeca: devetnaestgodišnja kćerka Judita i četrnaestgodišnji sin Emerik.

»Tata, hoće li nas učiti taj novi orguljaš glasovir?« upitala su djeca.

»Hoće«, odgovorio je gospodin R. »ali je rekao ako ne budete marljivo vježbali, da će vas prestati učiti«, slagao je otac.

»Kada će doći na prvi sat?« pitala je Judita.

»U utorak u dva sata po podne«.

»A zna li lijepo svirati?« upita Emerik oca.

»Ne znam, vidjećeš«, dovršio je otac i otišao.

Došao je utorak, koji su djeca tako željno očekivala. Objed je već davno bio svršen. Otac i mati su čitali novine. Emerik je pisao svoju školsku zadaću, a Judita je svirala na glasoviru i s malom nervozom čekala novoga učitelja.

Već je minulo dva sata, kad je ušla u sobu sluškinja i najavila, da je jedan mladi gospodin došao i želi unići.

»Neka uniđe«, rekao je gospodin R.

Nije prošla ni jedna minuta, a orguljaš je unišao u sobu obučen u jednostavno odijelo. Gospodin R. ga je pretstavio damama.

»Izvolite sjesti«, ponudi orguljašu stolac mati.

Gospodin R. ga je ponudio cigaretom i započeo se je razgovor o kazalištima, o glazbi.

Čavrljali su tako neko četvrt sata, a orguljaš se digao riječima, da već treba započeti sa satom.

»Imate li dobro udešen glasovir?« upitao je orguljaš svoju novu učenicu Juditu.

»Upravo prije tjedan dana smo ga dali udesiti«.

Svi su zajedno pošli glasoviru i on je neko vrijeme ogledavao glasovir i onda sjeo, preletio nekoliko puta rukama po tipkama i rekao:

»Dobar glasovir, no molim tko će prvi na sat?«

»Ja«, rekla je Judita.

»Molim, izvolite«, rekao je orguljaš i uljudno umolio nazočne, da se udalje, jer da to smeta učenicu.

Ostali se udaljiše, a sat se započeo pregledavanjem škola za glasovir. Orguljaš je odredio, koju školu ima Judita svirati.

»Koliko godina svirate?« upitao je orguljaš.

»Ovo je sedma«.

»Molim vas zasvirajte kakav komad, ili etudu«.

Judita je promišljala neko vrijeme, a onda uzela note i zasvirala Hellerovu Tarantellu.

Orguljaš je gledao nju, gledao je njezine ruke, kako udaraju po glasoviru. Dugo je gledao njezine fine prste, gledao njezin prstomet po glasoviru i upro pogled u njezinu glavu, a njegove oči se zaustavile na njezinim krasnim crnim pletenicama, koje su spuštale niz leđa.

Judita, iako se nije okretala, ipak je osjećala njegov pogled na sebi, zbunila se i počela je nervozno svirati.

Orguljaš je to opazio i da je izvede iz smetnje, izvadio je iz džepa rupčić i počeo se njim brisati, a Judita, videći da se on više njom ne zanima, počela je opet svirati mirno.

»No dobro«, rekao je orguljaš, »molim dalje školu«.

»Imam li velike pogreške u sviranju«, upitala je radoznalo svoga novog učitelja Judita.

»Hm« osmijehnuo se orguljaš. »Vi ste sve žene tako radoznale. Moj je princip taj, da učeniku ne pokazujem direktno njegove pogreške, nego da mu ih neopazice popravim u podučavanju, jer se može dogoditi, da bi nekoji učenik izgubio volju za glazbu, kad bi mu se direktno rekle njegove pogreške. Taj je način bolji, nego da se otvoreno postupa. Svirali ste dobro, to vam je dosta, no još bolje ne bi škodilo«, dovršio je orguljaš.

Orguljaš je zadao Juditi lekciju, i tako se svršio sat. Zatim je došao na red Emerik. S njim je bilo slično.

Upravo su na stijeni u jedaćoj sobi odbila četiri sata, a orguljaš se digao dovršivši svoja dva sata poduke, oprostio se i otišao.

Kad je orguljaš otišao, zapitala je majka Juditu:

»No, Judita, kako ti se sviđa tvoj novi profesor?«

»Još ga nisam pravo upoznala. Vrlo je mučaljiv, ali uči dobro«.

»A zna li dobro svirati?«

»Ne znam, nije ništa svirao, samo mi je pokazivao. Biće sigurno da zna«.

Tako se svršio razgovor o novom učitelju glasovira.

Odmah se po mjestu pročulo, da je novi orguljaš počeo učiti glasovir. Djevojke salijetale Juditu pitanjima o orguljašu. Mislile su da će sada nešto više saznati o njem, no Judita im nije mogla dati nikakvih točnijih informacija. Doznale su ipak djevojke, da on dobro uči glasovir i da je inteligentan. Zaključile su iz toga, da on nije običan orguljaš, nego da je sigurno siromašan učitelj glazbe.

Vrijeme je prolazilo, orguljaš je uvijek točno i jednako dolazio na satove. No u životu toga skromnoga i mučaljivog orguljaša dogodila se promjena. Nitko nije mogao opaziti te promjene na njemu, ali tko bi ga bio slušao uveče svirati za starim pijaninom, čuo bi, da taj stari pijanino daje iz sebe neki novi glas i melodiju. Taj stari instrumenat kao da je nanovo oživio. Te stare zarđale žice počele su davati od sebe glasove čudne, pune čuvstva i osjećaja.

A orguljaš? On nije više gledao u note kad je svirao, njegov pogled je bio uperen u vrh pijanina, no pijanina nije vidio. Svirao je više nego prije, no i njegova duša trpjela je više nego prije. Po ulici išao je još mučaljiviji, a kad je došao kući, sjeo bi i dugo, dugo mislio, i u tim mislima pošao bi pijaninu i dugo svirao.

Unatoč tomu dolazio je orguljaš na satove uvijek točno i savjesno, a svoje učenike podučavao je tako dobro, da su i sami roditelji, premda je to bilo kratko vrijeme, opazili uspjeh.

Jednoga dana došao je orguljaš na sat Juditi i k Emeriku nešto veseliji. Svi su se začudili tomu, jer su bili priviknuti na njegovo mirno i hladno vladanje. Odložio je šešir i počeo je Juditin sat.

Poslje otsvirane lekcije počeo je orguljaš Juditi tumačiti interpretaciju. I tim je bio sat svršen.

Poslije sata, Judita htijući ipak jednom čuti kako orguljaš svira, upita ga, da li je izašlo mnogo novih kompozicija.

»Dosta«, odgovorio je orguljaš.

»Da li su te nove kompozicije u istom stilu kao i stare?« produžila je lukavo Judita.

»Ne sasvim, ima jedna mala razlika, a to je kao neki prelaz k novoj, modernoj glazbi«, rekao je orguljaš.

»Molim vas lijepo, gospodine profesore, zasvirajte mi jednu takvu noviju kompoziciju«, rekla je Judita misleći da će titulom profesora umekšati srce orguljaševo.

Orguljaš se, opazivši Juditinu lukavost, nasmijehnuo, zatim sjeo uz glasovir, preletio nekoliko puta po klavijaturi i stao svirati.

Svirao je divno. A glasovir koji je osjećao umjetnički udarac ruke, davao je od sebe glasove pune čežnje.

Judita je stajala blizu orguljaša i slušala. U prvi čas bila je začuđena majstorskom tehnikom koju nije očekivala od običnog orguljaša, a zatim ju obuzelo neko čudno čuvstvo, i to čuvstvo, kao kad čovjek sluša umjetnika, koga razumije i čija čuvstva koja on predaje kroz glasovir, shvaća. Zamislila se, a prenula se iz svojih misli, kad je orguljaš dovršio .

»Prekrasan komad, molim vas, naručite mi taj komad. Tako je lijep«. rekla je Judita.

»Upravo vam odmah treba?«

»Radovalo bi me, kad biste mi ga donijeli«.

»No dobro«, rekao je orguljaš i pozvao Emerika na sat.

Poslije toga, djevojke su još više saznale o orguljašu, a to je, da on uistinu divno svira, što su priej toga samo nagađale. Sada su imale za to vjerodostojan izvor, Juditu.

Prošlo je par dana od toga časa. Orguljaš je opet došao na sat i donio sa sobom svoju torbu za spise.

»Sigurno mi nosite note?« upitala ga je Judita susretnuvši se s njim.

»Nosim«.

»Izvolite«, rekao je orguljaš i izvadio iz torbe par listova papira za note, ispisanog rukom i dao joj.

Judita je čudno pogledala ispisani papir a zatim upita:

»Kako to? nisam tim mislila, da mi vi to prepišete, nisam vas htjela tim truditi. Ja sam vas molila, da mi taj komad naručite«.

»Ja bih vam ga bio donio, ali ga nije bilo na skladištu, pa sam vam zato prepisao. Malenkost. To je bilo za sat gotovo. Mislim da ćete moći čitati«, rekao je ponešto zbunjeno orguljaš.

Judita je letimice pogledala note, pročitala naslov, koji je glasio: »Nocturne op. 17«.

»Hvala vam lijepa na trudu«, rekla je, odložila note, a zatim se prešlo na sat.

Emerik taj dan nije imao sata, jer je bio bolestan, i zato je orguljaš otišao ranije kući.

Judita je, oprostivši se s orguljašem, pošla natrag k glasoviru radoznalo, da li će moći svirati taj novi nocturne. Uzela je note u ruke i sjela k glasoviru. Opet je pročitala naslov, ali pod tim naslovom opazila je neka vrlo sitna slova. Počela ih je čitati. Bilo je napisano:

»Posvećeno gospođici Juditi«.

Kroz Juditino tijelo prošli su trnci, bila je zbunjena. Začuđeno je gledala u taj naslov i malenim slovima ispisane riječi: »Posvećeno gospođici Juditi.« Htjela je poći da mami pokaže, no odmah se sjetila, da je to kao neka tajna koju ne smiju svi znati. Još jedanput je pogledala naslov, zatim okrenula par listova i pogledala svršetak. Tamo je bio napisan datum 20. V. 1910. i I. N.

Toga svega nije Judiita očekivala od orguljaša. U prvi mah je pomislila, da je on to sigurno prepisao, no kad je dalje uspoređivala orguljaša s tim nocturnom, ta je misao iščeznula.

»Pa zašto je upravo meni posvetio taj nocturne?« mislila je dalje. »Moguće me ljubi? Ali ne. Kad bi me ljubio, on bi to već prije bio pokazao. Bio je uvijek tako hladan. To je sigurno iz uljudnosti. A možda ga je i prepisao. Tko bi razumio tog tajinstvenog čovjeka.«

Dugo je mislila Judita o krasnom nocturnu posvećenom njoj i godilo joj je da je taj tajinstveni orguljaš upravo njoj posvetio taj nocturne. Sakrila ga je i nije ga nikome pokazivala.

Došao je slijedeći sat, a orguljaš je nešto zakasnio. Zbunjeno se pozdravili Judita i orguljaš, a kad su bili sami kod glasovira, upitala je Judita orguljaša:

»Taj nocturne je vaša kompozicija?«

»Mislim da jest,« odgovorio je orguljaš.

»A zašto ste ga meni posvetili?«

»Zato, jer ste vi uzrok tomu nocturnu. Na vas sam mislio, kad sam stvarao tu kompoziciju. Da vas nema, sigurno se ni taj nocturne ne bi pojavio. Zato sam ga vama posvetio. Mislim, da se nećete zato srditi,« rekao je zbunjeno orguljaš.

»Molim, molim,« rekla je Judita i sjela za glasovir i započeo se sat.

Poslije Emerikova sata rekao je orguljaš roditeljima, da će na mjesec dana poći do obližnjeg grada, jer da ima tamo posla, te da za to vrijeme ne će moći davati sati.

»Šteta što odlazite. A ni u crkvi vas nećemo moći slušati. Požurite se natrag,« rekla je mati.

Orguljaš se oprostio i otišao. Drugi je dan potražio u župnika dopust na mjesec dana i otputovao.

Mjesec dana prošlo je brzo, a jednog dana zapitao je stari župnik svoga slugu:

»Petre, da li se vratio naš orguljaš?«

»Da, velečasni, upravo prije pola sata vidio sam ga gdje ide kući.«

»Idi k njemu i reci mu, da će sutra u šest sati popodne biti vjenčanje, neka dođe svirati.«

»Dobro,« odgovori stari sluga, i upirući se o svoju krivu batinu pođe orguljašu.

»Klanjam se,« reče stari sluga ulazeći u sobu orguljaševu.

»Dobar dan Petre. Što je novo?«

»Velečasni vam javlja, da će sutra u šest sati po podne biti vjenčanje.«

»Dobro, dobro, Petre, evo vam cigareta,« ponudi mu orguljaš cigaretu.

»Hvala lijepa,« reče stari sluga i otiđe.

Orguljaš je sjedio zamišljen. Duša mu je bila prepuna radosti. Ta on je postigao, što je htio. Njegova životna svrha bila je ispunjena. Bio je radostan, ali je i trpio od neke neizvjesnosti. Kad god je pomislio na Nocturne op. 17., zacrvenio se i počeo se nervozno namještati na stolcu, kao da hoće otresti sa sebe tu neprijatnost. Osuđivao je sebe radi tog nocturna, ali kad je pomislio na one duge osamljene noći, kada je s bolom stvarao taj nocturne, nije se osuđivao.

»Jedanput sam morao reći, dalje ne mogu tako. Pa neka bude što bilo. Ništa neće biti gore od ove neizvjesnosti,« promrmljao je orguljaš i pošao k stolu, uzeo omot i papir i stao pisati:

Mila moja mamice!

Kako je Bog dobar i velik! Kraj tako velikog mnoštva svoje djece, on ne zaboravlja svoje dvije malene duše. Dopušta na njih teška vremena i trpljenje zato, da im kasnije udijeli što veću radost. Gospodin Bog je uslišao Tvoju molitvu i ja sam svršio. Ispunila se moja i Tvoja želja.

Oh, kako bih rado, da sam sada uz Tebe. Čini mi se da bi, kad bih bio uz Tebe, moja radost bila još veća. Tako mi čuvstva radosti ispunjaju dušu, da bih najrađe pošao na ulicu i svu svoju radost izvikao pred cijelim svijetom.

Teško je biti samu, kad je čovjek radostan, a da nema s kime dijeliti svoju radost. Tu sam sam, nitko me ne razumije, a Ti jedina koja me razumiješ i ljubiš, Ti si daleko. Nikada možda nisam tako čeznuo za Tobom, kao sada. No pomoći si ne mogu. G. Bog je tako htio. Biće nam to veća radost, kad se vidimo, a to mislim da će biti za kratko vrijeme.

Ljubi Te Tvoj

sin.

P. S. Znaš, majčice, što je novo? Možda će se naša familija povećati. Toliko za sada, a kako bude u buduće, javiću Ti.

Orguljaš je zalijepio pismo i dugo sjedeći razmišljao. Svirati mu se nije htjelo, jer je posljednjih dana bio upravo izmoren sviranjem. Upravo je na župnoj crkvi staro titravo zvono odbilo dva sata u noći, a orguljaš se prenuo iz svojih misli i pošao spavati.

Spavao je tvrdo. Probudio se upravo kad je zvonilo podne. Ustao je, obukao se, bacio pismo na poštu i pošao u gostionu na objed.

Poslije objeda pošao je na svoju običajnu šetnju u polje. Hodao je po polju, sabirao cvjetove i promatrao mrave, kako marljivo nose sebi hranu. Bio je radostan, no u duši je osjećao neki nemir.

»Bože moj, mislio je u sebi, zašto sam tako nemiran? Da mi nije majka bolesna? Pismo njezino dobio sam jučer. Mislim, da je zdrava,« otjerao je od sebe te neugodne misli i počeo je misliti o Juditi i o nocturnu.

Sviđao joj se. Ona i ne sluti, što se dogodilo posljednjih dana. Da li me ljubi? Sigurno, kad je pocrvenila, kad sam joj dao nocturne. A pitala je da li je to moja vlastita kompozicija? Hm, nasmiješio se u sebi orguljaš. Ona misli, da sam ga prepisao. To je dokaz, da ona i ne sluti, što sam i tko sam. Ako me ljubi, to će se silno radovati kad čuje do čega sam dotjerao. Majka će je moja sigurno ljubiti.

Baveći se tako orguljaš svojim mislima najednom se sjetio, da je već vrijeme da pođe u crkvu svirati za vjenčanje. Pogledao je na sat, bilo je četvrt na šest. Požuri se kući, uzme preludije koje je obično svirao na vjenčanju, i pođe u crkvu, sjedne za orgulje i stade čekati.

Neko je vrijeme tako sjedio za orguljama, kad mu najednom zvonar javi, da svatovi ulaze u crkvu. Orguljaš otvori registre i počne svirati. Htijući znati, kada treba prestati, pogleda povrh orgulja u crkvu. Mladenci i svatovi stajali su već pred oltarom. Njegovo oko se najednom zaustavilo. Zaustavilo se na dugoj crnoj raspletenoj kosi mladenke.

»Tu kosu sam negdje vidio,« pomisli brzo orguljaš. I upravo u taj čas se okrene mladenka.

Orguljaš je protrnuo. U glavi mu se zavrti i on prestane svirati. Uhvati se za glavu i pogleda još jednom dolje.

Tamo pred oltarom stoji ona koju on tako ljubi, Judita.

»Kako to?« mislio je strelovitom brzinom. »Ona se udaje, a ja za to ne znam. Ništa mi nije rekla. Primila je moj nocturne.«

Iz tih misli prenuo ga je zvonar, koji je lupnuvši vratima došao na kor. Orguljaš se sjeti da je prestao svirati i, sabravši svoje misli, počne dalje svirati. No to nije bilo više pravo sviranje, to su bili neki nesuvisli glasovi. Nije ni mislio na to što svira i kako svira.

Došlo je vrijeme prisege i orguljaš je prestao svirati. Mladenac je prvi počeo govoriti prisegu. A kad je Judita počela govoriti riječi: Ja, Judita, uzimam ... orguljaš je mislio da će poludjeti. Osjećao se osamljenim i ostavljenim u strašnom pustom kraju u koji još nikad nije stupila ljudska noga. Osjećao se zaboravljenim od svih, čak i od svoje majke.

Prisega je bila gotova. Orguljaševa druga duša, Judita, zaklela se da će biti vjerna i poslušna svome mužu. Orguljaš je imao kao po običaju svirati svadbenu pjesmu iz Lohengrina. Položio je prste na tipke, no oni su otkazali poslušnost. Mjesto svadbene pjesme počeli su svirati sasma drugu kompoziciju. Ta je kompozicija bila Nocturne op. 17.

I sigurno, otkada su bile načinjene te orgulje, nisu nikada prelile toliko čuvstva kroz sebe, kao sada. Te raznolike limene cijevi kao da su plakale, a svaki glas koji je prolazio kroz njih, bio je jecaj.

Nekakav silni val, pun tuge, izlazio je iz njih i činilo se da je i to hladno kamenje zidova, od kojih se odbijala tužna jeka, počeli stenjati od boli. Ljudi su plakali, a da nisu znali zašto. Ta oni su došli ovamo iz same radoznalosti, bez važnijeg interesa, a sada moraju plakati. Nitko nije zno, zašto taj plač? Nitko nije znao, da su dvije ruke i bol jednog nepoznatog čovjeka izmamili njihove suze na oči. Nitko nije slutio, da za tim starima orguljama sjedi umjetnik.

A Judita? Ona je prepoznala da su to jecaji njoj posvećenog nocturna, i da je ona uzrok tim jecajima.

Zaplakala je i sama i osjetila je da je učinila nešto što nije bilo dovoljno razmišljeno.

Prošlo je nekoliko bolnih dana, a orguljaša je nestalo. Otkazao je službu i otišao. Kamo je otišao, nitko nije znao. Djevojke su žalile za njim. Nagađale su uzrok njegova odlaska, no nijesu mogle pogoditi. Jedna je doduše rekla da je on zato otišao, jer se Judita udala, no toga nije nitko vjerovao.

Tjedan dana poslije svadbe vidjela je Judita u novinama orguljaševu sliku i ispod nje članak:

Novi umjetnik kompozitor!

Pročitala je članak, pomislila na »Nocturne op. 17.« i dušom joj je prošla tuga.

Mladi mučaljivi orguljaš je iščeznuo. Za kratko vrijeme svi zaboraviše na njega.

A Judita?? Ona je s bolnim srcem čuvala tajnu nocturna op. 17. čiji su joj zvukovi ostali nezaboravni.

JOSIP ZIDARIĆ:

ŽELJE ČITALACA PREMA KNJIŽEVNOSTI

Zacijelo znamo svi iz svagdašnjega života, kako je teško naći i nekoliko ljudi, koji bi najvoljeli čitati književna djela istih pisaca. Ponajviše se jednome čovjeku mili jedno književno djelo, a drugome drugo. Dakako da se pisci ne mogu prilogđivati željama čitalaca ,jer se nitko nije rodio, tko bi svemu svijetu ugodio. K tomu pisac piše onako, kako on gleda na svijet. Čitaoci su ljudi različne ćudi pa ponajviše traže onakva književna djela, koja se slažu s njihovim duševnim raspoloženjem.

Ipak bi se dale spomenuti neke općenite primjedbe o književnim djelima što se izdaju u sadašnje vrijeme. Vraćamo se opet na onu staru temu o krizi književnosti. Prigovara se prečesto, da mlađi svijet ne mari za knjigu i ne čita rado, naročito djela domaćih pisaca. Sve to ima svoje razloge. Upravo bi trebalo od samih čitalaca saznati, što oni upravo žele od književnosti, pa bismo onda lakše vidjeli, zašto je nastala kriza književnosti.

U prvom redu treba spomenuti, da je mnoštvo književnih djela koja su poradi silne reklame postala slavna, napisano tek u posljednjih 150 godina evropske prošlosti. Može se mirne duše reći, da je najveći dio tih slavnih djela zao po svojoj sadržini. Upravo možemo reći da je đavao izabrao književnost, kako bi posijao što više očaja u ljudske duše. Čak se i na dnu onih književnih djela koja su naoko vedra, sakriva pritajena tuga, pritajeno očajanje, poradi nevolja ljudskoga života, a te su nevolje bez nade u dobro. Tako je ljudski život shvatilo mnoštvo evropskih pisaca. Neki su svoj očaj prelili u poeziju, u svoje pjesme. Drugi su pisali romane, i u njima su htjeli analizirati ljudsku dušu.

Sjećam se još iz predavanja Dra Ljubomira Marakovića, urednika »Hrvatske Prosvjete«, kako je rekao, da roman nije katolička vrsta književnosti, ili se bar čini, da roman nije katolička vrsta književnosti. U romanima se mnogo analizira, a analiza sve izgrize. Točno se ne sjećam više svake pojedinosti iz govora o toj stvari. Negdje sam jedanput čitao napisano, da svaki veliki ili pravi umjetnik pisac može biti samo realist. Onaj, tko je to napisao drži prema tome pravim književnikom samo realističkoga pisca. No realizam u evropskoj književnosti znači ponajviše takav književni smjer, u kome se prikazuje ljudski život kao nevolja bez nade u dobro.

Faktično je realizam, naturalizam i verizam u biti isto, samo što je realizam nešto blaži u opisima zla, a naturalizam je i verizam žešći.

Evropski su realistički pisci naročito u posljednjih sto do stopedeset godina pisali o ljudma ponajviše tako, kao da je sav svijet pun samih sebičnjaka. Prikazivali su život ponajviše tako, kao da Božji Promisao ne vlada svijetom, već je sve slučaj, priroda, ljudski egoizam. Pisali su o ljudima tako, kao da ljudi nemaju ni slobodne volje, nego rade sve prema nagonima kao životinje. Neki su romani gotovo samo analiza nagona u ljudima. Ono što čovjek želi, to je ovisno samo o građi mozga. Nema slobodne volje, prema tome upravo nema ni grijeha. Čovjek je rob svojih nagona i na neki način nije ni odgovoran za ono što radi.

Možemo reći, da je realizam, naročito realistički roman, gotovo postao specijalna vrsta književnosti za evropsku liberalnu buržoaziju devetnaestoga vijeka, kao što danas naturalizam, naročito naturalistički roman, postaje specijalnom vrstom književnosti za boljševički, komunistički ili marksistički nazor o svijetu i životu.

No nijesu svi romani pisani realistički. Još je jedna vrsta romana. To su romani, što ih književni kritici ubrajaju u romantičku književnost. Zacijelo je najviše tih romana napisano s historijskim sadržajem. Glavna je razlika između realističkih i romantičkih pisaca zacijelo u tome, što romantički pisci u romanima ne očajaju nad ljudskim životom. I u romantičkoj književnosti može biti sablažnjivih strana i ima ih, ali su romantički pisci svoju ličnost sakrili u svojim romanima i pripovijestima, dok iza realističkoga romana kao da viri očajničko lice pisca koji je pisao realistički roman ili realističku pripovijest. Iza naturalističkoga romana kao da viri ciničko, a katkada upravo sotonsko, lice pisca, koji je pisao roman. Baš poradi toga, što romantička književnost ne pokazuje toliko očajnosti poradi ljudskoga udesa, nekako je bliža ljudima kršćanskoga nazora na svijet.

No zacijelo se ne može nikako reći, da svaki katolički pisac mora biti romantik. Ta i evropska književnost pokazuje, da ima i katoličkih realističkih pisaca. Uzmimo kao primjer u najnovije vrijeme norvešku spisateljicu Sigrid Undset.

U srednjim se školama uči, da romantički književnici pišu s više čuvstva, a realistički hladno pišu o životu i prikazuju život onakvim, kakav doista jest. Prema tome bi realizam a s njime i naturalizam i verizam bio nekako objektivniji od romantizma. No u praksi se vidi baš suprotno. Redovito realistički pisci pišu tako, da se jasno vidi piščev nazor o svijetu i životu.

Da se vratimo onoj temi, što je napisana u naslovu ovoga članka. Što žele čitaoci od književnika? Tu mislim na hrvatske čitaoce koji čitaju domaća književna djela. Mislim, da se može u ime čitalaca kazati ovo: Želimo takva književna djela, koja neće samo nemoćno očajati nad životom, nego će čitaoce oplemenjivati i krijepiti u nevoljama života. Kažemo krijepiti, te znači: ojačati karakter, goniti malodušnost, opet uzgajati onakve ljude, koji su bili u Evropi »antemurale Christianitatis«. K tomu bismo htjeli više veselja. Ne mislimo tu na spoljašnje veselje, kakvo se pokazuje često kod ljudi kojima je ćud živahna. Mislimo na veselje čistih duša, koje

i u najvećim nevoljama života nikada ne očajaju, već se pokoravaju onome, što je odredio Gospod Bog. Rekao bih, da je danas već i onim hrvatskim čitaocima, u kojih je oslabio katolicizam, dosta neprestanoga jadikovanja i dijagnoziranja zla, koje mori ljude, kako su to pisali hrvatski pisci u dosta velikoj mjeri. Jednom je profesor Petar Grgec pišući o pokojnome Dru Petru Rogulji napisao, kako je pokojnome Rogulji bilo nesnosno ono neprestano dijagnoziranje o usahlim vrelima, propalim dvorima itd. (»Usahlo« je »vrelo« pripovijest Viktora Cara Emina, a »Propali« su »dvori« pripovijest Janka Leskovara.)

Otkada su Hrvati u devetnaestome vijeku prije sto godina najposlije dobili stalni književni jezik, pomalo je napredovala i hrvatska književnost. Kažemo napredovala misleći time reći, da se pisalo sve više. Nastalo je doba kad su se kao pisci pojavili August Šenoa, Vjenceslav Novak, Ante Kovačić, Ksaver Šandor Đalski, Eugen Kumičić, Josip Kozarac, Josip Eugen Tomić i drugi. No koliko li je negativnosti u mnogih pisaca, negativnosti za uzgoj hrvatskoga karaktera. Uzmimo kao primjer Ivicu Kičmanovića, ono strašno glavno lice iz Kovačićeva romana »U registraturi«. Negativan tip, da je pravi užas. Čovjek, koji se neprestance koleba između dobra i zla. Vlada se, kao da nema svoje volje. Kamo ga postaviš, ondje stoji. Isto su tako negativni i tipovi i iz manjih pripovijesti Ante Kovačića. Naročito spominjem lica iz »Ladanjske sekte«. Jako je negativno lice i Melita u Tomićevu romanu »Melita«. Dalje spomenimo Janka Borislavića i Radmilovića, po kojima su prozvana dva romana, što ih je napisao Đalski. U novije je vrijeme u hrvatskoj književnosti upravo ušlo u modu pisati o najnegativnijim tipovima, što se dadu zamisliti. Pisci su stali izmišljati nekakve karikature pa pišu o njima, kao da su to živi ljudi. Spomenimo samo naslove dviju novela Miroslava Krleže. Jedno je »Smrt Franje Kavadera«, a drugo »Smrt Tome Bakrana«. Koliko se sjećam, u časopisu je »Ozonu« napisao Slavko Batušić novelu »Smrt Jude Ivanića«. Rekao bih, da je neko vrijeme Miroslav Krleža imao silan utjecaj na čitalačku publiku, a jako je utjecao i na domaće pisce, naročito na mlađe. No taj će se utjecaj zacijelo pomalo gubiti. Ono nešto drhtavo, nervozno, razdraženo, što je karakteristično za Krležina književna djela donekle je odgovaralo poslije svjetskoga rata duševnoj dispoziciji mnogih ljudi. No pomalo nastaje i među Hrvatima doba treznije mirnoće, pa dodijava svakome ono mnoštvo negativnosti u književnim djelima.

Kad se svršio svjetski rat, nastalo je novo zlo među Hrvatima. Ujedamput se stalo javljati mnoštvo djela stranih pisaca, što su domaći prevodioci preveli sa stranoga jezika. Prigovara se često, kako naša publika malo čita. Treba znati, da se ne može po broju knjiga, koje se rasprodaju po knjižarama, poznati, koliko ljudi čitaju. Možda ljudi čitaju mnogo više, nego se obično sudi prema broju prodanih knjiga. Kako su knjige razmjerno skupe za ograničene gospodarske prilike, u kojima živi najviše naših čitalaca, u malim se mjestima knjige posuđuju iz jedne kuće u drugu. Pritom se kanda vidi i ova loša pojava. Ljudi radije posuđuju drugima loše knjige. Ako se skupljaju knjige na dar kakvoj novoj knjižnici, onda ljudi, koji imaju knjiga, radije daruju ono, što im manje vrijedi. Loših se knjiga ljudi

lako zasite. Tako su napriliku po našoj provinciji čitali Margueritteove romane »Bećarica« i »Slobodna ljubav«. Sadržaj je tih romana pornografski. No takva se romana ljudi zasite, čim ga pročitaju, tek što prođe senzacija, za koju su htjeli da saznadu. Onda roman daruju ili posude ili će ga i prodati u pol cijene. Možda se koji i zastide, što su to čitali pa se hoće da riješe knjige pošto poto. Ta zacijelo nije u svakoga čitaoca tupa savjest. Kad su stala izlaziti prevedena djela nekih razglašenih stranih pisaca, onda su i po Zagrebu i po provincijalnim malim mjestima ljudi čitali i djela, koja su poradi svoje nevaljaje sadržine dospjela na indeks, popis knjiga, što ih Katolička Crkva zabranjuje čitati bez zasebnoga dopuštenja. Na indeksu su romani Dumasa oca, i Dumasa sina, romani Honoré de Balzac-a, romani Anatola France-a itd. Zacijelo je najviše prevedenih djela izdala »Zabavna biblioteka«. Za »Zabavnu biblioteku« bilo je karakteristično, da je izdala mnogo djela erotskoga sadržaja. Kanda je »Zabavnoj biblioteci« bila želja, da stvori sebi novu čitalačku publiku među velikom masom mlađega ženskoga školovanoga svijeta. Tako su se knjige »Zabavne biblioteke« širile među mnoštvom mlađih činovnica, koje su poslije rata nagrnule u različne urede. Kako se sada čini, prestao je interes i za tu ljubavnu književnost. Život je težak i ozbiljan. Prestaju i natjecanja za ljepotu. Plesovi su umjereniji. Neko je vrijeme poslije rata među francuskim mlađim obrazovanijim ženskim svijetom nastala silna čežnja za raskošnim životom, za lijepim opravama, automobilom, lijepim pokućstvom. Čini se, da je tako bilo i u gdjekojim drugim evropskim zemljama, pa i kod nas. Ipak se i taj mentalitet promijenio u nekoliko posljednjih godina. Uopće se osjeća, da svi živimo u nekakvome prelaznom vremenu, gdje još nije sigurno, što će biti. Tako ljudi traže promjenu u književnosti, jer se mijenja mentalitet čitalaca.

Teško je među Hrvatima ugoditi mentalitetu čitalaca zato, što su Hrvati veoma različne ćudi. Među Slovencima nema takve međusobne razlike mentaliteta kao među Hrvatima. Isto tako nema velikih razlika ni u mentalitetu Srba. U književnosti Srbi najvole realizam, koliko sam mogao opaziti. Njima je jako tuđ onaj romantizam, što se toliko ističe u pripovijestima i romanima Augusta Šenoe. Među Slovencima su nastale razlike po vjerskim nazorima u tome, što su se stali dijeliti na pristaše katoličke struje i na pristaše liberalne struje. Ipak se i u Slovenaca vidi neka prirođena sklonost realizmu. Hrvati su drugačiji. Nemaju jednoličnoga mentaliteta, nego su velike razlike između Dalmatinaca i Međimuraca, Zagoraca iz Hrvatskoga Zagorja i Srijema, Podravca i Hercegovca, Bodula i Slavonca itd.

Zanimljivo je motriti među Hrvatima različne sklonosti prema vrstama književnosti. Evo od katoličkih pisaca piše Dr Josip Andrić u svojoj knjizi »Na Zelenom Otoku (putopis iz Irske)« u poglavlju »Irkinja i Ruskinja«, da mu je Turgenjev prije dva decenija bio najmiliji pisac. Dr Andrić veli, da je naizmjence čitao romane Turgenjeva i svirao sentimentalne »pjesme bez riječi«, što je bio skladao Čajkovski. Prema tome možemo i Dra Andrića ubrojiti po književnim sklonostima među tipične Slavonce odnosno Srijemce, jer uopće Hrvati što stanuju po ravnicama na sjeveru od Save

pokazuju smisao za realizam. Kao primjer spomenimo Josipa Kozarca, Janka Jurkovića, Vilima Korajca itd. Za se mogu reći, da mi se ne mile ruski romani. Ne znači to, da su mi duševno sasvim tuđe one osobe, o kojima pišu ruski pisci. No od ruske književnosti ne možemo mi Hrvati steći koristi za uzgoj svoga karaktera. Kod Turgenjeva uopće nema vjerskoga momenta. Vidiš nevoljnoga ruskoga liberalca devetnaestoga vijeka, kako živi bez prave svrhe. Ženski su likovi u pripovijestima i romanima Turgenjeva simpatičniji poradi svoje čuvstvenosti, ali su muški tipovi pravi jadnici. Turgenjev je napisao »Zapiske suvišna čovjeka«, a mogli bismo reći, da je junake svojih pripovijesti prikazao uopće kao suvišne ljude, kao ljude, što ne znaju, čemu su na svijetu.

Kao što Slavonci pokazuju sklonost za realističku književnost, tako je pokazuju i Ličani Hrvati.

Nasuprot je toj grupi Hrvata, što su po književnim sklonostima realisti, drugi skup Hrvata, koji su po svojim sklonostima romantici. Njima se od domaćih pisaca mili najviše Šenoa, a od drugih im se pisaca mili najviše ono, što je romantičko, nesvagdašnje, tajanstveno i neobično. To su ljudi, koji u književnosti traže, da im se svagdanji život prikazuje drugačiji nego li jest. Za neke bismo hrvatske pisce mogli reći, da su u biti romantici, a upotrebljuju drugu tehniku. Tako sam u jednome predavanju čuo mišljenje, d aje Kumičić upravo romantik, ali upotrebljava tehniku naturalizma. Profesor mi je Petar Grgec jednom rekao, da drži Krležina djela izopačenom romantikom. Zar nijesu književna djela Đalskoga također romantika, koju je Đalski ispripovijedao tehnikom realizma. Nekakve izopačene romantike ima dosta i u djelima Ante Kovačića. Od katoličkih književnika pripadaju u hrvatsku romantiku historijski romani i pripovijesti Dra Velimira Deželića Starijega.

Rekao bih, da se romantičkome skupu Hrvata najviše mile romani Henrika Sienkiewicza. Oni veliki i mali ruski romani s jakom psihološkom sadržinom pokazuju upravo duševnu nevolju ruskoga naroda u devetnaestome vijeku ili upravo silnu duševnu nevolju ruske inteligencije. Ta ruski su romani velikim dijelom neka vrsta ispovijesti duša, koje lutaju i koje se nigdje ne mogu smiriti. Ruska je službena pravoslavna crkva postala neka vrsta okamenine. Onda se iz protestantskih zemalja Evrope tražila kultura za Rusiju, jer je i sam narod u Rusiji zašao u barbarstvo za tmurnih dana mongolske vlasti. Rusi su tražili sreću, istinu i duševni mir od onih, koji su i duševni mir i istinu i sreću sami izgubili.

Drugačiji su historijski romani Sienkiewicza, poljskoga pisca, koji je vedar u svojoj romantičkoj književnosti. Roman »Ognjem i mačem« neće u ljudskoj duši ostaviti sumorna turobna traga pored svega toga, što u romanu čitamo i o najvećim ratnim strahotama. Ali zato čitamo u romanu o ljudima u pravome smislu riječi, o neslomljivim karakterima. Čitaš o ljudima, koji ne očajaju ni u najvećim nevoljama. U romanu vidiš katoličke značajeve. Katoličkim su Hrvatima ti poljski romani blizi.

U novije se vrijeme pojavilo kod nas i to zlo, da su nas neko vrijeme poplavili prevodi ruskih, francuskih i skandinavskih romana. Premda su Francuzi katolički narod, ipak je iz te katoličke zemlje poteklo u posljednjih

150 godina mnogo bezvjerskoga zla. To je ušlo i u francuske romane. Rusi nijesu katolici, već su pravoslavci, a skandinavski su pisci protestanti (izuzevši Jörgensena, Sigrid Undset, Mariku Stjernstedt). Opet vidiš uglavnom duševnu nevolju skandinavskih protestantskih naroda. Sve je to tako tmurno i žalosno. Talijan je Guglielmo Ferrero pisao o različnim evropskim narodima. Napisao je i to, kako se čini, da je ljudska sreća otišla u daleke sjeverne evropske zemlje, gdje skandinavski narodi sretno žive, po svojim malim gradićima. Ferrero bi imao pravo, kad bi na svijetu sreća značila samo siguran materijalni život. U skandinavskim državama živi seljački stalež razmjerno dobro. Eno vele, da u seljačkim kućama u Danskoj imaju klavir. Narod živi osiguranim materijalnim životom. Skandinavske su zemlje u mrtvome kutu Evrope pa se Norvežani, Šveđani, Danci a donekle i Finci ne trebaju bojati, da će ih koja evropska država htjeti da pokori. Ali jesu li ti narodi doista sretni? Otkuda onaj krik nijemoga očaja u djelima skandidavskih književnika? Što ćemo pozitivno steći mi katolički Hrvati iz književnh djela protestantskih skandinavskih pisaca?

Zanimljivo bi bilo ispitivati ljude, što najradije čitaju. Teško je provesti anketu o tome zato, što je teško i saznati pravu istinu. Pitati ljude, što najradije čitaju, znači pitati ljude za nešto intimno, a toga ljudi rado ne pokazuju. Kad bismo pitali ljude, što jedu koji dan, često bi se ljudi skanjivali kazati bojeći se, da ih drugi ne prezru poradi siromaštva. Tako isto kad bismo pitali ljude što čitaju, zacijelo bi se mnogi skanjivali reći istinu bojeći se, da ih drugi ne bi proglasili natražnjacima, neiteligentnim ljudima, filistrima itd. Nedavno je u jednom zagrebačkom liberalnom časopisu, koji pokazuje ća nekakve simpatije za marksizam, na pitanje, koja se knjiga kome sviđa, bilo odgovoreno, da je najljepša knjiga »Jevreji bez novaca«. To je novo djelo tako zvane socijalne književnosti. Vidite te knjige sa šarenim slikama reklamnim omotima korica po izlozima. Knjige nijesam čitao, ali je jedanput jedan liječnik, Srbin liberalac rekao, da ne možeš naći knjige, u kojoj bi pisac nagomilao toliko zla kao u toj knjizi. Ipak nije život tako zao. Onaj, koji je napisao odgovor na anketu, pričinja se valjda sam sebi modernim duhom, ako hvali nešto, što je po kritici proglašeno kao moderno.

Možda bi sigurniji znak, što ljudi traže u književnosti, bio, kad bismo pitali u knjižarama, koje knjige inteligencija najradije kupuje. Negdje je u novinama bilo napisano, kako je neki knjižar rekao, da su ljudi neko vrijeme kupovali moderne socijalne romane, (ako se tako mogu zvati ona djela, što ih u Zagrebu naveliko izdaje »Biblioteka novinarske zadruge«, Binoza). Ipak je knjižar opazio, da nestaje interesa i za tu vrstu književnih djela. Mislim i sam, da hrvatski mentalitet ne podnoši onakvih književnih djela, kakvi su romani komunističkih pisaca sadašnjega vremena. Te knjige kupuju ljudi poradi mode, ali će to dodijati pomalo.

Društvo sv. Jeronima i Knjižnica dobrih romana trse se, da izdaju književna djela, koja se slažu s katoličkim nazorom na svijest. Dakako da je teško naći književna djela, koja bi s istim zanimanjem čitali svi katolički čitaoci. Ženski svijet poprečno želi čitati drugo nego muški. Da se zadovolji onoj romantičkoj crti hrvatske ćudi, možda bi bilo dobro potražiti

među romantičkim pripovijestima madžarskoga pisca Mavra Jokaja štogod, što bi bilo vrijedno da se prevede. U »Obitelji« je izašla Jokajeva romantička pripovijest »Barun ciganin«. Nekada je prije rata bila prevedena Jokajeva pripovijest »Zoltan Karpathy«.

Bilo bi vrijedno, da se ovako načini neka vrsta ankete i da se kuša istražiti, što upravo ljudi čitaju od onih vrijednih knjiga, koje se izdaju. Ljudi čitaju i zle knjige, jer je ljudska volja sklona na zlo, al se uvijek nađe ljudi, koji će rado kupiti dobru knjigu. Zato vrijedi istražiti, kakve se dobre knjige mile tim čitaocima. Eto i u ovome članku nekoliko riječi o tome pitanju.

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

(Nastavak)

Jednostavna priča koja se ponavlja svaki dan

6

»Hajde, ti mala, evo ti svijetla, pa da mi svršiš danas ovo. Jer ako sutra ne dobijem novaca, nema ni jela. Hajde.« To je majka rekla ni milo ni žustro. Rekla je. Arinino snatranje što ga je volila iznad svega, prekinuto je ipak grubo. Grubom zbiljom.

Dani se nizahu svi međusobno jednaki. Dani proboravljeni u ovoj dosadno namještenoj sobici, polusvijetloj i nalik kakvom zapuštenom kavezu. Arina je malo spremala, malo bockala iglom, malo skoknula do sitničarije. Bez košarice, jer to malo mogla je uvijek donijeti i jednom rukom. I majka je radila. Ali njena nervoza i glavobolja učiniše od ove žene nasrtljivu, izlomljenu, nesnošljivu i bijesnu amazonku. Vikala je na jedinicu često. Poslije bi se pokajala, ali ipak nije htjela barem jednom srdačnom riječi utješiti ovu šutljivu i povučenu djevojčicu. A kada se opet zbog najsitnije kakve stvari razbjesnila, bezobzirno bi stradala i opet Arina. Jer ona bijaše tu u blizini.

Odmicali su dani i žurili su. Nedovoljna i slaba hrana oslabila je ove dvije žene koje je i rad iscrpao. Majka je sedmično po dva i tri dana ležala sva slomljeena nemoćno u krevetu. Arinin pak rad bijaše mnogo, mnogo nedovoljan.

Jednoga dana, dvije godine nakon očeve smrti, Arina je kao uvijek zgrbljena uz prozor bockala po bijelim još neopranim čistim košuljama tuste glomazne gospođe, vlasnice trgovine ručnih radova. U hodniku zatoptaju koraci. U sobu uleti majka. Bijes joj prodiraše iz očiju i iz svega lica.

»Što ti nešto prtljaš na svoju ruku? Susjeda mi reče, kako si staroj trgovkinji rekla, da ćeš jeftinije raditi samo da sav posao dade tebi. Što se ti miješaš u ono što te ne spada? Ima da radiš, a ja ću sve pogoditi. Ti blesava radoznalice.«

Još je izletjelo nekoliko neprijatnih riječi, a onda zavlada nesnosna tišina. Arina, ona je htjela da radi jeftinije za malenkost, a pod uvjetom, da tusta trgovkinja sav posao dade njoj. Arina je već sada intenzivan i umarajući rad htjela povećati samo da dođe do što veće zarade koja bi još

uvijek bila malena. Ona sebe nije štedjela. Htjela je ugoditi majci. A ova je grdi. To nije shvaćala.

Petnaestogodišnja djevojčica stisne zube, upre oči pokunjeno u namreškano šuštavo platno i počne življe bockati, i brže, brže.

Tek su prošla tri dana. Majka, sjedeći nijemo uz peć s vlažnim povezom oko čela, vrtjela je nervozno očima uokolo. Njeni živci su mnogo popustili. A ipak Arina je svoju majku oduvijek voljela. Pogotovu sada otkako je nestalo oca i brata. Na sebe je posvema zaboravila, žrtvovala se kolikogod mogaše, samo da majci bude lakše. Ali ova je tu ljubav izrabljivala. Voljela je svoje jedino dijete, ali suviše malo i suviše neodređeno, a da mu olakša pregalački teški život.

Svakoga je dana djevojka pola sata šetala. Kakve li razlike između toga požudnoga srkanja svježeg zraka i onih svečanih pohoda s ocem u kazalište ili s majkom, ondašnjom majkom od pred preko dvije godine, k slastičaru! Ovo sada bijaše minimum nužde, a ono onda . . . zabava, jeftina ali slatka.

Arina je, uvučena u grubu crnu haljinu, koracala. Ne obazirući se i ne gledajući ni na koga. Blijedo voštano lice zacrvenilo bi se pred suncem. Kroz nabrekle purpurne nozdrve srkala bi u se svjež zrak, treperila je tankim usnicama stišćući od navike zubima, a kroz smeđu, posve malo valovitu i suhu kosu strujao je topli vjetar brkajući i zaplećući odijeljena vlakanca.

Ili bi namršteno ali zadovoljno zurila pustim ulicama, kaljužavim i staklenim od prosute vode što je kapala i curila odozgo. Vodenast snijeg zapljuskivao joj licem, crni kaput postao je sprijeda bijel i posut krupnim vodenastim biserima. Kroz šuplje cipele šuljala se oko stopala voda, gmecava. I pištala bi tiho, posve tiho. Arinu je sve to zabavljalo. Ona se radovala što su dugi automobili tako sjajni i čisti. Izloge je sada mogla mirnije promatrati. Pred njima se pružila sva širina puste ulice. Po koja ispitljiva primjedba dokonih prolaznika ustrepterila bi njenu jednoličnu unutrašnjost, ali bi uvijek bezglasno odvrnula glavu. Otegnut zvuk truba i zvonâ, divlji hod automobila i tramvaja koji se drmaju i cvile, osamljeno izvikivanje prodavača novina, stisnuti šapat zbliženih ljubavnika, koji su prolazili, pa onda pogdjegdje još koji najrazličitiji šum. Sve to unosilo je u njenu beskonačnim bockanjem šuštavog platna zamrlu dušu novo raspoloženje života, vesele i svijetle promjene. Veselije bi zatapkala opranim večernjim asfaltom.

Sama djevojka, puna užežene nove jeftine radosti, lutaše dugim rasvijetljenim ulicama. Zaželjela bi kojeg trenutka i slatki kolač od čokolade. Osjetivši vlažnu cipelu i čarapu i sve vlažno oko sebe, rado bi tu mokrinu zamijenila srdačnom toplinom. Ali hod ne bi sada dala nizašto. On je u ukočene mižiće unosio nov život i novu snagu.

7

Šesnaestgodišnja Arina opet je išla, uvučena u grubi crni kaput, proljetnom ulicom. Uz nju je istim tempom išao malo viši gospodin otmjena izgleda. Nešto joj je govorio, ali ona bi samo po kojiput klimnula glavom u raznim smjerovima. Išli su. Pred jednom slastičarnicom stanu. A zatim

uđu. Arina se sjeti zlatnih prošlih dana. Nakon tri godine prviput osjeti u ustima slatkoću kolača! Pa onda prava, prava, ljudska bijela kava! Ona je gotovo zaboravila na njen raskošni ukus. Pa jedan pravi nepatvoreni kakao liker, smeđ poput glatkog furnira. A zatim žarkocrven liker od vanilije. U djevojčinoj je glavi nešto zašumilo, opojno i vrtoglavo. Uz nju se ukočeno smiješio ulašteni gospodin, koji je samo promatrao njeno čisto glatko lice, pravilni nosić, i čelo, i kosu, i cijelo tijelo. Uživao je u izazovnom djevojčinu raspoloženju. I nije htio da ga brzo nestane. Liker, pa još, još. I kolači. Dugi niz raznobojnih kolača: debeljuškastih, crnih i bijelih, visokih i plosnatih, mekih i crnih poput mahagonija. Jela je kolača do sitosti. Užarenih je očiju guckala ljutkasto-slatki liker.

A odnekle, daleko iz druge ili treće prostorije, dopiraše melankoličan zvuk glazbe. Ona, nezaboravna njena melodija... Melodija koju je jednoć negdje čula i koju nije mogla zaboraviti.

A vani bilo je toplo, vruće. Unatoč večeri. U Arininim su očima sve svjetiljke bile obavite mliječnim kolutom što se protanjio i rasplinuo u daljini. Podatno je naslonila svoju meku ruku, obavijenu u grubi crni rukav, o tvrdu ruku svog nepoznatog pratioca. Ona je naivno, pitomo išla uza nj. Išla je, išla i koracala poslušno. Nemoćno je ušla u kuću. Ovom kuštravom glavicom vrzlo se još živo sjećanje na kolače, i liker, i pravu gustu bijelu kavu. Kavu bez vodenastog mlijeka. Pravu i nepatvorenu bijelu kavu sa žućkasto zaprženim pecivom; mekim, toplim i bijelim pecivom.

Sjela je na meki i namirisani otoman. Sjela je i umorno je legla.

Baršunasta nevina šesnaestgodišnja sirota Arina.

8

A kada je kasno noću, praćena ulaštenim gospodinom, zaplakanih očiju, uletjela u dosadno namještenu hladnu sobu, čula je da majka ne spava. Nije izrečena ni riječ. Ujutro tražeći po džepovima svog grubog crnog kaputa maramicu, naiđe na zgužvanu veliku banknotu. Uplašeno pogleda majku.

»Čije je ovo, mamice?... Ali da, sjetila sam se. Odmah idem. Možda pogodim onamo. Da povratim.«

Kroz skupljene zube nagrešpana žena piskutne samo jedna promukla riječ:

»Budalo.«

I surovo istrgne banknotu. Pogleda začuđeno mlade oči i uz tvrdi smiješak turi novac u duboki džep zamazane šarene pregače.

*

Arina je bezazleno djevojče. Sa šesnaest proljeća. Ona nije znala zrelo misliti o onom što se s njom dogodilo. Tek: bilo je — lijepo. I ugodno. A majka je nije grdila. Jer inače je majka grdi za svaku sitnicu. Ono što je u sebi osjećala, poslije one proljetne večeri, kao sramotno bilo je za nju mnogo neshvatljivo. Nikada, nikada nije o takvim stvarima razmišljala. Trebalo je najprije učiti. Tata je na to strogo pazio. Pa onda kazalište, kino, igra i šetnje. Oh, toliko toga. A poslije duga i oštra bol: bez brace, bez tate. Počela je shvaćati, da je za majku sudbina bila previše bezobzirna, a da bi je ona bez štete po svoje zdravlje mogla podnijeti. Trebalo je danima i noćima, uz zahukani ili uz otvoreni prozor, neumorno bockati dugo šuštavo platno. Da se uzmogne živjeti. Mama je na to strogo pazila. Samo najjadnije živjeti. I ništa iznad toga.

A sada, nakon više od tisuću takvih pustih tvrdih dana, njoj otmjen gospodin nudi kolače od kakaoa i čokolade. Nudi joj likere i prave bijele kave. Svega kolikogod hoće. Muti se proljetna glavica, opaja se proljetna vedrina. A majka, njena prava jedina mama, tura novac u svoj džep i sve tako učinjeno odobrava. Zašto? Zar ne zato, da se do sita najede? Da se umiri i da pokuša ojačati oslabljene živce?! Ali svakako: Arina ipak još bocka i bocka. Iako manje, ali ipak bocka. A predveče izlazi na šetnju. Uvijek istim putem. I često susreće onoga gospodina. On je uvijek savršeno uslužan i fin. (I spretan.) Nudi joj i kolače i liker, ali Arina brzo odlazi kući. Priča mami sve. Jela je i kolača, puno. Sita je. Mama će pojesti i svoju i njenu večeru pa će biti sita. Arina je zato presretna. Posiže u džep. Nagrešpana žena požudno gleda. Prevrće rukama ispod široke zamazane pregače. I žvače posljednje zalogaje večere. Arina oprezno izvlači u papiru: iznenađenje — kolači!

»Evo, mamice, i tebi dva kolača.«

??

Arina sja od radosti. Mamu je obradovala. U to čvrsto vjeruje. Nagrešpanu ženu to raduje? Ta gdje je novac? Piskutne:

»Budala.«

I zarine svoje požutjele zube u jelo već zaboravljenog okusa.

9

Opet je Arina šetala ulicom. Sjajnom, bezbrižnom i varljivom. I prišao joj je čovjek. Drugi. Bijaše ulašten, otmjen i ukočen. Ugledala ga je, jer se nametljivo postavljao uz nju. Dobacio bi po koju riječ; Arina im je, bez duljeg promišljanja, priznavala duhovitost. No uistinu te riječi bijahu prokušane fraze ovješene o otrcanu udicu koja hvata lijepe i mlade, ali neiskusne sirote svih staleža.

Arina bijaše svijesna svoje nedotjerane nošnje. Sve osim glave bijaše na njoj neuglađeno. Široka besformna haljina nezgrapno sakrivaše svježe oblike. Ali djevojčino lice govoraše suviše jasno. Svilena put, smeđe obrve povrh bliještavih očiju, kuštrava uređena kosa pored vlažnih, dugih i finih karanfilovih usnica stvaraše besprijekornu simfoniju klasično vedre pojave.

Bijaše ulašten, otmjen i ukočen. Kao i onaj prvi. I prema njoj isto onako obazriv. Takva pojava i takve kretnje sugerirale su joj, a ona se protiv otmjene spoljašnje sugestije nije znala braniti.

Nakon šest časaka išao je on u istoj liniji s njom. Ponudio joj je u namirisanoj slastičarnici i mekih kolača i krhkih sladunjavih bonbona. Opojna toplina elastičnih naslonjača, purpurnih kao zrela makova latica, duga debela zrcala, mlazovi svijetla što dopiru u dugim kompleksima iz zidova, i pobožno hodanje ovuda, i prigušeni, daleki, trenutni zveket porculana.

(Nastaviće se.)

P R E G L E D

PERIPETIJA IDEALIZMA U ITALIJI

Povodom filozofskog kongresa

Čitateljima je Hrvatske Prosvjete već poznato razvijanje idealizma u Italiji osobito zadnjih godina, te mentalitet suvremenog talijanskog filozofskog nastojanja.1) Kako je idealizam stekao više pristaša nego ijedan od modernih filozofskih sistema, tako je i u Italiji našao zgodno tlo za svoj kratkotrajni uspjeh. Visoka je idealistička spekulacija istom kasno prodrla u Italiju, u drugoj polovici 19. stoljeća, a raširila se tek od god. 1900., zaslugom dvaju svjetskih filozofa: B. Crocea i G. Gentilea, potonjeg najvećeg talijanskog idealista, najzasluženijeg za raširenje idealizma kod Talijana. Ona je doista u svojoj apsolutnoj dijalektičnoj formi jedna grana velikog stabla njemačkog idealizma koji je uspio da se aklimatizira ispod vedrog talijanskog neba. Upravo ovakva filozofija proživljuje u Italiji u zadnje doba čudne peripetije; sada pobuđuje neobičan zanos svih, sada opet pada u nemilost i promišljenu bezbrigu.

Kant je prvi postavio temelj idealizmu a Hegel ga je usavršio. Transcendentalni idealizam Kanta priznaje samo subjektivni metafizički svijet univerzalnih pojmova i apstraktnih istina, dok niječe svaku mogućnost realnog svijeta. A Hegel nastoji da svlada taj agnosticizam koenigsberškog filozofa. S pomoću Fichteove i Schellingove spekulacije dolazi do pojma Apsolutnoga u kojem je sintetizirana i nepoznata »stvar u sebi« i subjektivni spoznajni »Ja«. Tako osniva objektivni idealizam koji se, s pomoću evolucionističkog razvoja teze, antiteze i sinteze ostvaruje u *objektivni* (moral) i *apsolutni duh* (umjetnost, vjera i znanost).

U 19. se vijeku sa V. Giobertijem talijanska filozofija hoće da prilagodi njemačkoj, ali tek djelima Vere i Spaventa postaje izrazitijom. Gioberti je rekao ne drukčije nego Hegel: misliti je stvoriti, što poslije popunja principom: provare è creare. A, jer je bitna oznaka mentaliteta »dokazati«; problem će njegovih učenika biti: »dokazati stvaranje«. To je učinio Spaventa. Stvoriti je apsolutna realnost; stvaranje se dokazuje Mišlju. Dok mislim, stvaram svijet koji nije ništa drugo nego Misao. Ovaj je pojam u svem svojem neizmjernom bogatstvu plod Hegelove Logike. Ovako sam Spaventa rezonira: »Ja se ne razlikujem kao misao od bića; pa propadam kao misao u biću; ja sam biće.« G. Gentile osvjetljuje bitni elemenat hegelijanizma koji je već njegov učitelj Spaventa naglasivao, te postaje začetnikom apsolutnog idealizma. Ali već nastojanja talijanske filozofije, kao i ona evropske, kreću prama nekoj nauci apsolutne imanencije koja bi, kao i apsolutni idealizam, bila u isto vrijeme pravi i apsolutni pozitivizam.

Ako sada pogledamo nauku apsolutnog idealizma i sjetimo se skupa sadanje političke situacije u Italiji, neće nas nimalo začuditi onaj žestoki udarac koji je talijanski idealizam morao da pretrpi. Apsolutni naime idealizam ispovijeda autonomiju razuma koji sam stvara svoj predmet, slobodno ga proizvodi i poznaje vlastite ideje. Jedina su realnost ove ideje; one su jedno što i ona. Dakle ideja opstoji u koliko se aktualno pomišlja, a i predmet opstoji u koliko ga ona aktualno pomišlja. Logično slijedi: negacija bilo koje realnosti, negacija dualizma, mnoštva predmeta i subjekata, imanencija Božja u misaonim subjektivna; monizam.

Ovaj će apsolutni monistički idealizam Gentile definirati kao neku filozofiju fašizma, kao neku nacionalnu filozofiju. Fašizam je, kako je rekao ministar Giuliano, *totalitario*, univerzalan, obuhvata sve sposobnosti čovjeka, kako misao, tako i akciju. Ovo sve potpuno ispunja aktualizam; on je teorija i praksa, misao i akcija. No ipak fašizam nije ovisan o kojem filozofskom sistemu. Aktualizam filozofa Gentilea obuhvata sve filozofske sisteme; fašizam, kaže Giuliano, može da zadrži više filozofija. Gentile shvata, kako je fašizam u stanju da asimiluje razne filozofije. Tako je u VII. nacionalnom filozofskom kongresu u Rimu 1929. aktualizam na vrhuncu svoje moći i slave; potpuno triumfira. Pretsjeda sam G. Gentile, većinom drže referate idealisti, a nazočnost Vođe daje svemu neku službenu sankciju.

1) V. M. *Kniper,* Idealizam u Italiji. Hrvatska Prosvjeta god. XX. Br. 5.

Iza ovog velikog uspjeha moramo konstatovati, da se talijansko bistro nebo idealizma naoblačilo. Oluja se podigla već u aprilu 1930. prigodom famoznog govora P. Orana u Parlamentu, gdje napada idealizam, brani, i ako ne previše, naivni realizam, te nastoji da se izjavi, kako ne postoji nikakva službena veza između Gentilove filozofije i faišzma. Godinu kasnije imao je biti VIII. nacionalni kongres, ali se, odlukom Mussolinija i glavnog pronotora, odgađa za drugu epohu, da bi se što bolje pripravio. Prolazi 1932., ali u tišini. Tek 1933., pročuje se kao munja vijest koja poziva da se što u većem broju prisustvuje nekom »anti-idealističkom kongresu«, koji se pripravlja. Istom se osniva revija »La Sapienza« koja će javno pobijati monističku filozofiju idealista Gentilea i njegovo nepodnošljivo tiranstvo u fašističkoj i kršćanskoj Italiji. Ne samo to. U travnju 1933. drži se u Rimu III. internacionalni hegelski kongres bez ikakva uspjeha. Proti svakog očekivanja, ne pokazuje se ni Mussolini ni Gentile; a što je još gore, ni ministar javne obuke koji je morao da inaugurira kongres.

Sve je ovo dakle davalo naslućivati katastrofu. Apsolutni je idealizam, aktualizam skupa sa svojim autorom G. Gentileom pao u nemilost svojih ljubitelja. Brzo dolaze paralmentarne diskusije u kojima se izjavljuje inkompatibilnost idealizma sa načelima države. No zašto taj nagli preokret? Odgovor nam je vrlo lako dati. U času kad fašizam triumfira u Njemačkoj i brzo da zahvati čitav svijet, nemoguće je da idealizam ostane službenom filozofijom fašizma. To bi drugim riječima značilo da je fašizam produkt hegelijanizma, dakle »made in Germany«, dok je naprotiv eminentno rimski fakat. Apsolutni idealizam nije stalni oslon fašizma, bitno je individualistički i egocentričan, dosljedno vodi do divizje; on vodi akciju i očituje se u njoj. Ali je nemoguće i pomisliti da G. Gentile vodi Mussolinija u Italiji; Vođa je onaj koji upravlja pokretom.

Nego, još je veće razočaranje prouzrokovao idealistima VIII. kongres. Nažalost bilo je vrlo kratko vrijeme da se priprave tako opsežne teme: Filozofija i nauke, Filozofija i politika, Filozofija i škola. Inauguran je 24. listopada prošle godine pod pretsjedanjem F. Orestana, člana Talijanske Akademije. Zapinje nam odmah za oko izbivanje idealista. Ne vidi se Gentile a ni P. Gemelli, uopće je malo nazočnih. Počinje F. Orestano svojim referatom. Govori o prostoru, vremenu, supstanciji, uzroku, efektu i zabacuje tezu Kanta, idealiste i njihov apsolutni subjektivizam. Ako je realizam još problematičan, ono ipak ide više prema stalnosti. Tako u rukavicama otpušta idealizam i naznačuje nam ravnanje novog mentaliteta. Slijede zatim mnogi referati. Samo ću spomenuti profesora Troila, koji referira o problemu Realnog. Uz živo odobravanje izjavljuje da je idealizam bio slijep prema realnosti, da je osiromašio i svršio. On pristaje uz apsolutni realizam. Jedini, uz mrmorenje i protestiranje mnogih profesora, francuski Isusovac P. Boyer koji, čini se, nije shvatio cilj novog kongresa, naglasuje neovisnost filozofije o znanosti.

Sutradan gosp. A. de Stefani govori o Filozofiji i politici. Govorio je uistinu o duhovnom i etičkom karakteru fašističke države. Italija je svoje moralne norme primila od svoje duge tradicije; u skladu s katolicizmom, fašizam hoće da se usavrši u nacionalnom životu.

Treći dan P. Orano predaje, iako sasvim neznatnom filozofskom spremom, o Filozofiji i školi. Ipas ubira burne aplauze, koreći žestoko zlo naneseno mladim generacijama. Poziva natrag probleme života, smrt, religiju, Boga, realističko rješenje. Kategorično tvrdi duboku razliku između fašizma i individuuma koju je idealizam kušao zanijekati.

Ovim je VIII. nacionalnim kongresom čisti i apsolutni idealizam na svojoj smrtnoj postelji žalosno svršio, a aktualni se mentalitet talijanske filozofije zaputio k filozofiji nekog realizma. Kakav će biti taj realizam, vrijeme će pokazati. Stalno je da sistem idealizma već počinje da pada, te kao i drugdje tako i u Italiji, mora da prepusti svoje mjesto vječno suvremenom tomističkom realizmu, objektivnoj istini, »zdravom razumu«. Idealizam traži da izolira čovjeka od milieua onog što ga okružuje, ili bolje ću reći, da ga baci u Platonovo carstvo drugog svijeta, ništa drugo u stvarnosti nije. Dok naprotiv »realizam promatra čovjeka onako, kakav u istinu jest: kao materijalno biće slično svakome drugom. Kao takav, čovjek mora imati, više ili manje, slični način razvitka kako ga imaju sva ostala tjelesa.«1)

Marcel Loje

1) Dr. H. *Bošković,* Problem Spoznaje; izdanje »Duhovnog života«, Zagreb 1931. str. 76.

LIRIKA GRUDE

U ovoj knjižici[1]) nalazimo deset suradnika. Njihova imena abecednim redom jesu ova: Ivo Balentovič, Gabrijel Cvitan, Danilo Čović, Stjepan Hrastovec, Jeronim Korner, Kamilo Križanić, Zvonimir Kuhar, Ivo Lendić, Zlatko Majtin, Vinko Nikolić. Njihova se dob kreće između dvadeset i trideset godina. Ujedinili su se na vrlo simpatičnom programu: da osjete i opjevaju značenje sela i seljaka. Iz uvoda Kamila Križanića saznajemo, da je negativan povod tomu grupiranju dao »proces jednoga književnog debakla u našoj suvremenoj književnosti«. Kao sinovi seljačkoga naroda opazili su, da našoj stvarnosti ne odgovara zastava Krleže, pod kojom se bori »jedna generacija, koja je ostarila prije, nego se je ogledala«, kao ni imitacija Vladimira Nazora. »Nakon ove agonije«, veli g. Križanić, »dolazi, evo, svježi vjetar s naših domaćih brda u pjesmi jutarnjoj seljačkih domova.«

Program bez sumnje lijep i zamaman. Samo hoće li se naći dovoljno snažnih umjetnika i boraca, da ga ostvare? Kada sam god. 1928. prvi puta organizirao suradnju za almanah »Selo i Grad«, imao sam pred očima program prilično sličan ovomu, što ga sada propovijedaju pjesnici, koji su se okupili u »Lirici grude«. Šta više, sedmorica su tih pjesnika slali svoje pjesme »Selu i Gradu«. No meni se učinilo, da bi neki od njih bili slali svoju suradnju i drugim almanasima s oprečnim programom, jer se nijesu previše naprezali da prodru duboko u seoski i gradski život. Još se ne mogu otresti toga dojma ni danas čitajući neke stranice u »Lirici grude«.

Zajedničko je obilježje svih tih pjesnika iskrena ljubav prema selu. No kod toga se opažaju slične pojave kao i kod domovinske ljubavi. Mnogi rodoljubi ne će da vide u svojem narodu nikakvih slabosti ni pogrešaka, nego previše idealiziraju njegovu prošlost i sadašnjost. Drugi opet znadu, da su dužni gledati svoj narod realno i ljubiti ga, bio on u slavi ili u sramoti, bila njegova prošlost neznatna ili slavna.

Pjesnici »Lirike grude« padaju gdjekada u romantiku. To se vidi u Kamila Križanića, koji u pjesmi »Ljeto gradske djevojke« crta opreku sela i grada u ovakvoj antitezi: gradska djevojka imade upale oči i beskrvne usne i »dala bi sebe za takt modernog plesa«; naprotiv seoske »žene rumenih obraza nose jelo« i veselo pjevajući »odlaze stazom na livade«. Čemu ovakva jednostranost u karikiranju grada i u poljepšavanju vanjštine sela? Možda na selu imade manje rumenih obraza nego u gradu, pa ipak to nije nikakvo svjedočanstvo protiv sela. Još više romantike nalazimo u zanosnoj Kornerovoj »Pjesmi seoskog sina«, u kojoj sve kao da pršti od izmaštane metaforike idealiziranog seoskog života. Nešto takvih nerealnih iluzija imade i u »Pismima iz velikog grada« od Zlatka Majtina. Ovakvo je shvaćanje sela još neprodubljeno. Nameće mi se misao, da jedan dio tih pjesnika promatra selo pod vidom svojih đačkih dojmova. Grad znači za njih napor u školi i stradanje u materijalnoj borbi za opstanak. Selo im naprotiv pruža školske praznike, odmor i bezbrižno maštanje. Kod njih dakle seoska idila nije još doprla ni do shvaćanja staroga Teokrita, koji je bio nezadovoljan gradskom hiperkulturom svojega vijeka te se utekao veličanju pastira i ratara.

I sam seoski pejzaž gledaju neki pjesnici »Lirike grude« okom gradskoga izletnika, koji u časovima odmora dolazi izvana na selo i uživa u talasanju žita, u oračima, koscima, javljanju proljeća i drugim idilskim raznježenostima. Najbolji je pejzaž Hrastovčeva pjesma »Oranice u jutro«. Tu doživljavamo u ekspresionističkoj simbolici i pored nešto ukočenih linija i kretnja svježinu i pravu realnost seoske neposrednosti. Naprotiv Jeronim Korner, koji ima inače najvirtuoznije stihove i najsnažniji zamah čuvstva u ovoj zbirci, zapada u romantiku, kada pjeva:

»Umrijet ću jednom sred žita, što zrene,
ko mrak ispijen od sunca.
Grlice bijele ljubit će mene
i bijela nebeska runca.

Umrijet ću tiho sred klasja žuta,
lepršanja grlica tužnih i nježnih.
Oblaci bit će posljednjeg puta
bestjelesno laki i snježni.

»Volio sam oblake lake i bijele
i nebo beskrajno, plavo.
Volio sam grlice nježne i bijele
i polja, što odišu zdravo.«

To bit će natpis na mojemu grobu...« itd.

Drugi su pjesnici »Lirike grude« mnogo realniji i dublje srasli sa selom. Tomu je najočitiji dokaz Lendićeva »Pjesma o očevim rukama«. Bez poljepšavanja, bez pretjeravanja i slatkastih ugođaja proživljavamo silnu snagu seljaka, koji prstima melje zemlju, da gladnoj djeci dadne koru kruha, i koji sklapa nespretno ruke, da se pomoli Bogu. Ta bi Lendićeva pjesma bila gotovo klasično savršena, da ono spominjanje »jedinog bogatstva« u posljednjoj kitici nije pretjerana hiperbola, a ono davanje »krvi svoje ispod grla« svakidašnja proza i patos. Realno se gledanje vidi i u Balentovićevim »Zimskim razgovorima na selu« i u Cvitanovoj pjesmi »Zemlja se budi« i u Čovićevim »Opancima moga djeda« i u Kuharovoj satiri »Seljački sin u gradu« i u Nikolićevoj idili »Gorak je zemje kruv«. To nijesu plandovanja đaka ferijalca ni pohodi gospodina, koji vidi samo pometene sobe i zdravu i rumenu čeljad nego su to zanosi i tugovanja ljudi, koji nijesu nikada izgubili organske veze sa selom. Za njih nije selo sanatorij, u kojem će liječiti narušene živce, nego izvor narodne snage, pretstavnik poezije rada i napora, čuvar vjere i poštenja i ujedinitelj prošlosti i sadašnjosti, zemlje i neba. Oni dobrim dijelom prikazuju selo ne samo u odmaranju, nego i u naporu.

Pjesnička je forma u »Lirici grude« gdjegdje vrlo nesavršena. Lendić, koji je inače ugođajima i frazeologijom daleko od naturalizma, postaje banalan, kada govori, kako magarac »put doma hitro strmom stazom praši«, ili čak neukusan, kada veli o istoj životinji: »Kad krepa, crkne ne bolujuć dugo...« Zvonimir Kuhar je zagrebačke dućanske germanizme »lager« i »šlager« upotrijebio čak za to, da poveća mnoštvo srokova. Hrastovec prenosi u liriku zagrebački žurnalistički barbarizam »ponosan na svoj posao«. Korner govori o »globu« i »memlji«. U pravljenju srokova griješe svi osim Križanića, koji razborito upotrebljava srok, gdje mu sam dođe. Griješe Lendić i Korner, koji pokazuju najveći talenat u ovoj zbirci. Griješe Kuhar i Hrastovec, koji inače najviše paze na to pjesničko sredstvo. Za srokove vrijedi pravilo, da moraju biti dobri ili neka se pjesnik ne služi njima. Mi se ne možemo odreći savršenstva, do kojega nas uzdigoše Matoš i Nazor. Novi su pjesnici doduše izvojštili sebi pravo da se koriste u većem obilju slobodnim ritmom i razriješenim stihom, ali to ne znači, da smijemo uši čitalaca vrijeđati ovakvim srokovima: cigare — zažare, o snu — u dnu, razabiru — umiru (Balentović); nespavanja — nadanja, haljina — daljina, telaca — baca, crvenim — zelenim, njenome — bijelome (Cvitan); rabotu — subotu, gospodara — pohara (Čović); skriva — blagosiva (Hrastovec); istina — pričina, djevojčica — lje-potica (Korner); donosi — nosi, šapuću — papuču (Kuhar); drhtale — dale, bez išta (bez se slaže s genitivom!) — ništa (Lendić); razlio — raznio, prekrio — pokrio, pokriva — siva (Majtin); proljeća — sjeća, (Nikolić). A to nijesu svi loši srokovi iz ove zbirke.

Specifčan je elemenat u lirici afektivno duševno raspoloženje, u kojem se mašta igra spontanim naviranjem slika, a misaoni su i osjećajni procesi lagani i duboki. Desetorica pjesnika, koji se pojaviše pred nama u pjesničkom — sit venia verbo — stadionu, nalaze se gotovo u jednakoj liniji napredovanja. Odmakli su naprijed Korner, Lendić, Cvitan, Nikolić i Kuhar. Kod Cvitana kao da već sada vidimo do kraja njegovu sposobnost usavršivanja, koja nam se ne čini previše opsežna. Korner i Lendič imadu pred sobom još velike mogućnosti za jačanje talenta. Vinko Nikolić i Kuhar pokazuju također vrline, koje mogu biti jamstvo sve boljim budućim uspjesima. Nikolić iznosi realne osobine šibenskoga pejzaža i društva: lozu, bajame, višnje, krčenje kamenitoga tla, višnje, suhi kruh sa smokvama, vožnju na čamcu, čitanje Kačića. Kod Kuhara valja pohvaliti naročito, što je on prekinuo monotoniju ugođaja, koja se inače provlači kroz cijelu ovu zbirku, pa je umio da »Liriku grude« obogati i satiričkom žicom.

Lirika sela, koja je u nas još uvijek u povojima, dobila je lijepih prinosa ovom zbirkom, a možda još više poticaja za dalje usavršivanje. Izvan ove zbirke nalazimo boljih primjeraka takve lirike u Kornerovim zagorskim motivima, u Meštrovičevim idilama »Moj mlaji brat« i »Podne na ledini«, u Devčićevu »Povratku iz kravarskih vinograda« i »Zimi« i u nekim Tadijanovićevim pjesmama. No sve je to još premalo. Dalji će razvoj pokazati, koji su pjesnici samo slučajno ili radi mode zalutali u ovo područje, a koji su srasli s njime cijelim

[1]) Lirika grude. Izdanje »Omladine«. Zagreb, Matičina ul. 2. Uredio i popratio napomenama dr. Mile *Starčević*.

svojim bićem. Lirika sela može da se izrodi u površnost, monotoniju i u maniru, ako njezini zastupnici ne pođu dalje od vanjskoga promatranja seoskih ljudi i krajeva. Treba se otkinuti također od političkih parola i od žurnalističke reportaže. Pred nama iskrsavaju mnogobrojni i opsežni problemi. Jedan mladi pjesnik izjavio je jednom preda mnom, da je sramota, što mi, seljački narod kat' eksohen, nemamo još ni svojih Georgika. Poezija radnoga naroda ostala je u nas još uvijek na Hektorovići i na Reljkovićevoj didaktici. Barem poezija širih dimenzija. Shvaćajući seljaka kao vjersko, etičko, nacionalno i socijalno biće imadu naši pjesnici priliku da obogate književnost novim proizvodima, koji će obrađivati samostalnije teme i predstavljati originalnije umjetnine. Selo nije samo građa za idilu, nego i za tragediju, komediju, ditiramb i mnoge nove, naslućene i nenaslućene forme. Najbolji dokaz, da je takva poezija potrebita, jest taj, što se na različitim stranama utiru putovi njezinu stvaranju. Zajedničkom suradnjom teorije i prakse mogu se postići golemi uspjesi .A najveći bi uspjeh za nas bio u tom, kad bismo dobili ne samo novu literaturu o seljaku, nego i za seljaka. Zasada se i u »Lirici grude«, kao i u drugim sličnim pokušajima opaža, da su to umjetnine za školovane ljude. Ljubav prema seljaku nameće našim pjesnicima dužnost, da pored seoske lirike za inteligenciju pokušaju ujediniti prvorazrednu umjetnost s najjednostavnijim i najrazumljivijim pjesničkim izrazom i da tako stvore produbljenu književnost za najšire narodne slojeve.

Petar Grgec

MATERIJALISTIČKI NAZOR NA SVIJET

Poznata je činjenica da se sistemi o pojedinim filozofskim problemima međusobno sukobljuju, pa se čini kao da je prirodno čovjeku zalaziti u ekstreme, dok se prava istina nalazi u zlatnoj sredini. Govorili su stari, da je istina teška i rijetki su oni koji potpuno dolaze do nje, pa radije polaze ili prama jednoj ili prama drugoj strani, dok im sredina neprestano izmiče. Tu interesantnu pojavu nalazimo u našim danima u pitanju naziranja na svijet, gdje se sukobljuju dva sasma oprečna sistema, idealizam i materijalizam. Jer dok prvi postavlja ideju kao prvi uslov i osnov svega, drugi se tako privezuje uz materiju, da potpuno isključuje svaku ideju. I danas ta dva tako oprečna sistema imaju svojih pretstavnika kod suvremenih mislilaca, polemizirajući jedan protiv drugoga i dokazujući jedan drugome neispravnost stanovišta.

Pozicija idealizma svakako je povoljnija pa, makar da se u ovim zadnjim danima osjeća sveopća reakcija protiv toga sistema, ipak on može da nabroji par pretstavnika koji zaslužuju ime učenjaka. Osim toga, kod njega možemo naći bar nešto stvarne istine. Uza sve svoje nastranosti i neobično čudne dedukcije kojima bi htio dokazati stvaralačku moć ljudske misli, ipak ovaj sistem ima u sebi nešto što čovjeka privlači: prvenstvo ideje nad materijom. Kad on ne bi u tome polazio u ekstreme, tada bi nam se njegovo tumačenje moglo i svidjeti, i mi bismo u njemu vidjeli simpatično naglašavanje ideje, koja, hoćemo nećemo, ima prvenstvo u svemu, jer je oslon svega onoga što postoji.

Ali, kad je govor o materijalizmu, tom najbjednijom sistemu koji je ikada mogao da izmisli ljudski um, tada se mi nalazimo pred tako naivnim i mizernim nazorom o svijetu, da uistinu ne vidimo ni jedne ideje koja bi nas zadovoljavala. Svesti cijeli sistem svijeta na materiju; kazati da je materija prva i zadnja u svim intelektualnim, umjetničkim i kulturnim pokretima; ne vidjeti ništa drugo iznad one grube materije koju možemo materijalnim osjetima doticati, svakako je znak siromaštva duha koji nije u stanju da se dovine do nečega višega i idealnijega. Upravo, u ovom sistemu bi se pokazivala ona slaba strana naše prirode koja ne može da vidi dalje od sjetila pa, uronjena u materiju, nema snage da se podigne iznad prolaznosti i dođe do spiritualnoga i vječnoga.

Nećemo se zato čuditi što danas ne nalazimo jačih pretstavnika ovoga sistema. Svi pronicaviji duhovi uviđaju da materijalističko rješenje upravo ništa ne riješava, i ono može zadovoljiti samo prosječne ljude koji se niti ne bave ozbiljom filozofijom. Zato, dok krupniji intelektualci, pa i oni izvan skolastike, kao Bergson, Driesch, oštro kritikuju materijalizam i posvećuju svoje duhovne energije pobijanju ovog neodrživog stanovišta, opažamo da se ovaj sistem raširio danas među masom koja ne misli. Aristotel je običavao kazati, kako se vulgarna čeljad ne zna izdići nad sjetilnu spoznaju, pa misle da je sve u onome što očima vide. Zato je materijalizam sa svojim tvrdnjama, da nema ničega iznad sjetilnosti i da je nekorisno govoriti o nekom nevidljivom svijetu, kad se možemo zadovoljiti onim što nam je blizu i što svagdano kušavamo, veoma prikladan sistem za prosječne slojeve i uopće za ljude koji ne vole mnogo misliti, pa se zadovoljavaju samo time da udobno provedu svoj vegetativni život, uživajući u materiji, tom svom konačnom cilju i konačnoj sreći.

Neće nas začuditi ako ne nailazimo u njihovim djelima na onu strogu i naučnu metodu koja je najglavnije obilježje svakoga pravoga filozofa. Kao tipičan primjer jedne takve materijalističke plitkosti može nam poslužiti djelo koje je nedavno izašlo prevedeno na hrvatski a raspravlja o historijskom materijalizmu te mu je cilj da nam dade zaokruženi i obrazloženi znanstveni nazor na svijet.1) Karakteristično je da prevodioci i izdavači te brošure odmah na početku upozoravaju čitaoca da se radi o djelu koje je eminentno »znanstveno«. Sam čitalac će se lako uvjeriti o naivnosti ovoga djela, pa ću upozoriti samo na nekoje krupnije stvari.

Ko je imalo upućen u problem spoznaje, začudiće se kad vidi kako se ovo važno pitanje riješava. Doduše, od autora se ne može tražiti svestrano poznavanje ovoga pitanja, pogotovu ne u djelu koje je namijenjeno široj publici. Zato ne možemo ni očekivati od autora da nam navodi potanje, pa ni u glavnim linijama, sva rješenja koja su postavljena u ovom pitanju. Čak dopuštamo i to da se ne mora osvrnuti na stanovišta koja se protive njegovu gledanju, te bismo se u ovakovoj knjizi zadovoljili da nam je samo iznio i obrazložio svoje lično stanovište. Ali, kad autor djela navodi idealistički sistem te kad dalje u pobijanju tog sistema navodi materijalizam kao jedini izlaz iz neodrživog idealizma, tada on pokazuje da ova pitanja promatra sasma simplistički, te odaje nepoznavanje predmeta koje bi moglo čitaoca sasma lako zavesti u bludnju, kao da bi u povijesti filozofije postojala samo dva nazora na svijet koja bi se mogla izraziti: sve je ideja, izvan koje nema ničega ili sve je materija, nad kojom nema ničega. Prije svega malo je čudno kad naš autor promatra idealiste neograničenim i potpunim spiritualistima, kao da bi oni mislili da ne postoji drugo osim ideje i duha. Istina je, bilo je filozofa koji su došli do tako krajnih konsekvencija (Berkeley), ali kazati da svi idealisti misle tako, neistinito je. Ustvrdiiti zatim da je taj sistem neodrživ, zato što svojim očima vidimo materiju u kojoj se krećemo i od koje se hranimo i živimo, pa to smatrati kao neki znanstveni dobitak, pokazuje, doduše, čovjeka koji je zagrijan za svoj sistem, ali koji misli da se može znanost graditi jednostavnim tvrdnjama. Naročito je to bijedno danas, kad opažamo kako se pomlađuje i obnavlja realistički nazor na svijet, pa nije potrebno da se osvrćemo na skolastike da se uvjerimo, kako je realizam danas jedno od najaktuelnijih rješenja problema spoznaje i uopće gledanja na svijet. Dovoljno je kao dokaz navesti današnje filozofsko strujanje u Njemačkoj, gdje je fenomenologizam najjača struja, u Engleskoj na neo-relizam, u Americi na neo-realizam i pragmatizam i u Francuskoj na Bergsonizam. Sve te moderne struje, koje pretstavljaju danas suvremenu filozofiju, udaljuju se od idealizma i dolaze, bar u principu, malo pomalo do realizma, a nije im potrebno da prihvate materijalizam. Neoprostivo je zato neznanje našega autora koje se proteže kroz cijelo djelo, kad on u povijesti filozofije ne vidi drugo nego idealizam i njemu protivan materijalizam. Zato je njemu i kršćanstvo idealizam, zato mu je Aristotel pretstavnik idealizma, zato mu je Bergson koji je inače posvetio, da tako reknem, cijeli svoj život pobijanju idealizma, pretstavnik idealizma. Ovo primitivno pojednostavnjenje može da zavede čovjeka u bludnju, pa i one koji iskreno traže istinu. Autor se ne osvrće ni jednim slovom na kršćansku filozofiju. Međutim, kršćansku misao strpava, kao i Aristotelovu filozofiju, pod kalup idealističke struje. Kasnije, kad je govor o najvećem pretstavniku idealizma, o Hegelu, izlaže njegovu nauku i njoj nasuprot postavlja materijalistički sistem, koji bi genijalno riješio problem materije koju su zanijekali idealisti. Svrstava tako u jednu grupu mislioce koji su radikalno međusobno oprečni kao što je Aristotel i skolastici s jedne strane, a Hegel s druge strane, pa misli da je sve obračunano ako je obračunao s Hegelom. Ne zna, međutim, da je Hegel jedan od najvećih protivnika skolastičke filozofije.

1) *Thalheimer:* Uvod u dijalektički materijalizam. Zagreb, 1933.

Smijeh pobuđuju proizvoljne tvrdnje kojima Thalheimer nastoji rastumačiti, kako je nastao taj njegov konfuzni idealizam. Tako na pr. veli da je za vremena Aristotela i Platona »rad robova bio temelj države i gospodarstva« (str. 4.), pa se zato uzrok tom sistemu nalazi u »potpuno izgrađenom gospodarstvu s robovima kao podlozi grčkog društva« (str. 46). Na isti način je i kršćanstvo nastalo od potlačenih klasa. Nadalje veli, da za vremena Aristotela nije bilo interesa za pitanja prirode, već se taj filozof bavio samo pitanjem kako treba živjeti i kako treba državu urediti, a problemom kako je svijet nastao bavili su se samo pretsokratski mislioci (Tales, Anaksimander i drugi). Međutim, treba najprije upozoriti da pretsokratsko pitanje takozvanih grčkih fizika nije upravo pitanje kako je svijet nastao, nego više od čega je svijet sastavljen, a to nije svejedno. Jedino, ako tako postavimo pitanje, biće nam shvatljiva njihova nauka i razumjećemo njihove teorije o principima tjelesa. Kazati pak da se Aristotel nije bavio tim pitanjima, znači krajnje nepoznavanje njegovih djela. Istina je, Aristotel je na dugo obradio pitanja kako treba živjeti i kako treba državu urediti u svojim monumentalnim djelima o moralci i politici. Ali ta se djela ne mogu shvatiti bez njegovih važnijih i glavnijih traktata o pitanju prirode. Ako Aristotel nije obradio ovo pitanje, onda ne razumijemo što obrađuju njegovi traktati o fizici. Prema tome nema sumnje, da se Aristotel bavio istim onim pitanjima kojima su se bavili pretsokratski filozofi. Zato ih je i opširno u svojim djelima citirao i navodio njihovo mišljenje na mnogim mjestima, tako da danas crpemo njihovu nauku uglavnom po njegovim spisima. Tu nauku pretsokratskih filozofa Aristotel nije ni kompletno odbacio, nego ju je usavršio i upotpunio, spomenuvši kako su oni, kao početnici, došli tek do polovice istine koju je trebalo vremenom usavršiti. Zato s pravom smatramo Aristotelovo doba vrhuncem grčke misli u kojoj su usredotočene kao u sintezi sve istine prijašnjih vjekova. To pocrtavamo naročito zato što je poznato da Aristotel nije zabacio nauke svojih pretšasnika, već ju je, kao marljiv i savjestan istraživač, usvojio i usavršio. Zato ne može biti oprečnosti koju bi autor htio da nađe između Aristotela i njegovih pretšasnika. Dovoljno je samo malo zaviriti u prve stranice njegove metafizike, gdje izlaže na široko nauku grčkih fizika da se uvjerimo, kako Aristotel znači genijalnu asimilaciju vjekovnih tekovina grčkog napora u originalnoj i snažnoj sintezi. I nitko pametan, osim našega autora, neće ustvrditi da je ta sinteza mogla značiti nazadak, tobože zato što je to bilo robovska nauka idealizma.

U svojoj materijalističkoj maniji naš se autor ne boji da u nekim stvarima bude upravo smiješan i djetinjast, kad se, zabacujući općenito usvojene vrednote u povijesti filozofije, zagrijava za sisteme, koje svi danas zabacujemo. Tako na pr., dok svi znamo da su argumenti Zenona protiv činjenice gibanja i prostora jednostavni sofizmi, na koje se ne treba ni ozbiljno osvrtati, za njega ti argumenti nijesu »šala, nego se krije iza toga dublji smisao«. To bi pokazivalo kako se svaka pruga (linija) prije svega dade razdijeliti na beskonačne dijelove, uza sve to da ta ista pruga ne može biti sastavljena od beskonačnih dijelova. Zato će, misli naš autor, Ahil ipak stići kornjaču, makar da je ona beskonačno udaljena od njega. Usto se ne sjeća da u prvom slučaju uzima prugu matematički, dok je u drugom slučaju promatra u njezinoj fizičkoj naravi. Međutim, njemu je svejedno, i on se ne mora obazirati na to brkanje, kad mu je glavno da iz toga izvede svoj genijalni »dijalektički princip«, kojim će unijeti svijetla u cijelu ljudsku povijest.

I time bismo došli do neke *više forme mišljenja,* koja bi se izdizala čak i nad samu logiku. Zato će on postaviti ovaj »genijalni« princip na str. 87., koji glasi: »Ali zdravi čovječji razum nije najviši sudija u pitanjima nauke«. Uistinu, razum po autoru nije drugo nego funkcija materijalnoga mozga, nešto kvantitativno. Misao neće biti pokretač, kriterij istine. Konačni razlog postaviće se u golu materiju, koja je bez života, bez određenosti i bez racionalnosti. O ekonomskom će razvitku zavisiti napredak svih kulturnih vrednota.

Filozofija koju danas zastupa marksizam nesamo je antiintelektualna već je ona i antiracionalna. Upravo, ona je negacija filozofije, jer je negacija racionalnosti. Imao je pravo Aleksijev kad je rekao (Vie Intellectuelle, XXIII. 231—250) da je marksizam religija, ali religija koja se ne da nikakvim razlozima opravdati, makar se razbacivala neprestano znanošću. To je impulsivni pokret za osvajanjem pozicija u čovječanstvu koji nema ništa zajedničko sa znanošću, jer je zapravo negacija znanosti. Sistem naime koji se ne zna podignuti nad materiju; koji misli, da je sve usredotočeno u materiji; koji, konačno, postavlja materiju nad sve vrednote, nije drugo nego skup glomazne bezlične tvari bez ideje i bez obrazloženja. To je sistem koji niječe samoga sebe kad počinje govoriti o nekim nadmaterijalnim, umnim vrednotama. Zato mislim da imamo pravo kazati, da je materijalizam najbjedniji nazor o svijetu, upravo poniženje čovjeka.

H. Bošković

MUKA SPASITELJA NAŠEGA

Misterij dra. V. Deželića sina. Muzički dio od dra. B. Širole

Uvijek je bio apsurd davati u ruke uzvišeni misterij Muke Kristove profesionalnom glumcu bez obzira da li je on vjernik ili nije. To se naročito odnosi na ulogu Krista, Majke Božje, Marije Magdalene, Veronike i apostola. Dati ljepotu katoličkog misticizma, shvatiti njegovu dubljinu, osjetiti njegovu uzvišenost može samo jedan istinski vjernik. Istinski, velim, ne papirnati. Štaviše, baš u samo vrijeme izvođenja potreban je što uži kontakt s tim misterijem, kontakt ne samo meditativni nego i osjećajni. Neposredno pričešćivanje glumaca u Italiji prije izvođenja pasijskih igara pokazalo je lijepe uspjehe. Ali ne smijemo samo podvlačiti taj vjerski momenat a drugo zabacivati prepuštajući se spontanosti vjerskih čuvstava. Potrebna je tu i glumačka sposobnost i vježba, kojom se ne mogu pohvaliti naši diletanti. Hrvatsko katoličko društvo Rodoljub dalo nam je u momentima vrlo lijepu igru izvodeći Muku Spasitelja našega od dr. V. Deželića sina, ali ta je igra bila u cjelini okrnjena, neuravnotežena. Igra nas je zanijela, digla u ekstazu, pa nas nemilosrdno bacila u realnost života. Ne zamjeramo Rodoljubu. Nema ničega bez evolucije. Samo konstatiramo da ne smijemo zastati na ovoj etapi evolucije katoličke glume, da moramo unijeti više solidnosti u naš glumački rad, a zabaciti površnost, koju diletanti svojataju svojoj igri za zabavu. I moramo jednom shvatiti sa kakvom ozbiljnošću, sa kakvom savjesnošću moramo uvježbavati ovakve komade kao što je misterij Muke Isusove. Disonansa između igre i komada dojmila me se to jače što je autor sa tako dubokom proživljenošću osjetio veličinu i gorku ljepotu Golgotskog misterija i u konciznim potezima i s jednom širokom gestom iznio snagom svojeg poznatog pera daleke događaje koji bi zacijelo neodoljivom jačinom oživjeli u našim srcima u punom sjaju, da je igra bila više uravnotežena i dotjeranija. Skromni podnaslov njegova djela, koji govori o radu po starim hvarskim skazanjima XV. i XVI. stoljeća, ne daje povoda za umanjenje hvale onom čovjeku koji pozna te stare tekstove. Jer tu se radi o spontanoj doživljenosti i o zamjernoj režiserskoj arhitektonici. Režija je upravo jedan vrlo važan faktor. Autor je položio gotovo jači akcent na gestu nego na riječ, čija konciznost daje cijeloj stvari dostojanstvenu mirnoću. Djelo je sigurno napisano za veće pozornice. Zahtjevi simultane scene kod takve grandiozne glume ostvaruju se na većem prostoru. Iako je g. V. Rabadan redatelj i scenograf u jednoj osobi, iskoristio prostor do zadnje mogućnosti i na njemu vrlo sretno u srazmjeru s rasponom riješio problem scene i fiksirao situacije, ipak je scenska plastika i čitava stilizacija režije naprosto vapila za većim prostorom. Prostor je krnjio njihovu veličanstvenost. Doduše, bilo je momenata, u kojima je mogao uživati svaki teatarski sladokusac, momenata, u kojima je redatelj publiku naprosto fascinirao svojim vještim sugestivnim baratanjem svijetlom i drugim jakim, a za diletante izvodljivim scenskim efektima. Išli bismo na dugo kad bismo nabrojili sve prinove te režije. Ta režija u mnogome je dostojna snage Deželićeva misterija. Muzika dra B. Širole imala je također draž vjerske spontanosti i priprostosti. Oplemenjujući starohvarske pjesme Muke Gospodinove dr. Božidar Širola je spojio u svojoj muzici i veličinu Golgotskog zbivanja i jednostavnu vjerničku pobožnost. Misterij Muke Kristove, ma koliko on po svojoj veličini zahtijevao patetički ton, njegova uska blizina vjerničkim srcima tražr što jednostavniji oblik. Stoga je vrlo dobra ideja dra Deželića da nije ulogu Kristovu složio u stihovima. Što se tiče drugih uloga, one su napisane u tako jednostavnom osmercu, da nisu bile u neskladu s jednostavnom ljepotom Kristovih riječi. Patetika je stvari možda i zahtijevala stihove drugih uloga, koje dobrim dijelom nisu mogle da se u cjelini uzmu iz

Evanđelja kao Kristove riječi. Jako nam je žao što su diletanti zanemarili riječ. Stihovi autorovi izgubili su u mnogome svoj čar u njihovoj dikciji. Premda, nije to ni tako jako pokudno u vrijeme kad se i u našem teatru ne pazi toliko na riječ, koliko bi se moralo. Nakon čisto prijateljskih opazaka našim diletantima, moram neke pojedine pohvaliti. U prvom redu Marka Radmila kao Krista, gđicu Piljak kao Mariju i g. Crljena kao vraga, pa onda Pilata (Perić), Judu (Tomac), farizeja (Ferić), Specijara (Kaurić).

Nadamo se da će druge godine naši diletanti savjesnije, u cjelini, obraditi ovaj snažan misterij dostojno režiran. Ako u tom uspiju što im od srca želimo, postigli su jako mnogo. Više rada, više ozbiljnosti, jer talenat je tu!

J. Korner

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Dr. Stjepan *Bakšić,* Kuda srlja čovječanstvo, Jeronimsko svijetlo, br. 1., Zagreb 1934., Izd. Društva sv. Jeronima, cijena Din 1. — Dr. Aleksander *Bilimovič,* Uvod v ekonomsko vedo, Kosmos, zbirka poljudno znanstvenih in gospodarskih spisov, Ljubljana 1933., Jugoslovanska knjigarna. — Đuro *Cezner,* Gospin plač, Jeronimsko svijetlo, br. 2., cij. Din 1. — Božidar *Širola,* Napjevi Gospina plača, za orgulje ili harmonij, Zagreb 1934., Izd. Društva sv. Jeronima, cij. Din 10. — Stjepan *Dević,* Lirika, Zagreb 1934., Vlastita naklada, cij. Din 20. — Fran *Erjavec,* Zbrano delo, uredil Anton *Slodnjak,* sv. I., Ljubljana 1934., Jugoslovanska knjigarna. — Fédération Européenne des Ukrainiens à l'Etranger. La Famine en Ukraine, Ses horreurs, ses causes et ses effets, Bruxelles 1933, Imprimerie E. Heyvaert 102, Rue de la Victoire, cij. frs. belg. 5 — (1 belga). — Dr. Mihovil *Kombol,* Antologija novije hrvatske lirike (Sto godina hrvatske književnosti 1830.—1930., sv. 6), Zagreb 1934., Minerva nakladna knjižara D. D. — Petar *Kreml,* Licitarsko srce, Popevke, Zagreb 1934., Vlastita naklada (Narodna Prosvjeta). — Božo *Pavlović,* Odrazi jedne mladosti, Pjesme, Šibenik 1934., Naklada piščevih drugova (»Kačić«). — Svetislav *Petrović,* Tri ljubavna života (Goethe, gđa. Récamier, Alfred de Musset, Beograd 1934., Izd. knjižarsko preduzeće Geca Kon D. D. — Pavle *Popović,* Milovan Vidaković, Beograd 1934., Izd. i Knjiž. preduzeće Geca Kon D. D. — Dr. Mile *Starčević,* Lirika grude, Omladinska knjižnica sv. 2., Zagreb 1934., Izd. »Omladine«, Matičina ul. 2.

P. n. gg. suradnike, pretplatnike i sve koji upravljaju pisma i pošiljke uredništvu, molimo da izvole uvažiti novu adresu: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, uredništvo Hrvatske Prosvjete, ZAGREB, GAJEVA UL. 36 vila. — Kako je omot lista štampan za čitavu godinu unaprijed, molimo da se ne uzme u obzir adresa koja je tamo štampana, jer više ne vrijedi.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, SVIBANJ 1934. BROJ 5

HRVOJE BOR:

SVIRALA

— Ako si ti potporučnik, ja sam student agronomije. Hoćeš da zaspiš? Takovi ste vi vojnici... jesti, spavati, na službu, drugo ništa! Nemoj me po kosi! Pijesak kad uđe u kosu, teško ga ispereš!

— Pa i ti mene pospi! Zar nije ovako lijepo? Rijeka teče, a ti spavaš u pijesku? Srebren novac, kao čista pjena, prolazi nad zelenkastom dubljinom. Ništa ne misliš, samo ležiš, a san kao magla okolo...

— Hoćeš da ti kažem, ama ukratko i sposobno, šta je bilo sa mnom od osnovne škole do danas? Ti si sa mnom išao donekle zajedno. Onda si, ko željezničarov sin, premješten u Vardište... No nemoj,... pusti taj pijesak!

— Samo nemoj preći iz pričanja u dokazivanje!

— Ha, to i hoću! Moja je svrha da te uvjerim kako neke male stvari, ništice, ipak pomalo određuju čovjeku put u životu.

— Ma, kako! Pusti!

— Svakako! Ti to, vidi se, nisu promatrao. Mene je svirala dovela do agronomije. Agronomija je poezija zemlje, a svirala je glas zemlje.

— Ne dokažeš li to neka znaš, odmah sad, da ću te izmlatiti i to poporučnički pošteno!

— Lijepo! Ja ću tebe težački.

Neko ih je sa strane promatrao ležeći postrance, s rukama pod glavom. Saznao je da se agronom zove Rudan, a potporučnik Ilija. Uz obalu cikorili se dječaci, rumenili su koraljni plodovi glogova. Bila je pospana tišina, ali iz pripovijedanja studenta Rudana izlazilo je nešto svježe, kao prehladna voda ispod stijene.

— Samo ne prekidaj! jesi čuo?

— Ako zaspim, neću te prekidati, a ti me ne budi, razumiješ?

— Pa, eto, tebi kao zanesenjaku isplati se i nešto maštovito...

— Šta misliš? Podvaliti? No, počni, gdje ti je svirala?

— Pa... ele, mo je otac bio najprije težak u selu Kuli. Kula je odavle dva sata daleko. Selo za goricom. Pet vrela u njemu ima. Razdijelila se zajednica. Poslije rata stale se sve kuće dijeliti. Šta je mog oca zapalo; nešto kukavne strančure; divlja zemlja, ni heljda ne bi ondje rasla! Tako on ode u jamu, na ugljanu. Radio, jadan, pet-šest godina. U baraki spavao, kuhao skupa s radnicima puru i eto: iz jame u baraku, iz barake u jamu, jede se, spava se, karta se. Jedne večeri, poslije bezbroj prljavih, kartaških večeri, lupio je desetkom o sto i rekao: »Ljudi, ovo se ja zadnji puta s vama kartam.« I moj otac Ivelja svoje rublje pod pazuh, i oko ponoći pokuca on

na okno: »Ustaj, Jele, poviče on izvana, dosta sam i ja samovao.« Sjećam se toga, bilo je čudnovato. »Eto, Jele, bona, sve su putem iskre frcale pod mojim cipelama, tako sam kresao o kremen; pa kažem: »bolje da se svi dolje patimo, nego na dvije strane, vi na kuli, a ja u Zenici.

Poslije nekoliko nedjelja idemo mi. Rodbina pozajmila dva konjića, pomogli nam natovariti nešto suđa i posteljine i strmu; slika se još nije izbrisala: Iz vreće viri pržanj, sofra, dva jastuka, konjče šepa, kamenje oštro. Seljak sto odluči to izvrši. Moj mlađi brat nije znao šta se to događa. Ja sam se nadao da će biti u gradu ljepše. A mala Lucija tapkala je u opančićima kao janje kome su papci još nježni za oštra kamenja. Ja sam još zatakao sviralu svoju u njedra; mati je pogledavala na me, obazirala se, htjela je da opet vidi Kulu, no selo je bilo iza dvije uvale, na visini, iznad rijeke.

»Hajde, stara, te nemaš šta ni žaliti, he bome, žao ti . . . jest žao, jest! Kome nije?« A ona na očeve riječi nije odgovarala, već bi djeci:

»Hajte, hajte, djeco, dosta ste se koza i ovaca načuvali, šta zastajkujete, nema vam više Kule.«

Gorko mi je bilo, prvi puta, i vidio sam gdje svi zaplakasmo, nismo mogli dalje ići, zamaglilo se u očima. Ti si, Ilija, napola gradsko dijete, šta ti znaš koliko se ostavlja . . . ne jedno selo, već svu okolicu, panjeve, goru, luke i sve mirise, zvukove i priče. Ostavljaš sve što je bilo srdačno; toplo sijeno u kome si spavao, jarad i meket njihov, solila i blejanje ovaca. I tako niz hrkotine stijena silazili smo u varoš.

Ej moj Ilija, i nije čudo što smo opet kao ptice zaplakali vadeći one stvari iz vreća i kad su konje odveli, a mi ostali. S timarima, sa cvrkutavih osoja, gdje se javlja jagorčevina s drijemovcem — odatle pa na blatnu ulicu, u susjedstvo posve tuđe. Komad po komad, izmijenilo se na nama odijelo, postali građani. Od svega je preostala samo još moja svirala. Njezin guk, njezina riječ puna šikare, drijena i kozje krvi, puna vrela, ptica i samoće. Ponovno sam sve pjesme pretakao na svoju frulu, sve se zelenilo kao sočna šuma. No od toga sam ja ostao vazda kao seljak pun pouzdanja u Providnost; biće dobro, biće dobro ne sumnjam . . . ta svirala i dvije-tri kajde bijele kao snijeg . . . Kroz nju sam vidio vrlo daleko . . .

— Jesi dä! Ti si bio dječak. Tako malo diplio ko seljanče, bocne Ilija kao da odgurnu sve dosadašnje pripovijedanje.

— Samo slušaj. Jednom jutro svanulo kao golema kunadra, od gore do gore. S rupčićom na glavi počelo jutro da trčkara, da se na staklima ogleda, da zaviruje, da se tiska u najtužnije zakutke. Osvajalo je i srca i stvari. Stalo da zadirkuje u gnijezda po grmovima, u brkove seljaka što su k misi silazili. Kuckalo je po oknima i kao dijete neodgojeno zatandrkalo preko svih šiljaka svijetlim klipićem. Vjeruj, paparosa se raznježila. Lopovsko jutro, puno šaljivog nemira. Nedjelja. Činilo mi se da odnekle iz prodolica naše Kule dolepršao vjetar sa rosom i modrikastim mrakom prve zore.

Umekšala se moja svirala, raspadala se pod prstima od veselja. Svirao sam uprav pod prozorom gdje je otac spavao.

»To ti, Rudane, meni sviraš je li?« pomoli se njegova glava sivo-crna kao grafit. »M'rš!« Ja sam otfrcio kao čep.

»Nađite mi Rudana«, čuv sam poslije gdje viče. Našli su me.

»Došo si, izdrelji otac oči, ja tebe hraniti, a ti meni dipliti? Da ti ćaća ne može s mirom spavati, je li? Mrš, donesi ono!« I ja donesem sviralu i on je sav smrknut i nagao prelomi na koljenu i baci kraj peći. Onda opet ušiljio očima na me:

»Ne čuvaš više jarad po Bijelim Vodama, hm!, ehe!« Otac se ljutio, ali ne posve iskreno. U očima je bilo malo žalosti, malo ko neke pozajmljene švapske nemilosti.

A ti se ne bi mogao dosjetiti zašto je ovo sve bilo? Ja sam se kao student istom sjetio zašto je on meni skršio sviralu. On je spavao u najtežem snu. Kad odnekle svirala i stala mu se bušiti kroz uho i sanja nastala slična bivšem životu: Ivelja ore, zemlja se puči, brazda se navaljuje na brazdu, čuje se vonj snage. A to je sunce Božje po zemlji, zemlja će roditi i zato je sunce zlatno i žito zlatno. Iz oranja je klijalo veselje, u ralu je bilo kao nešto kršćanskoga. No, on, radnik br. 284, i gora s volovima na pristranku, Rudan vodi volove . . . Jozo Ivelja, ali druga jedna svirala, sirena, urla, urla: ustajte radnici. Razjarilo ga: on rob podzemlja, a sin mu pod prozorom svira o plandištima i o salmama jesenskim.

— Vidi psihologa, vidi! De ti, nisam ja još zaspao! Nastavi!

— Hej, Ilija, ti si se u vojsci naučio izazivati.

— Lijepo ti vezeš, vezi, vezi!

— Sad ću ti pokazati šta je dijete u kome se još bore instinkt i razumsko poimanje. Uzeo sam iverje one svirale i zakopao ga kraj jorgovana u dvorištu.

— Je li i sad tamo? Hoćemo li ići otkopavati?

— Ja sam već otkopao prve godine kad sam se vratio iz Zagreba.

— Eto sad imaš i flautu i violinu, samo se još iznajmi! . . .

— He, jest! Ne mogu ti opisati, Ilija, kako mi je bilo. Nestalo je jutra, svim dosadašnjim neko je zamahnuo i otkinuo vrat svemu lijepom. A šta je drvena čobanska svirala? Kuće se zacrnile, kestenovi se ukočili, dimnjaci kao da su se pretvorili u čađu. Jutarnje ljuljaškanje propalo. Zanimljivo. Osjećaš da je sve postalo ljuto. I na jeziku se ustavilo nešto gorkasto. Htio sam pobjeći na Kulu — — —

— I bolje bi ti bilo nego da se baviš zrakoplovnim idejama o zemljištu koje će vode prije saprati nego ga agronomi učiniti vrijednim.

— Zrakoplovstvo je tvoja struka. I sigurno ću ja moći više koristiti narodu nego ti vijajući se nebu pod oblake; ja ne znam; sigurno avijatičari nemaju ništa sa tolikim njivama! Šta je vama na visini stalo do težaka koji se kvrči po vas dugi dan i okopaje kukuruz? Poezija je shvaćanje, vojništvo je ograničenost.

— Varaš se, varaš, okrenu se Ilija i oštro pogleda Rudana, u svemu ima lijepoga. Nemoj misliti da i jedan avijatičar koji ima srca, ne zapaža i ne stječe širih pojmova o agrikulturi, o znoju seljaka, o prostorima gdje se znoje tolika čela, na grudi i na brazdi, za druge koji studiraju kao ti ili su u hangarima, ili pod oblacima.

— Treba da čovjek misli uvijek i na druge i lakše će mu biti. No da sad ne raspravljamo! Čovjek više puta ne razumije šta se s njim događa, a kad se obazre, vidi čudesa. Glazbu sam uvijek volio, ona me je dovela dovle — ja danas student, a bio sam seljače pred trinaest godina. Providnost vodi dijete za ruku. Bio sam vedar vazda. Znao sam u crkvi, dok bi se otac molio, ili uveče kad bismo zajedno molili krunicu, da će Bog dati svima nama šta koji želi, ali sadzasad strpi se, šuti! Nije me otac ni mislio dati u školu. Jednom on mene prihvati i odvede na rad, na »tragle«. »Nisi ti više malešan, govorio mi je putem, svašta znaš, treba malo da radiš.« Ja se i veselio i neveselio: Barem ću vidjeti tolike mašine, biću kao veliki radnik sav garav, mati će mi haljine ispirati lukšijom kao i ocu, a Fabo, mlađi brat, moraće me slušati, i mama će me poštivati. I »radio« sam već tri nedjelje. Dočikao željezne kašike, odbacivao zemlju, kamenje, nevaljali ugalj. Kašike same prolazile. U tri riječi ne da se sve kazati. Pa kad bih se kod kuće umio, presvukao i jeo, mati bi ma i najmanju promjenu odmah opazila; ako bih nešto poblijedio, uzela bi moju glavicu kao lutku među dlanove: »Rudo, Rudo, zlato majčino, jesi li mi bolestan? Izvadićemo mi tebe iz posla.« »Nećeš ga vaditi, reko bi otac, šta ga maziš, evo ja već dvadeset godina u rovu, pa?« No drugo je u sebi računao. I njemu je bilo žao mene, ali je on htio da se na to zaboravi, pa da on sobom uzme mene i dovede kući.

Jednom su me iz radione zovnuli. »Brzo na stanicu, rekoše mi, pa ćeš g. direktoru donijeti košaru malina.« I ja sam prenio maline, no nijedne nisam uzeo. Gđa direktorova odmah me zovne. »Zini mali!« rekne ona. Ja zinem. »Isplazi jezik.« Isplazim. »No vidiš, Giza, nijednu nije pojeo«, konstatuje gospođa pred svojom kćerkom.

»Pa što ćemo dati ovom dečku?« pita gospođa sa smiješkom žene koja vrlo lako može nagraditi malog radnika-dječaka.

»Ja, mama, imam onu staru svoju flautu...«

»No, Giza ne trebaš ju više? Podaj dečku, vidiš kako je krasan!« Možda sam bio onda krasan, crnook, okruglih obraza, nisam bio nikom mrzak.

»Mali, voliš li ti svirati? Znaš li?«

»Volim, volim.« Odgovorio sam živo.

»No pa onda donesi mu, Giza, je li?« zaključi stara dama. Dotrčala je Gizela kao krilata, otvorila crnu dugoljastu kutiju.

»Evo, mali, ovako se uzme u ruke, usne ovako napraviš, kao da ćeš zviždukati, pušeš polagano. Ovako...« i ona posljednji slog izgovori na rupici i u isti tren ona zasvira nešto kao valcer i »Kje su moje rožice.« Jest! Bilo je čarobno. Njeni prsti, njena brzina, kako hitro otvara, zatvara one rupice, kako puše... njena prijaznost, pa još malo i tu bih ja ostao zadugo.

Opazi me jednom školski upravitelj, (o, da je živ, ja bih ga poljubio u ruku!) gdje sjedim na pragu te gugučem na flautu. Prsti su mi bili hrapavi, ali sluh nije bio hrapav... svirao sam:

U gorici selo pomaleno.

— — — Njemu zahvaljujem osnovnu školu; za tri godine svršio sam i položio četvrti razred. Svidjelo mu se moje sviranje. Njegova kći Zlata rekla je da sam ja vrlo bistar. Vjerojatno. Možda i jesam.

— O tom nema sumnje, nasmije se Ilija svojim jedrim licem.

— Moj je otac osakatio u jami, nekada je mrzovoljast, i ja mu zasviram šta šaljivo. On se nekad nasmije pa mi dobaci: »Zar nije lijepo što ja ono tebi slomih, pa te odvedoh na rad; ne bi od tebe danas čovjeka bilo?!« A to je istina.

Da je moguće »Napredak« poljubiti u ruku, poljubio bih ga. Gimnaziju sam svršio na njegovu dlanu. I danas me pomaže.

— Hoćeš tako da završiš svoju povijest?

— Ne! Tačno je ovako bilo. Jedan dio moje povijesti svršio se u noći. Poslije mnogih molbi, laskanja, posta i ispita, dospio sam na sveučilište. Vratio se nakon prve godine kući. U kući su spavali teškim radničkim snom. Kucao sam na vrata, jedanput, dvaput i više nisam htio. Sjeo sam na korpu. Prepoznavao sam već po deseti put kuće, uvijek iste, s istim sjenama od krova i ograde, ista stabalca koja od prašine nisu mogla veća ni rasti. Put bez daha, tih, ostavljen.

Uzeo sam violinu te oprezno pianissimo svirao, misleći na prošli život... nešto agronomski misleći o Kuli i njenim mršavim oranicama. Kako da živi na tim drljačama više obitelji, više zajednica. Koliko puta jača ljetna kiša odnese sav usjev. I što se moj otac otselio, jasno je. Zemlju su, molim te, razdijelili, njega najmlađeg zapala jedna njivica u hladu i nešto barovite kosnice. Takovih ima dosta koje diobom otjeraju sa sela na rad. Bosna, čemerna zemlja, tijesna zemlja, šta se u tebi radi i šta bi se moglo uraditi?

Puhao je s Vjetrenicâ blag noćni vjetar, šumio ispod zvijezda i meni je sve izgledalo kao da čitam neku neistinitu novelu.

Pa sam ponovno privukao obrazu violinu i toplije povukao. Zvukovi pretstavljaju često puta viziju... neodređenu viziju koja se ostvaruje sporo kao s pećinske tvorevine od stalaktita, kap po kap.

Čuo sam preko malog trjemića ispred kuhinje, otac govori

»Ne čuješ, stara, ma odakle ono sviranje? Ko da je ćemane?«

»Čujem malo! Neka, pusti! Momci nekuda prolaze... Ko će biti?«

»Hu, he, dobro!« I moj Ivelja opet zaspao; tvrdo je vjerovao da žena u noći čuje bolje i u mraku razaznaje više. Ali ona je ustala, nagela se preko prozora i vidjela me... ja sviram i gledam prema cesti. Mravci ugodnosti vrve po meni. Ona me gleda. He, Bože, mati me gleda, a ja neću da se javim, ja dalje sviram.

»Sinko, ko si ti? — — — Jesi ti, Rudane?« Ja se okrenem. Ona već doletjela, otvorila vrata, pružila ruke. »Žališ majku probuditi... Sinko moj! Jesi dugo čeko, hij, što će ti se obeseliti!«

Svi su se ujutro hvalili da su nešto sanjali, ko veselo, ko radosno, ko tužno, ko da je neko svirao, utrčalo u kuću nešto puno svijetla, slično ptici, a ptica nije, anđelu, anđeo nije... najmlađa sestra sanjala je da je zabasala u šumi, pa iz bunara čuje pjevanje, a kad iz bunara poletješe patuljci hi, hi, hi kao leptiri.

Lucija je plakala kao rutva pred zoru. Stari se Ivelja podigao, i s postelje, napola žmireći, pružao obadvije svoje ruke prema meni, sa svojim rašljastim prstima. Pritegao me na prsa i s obadva brka poljubio me u obadva obraza.

»E-he, sinko, pa ti došo, ja šta ćeš, ja šta!«

Nadvirivao se nešto nad moje oči pa će mi:

»A imaš li sad kakvu pištaljku sa sobom?«

»Imam, tata!«

»To je onda ono... hm, Bogu hvala!« I zaklima glavom, kao da je i on vezao sve događaje u jedan snop.

Poslije, kad smo se otrijeznili, palo mi na um da otkopam onu sviralu... da vidim je li strula. Dotle mi je bilo mučno i pomisliti da je otkopam. Čudila se mati šta ja radim. Donesem u ruci one trijeske od svirale. Nisu bile strule, nešto mliječno i jako, nešto moga daha ostalo je u drvetu. I mnogi poljupci, kad sam na nju svirao, sačuvali su otvor i pisak još bez ikakva znaka da se počela raspadati. Poljupci ne ginu lako. Ljubav čuva od truleži. Ja pružim ocu.

»Nuto, — — — a, sinko, gdje je to bilo?« zadivi se on.

»To sam ja u njedrima donio s Kule...«

»Jä, jä! sinko moj, sviralu je Bog stvorio,« zaključi on. Nije se moglo raspoznati: ili se nečem dosjećao ili je u sebi žalio ne znajući ni sam šta.

— Sad mi, na koncu, reci, potporučniče, šta je jedna svirala, šta je selo i šta smo mi?

— Jedna pripovijetka, odgovori on kratko, zatrče se i skoči u vodu, a za njim Rudan.

AUGUST GYARMATY:

SVOJOJ POEZIJI

Ti, čije se rađanje zbiva kad prevru duševna vrela,
Razvitlaj zamahom snažnim utjehu krajem tuge,
Neosjetno balzamskom rukom iscjeljuj bore sa čela,
Lak veo zaborava spusti na patnje duge.

Silinom groma razderi crne zavjese noći,
Svjetlošću sunca ozari obje hemisfere,
Previše snage treba rušilac demonske moći,
Da diže pale živote i bodri klonulost vjere.

Zbliženju srodnih duša nek ritam ti nađe puta,
Borbom života kreni, ne gledaj bol iz prikrajka,
Znaj! Mnoštvo žuljavih ruku i pocijepanoga skuta,
Mnoštvo umornih duša čezne za carstvom bajka.

Zavodljiva nježnost struna hladnoću srca nek zgrijeva,
Blagošću zvučnih akorda nek rađa se nada čvrsta,
Ukleši svakoj strofi novo stvorenog spijeva
Duboki smisao boli i vječnu ljepotu Krsta.

PETAR GRGEC:

JELAČIĆ KAO PJESNIK

Prigodom 75. godišnjice njegove smrti

Imade velikih ljudi, koji su svoju slavu postigli samo zato, jer su stajali na visokim položajima onda, kada je njihov narod izvršio velika djela. Sva je njihova zasluga u tom, što se nijesu protivili drugim svojim sunarodnjacima, da razviju veliku snagu u djelovanju. Jelačića ne smijemo ubrajati među takve velikane. On je bio ne samo službeni predstavnik velikog hrvatskog narodnog pokreta, nego je i kao osoba pripadao među najdarovitije vođe i organizatore svojega vremena.

Bio je tipičan junak 19. vijeka. Velike vrline bile su u njem udružene s velikim manama. Bio je čovjek misli, čovjek osjećanja i čovjek akcije. Uvijek će nam biti žao, što je išao spasavati Habzburgovce. Kamo sreće da se poveo za Petrom Zrinskim i da je poveo svoj narod u boj za oslobođenje. Zvala ga je ne samo Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, nego i Bosna i Hercegovina. A on je bio čovjek, koji je kao darovit vojskovođa mogao postići mnogo više nego kasnije Eugen Kvaternik. Nije do kraja iskoristio povoljna časa za svoj narod, i to će ostati uvijek njegova tragična krivnja.

No sve to ne poništava njegove slave. Iako je mnogo griješio i kao vođa i u privatnom životu, ipak se ne može reći, da nije bio junak. U časovima, kada je tuđinska bahatost nijekala naše ime i opstanak, dokazao je on, da Hrvatska postoji ne samo na zemljovidu Evrope, nego i u srcu jednoga hrabroga naroda, koji nije dao, da bude pregažen.

Činilo se u početku, da će se taj potomak krvave Krajine, čiji su pređi iz jednoga pokoljenja u drugo davali svojim sinovima u baštinu viteštvo srca, duše i desnice, izgubiti u tuđinskom svijetu. Rođen g. 1801. u Petrovaradinu od oca Franje, podmaršala, odgajao se on u vojničkom društvu stranim jezikom u stranim mislima. Ni boravak u Zagrebu i u Turopolju nije mogao darovitoga dječaka jače privezati s hrvatskim narodom. Pogotovu je za njegovu svijest o narodnoj pripadnosti nastala golema opasnost, kad je g. 1809. postao gojencem bečke Terezijine viteške akademije, u kojoj su učili sinovi najviše austrijske aristokracije. Kad je uz to g. 1810. umro i njegov otac, koji je i onako bio većinom na ratištu, činilo se, da će u njegovu odgoju potpuno prevladati njemački utjecaji.

Međutim ona narodna žilavost, koja se pokazala već prije kod mnogih hrvatskih krajiških sinova, nije dala ni mladomu Josipu Jelačiću da se odnarodi. Hrvatsko je ime držao on plemićkim listom, s kojim je bio uvjeren da može izilaziti ponosno pred čitavu Evropu. Kad mu je bilo četrnaest godina spjevao je (dakako njemačkim jezikom) pjesmu o susretu Matije Korvina i Nikole Zrinskoga na drugom svijetu. Matija Korvin veli Zrinskomu: »Poznajem po vatrenom pogledu, da te je dojila ilirska junačka žena«. A Zrinski odgovara:

»Jest, pripadah nepobjedivomu
I odvažnom narodu Hrvata;
On je velik u junaštvu svomu
I za pravo vijek se boja hvata.«

Ovakve stihove četrnaestgodišnjega dječaka valja cijeniti to više, što je tada evropsko javno mišljenje stajalo pod dojmom madžarske propagande, koja je svojatala Zrinskoga za sebe. Čini se, kao da je Jelačić upravo namjerice htio popraviti i popuniti Teodora Körnera, koji je u prosincu god. 1812. prigodom sjajne izvedbe »Zrinskoga« bio u Beču pozdravljen gromornim pljeskanjem i darovima od razigrana općinstva. U toj Körnerovoj tragediji nije Zrinski Hrvat, nego »madžarski grof« (»dieser Ungar-graf« naziva ga sultan Sulejman).

Kad je Josip Jelačić 1819. svršio bečku Terezijinu akademiju s odličnim uspjehom, očekivali su njegovi visoki protektori, da će stupiti u diplomatsku službu. Nije im ispunio želje. Njegovu se otvorenu karakteru više sviđalo vojničko zvanje, koje je zavolio već od djetinjstva u očevu domu. Dne 11. ožujka 1819. imenovan je potporučnikom. Time se započela njegova karijera, koja ga je najprije odbila od njegova naroda, a zatim ga još jače povezala s njime.

Najsmionije sanje prolazile su dušom mladoga poručnika. Evropa je bila puna baruta. Španjolska, Italija, Francuska, Njemačka, Balkan — sve je to bilo trajno bojište, na kojem su se vodile bitke za narodno oslobođenje, za ustavne reforme i za socijalno poboljšanje seljaka i radnika. Jelačić je u galicijskom gradu Tarnovu maštao o bojnim poljanama i pobjedama. Na žalost, vojnički je »kodeks časti« bio preslaba zaštita protiv mnogobrojnih moralnih opasnosti, koje su zavodile mlade oficire na stramputice. Željezna disciplina nije bila osnovana na ćudorednim temeljima, zato nije mogla očuvati mlade ljude od svakojakih posrtanja. Dvorani su ratnoga boga Marta mislili, da moraju na svoj Olimp dovesti i druge poganske bogove, u prvom redu Bakha i Veneru. O Jelačiću kaže njegov životopisac dr. Hirtenfeld, da je bio vrlo sustezljiv prema ženskima, ali je zato pretjeravao u noćnim zabavama. Znao je sa svojim drugovima izjahati noću daleko od Tarnova ne mareći ni za bljuzgavicu ni za mećavu ni za maglu. Katkada je takvo forsirano jahanje bilo skopčano i sa smrtnom opasnošću. U jutro nakon ovakve probdjevene noći osvanuo bi mladić na vojničkom vježbalištu vladajući se, kao da uopće ne treba nikakva odmora.

Držao je, da su zalihe njegove snage neiscrpljive. Ali osveta nije izostala. Jelačić je dobio upalu vrata i sušicu u dušniku. Činilo se, da je bolest neizlječiva. Dolazili su sve češći napadaji gušenja. Mladi je oficir morao poći u Zagreb, da se liječi. Kada se bolest otegnula, namjeravali su vojnički poglavari da Jelačića umirove. No njegovi drugovi, koji su u njem gledali svojega vođu, zamoliše višu komandu, da Jelačić bude ostavljen u aktivnoj službi, a oni će vršiti njegove dužnosti. Toj je molbi bilo udovoljeno.

Međutim je bolesnik u Zagrebu proživljavao vrlo teške dane. On, koji je bio najbolji mačevalac, najbolji jahač, najbolji strijelac i najduhovitiji junak salona i običnih društava, gledao je, kako sve više propada. Živahan je temperamenat bio slomljen, crne su misli mučile mladićevu dušu. Izgrizajući samoga sebe tražio je utjehu u prijateljskom dopisivanju i u pjesnikovanju. Sastavio je više pjesama, koje je poslao drugovima u vojsku. Drugarska ga je kritika potaknula, da je g. 1825. sakupio u Zagrebu svoje novije i starije pjesme te ih je izdao štampom kao rukopis, koji nije bio namijenjen javnosti,

nego samo najužemu krugu prijatelja. U uvodu je napisao: »Uvijek su mi dragi i nezaboravni oni dani, koje sam proživio u vašoj sredini; poput lijepa sna lebdjeli su oni oko mojega ražalošćena života, u koji sam bio oboren, iako ne okrutnim, a ono barem neshvatljivo tvrdim udesom neba. Propale su moje radosti, i od sreće, koju sam uživao, ne ostade mi ništa osim uspomene pa sa zahvalnošću slavim Promisao, koja mi je još to ostavila. O ne, život nije pusta tlapnja, vrijeme nije bilo za mene izgubljeno, ja sam obavio sjetvu, jer je vaša ljubav, vaše poštovanje moja žetva. Kako sam bio navikao na rad, to bi mi prazan život bez vršenja zvaničnih dužnosti bio postao teretom, da sam se htio okaniti zanimanja za lektiru i pisanje; ta moja omiljela sklonost bila je sada moja razonoda.«

O svojim pjesmama kaže Jelačić: »Posjedujem premalo uobraženosti pa zato ne vjerujem, da ću kazati nešto novo i nešto bolje, nego što je dosada kazano.« U istinu, uzalud ćemo u pjesniku Jelačiću tražiti Goethea ili Schillera. Ali svakako su njegove pjesme više nego puka razbibriga diletanta, koji je zalutao na područje, kamo nije spadao. Jelačić je bio pravi pjesnički talenat, i to talenat, koji se po onom, što je stvorio, može u darovitosti mjeriti s Teodorom Körnerom, E. M. Arndtom i Fr. Rückertom. Pjevajući jezikom, koji je imao već veliku pjesničku tradiciju, stvorio je Jelačić pjesme takvih formalnih kvaliteta, kakve su se kod nas u materinskom jeziku razvile istom u doba Augusta Šenoe.

Danas je vrlo teško odrediti za svaku pjesmu, kada je nastala. Najranija je svakako »Matija Korvin i Zrinski u carstvu sjena«, koja potječe po njegovu priznanju iz godine 1815. Druga pjesma, koja se može stalno datirati, jest »Na grobu mojega oca«. Nastala je g. 1817., jer Jelačić veli u njoj: »Već sedam puta zelene se čempresi opominjući me sedmerostruko nagomilanim jadom, što sam nekoć imao, a sada je, Bože, toga nestalo«. U toj se pjesmi Jelačić vlada sentimentalno i mladenački plačljivo, kada govori: »Ah, propali su moji lijepi dani, prošla je ružična dob života, i sumorno zvuči jedino tužaljka za izgubljenim blaženstvom. Da, izginula je moja sreća! Nas rastavlja širok jaz, iščeznula su moja lijepa vremena s njime u vonju raspadanja! Zato me pustite, da plačem tihe suze, dok me još tišti teret tijela, dok se ne sastanemo tamo, gdje nas grli vječna ljubav.«

U zbirci imade osam ljubavnih pjesama, koje su većim dijelom morale biti spjevane u doba, kada je kao mlad oficir mislio, da se može povoditi za najvećim ljubavnicima u povijesti. Ako sudimo po imenima njegovih simpatija i uz to po doživljajima, koji se spominju tek općenito, ne možemo Jelačića nazvati ustrajnim Romeom ili Piramom. Bezimenu je djevojku zamijenila Ernestina, Ernestinu Mina, a poslije Mine naslućujemo neku neznanku, koja je, čini se, ostavila prije njega nego on nju. Možda je kronologijski red kod toga bio i drugačiji, ali svakako je sva skala čuvstava prošla kroz dušu mladoga osvajača: od anakreontske titravosti i prpošnosti do očaja. Imade u tim pjesmama na jednom mjestu i oficirske sklizavosti (u pjesmi »Was fehlte mir?«), ali drugdje je shvaćanje decentno, a gdjegdje i viteški uzvišeno.

Neke je od tih pjesama preveo kasnije na hrvatski Ivan Trnski. Jednoj je pjesmi naslov »Kakva treba da bude moja djevojka?« Jelačić traži od

svoje odabranice, da ne bude umišljena gizdelinka, da imade dugu plavu kosu, punu uvojaka, da joj oko bude plavo i čisto kao nebeski svod, da ne bude ni prevelika ni premalena, da su joj usta dobroćudno nasmješljiva, a zubi bijeli. Možemo u tom ukusu gledati utjecaj germanske romantike, ali mu se ne mogu rugati ni oni, koji vole dinarske tipove. Ipak se karikaturista i ocrnjivač hrvatske povijesti Miroslav Krleža sablaznio nad tom pjesmom, koju je čitao valjda samo u prijevodu Trnskoga. Prijevod je doista loš i ni izdaleka ne reproducira vjerno ni Jelačićeva ritma ni plastike ni misli ni temperamenta ni čuvstava. Trnski[1]) je mnogo toga izostavio i dodao, tako da to nije ni njegov ni Jelačićev proizvod. Citirajući u trećem broju časopisa »Danas« tu zapravo parodiju naziva je Krleža »banskom ljubavnom fantazijom« te govoreći o godini 1848. tvrdi: »O Jelačićevoj pjesmi »Kakva mora moja djeva biti« govorilo se po balovima kao posljednjem i najvažnijem književnom događaju«. A to je tendenciozan falzifikat, jer je Jelačić spjevao tu pjesmu (koja je, uzgredno budi rečeno, savršenija od mnogih Krležinih početničkih radova) najmanje dvadeset i tri godine prije svojega dolaska na bansku stolicu.

O idealu žene govori mladi Jelačić i u pjesmi »Ures djevojke«. I tu udara na »odvratnu taštinu« i na modnu tričavost i titravost te veli: »Najljepši ures žene jest ženska jednostavnost« i: »Ljepše od dijamantnog sjaja jest labuđe odijelo nedužnosti«. Kod toga mu se ne može prigovoriti, da je takva slika žene samo izraz njegove muškaračke sebičnosti i jednostranosti, jer on i od muškaraca traži velike vrline. U pjesmi »Mini« ruga se »glatkoj bagri« derana, koji u šarolikoj vrevi i u bučnom komešanju na plesovima skakuću kao obmanjivači i pretvarači oko žena i djevojaka brbljajući o propisima časti i o trajnoj ljubavi, a jedina im je svrha, da svojom namještenom dosjetkom zalude i prevare gdjekoju bezazlenu djevojku pa da se time još i diče na drugom mjestu. Od muškaraca traži Jelačić, da shvaćaju ljubav ozbiljno i da se drže zadane riječi.

U bolesti su se mnoge uspomene pretvorile u gorčinu. Jelačić pjeva: »Ah, oružje, u kojem sam se vježbao, i djevojka, koju sam ljubio, sve je to, sve propalo! Obrambena služba resi jake, a djevojka traži da čovjek kojega je spremna štovati, bude snažan i smion«. Osjeća, da se približava grobu, pa kao da hoće opravdavati svoju prijašnju neumjerenost, veli svojim kudiocima: »A sada čujem vaše mudrace, kako mi slave srednji put, i vaša presuda zvuči sudački. No reci munji, neka stane, i suncu, neka ode, pa me tada, istom tada osuđujte . . . Raznolike su čovječje ćudi, stoga sudite samo s ljubavlju, ako nije svatko kao vi . . . Zato ako tvoj brat cvili, pokaži mu, gdje se sjaji nada, pa će se jedino tako očitovati ljubav. A da li je on sam grješno skrivio, što sada bolno trpi, to će se vidjeti samo s onu stranu groba« (Nekoć i sada).

Odmah na početku bolesti, u kritičnoj borbi između života i smrti, navršivši tek 21 godinu, uvidio je neobuzdani mladić, da na zemlji nema trajne

[1]) Hvatajući se puerilnom dosjetljivošću staroga pravopisa naziva Krleža Trnskoga Tarnski. Za uzvrat mogao bi tkogod njega nazvati Kerleža pozivajući se također na staru »Danicu«, koja u broju od 19. veljače 1842. donosi pjesmu »Izraz ljubavi« s potpisom: »Josip Kèrleža, Ilir iz Horvatske«.

sreće. Nema te sreće, govorio je, ni u bogatstvu ni u oružju ni u činovničkoj službi ni u vinu ni u ženidbi ni u ljubavi. Sve se to svršava razočaranjem. »Pogotovu je« — veli Jelačić — »prevaren onaj, koji očekuje sreću od ljubavi. Uzdaj se u uzburkane morske valove, samo se ne uzdaj u draganu« (Gdje je zemaljska sreća). Životno je razočaranje zamračilo sve Jelačićeve vidike, ali on se još nije podavao rezignaciji. Govorio je: »I sada ležim bolestan u postelji. Recite, što su bile moje nade? Na tihom groblju uminut ću i ja i one sa mnom. Nije mi zlokoban udes dao, da se natječem za pobjedu i pobjedničku lovoriku, šta više, oteo mi je okrutnom pakošću i tu lijepu utjehu, da umrem u boju. I ja ću gledati svoju braću, kako se uz zvuk ratne trublje ponosno vrstaju u redove i idu u boj i u pobjedu, a ja ne idem — o neizreciva patnjo!« Još jednom sakuplja bolesnik svu svoju snagu i iz puna grla kliče:

»H o ć u d a b u d e m v e ć i o d s v o j e s u d b i n e!« (Misli o mojem udesu).

No i on se mirio s mišlju na smrt. U nježnoj pjesmi »Rastanak« opršta se s majkom govoreći:

»Nemoj plakat, ako smrt mi dođe,
Naći ćeš me, gdje je ljepši sjaj,
Nemoj plakat, majko, ako pođe
Sin ti k ocu u vječnosti kraj.

On se davno s nama sastat želi,
Al mu nema na veselje nas;
Ne jadikuj, ne lij suza vrelih,
Uz oca me rajski čeka spas.

Preobražen on će ruke širit,
Ja ću njemu u zagrljaj past,
U životu novom ću se smirit
I uživat čistu vječnu slast.

Kad raskida duh nam smrtnu mrenu,
Iščezava svaki ljudski jad,
Na raskošnu gozbu neslućenu
U nebeski dolazimo grad.

Majko, majko, nemoj više tužit,
Kratak nam je smrtnog žića vijek,
Onkraj groba Bog će nas udružit,
Bez granica vječnosti je tijek.«

Ne velim, da je ovaj prijevod jednak originalu. Original je mnogo bolji. Svakako držim, da se i iz tih stihova vidi lijep lirski talenat. A ovakve lirske ugođaje, koji svjedoče uvijek o pravoj pjesničkoj vrijednosti, nalazimo u Jelačića svagdje, gdje se radi o njegovim osobnim doživljajima. Naprotiv negove prigodnice »Slavlje Hrvatske« i »Svečanost Julijanina dana« ostaju obične deklamacije.

Pored čuvstvene subjektivne lirike gojio je Jelačić i refleksivne pjesničke vrste. Pjesme »Nadgrobni natpis«, »Čast i život«, »Jačanje«, »Ratnik« i »Hrabrost« obrađuju načinom klasičnog epigrama misli o vrijednosti života, o borbi, pobjedi, značaju, razboritosti i drugim vrlinama. Distisi od heksametra i pentametra odlikuju se majstorskom izglađenošću, a sama pjesnička dinamika ne zaostaje za sličnim pjesmama u tadašnjoj njemačkoj književnosti. Od ratnika traži Jelačić, da u boju bude lav, a u pobjedi janje, koje ne čini štete razoružanu neprijatelju. Pjesme su mu često nakićene poganskom mitskom ornamentikom. On govori o Martu, Apolonu, Afroditi, Muzama, sudbini, vrelu Hipokreni, mračnom Orku, raskošnom Eliziju, poljanama Valhale, Olimpu, Zevsu, Kloti, Lahesi i Atropi. Kod njega čitamo stihove: »Štujmo bogove« i »Vječni bogovi, nemojte mi je ugrabiti«. I spasenje na drugom svijetu kao da se katkada shvaća u smislu starinske apoteoze i divinacije. No sve je to samo povođenje za tadašnjom pjesničkom modom. Tamo, gdje Jelačić izriče pravo svoje vjersko uvjerenje, u pjesmi »Bogu«, nalazimo potpuno kršćanski Credo. U 48 stihova podijeljenih u 8 strofa, zbio je mladić svoje misli o Bogu, njegovoj providnosti, vršenju njegove volje, kajanju i milosti. Oda je spjevana uzvišenim stilom, kakav se vidi kasnije kod Preradovića. Imade i inače sličnosti između ove dvojice velikana. Preradović se naziva »sićušnim crvkom« pred Božjim veličanstvom, a Jelačić kaže: »Čovječe, kratkovidni stvore od mesa i krvi, ti nijesi gospodar ni časka, koji dolazi, a želiš shvatiti, što koristi svijetu. O, šuti, povrati se u svoje ograde i s mučnim mislima pokajanja čini zadovoljštinu za drsku hulu, da ti Bog milostivo sudi i da ne uništi drznika strašnom kaznom, već da mu povrati svoju očinsku milost. On je, koji svim upravlja. Premda ne možeš proniknuti njegove odredbe, ipak gledaj s pouzdanjem k njemu, koji u ljubavi za tebe bdi; pa ako se svjetovi oko tebe raspadaju, ako iz svake žile jeca tisuću bolova, uzdigni pogled gore i slavi Božju moć.«

Poput svakog misaonijeg čovjeka i Jelačić je osjećao potrebu da život i sve njegove vrijednosti postavi na pravo mjesto ne samo na zemlji, nego i poslije smrti. Kod njega se više puta ponavlja misao, koju je u pjesmi »Moja vjera« izrekao ovako: »Jer s vremenom je povezano samo tijelo, ono prolazi kao proljetna sanja; ali duše nemaju sati, dušâ ne veže nikakav odmjeren prostor. Slobodne poput božanstva, koje ih je stvorilo, idu one u široko carstvo maštanja s harmonijama duhova za pozivom svojeg neizmjernog određenja.«

Najveći dio Jelačićeve pjesničke zbirke zaprema drama u tri čina s naslovom »Rodrigo i Elvira«. Stihovi su jampski jedanaesterci. Drama zaostaje estetskom vrijednošću za njegovom subjektivnom lirikom. Sve je to zapravo skica, u kojoj su karakteri i sukobi dobro zamišljeni, ali postavljanje u prizore i u djelovanje odaje nerutinirana dramatika. Naročito je završetak slab i drveno namješten. Sadržaj je uzeo Jelačić iz tadašnjeg suvremenog života Španjolske. Ta je država proživljavala strahovitu krizu. Njezine kolonije u Americi otpadale su redom od »matere zemlje«, a na samom poluotoku neprestano je dolazilo do dinastičkih i pokrajinskih ratova. Fabula je drame ova: Hrabri vojvoda don Pedro d'Alvarez otima prijestolje stricu Fernandu. Velik dio naroda pristaje uza nj. Fernando se sakriva kod

svojih malobrojnih pristaša. Don Pedro želi učvrstiti prijestolje ženidbom s Elvirom, kćerkom najuglednijega kneza don Silvija Marande. Elvira ga odbija, jer ljubi grofa Rodriga Almeidu, koji je bačen u tamnicu kao pristaša kralja Fernanda. Uzurpator don Pedro mahnita u osveti. Narod se buni, Rodrigo bježi iz tamnice i stupa na čelo nezadovoljnika. U građanskom ratu don Pedro bude ubijen, kralj Fernando dobiva natrag prijestolje, a Rodrigo dobiva Elviru.

Očito se vidi, da je Jelačić imao pred očima španjolski prevrat od godine 1820., koji se svršio time, da je kralj Ferdinand 9. ožujka položio zakletvu na ustav. Jelačićeva nas drama ne zanima mnogo kao pjesničko djelo. Više nas zanimaju neke misli, koje su unutra izrečene. Tu se nalazi čitav program, kako se treba vladati u građanskom ratu. Taj tobožnji krvolok, kojega je Miroslav Krleža i nedavno prikazao u duhu hrvatožderskog Marksa i Engelsa, kako »strijelja po Beču austrijske federaliste (Jedan od razloga pobune tih »federalista« bijaše želja, da Slaveni ne dođu do većih političkih prava! Op. moja) i postavlja vješala pred bečkim crkvama«, taj dakle tobožnji krvolok izrekao je već kao mladi poručnik misli, kojih se kasnije i držao. A te su misli kud i kamo čovječnije i od teorije i pogotovu od prakse marksističkih revolucionaraca.

Don Pedro je negativan tip. Kada se domogao kraljevstva, govori: »Božanskog li ,uzvišenog li osjećanja, kada čovjek vlada! . . . Nije li kruna vrijedna zločinstva?« A kad se narod digao protiv uzurpatora, ispoređuje se on s tigrom i veli: »Kada se kastilijske poljane budu dimile od krvi, kada moja osvetnička ruka posije naokolo smrt, kada strava i plamen prorijede ove gradove: tada je, Pedro, izvršena tvoja kraljevska služba, tada položi i ti svoju glavu na pustoš i nježno snivaj . . . Želim imati kraljevski prizor: sa mnom neka padne i kraljevina!« Naprotiv Fernando, u kojem je također nekada bilo malo don Pedra, vodeći svoju vojsku na uzurpatora zapovijeda: »Vidim tamo plamen! Žurite se, vitezovi, i nalažite u moje ime: Odmah na okup, da bude spasen nesrećni grad. Tko se drsko usudi povrijediti nasilno umorstvom i grabežem imutak neoružana i mirna građanina, bit će oštro suđen te će krivnju platiti svojim životom. Nijesmo mi tu za grabež. Da svojemu narodu dadnemo mir i odmor, da ga muževno spasemo iz razbojničkih ruku, za to smo trgnuli mač.« A kad je pobijedio, veli Fernando: »Moje je geslo milost. Zato proglasite to svuda, da se ne prolijeva više krv građana. Osveta stanuje u niskim dušama. Božanski je opraštati . . . Vi, glasniče, vratite se k vojsci. Preporučite mojim vođama obazrivost i blagost. Pobjeda, koja je iskupljena građanskom krvlju, jest mrlja u dijademu kralja . . . Kraljevi, hoćete li na sudnji dan, kada vam krune padnu s glave, kada vam grimiz postane mrtvačkom tkaninom i vašim se klonulim kostima bude poigravao vjetar, hoćete li se tada moći braniti, što vam je kruna natopljena krvlju! Opraštanje je tako veliko, usrećivanje je tako slatko! Tko ne bi htio tako kraljevati?«

Poslije te mladenačke zbirke prestao je Jelačić pjevati. Latio se doduše još koji puta stihova, ali to su bile originalne koračnice ili prijevodi nekih hrvatskih prigodnica na njemački. Da je pošao dalje u carstvo pravoga pjesništva, mogao je osigurati sebi znamenito ime u književnosti. Samo to

ne bi bila hrvatska, nego njemačka književnost. Njegove bi književne proizvode učila njemačka djeca onako isto, kako uče pjesme Srbina Stevana Milinkovića, koji je poznat pod pseudonimom Stephan Milow, ili romane Hrvata Mirka Jelušića, koji je kulturni radnik tuđega naroda. Život je pozvao Jelačića kasnije, kada je ozdravio, na praktično polje. Da nije bilo njegova genija g. 1848., sve bi tadašnje davorije naših Iliraca ostale smiješna i djetinjasta fraza. On je umio da bude predstavnik i zakonodavstva i socijalnih reforma i financija i strategije. Gdje je on bio, improvizirana se vojska održala. Gdje njega nije bilo, svršilo se vojevanje onako neozbiljno kao predaja brodskih graničara kod Ozore. Okrutnost je i divljaštvo uvijek osuđivao i kažnjavao. Nastojao je i u ratu da bude i on i njegov narod pravi vitez.

Prerano je umro. Da su članovi njegove obitelji bili dugovječni, to se može zaključivati pored ostaloga i po njegovu četiri godine mlađemu bratu Đuri, koji je umro kao starac od 96 godina. Naprotiv ban Josip Jelačić umro je u 58. godini života. Po svjedočanstvu Nijemca dra. Hirtenfelda pospješilo je tu preranu smrt i to, što se nijesu ispunila ona obećanja, koja je on davao Hrvatima g. 1848. To ga je ljuto boljelo. Time se mogu onda tumačiti i njegove riječi: »Moje ime pripada povijesti, ona će pripovijedati o meni, ali o onom, što je bilo u mojem srcu, o tom ne će moći ništa da pripovijeda«. Da je Jelačić i svoje muževne doživljaje prenio u stihove, kako je prenio neke doživljaje iz mladosti, bila bi i to svjedočanstva pravoga pjesničkoga talenta, ali ujedno i ilustracija onih Preradovićevih stihova, spjevanih u čast mrtvomu Jelačiću:

»— — a iz gorkog pelinu soka
Udes punu nacijedi čašu ti pića i tebe
Njim napajaše, dok ne ogorči ti toliko život,
Da ti i smrt bude slađa od njega ...«

IVAN JAMBREC:

V PALAČI

V palači su mehki foteli
oblečeni v kožu i pliš.
Bogati vu njima sediju
za bogca, kaj nemaju niš.

Al zato za peseke puni
vu kuhinji beli ormar
Pesi su v modi: pa kaj češ?
Bogec ni peseku par.

Pesek se pela vu autu
i žemlju z šunkicom je.
Bele ga dragaju ruke
na divanu hajiti sme.

A bogec se vleče po cesti
i koru od kruheka gloda.
Bogec je bogec. Nek crkne!
Za peseke bilo bi škoda.

ANT. ST. DABINOVIĆ:

KAKO JE ZATVOREN PRISTUP U MLETAČKO VELIKO VIJEĆE

Mletački hitoričari, počevši od druge polovine XV. vijeka, prikazuju kao odlučni čin za ustanovljenje aristokratske vladavine takozvana »serrata« velikog vijeća. Od god. 1297. nijesu naime građani imali pristupa u veliko vijeće i bili su time isključeni od svakog učestvovanja u gradskim poslovima. Gradska aristokracija koja se već od XI. vijeka odlikuje od pridošlih građana, prigrabila je, navodno, jednim revolucionarnim činom svu vlast u svoje ruke i isključila iz vlasti sve građanske elemente. Kako se skoro ista promjena, isključenje pridošlog građanskog elementa iz vlasti, može opaziti kroz prvu polovinu XIV. vijeka po skoro svim dalmatinskim gradovima pak sve do Bara i Drača, i kako je ta promjena dovela do znamenitih solunskih nemira god. 1342., jedne dalje i veoma značajne epizode unutrašnjih gradskih trvenja mediteranskih komuna, nije bez interesa za nas, da u kratko navedemo resultate do kojih je došlo pri ispitivanju promjene mletačkog režima Margareta Merores u svojoj raspravi objelodanjenoj u »Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte« sv. XXVI., 1. i 2. za god. 1928.

Kao »serrata« — zatvaranje velikog vijeća — ima se smatrati, prema tim resultatima, ne državni udarac, nego postepena zakonska evolucija, čija je praktična posljedica bila sve veće otežavanje ulaska onih mletačkih građana koji su iz kojih mu drago razloga dotle stajali daleko od velikog vijeća, bilo što ih vijeće nije smatralo prikladnim za pribivanje u odlukama o državnim poslovima, bilo jer su oni sami pripisivali premalu važnost tom kasnije toliko zatraženom pribivanju. Veliko je vijeće naime tek postepeno došlo do one isključive vlasti kakvu je ono zauzelo konačno poslije god. 1423. Prije toga je narod u Mlecima poznavao kao vrhovnu gradsku vlast, isto kao i dalmatinski gradovi, javno zborište arrengo pubblico, to jest skupštinu svih mletačkih građana poredanih po svojoj cehovskoj pripadnosti. No, taj je arrengo imao sve manje upliva. Već se god. 1172. njegova vlast ograničuje na to, da odobrava prijedloge koje mu u tu svrhu iznosi veliko vijeće, i to se je odobravanje vršilo povikom »collaudatio«. Iz dubrovačkog statuta znamo da je i u gradu sv. Vlaha javno zborište u drugoj polovini XIII. vijeka imalo samo da povikom potvrdi odluke velikog vijeća. Posljednji put je ovakav saziv javnog zborišta izvršen 7. aprila 1423. — Predmet kolaudacije ponajviše su izbori. Tako su se dužd, vojskovođe, kancelari, bilježnici i posebni vanredni činovnici birali redovito kolaudacijom javnog zborišta. Postavljanje kandidata je, kako se neizrazno može zaključiti, proisticalo u sve većem razmjeru iz redova velikog vijeća. Jedna bilješka, sadržana u Marciani (Mss. Ital. VII. 511. fol. 68) s nadnevkom 19. avgusta 1214., tvrdi međutim »et da questo dì fu serrato il consiglio«, — a od ovoga dana zatvoreno je vijeće. U vijeću su se naime navodno čuli prijedlozi, da se cijela mletačka vlast ima prenijeti u Carigrad, koji je pred deset godina osvojen po krstašima predvođenim duždom

Henrikom Dandolom. No, mletački su građani bučno zatražili, da se odustane od te nakane. S toga je odlučeno tom prilikom, tako barem tvrdi legenda, da se vijećanja imaju održavati pri zatvorenim vratima. U suštini, čini se da nije povod tom zatvaranju dala pustolovna zamisao prenošenja Mletaka u Carigrad, nego se već u ono vrijeme gledalo na veliko vijeće s izvjesnim nepovjerenjem sa strane izvjesnih građanskih krugova koji su stali da ometaju sjednice, da prijete vijećnicima i da vrše neki pritisak s obzirom na predmet vijećnja.

Veliko je vijeće, naime, u svojim počecima imalo da pretstavlja samo građane Rialta, dok je javno zborište prestavljalo sve mletačke građane. Chioggia, Murano i sve ostale mletačke općine na kopnu (Terraferma) imale su naime također svoja velika vijeća. No, s vremenom Rialto preuzima prevlast nad čitavom mletačkom zemljom. Ovoj političkoj i ekonomskoj prevlasti mletačkog poslovnog centruma odgovara porast ugleda njegova velikog vijeća. Do kakve je zaključne faze došao ovaj djelokrug velikog vijeća, razvidno je po kasnijim pravnim piscima. Tako tvrdi Bertaldo (Splendor venetum consuetudinum civitatis): »Jedno je pisano pravo, statut, a drugo je nepisano pravo, ustav, predložen po duždu i odobren (collandatio) narodom« — a Muazzo će na to: »Dužd i savjetnici njegovi predlažu, umoljeni i četrdesetorica daju svoje mišljenje, a veliko vijeće odlučuje.«

No, za XIII. ovijek je ta teorija preuranjena. Veliko vijeće se ograničuje na to, da imenuje pojedine činovnike i da postavlja pojedine odbore koji će, kao umoljeni (pregadi) i kao četrdesetorica, ponavljajući se redovito svake godine, postati s vremenom posebnom, samostalnom gradskom vlašću. To razlikovanje daje podlogu za dalju, još subtilniju distinkciju: u vijeću se raspravlja, u magistraturi se uređuje, a režim ima da vlada. Odluke velikog vijeća su u ono vrijeme vanredno raznovrsne. Tako se ono bavi inostranom politikom, raspravlja o državnom proračunu (12. marta 1262.), imenuje mletačke građane, izdaje građansko- i kaznenopravne odredbe, presuđuje u parnicama o veleizdaji, podjeljuje milosti i amnestije (četrdesetorica odlučuju kasnije o globama), bira liječnike, prokuratore sv. Marka. Tek kasnije, u XIV. vijeku, senat ili vijeće umoljenih odlučivati o carinama, o brodarstvu, o trgovini, o novcu i o zajmovima. I strašno vijeće desetorice koje je imenovano poslije povjere Bajamonta Tiepola, imalo je da vrši s početka svoje funkcije kao čisto privremeni odbor (Roberti: Le magistrature giudiziarie veneziane ed i loro capitulari fino al 1300.).

Lenel nam navodi način kako se, god. 1207., vršio izbor za veliko vijeće. Dužd se birao u javnom zborištu aklamacijom. No za veliko vijeće bio je grad razdijeljen u 30 kotareva (trentacie), a svaki kotar opet u 6 sestijera. Tri trentacije zajedno su birale, svake godine po jedna izmjenice za sve tri, svoje birače (electores), a birači su birali svake godine na dan sv. Mihajla (29. sept.) — sv. Mihajlo bio je isto tako stari patron mletački prije sv. Zaharije i sv. Marka, kao što su to bili u Zadru sv. Simon prije sv. Anastasije, u Dubrovniku sv. Srđ i Bakho prije sv. Vlaha, a u Kotoru sv. Đurađ prije sv. Tripuna — po jednog prokuratora iz svakog sestijera (18 za tri trentacije), članove malog vijeća (6 sapientes za tri trentacije), općinske kamerare (jedan po trentaciji) i njihove pisare. U aprilu su

se vršili izbori za polugodišnje gradske vlasti. Ovi izbori bili su dakle vezani na pripadnike dotične trentacije. No god. 1283. nastala je jedna, na prvi pogled neznatna promjena. Birači su mogli da biraju članove velikog vijeća »de omni loco«, bez razlike lokalne pripadnosti dotičnog vijećnika. Jeli to u vezi s ponovnom lokalnom podjelom Rialta u šest sestijera (S. Marko, Castello, Canareggio-città, S. Polo, Dorsoduro, S. Croce-ultra), to se samo može nagađati. Izobr birača viješ se dalje po trentacijama, ali je njihov broj ograničen na deset, a to sedam za cijelu godinu i tri za polugodišnje službe. God. 1280.—1285. služe birači samo za jedan izbor (zaključak od 28. nov. 1282.): po tom možemo naslućivati da se njihova vlast sve dalje sužavala. Dalja je odredba glasila, da birači moraju biti potvrđeni u svom zvanju po samom duždu i da moraju novčano odgovarati za sve što bude skrivio vijećnik kojega su oni imenovali. Ta je odredba vjerojatno zastrašila mnoge birače, pa se zato odlučilo, da se svaki birač mora primiti svoje dužnosti pod prijetnjom teške globe od 50 dukata. Tek se birač primio dužnosti, imao je da bude zatvoren u duždevu palaču i da stalno boravi u dvorani za izbore (sala dello scrutinio) —tko bi se udaljio iz te dvorane, platio bi 3 solida globe, a tko bi odao tajnu o tome što je čuo, platio bi 25 dukata. Među sobom se birači nijesu smjeli dogovarati, nego su, svaki pojedinac za sebe, određivali činovnike, a vijeće je odlučivalo da li se dezignirani imaju potvrditi. Ako birački čin nije tokom dana dovršen, morali su birači prenoćiti u duždevoj palači. Birači su određivali članove velikog i malog vijeća, članove vijeća četrdesetorice, magistrate. Iz toga se jasno vidi, da se uloga birača sve više približavala položaju prostog oruđa u rukama većine velikog vijeća. To je imalo tu posljedicu, da se poslije godine 1321. birači više i ne spominju.

Ustanova biranih birača je dakle potpuno opala. Na njezino mjesto pojavljuju se, uporedo s njom, drugi načini izbora. Tako je zakon od 25. okt. 1283. odredio da pri spominjanju kandidata za magistraturu budu postavljene tri žare, jedna za jesne, druga za niječne, a treća za neodređene glasove, i da svaki birač ima baciti svoju kuglju u jednu od njih.

Kasnije je došao običaj glasanja »per ballotas« — svaki je vijećnik imao da izvuče iz žare po jednu loptu. Manji broj lopta bijaše pozlaćen. Oni vijećnici koji bi izvukli pozlaćene lopte, odlučili bi o izboru kandidata za magistraturu, o kojima je zatim glasalo cijelo vijeće, za svakoga posebno (per duas, tres, quattuor, manus).

Posebne su odredbe izdane god. 1268. za duždev izbor. Tu ie vrijedio sistem postepene eliminacije svih onih vijećnika za koje je moglo biti sumnje, da će, zbog ekonomskih interesa, zapasti u iskušenje da ovima žrtvuju državne interese. Izbor je tim poprimao sve više karakter lutrije, vršio se kroz šest »manus« i bio je rukovođen težnjom, da se svi lični obziri podrede državnoj koristi.

Pripravna evolucija za zatvaranje velikog vijeća vrši se dakle, postepenim napredovanjem, sve od početka XIII. vijeća. No, u veliko vijeće nemaju pristup samo narodni izabranici, nego i izvjesne službene ličnosti. — Svi magistrati suhozemnih općina consiliarii, rogati, quarantia, domini de nocte (to su oni vijećnici koji moraju danju i noću stajati na raspoloženju

za vršenje gradske vlasti), potestates de terraferma — imali su pristupa i glasa u velikom vijeću, kad bi slučajno ili iz službenih razloga boravili u Mlecima (1250.). To isto pravo nijesu imali, po odlukama god. 1271. i 1255., ni istarski načelnici (potestates) ni dalmatinski gradski knezovi (comites). Ove se odluke mijenjaju od godine do godine, jer god. 1274. imaju pristup u vijeću svi »offitiales« kad borave u Mlecima, a g. 12776. »baiules, duchi, comites, castellani s. Alberti, capitanei Adigis et Padue«. God. 1285. imaju pristup opet svi »offitiales«, isto tako god. 1288., dok su god. 1283., navedeni kao članovi velikog vijeća »rogati, quarantia et offitiales«. Veliko je vijeće naime održavalo svoje sjednice deset do petnaest puta na mjesec, a trebalo je, za brzo rješenje postavljenih pitanja, što više stručnjaka, koji su bili versirani u administrativnim poslovima. U nekim, važnijim slučajevima, zatražio bi se kvorum i kvalifikovana većina od ⅔ ili čak ¾ onako, po uviđavnosti samog velikog vijeća. Da je u tim prilikama znalo doći do veoma teških sukoba i čak do prolijevanja krvi, vidi se iz odredbe, da nijedan član vijeća ne smije da nosi uza sebe oružja ili noža dužeg od 4 palca. Često je vijeće smatralo za sigurnije, da raspravlja pri otvorenim vratima, jer je time ugroženom pojedincu omogućeno da pobjegne na ulicu.

No tko je mogao da ima pristup, odnosno da bude izabran u mletačko veliko vijeće? Zakoni su u tom pogledu bili razmjerno liberalni. Pristup u veliko vijeće mogli su imati svi neporočni i nezaduženi mletački građani koji su bili navršili 20. godinu. Iznimka je postojala za duždeve sinove: oni su dolazili u vijeće poslije 16. godine. Na dan sv. Barbare izvršivalo se popisivanje novih punoljetnih Mlečana, što znači da je pojedinac iz stanovitih razloga mogao da ne bude uvršten u popis kojim je dobivao pravo pristupa u veliko vijeće. No ti su »Barberini« za jednu godinu bili isključeni od prava glasanja u velikom vijeću.

Ovako je, po »liber fractus«, glasio zakon, ali je običaj stroži. U srednjem vijeku nema naime sistematskog izgrađivanja pravnih ustanova, nego se načelne javnopravne odredbe zamišljaju kao neizražena prirođena svojina narodne pravne svijesti. Formulacije nastaju tek pod uplivom prepiraka i teških borba. Zato veli Bertaldo, da je običaj ne samo iznad pisanog statuta, nego živi izraz zakonitosti (Nihilominus consuetudo, que est ius non scriptum, est maior et utilior statuto et quasi lex eius intellectus. Pertile, Storia del diritto italiano). — Iz toga slijedi, da je, po tadanjem običaju, i prije god. 1297. samo vlastelin i bogatiji građanin (prudhome dou peuple) mogao biti član velikog vijeća. Mletački je građanin naime samo onda imao u stvari pristup do vlasti, ako je plaćao određeni porez, vršio vojničku službu, uzeo koju Mlečanku i potpisao svoj dio — »sors« — od prinudnih državnih zajmova. Jedini su od toga bili izuzeti inostrani potentati koji su, kao i patrijarh akvilejski god. 1200., morali kupiti kuću u Mlecima. Posve isključeni od vijeća bijahu pripadnici trećeg staleža, pučani (artigiani).

No kako je sastavljeno veliko vijeće? Od sept. 1261. do sept. 1262., ima u njemu 430 članova i to 17 iz porodice Morosini, 17 Dandolo, 17 Contarini, 19 Guerini, 12 Falier, 10 Gradenigo, 10 da Canale, 8 Baroci, 8 Basilio, 7 Barbadico, 10 Michael, 10 da Molin, 7 Mocenigo, 8 Venier, 6 Corner, 1 Memo, 1 Auris, 2 Bragadin, 5 Polani, 5 Sanudo, 5 Justinian,

2 Superantii, 3 Salomon, 3 Tiepolo, 3 Zorzi, 8 Zanne, 5 Delphin. Iz toga bi se reklo, da su članovi pojedinih porodica već bili stekli neko pravo da budu predloženi od biranih birača. Broj se članova velikog vijeća stalno mijenja (1261.—430, 1269.—501, 1275.—555, 1276.—444, 1282.—306, 1293.—313, 1294.—350). — Zašto te promjene? Zaključak od 13. aug. 1276. naređuje biračima, da biraju samo onoliko novih članova koliko im budu odredili »dux et consiliarii«. — U trevizanskoj kronici stoji da je broj članova velikog vijeća varirao i da su birači redovito nastojali da svoje ljude uvedu u vijeće. Martino da Canale spominje još god. 1268. kao duždeve birače »nobiles et prudhomes de peuple«. God. 1275. vrše izbor samo »nobiles«. Poznata je također okolnost, da se mnogo zamjeralo Tiepolima, kao novim ljudima, da se ulaguju puku.

Iz svega se toga vidi, da se, tokom godina, sve jasnije određuje socijalni pojam vlasteoskog staleža, aristokracije. Njemu pripadaju u prvom redu stare porodice, a to su Antolini, Aurii, Basilii, Boldu (?), Badoer, Beligno, Bragadin, Barbadico, Bomo, Bembo, Calbani, Contarin, Corner, Caputincollo, Canale, Celso, Caloprin, Caroso, Calvo, Centranico, Ciuran, Capello, Cupo, Dauro, Dandolo, Dotto (Duodo), Dono, Donà, Delfin, de Equilo. Falier, Flabianico, Foscarini, Foscari, Gradenigo, Grisono, Gaussari, Gritti (Greco), Zorzi, Justinian, Zane, Juliano, Istrigo, Iusto, Longo; Mauroceno (Morosini), Minio, Miniotto, Marcello, Migliani, Michael, Marignoni, Marangon, Martinazo, Manutesso, de Mugla, Mauro, Malipiero, Memo, Molin, Mazaman, Mocenigo, Natalis, Navaglaris, Navigaioso, Orseolo, Querin, Pantaleon, Polani, Pasqualigo, Superantio (Soranzo), Sesendullo, Storlato, Sagredo, Silvio, Sanudo, Saponario, Semgallo, Trevisan, Tanoligo, Venier, Viadro, Viglioni, Valaresso, Vassallo, Viglari i Zani. — Stare, ali kasnije preduzete vlasteoske porodice jesu: Adoaldi, Bolzani, Businago i Ponte (da Putheo). — Nove su porodice: Acotanto, Arduino, Barastro, Barbo, Boldù (?), Betani, Fradello, Firmo, Franco, Foscolo, Firiolo, Gisi, Geno, Grimani, Loredano, Mudazio, Menzulo, Permarin, Paradiso, Thonisto, *Tiepolo,* Pino, Salamon, Signolo, Staniaris, Victuri, Zancaruol. — Osim toga bi trebalo spomenuti daljih porodica iz građanskog staleža koje su primljene doduše u veliko vijeće, ali nijesu ostale (poslovica je glasila: lakše je ući, nego li ostati). To pokusno primanje građana vrši se sve do god. 1292. — Poslije god. 1297. ne ulaze više nove građanske porodice u veliko vijeće.

Kako je do toga došlo? Kad se imao izabrati zbor četrdesetorice, zaključeno je, 20. nov. 1274.: »c. f. q. q. si invenitur quod non posset fieri per consilium, debebunt fieri cum arrengo si expedierit«. Ako veliko vijeće ne može birati četrdesetoricu, *jer u njemu ima svađe,* onda neka to učini javno zborište. Jasno je po tome da, zbog nesuglasica u velikom vijeću, cijela državna vlast prelazi malo pomalo na odbore, i to na umoljene i na četrdesetoricu. U zaključku od 30. aprila 1285. stoji, da su stvarna raspravljanja u velikom vijeću prosto nemoguća (non potest bene disputari). Strančarstvo, svađe, neumjerenosti zadale su smrtonosni udarac mletačkom parlamentarizmu. Veliko vijeće postaje tako s vremenom prosto izborno tijelo reprezentativnog karaktera. Ova se postepena evolucija može pratiti proučavanjem kasnijih odredaba. A te su:

a) Predlog od 3. oktobra 1286.: birači predlažu nove članove velikog vijeća i vijeća umoljenih, a vijeće četrdesetorice ih potvrđuje. To je vijeće time proglašeno vrhovnom nadzornom vlašću.

b) Predlog od 5. okt. 1286.: nitko ne smije da bude izabran kao član velikog vijeća, ako nije to bio njegov otac ili predak po ocu, inače moraju dužd i vijeće potvrditi izbor.

c) 17. oktobra 1286. zaključuje veliko vijeće, da kvarantija (vijeće četrdesetorice) ima posljednju odluku u pitanju novih članova velikog vijeća. Predlog naveden pod a) ponovljen je, ali je odbijen u velikom vijeću 6. marta 1296. pod duždem Gradenigom. Novi zaključak, od 28. februara 1297. odredio je opet, da vijeće četrdesetorice ima voditi posljednju riječ o pripadnosti velikom vijeću. Ta je odredba, privremenog karaktera (nalazimo se još u doba pokusa), imala da važi samo do jeseni god. 1298. No 29. sept. 1297., dolaze opet u pretres tri birača koji biraju nove članove velikog vijeća u broju određenom od dužda i od vijećnika. Ljudi koji posljednje četiri godine nijesu bili članovi velikog vijeća, imali su da budu potvrđeni po četrdesetorici.

d) Četrdesetorica mogu, glasom zakona od 17. oktobra 1297. da »privremeno« imenuju nove članove za veliko vijeće tokom cijele godine, prije i poslije sv. Mihajla. Taj je zakon potvrđen zaključcima od 28. februara 1298. i od 11. sept. 1298.

e) Novi zakon od 15. okt. 1298., odredio je, da može biti član vijeća četrdesetorice samo onaj mletački građanin, kojega su preci bili članovi velikog vijeća. Novoizabrane članove velikog vijeća, kao Tiepoli, primio je dužd »per gratiam«, iz milosti.

f) Po zakonu 22. marta 1300. treba za primanje u veliko vijeće pristanak barem 20 članova kvarantije, po zakonu od 28. dec. 1307. barem 25 članova, po zakonu 28. marta 1310. barem 30 članova kvarantije i većine velikog vijeća, po zakonu od 29. juna 1310. 30 članova kvarantije i ⅔ velikog vijeća.

g) Dalji zakon od 19. jula 1315. određuje da birači moraju imati dobro na umu one građane koji mogu da budu izabrani, a to su oni mletački građani koji su prevršili 18. godinu i koje su, po odluci od 21. nov. 1311., zapisali u posebnu knjigu starešine kvarantije. Ta je knjiga revidirana, na prijedlog Tome Dandola, zaključkom od 8. januara 1317. (1316. stile veneto) — tko se dao uvrstiti u tu knjigu a nije imao prava na to, imao je da plati globu od 300 mletačkih livara. Po zakonu od 29. sept. 1319. imao je da se poništi izbor nevrijednoga, a advocatores comunis imali su da vrše kontrolu o pravu pojedinaca. Sada je nastala čitava uzbuna: svi su ugledniji građani na silu htjeli da uđu u veliko vijeće.

h) Konačnu fazu označuje odredba od 29. sept. 1321.: Četrdesetorica će sastaviti popis onih mletačkih građana koji su imali da uđu u veliko vijeće, a dvanaestgodišnji dječak je imao da izvadi jednu loptu iz žare svaki put kad bi se pročitalo iz popisa po jedno ime. Na koga bi pala zlatna lopta, taj je imao da uđe u veliko vijeće. Ostali su imali da dođu na red barem kroz 2 godine pristankom dužda i četrdesetorice. Mlečani od 18—25 godina ulazili su u veliko vijeće žrijebom, a poslije 25. godine pravom, samo ako su

uvršteni u popis. Ostali su pak mogli da uđu po milosti. Nobilitas, vlasteosko pravo, i pripadnosti velikom vijeću znače sada jedno te isto.

Ovako glase zaključci velikog vijeća iz onog vremena, ali kroničari šute. Martin de Canal tvrdi samo: u XIII. vijeku birali su dužda nobiles i antiqui populares (vojskovođe, magistrati itd.). — Trevizanska kronika u Marcijani (Mss. Ital. VII. 519. fol. 86 f. f.) kaže, da je ustanovljen »l'ordene del maggior Consiglio«, da su se »patritii« sastali »a far li magistrati« i po dva vlastelina od svakog sestijera su birala u svemu 450—470 članova velikog vijeća. Dalje kaže Trevizana da su na osnovu zakona 27. februara 1297. došli u veliko vijeće, po odobrenju kvarantije, 215 građana, a 50 iz S, Marka, 37 iz Kastela, 55 iz Canareggio, 21 iz S. Pola, 32 iz S. Croce i 25 iz Dorsodura. Odobravanje putem kvarantije (40-ice) vršilo se, po Trevizani, do dužda Franceska Foscola.

Dalje je pitanje, da li su ušli, na osnovi ovih odredaba, u veliko vijeće samo članovi starog mletačkog plemstva. Ako Muazzo i Marko Barbaro misle da je plemstvo nastalo tek poslije god. 1297., varaju se. Nema sumnje da su birači davali svoje glasove samo onim građanima stare kuće koji su primali darove o Božiću i o velikom četvrtku i koji su redovito pridonosili državnim zajmovima. U tom pogledu poučna je okolnost, da sve do god. 1264. njedan mletački građanin ne nosi naslov »ser«, dok ga god. 1275. nose članovi velikog vijeća. No, da su ugledni »populares« mogli duždevom odlukom naći pristup u vijeće, to zna i kancelar Caresinus prilikom bitke kod Chioggie god. 1379. »Gentilhuomeni dou haute lignaie et prudhomes dou peuple« ušli su, dakle, svi u veliko vijeće prilikom reforma g. 1275.—1321.

Resultat studije bio bi dakle slijedeći: Do jedne »serrate« uopće nije došlo, nego se zatvaranje velikog vijeća izvršilo evolutivnim putem i to kroz tri stepena: veliko vijeće Rialta, veliko vijeće cijele Venecije, zatvaranje biračkih popisa. Već god. 1207. nema u trentacijama no vlastele i građana. Ova dva staleža sačinjavaju kontingent za članove velikog vijeća, kojih ima u sve većem broju do god. 1314. (1297.—589, 1300.—607, 1306.—458, 1311.—1107, 1314—1150, 1349.—960, 1350.—897). — Kasnije dolaze na red mletačke porodice koje se vraćaju iz Carigrada, Kandije, Evbeje, Sirije i one, koje su pogrešno izostavljene iz popisa. Odluku o primanju su imala četrdesetorica, kasnije s malim vijećem. Kao pomagalo služile su knjige velikog vijeća, popisi njegovih članova i dokaz podrijetla za koji su dugo vremena vrijedila usmena svjedočanstva i porodične tradicije (si dice). Tek je 14. avg. 1421. zaključeno, da se za dokaz podrijetla imaju priložiti nedvojbene isprave izdane po samoj općini. Mnogo se polagalo na zakoniti porod (zakoni) od 25. okt. 1277., 28. dec. 1376., 8. marta 1414., 30. marta 1430.). — Odlučne su odredbe 30. avg. 1506. (nobiles dent in consilio X. in nota ortum filiorum suorum officio advocarie) i 29. aprila 1526. (nobiles dent in consilio X. n nota advocatoribus communis sponsalitia sua). Liber nascite dei Patricii i Liber matrimoniorum sačinjavaju time sastavni dio zlatne knjige (Libro d'oro delle nascite e dei matrimonii dei Veneti patrizii). Time je krug zatvoren: život, vrline, greške mletačke vlastele nijesu više njihovo privatno moralno dobro nego javno moralno dobro cijele republike. Često, veli Marko Barbaro, odlučila je samo sreća

o pripadnosti velikom vijeću. Vanjski su razlozi, posjed nepokretnina i kuća, ratne zasluge, uspjeh u pomorstvu, stalno učestvovanje u neposrednoj duždevoj pratnji, pridonosili doduše nerijetko, da je vijeće četrdesetorice poklanjalo svoju sklonost nevrijednima a otklanjalo zaslužne ljude. Ali to nije mijenjalo okolnosti, da je mletački građanin, kojega preci nijesu bili u velikom vijeću, isključen iz njega, pa makar njegov otac i carem bio, dok je vlastelin pripadao vijeću, pa bio mu otac i najgori čovjek. (Quando dicemo semplice cittadino veneto s'intende e si deve intendere di quel cittadino che non è ne può esser del gran consiglio se suo padre fosse stato Imperatore; e quando dicemo ovvero scrivemo nobile cittadino nostro s intende o si deve intendere quel cittadino che sia ovvero esser possa del gran consiglio, se bene suo padre, prima che li fosse data la dignità, fosse stato di vilissima stirpe.)

U pogledu vjenčanja nije Serenisima bila tjesnogrudna. Zakon od 20. maja 1422. priznavao je punopravnost poroda, kad je dotičnik poticao iz braka vlastelina s građankom, koje otac nije zanatlija (arte meccanica), samo ako je nevjesta besprikorna vladanja i ako je vjenčani ugovor unesen u zapisnik vijeća četrdesetorice. U XVII. i XVIII. vijeku davalo je veliko vijeće svoje odobrenje vjenčanom ugovoru vlastelina s djevojkom građanskog staleža, uz uvjet da je ona Mlečanka. Za takvo vjenčanje nijesu vrijedila zakonska ograničenja u pogledu miraza. Novovjenčani su morali ići duždu u pohode.

Zapinje za oko, da je ovo postepeno prisvajanje vlasti izvršeno bez teže trzavice. Tomu ima mnogo uzroka:

a) svi su građani imali istu mogućnost da se obogate;

b) svi su plaćali jednaki porez po istom katastru;

c) svi su mogli, pod izvjesnim uvjetima, da budu primljeni u red vlastele;

d) zakoni su izdani, tek nakon što su promjene odavna bile prešle u običaj;

e) iza vlastele se obrazovala građanska elita koja je imala pristupa u državnu kancelariju

Takvim, za ono vrijeme veoma umjerenim postupanjem uklonjena je za Mletke ona unutrašnja promjena, koja je zanatlije dizala protiv negdašnjih velikih posjednika i izazivala ona teška trvenja, koja su uznemirivala i mrcvarila srednjevjekovnu Italiáu sa svojim nemirnim komunama i svojim neprekidnim, krvavim ratovima. U Mlecima je, naprotiv, u XI i XII. vijeku, aristokracija obogaćena pomorstvom i trgovačkim poduzećima, osjećala veću opasnost od porasta duždeve vlasti, nego li od suradnje s okretnim i mirljivim građanima. Strah pred tiranijom jedne porodice ili bolje, težnja za što slobodnijim ekonomskim napretkom jedne privredi odane društvene klase, to je pozadina iz koje se razvilo aristokratsko uređenje mletačke republike.

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

(Nastavak)

Plaho je, zanesena tim neobičnim i novim blještavilom, sat kasnije ulazila u pravilnu sobu svoga kavalira. On joj je tepajući najuvjerljivije obećavao još slatkiša, bonbona, likera i pravog kineskog čaja. I lijepu narukvicu. Svega će toga ona ponijeti majci. Arina je sve to voljela. Nijemo je povjerovala, nijemo je išla. Tupo, ništa ne misleći i ničega se ne bojeći. Jednostavan sjaj ove nove sobe mirisao je parfemom. Prskavim, upornim mirisom, koji uzbuđuje. Bezličnom hladnoćom koja se brzo ugrije. Aroma umora, aroma instinktivne slatke tromosti, neodređenih osjećaja, ali bessvijesnog nagnuća snu.

»Izvolite, bez bojazni, kao kod svoje kuće! Posve komodno. Sjednite!«

Još uvijek učtiv i ljubazan, gotovo bojažljiv.

Arina, koja je dosada sve to primala plaho, oslobodila se ukočenosti i veselo, bez riječi odgovora, sjedne...

Nevješto se opirala njegovim gestama. Ustrajno, ali ne drsko, videći, da pred sobom ima neiskusno mlado djevojče, on bijaše siguran u »uspjeh«.

Ali ipak, opirala se. Burno i grčevito. Ne znajući što, u njoj se nešto bunilo. Neodređeno, ali živo.

»Što, što?! Mislite li, da sam došla ovamo prljavim poslom? Vi...«

»Arina...«

»Ne tako, nego: gospođice Arina...«

»Dobro, pile moje, mo...«

»Gle, kako je to!«

»Ali to je izraz moje simpatije, to...«

»Nema tu izraza. Tu treba barem toliko pristojnosti, koliko je ja znadem.«

?

»Uostalom tko ste vi meni? Čovjek kojega znadem tek možda dva sata. Ni toliko.«

??

Sva ova odvažna rječitost izvirala je iz tog nerazvijenog djevojčinog mozgića. On se čudio toj odlučnosti i toj trenutnoj svijesti. Pa ipak bijaše siguran u svoju — rutinu.

Sva zasoptana djevojka je pala. Njene riječi bijahu suviše iskrene, a da bi kod takva čovjeka našle odziva. Njegova strast potisnula je sve obzire. Njegova strast uništila je konačno te večeri jednu djevojačku čast; Arina prešavši početak bez sustezanja pohrli onamo, kamo je ni rođena majka ne htjede zapriječiti da pođe.

10

Majko, kolača i bonbona evo.
Osušena žena se nada.
Mamice, evo i novaca.
Nagrežbana žena pohlepno pruža ruke. Smiješi se i šuti ne odgovarajući riječima:

Mamo, evo nove haljine.

Uvenula žena je zadovoljna.

Majčice, on mi je obećao ljepši stan.

Lijena žena blazirano gleda po otrcanom sirotinjskom pokućstvu.

Ali, mamo, on me je grubo udario. Kaže, da sam neinteligentna. Oboje to boli. I vrijeđa.

Majka je osjetila, da je udareno i povrijeđeno njeno dijete.

Ali opet:

Haljine, nakit, novac, i samo papirnati novac.

A tupa sebična žena je sve zadovoljnija. Dä, njena kćer je zahvalno dijete. I poslušno.

II

Arina je elegantna. Stasita, dotjeranih iako namješenih kretnja. Lice nije više tako svježe, ali je uvijek lijepo. Kao u lutke, koja, drvena tijela i bez srca, pristaje na sve i ostaje svagdje. Arina je elegantna i zavodljiva. Namirisana, stegnuta, vagnuta i odmjerena. Tupa i hladna prema uvijek jednakim željama, uvijek elegantne gospode. Njeno lažno uzbuđenje oni ne primjećuju u oduševljenju pred njenom spoljašnjom ljepotom i ženskosti. Laskaju joj, a ona mediokritetski to prihvata. I biva sve pitomijom. Da se to postigne, trbušasta gospoda ne štede riječima, koje ipak govore istinu. Jer Arina je još uvijek lijepa i bujna. I privlačljivija nego prije. A da te riječi i znače i najveću laž, opet bi ih od uzbuđenja zapjenjeni mužići bez mjere izgovarali znajući žensku slabost pred laskanjem. Dok je s njima, Arina ne misli. Ništa, ama baš ništa. A ponajmanje o sebi. Tek kada bi, dopraćena do pred kuću, konačno sama ulazila kroz hodnik i stepenice gore, mislila bi nešto i o sebi. No to bijaše liliputanski malo. Pa ipak je osjećala, da postoji neki njen problem. Liftom se vozila gore visoko. Da ovo vrijeme osame što brže prođe. Odučila se bilo kakve samoće .

I te najviše dvije do tri minute, misleći o sebi i o svemu, što se s njom i oko nje dešava, počela je s vremenom osjećati radoznalost da razmisli. Nije se više vozila liftom, nego se lagano uspinjala sivim vijugavim stepenicama. Sama, šutke i zamišljeno. Poslije, nakon takvih desetak dana, popostala bi malo na tom putu; pa još malo, i više. Misleći, iako površno, uvidjela je zanimljivost tog razmišljanja. Ticalo se nje. A ona je tu »novu sebe« tako bijedno malo poznavala.

Obuzela ju je radoznalost, svakidašnja, ali donekle nova. Tri minute protegoše se u trideset. Arina bi otada svakoga dana sa žudnjom čekala čas ove samoće, koja joj je donosila razmišljanje, pa prijatnost i napokon zadovoljstvo. Naslonila bi se o komad neopranog prozorskog stakla kroz koje se vidjelo zasjenjeno, zapareno, kiselkasto i smrdljivo velegradsko dvorište, ukrućeno, ali bez pozerstva. Na gustim prozorima i po raznim užetima visjeli su kroz šest ili sedam katova sa suterenom i mansardom šareni komadi rublja: ženskog i muškog, staračkog i dječjeg, pokrpanog, crvenog i prugastog. Bijeda izviraše uokolo iz svakog kutića. Osušena neimaština, ciničan jad. Prkos tog prezrenog staleža bijaše pripravan na bijesni, upravo divljački otpor. Jer bezgranična ljubav za sve ovo njegovo

stvaraše u ovim svijesnim ljudima u isto vrijeme bezglasnog slugu i bezobzirnog tiranina koji mrzi i koji prezire.

Zrelo kašljucanje, pa neobuzdan vrisak poslagane dječice dopiraše iz neopranih, starinskih, glomaznih i savinutih zidova. U limenoj je peći praskala jelovina, skupi oganj grijaše lonac krumpira u koji pohlepno iz smeđeg raskuštranog kreveta bulji čopor požutjelih mrkvastih zgrbljenih djevojčica. Pružajući kvrgave zglobove svojih udova one isprekidanim promuklim glasićima mole samo — hljeba. Klimava vrata su cvilila, sivkasta para micaše izlizanim povješenim rubljem, šuštao je mrljav papir na prozorima, a proletarska prepržena gomila vrzla se ovom gmecavom okolinom.

Kiseo vonj neopranih zdjela, znojna tjelesa, pljesniva cigla, pobrkan žagor, uskomešan treptav dim, pahuljasta čađa, vječna sjena, zadah gnjile grobnice, kao u cijevi golema dimnjaka. Sve to stvaraše impresivnu panoramu degenerirane persiflaze.

Arina je u skupocjenoj haljini gledala sve ovo teško shvatajući sada kako je i ona nekada mogla tako živjeti. Sada ju je smetao pogled na ovo razotkriveno siromaštvo. Požurila je brže stepenicama pa na drugu stranu u svoj ne veliki, ali pristojno raskošni stanić. S njegovih prozora vidio se grad, zadimljen i bučan. Panorama. Elegantne ulice, dugi tihi automobili i gomila ulaštenih ljudi. I s onog prvašnjeg prozora vidjela je: ćoskasto blatno dvorište, vlažne sive zidove i oronule obraze radnice gdje pomno vješa prugaste i crvene zakrpljene košulje što su zasićene Kochovim bacilima.

12

Sve snažnije odražavalo se Arinino ponašanje kao neko ukrućeno pozersvo fabricirane dame. Minuciozna proračunanost jeftinog i konačnog efekta zatukla je u njoj onaj prirodni dar okretne djevojke, koja lišena te provincijalne glume, kada hoće, može biti neukrućena i djetinjski slatka. A ona je takvom znala biti. Očajan prezir prema klasi ljudi kojoj je i ona do pred nedugo vremena pripadala, stvorio je od Arine tip umišljene mondenske lutke kod koje zbroj gnjavatorski namještene mimike rezultira dosadnom, napirlitanom afektacijom. No sve je to ona pred falangom svojih polusijedih kavalira bez protesta ponavljala, jer joj ljepota dominiraše iznad svega. Često ovorana lica djevojčinih inteligentnih uslužnika ukiselila bi se promatrajući ovu marionetu uza se, ali njena njegovana baršunasta koža već rutiniranom gestom zasjenila je banalnosti mediokretetskog razgovora.

Zakršljao njen um nije više mogao producirati drugo osim stalne usklađene kretnje, koje su se pred svakim kavalirom ponavljale do umornosti. Ukalupljene misli nisu znale izvan kalupa. Nijemo je Arina koracala uz one, koji su — nakon duljeg poznanstva — za najobičniju promjenu pokušavali razgovarati i o nečem drugom, ozbiljnijem i originalnijem. Ali ta je nijemost bila prkosna, hotimična. S Arinom, tjelesno savršeno njegovanom prikazom, lako je doći do konačnice i bez većih napora. Zašto da se pritom bilo tko znoji problemima ozbiljne konverzacije? To je za one, koji zahtijevaju proceduru. Ali ona?! Tä ona ima majku koja je naučila tuđim trudom biti nahranjena i obuvena.

Novac, novac, išarani šareni šuštavi papir, koji otvara svačije srce. To Arina sada hoće. To je htjela ponajprije zbog majke, a sada to hoće i zbog

sebe. Naučila se?! Ne, drugi je nisu odvraćali da se nauči. A za novac nije potrebno naprezati mozak učenim razgovorima. Ne, ne! Dnevno radno vrijeme je ograničeno. A učeni razgovori nisu razonoda. Barem za nju ne. Tä i Arina treba razonode. Jer njen joj je posao počeo — dosađivati. Dä, prošle su godine. Posao je počeo — boljeti. To je jednog dana osjetila razmišljajući na stepenicama uz komad neopranog prozorskog stakla, kroz koje se vidjelo zasjenjeno, zapareno i smrdljivo velegradsko dvorište. Ali je i brzo zaboravila na tu bol. Na stolu ju je dočekalo nekoliko pažljivih pisama. A popodne je trebalo žuriti da se na njih lično odgovori. Proskakutala je mimo prozora. Niz stepenice, nizbrdice — — — — — — — — — — — — — — Beskrajnom sivom cestom pomicale se dvije sjene. Jedna svježa, fidijski modelirana, vitka i obla, a druga tusta, nakrivljena i drhtava. Beskrajnom cestom, svijetlom i maglovitom, sjajnom i blatnom, puzle su dvije siluete. Širokim glibom, po kojem vrve prikaze, i kržljave i rumene i nasmijane i blijede, gaze dvije zgrbljene žene. Noge im propadaju u kiselkast glib. Ta žuta, prezirna, kaljava masa, izmiješana i progažena tisućama stopala, i pod ove četiri nijemo se savijala.

Obje su išle, strpljivo i vedro, pateći ali i šuteći. Mlada je vedro koracala slušajući prigovore stare; poslušno je zagazila da držeći suputnicu obje lakše pođu naprijed.

»Dijete, meni je teško.«

A dijete bi zabrinuto i poslušno popostalo, šuteći promislilo, malo, posve malo, i naslonivši tromu suputnicu još tješenje o svoje svježe tijelo, hrabro je zakoraknula dalje.

Njene su noge nosile veći teret. Njene su noge dublje propadale u kiselo namirisani glib.

»Dijete, meni je teško.«

I dijete je spremno savilo ruku oko masnog struka suputnice. Uspravne noge su zadrhtale i zarile se u glib do koljena. Pritajeni uzdisaj suputnice čula je, ali se osjećaše ugodno. Ipak:

»Dijete, tebi je teško.«

»O ne, majko, priučila sam se već.«

A ljudi su prolazili. Svakojaki i od svakuda. Svi su išli u jednom pravcu, onamo u beskonačnu daljinu, naprijed i u nepovrat. U perspektivi sitne daljine nazrijevala se jedna uzdignuta pjega, kod koje je — — — — —

> Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
> dextera quae Ditis magni sub moenia tendit,
> haec iter Ellysium nobis; at laeva malorum
> exercet poenas et ad impia Tartara mittit.
> Vergil: Enejida, VI. 540—543.

— — — — — — nalijevo skretala ova zbijena povorka, dok su nadesno odlazili tek neki, mirno i dostojanstveno.

»Dijete, meni je teško.«

Djevojka je stala. Obuhvatila je majku, dignula ju je na bijela alabastrova ramena, i hrabro skupivši obrve ponijela je.

Teret bijaše drag. Ali je teret bio i težak. Žena je nadvila svoje usne nad ružičasto djevojčino uho. Hrabrila ju je govoreći o zahvalnosti djece prema roditeljima, o svojoj nemoći i o jädu jedne i druge.

Ali svježe su noge tonule sve dublje i sve brže. Kiselo namirisani glib pištao je i savijao se kao meka guma. Bezličan očaj prštao je iz djevojčina lica.

Dužnost i čast?!

»Majko, meni je teško... Klecaju mi koljena. Ovi me ljudi gledaju. I dotiču me se...«

Tuste kvrgave noge starice potpuno su otromile. Visjele su lijeno i lomatahu zamagljenim zrakom.

»Mamice, vidiš kako me gledaju. Proždiru me očima. Zovu me u svoja kola. Da li da idem?... Da, veliš, da pristanem?!... Pa da, i tebe ćemo povesti... Ali, eno kaže, da će te povesti samo ako ja pristanem .. Hoću, zbog tebe. Da tebi bude lakše. Čekaj, evo odmah . . . . Mamo, zbog tebe sve to činim. Tebi, moja jedina mamice, da bude lakše. Tebe volim, jako te volim i zbog tebe hoću sve da pretrpim. Oh, da znaš, kako mi je u početku bilo teško. Ali ti si, majko, stara. Ti trebaš vrućeg čaja, toplu sobu, zdravu hranu. Da, da, stara si. Još ovo malo dana da proživiš dostojno. Pa onda? Da, da, onda će te dočekati i tata i braco. Obojica će te, mamo, zagrliti. Razgovarat ćete dugo i o svemu. I o meni... A ja, pitaš, što ću ja? Pa ja ću se povratiti u onu našu sobicu. Bit ću sama. Uz prozor i uz dugo šuštavo bijelo platno. Za sebe ću već zaraditi. Živjet ću strpljivo. I radovat ću se životu. Ali još ću se više radovati ponovnom viđenju sa svima vama. Čekajte me! Svi, strpljivo. Dočekat ćete me...

Nestat će sjaja i novca. Izgubit će se iluzija bogatstva, sramotnog i prezrenog bogatstva. Sve će to nestati. Kada sam se žrtvovala bolje je bilo, da u blještavilu zaboravim na očaj, nego da i opet živimo i skromno i ipak sramotno. Siromašne za grijeh šalju u zatvor, a bogate u ludnicu. Oboje je isto. Da li je ovo drugo ipak prividna utjeha? Gospodska, pokvarena i nepravedna. Vječni žig sramote bit će. Na meni, majko, ali, pred vanjskim svijetom, ne i na tebi. Barem ne toliko. Ali mamo, ipak živi. Jer osamljenoj je život strašan, grozan...«

Svijesno, glib je dopirao sve više. Do pojasa, do grudi, do ustiju. Djevojka je šutjela i nosila majku. Nosila, i šutke strpljivo nosila. S prigušenom katarzom i s uvijek svježim suzama.

Pogledala je majku. Prodrmala ju je. Starica je nijemo i tromo, mlohavo, hladno visjela preko djevojčina ramena — — — — — — — — — — — — — — — Duga cesta posljednjeg puta pružila se prema visini i završava pred uzvišenim prijestoljem. Ravna je ta cesta, glatka i smeđe boje. A nad njom se zrcale zvijezde, jedine luči te vječne i posljednje staze. U perspektivi daljine dijeli se skeptično povorka. Jer duga tamna cesta vrvi mnoštvom ljudi sviju vrsta. Oholi uobraženo zirkaju uokolo, pravedni stupaju ponizno svijesni svoje teško stečene plaće. Trgovci ne prestaju cjenkanjem, razvratnici psuju, lihvari nabijaju cijene, a tirani mašu korbačima. Lašci idu u društvu nijemih slušalaca govoreći o pravednosti. Kakve li oprečnosti među mnoštvom ovih putnika, kakve li razlike između čovjeka i čo-

vjeka! Tamo u perspektivi daljine bijela blaga ruka pokazuje svakome put. Desno kreću pravednici i pokajnici. Dočekuju ih neopisiv sjaj, veselje i radost, a s njihova lica odrazuje se beskrajno blaženstvo. Anđeoske himne raznose vječnu slavu. Svi su ovdje ravnopravni. Blagodat i veselje. Radost pred konačnim smirenjem. — Na lijevoj je strani slika užasa. Tamo sotona zapjenjenih ustiju i zakrvavljenih očiju dočekuje žrtve. Jauk izgubljenih, cvokot zubalâ, škripanje polomljenih živih kostiju. Svagdje umiranje, ali samo prividno. Jer i tu se ne umire.

Bolni rastanak s majkom približava se. Što je nagrešpano tijelo bivalo bezosjećajnijim, to su svježe ruke strastvenije privijale to tijelo bliže k sebi. Sve kraći komad glatke smeđe ceste preostajaše, sve je življe titrao zrak pred vlažnim očima. I tu, pred Njim, majka se nijemo pokorila uzdignutoj Njegovoj ruci.

Ona je otišla. Ipak, majka je majka. Ona je samo jedna.

Ceste je nestalo. I sna s njom —

— Svitalo je proljetno jutro. Uzbuđena i žmirkajući, otrežnjujući se Arina je sva oznojena i uplašena nervozno tapkala po hladnoj sobi kroz zelenkast zrak, dozivajući pitomo:

»Majko, mamice!«

Odgurnula je vrata, stvorila se uz širok nizak krevet. Tu je starica nijemo i tromo, mlohavo, tupo visjela preko izgužvanih jastuka. Lice se iscerilo, ruke je savila zarivši ih u plavi pokrivač. A svilena sijeda kosa ispreplela se i polegla uz tjeme.

»Majčice!«

Jeka se odazvala iz polumračnih kutova prostrane sobe.

Bojažljivo, još uvijek s vjerom i nadom da je ne probudi, primicala se Arina krevetu. Grčevito uprijevši zjenice u nagrešpano lice neodređeno je ispitivala. Šapćući tepaše:

»Tiho: »Mamo!« Glasnije: »Mamo!!«

Glasno i zdvojno: »Majko!!!«

Zaleđen mûk.

Arina je zadrhtala. Sagnuvši se posve obuhvatila je umirenu majku. Zgrčila se, nagnula u stranu i sve življe i već divlje pipajući ukočeno, žuto, hladno tijelo sa sve strašnijom spoznajom, s bolnim se vriskom srušila uz opustošen krevet.

Cjelivajući požudno bezglasnu majku, miješajući suhe savite niti kose iskrenim suzama ludim grčem privila se i satrveno umirila.

Ostala je sama.

PROLOG PREOBRAŽENJA

Upitnim zaprepaštenjem stajala je preda mnom. Poplašeno je zatreperila očima, još uvijek požudno sajnim i velikim. U neprilici je prevrtala prstima i među njima duge glatke rukavice. Instinktivno sastadoše se naše ruke. Svu strast ulila je u krepki stisak ruku, koje ostadoše zajedno. Radosno je sjalo sunce, moćno i toplo sunce, kao vjesnik novog mira i plemenitog blagog proljeća.

»Voljela sam sunce, jer kad je sjalo, majka je bila uvijek vesela i raspoložena.«

A sada ga je počela voljeti svijesno i zbog sebe. Srkala je požudno njegovu toplinu, pružala je smireno lice sunčanim zrakama koje su pržile, ne bolno nego slatko.

»Arina, kada te gledam, činiš mi se bezazlenom djevojčicom, a kada progovoriš, osjetim u tebi ženu kojoj ni jedan doživljaj nije nepoznat.«

Još srdačnije je podala svoje lice suncu izazivajući ga da peče, da prži dugo i nemilosrdno do grubosti. Raskošna sreća, zadovoljstvo, troma letargija, polusvijest snivanja, sve, sve mirno i uspavljujući opkolilo je suncem zapljuskivano lice. Nije li opravdano reći da trenutak, kada se počinje ostvarivati žuđena radost zadovoljstva, označuje čas, kada sve to počinje splašnjavati?

»Arina, istina se ne širi nikakvom silom nego samo poukom, uvjeravanjem i vlastitim osvjedočenjem.«

Nijemo i spokojno još je srdačnije izložila i lice i tijelo sjajnom suncu tražeći u njegovoj vrućini smirenje. Senzibilno uzavrela put treperila je, drhtala je pod mlazom uzavrelog etera, a simfonija proljeća, cvijeća, jarkog treptavog svijetla, mirisne svježine i šarenih boja tutnjila je zanosno okolinom.

»Raskršće treba da prođeš, Arino! Poslušaj me, vrati se i prezri lažna uzbuđenja. Samo slabići ostavljaju svoje nade sreći i slučaju. Zar nisi još iskusila, da ponavljanje jednog istog zadovoljenja guši svaku slast dok se napokon sve to ne pretvori u monotonu prezasićenost i odvratnost? Tvoj život pod kraj dokazuje to, jer si od sviju odabrala jednog u kojem pokušavaš naći surogat braka. Zacijelo si ipak uvidjela, da je ono prije, biti ženom svakoga, grijeh, ali zar ne uviđaš, da je i ovo drugo grijeh, iako za nijansu manji? Osjeti, da ih je ipak bilo koji koji su, zadovoljavajući strast uza te, jasno vidjeli u tebi ženu neodgojenu, duševni mediokritet. Oni nisu znali uzroke tome i s takvim prvim pretpostavkama bijahu spremni savršenim indiferentizmom ustanoviti u tebi najbezobzirniji egoizam, slijepu pokornost strasti, gnjil karakter, maksimalnu proračunanost; mnogi bijahu bez ispitivanja spremni u svakoj tvojoj riječi vidjeti prepredenu lakomost, pretvaranost najnajogavnije ljudske klase koja zaudara okaljana prostitucijom. Arino, zar te to nije vrijeđalo zato, što ti ipak nisi takva? Razmisli i onda odaberi put.

Život se često ne razumije, ali on se osjeća. U tom životu treba u sebi stvoriti ljubav i nju treba odgojiti. Njome nije dosta samo služiti se, njome se treba i baviti. Ljubavlju treba obuhvatiti sve što ljubav zavređuje. A da to uzmognemo, potrebna je samoća osjećaja i daljina svih onih koji kod osjećajâ traže račun. Takva odgojena ljubav, široka i plemenita, stvara od onog tko je proživi čovjeka dubokog i otmjenog unutrašnjeg života, koji zna umrijeti isto tako, kao što je znao barem časom kreposno živjeti. Smirena ali živa ljubav, ne svakidašnja nego uzvišena, čista i božanska, to je ona svemoćna moralna snaga, koja čovjeka diže, krijepi i tješi. Tko da odbije taj ideal kada mu ga netko pripravno i sa spontanim oduševljenjem nudi!

Ljubav je dobro u isti mah goleme vrijednosti i neznatne vrijednosti. Ali prava, takva uzvišena i plemenita ljubav, što donosi beskrajnu radost, rijetka je i zato je njena vrijednost golema. Potreba za takovu ljubav kod mnogih otupi, događaji je otupe i zato ona za takve nema punu vrijednost. Ali svi zreli ljudi, svijesni ljudi i bez oholosti, — jer oholost je svojstvo ljudi lošijih duševnih kvaliteta, — vječno čeznu za takvom velikom ljubavi, koja je vrlo rijetka. Našavši je, oni je prigrle, stegnu je uza se, grčevito je tetoše i ne puštaju je, jer ona zadovoljava možda najveće njihove duševne potrebe. Dä, ona ljubav koja obuhvata sve što nju zaslužuje. Probuđenu i stečenu ljubav treba uzdržati, treba stvarati, i njenom pobudom, u sebi uvijek svježe potrebe, kulturne, društvene i umjetničke. Jer što je njih više, to je čovječji pogled širi, dublji i zreliji.

Mi smo takvi, da zavidimo onima, koji su povrh nas, ali ne žalimo one koji su pod nama. Zavist i nemilosrdnost stvaraju psihozu općeg nezadovoljstva iz kojega je samo jedan put: da sami sebi stvorimo optimizam, vedro duševno raspoloženje i realan način života. Sve će nas to uzdignuti, barem katkada, iz svakodnevnih briga koje zatiru radost.

(Nastaviće se.)

AUGUST GYARMATY:

MOLITVA ZA NJU

Za nevinost, koja plijenom postade mračne rake,
Za nježnost ljepote, koja obogati naručje smrti
I svjetlost nadanja prošlog svije u crne trake,
Za vjernost, što se ne da humkama grobnim strti.

Za Nju, što čudnom moći utisnu duši traga
Ljubavlju žarkom, koja nadživljuje smrtnost bića,
Nesvijesnom snagom od mene načini lirskog maga
Sa čežnjom stare sreće i žudnjom novih otkrića.

Svemoćni! Za nju molbu slijevam skladnošću riječi:
Vječnim blaženstvom dobrotu Njezina srca opi,
Prečesto znade ono težinu jada da spriječi
I oholost nevjere nagna da smjerno ruke sklopi.

Da putem vrline skrene životnog lutanja krmu,
Milinom skromnosti stalne da označi pravu ljepotu;
Zavoljeh nježnost lika ko blijedog mjeseca srmu
I osjetih trajni spomen urezan cijelom životu.

Svemoćni! Osjetih tugu kad ugasnu oči modre,
Potrebu bolom da se obratim Tvome Sveznanju,
Iskrenost molitve neka svetom Ti prijestolju prodre,
I pregršt milosti prospi na bolove moje i na Nju.

P R E G L E D

ISTOK I ZAPAD

Kada su ovih zadnjih godina neki njemački mislioci (Keyserling, Spengler, Mann i dr.) nazrijevajući nezdrave elemente suvremene kulture kojima se rastače evropski poredak, počeli davati svoja proročanstva o propasti Zapada, javio se francuski publicist Henri Massis djelom o »Obrani Zapada«,1) i upozorio Evropu na pogibelj koja joj dolazi od nebuloznog Istoka te na zdrave principe obnove sadržane u bogatoj riznici latinsko-kršćanske civilizacije. Postavivši se na stanovište da su ideje glavni nosioci kulture i da ispravno naziranje na svijet daje glavno obilježje visine svake kulture, dolazi do zaključka da je kršćansko-latinska kultura, jedina baštinica rimsko-grčke civilizacije, najjači izražaj ljudskoga genija i da zato pretstavlja najveći uspon nastojanja čovječanstva, pa je stoga u njoj forma obrazovanosti koja se nužno nameće svim narodima. Zapad ne mora da ide za tim da asimilira istočne nauke i da dođe do neke sinteze svih naroda, već radije da suzbije pogubne doktrine azijatizma, tu nebuloznu i konfuznu panteističku koncepciju svijeta koja je u biti svojoj oprečna izrađenoj i određenoj formi kulturnoga Zapada.

Taj pretjerani ekskluzivizam, zapravo francuski šovinizam, našao je odgovor kod drugog mislioca, *Leopolda Levauxa,* koji je u knjizi *»Istok i Mi«*2) upozorio na nelogičke navode Massisa i postavio to pitanje na pravu podlogu. Naglasio je najprije da se ne smije poistovjetiti civilizacija jednoga naroda koja je u biti svojoj nešto vremensko, sa katolicizmom koji je nadvremenski i zato nadnacionalan. Francuska civilizacija se neće nikad nametnuti svim narodima i neće nikada postati jedna forma sveopće kulture, pa će se zato osjećati uvijek neka razlika a i oprečnost između te pojedine civilizacije i one ostalih naroda, naročito onih istočnih. Stoga u toj formi, koja je nešto partikularno i određeno na neki dio mišljenja, ne možemo tražiti vezu jedinstva. Ali smo zato mi katolici koji vjerujemo u jednu nadnacionalnu i natkulturnu nauku, u mogućnosti da nađemo to jedinstvo u principu koji će nas uistinu sve spajati i ujedinjivati. Ako budemo forsirali svoju pojedinačnu civilizacju i drugima narivavali svoj određeni način mišljenja, onda je shvatljivo da nas drugi, naročito Istok, neće nikada razumjeti, pa je jasno da će se taj Istok, koji se osjeća potlačenim i poniženim, revoltirati i buniti. U tom pogledu biće uvijek oprečnosti između nas i njih, i vjerujemo da se na tom stanovištu »Istok i Zapad neće nikada susresti« (Kipling) i da će između Evrope i istočnih naroda vladati neprestana opreka. Ali te oprečnosti nema kada, pod geslom Križa, naši katolički misionari idu na Istok navještajući urođenicima novu vijest mira, jedinstva i bratstva i pružajući im nauku koja nadilazi nacionalne ciljeve a temelji se na natprirodnoj objavi Krista pa može da bude princip sveopćeg jedinstva i sloge. Pogibeljno je zato poistovjetiti universalističku misiju Crkve, koja ide za tim da sjedini u jedno stado sve narode, sa partikularnim formama kulture, u kojima se izražava način mišljenja i gledanja na svijet pojedinih naroda (Maritain). Dok je ova druga nešto sasma partikularno i ne može se izdići nikada do općenitosti, katolicizam se svojim universalizmom nameće svim narodima. Zato je katolicizam uvijek ostao nadnacionalan, premda je davao idejni smjer nacionalnim pokretima. Iako su katolički principi svojom snagom oblikovali i dali pravac zapadnoj kulturi, ipak su ostali uvijek nešto nad Zapadom, nešto općenito, universalno. Pa kolikogod ti principi uspjeli da se usijeku u dušu zapadnih naroda, kolikogod oni zašli u način njegova mišljenja i osjećanja, ipak se oni, radi svoje nadzemaljske naravi, ne mogu nikada povezati uz neku civilizaciju, da ne bi mogli biti baština i drugih naroda.

Ta je misao o supremaciji katolicizma nad pojedinim izražajima kulture neprestano rukovodila katoličke misionare i davala im smjer da u poganskim kulturama traže ono što je istinito, a što se ne protivi katolicizmu pa da to oduhove i osvježe vječnim principima vjere. Kristova je nauka u najsavršenijem smislu istina i kao takva ne može biti protivna ničemu

1) *Henri Massis,* Défense de l'Occident, Paris, Plon.

2) *Léopold Levaux,* L'Orient et Nous, Louvain 1932.

što je lijepo i što je plemenito, nastalo teškim naporom pojedinih naroda. Zato je katolicizam imao uvijek onu ljubav u shvaćanju nauka o kojoj govori Lacordaire da je potrebna kao utega teološke neodoljivosti. Pokret pravoga kršćanina smjera za tim da traži istinu a ne zabludu u nekom sistemu, pa da je čak i uza teške napore pobere kao ružu među trnjem. Jer, kaže sv. Ambroz, svaka istina dolazi od Duha.

Kao tipičan primjer te širokogrudnosti možemo navesti slučaj katoličkog misionara, isusovca Dandoya koji u Kalkuti na kolegiju sv. Ksavera osniva list: »*The Light of the East*« uz lozinku: *Kristu po Vedanti*. Braniteljima zapadne kulture malo će se čudno činiti kako bi se moglo preko istočnjačke nebulozne panteističke nauke doći do Krista. Međutim, isti profesor je nedavno izdao knjigu[3]) o indijskoj misli i njom je pokazao kako je neopravdano postavljati nepremostive jazove između Istoka i Zapada i kako uistinu ima dodirnih točaka u kojima bismo se dali složiti. Nesamo to, već u istočnoj metafizici možemo naći dosta istina u koje bi se Evropa morala zamisliti. Naročito to vrijedi za materijalističku Evropu Marxa, Stirnera, Büchnera i drugih koji su svojim nesnošljivim naukama konačno sveli čovjeka na mašinu bez duha, i zato bez pravde i bez ljubavi. Za ovakvoga čovjeka, koji je potpuno uronjen u materiju, pa misli da se ne može izdići nad sjetilno i nad materijalno te zaći do nekoga natprirodnoga bića na kome bi se temeljio pravedno uređeni poredak, ovakva produhovljena istočna nauka bila bi prava blagodat. U tom bi pogledu zapadni materijalistički čovjek mogao i te kako da nauči mnogo od istočne mistike, koja bi ga privela višim idealima.

Jer nema dvojbe da je indijska filozofija jedna od uzvišenijih koncepcija svijeta. Već sama temeljna njena misao, oko koje se kreće cijelo njihovo spekuliranje, — mislim na misao o trescendentnosti Boga — odaje nam snagu nauke koja se visoko izdiže nad zapadnim sistemima. Indijski mudrac uglavnom nastoji da se oslobodi od materijalnog svijeta, pa neće da se osvrće na ono što je prolazno, već svojim pronicavim pogledom zalazi u dubljinu i nalazi da je na dnu svega Brahma, prvi i jedini, koji uistinu postoji i koji je nepromjenljiv, stalan i vječan. Dok se zapadnjak previše bavi svijetom, tako da mu ne uspijeva izdići se nad prolazno, te je sklon zanijekati svako biće koje bi se razlikovalo od ovoga što očima možemo da promotrimo, istočni mudrac najprije uranja u ono jedno i nastoji da zaniječe sve drugo. Ne kao da bi bio idealist pa, poput Berkleya, ograničio realni svijet na samu pojavnost ili na samu ideju, već istočni mislilac, kao pravi realist, priznaje vjerodostojnost spoznaje koja ga uvjerava o postojnosti ovoga svijeta, samo što taj svijet svodi na »Jedno«. Čak u prolaznosti i promjenljivosti svijeta vidi konačni razlog postojanja jednoga koje se ne mijenja a koje mora biti zadnji uzrok svega, a sam je od nikoga, te nas time sjeća na tomističke dokaze za opstojnost Boga i već se time približuje zapadnoj tomističkoj metafizici.

Samo je razlika između zapadne i istočne filozofije. Zapadna filozofija ima karakter nekoga uspinjanja, dok istočna silaženja. Zapadna filozofija počinje od onoga što je najniže da se preko toga popne na najviše, a istočna počinje od najvišega da poslije dođe do najnižega. Zapadna dolazi od množine do jednoga s pomoću apstrakcije, dok istočna polazi od jednoga na množinu s pomoću dedukcije.

Makar se istočna filozofija u tome razlikovala od tomističke misli, ipak moramo priznati da njezina koncepcija, genijalno i logički izvedena do krajnih konsekvencija, ima dodirnih točaka za Zapadom. Polazeći sa stanovišta Brahme, koji je jedan, Indijac sve promatra »*sub ratione Deitatis*«, kako bi rekao sveti Toma i kako on uistinu promatra svijet u svojoj teologiji. Njegov je dakle pogled s visoka produhovljen intuicijom Boga, uz koga se tako priklanja, da nalazi poteškoća kad se postavi pitanje opstanka svijeta. Upravo, cijeli se problem te filozofije kreće oko činjenice množine i raznolikosti u svijetu, koju ne možemo svesti na Jednoga. Radi se, dakle, o teškom problemu odnosa svijeta i Boga, koji je ostao neriješen u poganskoj filosofiji. Kršćanskim će misliocima ovaj problem biti lak, jer će u objavi naći oslona za njegovo rješenje. Pojam kreacije, po kojem nešto nastaje iz ničega, jest jedini način kojim se dade ovo rastumačiti. I baš u okolnosti da poganskim misliocima nije bila poznata ova istina, nalazimo razlog zašto su u ovom pitanju bili neodlučni. I sam Aristotel, koji je inače u drugim pitanjima došao do zamjernih istina, u ovom se pitanju ustručava kazati, da je Bog uzrok svijeta. Plotin postavlja isto pitanje kao i istočna filosofija i napreže se da iz jednoga izvede evolucionizmom cijeli sistem svijeta, pa konačno dolazi do panteizma u kojem se nalazi i Jedno i množina. Platon ima istu poteškoću, kad se radi da rastumači prolaznost i vidljivost svijeta. Cijelom grčkom filozofijom provejava ideja Logosa koji se manifestira u prolaznosti materijalne pojavnosti. Pa i sam se Kant zapleće u antinomije.

Nije čudo da ni istočna visoka kontemplacija, uza sve svoje velike i pronicave poglede, nije došla do konačnoga rješenja u pitanju koje je bilo tvrdi križ svih dubokih mislilaca.

Samo je kršćanstvo svojom objavom unijelo svijetla u ovo pitanje, kao uostalom i u mnoga druga pitanja koja su ostala neriješena izvan kršćanstva. Kao ni poganski Istok, tako ni poganski Zapad (na Zapadu još uvijek ima pogana!) nije u tome došao do konačne preciznosti, iako je rješenje jednoga i drugoga međusobno sasma oprečno. Razumije se, izlaz je mogao nastati u dva pravca. Radilo se naime o tome, da se postavi logički odnos između množine i Jedinstva, ili jasnije, između svijeta i Boga, materije i duha, stvorenoga i nestvorenoga. I upravo konačno opredjeljenje u ovom pitanju odaje duh i mentalitet koliko Istoka, toliko Zapada. Zapad je praktičan, manje metafizik, donekle materijalist, pa se zato određuje prema svijetu i postavlja tezu Svekosmosa. On u mnogo slučajeva ne vidi dalje od prolaznosti, ne može da se izdigne nad sjetilno i ne priznaje nadmaterijalno. Ako je spiritualist pa dolazi do duha, ne uspijeva mu ipak da se podigne do jednoga nestvorenoga duha koji bi bio uzrok i konačni razlog svega. U jednu riječ, zapadni je čovjek previše privezan uz ovaj svijet, da i ne misli na prekosjetilno.

Istok je antipod. On polazi od Jednoga. On najprije vidi ono Jedno i nastoji da na to Jedno sve ostalo svede. I baš u promatranju toga Jednoga nalazi poteškoću da rastumači mnogostručnost i šarolikost svijeta, jer mu se čini da bi svaka množina mogla biti na uštrb jedinstva Brahme koji je nepromjenljiv. Kad postavlja problem: što je svijet, koja je njegova narav, on odgovara da nije ništa.

Ipak indijski mudrac postepeno dolazi do rješenja toga pitanja; a cijelu metafiziku shvaća kao postepeno njegovo rješavanje koje se ostvaruje u postepenom uspinjanju do konačne kontemplacije kojom uranjamo u svijet Brahme. Obilježje istočne filozofije, za razliku od zapadne, jest da je ona bitno praktična. Aristotel promatra biće radi njega samoga, i veli da je metafizika nekorisna, zato što je nad svakom korisnošću. On promatra istinu radi istine. Ali istočni mudrac promatra istinu radi djela, da se oslobodi množine i da što lakše i što sigurnije dođe do zadnjega stepena kontemplacije, to jest do uronjenja u carstvo Brahme. Zato to mističko uzlaženje ima svoje stepene po kojima se malo pomalo dolazi do konačnoga jedinstva s »Prvim« i do posljednjega nijekanja množine.

Učenik najprije opaža množinu u predmetima svijeta. Nije skeptik i priznaje da predmeti postoje izvan nas. Kad ga pitamo kako postoje, tada najprije daje vulgarni odgovor svodeći svijet na samu pojavnost, služeći se u tome klasičnim primjerom uzetim iz umjetnine. Koja je narav vrča? On odgovara: vrč nema naravi odjelite od biti zemlje, od koje je učinjen. Tako i svijet nije drugo nego neka pojava Brahme a u stvari nije ništa odjelito od njega. Filozof zatim ide dalje i veli da se o svijetu može kazati toliko da jest koliko da nije. Jest, koliko je pojavnost, a nije koliko je jedno s Brahmom.

Ali ipak, taj svijet mora imati neki uzrok. Možda da je od samoga Brahme? No to je nemoguće, jer je Brahma nepromjenljiv, a uzrok se mijenja. Onda Brahma ima neku sposobnost (Mâyâ) kojom prouzrokuje svijet? No i to je nemoguće, jer bi uz Boga opet bilo nešto drugo. Možda da svijet nije realnost? Uistinu Sveto Pismo (Veda) veli da je svijet irealan. Učenik Advaita tada uvidi da je svijet u Brahmi.

Cijelu je indijsku metafiziku O. Dandoy lijepo resumirao u slijedećem dijalogu koji se razvija između učenika i učitelja:

— Ti vidiš predmete, osobe, prostor i objekte na ovom prostoru.

— Da, ja ih vidim.

— I ti opažaš da su ti objekti različni od tebe samoga i od tvojih misli.

— Da, jer oni prolaze, dok ja postojim (stvari dakle nijesu samo *percipi*).

3) *G. Dandoy*, L'Ontologie du Vedânta, Paris, Questions disputées.

— Ko je učinio ove predmete? Ko je njihov uzrok?

— Jasno da Brahma, jedino biće po sebi.

— Sasma ispravno! Ali kako Brahma može biti uzrok? Brahma je beskonačan, nepromjenljiv, a biti uzrok znači: mijenjati se.

— Dakle Brahma mora imati neku Mâyâ, neku sposobnost kojom proizvodi i objavljuje stvari različne od sebe samoga, jednako kao što imaju i vrači koje vidim (rješenje Mâyâ).

— Ne tako, Brahma ne može imati takve sposobnosti, jer bi to značilo da postoji nešto uz Brahmu. Stvari koje ti vidiš ne postoje.

— Ali ja ih vidim!

— Ako vidiš ono što nije i što ne može biti, vidiš krivo (rješenje Avidyâ). Ti sanjaš.

— Jasno; mora da sanjam. Što mi je činiti?

— Probudi se i vidjećeš!

Tada učenik učini napor, koncentrira sve svoje energije, strese sa sebe težinu sna.

On se probudi; svijet sanja iščezne. Osobe, objekti, prostor koje je nekada vidio, niti su postojali, niti postoje niti će ikada postojati (rješenje Vidyâ).

To je Advaita, *reductio ad apsurdum* svijeta. (str. 137—8).

Kako vidimo, tri su postepena rješenja, prema tome kako se učenik sve više izdiže do Brahme u kojega konačno uranja kao pojavnost u stvarnost.

Kada je pred nekoliko godina indijski poznati filozof i pjesnik Rabindranath Tagore u Zagrebu održao predavanje u kojem je upozorio Evropu na pretjerano makiniziranje čovjeka i na uništavanje duha na Zapadu i, naprotiv, naglasio izrazitu duhovnost istočne filozofije, mnogi su toga čovjeka smatrali kao proroka koji je nosio u sebi istinu nikada nečuvenu, pa su počeli sanjati o obnovi jedne istočnjačke filozofije. Bila je zaista pogibelj da se svi okrenu prema Istoku od kojega su očekivali svjetlost. Međutim, od svega toga zanosa nije ostalo ništa, a ljudi su, poslije prvog uzbuđenja, i dalje nastavili istim putem, premda su vidjeli da je cijeli gigantski napredak Evrope upravo samo nazadak, kad nam je i onako uza svu mašineriju duh ostao sputan i svezan za tjelesnost (Péguy), pa se posvuda očituje devalorizacija duha uz inflaciju materije (Daniel-Rops). Samo je bilo u svemu tome čudno da su mnogi tu nauku smatrali kao neko novo otkrivljenje i kao nešto što nijesu nikada čuli, uza sve to što im se od toliko vjekova neprestano viče na svim mjestima i u svim prigodama ona stara mudrost s neba koja glasi: Ako čovjek zadobije i cijeli svijet, a nanese štetu svojoj duši, ništa mu ne koristi. Međutim, odmah se vidjelo da cijeli taj zanos nije bio ništa drugo nego momentan zanos bez ploda, a u stvari ništa se nije promijenilo niti se išta poboljšalo, a Zapad je pošao svojim putem. Prošao je davno Krist Evropom, prošao je i mislilac sa svojim dubokim knjigama, kojima je na Zapadu dobio i Nobelovu nagradu, prošao je i indijski reformator obučen u bijelo platno, s kozom o ruci, ali Zapad je uvijek ostao isti, materijalističan i utilitarističan, mašina bez duha. *H. Bošković*

ANTOLOGIJA LIRIKE

I

Otkad je izišla »Antologija novije srpske lirike« g. Bogdana Popovića (1911.), osjećala se želja i potreba i kod Hrvata, da se stvori sličan zbornik hrvatske lirike koji bi bio mjerodavan kao neko mjerilo ukusa i sankcija vrednota koje je postigla novija hrvatska lirika kao umjetnički izražaj osjećajnosti svoje epohe. Čekajući tako, prošao je priličan otsjek vremena koji je međutim pomalo udaljio historijsku perspektivu: preko dvadeset godina stvaranja i razvijanja učinilo je, da artizam Moderne nije više ono čudo, koje je u svoje vrijeme bio, i da čisto estetski sudovi apsolutne formalne savršenosti nisu toliko isključivo presudni kao onda. Uza sve to, može se kazati da je g. B. Popović stvorio djelo koje iza njega nitko nije ni nadmašio ni nadoknadio i koje je, množinom svojih naklada, dokazalo da je ostalo mjerodavnim, u svom smislu, još i danas. U isto vrijeme kada je »Minerva« najavila svoj niz antologijskih izbora »Sto godina hrvatske književnosti« i u njemu jednu svesku antologije lirike, radilo se i s druge strane na tom da se dade, s malo drugačijim pogledima, antologija hrvatske moderne lirike. Tako se desilo da smo, nakon nestašice od više decenija, u razmaku od nekoliko mjeseci dobili dvije antologije od kojih nijedna, da odmah reknemo, već po svojoj osnovi, ne može da bude

takmac Popovićevoj, ali mogu da se s njom uporede.1) Prva koja je izišla pred Božić 1933., djelo je dvojice mladih pjesnika i obuhvata, pod imenom »moderne lirike«, uži vremenski pojam od kojih 40 posljednjih godina t. j. od zaroda Moderne pa do danas. Dakako da je tu bio lakši posao kod usklađivanja jedinstvenijeg dojma čitave zbirke kao cjeline. Drugu je zbirku uredio g. dr. M. Kombol koji se svojom stručnom spremom i dosadanjim književnim radom dovoljno kvalificirao da pristupi težem zadatku: da približi međusobno liriku znatno većeg vremenskog otsjeka, prihvativši se rada i kao literarni historik i kao estetski kritik. Moram kazati da uza sve to što nitko ne sumnja u pjesnički talenat gg. Tadijanovića i Delorka kao ni u naučnu i stručnu spremu g. dra. Kombola, ipak njihov dosadanji rad u ovom smjeru nije ni izdaleka tako obilat, da bi ih rješavao dužnosti da malo opširnije obrazlože svoj izbor. Kada je to mogao učiniti g. B. Popović koji je u svoje vrijeme bio priznati suvereni arbiter u estetskom ocjenjivanju srpske književnosti (uzevši u obzir da je on, osim svojih vlastitih radova, bio osnivač S. K. Glasnika i da se njegov rad popunjao Skerlićevim), to više bi to čovjek očekivao od naših sastavljača antologije danas, kad se ni pitanja literarnog ukusa ne rješavaju više tako jednodušno i kad su, i jedni i drugi, došli do nešto neobičnih rezultata prema kojima ne možemo ostati ravnodušni. Čudno je da se obje antologije slažu u jednom: u nepreciznosti izražavanja kada hoće da kažu i ono malo što su rekli, da obrazlože svoj rad. Gg. Tadijanović i Delorko kažu, naime, da »urednici ne će s više razloga detaljno da govore o kriteriju po kojemu je sastavljena ova knjiga«. Međutim, oni o tom ne govore *uopće nikako,* a to se nikako ne može nazvati »detaljno«. G. Kombol opet, koji je u uvodu svoje knjige iznio više korisnih pogleda, tvrdi prema kraju onako uz put, da »pojam lirike nije u knjizi uzet odviše usko«. Pisac je, doduše, neposredno prije toga rekao da »ne valja u njoj tražiti čiste narativne poezije (na primjer tako zvanih »povjestica«, epskih balada, legenda itd.)« Međutim, pitanje je da li su povjestice uopće *čista* narativna poezija, što je na pr. bitno važno za prosuđivanje Šenoina lirizma. Svi mi vrlo dobro znamo da u Šenoe nema mnogo »čistih« lirskih pjesama, a i te da ne daju baš onaj specifični dojam Šenoine poezije. Pa ipak, ne buni li se u nama baš onaj pojam lirskoga, pojam lirske ekspresivnosti, kada zamislimo Šenou, kao lirskog pjesnika, svedena na nekoliko pjesmica. Ako je već postalo klasično da se kao najsuptilniji izražaj Brankove lirike u sve čitanke i antologije unosi *sam* uvod iz njegove *epske* pjesme »Gojko« (Gusle moje ovamote malo...), nije li onda mnogo ispravnija slika i Šenoe kao pjesnika lirskih vrednota, ako iznesemo na pr. prekrasnu uvodnu sliku iz Propasti Venecije:

Lagunom lebdi mir,
Lagunom drkće zlatna mjesečina;
Draguljem blješti mora šir,
I tajnim šaptom pljuskala plićina;
O bijelih kula svjetlilo se vije,
Kroz gotski trijem ti žarki mlađak sije,
Dragotan hladak povrh vala diše,
A jarbol broda lagano se njiše,
Časomice ti javlja mjedni bat
Sred tihe noći kasni sat.
Oblačak prhnu — minu mjesečina,
Lagune tamna prikrila tišina.
Još gdjegdje lukom svjećica tumara,
Još gdjegdje čuješ pjesmicu brodara
I mukli šumor mora iz daleka,
Ko da ti bruji davne slave jeka;
A pjesma gine, šumor vala mre,
I tiho, tamno opet sve.

Reći će se da je to deskriptivno, ali uzmite koliko god hoćete modernih pjesama od Nazora, Domjanića, Vidrića i dr. pa ćete vidjeti da nisu drugo nego opisi, a šta ih čini lirikom, to je ugođaj, lirska inspiracija gledanja. Međutim, zar nije ovaj Šenoin opis ne samo deskriptivno sugestivan nego baš i ugođajem fascinantan u tolikoj mjeri, te se može kazati da čitava jedna generacija hrvatske lirike nije stvorila lirske pjesme koja bi bila ravna ovoj. Dakako da ovaj prizor noćne Venecije dobiva neobično mnogo tim što čini samo lirski prolog mračnoj sudbonosnoj tragediji koja slijedi iza

1) Hrvatska moderna lirika, uredili Dragutin *Tadijanović* i Olinko *Delorko,* Zagreb 1933.

Sto godina hrvatske književnosti sv. 6.: Antologija novije hrvatske lirike, uredio dr. Mihovil *Kombol,* Zagreb 1934., »Minerva«, nakladna knjižara D. D.

njega, ali, recimo iskreno, uza sve to što toliko cijenimo tu pjesmu kao cjelinu, i što stojimo na estetskom aksiomu o nedjeljivosti pjesme, nije li baš ovaj, sasvim lirski, opis i po koji njemu slični odlomak, u drugu ruku znatno gubio tim što se obično preko njega prelazilo kao preko »uvoda« »narativnoj poeziji« koja nije »čista lirika«. Istina je, da je kao osnovno načelo čitave antologije »Sto godina« bilo postavljeno pravilo, da se ne donose djelomični ogledi i odlomci, ali kad je već g. Kombol otstupio od toga donoseći odlomak Preradovićeva »Pustinjaka« kod toliko Preradovićevih pjesama koje ne bi trebalo cijepati, ne bi li se i kod Šenoe našla po koja takva partija koja bi se mogla iskoristiti da se da pravilniji i opravdaniji pojam o Šenoinu lirizmu. Jer ne vidjeti da je Šenoa faktični izvor čitave dinamičke note u hrvatskoj lirici preko Harambašića i Kranjčevića do Nazora, znači temeljito prestilizirati historiju. Ili, ako sve to ne pada u pojam lirike, onda on ne može biti uzet uže. I to je, dakako, jedno stajalište; ali se onda nikako ne može kazati da »pojam lirike nije u knjizi uzet odviše usko«. Možda se to odnosi na činjenicu, da je u antologiji na pr. Vukelićeva poznata pjesma »Kod Solferina« (i moje je mišljenje da je ona s nepravom iščeznula iz naših čitanaka, i da je svakako reprezentativna); ona je bitno epizodna, ilustrativna, dakle konačno ipak narativna. A ako ona nije »čisto narativna«, isto tako nije čisto narativna ni Šenoina »Smrt Petra Svačića«, slavan primjer Šenoina lirskog dinamizma kaošto, konačno, i sama povjestica, kao književna vrst, čini naročitu kategoriju baš zato što nije čisto narativna. Tim nipošto ne kažem da povjestica uopće pripada u liriku, ali bih samo htio pokazati, kako je slabe sreće g. Kombol kada govori o »čisto narativnoj poeziji«. Njegova je praksa sa Vukelićevim »Solferinom« mnogo bolja, samo je trebao ostati konsekventan.

Šenoina toliko poznata pjesma »Budi svoj« koja je i opet tako nepatvoren izražaj njegove pjesničke ličnosti, kategorizira se obično kao didaktika, iako ona nije ništa drugo nego definicija svega onoga što je pjesnik htio sam na sebi da dokaže, dakle izražaj njegova vlastitog subjekta. Ona i kazuje i pobuđuje čuvstvo, i to vrlo određeno i vrlo intenzivno čuvstvo, pa ako je nećemo smatrati lirskom pjesmom u užem smislu, to bismo je ipak mogli uzeti u obzir u slučaju kada »pojam lirike ne uzimamo odviše usko«, a treba da odredimo ličnost pjesnika koji je bio i te kakav lirik, iako je pisao vrlo malo »čiste lirike«. Ja ne bih toliko insistirao na tom kada mi se ne bi činilo da je čitava jedna linija našega lirizma temeljito oštećena tim bježanjem u intimno kao pojmom čiste lirike, tako da na pr. u ovoj istoj antologiji Nazora, pjesnika snage i burnih patetičnih zanosa, reprezentira i »Cvrčak« i »Zrikavac« i »Pjetlić«, sve neke minimalno sitne životinjice, a nema na pr. njegova nebotičnoga »Konjika«, ni himne divskoga prkosa kao što je »Ululu«.

II

Od samog straha pred povredom »čistog lirizma« rodoljubiva je poezija sve do Kranjčevića potpuno otpala, kod Kranjčevića našla tek indirektan izražaj u »Heronejskom lavu«, a istom nešto je jačih pointa, i to indirektnih, našla kod Matoša. Ako u svakoj francuskoj antologiji figurira Marsejeza, iako Rouget de Lisle nije bio, može se reći, nikakav lirski pjesnik a i sama pjesma nije baš izražaj »čiste lirike«, onda bi se i kod nas moglo uvidjeti da je u pjesme koje su umjele buditi osjećaj, da tako reknem naknadno uneseno toliko osjećaja, te su premašile svoju prvotnu vrijednost. Dakako, ako se radi o pjesmi koja je, kako bi rekao g. Popović, inače »cijela lijepa«. Ali ako g. Kombol popravlja jedan stih Vraza, a uvrštava Jorgovanićevu pjesmu »U tihoj *drijemajućoj* noći« premda joj je već sam naslov jezično neispravan, onda se vidi da se tu može postupati s izvjesnom širokogrudnošću. Što se tiče popravljanja stihova, to ne bih bio protivan da se to izuzetno, ali sasvim izuzetno i učini u starijoj lirici gdje je pravilnost jezika bila još dosta labava. Ali ako je korektura g. Kombola: »Hoće od slasti da se srcu smuči« učinila stih pravilnim, ona ga, bojim se, nije učinila poetičnim. Istina je da se čovjeku od previše slatkih stvari može smučiti; ali je ovdje ta slast shvaćena slikovito, a da li je pjesnički rečeno da se nekome *od ljubavi smuči* — to prepuštam sudu čitalaca.

Da nije u antologiju ušla t. zv. »ilirska Marsejeza«, Gajeva »Još Hrvatska ni propala«, i da ne može nikako u nju ući, to je jasno. Naivno skalupljeni stihovi, bespomoćan jezični izražaj i činjenica da je, tako rekavši, spjevana melodiji za volju da bude budnica a ne pjesma u višem smislu, sve to riješava nas dužnosti da o njoj, kao lirskom izražaju, vodimo računa. Ali se nikako ne mogu složiti s tim, da se isto tako postupa s Mihanovićevom »Lijepom našom domovinom« kod koje je frapantna baš ta činjenica, da je ona postala hrvatskom himnom ne kao izražaj borbenosti i ratobornosti Rouget de Lisleovske, nego kao spontani lirski izražaj udivljenja nad ljepotom domovine i to, kako se zna, nad ljepotom jednog konkretnog pejzaža. Što je način izražavanja još ponešto nespretan i naivan, to je oznaka čitave naše tadanje lirike; ali baš radi toga je to vrednije, što čitava pjesma odiše nekom otmjenom i tihom patetikom koja čini da je izraz djetinjski jednostavan, ali uvijek tako plemenit i u sebi harmoničan.

U doba Moderne mnogo se pisalo protiv »patriotskih tirada« i one su bile iznošene kao neko plašilo svima koji znaju šta je poezija i šta je suptilni pjesnički izražaj. Danas, u historijskoj perspektivi, svi valjda znamo i uviđamo da se u takvim časovima borbe pretjeruje i hiperbolizira na veliko, pa da stoga sva ta ogorčenja treba uzimati s izvjesnom rezervom. Sasvim je opravdana bila borba protiv isprazne retorike i izlizanih frazerskih šablona. Ali je i sasvim neopravdano ne vidjeti danas, nakon tolikih »nepatriotskih tirada« nekadanje Moderne, da je i tu bilo toliko bučnih fraza i prazne retorike, kada su se pjevali peani »životu«, »mladosti« i drugim kud i kamo apstraktnijim pojmovima nego što je domovina. Ako je prije bilo mnogo patriotskih tirada, bilo je i pjesama koje su faktično dale lirski izražaj onom vremenu i koje su nesumnjivo ostale mjerodavan tipski tumač osjećaja čitave jedne generacije. Ako je g. B. Popović mogao uvrstiti Jakšićevu »Padajte braćo« (a tko da zamisli Jakšića baš bez te pjesme?), zar nije mogla ući u ovu antologiju »Zrinsko-Frankopanka« Harambašićeva? Ako je ona u gdjekojim obratima dosta konvencionalna, nije li Jakšićeva bombastična i hiperbolična do Boga, ali se ni kod jednog ni kod drugog pjesnika ne može poreći iskreno čuvstvo i njegov snažan izražaj? Dakako da je Jakšić veći pjesnik od Harambašića, ali to baš ne mora biti u svakoj pjesmi (a ipak je g. Popović između devet uvrštenih Jakšićevih pjesama uzeo i ovu). Harambašić je, kakav je takav je, nosilac lirske inspiracije čitave jedne epohe; istina je da njegov lirski talenat dokumentiraju danas (apsolutno uzevši) više pjesme intimnog karaktera nego li one patetičnog. Ali ako mu priznamo talenat, onda zaista nije Harambašićeva budnica isto što i Gajeva; ona je ipak djelo pjesnika, i sretan izražaj jednog tadanjeg kolektivnog osjećaja.

G. Kombol sjetio bi me, možda, na jedan naš privatni razgovor koji smo vodili prijateljski, uoči njegova rada na ovoj antologiji. Ja to cvdje izričito i lojalno napominjem, da se vidi da moje opaske nipošto nisu zlonamjerne, nego da se radi o slobodnoj diskusiji jednog neobično važnog predmeta. U tom smo se razgovoru, dakle, složili u tom, da bi trebalo pojam lirike kod nas osloboditi od kojekakvih floskula, i tražiti kod izbora pjesama faktičnu lirsku inspiraciju, zaista lirske vrednote. Priznajem da je to mučan posao i da nas pritom koješta veže. Po koja vlastita uspomena čini za nas lično neke stihove toliko punim osjećaja, toliko impresivnim, a da bismo to objektivno teže mogli dokazati. Stoga treba računati i s onim »*sensus communis*« — općim suglasjem — koje ipak nije baš tako neznatno mjerilo, možda ne za pravilnost i za vanjsku ljepotu pjesme, ali svakako za njezine osjećajne valeure. Jer evo šta se događa: perhorescirajući tobožnju šuplju retoriku »patriotskih tirada« uopće, g. Kombol ne samo da ostaje bez krepkog dinamičnog izražaja jednog snažnog osjećaja, kakav je rodoljubivo čuvstvo, nego on kod toliko pažljiva biranja i vaganja daje sankciju pjesmi kao što je Tresić-Pavičićeva »Kupelj duše« koja već samim svojim naslovom ne zvuči baš osobito poetično, a svojim slikama i dikcijom toliko je nategnuta, toliko na nekim koturnima neprirodne »klasične« mudrosti, te joj ništa nedostaje da ne bude, u svojoj vrsti, i te kakva retorska tirada.

Zar zaista misli g. Kombol da se, ako je ušao u antologiju Lavoslav Vukelić, Andrija Palmović i Rikard Jorgovanić (ovaj čak sa tri pjesme!), ne bi mogla naći nijedna Arnoldova pjesma, koja je zaista pjesma i lirska pjesma i koja je nužna da se popuni slika lirizma jedne epohe ili čak da proširi granice lirske osjećajnosti? Ako je g. Popović uvrstio Aberdara i Jovana Grčića Milenka i dr., ja mislim da su to samo nezdravi odjeci neka-

danje borbe »starih« i »mladih«, ako se još i danas prelazi preko Arnolda, pa i preko Badalića, baš kad se radi o antologiji koja je zasnovana na historijskoj bazi. Možda će mi se prigovoriti što toliko navodim g. B. Popovića kao da je on bespogrešni uzor i apsolutni autoriret; ja to činim zbog toga što je njegova antologija kod nas u svačijim rukama, pa može svatko lako da kontrolira moje tvrdnje. A tko je povrh toga imao posla sa stranim književnostima, lako će se sjetiti da nema njemačke antologije bez Martina Luthera i Simona Dacha, ni francuske bez Joachima du Bellaya i Fabre d'Eglantinea, a zna se kolika je bila amplituda njihova pjesničkog stvaranja.

III

Uz rijetke izuzetke koji mi služe za osvjetljenje općih tvrdnja, neću ovdje da govorim o pjesmama koje je g. Kombol odabrao. On je, pozitivno, u tom imao slobodu i, kako sam rekao, kriterije i ukusa i spreme koji čine da za svaku uvrštenu pjesmu (osim rijetkih izuzetaka) ima opravdane razloge. U onom što *nije* učinio, dalo bi se diskutirati na pr. i kod Preradovića. Tim povodom trebalo bi raščistiti i pojam refleksivne poezije kao lirskog izražaja i još možda koješta, ali to bi nas ovaj put predaleko odvelo. U svakm slučaju, iz ono malo stranica odnosno rečenica kojima je g. Kombol osvijetlio svoj izbor, govori stručnjak o čijim se tvrdnjama može i mora diskutirati ozbiljno i plodonosno; ali u antologiji gg. Tadijanovića i Delorka nema toga nikako, kao da za njihov izbor jamči samo to što su i sami pjesnici. Ja bih, da iskreno kažem, s tom pjesničkom samosviješću malo počekao, a u svakom slučaju ne bih kao g. Tadijanović, uvrstio *šest* svojih vlastitih pjesama u antologiju od dvije stotine stranica. Jer u onoj jedinoj rečenici koja se može nekako uzeti kao opravdanje izbora, evo šta kažu mladi sastavljači: »Uz dovoljno poznavanje čitavog materijala i uz dovoljnu pomnost kod čitanja, svak će moći lako razabrati šta urednici smatraju da je najvrijednije u našoj lirici«. Dakle, za g. Tadijanovića »*najvrijednije u našoj lirici*« jest, pored Vidrićevih *šest* pjesama, pored Matoševih *osam*, pored Domjanićevih *devet* (zbrojivši zajedno štokavske i kajkavske), pored Nazorovih *osam*, pored *sedam* njih Ljube Wiesnera i isto toliko Tina Ujevića, *šest* njegovih vlastitih, gdje je on tek propjevao, a oni drugi već stekli pravu i opravdanu literarnu slavu! Neću nipošto da budem zloban, pa ću upozoriti, u prilog mladim sastavljačima, na to da su oni, možda, mislili kako su pjesme ovih već priznatih pjesnika i tako općenito prilazne i svakomu poznate, a oni sami da su se žurili da poezija njihova i njihovih drugova dođe što prije i što jasnije do izražaja. Ali s tim benevolentnim tumačenjem dana je ujedno i karakteristika njihova rada u najpovoljnijem osvjetljenju koje je moguće. Kao manifestacija nekog mišljenja (možda i prilično tipskog) o lirizmu naše epohe, ovaj je izbor karakterističan i zanimljiv; to više što su gg. Tadijanović i Delorko izbjegli, u naslovu, izraz antologija, i da nisu u onim popratnim bilješkama upotrijebili baš riječ »najvrijedniji«, njihov bi stav bio povoljniji, jer bi bio stvarno opravdaniji a značajan kao mjerilo *njihova vlastitog* ukusa.

Budući da se obje antologije vremenski pokrivaju od Moderne dalje, to će biti korisno da sravnimo, u čemu se njihov izbor podudara, odnosno u čemu je, eventualno, karakteristično razilaženje. Kod Matoša obje antologije donose pjesme: Utjeha kose, Djevojčici mjesto igračke, Jesenje veče, Notturno. Pored razilaženja koje nije bitno važno, ovdje bih g. Kombolu ubrojio u veliku prednost pjesme: 1909., Gnijezdo bez sokola, Čuvar. Kod Vidrića zajedničke su: Pompejanska sličica, Jutro, Bosket i jedan od Dva pejzaža (K. donosi oba). Kod Domjanića zajednička je samo štokavska Kap, a karakteristično je krupno razilaženje u tom što T.-D. donose dvije štokavske a sedam kajkavskih pjesama, dok K. ima pet štokavskih, a samo jednu kajkavsku. Opet bih ubrojio u dobro g. K. »Otmjenu dosadu« koja je jedna od najljepših Domjanićevih pjesama u čitavom nizu slične koncepcije. Kod Begovića su zajedničke Pastourelle i Dunja, pri čem bih kod T.-D. istaknuo Liddy koja mi se čini jedna od najkarakterističnijih za Begovića, a kod K. bih bio protiv djelomičnog uvrštavanja iz ciklusa »Život za cara«, jer su to samo dijelovi jedne povezane cjeline koja je, kao cjelina, čak i prilično »narativna«. Kod Nazora zajedničke su samo Cvrčak i Galeb, a o nestašici dinamične patetične note u izboru Nazora u čemu se slažu obje antologije, već sam govorio. Kod Benešića slažu se u pjesmi Osijek koja je faktično apsolutno reprezentativna. Od Wiesnerovih su zajedničke: Odrazi, Ruže, Pjesma, Kupac čarobnih krijesnica; kod K. bih istaknuo kao prednost pjesmu Moja majka. Kod Polića-Kamova zajednički je Ledeni blud. Galović je zajednički zastupan pjesmama: Childe Harold, Kostanj, Jesenski veter, Kopači, Crn-bel; inače je karakteristično razilaženje u broju: kod T.-D. trinaest, kod K. samo pet pjesama (razlog je očito u tomu što T.-D. imaju naročito odjeljenje »regionalne lirike« pa su trebali za nj više pjesama u dijalektu). Od Zv. Milkovića ima svako po dvije pjesme koje se sasvim razilaze. Kod N. Polića isto tako. Kod Tina Ujevića slažu se u pjesmama: Molitva Bogomajci za rabu Božju Doru Remebot i Blaženo jutro. Kod ostalih čini mi se kao prednost za K.: Iz brevira Srca, Molitva iz tamnice. Čerina je sasvim različit, tako i Vl. Vlaisavljević, a kod A. Bonifačića zajednička je samo Oda djedu. Dobriša Cesarić zajednički je u pjesmama: Mrtvačnica najbjednijih i Kad budem trava; Batušić i F. Alfirević ni u čem se ne slažu, Sudeta samo u pjesmi: Čežnja i bolestan mladić. Od A. B. Šimića zajednička je samo: Žene pred uredima, od Krkleca: Kiša u gradu, od Feldmana: Moja pjesma i Veče. Kod L. Perkovića, Vj. Majera i Šopa nema uopće podudaranja, a karakteristična je razlika za gotovo sve mlađe pjesnike, da je g. Kombol kod njih izborom mnogo štedljiviji, što je i posve opravdano, prema karakteru obiju antologija. Kod Tadijanovića podudaraju se u pjesmi Jutarnja zvijezda pozlaćen orah. To je i jedina njegova pjesma koju je uvrstio K. Od Delorka je zajednička: Zvuk. T.-D. donose još ova imena kojih K. nema: Milan Vrbanić, Häusler, Gabarić, D. Anđelinović, J. Zdunić, Branko Stanojević, Ivo Horvat, Kruno Krstić, a osim toga, u regionalnom dijelu: T. Prpić, Nikola Pavić, Pere Ljubić, Drago Gervais, Mate Balota.

IV.

U nijednoj od obje antologije nema religiozne poezije. Ona je navlaš izbjegnuta kod Nazora, Domjanića i Sudete kod kojih nekoje religiozno inspirirane pjesme pripadaju uopće u najljepše što su dali. Izbjegnuti su sasvim M. Sabić, V. Deželić st. (Zvuci iz katakomba), M. Pavelić i I. Poljak, a kod T.-D. nisu smjeli nikako izostati Lendić i Korner, dok katolički pjesnici kao Zdunić, Horvat, Krstić nisu također zastupani nijednom relioznom pjesmom. Sve je to potpuno neispravno sa stajališta reprezentacije same lirike koja u religioznoj poeziji i kod nas (počevši od Preradovićeve ode Bogu) ima nekoje od svojih najljepših plodova. A pogotovu je neispravno, ako antologija *hrvatske* lirike ima da bude ogled duhovnog života naroda kojega ime nosi, kako bi bilo i pravo. Ako išta daje karakterističnu oznaku hrvatskom narodu koji je stvorio literaturu o kojoj je ovdje govor, to je njegova pripadnost katolicizmu, u golemoj njegovoj većini. Ne samo zapadna kulturna sfera i sve što je s tim u vezi, nego baš i izravno katolički idealizam, katolička duhovnost i katolički život dubokih i širokih masa naroda. Prešućujući religioznu notu, sastavljači naših antologija otkidaju literarno nastojanje od narodnog života bez kojega ono postaje suhi herbarij a ne dio živog organizma, a da i ne govorimo o tom kako slika same osjećajnosti čitavog jednog naroda postaje oskudna i mršava kad se ovako kljaštri sad jedna, sad druga strana njegova duševnog života za volju nekih formula i predrasuda.

Kad pomislimo da bi tako slika hrvatske moderne lirike mogla ispasti mnogo bogatija, obuhvatnija i dublja nego što je ispala ovako, moramo živo požaliti što nam ona, dana ovako, ne može biti nikako definitivna. Da ima u njoj snažnih individualiteta, to i ovako, na naš ponos, postaje svakomu jasno. Naročito se opaža, iza Kranjčevića, bogata plodnost i unutarnja punina jedne, već poznate linije prvaka nekadanje Moderne: Nazor-Vidrić-Domjanić, a pored toga, sve jači uspon druge linije koja od Matoša preko nekadanjih Gričevaca do Tina Ujevića raste i buja to jače, što zreliji biva ovaj rijetki i snažni talenat, suvereno virtuozan u formi, bogat u unutarnjem doživljavanju, snažan u gledanju iako, na žalost, paradoksan u cjelini svoje ličnosti. Nije li, uza svu artističku vezanost forme, lirizam ovoga superiorno intelektualnoga outsidera kud i kamo jači izražaj svoga čudnoga vremena nego li svi, toliko već šablonizirani klišeji tako razvikane socijalne poezije?

O nekim pojedinačnim pitanjima o biti današnje lirike koja se i ovom prilikom nameću, imaću, nadam se, prilike govoriti obrađujući

lirske zbirke koje su se već poodavna nagomilale na mom stolu i kojima još dugujem ocjenu.

Uzme li se u obzir naša poznata oskudnost predradnja i nestašica, specijalno kod Hrvata, detaljnog brušenja estetskih sudova objektivnih i stvarnih, »Antologija novije hrvatske lirike« pridonosi mnogo za dalju izgradnju kao prvi rad na tom polju.

Treba napose istaknuti elegantnu opremu obiju knjiga koje daju dostojan vanjski oblik delikatnoj sadržini kao što je ovakav izbor lirike.

Ljubomir Maraković

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

France *Stelè,* Cerkveno slikarstvo, Celje 1934., Izdanje Družbe sv. Mohorja, Mohorjeva knjižnica svezak 66. cijena broširano Din 28.—, vez. Din 440.—. — Dr. Marijan *Tkalčić,* Pedagogija i tehnika učenja, Nova pedagogija sv. 4., Zagreb 1934., Minerva nakl. knjiž. D. D., cij. Din 15. — France *Veber,* Knjiga o Bogu, Znanstvena knjižnica knj. 6, Celje 1934., Izd. Družbe sv. Mohorja. — Hermann *Wendel,* Jugenderinnerungen eines Metzers, Strasbourg 1934, Librairie de la Mésange. — Fanny *Witmer-Predit,* Emerenzia, Roman, Salzburg—Leipzig 1934., Verlag Anton Pustet, cij. broš. RM. 44.60, S 7.50, vezano RM. 5.50, S. 9.50. — Mato *Vodopić,* Tužna Jele, Povijest gruška, s predgovorom Dra. A. *Halera* i pismom Iva *Vojnovića,* Dubrovnik 1934., Biblioteka »Duba«, knj. 1., cij. Din 15. — Milosav *Vasiljević* Pravci sutrašnjice u etici, političkoj ekonomiji, politici, Beograd 1934., Geca Kon D. D. — Dr. Josip *Andrić,* Vuk u ovčjoj koži, gluma iz seljačkog života u 2 čina, Izdanje »Društvene pozornice« sv. 10, Zagreb (Trg Kralja Tomislava 21), cijena Din 10. — August *Cesarec,* Bjegunci, roman, knjige našeg vremena, Zagreb 1934., Izd. »Minerva«, cij. kart. Din 30, uvez. Din 50. — Viktor *Kralj,* Primjeri iz njemačke književnosti, Zagreb 1934., Nakl. Jugosl. nakl. d. d. »Obnova«. — Rihard *Levinson-Morus,* Novac u politici, prev. Veselin Masleša, Svedočanstva o velikim ljudima i događajima, knjiga 3., Beograd 1934., Izd. Kosmos. — August *Šenoa,* Djela Augusta Šenoe, sv. VII.: Peta knjiga pripovijesti (Kanarinčeva ljubovca, Zvonar tobdžija, Branka) prir. dr. Slavko Ježić, Zagreb 1934., »Minerva«, nakl. knjižara d. d. — Fr. Bernardus *Sokol,* O. F. M., Missa in honorem St. Cyrilli et Methodii ad tres voces aequales vel quattuor inegales, Zagreb 1933..

P. n. gg. suradnike, pretplatnike i sve koji upravljaju pisma i pošiljke uredništvu, molimo da izvole uvažiti novu adresu: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, uredništvo Hrvatske Prosvjete, ZAGREB, GAJEVA UL. 36 vila. — Kako je omot lista štampan za čitavu godinu unaprijed, molimo da se ne uzme u obzir adresa koja je tamo štampana, jer više ne vrijedi.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, LIPANJ 1934. BROJ 6

ŠTEFA JURKIĆ:

BOSANSKA POLJA PRIČAJU . . .

Od mnogih kiša nabujala je i narasla pšenica, milina ju je pogledati. I nigdje kukolja, kao da su je anđeli probirali. Sve samo slatki i blagoslovljeni kruh! Nad tim plavičasto zelenim blagoslovom nadvilo se tako čisto nebo, kao da je i ono saprano tolikim kišama.

Uskom stazom između žitnih polja išao je starac s djetetom. Njih kiša nije saprala ni uredila, kao što je uredila svu prirodu. Nije ni mogla. Odjeća im bijaše i odviše izderana i uprljana, a lica propala i blijeda. Dječak je vodio starca, koji je, izgleda, bio posve slijep.

»Dedo! Stani malo!« progovori dječak i ustavi se pred pšeničnim vlatima, koje bijahu i više i ljepše nego igdje uokolo. »Fra Šimun mi je rekao, da je evo ova pšenica za Tijelo Gospodinovo. To je najljepša i najrodnija zemlja, rekao je fra Šimun.«

Starac se primače bliže i svojom odrvenjelom čvoravom rukom pređe preko pšeničnih vlati. Onda se ustavi na jednoj i opipa klas, da se osvjedoči je li dobro ponijela.

»Slušaj Mijo, ova će mi pšenica biti posljednja hrana.«

Dječak u čudu zagleda se u djeda. Naučan, da mu vjeruje, nije ništa odvratio. Onda uhvati starca za ruku i krenuše dalje.

Domalo, na drumu iznad polja pojaviše se dva konjanika. Sjajne im odore nisu se bojale bistrine i vedrine ovoga jutra iza kiše. Ni najoštrije oko ne bi na njima otkrilo ni prašine ni ikakve druge mrlje. I konji. Ugojeni i sjajni, kao da su uživali u ovoj svježini i čistoći. Drum se je već počeo sušiti, ali još nije bilo prašine. Ljepšega druma za konje i ljude ne bi se moglo ni poželjeti. Konjanici su jezdili uporedo, a jahači jedan drugome prignutih glava, da im se skoro doticahu kite na visokim crvenim fesovima. »I ti veliš Huseine, da stari baš ne znade?« reče mlađi starijemu.

»Vidjećeš sam. Misliš li, da bi ja pošao k njemu u planinu, da mi nije siguran put,« ponosno odvrati stariji. Uz to je mrko i nabranih obrva gledao u pšenično klasje pokraj puta. »Njihova je pšenica, krst im!«

»Ti si držao Huseine, da je u krstu sva njihova snaga. U tvom cijelom kraju nema više nijednoga krsta, pa se i opet ne daju!«

»Ne daju, da? Mora da im pomaže još neka čarolija. A ja ću to doznati, ja to moram saznati. Već će znati stari Ibrahim, rekoh ti!« odjeknu srdito glas starijega, dok mu je oko zahvatilo mali gradić, što se ukaza iza zaokreta. Jahači ne pođoše prema gradiću, nego s druma okrenuše uskom stazom, koja je vodila u planinu. Konji su sada išli jedan za drugim. Soptali su,

kao da im se nije dalo. Ali oštra podbadanja ostruga nemilosrdnih gospodara potjeraše ih naprijed.

*

Sjedobradi Ibrahim sjedio je na podu i na prekriženim nogama držao veliku ispisanu knjigu. Zeleni turban pokrivao mu je i cijelo čelo, sve do čupavih bijelih obrva. Te su se obrve sada mrštile, dok su mu usta nešto šaptala. Pokraj njega na prostirci mirno su sjedila dva došljaka i samo su napeto gledali u staračka usta. U to starac zaklopi i knjigu i oči i neko vrijeme osta nepomičan. Onda začuše njegov glas:

»Znam... znam... doznati ćeš i ti... sve ćeš doznati, gospodaru. Gledao sam sada! Gledao sam i vidio... Njihov onaj... što se paše konopcem, uzimlje komadić pšenična kruha i nad njim nešto izgovara i krsti ga. Onda im daje, da jedu. Kada to pojedu, oči im zasjaje i snaga ih obuzme, da mogu pretrpiti više od smrti«... Tu mu zamre glas, a onda opet nastavi:

»Ti hoćeš, da ih pokoriš gospodaru, da ih predobiješ za naš zakon... zakon pravi. Počuj me, ako to hoćeš. Teško ćeš prepoznati onoga, koji ima tu vlast. Kriju ga i preoblače, ali zrno pšenično lako ti je prepoznati. Pamet tvoja neka doskoči, da nijedno pšenično zrno ne dođe u njihove ruke. Ja sam gotov...« i starac umuknu i ukoči se. Šuteći, ustadoše oba došljaka. Na knjigu u krilu staroga spusti stariji dva zlatnika i oba izađoše. Pojahaše konje i mrki, mučaljivi spuštahu se niz planinu.

*

Zorom drugoga dana opkoliše oružani momci i gradić i okolna sela. U prvi mah nitko da se doumi, zašto otimlju i odnose svu pšenicu, zašto se pomno kupi svako pšenično zrno. U kukuruz nisu dirali, ni u ostalu prehranu i niko ne može tvrditi, da Huseinaga namjerava izgladniti narod. Provališe i u crkvu i u samostan. Obiše vrata. Sila ne pita! Premetnuše sve od podruma do tavana. A kada samostan osta bez truna pšeničnog brašna i zadnjeg zrna pšenice, zaplakaše redovnici. Najteže je plakao fra Šimun. I plač redovnika otvori oči narodu i on progleda: nema više mise, nema pričesti, a bolesni će umirati bez nebeske hrane...

Fra Šimun se uto prvi dosjeti, da je u pokaznici još jedna posvećena hostija. Sa najvećim oprezom smrvi sv. hostiju u sitne komadiće i zatvori u drvenu kutijicu. To će biti za umiruće.

A pšenična polja čuvali su oružani Huseinagini momci i danju i noću. Nevino pšenično klasje poslušno je sazrijevalo i sve više prigibalo glave.

*

Sparna ljetna žega zamarala je i čuvare i sve su se češće morali izmjenjivati. Jedva bi noći donosile malo hlada i svježine. Žitna polja zažutješe kao zlato, a nevoljni je narod suznih očiju prolazio pokraj toga Božjeg blagoslova.

Te dane je po cijele sate proklečao fra Šimun vapijući Bogu, sve gledajući na pšeničnu njivu, koju je on sam svojom rukom zasijao. Više puta mu se učinilo, da se ta njiva po noći svjetluca. A stari je djed u podrtoj kolibi ponavljao svome unuku Miji:

»Vidjeti ćeš, sinko, od one ću se pšenice pričestiti i onda ću umrijeti.«

I momci pod oružjem neprestano su stražili, klasje je strpljivo i ponizno čekalo, a između samostana i samostanskog polja rovale su pod zemljom male crne životinjice i izrovaše cijele hodnike.

I noć je pala. Tamna i duboka. Dva oružana momka hodala su onim istim drumom stražeći nad pšenicom. Sutra je žetva. Šutjeli su već umorni. Noć je odmicala. Uto ih prene lagani šušanj i učini im se, da dopire iz pšenice. Obiđu njivu i ne opaziše ništa sumnjivo. Čudnovato, a šum još uvijek dopire.

»Ah šta — to šume noćne lepirice« reče jedan.

»Mogli bi biti i miševi,« doda drugi »al neka im je. Ne brani aga miševima, već onim...« i u gluhoj noći odjeknu ružna psovka.

»E sutra prestaje i mišja gozba i naša muka,« nasmije se prvi i pođoše dalje. U njivi je i dalje šuštilo, ali se straža nije osvrtala. Da nije bila mrkla noć, opazili bi, kako se u jednom dijelu njive polagano obara klas po klas. Oštri zubići podgrizaju vlati, otkidaju klasje i odnose pod zemlju. Nebrojene male, crne životinjice marljivo se uzradile.

Kad je sunce ogranulo i prispjeli kosci i žeteoci, ugledaše jedan dio pšenice oboren, kao da je košena. Začuđeni priđoše bliže i začu se opći smijeh.

»Nama manje posla! Pomogoše nam mišji lopovi, ko da znadu, da neće niko ovo žito oplakati.«

I sve u smijehu brusili su kose i srpove.

*

Fra Šimun je svako jutro bio vrlo tužan, otkada nije mogao služiti sv. mise. Ali nije gubio nade, nije očajavao. Ipak ga obuze još dublji bol, kad u jutarnjem suncu ugleda kako zamahuju kose, a žeteoci žanju najljepšu pšenicu. Da ne gleda više i dâ oduška bolu, pobježe u svoju podrumsku izbicu, gdje je obično činio pokoru. U izbi se jedva vidjelo i kada mu se oči privikoše na tamu, razabra u uglu veliku hrpu nečega, što se bjelasalo. Fra Šimun poklekne, zagnjuri obje ruke u hrpu i usklikne. Zrna, sama zrna žita... Pšenična su, već osjeća pod rukama. Jesu... prava pravcata i jedra pšenična zrna. Cijela velika hrpa! Obilne suze potekoše niz patničko mu lice i nikada mu srce ne osjeti većega blaženstva. Nije mnogo promišljao, kako se to čudo dogodi, nego zapjeva hvalu Gospodinu. A kad je ispjevao, poče premišljati. Sad valja oprezno — a kako? Kako? Gospodin, koji je učinio ovo čudo, pomoći će i dalje.

Kad na večer istoga dana stigoše oružani momci da čuvaju žito u snopovima i na hrpama, išla je među kršćanima od usta do usta vesela vijest. Dugo u noć šaptalo se po domovima, plakalo i molilo... Svkojako se tumačio čudnovati način koji odabra Gospodin, da im opet bude blizu.

A stari Mijin djed prvi okusi čudesne hrane i bi mu i posljednja.

VALTAZAR VIJOLIĆ:

NEDJELJA

Linije neba označuju nasmijane putove
i bliske su nam ko nada što se ostvaruje.
Svijetlo ulazi u potleušice, klijeti, u zadnje kutove:
Gospod i crvu hoće danas da sreću daruje.

Nešto iskonsko radosno rađa se današnjim danom,
u vremenu, a vječno, lišeno prostora, spona.
Ostrvima, morem, nizinama i stranom
pjevaju svečani glasovi probuđenih zvona.

Ipak se živi. I život nalik je na vedriju rijeku.
Pritajiše se bolovi što inače srca nam paraju.
Lakše su trudne ruke; žuljevi manje peku.
Volovi, mazge, konji i polja se odmaraju.

I mi, nijesmo to više — mi. Drugi je život u nama
danas ovdje u crkvi gdje ritualni kad
visi ko svilen oblak iznad oltarnog stijenja.
Orgulje. Psalmodija. Božanska Drama
Jaganjčeve slave — našega otkupljenja:
— ekstaza iz doline prokletstva za Božji Grad.

Preobraženi se vraćamo s našega Tabora
osjećajući bjelinu duše i svu slatkoću mira.
Ne, danas ni s kime promijenili se ne bi.
Pristoji nam ovo svečano odijelo; draž njegovih nabora.
Pa ulazimo kao u domove pira
u naš mali, siromašni stan...

Doista, Gospode, Ti si nama i sebi
stvorio ovaj Dan.

VALTAZAR VIJOLIĆ:

BUĐENJE U LUCI

Oko brodova klokoću vodene plohe
uz otegnuti pjev probuđenoga pijetla.
Vršci jarbola su plameni. Izlizane sohe
rastvorene ruke pune zorina svijetla.

Nadolaze ljudi tapkajući po kamenju, po lokvama
s motikom o ramenu, s krtolićem u rukama,
gdje im je ječmeni kruh, kapula sa suhim smokvama;
jadan obročić zalit znojem i dnevnim mukama.

Niz ostrva će sura sve do smiraja dana
kopati, krčiti dupsti: neutrudljivi crvi.
Za mali vinograd, škrapu, plod maslinovih grana
platit će plodnosti škrtoj danak u krvi.

Crne užurbane ptice — brodovi — nose ih iz luke
na pjenušavo more što miriše travama.
Bjelja su jedra, lakša su vesla u zamahu ruke:
ističe sunce, sja i plete im vijence nad glavama.

VALTAZAR VIJOLIĆ:

RIBARI U PODNE

Sunce je na zenitu. Oni u crnome brodu
spavaju trudni dok im reže
prostrta uda na malom smradnom podu
vjetrić je samo dobar, piri i suši mreže.

Inače to je čas kada sumornim bolom
ispunja teški se zrak i zaudara gnjilom
ribom i katranom i smolom,
a galeb čuči na hridi spuštenim krilom.

Tada u prisojnoj drazi selašce nedaleko
osjeća dvostruku glad dok zvona podnevna zvone.
Jedan dječak se sjeća: negda o podne je peko
ribu iz očevih mreža i u san grozničav tone.

ZVONIMIR REMETA:

SNIMAK JEDNOG MOTIVA

I

Riza-beg Ferhadić je imao tako neobične oči — s nekim sjenčenjima, s nekim tužnim tonovima i odrazom nekih gluhih melodija — da se krotkost njegova pogleda više nametala nego ogromno bogatstvo, sjaj doma i plemenito podrijetlo. U njima je bilo više tišine nego u šumama, i više nježnosti nego u plavetnilu jutarnjeg neba, na koje su ličile. Tako su čudno kontrastirale s veličinom tijela, da bi svatko pred njim ostao zbunjen.

Ali prvi susret je ostavljao drukčiji utisak:

Bio je to krupan mladić s velikom valovitom kosom, gustom i sjajnom. Visoko čelo ljudi koji misle! Oči kao poslije sna, lijepe! Dvije brazde išle su pored krajeva usta. U njima se lomilo lice, kad se smijao. Uvijek je u njima bilo malo gorčne i malo smijeha, koji nije bio iskren. U hodu: nosio je desno rame malo naprijed i malo podignuto; zabacivao je prste desne noge unutra; gledao je u stranu i dolje, nikad pravo preda se. Sve je to davalo njegovu držanju neki kosi izgled.

Na njemu su odijela uvijek ukusna i skupa. Kravate u skladu s bojom očiju. Hod lagan i dug.

Držali su ga lijepim, i ako nije bio lijep. nego mio: radi takta, nježnosti i, možda malo odviše naglašene, dobrote.

Katkad, naročito u posljednje vrijeme, u smjesi njegovih pokreta ima nešto nervozno, usiljeno, trpko. I izraz očiju odviše je plah za ponos koji su mu u baštinu ostavili otac, djed i davnašnji preÄ‘i. Zato je čovjek bio u nedoumici, što da o njemu misli.

I grad se kolebao. Grad je govorio o svima. Lijepo ili ružno, s interesom i zlobom, unoseći u pričanja dušu, temperamenat i izražajne sposobnosti. A Riza je baš u času zatišja ostavio meÄ‘u ljudima svoje čudne poglede, svoju nervozu i nemir. I čaršija je osvježila uspomene — šapatom radi njegova položaja i bogatstva — uspomene, koje su bile za njega pune uvreda.

Jedan detalj:

Omer-beg Kruščički, lopov i razbludnik, čovjek visok i jak, bio je u svoje vrijeme poznat radi drskosti i radi ljepote. Kad ga nitko nije očekivao, prikradao bi se pod pendžere, u mrak, pa bi smionošću, koja nije bila bez sviÄ‘anja, krvario usne ženama. Dok ga ne ubiše u jednoj hajci punoj revolta, razumljivog i okrutnog, on je učinio, da se u svakoj ženskoj riječi i pomisli na njega osjetio prizvuk priželjkivanja. — Da li je hajdučki miris ikad ispunio odaje Rabije, sada već časne starice, koja je i svoju kćer, Rizinu mater, naučila strogosti i poštenju? Da li se u njenom domu osjetio šušanj koji je Omer-beg ostavljao za sobom kao sova kad mune kroz lišće? — Tko zna! Jezik je čovječji dug kao vijugava rijeka i zloba velika kao prostori. Ali ona je uvijek zadržala držanje puno ozbiljnosti, i dostojanstvo njenog ophoÄ‘enja više je nego išta nastavljalo plemenite joj tradicije. I kad su Omer-bega mrtva vukli kroz Travnik, na strah bludnicima i hajducima, na sramotu

svima, kojima je srce nježnošću zadrhtalo pred snagom njegovih mišića, ona nije ni došla do rešetki prozora da ga vidi. Ona i njena kćer, kao dva egzotična cvijeta, u kojima je niknuo i razlio se sok nekog prirodnog, ukorijenjenog poštenja, ostale su strane svemu tomu. Kako je onda mogla sjenka pasti na njih?!...

Otac Rizin, čovjek, ne toliko lijep koliko prijatan izgledom i govorom, sa velikim prostranstvima zemlje i šuma, s tradicijom najsmionijih pothvata i najnježnijih ljubavi u prošlosti preÄ‘a, komu je u dio palo, da svojom dobrotom i čestitošću izbriše u dušama svojih kmetova misao o podjarmljenosti i patnji još prije, nego je pravno prestao njihov kmetski odnos, i koji, ma koliko kao mladić sensualan i ženskar, nije nikad ucvilio svoje žene nevjerom — bio je romantik u svim svojim žilicama.

Njegova ženidba primjerice bila je priča s nevjerojatnim obratima, s dvije uzastopne otmice, s pjesmom i pucnjavom. Dok nije podjarmio dušu svoje buduće žene, on je upotrebio sva lukavstva, iskoristio svaki obrat prirode, da bi svojoj ljubavi dao sugestiju poezije, postajao uzastopce nasrtljiv i tih, i dopustio, da ga čežnja ispije i u obraze mu ureže bljedilo. A kad je osjetio da ga ona počinje drukčije gledati, s nekom blažom bojom u očima, on ju je oteo...

Ma da je bila nespremna na tako divlje izlive ljubavi. ona otmicu nije držala ni neobičnom ni surovom. Čak je u tome bilo nešto, što je odgovaralo njenoj sujetnoj naravi. Tek kad joj je mati poručila da bi voljela, da ju je grom zgromio no da miluje »skitnicu i siledžiju koji s Vlasima hoda«, ona se sažalila na majku i kao zastidjela. Tada joj se vratila jedne večeri, kad je bilo puno svijeta po ulicama, a čovjeka joj nije bilo kod kuće. Ali istu večer bila je ponovno oteta. Za inat ostavio je Riza-begov otac cigane svirače pod njenim prozorima, platio im svirku do zore (»nek crkne stara od muke«), a on je sa svojim ljudima i ženom žurno odmicao u svoj dom. Takav je on bio.

Poslije se stišalo sve i žena ga je zavolila. I kad se rodio Riza, činilo se da su sve njegove čežnje time zadovoljene.

Znao je sve sure napamet, ali svome sinu nije govorio riječima korana nego jezikom dobra i poštena čovjeka. Tako ga je odgojio da je Rizina duša vječno šumila od borbe misli, koje mu je otac u srce usadio, i rezonovanja njegove uzavrele mladosti. U tom neprekidnom ispitivanju i lomljenju izoštrio se njegov duh do velikih analitičkih sposobnosti, koje je još pojačala prirodna bistrina i široko obrazovanje.

Ali, uza sve to, nije do skora nitko mogao vidjeti kod njega onaj čudni, rastreseni izgled čovjeka komu su oči pune duševne magle i zlokobnih pitanja. Nešto se počelo u njemu dešavati. On ništa ne govori. Pa ipak je svaka njegova riječ, svaka njegova kretnja, skrivanje nečeg drugog.

II

Oženio se prije tri godine.

Njegova ženidba nije imala u sebi ništa ekstatično ni snažno. On nije pristupio Emini sa ružama ljubavnih zanosa. Njegov brak je bio, u stvari, popuštanje jednom gotovo nezamjetnom, ali ne manje jakom, pritisku starih

roditelja, koji su iz neke neshvatljive mu roditeljske brige smatrali, da je sve u redu tek onda, kad se likvidira s »bećarlukom«. Pa kao što se često događa u poslovima koji ne polaze od srca, on se u svom braku osjećao više tuđinac i više gost, nego nježni, zaljubljeni muž. Ipak je bio i nježan i vedar, umio je, kad je trebalo, podijeliti tugu i brige, volio ju je ljubavlju, kojom se vole dobra i ljepuškasta djeca. Zato je ona voljela dvostruko: umjesto sebe i umjesto njega.

III

Rizina je duša patila od beskonačnih diskusija koje je sam sa sobom vodio, od nekih sanjarija koje su uvijek u mnoštvu i istovremeno napadale njegov um, od sumnja koje za sobom ostaviše izvjesna čitanja. Sve ga je to činilo neaktivnim, čudnovato mlitavim pred izvjesnim osjećajima koji naglo uđoše u njegovo srce i zarobiše ga. Grijeh je ušao u njegovu dušu jedne noći, prošarane potocima mjesečine. Preko puta njegova doma bila je jedna velika kuća sa gustom sjenkom. Pred njom: pust sokak. I dug. U pozadini pejzaž s brdima i čudnim zvjezdanim sumrakom. Stajao je za prozorom, svučen za spavanje, ali bez sna u očima. Stoji on tu i osjeća, kako je u ulici pred njegovim zavjesama tišina.. I samo trenutno, prigušeno šušnu pijesak. Lagano se oškrinu kapija.

To je bila Hanifa! »Komu je to izašla u one sitne sate?«

Vidio je i ranije njenu kosu, njene oči, linije tijela i ruku. Ali noćas je njena kosa imala u sebi ljepotu i svoju i ljepotu noći, ljepotu onog bijelog oblaka, koji je išao za mjesecom, ljepotu crnogorične mrlje na platnu brijega, koji se vidio pravo naprijed.

Zar je mogao zapovjediti očima, da ne gledaju, i da ne zablistaju od jačine sjaja, koji je kroz njih prodirao u njega?!

Otkucalo je . . .

Noć je prolazila, a on nije znao za to.

Leden vjetrić ušao je kroz zastore, ali je samo površinom njegova tijela prošla jeza. Tko i šta je moglo da uzbuni u srcu onu ludu, iznenadnu i grijješnu želju: da mu se usne odmore na njenima?!

Opet je kucalo . . .

Da, da, tri su sata, ali Emina odista nije trebala da ga upozoruje na to. Došla je brižna i sanjiva i rekla je:

— Zar još nisi legao?

— Ne, — kazao je on. — Glava me boli i nije mi do sna.

A ona je blago, kao kad se djeci govori, rekla:

— Mnogo se umaraš! — I potom: »Želiš li da ostanem kod Tebe?«

On je šutio.

*

Činilo se da je od toga dana mreža lijenosti pala na njegovu dušu, da su sve stvari koje su postojale van njega, izgubile oštrinu oblika tako, da nisu mogle da se utisnu u njega, u njegovu svijest, u njegov mozak. Sve što je prije bilo jasno i otsječno i što je u njegovom srcu živjelo izdvojenim životom, različnim od onog drugih stvari, postalo je nejasno, maglovito, kao neki šum, koji je ostajao za tim stvarima koje su blijedile. Neprestano su

neke melodije pratile tok njegovih misli i neprestano su neka sjenčenja na njih padala.

Imao je veoma distinktno ispoljen osjećaj ugode, koji mu je pružalo stanje potpune nezainteresovanosti za sve, što nije bilo njegov lični osjećaj, njegova lična patnja, njegove lične brige i pitanja.

Na vanjske podražaje reagirao je sada vrlo rijetko, pa i tada pokretima koji su bili daleko od jasno izražene volje.

*

Emina je osjetila, da je sada nešto drukčije. Naprosto joj se učinilo da je odviše zaboravljena. Da je kao cvijet ostavlen negdje u prikrajku onih nepoznatih predjela kojima luta misao njena muža. Ali se nije tužila. Nikada žalbe materi, ni prijekora čovjeku. Strpljivošću majke ona je primila hlad, koji je Riza počeo oko sebe širiti. Šutnjom je pratila jeku šutnje s njegovih usta.

U večernjem osvjetljenju ona je slatka kao priviđenje. Kad ide, ima meko držanje uz malo njihanja. Duge trepavice daju joj očima sjenku gustu kao hlad.

Ima ljepote u svemu, što ona radi. Ona hoda po tišini kuće i ispunja je hiljadama sitnih radova i morem svoje bezgranične ljubavi prema Rizi. Koliko bi dala za blijesak radosti, koji bi opet zadrhtao u njegovu glasu! — Ženskom pronicavošću osjetila je da je dobro, ako mu je što manje pred očima.

— Depresiju ne treba udvajati konstatacijama i sažaljenjem — misli ona — vrijeme će ju samo odnijeti.

I ona odlazi u pokrajne sobe, spremna da svaki trenut otvori njegova vrata, ako je zovne. U rukama joj je posao, ali često ne vidi ništa do onog što joj duša premišlja.

Riza-beg je svaki dan ljubi, produžavajući naviku, u usta i čelo. Bez topline i strasti ali ne odbojno. Postupa s njom kao s djecom na koju se ne treba ljutiti ni onda, kad smetaju. Ima izvjesne pažnje u njegovoj bezobzirnosti, ima nježnosti u hladnoći njegovih postupaka! Dirljivo je kad mu ona podnosi čelo na poljubac, sva poškropljena strepnjom slatkom kao vino, a on je nadvišava za cijelu visinu glave i gleda negdje u kut. Ona ostavlja utisak žene, koja svijesnim aktom volje hoće da uđe u njegove brige, tjeskobu, sjetnost; koja bi htjela rado i što prije da utone u onu atmosferu skrivene nostalgije, koja joj muža okružuje. Kao da bi joj od toga bilo i toplije i vidnije u životu! Kao da bi od toga imala više one sreće koja mijenja osmijeh, držanje i sjaj oka.

Ona nije mnogo obrazovana. Njeno znanje nije moglo stati pored široke erudicije njena muža. Ali je kao žena imala veoma pronicave oči, veliku sposobnost pamćenja i grozničavu sklonost čitanju, što joj je ostalo još iz učiteljske škole. To je bilo dovoljno da si ona mogne pristupiti i naći užitka u suptilnoj analizi svoje nutrine u časovima kad bi osjetila potrebu da bude sama.

*

Prije je postojala divna navika između nje i njega, da si jedno drugome saopćavaju sve što dirne njihovo srce, dušu i mozak. Ali sad ih je oboje

ispunjala neka sjeta, kao što sumrak ispunja kutove, i ona je njihove razgovore ograničila na pitanja i odgovore. Sasvim kratka pitanja i sasvim kratke odgovore.

On je postao tako čudan, da nije volio čuti oko sebe ma kakav štropot, niti je mogao podnijeti tuđe disanje. Žena bi mu tiho prišla, stavila pred njega rakiju i meze i kao sjenka prekoračila prag. U susjednoj sobi koju je samo tanki zid dijelio od Rizine, radila bi najobičnije kućne poslove, ili bi vezla ili čitala. Mislila bi na časove prije ove gluhe šutnje kojoj nije nalazila objašnjenja, kad je sva strepila od neprekidnosti jednog slatkog polusna u kojem se neprestano nalazila. Opažala je razliku u načinu, kako joj je muž reagirao na njene svakodnevne dočeke. Ona bi mu, umornu od posla u banci i gladnu, najprije prinosila vodu i ubrus za ruke, zatim bi, poznavajući njegovu strast, kuhala crnu kavu prije ma kakva jela. I, dok bi to radila, njena ga je čežnja okruživala kao plašt. I sada čini isto. Ali prije je nju samo sve to činilo revnosnijom, jer su se na mužu joj opažali refleksi zahvalnosti i priznanja. Sada je to otpalo. Ona ga jako ljubi, pa sve, što je prije činila, čini i sada, veoma usrdno, i, ako je moguće, s još više osjećaja. Ali muškarci su tako čudnovati! Zamisle se i misao ih potpuno zaokuplja! Može najdraže biće na svijetu biti, neće se ni obrazreti na nj. Zagledaju se i ne vide ništa oko sebe. Ne mogu da shvate kako su dužni da i kod drugih omoguće i podrže život srca, toplinu i vedro raspoloženje!

Emina nije voljela mrsku na njegovu čelu koja joj je priječila uvid u moždane mu vijuge. Tko zna šta je u njemu!?

Večer je. On će skoro doći.

Izašla je na doksat, pravilno očešljana, tiha kao voda koja ravnicom prolazi. Poprskala se s nekoliko kapi mirisa od ruža, koji on voli. I tada je dopustila, da joj oči odlutaju sve do ivice njenih želja i nada, od čega joj oči izgubiše sjaj i kao ugasnuše...

Takova je Emina, žena Riza-begova, dijete begovske porodice u kojoj nikad nije uzmanjkalo ni duše, ni osjećaja, ni ponosa...

IV

On sjedi, kao i često poslije one noći, za prozorom, za zavjesama. Nitko ga ne vidi, i on nesmetano veze i isprepleće niti čeznuća i sna.

No danas je bludio vani laki vjetrić, kao okvir vedrog raspoloženja s nečim toplim i nečim punim u sebi. On sjedi i ništa ne misli. Htio je da ništa ne misli. Neprekidno zavirivanje u sebe činilo mu se i suviše jalovim, a da bi nadomjestilo duševni umor, koji mu je uzrokovalo. Pa onda, sjećanja i razmišljanja kod njega i nisu imala postupnost ni dosljednost, no su bila površna i lepršava kao tkanja, kao snovi, koji trepere na okrajcima mašte. Koliko je to iznuravalo!

Danas vjetar lagano dodiruje lišće. Dršću zvekiri na Hanifinoj kapiji.

Još nekoliko treptaja oka i koraci će baciti sjenku na srebro ulice koju mjesec obasjava. To dolazi Ibrahim-agin jedinac Zija. Pozna se odjek. Jedna se noga snažnije odupire o zemlju i dulje zadržava u zraku prije nego padne na pijesak. Trenutak dulje, ali dulje. I baš ovaj sekund zvoni u njegovim ušima neharmonično i kričavo, i isprepleće jezom njegove najnježnije snove. Sa svoga prozora vidjeće kad mu Hanifa otvori i primi ga. Udaće se za nj, bez sumnje. Kakva bjesomučna borba osjećaja i misli već pri spomenu!

Ali večeras on nije htio da misli na to, ni na ma šta drugo.

Imao je osmijeh u očima: kao kad nešto slatka iznenadno uzrokuje prijatnost, ali ne izazove i razmišljanje.

Tada je ušla Emina.

— Znam — rekla je ona, da mjesečina može čovjeku donijeti izuzetno finih priviđenja. Ne bi li pošao sa mnom da je neposrednije osjetiš?

— Možda bi užitak bio manji kad bi i onaj koji je posmatran bio njom obasjan?! — dodao je on.

Ali ona nije htjela da je odbije taj trpki glas.

— Željela bih se s tobom prošetati! — rekla je ona.

— No ako je moj duh postao i suviše umoran za veliku poeziju dueta?

»Koliko nervoze!« — pomislila je Emina.

— Šta mari! Ćutaćemo. Nek vjetar ćarlija.

*

Prošlo je mnogo dana i svaki je bio turoban.

Riza je zapitao Eminu, zašto ne odlazi, kao prije, na sijela, u bašče k ženama. Svakako je u njegovu glasu morala biti nijansa topline kad je to govorio, jer je odmah dodao:

— Izgledaš kao poslije bolesti, samo bez radosti koja prati svaku rekonvalescenciju.

Ona mu je odvratila milo:

— Majka je sada uza me, i ona mi skraćuje dane.

On je, čini se, razumio da je htjela ne odgovoriti na posljednje riječi, jer ju je gledao dulje.

*

U svojim bilješkama Riza je pisao:

17. VII. — Imam dojam, kao da Emina neprestano spušta oči na moja usta očekujući riječ ili gest koji će mom tihom neaktivnom držanju dati više živosti i više objašnjenja. A šta da joj kažem?! Mogu li joj priznati, da moja misao ne ide onim ustaljenim pravcem, kuda bi trebala, nego da ima mnoštvo sporednih staza, na koje silazi i kojima vrluda?! Mogu li priznati, da je moje srce ušlo u hlad grijeha? — Kako bi ona to primila? — Vjerujem da je njena misao netaknuta pojmom o zlu koje počinja njen muž. I da sumornost koja me očito obvija, i koju ona očito opaža, tumači naprosto neravnotežom onoga što se zbiva u mome umu. Mislim to tim prije, što mi je posljednjih dana vidjela u rukama samo djela filozofske prirode, nad kojima sam se ja držao veoma ozbiljno, vrlo zamišljeno, sasvim kako treba. Mislim tako, jer mi godi da tako mislim, ali da li je tako? Da li je moguće nedjeljama biti gluh za milovanja i mirijade sitnih pažnja, a da to ne baca sumnju u srce za koje znam, da ima čitave prostore ljubavi prema meni? — Opažam sve njene pokrete, svu milinu koju unosi u držanje, ali ne mogu, kao ranije, da se uživim u to. Često puta mislim, da to dotiče samo koru mog srca a ne prodire unutra od vatre, koja plamti u njemu. Samo sitne moje misli ostaju u mojoj kući, sve je ostalo pod strehom jedne kapije, na kojoj svaku večer

mjesec osvjetljuje ljubav. Živim u tom stadiju dvostruke pažnje. Rasturam se među dva osjećaja od kojih je jedan i suviše jako istaknut, da bih ga mogao skrivati zastorom proste šutnje. S druge strane, nježnost mojih živaca ne podnosi, da mi žena trpi neprijatnosti radi mene, iako sam za nju sačuvao tek mali kutić srca! — Bože, kako su mi teške noći! Koliko su mi opori svi časovi u toj sjenci očaja i muke. Htio bih, da nestane iz mene taj ludi osjećaj koji ipak tako nježno volim, koji je niknuo nehotice, gotovo slučajno. Bilo je to u jednom od onih časova, kad smo najmanje svijesni da je naš život ispunjen svakovrsnim dužnostima kojih nam ispunjavanje nalaže čast i poštenje; u jednom trenutku osjećajne i misaone obamrlosti, kad je sama pustoš duše tražila da nešto dođe u nju...

23. VII. — Pri osvitu pala je rosa. Pala je i neka čudna svježina puna mirisa, kao kad vjetar negdje njiše čitava polja ruža i donosi sjećanja na njih. Sva su stabla vlažna i maglom zahukana. Sve su trave tihe kao kod molitve.

Dižem se i gledam. Ljepota vizije snažnija je od tuge u koju me baca duševna borba. U tisućama kapi blistaju refleksi kao najljepša umjetnička zamisao.

Prolazim baščom, stresam voćke i radostan ton treperi mi u srcu. Sjećam se jedne druge glave u okviru kapije s aureolom mjesečine.

Emina mi donosi kavu. Vidim brižan izraz pod maskom jutarnjeg smiješka.

Mrštim se.

— Zašto svojim dolaskom tjera misli koje me raduju?! — mislim ja.

Ona ide pravo k sjenici i stavlja kavu na klupu. Ona je kao robinja s neičm molećim u očima. Katkad me pogleda. Ali kao da se boji da me upornost pogleda ne povrijedi, odvraća oči i prenosi poglede na predjele, na kojima se odmaraju i moje. Kad ne bi imala onaj neusiljeni, blagi, i, pored sve brižnosti, neki svježi izraz u licu, ja se ne bih mogao oteti, a da je ne uporedim s ugašenom svijećom.

Njena nazočnost budi u meni grižnju, ističe neka pitanja, brka moje misli.

Zato joj nisam zahvalio ni osmijehom, ni dobrom riječi, no sam pronio svoju šutnju pored nje, i samo je pokretom pozvao da i ona sjedne.

— Sirotica! — pomislio sam čas kasnije. »Kakove misli budi u njoj ovaj kontrast duša u melodioznom okviru jutra?!«...

24. VII. — Naša je kuća puna svijetla. Tiho se korača po sagovima naših hodnika. Sunčana svjetlost dolazi u nju procijeđena kroz vitku krošnju mladog jablana, slomljena na oknu prozora, zanjihana treperenjem zastora. Čitava kuća pjeva od zanosa i žara njezina.

Emina sjedi na doksatu s knjigom i mislima. Njena mati drijema pušeći neprestano. Ima nešto drago i stišano u tom miru popodneva. Stoje grane i stabla, u grupama i pojedince, bez titranja kao dekoracija iz jednog fantastičnog zapleta. Mirišu otkosi i svježe sijeno. Na dalekim obroncima počivaju plave sjenke. Mrmore lipe u drvoredu.

To je svagdanja slika u koju uplećem svoje snove, svoje osjećaje i ono, što mi se u duši splete. Pijem kavu sa ženom i njenom majkom. Sjedim s njima, no duh mi nije s njima. Vide li to one? I ako se domišljaju, kako u njihovim očima izgleda moja turobnost? Često osjetim jezu od pomisli, da svaki čas mogu čuti riječima formuliranu svoju tajnu. Ne, žena mi to neće reći. U njoj je veoma razvijen osjećaj takta. Ali njena mati?! Nju ne poznam dovoljno.

Ona je stara kao i Ibrahim-begova mati, ali je u nje izuzetno svjež izraz. Možda od nikotina, možda od mnoge kave koju pije, njena je mašta spremna na najneobičnije kombinacije i zaključke. Jma dubok glas. Ništa na njoj nije staro do kose koja je sijeda, i vrata koji je tanak. I ona što ona govori, ima nešto mladenačko u sebi bez staračkog opreza i mjere. U tom je mnogo drukčija nego njena kći. Šta onda ako ona nešto rekne?!

26. VII. — Eminina majka je imala novosti za nas oboje:

— Hasanaginica kaže, — rekla je ona — da se Hanifa udaje u srijedu. Kako je prljava ta žena! Pitala sam je da li pozna Hanifu i njene i porekla je. A meni je govorila o toj udaji šaputom i sa prizvucima, kao da je tome braku podloga sve prije nego ljubav?

Emina je htjela nešto dodati i maknula se. Ali nije rekla ustima nego očima. Riječi sam joj zaustavio ja naglom kretnjom koja je ličila na pokret nervoznog čovjeka. U njenim se očima odrazi začuđenje. Ponovila je mehanički za mnom:

— Zar se udaje?

Ali nije gledala u mater no u mene. Šta je bilo u mojim očima, na okrajcima mojih usana, u boji moga glasa, da je našla za potrebno da me pogleda s pažnjom?

Da li su me ledeni trnci prolazili baš tako vidno? Da li je proces naglog zgušnjavanja boli u grudima našao odraz u licu, u mome držanju?

Njena mati nam je ponovno nalila fildžane kavom i ja sam svoju popio u jednom srku.

— Kako si danas blijed i nervozan! — rekla je Emina. — Nije ti dobro!

U glasu je imala, pored ljupkosti i brige, neki osobiti prizvuk koji sam odmah zapazio.

Odmahnuo sam rukom i ćutao. Moj duhovni organizam nije bio sposoban u to vrijeme da prima nježnosti od Emine.

Sve što je u meni moglo slušati, slušalo je glas žene koja je govorila svoje misli:

— A Hanifu baš poznam. Vidim je svaki dan. Ako Ibrahim-begov sin imadne i dijelak one duše kao ona, moći će stara njezina mirno spavati. Zar nije, Riza, svega ti?

Emina se digla, prišla spoljnjem dijelu balkona, odakle je vidik bio otvoren na dio ulice i našu veliku bašču i gdje su bila vrata za odaje. Tu se naslonila na stup...

U tome pokretu koji je bio i ljubak i nježan i isto toliko tih kao i ranije, pun obzira jedne lijepo odnjegovane duše, nije stvarno bilo ništa.

Pa ipak sam čas kasnije osjetio da je sumnja pala u njen duh i da joj se nutrina morala zgrčiti od boli što je i njenu nježnom licu dalo neki grobni izgled.

Stara je zatim sišla u bašču vičući u prolazu na mačku koja se grijala u snopu sunca:

— Pis! Pisss, nalete!...

*

Večer, s vihorima sumnja, bolova i stida!

Koliko je bilo pitanja u Eminim očima i ništa nisam odgovorio. Valovi stida doveli su mi šutnju na usne. U me je ušla bljedoća i nemir.

Nekoliko kapi radosti, nekoliko krajičaka vedrine unijelo je u tu sivost večernjeg raspoloženja Zukićkino dijete, rasčupano, lijepo, s vrlo slatkim glasićem, koje je donijelo mlijeko.

Potom je pao mrak i zvijezde su planule.

Večeru sam tek dodirnuo. Mora da sam bio ogromno blijed i slab, kad se Emina, sve gledajući u jelo koje se pušilo, nije ustručavala dopustiti da joj se oči ovlaže. Vidio sam to. Ona je odgovorila da je to žestine luka koga je doista bilo na stolu, ali je osjetila i sama, da je to odgovor samo za njenu majku. Znala je da ja poznam njenu veliku nježnost, njenu finu dušu koju je za me čuvala, spremna, da mi je ponovno potpuno preda, no koju sam ja tako rijetko za se otvarao. Obarala je poglede kao da se boji da ću njenu ljubav, povrijeđenu i neodvraćenu, shvatiti kao nametanje. Ima još uvijek takovih srdaca, u kojima ni ponos ne reagira na poniženja kad ljube, koja s radošću primaju i mrvice sreće, koja ništa ne žele nego da svoju dobrotu prostru kao sag, po kome će ljubljene noge hodati. Siguran sam, da nijedna njena misao nije bila okaljana mržnjom na me.

Nametala mi se poredba s janjetom koje je slatko i lijepo i u punom sunčanom danu s refleksima žutih i plavih trnova u vuni, i u sjenci tmastih oblaka, iz kojih kiši.

Daleko od toga, da mi donese smirenje, takova mi je poredba punila dušu nečim što mi je donosilo stid u obraze. Stid pred njom tako nježnom i tako dobrom.

Kako sam grub! I kako je nenormalan puls moga srca u kome se mogla javiti tako divlja čežnja za jednom drugom kosom i jednim drugim ustima, dok je pored mene venula ljepota Emine, begovske kćeri! I kakva je ta moja volja koja mi pruža samo neiscrpan izvor kolebanja i slabosti? Već ranije, kad sam se ženio, pijetet prema roditeljima bio je jači od nje. Dobro, to je prošlo! No zašto nisam sada mogao da suprotstavim tom osjećaju svoja rezonovanja, koja su mi jasno predočavala svu besmislenost jednog takvog osjećaja prema djevojci koja će, i ne znajući za mene, poći za pozivom svoga srca, i tako skoro? Ja sam oženjen, dakle vezan, i svaki pokret moje mašte u stranu vrijeđa ono biće, koje je moje sve, bez rezerve. A kod mene nije samo jedna misao na stranputicu no sve. Sve, što je moglo otići, bez prisustva moga tijela, jednome biću ususret, otišlo je. Što bi rekao stari Omer, moj otac i Aiša — majka, kad bi znali kako me slabi konci vežu za moj dom?!

Dolaze mi priviđenja, lijepa kao bajke, i opet potom odlaze. Šta da radim?! Ah, kako strasno titraju svi moji nervi, kako je snažan grč užitka, kad u prozore tvoje gledam, Hanifa! Skoro ćeš otići. Gdje da onda odmaram svoje oči, i čime onda da odriješim san koji me je odbjegao?!... Da

ležim budne svijesti, budne pažnje, dok noć teče, lijepa kao tajna?!... Da čitam knjige?! Čemu? Ne ubjeđuje me lažni patos socijalnog revolta koga su pune, niti rješenja smatram održivim po tako jednostavnoj formuli koju predlažu. Šta meni vrijedi ako na svakoj stranici nalazim kritiku a to zadovoljava samo rušilačke moje nagone, a ne umiruje nemir moga srca niti moj um rješava gorčine sumnji! Drugih knjiga nemam pri ruci. Pa i zar može čitanje nadomjestiti onaj lijepi svijet duha u kojem je svaka misao slađa od grožđa i svaki osjećaj drag kao ljubav! Može li ljepše poteze i mašta stvoriti nego što je obris Hanifina lica, s kosom podijeljenom na čelu i sjajnom kao odbljesak vodâ?!

Sjedim tako pored prozora — Emina je sjela u ugao gdje su se mrakovi zgusnuli kao paučina — i mislim kako je teško nasljedstvo ta nervna osjetljivost, koja mi daje da, dok u sebi gradim svijet pun mašte i iluzija, osjećam i stvari oko sebe. Osjećam Eminu i njenu bol i distinktno zapažam, da je sve obazrivija i da je udvojila pažnju prema meni. Eto, sjela je daleko, misli i šuti. Donijela mi je vino i cigare i ostaće tako u uglu do počinka, sretna ako je po navici poljubim u čelo. Nijednu prijeku riječ neće izgovoriti, što puštam da se oko nje zgušnjava šutnja i osama.

Sjedim i mislim, časovi prolaze, iz logora se čuje povečerje.

Kroz zvjezdanu noć se provlače tanka tkanja, lepršava i neopipna, prigušeno šume česme i bunari. Šume su pokrivene crnim plaštovima. Putovi se stidljivo bijele u počinku.

To je čas kad mi Emina prilazi s raspuštenom kosom za milovanje, s čežnjom za snovima u svima pokretima, i govori:

— Laku noć, Riza! — Hoćeš li i ti skoro?

— Skoro, skoro — kažem ja i odvraćam glavu od njenih velikih očiju.

— Znaš da ne mogu zaspati dok ti ne dođeš. Strah me je...

— Čega se bojiš, Emina? Majka je s tobom.

— Ona odmah zaspe, a ja, eto, ne mogu, pa me je strah...

Moji dlanovi pređu tada preko njene kose i usne ustave na čelu.

Emina odlazi. Njeno vitko tijelo zamiče u odajama.

Tada ja sjedem za svoj sto, vadim bilješke i pišem. Od nekog vremena nalazio sam izvjesnu slast i umirenje u tome, da ono što u meni pravi znakove pitanja, što me uzbuđuje i lomi, vidim napisano. To je bio kao dokaz opstojnosti boli, koja me je morila. Imao sam već čitavu svesku svojih patnji, brižljivo skrivanu. Čekao sam časove, dok odmakne noć i zalupi Hanifina kapija, i tada bih sjeo, bijedan, kao poslije uvrede, i pisao.

Noćas se desilo nešto izuzetno. Gusti su mrakovi pali na moju dušu. Ustitralo se srce moje kao jasika. Moji gosti — slatke vizije i sanje — odbjegoše me pred navalom nekog mučnog osjećanja, stida i razočaranja. Opažao sam u sebi neke duboke provale, pune očaja, koji je prelazio snagu mojih živaca.

Emina je već davno legla. Na predjele je pala ponoć i javila se sa nekoliko zvonika metalnim zvucima.

Nisam imao zadovoljstva u pisanju. Ostavio sam otvorenu svesku s posljednjim prekinutim recima: »Hanifa, dok ti spavaš, okružuju te moje beznadne misli, i snaga je njihova jača od Eminine ljubavi...«

Ali kako je u tom času započela potpuna dekompozicija mojih osjećaja i misli, nisam bio sposoban ni da pratim brzinu kojom su se smjenjivale slike u predodžbi. Nijedna nije bila toliko jasna, da bih je zapamtio. Bio je to nekakav ludi interni defile: odlomaka krikova, pejsaža, riječi i, šta ja znam čega sve koji je izmarao jače nego fizički napor. Kako da izrazim to ludilo srca i uma, kad je samo groznica u grudima i samo mrak u glavi. Kapljice koje su mi izmiljele na čelu, stresao sam pokretom ruke.

Tada sam ustao, sišao niz basamake koji zacvilješe.

Ne znam, da li sam došao do ulaza u bašču. Ne znam, da li sam i prišao na domak mjesečini, jer je kroz cijelu veliku avliju bila razastrta sjena kuće. Tek odjedanput nečeg sam se sjetio.

Vratio sam se: Emina je bila u mojoj sobi...

Naslonjena na zid. Blijeda kao smrt. Blijeda kao mjesečeva povlaka na drumu. Lijepe kose puštene niz ramena. U očima pogašena svijetla. I tuga. I suze. U sjenci stolne lampe, nepomična, izgledala je kao kip.

Čula je moje korake i odmah došla k meni.

— Riza!

Samo četiri slova u sudaru dviju boli. I odmah je njezin jecaj postao čujan. Obuhvatio sam je rukom i ona je položila glavu na moje rame. I, kad su se časovi produžavali, ona se trgla, pogledala me i, tko zna zašto, njenim su očima preletjele mrlje straha. Možda sam imao mutne zjene i od boli izvraćeno lice?!...

Onda je oborila oči i rekla glasom zastrtim:

— Zašto me, Riza, nisi zvao?! — Bila sam budna.

I kasnije, nekoliko časaka kasnije, nastavila je svoju misao:

— Vidjela sam: lomiš se u sebi, i mislila sam, doći će ti teško pa ću ti trebati. I samo sam se bacila na krevet odjevena. A onda si hodao, sjeo, pa opet hodao. Htjela sam ući, ali... ti izgledaš tako strašno, kad si ljut...

Stanka. Nisam odgovarao, jer mi je u krvi bila bolest i u srcu nisam imao utjehe, da je drugom podarim. Više nagonski nego svijesno milovao sam njenu kosu i njeno čelo, koje se odmicalo i obaralo.

— A onda si počeo odmicati... Koliko mi je ludog straha došlo u srce, da samo znaš, Riza!... Ušla sam prestrašena u tvoju sobu!... Na stolu je gorila sijalica i... tebe nije bilo...

Jecala je u mojim rukama i plač je njom potresao. Drhtaj je i na mene prenosila. Bilo je jasno: vidjela je moju posljednju bilješku. I opet je našla toplinu pogleda i beskrajno lijepu ljupkost svoje duše stavila preda me.

Ne znam kakovi su sve osjećaji, udruženi sa stidom, diktovali tada moje postupke.

Ali ja sam pošao do stola, uzeo svesku, rastrgao je i bacio u kamin. Jer nisam smio zaostati u plemenštini za njom, makar mi krv iz srca kapala.

Zatim sam se vratio k njoj, smućena duha i ugašenih očiju...

V

Noći su teške i bez sna. Ljeto je: kratko straže zvijezde noćnjače!

Divan na kojem Emina drijema, tiho škripi. Otkad se Hanifa udala, u nju je ušao neki čudni nemir i nikad neće da zaspe prije mene. Ludost! Kao da ću ja sebi što učiniti!

Bura fijuče u mom srcu i ja prisluškujem glasovima koji šume u meni. U intervalima tišine koji su sve češći i dulji što dani više odmiču, ja govorim s Eminom o svagdanjm stvarima: o žitu koje se talasa i koje će se skoro kositi, o voćkama naših voćnjaka, o ljetini koja će biti dobra radi kiša koje su pale u pravo vrijeme. A onda se potsjećam da joj nikad prije nisam o tome govorio.

— Mora da sam ti nesnosan — kažem ja, — jer ne poznam više vještinu da pričama osvježavam tvoj duh...

Ali ona odbija moju samooptužbu. Njoj tako malo treba. Neka samo ruku povučem niz njene pletenice, i njeno će srce kliktati. Samo mila riječ, samo mrvice trebaju pa da se zatalasaju dubljine njene duše.

Takova je ona koja po ženidbenom ugovoru ima da bude suputnik nervozi i kolebanjima moga intelekta, nemirima moje savjesti i beskrajno velikoj bijedi čitava moga osjećajnoga života...

Da li sam je vrijedan?

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

(Nastavak)

Stalna lagodnost odnosi otpornost i svaka imalo kruta zbilja sagiba nas i satire. Naprotiv tome borba izoštrava živce, jača volju i precizira cilj. Ljubav je, Arino, borba, vječna borba između muškarca i žene, između definicije idealâ, između preciznosti ukusa, između realnosti ideja, a iz te borbe izlazi pobjednikom onaj, u koga je hladnija glava i tvrđe (ali čovječanskije) srce. Ti si tu ljubav nijekala, a uistinu čezneš za njom. Uzaludnom žrtvom stvarala si od sebe dva čovjeka: čovjeka beskrajne i uzvišene ljubavi prema jednoj majci i čovjeka najodurnije podatnosti prema svakom odabranom. Pa ipak, nije ti uspjelo. U dnu srca ostala si dobra djevojčica, mila i naivna, pogažena i udarana šakama, zvjerskom grubosti zato, što si htjela zbog prvog čovjeka biti drugim. Pokus je zapalio i uništio jedan život, ali on nije uspio. Nisi stvorena za to, jer konačno je pobrkano oboje, ali uništeno samo jedno. Ostala je ljubav kao prigušen ponos i nju sada treba povratiti. Treba je zagrliti i uzdići na pjedestal iskrenog kajanja. Oprošteno je razbojniku, bit će oprošteno i tebi!

A historija ljudi zabilježit će: nestalo je jednog čovjeka. Pa ipak, tom nestanku prethodila je uzbuđena borba koja je ipak dovela do katarze. Jer i ti ćeš umrijeti, kao što sve umire. Ali, Arino, ne umire istina. Ona je vječna kao što je vječna i moć istinskog kajanja. Kajanje je most duševnom ozdravljenju i preporodu.«

Ukočeno, užareno lice, grčevitog izražaja, preprženo ultravioletnim zrakama, blago i plemenito, melanholično koncilijantnih bora po obrazima, s prvim odrazima optimističke vedrine, pred erupcijom nove radosti. Patetični sjaj bljesnuo je, pod mekom vlažnom kožom zatitrala je življe zgusnuta krv, zatreptalo je vlaknasto meso, popustili su napregnuti mišići. U svim kutićima sebe osjetila je Arina olakšanje što poput pjenušastog fluida tihano uznemiruje negibljivi mozak budeći ga na nove misli i nove odluke. Razmišljanje nametnulo se čeličnom logikom da nov, nepoznat, parom

obavijen put rasvijetli i sprijatelji sa sobom. Iz podsvijesti počele su lagano nicati nekadašnje blijede spoznaje, koje sada, pod refleksom mladosti, izgledahu ipak poznate, ali neokušane.

Dobra radoznalost vidjeti i spoznati sebe, novu i drugu, sebe iz mladosti, sebe nepokvarenu, izgubljenu i opet nađenu ondje gdje je nepromišljena ekstaza, sredstvom posvećujući cilj, prekinula pravilnu nit razvitka. Već svijesna borba donosila je preobraženje, zemaljski bljesak, sunce polarnog kraja, gdje nakon šest mjeseci tame opet sviće zora.

Uzavrelo mirisno sunce peklo je nemilo ispružene udove. I nijeme vjeđe ispod kojih plamte dva bistra oka, i svilenu suhu kosu, i mirno svetačko lice, i obli snježni baršunasti vrat. To sunce ucjepljivalo je život i okrepu, kipjelo je tiho tihano perući prošlost, a žučno goneći s nove ceste zgusnutu paru, magluštinu i nagomilano grumenje.

Bar da je njen grijeh bio golemi grijeh, ne bi propao bez traga poput meteora koji rasvijetli samo okolinu svoga puta.

Ona je ipak htjela spasti uspomenu na svoju ličnost.

RASTANAK

Oko osamljene jednokatne kuće ujao je proljetni vjetar. Sablasni jablani mistično su šumili. Krupne kapljice kiše kvrcale su i po rasvijetljenim prozorima. A u prostranoj raskošnoj sobi vonjao je namirisani topli zrak.

»Čini mi se, da sam od sviju ostao jedini ja. Laskam sebi. To je za me uspjeh.«

»Pa ipak, iako ste posljednji, za kratko ste to.«

»A tko će, gospođice, poslije da me zamijeni?«

»Nitko! Otkad mi je majka umrla, moja odluka je nepromijenjena. Ono što sam bila dosada, bila sam zbog nje. Odsada živim samo za se. Prije nisam vidjela sve ono što vidim sada. Zaista suviše je oskudna višim mislima bila okolina u kojoj sam odrasla, suviše je uzak bio moj mozak, a da bih sama i imala prilike i mogla dokučiti ono, što mi je morao reći drugi, iskreni i poštovanja dostojan čovjek.«

»Ja!?«

»Vi? Pa što ste vi uopće sa mnom govorili? Tendenciozno ste mi laskali. Uvijek i samo to. A vaš novac bio je razlog, što sam se s vama uopće upoznala. I ja nisam ni na šta drugo mislila. Cinički, zar ne? Naša nijema pogodba vršila se potpuno i bez protesta. Naši računi su zaista čisti. Priznajem s nemirom sada ono, što sam prije hotimice prihvatila. Iskreno priznajem iako se sada stidim. Prije se nisam znala stidjeti. I nisam imala vremena za to... Živjela je — ona. Stara i sirota.«

»Odakle najednoć ovako?«

»Svejedno odakle. Dobro je, da i sami uviđate u meni promjenu. Ta promjena je iskrena i budete li je shvatili tako, učinit ćete mi jednu od rijetkih mojih radosti.«

Bujica vjetra i kiše tresnula je o velika prozorska stakla. Neprijatna atmosfera postojano je obvijala svu sadržinu raskošne odaje.

»Arina! Da li je to zbilja ili šala?«

»Zbilja, i to nepopustljiva zbilja. Neočekivana, malo neobična, zar ne? Da iskreno kažem, i ja se u toj novoj atmosferi osjećam smeteno. Pa ipak: Kakva je, takva je.«

Vjetar je bijesno zaurlao. U šarenim bojama mekog naslonjača elegantna djevojka je problijedjela.

»Još jedino što bih htjela jest, da i vi, sada pred rastankom, i to konačnim rastankom, budete prema meni iskreni. Recite, kako ste me ocijenili? Polazili ste škole. Ja nisam. Uvijek sam u vama gledala obrazovana čovjeka; nešto drukčijeg nego što su mnogi drugi, koji zbog svojih razloga hoće da imaju ljubovcu a ne zakonitu ženu. Nisam se ni jednoj vašoj želji usprotivila. Ponovno priznajem: sve je to bilo zbog novca. Ali ipak naši odnosi daju nam pravo, da jedanput barem govorimo bez maske. Iskreno i sve.«

Aristokratski blijedo djevojčino lice napelo se od zatrpavanog uzbuđenja.

Neodređena stanka svojim mirom dopustila je, da se krepko čuje titanski uzbibana priroda. Vjetar se lomio o bridove bijele jednokatnice, vjetar je zujao kroz milijune travki i kapi kiše ovjesile se u pravilnim formama elipsoidâ o rubove grančica i lišća.

»Malo tko u prvim godinama zrelosti ima snage očuvati se netaknutim. Nepravedno muškarci uživaju ovdje privilegije »široke javnosti«. Strast za neiskušanim užitkom, na koji nutka i goni cijela priroda, dovodi legije djevojčica k onome, s čime se poslije teško rastaju. A mnoge se uopće ne rastaju. Neutaživa hotnja za tim užicima, čežnja za sve novijim njenim oblicima stvara kod neiskusnih djevojaka nepromišljene odluke. A ipak svaka hoće svoju slobodu. I hoće da pred drugima bude djevicom. Da bude poštena. Dolazi do dramskog sukoba. U tim uzvrpoljenim maštama, koje nisu često ni sposobne, ali ni spremne same naći valjano rješenje, ređaju se misli i dnevne odluke, koje često dovode do tragedije. A nitko te lutalice ne upućuje na pravi put.

Brak treba biti jedino rješenje. On je sinteza obojega: i strasti su utažene, i poštenje je neoskvrnuto. I k tome sva ona obilata dobra što ih valjan brak donosi...«

Još jedan sablasni fijuk vjetra.

»Nikad se nisi trsila da budeš, napose prema muškarcima, gdje je to za ženu najpotrebnije, duhom onakvom, kakva bi ipak uz dobru volju mogla biti. Ja mislim da si i onda, kada si makar kako primijetila ovu svoju slabost, hotimice ležerno nijekala svaku potrebu svom duševnom isticanju, afirmaciji, jer je tvoje tijelo bilo ono, što imađaše neodoljivu privlačljivost. I prvotnu. To je istina. Tako bijaše kod sviju koji su s tobom, Arino, bili kratko vrijeme zajedno. Ali vidiš, ja, koji sam počašćen duljom tvojom naklonošću, nažalost jasno osjećam jednoličnost u svim onim časovima, kada tvoje meso silazi s pozornice.

Pa ipak: mislim bez ikakve lične aluzije odobravanja, da je rezultat jedne moralne evolucije koja još nije definitivna, tvoja spoznaja da je u skali časnosti viši stepen biti nečijom ljubavnicom, pa i zbog novca, nego uvijek biti na raspolaganje svakome zbog tog istog novca. Još je jedna

viša stepenica u toj skali biti ljubavnicom zbog simpatije, a ne zbog materijalne koristi. Pa i zbog toga jednoga, a ne falangi. Između dva zla bolje je izabrati manje. Ali kada je simpatija prema jednome, kakve su zapreke braku?«

»Toga ne može biti. Početak ne dopušta. Vječni stid titrao bi mi pred očima ... Rezignacije. I kajanje.«

»Priče. Ti ćeš ostati tu, uza me kao i dosada. Uvijek, uvijek si govorila, da me ne voliš. Sve si uložila da to pokažeš. Ali nisi uspjela. Bila si ljubomorna. Suviše neuko tvoje uvjeravanje o indiferentnosti prema meni dokazivalo je ono, što si tim hinjenim indiferentizmom krila. Zašto mi nisi poslala posuđenu knjigu, kako sam ti pisao, nego si me zvala, da mi tu knjigu — vratiš. Kakvo je ono bilo uhodarenje? U sivom ogrtaču šuljala si se iza mene gledajući kuda ću. Zašto uvijek ideš na one zabave na koje i ja? Ali ne sa mnom, pa ipak zbog mene. Ne, ništa sebi ne utvaram. Samo govorimo ono što si ti bez moje volje učinila da mogu sâm sebi čestitati. Zašto si dolazila k meni, ne tražeći novac, ako nisi ništa dobro osjećala za me? Radujem se tom uspjehu. Ne tajim: volim te. I zato ćeš ostati ovdje. A ti?«

»Ne!«

»Što ne? Ha, ha, ha! Ne voliš me, zar ti?...« Buntovni protest zakliktao je iz skupljenih purpurnih usta.

»Ti, ti, ti... šuti!«

Uzbuđena do groznice skočila je i posrćući potrčala je prema njemu. Bio je iznenađen ovom spontanom provalom priznanja.

»Da — volim te!«

Tromo zadovoljstvo približilo ih je u grčevit zagrljaj. Široki naslonjač pod okruglim mlazom svijetla zaklonjene stolne svjetiljke tetošio je svojom sjenom klupko mladosti.

Zavaljeno sjedeći jedno uz drugo, slatko su šaputali, gotovo nesvijesno i promuklo od tople bezbrižne lijenosti.

»Tvoje su potrebe bile neznatne. Lijepu knjigu ne poznaješ. Umjetnost ne cijeniš. Najviše što ti ona pruža jest plitka radost bez zadovoljstva. A ti ipak znaš što je zadovoljstvo. Eto: imaš sreću, jer radiš; posao ti uspijeva, zadovoljna si.«

»Ne govori o tome!«

Nervozne riječi: »Nije li možda istina?«

»Jest, bila je nekada.«

»A sada? Što je sada?«

»Novo vrijeme. Nove misli. Ponos na koji sam ljubomorna.«

»Da li je to onakva ljubomora po receptu?«

»Ne vrijeđaj, molim te! Imaj poštovanja prema onim trima riječima, što sam ih iskreno maločas rekla tebi i koje sada prvi i posljednji put uživamo.«

Neobično pitom glas izazvao je otpor i predosjećanje:

»A šta iskreno? To si govorila svakome. I uvijek je bilo — iskreno.«

»Lažeš... !!«

»Ozbiljno? Sve mi se čini, da je ovo danas početak ipak neke nove maske, pred kojom sam još nevješt.«

(Nastavit će se.)

P R E G L E D

ZLATKO

Kad sam, prije više od dvadeset godina, došao, kao suplent, u svoje prvo mjesto, u Banju Luku, našao sam još toliko srdaca zavijenih u tugu za svojom dobrom i nezaboravnom odgojiteljicom, gđom Jagodom Truhelkom, direktoricom djevojačke škole koja je bila premještena u Sarajevo. Ne znam pred koliko je to vremena bilo, ali svakako ne neposredno prije toga, jer je njezina nasljednica imala međutim vremena da očituje svoju fizionomiju u krugu u kojemu je djelovala. Nitko se nije na nju tužio, kao na starješinu; bila je ljubezna gospođa koja je vrlo lijepo odgojila svoje tri kćerke (te su djevojčice, doduše, imale više dječački nastup, to je istina), ali razlika je u karakterističnoj zgodi koju su mi pripovijedali. Kada su, po običaju, učenice došle svojoj direktorici čistitati imendan, rođendan ili ne znam koju svečanost, donijele su joj krasnu kitu cvijeća. Nasljednica gđe Truhelke uzela je cvijeće i — bacila ga kroz prozor, valjda da pokaže ništavost takvih »besposlica«, ili da jednom za uvijek demonstrativno oduči svoje učenice od ovakve »korupcije«. Ne znam da li su učenice zaplakale pred samom svojom direktoricom, ali znam svakako da su to učinile poslije, možda i od stida što su osjetile razliku koja nije ponizila njih nego onoga koga se ticalo (duša je omladine neobično osjetljiva za ovakve fine nijanse, i ne da se ničim zavarati), a svakako od tuge što je, možda prvi put u životu, loše shvaćen njihov izražaj ljubavi i privrženosti, i što nema one koja ga je uvijek znala razumjeti. Formalno, gospođa je imala pravo; svaki će joj »strogi i ozbiljni« školski direktor dati pravo. Danas je cvijeće, tako se to obično misli, a sutra će biti bonboni, likeri, i tko zna šta sve ne, a tko bude u nevolji, taj će možda »darovati« i novce — i eto ti korupcije! I onda čemu da djeca nepotrebno izbacuju novac; treba ih zarana učiti štednji i ozbiljnosti. Međutim, sve ove djevojčice koje su toliko volile svoju prijašnju odgojiteljicu, promatrale su svaki njezin kret, svaku njezinu naviku. One su i predobro znale da gđa Truhelka i sama njeguje i najkrasnije cvijeće i da, prema tome, njihovo cvijeće materijalno za nju ništa ne znači; ali su ujedno, instinktom prave ljubavi i privrženosti djetinje, znale da kad neko nešto zaista voli, ne može da ga se zasiti: to je, u vidnom obliku, cvijeće koje i nije za drugo tu nego da raduje čovječje oko i srce, a to je, u drugu ruku, ljepota mlade duše koja je u to cvijeće ulila svoju ljubav.

Nisam ispripovjedio ovu zgodu ni da pravim gđi Truhelki komplimente — premda bih to, eventualno, i smio učiniti kada hoću da joj ovdje naknadno čestitam o njezinoj sedamdesetgodišnjici —, ni da ocrnim ili omalovažim njezinu nasljednicu. Htio sam samo da objasnim jednom crtom iz života, zašto gđa Truhelka ni danas još, nakon tako plodna i intenzivna literarnog rada, nije stekla opće priznanje u književnosti, ali zašto ona, u drugu ruku, ima svoju publiku koja ju razumije i voli kao što su je »obožavale« one rastužene djevojčice. Sve što je napisala gđa Truhelka — osim, možda, Vojače i još kojeg od ranijih djela — napisala je žena koja voli omladinu, i pisala je ne možda zato da napiše »pedagoške pripovijesti« s namještenim zapletom i opipljivim »moralom«, nego zato da prelije svoju veliku ljubav prema mladim dušama u lica tih svojih priča i da, po njima, ona živi u tolikim srcima onih koji su imali priliku da je u živom dodiru s gđom Truhelkom neposrdeno osjete a i onih, daleko brojnijih, kojima ta sreća nije nikada u dio pala. Tko nema osjetljivosti za ovu stranu njezina stvaranja, taj će mimoići upravo ono što daje život i uvjerljivost licima i događajima njezinih pripovijesti, i neće n. pr. nikada razumjeti zašto se gđa Truhelka u toliko priča bavila tom Anicom, njezinom braćom i prijateljima, jer neće ni pomišljati na to da je najuspješniji odgojni princip: pokaži djetetu da si i sam bio dijete, da ga poznaš i razumiješ po vlastitom iskustvu, i da nikada nećeš ni njemu sugerirati ni imputirati stvari koje nisi okušao.

U »Zlatku« gđa je Truhelka dala neku vrst »objektivnog« romana iz dječjeg života različita od njezinih prijašnjih djela ne samo po toj svojoj osobini da Zlatko nije ni u kakvoj autobiografskoj vezi s autoricom, nego i po tom što to nije niz epizoda, više ili manje slobodan, nego roman s jedinstvenom radnjom, i to prilično zamršenom. Ipak bih se kladio da je gđa

Truhelka u samom Zlatku imala pred očima nekog živog dječaka, ne možda s obzirom na njegove doživljaje nego na sam tip i karakter toga »junaka romana«. Iako svojim bijegom i tim što uz put doživljuje različite zgode i nezgode, Zlatko sjeća na besmrtnog Hlapića gđe Mažuranićke, iako je s njim čak srodan po tom što je i on u biti tip maloga gentlemana, ipak Zlatko nije šegrt kao Hlapić nego gimnazijalac, i nije siromah koji je već po svojoj nevolji pozvan da bude milosrdan i dobra srca, nego je dijete koje je živjelo u dobru i koje, priviknuto na samoživ život »gospodske« djece, ne dolazi u priliku da čini drugima dobro, nego njegova osjetljiva duša, s dubokom tugom za izgubljenom majkom u sebi, traži od drugih pomoć a da je ne umije zaiskati. Zlatko, kavalir i selfmade man u formatu jedanaestgodišnjeg dječačića, prekrasna je studija djeteta koje nije nipošto nekakav papirnati uzor ni pedagoška apstrakcija, nego dječak, kao i većina njih u tim godinama, poduzetan, srčan, istrajan idući za svojim ciljem. Da pritom ima da podnese više toga nego obično djećaci idući za svojim pustolovinama, tomu je razlog taj, što ni njegov cilj nije običan: pobjeći iz roditeljske kuće u kojoj je nemila maćeha i potražiti svoju pravu majku, o kojoj sve što zna nije nego nejasna sjećanja i mutni tragovi. Što to sjećanje u njemu pojačava, to je povratak na njihovo faktično mjesto: Zlatko se vozi u kraj gdje je još, nekada, živio sa svojom pokojnom majkom. Ono što je gđa Truhelka dala crtajući put željeznicom od Broda do Sarajeva i Zlatkovo snalaženje u Sarajevu, to je jedan poem za sebe: onaj specifični i toliko karakteristični prelaz iz Hrvatske u Bosnu, ona naročita poezija bosanskih malih vagona, čar položaja Sarajeva i intimnost sa svakim kutićem u gradu, na Ilidži, na vrelu Bosne, stotinu puta ponovljene senzacije svakidanjeg života: sve je to dano s toliko ljubavi, osjećajnosti, uživljavanja koje će najbolje osjetiti oni koji su, poput gđe Truleke, stekli dva zavičaja: onaj u kojemu su se rodili i koji ih je »nescio qua dulcedine« privlačio kroz cio život i tješio »kao što majka tješi« i onaj drugi koji su osvojili svojim životom, svojim radom, svojom ljubavlju, svojim srcem. Poezija Bosne i Sarajeva ispod pera gđe Truhelke najdoličniji je spomenik generacijama ljudi koji su najbolje sile svoje posvetili tomu svom drugom zavičaju, drugom zavičaju a jednoj domovini, unatoč nedostojnoj hajci protiv »kuferaša« koja je, u svoje vrijeme, i s vrlo prozirnim namjerama, htjela da ih se otrese kao nemilih tuđinaca i bešćutnih stranaca.

Još je jedan elemenat koji ima svoju naročitu i duboko kulturnu vrijednost u ovoj knjizi: majka. Majčinska i djetinja ljubav doživjela je tu takovu apoteozu, te bi ovaj roman imao biti naročita čitanka za Majčin dan. Istina, ovdje moram da iznesem izvjesnu rezervu s obzirom na sam zaplet romana, jedinu koju imam iznijeti s obzirom na ovo djelo: motiv i zaplet historije o »trima majkama«. Gđa Truhelka nije, doduše, imala namjere da piše roman odraslih lica, nego djeteta. Ali sudbina tih lica toliko je presudna za ovo dijete, da nam ne može biti svejedno je li njezin splet do kraja i potpuno motiviran, ili ne. Ne mogu ovdje ulaziti potanje u to dosta zamršeno pitanje, ali bih rekao samo to, da mi se čini da je glavni razlog ovoj nepotpunosti u motivaciji odnosa odraslih lica to, što gđa Truhelka očito zanemaruje muška lica. Kao što se počesto muški pisci ne umiju pravo približiti psihologiji žena u svojim djelima, tako žene-pisci nerijetko karakterišu muškarce suviše sumarno, ili ih ostavljaju u pozadini. Nejasan je ovdje i sam otac Zlatkov onda kada se tako na brzu ruku vjenčao (je li bio strastven i nepromišljen? — ali ipak, kako se čini, u njegovoj se majci nije prevario), nejasan i onda kada tako lako napušta ženu i sina koje je nakon toliko godina našao. Nejasan je i Zlatkov očuh kad je uzeo tako uzornu ženu kakva je bila njegova »druga« mama (Zlatkova je majka u porođaju izgubila pamćenje, i njegovi »novi roditelji« preuzeli su ga pod svoje uz uvjet da nikada ne sazna da nije njihovo rođeno dijete). Da li joj je bio dostojan drug? Zlatku je bio dobar, ali je ipak bio nemoćan prema maćehinoj zlobi. Ili je, možda, Zlatko za to bio tako mnogo sam sa svojom »drugom majkom« na putovanju, na ljetovanju itd. što se ona nije slagala s ocem i trpjela privijajući se to više djetetu? Sve bi to, obrazloženo, istančano motivirano, moglo donijeti priliku za prikaz mističkih rekompenzacija u životu — a takav bi se rad zaista »isplatio«. Ali autorica je voljela da se posveti sasvim djetetu, a da nas ostavi zablenute pred tajnom onih koji su određivali njegovu sudbinu, sve dok je nije sam sebi izvojevao. A ipak, možda i ne bi baš trebalo toliko riječi da se takve stvari objasne, kad se sjetimo s kakovom je majstorskom sigurnošću i jasnoćom, onako kao uz put, na samoj jednoj stranici, potpuno delikatno i tankoćutno, obradio Francis Jammes misterij bračne nevjere u svom »Gospodinu ozeronskom župniku«.

Unatoč svemu tomu, roman djeteta, unutarnji njegov vlastiti roman, toliko je istinski i dubok, te nas osvaja i ne ostavlja sve do kraja. I, što je naročito divno, gđa Truhelka koja sama nije nikada bila majka, umjela je da se ovdje sva pretopi u ljubav majčinu, u njezino bezgranično i beskrajno srce; u slast majčina zagrljaja i onog nečega neizrecivog po čemu dijete neminovno i neodoljivo, unatoč svemu i svakomu, osjeti kucaj pravog majčina srca, a majka dušu svoga rođenog djeteta.

Ta neizrecivo lijepa pjesma nad pjesmama majke i djeteta najljepši je vijenac slave gđi Truhelki o njezinoj sedamdesetoj godišnjici života.

Ljubomir Maraković

SUVREMENA SLOVENSKA LIRIKA[1])

Mi smo se već na ovom mjestu osvrnuli na neka izdanja Jugoslovanske knjigarne u Ljubljani, a naročito na seriju »Kosmos«. Bez sumnje, ova izdanja pretstavljaju kod nas uopće ono što je najbolje do danas dano i pruženo čitalačkoj publici. Zbirka »Kosmos« kao da je sinteza izdavačkog rada ove knjižare. Zaista, i ova knjiga pruža na vrlo plastičan način razinu ukusa, a ujedno i težnju, da se dosadašnje u jednom obliku sintetizira, e da bi se moglo na taj način kritikovati staro — tradicija i graditi novo. U tom smislu, a i inače, ovo izdanje osvaja čitaoce ne samo opremom nego i sadržinom. Težnja pisca uvoda g. Ložara, da da u svom uvodu točan idejni karakteristikon novije slovenske poezije kao i najnovije, te da objasni načine i impulse tehnike pjesničkog oblikovanja i stvaranja u vidu analize i dubljine stvorenih izražaja kod pojedinih pjesnika, barem onih, za koje on misli, da su izvodili potrese i stvorili naročite izražajne mogućnosti, nije uvijek reljefna i teško se čita, iako mi vjerujemo, da bi ovaj uvod bio i te kako jasniji da je g. Ložar pokušao da bude razumljiviji, t. j. da jasnije iznese svoje poglede i svoj kritičkoestetski stav. Ovaj je uvod veoma solidno napisan, te taj esej nije pabirčenje po udžbenicima estetike i poetike, on je originalna ekspresija i saživljavanje analitičkih objašnjenja u duhu poezije i stvaralaštva o čemu mi i želimo da se informiramo, kad uzmemo ovu lijepu knjigu u ruku. Pisca je vodila jedina želja, a ta je, da u obliku eseja označi ne samo suvremeno gledanje na poeziju, nego da pruži i pregled ocjena u duhu suvremene evropske estetske kritike. Analiza stvaranja i oblikovanja kod pjesnika veoma je važna pojava, te je u tom smislu ovaj rad g. Ložara i novina za nas. Ali tim nikako ne otpada njegova lapidarnost i težina u razumijevanju. Zato mnogi čitaoci ove antologije i neće pročitati taj uvod upravo radi njegove suhoće, ali hoće oni koji žele, *da upoznaju želje i poglede novog gledanja koje jedino može da bude pravilno mjerilo za ocjenjivanje pjesama koje slijede iza ovog dugog uvoda.* Zato mislim, da je neosnovana tvrdnja g. Debeljaka (Dom in Svet št. 3—4 1934) koji veli da Ložarov uvod pretstavlja »ure napornega studija ob zbirki, ki je zamišljena kot knjiga ur.« Dobro, iako je uvodničar u uvodu naglasio str. 10: »In vendar je treba krepko poudariti, da se nastrojenje v novem smislu besede obrača na celoto, tudi na miselne, stremljenske in druge podlage, skratka na celokupnost umetniškega stališča v svetu in glede na svet.« Onda njegove misli str: 16—23, zatim str. 12: »Lirična pesem oživi šele v tebi in šele v tebi razvije ves svoje magično moč. Najslablja skrivnost njenega bistva je način, kako je vse časovno spremenila v brezčasno in da se to ponovno izvrši v tebi.« K tomu njegova analiza Zupančičeva oblikovanja i dva vida u tom razvoju: a) ritam, b) doživetje t. j. nastrojenje. Uz ove refleksije o metafori str. 21. s kojom dovršava analizu konstrukcije impresionističkog izraza, da bi osnažio svoje najbolje stranice u eseju, a to su one u kojima crta razvojno stvaralački lik Jože Lovrenčiča (str. 32—38). Ovim stranicama Ložar utvrđuje ne samo lik ovoga pjesnika i njegovo stvaralaštvo, nego i daje mnoga razjašnjenja za način svog pisanja. Te su stranice krasna ilustracija stvaranja lirske ekspresionističke epohe. Isto tako ilustriran je dobro lik Mirana Jarca koji je izrazit zastupnik sloven-

[1]) Slovenska sodobna lirika — s uvodom Rajka *Ložara*; pjesme izabrao i uredio Anton *Vodnik*, izdala Jugoslovanska knjigarna, Ljubljana 1933., Biblioteka »Kosmos«.

skog ekspresionizma. On stvara liriku dokaza (str. 38.). Od str.: 38—52, a one su jasnije nego li one do tada napisane, g. Ložar pruža karakteristične odlike najnovije slovenske lirike. Tu su prostudirane ili su nabacane misli o S. Majcenu, A. Vodnku, Seliškaru, Jože Pogačniku, Francetu Vodniku, o jednom i drugom Vodušeku, Edvardu Kocbeku i drugima do Bogumila Fatura.

Tako na str. 94 pisac dobro karakteriše B. Vodušeka: »V Vodušekovem pesniškem jeziku imamo dovolj primerov, kako staro jemlje slovo in se gradi novo na zopet utemeljenih in očiščenih enotak besed ter iz njih izvirajočem ritmu.« Također su dobra opažanja o Gradniku str. 24 i Srečku Kosovelu str. 47. Ne smijemo preći ni preko karakteristike Vodušeka B. i Edvarda Kocbeka str. 49—50. — Još jedna manja mana ovog eseja leži i u nekoj brzini misli i u zaključcima koji se navode na koncu. Ipak značenje misli ovog uvodnika mnogo je jače i potrebnije nego li to, kako nam se čini, misli g. Debeljak u svojoj opširnoj kritici ili g. T. Potakar također u ocjeni ove knjige (Srp. knj. gl. 1934 februar). Mnogo su bolje i točnije misli kao i sama kritika izbora pjesama koju je izvršio u istoj reviji g. Debeljak (str. 200—210). Tu ima mnogo opravdanih zamjeraka, a ujedno i priznanja g. A. Vodniku. Ima tu i uspjelih poređenja, ali i individualnih stavova koji ipak ne poriču uredniku uspjeh. S naše strane i mi se slažemo s g. A. Vodnikom što je lirika započeta od temelja »Moderne« i to: s Ketteom, Murnom, Cankarom i Župančičem. U ovoj je Antologiji pjesnik Murn dobio dostojno mjesto, te se njegove korenite veze s duhom slovenske lirike i njenim stvaralaštvom vide danas jasnije nego li se to moglo prije da uoči. To znači, da je sva ova lirika živa i duhovno aktivna, iako nije potpuno dinamična (protivno g. Debeljak — ista revija str 215), a zar nije često dinamičnost odraz, ne spontanosti i traženje novoga ili *manje štovanje* novoga, *već kaosa koji nosi i vitla duhove*?

Urednikova napomena i ovo obrazlaže, jer on na str. 235 veli da mu je glavno bilo da osnaži svojim izborom pjesama »stilno razvojni princip«. On se na istoj stranici s razlogom pravda zašto je uvrstio i po neku slabiju pjesmu. Ima ipak pjesnika koji su obilnije zastupani, dok su drugi samo s jednom pjesmom n. p. Gspan Alfonz ili Eller Fran, pa i Kosovel Stano, a mislimo, nezasluženo i Vital Vodušek. U ostalom manâ mora da bude, to i sa muređivač ne poriče, ali je glavni cilj svoje antologije postigao, i dokazao tim ne samo svoju širokogrudnost i objektivnost, nego i istančani ukus. Papir, slova, oblik knjige, oprema, pa i odlično reprodukovane fotografije svijų pjesnika čije se pjesme nalaze u antologiji, daju dostojan okvir ovoj knjizi.

Uz ostalo što smo naveli, možemo da primimo i konačnu misao g. T. Debeljaka (ista revija i broj str. 214.): »Zdaj imamo zbrano solvensko sodobno liriko. Važno je — *slovensko* — (potcrtao g. Debeljak) to je prav naše svojsko pesniško obličje, notranji razvoj našega najintimnejšega doživljanja.« — Ali tvrdnja, koja slijedi iza ovih rečenica, izgleda da je olako nabačena. Por. str. 214: »Če primerjam osnovni ton naše lirike s srpsko ali hrvatsko, vidim, da je naša v primeri z njima vsa pojoča, zgoščena, lirično ekspresivna, dočim sta oni dve predvsem *opisni in verbalistični*.« (Potcrtao je pisac ovih redaka). Obrazlaganja ove tvrdnje koja slijede poslije ovog suda nijesu drugo nego nabacivanje s imenima naših najboljih lirika. Zaista, sami ovi lirc mogu da pobiju tu tvrdnju g. Debeljaka (Kranjčević, Nazor, Rakić i dr.).

Zar je lirika pjesnika M. Sabića (njega ne spominje g. D.), Nazora, Đure Sudete, Petkovića Disa, te Kranjčevića, pa da se uzmu i najmlađi: Cvjetka Škrape i Lendića samo i prvenstveno verbalistička i opisna? — Ovi redovi g. D. ne zvuče zgodno, naročito zato, što su napisani u reviji koja želi da informira svoje čitaoce o vrednotama hrvatske i srpske književnosti. Zar nemaju neke pjesme M. Sabića (a mi vapijemo za cjelokupnim njegovim djelima ,dok se djela slabijih pisaca i to cjelokupna, izdaju i te kako luksuzno) modulaciju i jednaku ekspresivnu snagu ako i pjesme Gradnika ili Kettea? Nema li i Nazor u *prvom redu* jedrine i snage ko i Župančič, a Petković-Dis, Pandurović i brojni drugi lirici snagu jednog Kosovela Srečka, Majcena, Kocbeka i drugih? Ima kod svakog pjesnika i deskripcije i verbalizma, a ako je ima, ona je u toliko opravdana, koliko mu služi pri stvaranju da svoje misli i novinu svoga stava i vlastite ličnosti oblikuje. Rastezljivi su, istina, pojmovi verbalizam i deskriptivnost, ali ih g. D. naveo u užem obujmu i na lak način pokušao da s njima okarakteriše hrvatsku stvaralačku liričnost. Ne govorimo pro domo, ali govorimo o riječima i kritici koja bi mogla da bude objektivnija i točnija. To može da bude lično mišljenje g. D., ali, ako se ono napiše, onda mora da bude provjereno s dokazima. Nas će sigurno dobro shvatiti g. Debeljak i neće ove dobronamjerne riječi uzeti kao napadaj, već kao mali osvrt koji želi da nesporazumak ukloni. Isto tako se već dotaknuo n. p. i katoličke hrvatske književnosti (»Dom in svet«, 1933. br. 5. str. 271), ali ju je pitijski okarakterisao. Sud kao ovaj u tom broju lista: »Izrazito kat. literatura je u hrvaski javnosti še vedno *inferiorna*, (pot. pisac ovih redaka)) kar je vsekakor znak lit. *nekvalitete* (opet pot. isti) katoličko opredeljenih pisateljev, čeprav jim stoje tako blizu taki priznani pisatelji kot sta Nazor in Domjanić«. I ovo je prestrog, a i labav sud g. Debeljaka, jer on sigurno nije upućen kolike prepreke stoje na putu i kakove teškoće ometaju hrvatske katoličke književnike u pisanju, a naročito u *publikovanju* njihovih djela. Svaki koji je n. p. pokušao da samostalno izda zbirku pjesama, novela ili eseja zarobio se dugovima do smrti. Ono što se izdaje malo je i ne može da ih dostojno *pretstavi*, to je istina, ali ne stoji da su *inferiorni po kvaliteti*. Mi ćemo drugi put pokušati da se osvrnemo na brojne druge ocjene i mišljenja g. D., a sad ovo samo iznosimo, da bi ilustrirali labavost nekih njegovih nabačenih misli.

Završujući, mi bi još mogli da dodamo kako ova antologija u svakom pogledu, a naročito u svojoj objektivnosti oskače pred anologijom hrvatske moderne lirike (Tadijanović i Delorko). Obje su izašle skoro istovremeno.

Ton Smerdél.

ROMAN O VJEŠTICI

Nakon »senzacionalnih« uspjeha »Gričke vještice« koji bacaju tako žalosno svijetlo na ne baš neznatan dio naše **čitalačke** publike, već sam spomen na vještice i vještičke procese izaziva u nama neugodni dojam bolesnih i jeftinih efekata od kojih se čovjeku koža ježi. Baš poradi toga djeluje poput spasonosnog napitka djelo u kojemu je čitavom tom problemu vraćena njegova historijska težina i dalekosežna ozbiljnost. Roman gđe Fanny Wibmer-Pedit[1]) ne ide za tim da poriče historiju, da opravdava ili umanjuje grozotu vještičkih sudova, nego da im da ljudsku uvjerljivost i da ih historijski protumači. Štaviše, autorica, upuštajući se u veoma smion problem, hoće da rastumači zašto i kako je, u osnovama Božje pravdenosti, ovakva pojava odgovarala svomu vremenu, i, da tako kažem, bila potrebita da vrati poremećeno ravnovjesje harmoniji svemira. Dakako, ne uvijek i u svakom slučaju; ali roman o Emerenciji uspijeva da nas uvjeri, da slučaj njezine junakinje nije bio, u ono teško i tužno vrijeme, ni slučajan ni usamljen. Da li je »stvaranje« vještica bilo isključivo plod fanatizovane narodne mašte, fantastičnih priča i praznovjerja, ili je ipak bilo nešto što je dovodilo ili bar navodilo ljude na to uvjerenje? Gđa. Wibmer-Pedit rijetkom snagom uživljavanja ne samo u zamršene historijske nego i u vrlo suptilne psihologijske probleme, na neodoljivo snažan način uvjerljivošću svih velikih djela istinske umjetnosti, iznosi pred nas i u ovom slučaju staru i tragičnu istinu čovječanstva: da se dobro naplaćuje zlom i da, po fatalnoj zabuni čovječanstva, dobrotvori njegovi moraju da svoja djela ispaštaju svojom krvlju. Ovdje se doduše ne radi ni o kakom velikom prednjaku čovječanstva čija bi lična sudbina bila potcrtana u historiji, nego o tipskom slučaju iz doba kada je opća podivljalost čovječanstva tražila brojnije žrtve u odmazdu za svoj duboki moralni pad. Doba tridesetgodišnjeg rata nije dalo mislilaca ni proroka koji bi umirali na lomači za svijetlo svijeta, ali je tražilo bezbrojne žrtve »vještica« da se, konačno, obori jedna od najkrupnijih i najbolnijih zabluda čovječanstva. Ali, kako je uvijek kod prinošenja ovakovih teških žrtava po osnovama Providnosti, ne samo da se dokinu sujevjerja o vješticama i okrutnost njihovh procesa, nego da se ujedno obori toliko surovosti, podivljalosti i razuzdanosti, te se čovječanstvo iz toliko prolivene krvi digne preporođeno i obnovljeno na nov život.

Dvije su tragične niti u životu junakinje ovog romana koje dovode do toga da njezina sudbina, izvana toliko neobična i nejasna, postaje razumljiva i dobiva svoj duboki smisao. Prvo, što je Emerencijina majka bila izgubila kuću i kućište uz muža nesposobna za život i što je, tako, bila prisiljena da postane beskućnica i skitnica. Dakako da se u prvi mah to

[1]) Fanny *Wibmer-Pedit,* Emerenzia, Roman, Verlag Anton Pustet, Salzburg—Leipzig.

nije činilo tako tragično: Magdalena Pichler našla je najprije mjesto u župnom dvoru, kod mudroga i svetog župnika koji je čak i njezinu kćerku Emerenciju naučio ne samo čitati i pisati, nego i latinski govoriti i misu slušati i mnoge druge korisne stvari. Ali kad je umro stari i dobri župnik Schaudermann, Magdalenino je dotadanje zanimanje postalo, za seoske nadžakbabe i zavidnice svake vrsti, izvorom teških kleveta i vječnoga žiga koji ostaje na njoj i na njezinim potomcima sve do istrebljenja: ona je popovska žena i čitavo njezino pokoljenje ostaje, u ustima naroda, »Pfaffengelichter«. Već ovdje pokazuje autorica, vanrednim poznavanjem psihologije masa, zametak predrasudama i sujevjerjima: nitko i ne pita kakav je čovjek bio Schaudermann, nitko i ne gleda na to da je on primio bijednu ženu iz milosrđa, niti kakva je postala Magdalena a još više mala Emerencija u njegovoj kući: zavist i pakost obaraju sve obzire i skrupule, to više što je nemoguće provjeriti istinu: Schaudermann je mrtav, a Magdalena je sirota i slaba žena. Uspomena na njezina muža koji je, nestalna karaktera, otišao u vojsku, u tridesetgodišnji rat, a da nije ni dočekao svoje kćerčice, toliko je izblijedila da više nitko i ne misli na njega kao oca male Emerencije — i otuda počinje teški i mučni život obijanja tuđih pragova. Kad bi Emerencija bila žena kao one koje su je oklevetale i otrovale joj život, ona bi prostotu suzbila prostotom ili, podavajući se životu koji joj se pripisuje, kad već ne može da spriječi klevetu, bez sumnje stvorila sebi udobniji i lagodniji materijalni život na račun svoga već i tako izgubljenoga dobrog glasa. Paklena prerevnost »neprikosnovenih« seoskih baba već je mnogu čestititu, iz poštenog života izopćenu, djevojku dovela na taj put. Ali Emerencija nije slaba žena; ona je čovjek, t. j. biće koje nije ni bez grijeha ni bez zablude, ali je ona žena jaka duhom: u njoj živi, na čudan i nedokučan način, mistička svijest o smislu žrtava i o veličini Natprirodnoga. Emerencija je, da se tako izrazim, nesvijesna svetica. Za svetost hoće se svijesna težnja za savršenošću; međutim, ova jadnica, koja je konačno spala na to da se sa svoje petero djece i starom, iznemoglom majkom potuca po cestama kao posljednji kotlokrpa, konačno gubi gotovo i svijest o svom ljudskom dostojanstvu: ali i to je martirij svoje vrsti. Kako se Emerencija nije mogla sporazumjeti s prvim svojim mužem koji nije bio loš, ali nagao i žestok, kako ju je poslije uzeo onaj koji joj se nekad nije usudio očitovati ljubav, kako je, tih i nečujan dijelio s njom ruglo i sramotu, muku i siromaštinu; kako su, poslije dugog i teškog lutanja, došli do davno željene kućice i kako su je opet izgubili; kako je Emerencija željno virila kroz plot za svojim prvim djetetom koje je izgubila jer ga se morala odreći — sve su to crte tako ljudski proosjećane, tako istinito zapažene te sjećaju na umjetnost velike Sigride Undset: znati osjetiti srce i dušu žene i majke i u patnjama i bolima, i u onim sitnim i neznatnim radostima koje mogu da se osmijehnu u životu ljudima koje prati teška sudbina. A otad se počinje epopeja Emerencijina herojskog mučeništva: optužba, zatvaranje i suđenje njoj i njezinoj djeci kao vještici i njezinim pomagačima. Emerencija je, nekad, kod dobrog župnika Schaudermanna, naučila mnoge korisne stvari: šta je svijet i kakvi su svemirski zakoni, koja je moć ljekovitih trava i kako se pomaže u nesrećama, u bolestima itd. Tim je ona, izagnana na ulicu, potucajući se od sela do sela, zarađivala svoj suhi kruh: ovdje je liječila blago, ondje iscjeljivala ljude, drugdje davala savjete u gospodarstvu, ondje »proricala« vrijeme znajući nešto o prirodnim pojavama: i eto to je stvarna podloga za njezino »vještičenje«, to je osveta zavisti za djela milosrđa koja su joj uspjela i gluposti za ona koja joj, slučajno, nisu uspjela. To je podloga za najfantastičnije priče i klevete; to je, na žalost, podloga i za tešku i sudbonosnu, ali nepravednu i tragično zaluđenu optužbu pred sudom. Što se sve zbijalo na takvu »strogom« sudovanju, gotovo da nadilazi poimanje normalnoga čovjeka. Bez bolesnog uživanja u jezovitim momentima, ali sa potpunom sviješću historijske pravice i istine, autorica na divan način, na podlozi dubokog psihologijskog uživljavanja, razjašnjuje i surove zablude vremena i tužno iznuđena »priznanja« optuženice. I konačno, roman gđe Wibmer-Pedit nije nikakva sladunjavo-sentimentalna priča o vitezu koji naglo iskrsava i spasava nesretnu, lijepu i mladu žrtvu, niti je to kakav happy-end na račun zamagljene i nepriznate historije, pomilovanje, ili nečije obraćenje i sl. Emerencija je ispila svoju čašu žuči do dna: ona je spaljena kao vještica, njezina su djeca sasječena, dok joj je stara majka od tuge i muke u tamnici

poginula. Jedino Marija, još nedorasla djevojčica koja je na stratištu pala u hinjenu nesvijest, spasla se i umrla kasnije kao služavka negdje kod seljaka u planinama. A zašto nije Emerenciju poštedila ta gorka sudbina? Autorica je na prekrasan način, ljudski jednostavno i iskreno, prikazala kako su se Emerencija, žena Božjega poziva, i njezina nevina dječica, zaprljali, povlačeći se kao cigani po svijetu, gladni i gonjeni od svakoga. Nisu oni zaboravili Boga ni postali ono što su drugi u njima gledali, ali glad i strah tjerali su ih često na krađe, na laži, a potucanje po svijetu otkrilo im je na brutalan način grijeh i strahotu života: njihove su patnje u tamnici očišćenje i preobraženje za njih same. Ali njihova mučenička smrt, nezaslužena ničim no dobrim djelima, nezahvalno uzvraćenim po čovječanstvu koje je uvijek nezahvalno prema veličini duše, otprošnja su za zablude svijeta i vijeka: ovakve su žrtve odvraćale bič pravde Božje od podivljalog čovječanstva; one su, konačno, učinile da su se ljudi zgrozili nad svojom ludošću i progledali. One su dale oslona onima koji su ustali na hrabru borbu protiv vještičkih procesa i, konačno, razbili tu najtežu i ponajkrvaviju zabludu čovječanstva. To su onakvi kao liječnik Verci i sudac Perckhofer u ovoj historiji; ljudi pametni, umni, dalekovidni i pravedni: u njihovu razgovoru koji je dubok i dalek a da nije pritom anahronističan, autorica na diskretan način baca svijetlo čak — u daleku budućnost.

»Emerencija« pripada u najzrelije plodove današnje katoličke književnosti u svijetu; s njom je njemački katolički roman dobio krupnu prinovu koja sja na daleko svojom nepatvorenom umjetničkom vrijednošću poput dragog kamena. A čitava njemačka književnost dobila je djelo rijetkog historijskog i psihologijskog uživljavanja; historijski roman iz vremena koje je malo obrađeno, jer je toliko mutno i nejasno, toliko teško i neslavno. Pa ipak, to se djelo i danas osjeća kao životvorno, jer ono ne prikazuje »veliku« historiju, nego narod, seljaka, zemlju. Toliki krajevi od Tirola pa sve do u Korušku oživljavaju tako svježe i plastično pred našim očima, a još više sam narod sa svim svojim manama i porocima u teško doba — a nije li tridesetgodišnji rat toliko sličan svjetskom i njegovoj epohi? — ali i sa svim što je u njemu lijepo, srdačno i čestito. Taj nam dojam još pojačava jezični kolorit autorice koji je, u jednu ruku, obojen tirolskim dijalektom, a u drugu arhaiziran stilom i govorom epohe. Pozorište i jezik romana, kao i njegova mistička podloga, sjećaju nas mnogo na barokni pučki roman »Singerlein« od gđe Dolores Vieser, samo što je ovaj posljednji, upravo dječji po svom glavnom junaku, nježniji, laganiji, više lirske inspiracije, sa sentimentalnim prizvucima baroka; dok je »Emerencija« roman junačkog stradanja, epopeja jednog mučnog i teškog života kroz tri generacije, izvrsno komponovan i, uza sve obilje lica i stvarne građe, sažet i koncentriran poput klasične tragedije. *Ljubomir Maraković.*

ŽETELAC

Svomu prijevodu Jovkovljeva »Žeteoca«[1]) dodao je g. dr. I. Esih kratak »Pregled bugarske književnosti«. Kako je bugarska književnost općenito kod nas zaista dosta slabo poznata, takav je rad vrlo koristan, iako bismo mi u ovakvu pregledu željeli možda manje imena a više analize atmosfere i općih problema koji pokreću bugarskom književnošću s njihovim specifičnim oznakama ljudi i kraja, ali, u ovom slučaju, nama je naročito žao što je pisac »Žeteoca« upao tek onako kao uz put u taj opći i dosta sumarni pregled: o njemu smo doznali upravo toliko kao i o ostalim bugarskim piscima, a sve je to tek kao neki repetitorij i leksikonski izvadak. Međutim, čitanje »Žeteoca« izaziva u nama daleko veće i dublje želje: mi bismo htjeli kud i kamo više znati o tom, otkud je g. Jovkov došao do ovog tako suptilno kršćanskog shvatanja, kako se »Žetelac« odnosi prema ostalim piščevim djelima, s obzirom na njegovu osnovnu ideju, kakav je položaj »Žeteoca« prema ostaloj bugarskoj suvremenoj književnosti i, naročito, tko i s kakvim dojmom čita ovaj roman, toliko neobičan svojom dubokom duševnom smirenošću i svojim iskrenim i dubokim kršćanstvom. Velika je šteta što uz toliko istaknutih i neobično simpaičnih bugarskih pjesnika i pisaca koji su nas nedavno pohodili kao izaslanici sofijskog Pen-kluba, nije bio i pisac »Žeteoca«, a gotovo da bi se isplatilo, samo radi toga, otići u Bu-

[1]) Jordan *Jovkov,* Žetelac, prev. dr. Ivan *Esih,* Knjižnica Dobrih romana, XVI, 61, Zagreb 1933, Izd. Kuća dobre štampe.

garsku i zatražiti od g. Jovkova interview o svim tim neobično zanimljivim pitanjma.

Karakteristično je izvjesno kiselo raspoloženje naše štampe, u koliko je uopće pisala o ovom romanu: nepoznati svijet sadanje bugarske književnosti privukao je, dakako, radoznalost na prvi mah; ali je teško našim liberalnim piscima koji su svi više manje »na lijevo« orijentirani, shvatiti da može biti roman koji je zaista slika pučkog života, tako živa i vjerna te se ne može pobiti nikakvim »ideološkim« rezervama, a ipak tako duboko i neposredno kršćanska, priprosto i iskreno kao i sama duša tih nezaboravnih tipova koji su u njoj ocrtani, a da se pritom ne zaboravi duboka i jaka umjetnička inspiracija djela. G. Jovkov nije imao namjere da napiše epopeju seljačkog života poput Reymonta, roman-rijeku sa širokim i svestranim analizama; on je napisao jednostavnu pripovijest iz života sa sela, ali, što je naročito vrijedno, taj roman nije ni »seoska pripovijest« u izlizanom »tradicionalnom« smislu predrealističkog sentimentalnog romantizma, a ni »pučki roman« u onom običnom smislu: moralizatorno odgojan, »poučan«, udešen po nekim pravilima i — dosadan. G. Jovkov nije pisao o pučkom životu zato što hoće da »poučava« ili da piše danas toliko nametljivu »socijalnu« književnost; on je pisao o svijetu i životu koji dobro pozna, s kojim je srastao i o kojemu može da piše bez ikakvih namjernih pretpostavaka, onako kako jest i kako to, kao umjetnik, gleda. Radnja je romana tako obična i svakidašnja kakav je i život na selu: dva suparnika, jedan pravedan ali silovit, drugi pametan, ali sebičan i lukav, i stara porodična nepravda, iz koje izlazi neka elementarna antipatija, a konačno i mržnja između te dvojice jakih pretstavnika seoskog življa. G. Kosor izveo bi iz tog motiva bez sumnje kakav mitski nejasni i fantastični »Požar strasti«; g. Jovkov je ostao realniji, stvarniji i prihvatljiviji, i dok, kako je prirodno, povrijeđeni i poniženi stiče simpatije sebi sličnih, postaje neki njhov vođ i heroj, pisac nipošto ne izrabljuje priliku da zaoštri situaciju u neku »socijalnu« borbu političkog stila, u neko propovijedanje revolucionarnih uzbuna. I Grozdan, kolikogod je simpatičan, ima svojih teških pogrešaka, to više što ga fizička snaga i žestoka ćud navode na osvetljivost i pakost koja ga gotovo dovodi do ruba propasti. A u drugu ruku, Vlčan, njegov protivnik, uza sve to što na pravdi Boga Grozdanu otima zemlju, što demagoški zavarava narod, i što hoće čak i Boga da prevari lažnom zlatnom krunom oko Isusove glave, čovjek je koji trpi i pati kao i drugi ljudi, htio bi, bar na mahove, da bude dobar te ne može da bude nikakav »živi đavo« u kapitalističkoj koži. U žestini ljudskih strasti i mračnih predrasuda, bez sumnje bi se obojica gložili do zatora, poput fatalnih junaka Kosorove drame, da ne ulazi u radnju, bez ikakva čuda i čarolije, ali ipak na čudesno dubok način, treći faktor koji donosi preokret: tajinstveni Žetelac kojega naslika »ruka Nedkova«, ruka bogadanog slikara koja se htjela povoditi za starim ikonama, a stvorila je, na neodoljiv i nesravnjiv način, Hrista koji je došao tomu svom narodu da mu donese mir i ljubav: Hrista među klasjem, kao žeteoca, žeteoca kao što su i Vlčan i Grozdan i sav taj priprosti i jednostavni narod kojemu je dolazak velike vršaće mašine nečuveno čudo i najveće slavlje u životu. Kako je ta umjetnička ruka Nedkova spasla i samoga Nedka koji je, prije toga, u očajanju svoga učmalog talenta, bio naslikao sablažnjivu pogansku sliku u seoskoj krčmi koja je uništila tolike, kako je našao Isusa i Isus njega, kako je taj božanski Žetelac spasao Grozdana u času njegova najtežeg svetogrđa, to je ispripovijedao tako kršćanski iskreno i jednostavno, tako toplo i privlačljivo, baš kao što se zbija u dušama ovih priprostih ljudi iz naroda kojima je Bog tako blizu jer žive usred Njegove prirode, s njom i po njoj, te im je najrazumljiviji glas Spasiteljev, kad im se On pojavljuje usred zrelog klasja, ispaćen i tužan kao i oni, ali velik i svečan kao vječna istina. Pristašama današnje »socijalne književnosti« dakako da ne prija ni ovaj Hrist a ni onaj mistički momenat, kada se Njegov lik objavio Nedku onako kako ga je naslikao; ali uza sve to, ne mogu poreći da u licima kako ih je ocrtao g. Jovkov ima nešto epski grandiozno baš poradi mekoće i topline, a ujedno apsolutne istinitosti kojom su ocrtana, i da pred nama vri živo selo u svoj svojoj djetinjski naivnoj šarolikosti, punini i pokretljivosti. Ne samo goleme strasti pojedinaca koje ih dovode na rub zločinstava, nego i duboki preokret u duši Nedkovoj, Grozdanovoj, Vlčanovoj tako su čovječanski neposredni i uvjerljivi. Nigdje pisac ne ubrzava previše peripetije, nigdje se ne zadržava na vanjskim efektima, da postanu teatral-

ni, nigdje ne povlači praktičnog kapitala iz situacija koje nastaju. I mladi pop Dočo i stari Stefan, i učitelj i gospoda iz grada, i zadrugarstvo i mašina sve je to donekle dobro, a pokadšto i zlo, ili bar smiješno, nespretno, ljudski nesavršeno, ali ipak vrijedno. Sve je to prikazano bez strasti, mirno i srdačno; riječ »objektivno« bila bi ovdje tvrda i nekako suhoparna, jer to nije nikakav namješteni ep i jer u svemu tome struji toplina i svježi dah života koji je zajednički piscu i tomu svijetu koji prikazuje. Treba samo čitati prekrasne stranice u kojima g. Jovkov crta seljački ples u krčmi (Trankaloje), pa učinak pastirske pjesme na gozbi s gospodom iz grada, pa naivni triumfalni dolazak vršalice, ili divni, duboki dojam neobične seljačke ikone Žeteoca, pa da se vidi koliko g. Jovkov i voli i razumije selo, a ujedno, koliko je artist umjetnik, pjesnik da svemu tomu može da dade izražaj nepatvoren, nepomućen, čvrst, diskretan u svom oduševljenju, delikatan u prosuđivanju, srdačan i topao u slikanju. »Žetelac« g. Jovkova toliko je bliz idealu katoličkog romana, te možemo s radošću pokazati svima koji u nj sumnjaju ili ga pobijaju, da katolička književnost ne znači ni konfesionalnu tjesnogrudnost ni fanatičnu ekskluzivnost, nego duboki umjetnički otsjev pravog i istinitog kršćanskog života, ma gdje on bio, života s Hristom, božanskim žeteocem ljudskih duša.

Ljubomir Maraković.

HRVATSKO KOLO

Ove su godine urednici Matičina književno-naučnog godišnjaka[1]) gg. Livadić i Jelašić okupili trideset i četiri suradnika. Odmah na pogled indeksa pisaca upada u oči, da mnogi najjači hrvatski pisci nisu zastupani, a uvedeni su neki, čiji radovi ne odaju nimalo jačeg literarnog obilježja. »Kolo« bi imalo biti godišnje ogledalo najboljih naučnih i književnih hrvatskih pera, jer bi samo tada pobudilo živo interesiranje u intelektualnim krugovima. Ovogodišnja, međutim, suradnja zaostaje, naročito u lirici, za prošlogodišnjom. Na 300 stranica »Kola« mogu se donijeti neisporedivo bolji prilozi, koji bi bili aktuelni i za poznija vremena, a ne bi samo odgovarali efemernosti današnjega ukusa i, često, egzotičnim i ekstravagantnim nastranostima. Ne predbacujem ovo uglavnome gg. urednicima jer vjerujem u njihov literarni ukus i stručnu spremu, naročito g. Livadića, ali sam uvjeren, da bi »Hrvatsko Kolo« bilo kud i kamo jače, kad bi gg. urednici zatražili u prvom redu suradnju od prvih pera; ne smije se samo čekati, što će suradnici poslati, nego po mogućnosti imati na stolu stvari svih hrvatskih pisaca, pa izabrati stvarno najuspjelije priloge. Urednik treba da trče za suradnicima, da im dosađuje, sve dok ne dobije od njih vrlo uspjele stvari. Ako igdje treba biti kritičan, mislim, da u ovakvim reprezentivnim zbornicima treba primijeniti najstrože mjerilo u prosuđivanju vrijednosti. Svi prilozi treba da budu reprezentativni izdigavši se vidljivo nad sve, što se štampa u časopisima i literarnim rubrikama dnevnih novina. Od članka g. Milana Grubera »Dr. Milan pl. Makanec« pa do zadnje stranice ovogodišnjega »Kola« bio bi, prema veličini slova, pregled godišnjaka; kad su to gg urednici mislili, nema razloga, što su ispustili službeni cimer »pregled« ili »feuilleton«. Pregled je, osim toga, vrlo potreban ovakvim knjigama, i bez njega bi »Kolo» bilo nepotpuno. Samo mislim, da treba prostor »pregleda« barem podvostručiti. Onakav, kakav je danas ne odgovara ni izdaleka svojoj svrsi, jer nema ono, što pregled ne smije mimoići. Osvrt g. Batušića na slike g. A. Motike ne ide u »Kolo«; ono je samo reporterski pogled za dnevni list, a »Hrvatsko Kolo« treba da donese iscrpnu studiju likovnog našeg života. »Pregled« jednog godišnjaka i jest zato, da iznese sve pozitivno, što je stvoreno u dotičnoj godini, a ne samo površni osvrt na jednog umjetnika. Sva vrijedna književna, slikarska i kiparska djela morala bi naći svoju ocjenu u »Kolu«. Onda, ne bi se smjelo mimoići ni političko stanje u svijetu, ekonomske prilike i jaki pokreti.

Naučne članke u ovogodišnjem »Kolu« napisali su gđa Antonija Kassowitz-Cvijić (Prve javne pozornice u Zagrebu god. 1780.—1800.); gg. Josip Nagy (Smjernice pokreta g. 1848.), Rudolf Strohal (Staro zagrebačko stanovništvo), Filip Lukas (Od britskih kolonija do britske zajednice naroda), Milan Ivšić (Smjernice naše gospodarske politike). Književnim člancima surađuju gg. Ljubomir Maraković (In memoriam Domjanić - Šimunović), Luka

[1]) Hrvatsko Kolo, književno-naučni zbornik, knjiga XIV. Uredili B. Livadić i F. Jelašić. Izd. »Matica Hrvatska«, Zagreb 1933.

Perković (Vrijeme u književnosti), Josip Torbarina (D. H. Lawrence i njegov roman), Ivo Hergešić (Francuski pisci na hrvatskoj pozornici u Zagrebu 1840.—1934.). Stvarnim konstatacijama i spremom ističu se radnje gg. Lukasa, Ivšića i Marakovića. Članak je g. Perkovića neobično smušen i pun krivih tvrdnja; njemu su još i danas stare i neosnovane podvale važne i autoritativne. G. Torbarina nije smio u ovom časnom zborniku napisati apologiju Lawrenceovih seksualnih romana i drama.

Hrvatsku novelu reprezentiraju gg. Alija Nametak, Novak Simić, Hasan Kikić, Slavko Ježić, Ivo Kozarčanin i Franjo Pavešić. Pozitivnih strana imadu najviše »Bosna spava« i »Vode rastu«. Talenat g. Kikića često guše reportersko karikiranje i odioznost kojom prilazi svojim licima. G. Pavešić još ne zna hrvatski, a osim toga nema nimalo dara za reproduciranje dijaloga. G. je Ježić završio svoju verističku stvar na savršeno početnički način.

Lirika najslabiji dio »Kola«. Da nema nekoliko krasnih stihova g. Tina Ujevića, bila bi sasvim negativna, niti prosječna. »Dobrote dobroga sunca« bila bi odlična pjesma, kad ne bi bilo ovih neukusno nategnutih stihova:

Sunce je sreća bilja, ali znak sloboda
najčasnije povrh čistih voda;
nego sve to,
i kad mine ljeto,
preostaje u jesenskom gaju
i u svakom čarobnome kraju;
sunce je nada zima
i ravnatelj klima.

Pretjerana intelektualna iskonstruiranost kod g. Ujevića često puno škodi emocionalnoj spontanosti i muzikalnosti njegovih stihova. Jednom je zgodom g. Stanislav Šimić nazvao današnje mlađe liričare tamburaškim zborom; njegove »Proljetne marginalije« dokazuju, da i on tamo spada. Ni netalentirani početnik ne bi mogao skovati ovako dronjave misli u obliku pjesme:

S prozora se vidi: krepala je zima
I ljudi se usuđuju na ulicu opet.
Tko t. b. c. nema, nek čestita plućima.
Klizačke su radosti propale ko led.

U ovaj red vrijednosti idu i pjesme gg. Novaka Simića, Marijana Matijaševića, Vladimira Jurčića, Mustafe Grabčanovića, Radovana Žilića, Stjepana Baneka, Ante Deana i Vladimira Mađarevića. Četiri su šokačke varijacije g. Vladimira Kovačića lirski tople, ali su neoriginalne i obične. »Moje knjige« više su Sudetine nego Kozarčaninove. Gg. Miroslav Feldman i Jeronim Korner imadu samo ove uspjele stihove:

Tiho, dijete, budi mirno, kiša pada.
(»Kiša pada.«)

Svakog je dana novi život,
svakog je dana novo nebo!
»(Jezgra.«)

»Svibanjski sajam« g. Devčića inventarski je razvučen, vašarski nabit sitnostima i hiperkondenziran slikama. *Mate Meštrović*

JOSIP ROTH O SEBI

Poznati su razgovori Fridrika Lefèvrea koje on vodi sa piscima koji se najjače ističu u današnjem vremenu. Ti su razgovori dvostruko važni. Prvo oni nam lak način, a to je osobina francuskih kritika, približe pisca, a drugo, ti dotjerani dijalozi imaju u sebi nešto od platonovske jednostavnosti, pa se nenametljivo o njima razmišlja, a misao nam je bliza, ona je, skoro da kažem, materijalizovana u zbijenim rečenicama Lefèvreovim. Te razgovore, veći dio njih je publikovan u posebnim knjigama, taj kritik piše za parisku poznatu sedmičnu reviju »Les Nouvelles littéraires«. Tako u broju od 2. lipnja o. g. iznosi L. razgovor s Josipom Rothom. Kratke i zbijene rečenice dočaravaju nam profil ovoga pisca mučenika i prognanika čije riječi bjelodano govore o bijedi našega vremena i potrebi duhovnosti za koju se i on sam u svojim djelima zalaže i bori. Iznijećemo ono što je u tom razgovoru najinteresantnije, a to je konac razgovora, kad je, moglo bi da se kaže, Roth na dušak progovorio i dao utisak jednostavne iskrenosti. Pustimo Rotha da nam o sebi govori:

— Volim da pišem romane. Radim po deset sati na dan. Imam rukopisa koji još nijesu štampani. Ono što mi najprije iskrsne u duhu, to je okvir djela bez plana i pojedinosti. Obično me nuka na stvaranje ili neko mjesto ili atmosfera (događâ.) Pišem pažljivo, obično po četiri rukopisa i mnogo toga brišem. Popravljam i pri korekturama. Ja sam savjestan radenik jezika. Njemački je jezik moj materinski jezik, a francuski jezik je moj prijatelj koga volim od sveg srca, on mi je poklonio svoje gostoprimstvo. U početku su moja djela slabo prevodili i to stoga što se za to nijesam zanimao. Prvi dobar prevod mojih djelâ jeste »Radeckoga marš«. Što se mene tiče, dobar prevod je onaj, koji pruža ritam moga jezika. Bit nekoga romana nije ni sadržaj događaja ni osjećajne partije, bit je ritam. Uvijek me potiče na stvaranje muzička tema. Za roman »Job« bila je biblijska muzika. Za »Radeckoga marš« bio je slavni vojnički marš Ivana Straussa koji sam ponovo slušao u Parizu jednom, kad sam slušao gramofonske ploče u nekom »panatonalu«.

Ne brinem se za moja starija djela, ne čitam ih ponovo nikada. Volim glazbu Mozartovu. Čitam malo, i isključivo djela iz zemljopisa, povijesti i zoologije. Malo sam pročitao djela od živih njemačkih pisaca. Na francuskom sam čitao Radigueta (to je pisac tamnih duševnih nastrojenja koja je na jednaki način izrazio u svojim djelima »Đavao u tijelu« i »Ples konta Orgela« (1903.—1923.) op. prevodioca) a Gidea obožavam, iako ga ne volim. Ima stvari koje mi se sviđaju kod Valéryia. Volim Jouhandeaua, to je pravi pisac. Roman »Gonjeni« od Matvejeva je lijepa knjiga. Panait Istrati je veoma nadaren, ali osjećam, da on živi od nesreće svoje prošlosti. Poštujem talenat J. Greena, ali mislim da je on na pogrešnu putu. Ipak uvijek, kad neki talenat stupa pogrešnom stazom, onda je on autentičan talenat.

Od najstarijih pisaca najviše volim Rabelaisa, mog dragog La Fontainea čije sam basne kao dijete učio napamet, a onda Balzaca, Flauberta... Književnost je zapravo iskrenost, ona je jedina istinski izražaj života. Koja je njena misija? Nema misije osim one božanske. Ja ne vjerujem u nijedno ljudsko poslanstvo. Komunizam Gideov mi je dosadan. Ja ne vjerujem da čovjek može da spase čovjeka. Ja sam vjernik: čovjek ne može da bude spasen nego po nebu.

— . . . . .

— Da, to je istina, vjera se ne dijeli. Međutim to mi je sve jedno. Kad ljudi vjeruju da ih čovjek može spasti, onda su zreli za komunizam ili za nacionalsocializam.

— . . . . .

— Ja vam odgovaram da su ljudi prouzročili zla koja vi poznate... Katolicizam je jevrejstvo za ostale kršćane. Ja, koji sam po podrijetlu jevrejin, volim katolicizam. (op. prev. po majci koja je bila ruska jevrejka, a otac Bečlija. Pisac je u 13. godini bio kršten.) Ja nijesam potpuno srećan i to radi toga jer nijesam savršeno katolik. Kad bih bio redovnik, onda bih upoznao savršenu sreću, ali nemam snage da budem redovnik. Međutim, vjerujem da ćete me jednog dana vidjeti u redovničkoj odjeći kao i Huysmansa koga obožavam. Kakav li je to umjetnik riječi! Čitao sam ga kao student u divnom prevodu Stephana Zweiga. Milost Božja, sve je u njoj, bez nje mi ne bi mogli da pišemo.«

Ove prevedene rečenice mnogo nam govore, a kako mi do danas nemamo nijedno djelo ovoga pisca prevedeno, dobro bi bilo kad bi se neko od njegovih djela i prevelo.[1]) Roth spominje i Huysmansa. Šteta je što taj veliki pisac ne nađe i kod nas prevodioca. Iako je stilski težak, ipak za jednog savjesnog prevodioca koji bi u prvom redu bio duhovno bliz Huysmansu, to ne bi bio tako težak posao, kako se to obično misli. *Ton Smerdél*

[1]) Rothove su izjave svakako značajne, ali i ponešto neobične za poznavaoce njegova »Radetzky-Marscha«. Radi nestašice prostora ne možemo se osvrnuti ovdje na to djelo, ali ćemo to učiniti drugom prilikom. — Lj. M.

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Jagoda *Truhelka,* Zlatko, roman jednoga dječaka, knjižnica Dobrih romana, knj. 65., Zagreb 1934., Izd. kuće dobre štampe, cij. Din 30, uvez. Din 40. — I. *Jelenović* i H. *Petris,* Antologija nove čakavske lirike, Zagreb 1934., Zagrebačka privredna štamparija. — Maksim *Gorki,* Djelo Artamonovih, roman, prev. Iso *Velikanović,* Zagreb 1934., »Minerva«, nakl. knjiž. d. d. — I. A. *Gončarov,* Oblomov, roman, I. dio, prev. I. *Velikanović,* Zagreb 1934., »Minerva« d. d. — Antun S. *Dabinović,* Kotor pod mletačkom republikom (1420—1797), Zagreb 1934., Vlastita naklada. — Dr J. *Dujmušić,* Repetitorij hrvatske slovnice, Zagreb 1933., Vlastita naklada, cijena Din 35.— — Štefa *Jurkić,* Sv. Katarina Sijenska, Zagreb 1934., Izdanje dominikanske naklade »Istina«.

Čitaocima »Hrvatske Prosvjete«

Kako je prvi broj ove godine izišao nešto kasnije a za njim i svi ostali, to se pomeo redovni tok izlaženja lista, pa smo stoga, mimo naš dosadanji običaj, morali ovaj broj izdati na kraju srpnja. Naredni će broj izići u rujnu, tako da će posljednji, deseti, moći izići redovno u prosincu. Molimo sve naše p. n. pretplatnike da izvole namiriti pretplatu, a još više molimo stare dužnike da učine svoju dužnost. Teške opće materijalne prilike, a naročito nemar pretplatnika doveli su list u taj položaj, da je na odborskoj sjednici »Kola Hrvatskih Književnika« pao ozbiljno obrazložen predlog da se dalje izlaženje »Hrvatske Prosvjete« smjesta obustavi. Odbor je, konačno, ipak zaključio da pokuša još posljednji put, da održi list i stoga se obraća svim prijateljima lista da ne samo namire pretplatu nego i da potraže »Hrvatskoj Prosvjeti« novih pretplatnika. Kako u rujnu počinje nova školska godina, to bi bez sumnje revni prijatelji lista mogli mnogo učiniti za njegovo raširenje to više, što bi novi pretplatnici dobili sve dosadanje brojeve naknadno, te bi tako mogli dobiti dobar pojam o sadržajnoj punini lista. Osim toga, unatoč teškim prilikama, ima još uvijek ljudi koji bi lako mogli dati koji desetak dinara preko pretplate, da podupru list. Takvi bi nam dragovoljni prilozi bili neophodno nužni, jer moramo nadoknađivati dug u tiskari iz godina kada smo, računajući s obećanim prilogom naših dobrotvora, izdavali list još u većem opsegu. Danas smo prisiljeni da stegnemo opseg ovoga broja na 32 stranice, a ne budu li naši prijatelji shvatili situaciju, nećemo uopće moći dotjerati do kraja godine. Zar je zaista »Hrvatska Prosvjeta« tako nepotreban i suvišan list? Zar su zaista bile tako besmislene sve moralne i materijalne žrtve koje uistinu nije moguće izbrojiti, kroz toliki niz godina? Razmislite malo o tom — i učinite svoje!

UREDNIŠTVO I UPRAVA »HRVATSKE PROSVJETE«

P. n. gg. suradnike, pretplatnike i sve koji upravljaju pisma i pošiljke uredništvu, molimo da izvole uvažiti novu adresu: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, uredništvo Hrvatske Prosvjete, ZAGREB, GAJEVA UL. 36 vila. — Kako je omot lista štampan za čitavu godinu unaprijed, molimo da se ne uzme u obzir adresa koja je tamo štampana, jer više ne vrijedi.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, RUJAN 1934. BROJ 7

JOSIP ZDUNIĆ:

IZA BOLESTI

Što sam iz besvjesnog svijeta, sa ivice
života i smrti u život se opet vratio —
onako, kao što ptice u jutro sretne iz živice
podvikuju radosti srca, što su još žive
i moje Ti srce hvali, a misli se Tebi dive.

Jer život, što si ga dao, on je već u sebi sreća.
On se kreće u čarobnom kraju, on ima:
zraka i svijetla i vjetra i oblaka i kiše,
ravnog i neravnog tla i modrih daljina:
on suncima, zvijezdama i oblacima diše.

On ima od sitne, zelene trave i njenog zibanja
Veliku radost, simfoniju lišća i grančica
i njihova teška gibanja.

A kada vjetar otkrije knjigu livade
i očima more i travki i buba i cvjetova
onda me polije tuga.
Kako je život kratak, a knjiga livade,
kako je divna i duga.

O život je radost. Već samo kretanje
Jedna je radosna pjesma.
Duša kroz oči neotkritim sjajem
Obasjava put i promatra sve i puna je svega
i bilja i sjaja ko česma.

Duša obasjava put sjajem svojega bića,
i sve što oči vide
To je sve, kuda taj sjaj slazi
i kuda pada i ide.
I čujem Tvoj korak i glas kroz čitavi svemir
Ne tuguj. Mir s Tobom i radost. Ne nemir.

O život je radost u gledanju i tihom saznanju:
sve ono, što vidim i što mi duša otkriva

ta tkiva i zdanja i pojave noću i danju
sve je to divni plašt, kojim se vječnost
Tvoja velika vječnost i sila pokriva.
Sve to, što jest i mi, djelo je zamisli vječne
i Vječnoga duha i misli neizrečne.

I tamo, kuda su krila ekstaze
i posebne milosti odnijela svetoga Pavla
u daleko more vječnosti, gdje mu se otkrilo sve
u mojim mislima igraju malena kola radosti:
U malim sitnim travkama, ja slutim isto kroz sne.

Pa sve me raduje. Opet čujem vjetar
Svetoga Franje ispod moga prozora
Kako mi kroz list i grane Tebe pjeva
i svijetlu nit sunčanu, kako prolazi
zidom sobe i svemirski pozdrav donosi
Mome srcu.
O zaustavi mi suze! Zaustavi mi suze!

JOSIP ZIDARIĆ:

O STARIMA I MLADIMA

Često je puta najteže smisliti naslov onome članku, koji kaniš napisati. Tako će i onaj, tko pročita napis ovoga članka pomisliti, što će to biti.

Nakanio sam ovdje zapisati neke misli, koje su mi pale na um, kad sam razmišljao o razlici između starije i mlađe generacije hrvatske inteligencije. Kad kažem »starija generacija«, mislim poglavito one naše školovane ljude kojma je bilo otprilike preko 35 godina, kad se bio započeo svjetski rat. Danas je tim ljudima najmanje 55 godina (otprilike). Točna se granica ne može postaviti. Ona naša inteligencija, koja nije svršila mature prije nego se svršio svjetski rat, bila bi mlađi tip hrvatske inteligencije. Između jednih i drugih ima neki srednji, prelazni tip. To što pišem, ne može vrijediti općenito za svu hrvatsku inteligenciju, jer su velike razlike među ljudima. Teško bi bilo pisati o svoj hrvatskoj inteligenciji što živi od Drave do mora, a još i dalje ima hrvatske inteligencije nešto među Bunjevcima i među gradišćanskim Hrvatima.

Uglavnom se ova rasprava tiče one jezgre Hrvata, što stanuju od Drave do Krša. To je onaj skup Hrvata, što uglavnom živi na zemljištu, koje su nekada zvali »ostacima ostataka« negdašnjega hrvatskoga kraljevstva.

Obično je svuda po svijetu mladež impulzivnija od starijih. Sve bi htjela preokrenuti. Sve joj se čini lako. Tek poslije, kada se pokaže, kolik je trud sustavno raditi, onda se ljudi pomalo smiruju. Često mladež voli pri stajati uz nove misli; hoće da stvara nove ideale i tvrdi, da »stare« treba poslati u ropotarnicu. Starija generacija voli kritizirati »mlade« i tuži se zacijelo već od davnoga vremena, kako je mlađi svijet pokvaren.

Pomalo se u posljednjih 15 godina poslije svjetskoga rata stvarao nov mentalitet među mlađom generacijom hrvatske inteligencije, ali je još uvijek jako teško kazati, po čemu se razlikuju »mladi« i »stari«. To se zacijelo lakše vidi na konkretnim primjerima.

Može se reći mirne duše o velikome dijelu starije hrvatske inteligencije, da se među njima očitovala društvenost u tom, što su se sastajali za stolom ili u gostionici ili u kojoj gostoljubivoj kući pa su se tu razgovarali o svemu i svačemu. Rekao bih, da mnogo nas mladih začuđeno čita koji put u novinama ili gdje drugdje one uspomene, što ih je zapisao kogod od stare hrvatske inteligencije. Kakva je to ugodna uspomena, kad se tkogod sjeća, da je ovoga ili onoga svoga prijatelja našao gdje pijana u smiješnoj situaciji? Gotovo nam se čini, kao da je jedan dio hrvatske inteligencije u posljednjih stotinu godina proveo svoje muževno doba kao u nekom deliriju. Možda je duševni život hrvatske inteligencije toga vremena bio tako težak i mučan, da su se ljudi tješili pićem, i pomalo im je glavni životni interes bio da saznaju, gdje je dobro vino. Još se taj epikurovski duh spojio s romantičnom čuvstvenosti, s romantičkim maglovitim nejasnim pojmovima o idealizmu, o narodu, o napretku domovine. Takvi su ljudi živjeli kao u kakvoj alkoholičnoj hipnozi. Koga omami alkoholno piće, tomu se sve pričinja drugačije, nego što jest. Nestaje autokritike. I tako se život znatnoga dijela starije hrvatske inteligencije kretao između dviju skrajnosti. Jedno je bila tvrda svagdašnja zbilja s borbom za svagdašnji kruh, za cipele, za odjeću, za čisto rublje, za kakav takav stan, briga za djecu, briga za sve ono, što treba djeci, koja idu u školu, briga da pribaviš iškolanim sinovima namještenje, briga da pribaviš opremu i miraz kćerima, koje su za udaju. Kad si briga i jada sit, onda hajde u drugu skrajnost. Pij i pjevaj s prijateljima u kojoj gostionici, gdje je »sve po domaći«.

Čini se, da mladi tip hrvatske inteligencije ne pokazuje više sklonosti za ono pijano veselje jednoga dijela starije hrvatske inteligencije. I to je dobra pojava.

Čitajući katkada u novinama rasprave ili bilješke o Khuenovu dobu, o buntovnosti hrvatskih opozicionalaca starijega vremena, o ilirskome pokretu, o Kvaterniku, Dru Anti Starčeviću itd. čini se i meni, a možda i mnogim drugim »mladima«, da smo mi Hrvati veoma naivan narod. Ne mogu se oteti dojmu, da je ono glasovito skidanje madžarskih grbova s nekih javnih zgrada prije pedeset godina bila silna djetinjarija. No strašno je pri tome bilo, da su se hrvatske romantične djetinjarije pretvarale u tragedije ili bolje rekavši u tragikomedije. Nekako se čini, da je i ona epizoda iz ilirskoga doba, kad su poginule »srpanjske žrtve« bila više tragikomedija nego čista tragedija. Najstrašnija je tragedija bila, ako su ljudi pogibali iznenada nepripravni za smrt, u smrtnom grijehu. Kako se čini, ona je tragedija na Markovu trgu nastala i protiv volje samoga bana Hallera. Nastala je gungula, u kojoj su uplašeni vojnici pucali čak jedni na druge. Čini se, da je to više bila napola slučajna nesreća. A zar nije prava tragikomedija smrt Eugena Kvaternika i smrt Baha i Rakijaša u Ljupči-Planini? Hrvati osjećaju želju, da sve vide rasvijetljeno nekim romantičkim sjajem. A što je moglo biti najstrašnije u tome događaju? Najstrašnija je tragedija

nagla smrt bez priprave. Jesu li Kvaternik, Bah i Rakijaš bili spremni za drugi svijet, jesu li bili bez smrtnoga grjeha u onome času, toga mi ljudi sigurno ne znamo.

Mislim, da se po novinama i časopisima nitko ne usudi javno reći, da je Kvaternikov pokušaj bune bio romantička fantastična besmislica.

Interesantno je, da je velik dio starije rodoljubne hrvatske inteligencije tako bolestan od neke romantične čuvstvenosti, da ne da ni dirnuti u neke fantazije, koje su ti ljudi sebi stvorili, da se njima omamljuju. Hoće na silu da vide nekakav silan romantički zapletaj ondje, gdje je stvar tako jednostavna, ako trijezno mislimo.

Starija je generacija hrvatske inteligencije bila uzgojena u nekoj romantičnoj zanesenosti, pa je sve htjela vidjeti drugačije nego što jest.

No jedan se skup starije naše inteligencije priklonio oportunizmu pa je bilo glavno osigurati sebi dobru egzistenciju.

Mislim, da se može reći o našoj inteligenciji ilirskoga doba, da se od nje pomalo stvarala hrvatska liberalna inteligencija druge polovine 19. vijeka. U prvi se čas to nije jasno vidjelo, jer se liberalizam veoma vješto i oprezno uvlačio među Hrvate. Liberalne su se ideje zapadne Evrope uvukle među Hrvate potiho kao tat. Uvukle su se u hrvatski organizam kao bacili, a kad se bolest pokazala, onda je već bilo teško liječiti je. Mislim da su hrvatski katolici štošta gutali od liberalaca u 19. vijeku sve u ime rodoljublja. Uzmimo kao primjer »Smrt Smail-age Čengića«, što je spjevao Ivan Mažuranić i onu dopunu, koju je dodao Ivan Mažuranić Gundulićevu »Osmanu«. Ne znam, je li tko o onome odlomku »Smrti Smail-age Čengića«, gdje svećenik govori četi, pisao podrobno, slaže li se sve s katoličkim shvatanjem. U dopuni je Gundulićeva »Osmana« dodao Mažuranić i onu kiticu: »Ah, da je proklet ki cieć vire na svojega reži brata, jer nesreća naša izvire samo iz toga kalna blata.« Takva što ne bi Gundulić nikada rekao. Ne mogu se oteti osjećaju, da je tu sakriven neki sofizam. Nekako to miriši po dogmatskoj toleranciji, koju Crkva osuđuje.

Starija je generacija hrvatskih školanih ljudi bila uzgojena u mnoštvu nekih nejasnih romantičnih fraza, koje su se po školama i drugdje ucjepljivale mladeži u glavu kao dogme. Tako je na priliku za »Smrt Smail-age Čengića« napisao Franjo Marković da se tu vide četiri vijeka naše povijesti. Poslije smo u školskim knjigama čitali tu istu frazu. Nejasno je, što se njom hoće reći. Čije se povijesti vide četiri vijeka u epu »Smrt Smail-age Čengića«? Ako se riječma »naša povijest« misli makar na samu hrvatsku povijest, onda ta fraza ne vrijedi, jer nijesu svi Hrvati bili pod turskom vlasti. Hrvatski su kmetovi i plemići u onim krajevima, kojih nijesu zauzeli Turci, živjeli drugačije, nego narod u Bosni.

Kad već govorimo o Mažuranićevu epu, da spomenem još nešto. Čini mi se, da je Mažuranić spjevao svoj ep pod dojmom osobite crte u hrvatskoj ćudi, a ta je crta nekakvo duševno bježanje od samoga sebe. Možda je tomu kriva i patnja, što ju je hrvatska inteligencija osjećala videći, kako pod vlasti Habzburgovaca sve više nestaje stare slobode. Tako je nastala i neka slabost nadati se neprestance pomoći bilo otkuda. Hrvatska se inteligencija u nevolji rado tješila fantazijama. Tako je nekako i sam Mažuranić u »Smrti Smail-

age Čengića« pjevao o Crnogorcima, o kojima je jedva što znao. Mislim reći, da nije poznao sasvim psihe onoga naroda. Ne mogu se oteti dojmu, da je sav ep nekako neprirodan. Tako su neprirodne i one drame dubrovačkih pjesnika s motivima iz grčke mitologije. Najposlije, Mažuranić je bio iz čakavskoga kraja, a čakavci su lirske ćudi više nego epske. Zanimljivo bi bilo znati, je li kada ko čitao priprostim crnogorskim seljacima Mažuranićev ep. Bi li ga oni osjetili kao nešto svoje narodno, kao nešto, što se slaže s njihovim mislima o svijetu i životu.

Mislim, da su hrvatski rodoljubi ilirskoga vremena stvarali sebi razlićne fantastične sudove o slavenstvu uopće i o pojedinim slavenskim narodima. Poslije ilirskoga je vremena i velik dio hrvatske inteligencije živio u romantčkome zanosu, u kojem ljudi ili nijesu mogli vidjeti istine ili je nijesu htjeli vidjeti. No onaj, tko se previše zanosi iluzijama, doživljuje svaki čas deziluzije.

Još da spomenemo jedno historijsko pitanje, o kojem se malo pisalo, ali mislim, da su se ljudi o tome razgovarali. To je pitanje Zrinskoga i Frankopana. Kad je u prošlome vijeku pravaška Starčevićeva stranka htjela da prkosi Beču poslije Bahova apsolutizma, onda su kod nas naveliko stali slaviti Zrinskoga i Frankopana. Kumičić je napisao roman o uroti Zrinskoga i Frankopana. Kanda je poslije nastalo među Hrvatima neslaganje, treba li Zrinskoga i Frankopana smatrati kao žrtve borbe za slobodu Hrvata ili ih treba smatrati kao žrtve u otporu hrvatskih i ugarskih velikaša protiv bečkog centralizma. Koliko se sjećam, pokojni je Ante Radić napisao u nekoj svojoj raspravi ili članku da ne treba slaviti Zrinskoga i Frankopana jer su oni kao velikaši pregovarali s Francuskom ili zapravo s francuskim kraljem Lujem XIV., neka im francuski kralj dade imanja u Francuskoj ako ne uspije ustanak protiv cara Leopolda I.

Sjećam se iz dana, dok sam još bio student, kako se u tri slučaja govorilo o Zrinskome i Frankopanu. Jedanput je profesor Petar Grgec govorio o Zrinskom i Frankopanu prigodom proslave Zrinskoga i Frankopana u Hrvatskom katoličkom kasinu na Kaptolu u Zagrebu. Spomenuo je, kako su Zrinskome i Frankopanu oduzeli sve časti i imanja i prema tome su prije smrti bili Zrinski i Frankopan izjednačeni na neki način s hrvatskim kmetskim pukom. Pored toga nijesu u Beču toliko marili da kazne Zrinskoga i Frankopana kao buntovnike, koliko su željeli ustrašiti Hrvate i Madžare i zatrti volju za otpor protiv bečkoga centralizma. Kako je službena Austrija mrzila Hrvate, pokazuje i neka bilješka, u kojoj je zapisano, neka se u Slavoniji, koja je bila oteta Turcima, pazi, da se u nju ne naseli »hrvatski smet« (»das kroatische Gesindel«). Poradi svega toga imamo razloga slaviti Zrinskoga i Frankopana.

Jednom sam prilikom čuo, kako ugledan katolički senior govori u tome smislu, da se kao student, kada li, bunio protiv toga, što se slavi Zrinski i Frankopan. Treći je slučaj bio, kad se bunila jedna gospođica iz Međimurja, što slave Zrinskoga i Frankopana. Spomeula je, kako su negdje u podrumu grada Zrinskih u Čakovcu negve, što li, u koje su Zrinski metali svoje kmetove Međimurce. U sva su tri slučaja govorili članovi svijesne katoličke inteligencije, a vidimo, da u toj stvari nijesu mislili jednako.

Hajde da spomenem još i ja nešto u toj stvari. Mislim, da bi se Zrinskome i Frankopanu najviše moglo prigovoriti poradi saveza s Turcima. Mislim, da među najljepše crte hrvatske prošlosti pripada ono ratovanje s Turcima i to ratovanje bez kompromisa. Nije to bila borba samo za slobodu, već je to bila doista borba i za krst časni, borba, kojoj je svrha bila čuvati katoličku Evropu od navala Turaka.

Kad su Zrinski i Frankopan stali ugovarati o savezu s Turcima, to se činilo diplomatski korisno, ali je tim bila pogažena ideja, kojoj su Hrvati služili. Onim bi časom, kad se ugovori savez s Turcima, Hrvati prestali biti »antemurale Christianitatis« (predziđe Kršćanstva). Zato se čini, da su u Hrvatskoj poslije urote Zrinskoga i Frankopana smatrali tu dvojicu hrvatskih velikaša kao buntovnike i izdajice. Pomalo se i zaboravilo na njih, dok nije pravaški zanos u drugoj polovici 19. stoljeća probudio uspomenu na Zrinskoga i Frankopana.

Još da spomenemo nešto o Frankopanu. U historiji književnosti čitamo, da je Franjo Krsto Frankopan bio hrvatski pjesnik. Spjevao je knjižicu pjesama »Gartlic za čas kratiti« (»Vrtić, kojim ćeš prikratiti vrijeme«). Čuo sam, da je to htjela da izda i Akademija, pa je odustala od toga poradi intervencije svog pokrovitelja nadbiskupa Dra Ante Bauera. Vele, da među pjesmicama Franje Krste Frankopana ima najsramotnijih prostota. Ipak je čudno shvatanje hrvatske liberalne inteligencije, koja misli, da će uspomenu kojega pisca najbolje proslaviti tako, da se izdadu piščeva djela čak i onda, ako su ta djela moralno loša. Ta Zrinski i Frankopan pripravili su se na smrt kao pravi kršćani katolici, a Frankopan se morao kajati i za griješne misli u svojim pjesmama. Zar ćemo pjesnika slaviti i poradi pjesama, za koje njegova duša možda još trpi u čistilištu?

Tako smo s različnih strana malo promotrili urotu Zrinskoga i Frankopana.

Ako promotrimo hrvatsku historiju, vidjet ćemo, da se baš poslije urote Zrinskoga i Frankopana započelo doba duševne potištenosti, kakve prije nije bilo. U toj se potištenosti plemstvo pomalo odavalo neurednu i nemoralnu životu. Došlo je ono doba osamnaestoga vijeka, doba bez ideje, doba, kad je u evropskoj politici bilo glavno doba ravnoteže među velikim vlastima. U Evropi su vladari mijenjali zemlje. U Francuskoj nastade doba Ludovika XV. Novce su ludo trošili. Nastade neka vrsta pornokracije. U Poljskoj je bila među plemstvom glavna rečenica: »Jedi, pij i raspaši pojas!« Po svojoj je ćudi poljsko plemstvo bilo veoma nalik na ugarske i hrvatske plemiće. Ni drugdje nije bilo bolje. I u Hrvatsku su dolazile nove misli iz zapadne Evrope, nastao je ilirski pokret, ukinuto je kmetstvo, ali je pomalo liberalizam toliko zatrovao hrvatski javni život, da je u javnom životu nestalo visokoga cilja. Zaboravljalo se na istinu, da je ova jadna zemaljska kugla samo naša privremena domovina. Odatle i ono očajanje, čim koja politička akcija ne bi uspjela. Nestalo je pouzdanja u Boga. Mjesto toga su se neki zanosili nekakvim smiješnim nadama, kako će odnekle iz bijeloga svijeta doći pomoć, pa će nestati sve naše nevolje. Neki su se zanosili smiješnim idejama o slavenstvu, o preporodu, koji će slavenski narodi donijeti kulturnom svijetu. Oni su u svojoj fantaziji vidjeli Slavene kao anđele, koji ne mogu sagriješiti.

Slavensku su mekoću ćudi prikazivali kao kakvu krijepost, dok mekoća može da navodi čovjeka i na popustljivost prema zlu. U posljednjih su 15—16 godina poslije rata među Hrvatima neki isticali, kako je jedini spas Hrvatima u tome da se povrate svom seljačkom životu, starom seljačkom nazoru na svijet i život, što li, da se povrate zemlji, ratarstvu. Same su te fraze nejasne i maglovite. I sami oni, koji ih govore, ne misle dublje, o onome što kažu. U dnu duše ne vjeruju ni sami u ono, što pripovijedaju. To je onakvo isto očajanje i malodušje, kakvo nas tare već dulje vremena. Ljudi sjede u kućama u gradu i pišu, kako je na selu idealan život. Psuju gospodu, psuju intelektualce, grde popove, a slave seljake ne videći, da na selu može biti sva sila zla. Oni traže spas od zemlje, od te nevoljne suzne doline, a ne traže spasa od neba.

Među mlađom generacijom hrvatske inteligencije nastaje tip, koji postaje indiferentan prema frazama starije generacije. To je nov skup mlađih hrvatskih ljudi, koji su se iškolali ili se još školaju, a nemaju izrazita nazora na svijet i život. To je nekakav indiferentan skup. Ne pristaje uz katoličke ideje, ali nema smisla više ni za ono mnoštvo liberalnih fraza, od kojih je živjela starija hrvatska liberalna inteligencija. U taj se skup mogu zacijelo ubrojiti one mase športaša, na koje se toliko ljuti starija inteligencija. Tu su nogometaši, skijaši, planinari, veslači, i kako li se sve ne zovu. To su zacijelo oni mlađi ljudi, koji ne znaju, kako bi drugačije utrošili mladu energiju, jer mlađi svijet već po svojoj ćudi ne može uživati u samoj lijenosti.

Starija generacija prigovara mlađoj poradi pokvarenosti današnjega vremena. Neki tvrde, da je starija generacija bila mnogo poštenija. Tu je teško pogoditi istinu. U ratno se doba moral silno iskvario. No to su bile izuzetne prilike. U novije se vrijeme popravlja i opće moralno stanje naroda. Nema novaca nigdje. Osiromašila je i ona silna masa poluinteligencije, što se poslije rata trgovačkim spekulacijama ili kako drugačije dokopala novaca, pa ga je rasipnički potrošila.

Ipak je već prije rata bilo mnogo moralnoga zla među hrvatskom inteligencijom. Jedanput je u prošlim godinama napisala neka dama od starije generacije zagrebačkih intelektualka u nekim zagrebačkim novinama članak, u kojem je hvalila staru generaciju, a kudila pokvarenu omladinu. Ne sjećam se više ni natpisa članka. Ne znam ni toga, je li tkogod pisao u kojim drugim novinama o članku te dame. Shvaćanje je morala u tome članku bilo skandalozno. Spisateljica je napisala, da je svijet u Zagrebu u ono starije vrijeme živio isto kao i danas. No ona starija generacija nije profanirala svoje mladosti, kako kaže spisateljica. I u ono je staro vrijeme bilo preljuba kao i danas, ali su »muškarci bili zahvalniji za svaku pustolovinu«, pa su šutjeli. Prema članku se čini, da spisateljica smatra današnju omladinu samo zato nevaljalom i pokvarenom, što je omladina grublja, surovija u svome životinjskom uživanju, dok su ona stara gospoda bila fina, rafinirana. Sve se činilo u rukavicama.

Vidi se, da je već prije moralni trulež rastakao hrvatski javni život. Rastakanje se vršilo malo pomalo. Mlađa je generacija konsekventnija u opačini i po tome se razlikuje od starije generacije. Dakako da ne valja sve gledati crno, jer ni taj članak, što smo ga spomenuli, nije mogao vrijediti za

sve ljude stare generacije. Spisateljica je poznavala izvjestan sloj zagrebačkoga društva pa je generalizirala ono, što je vidjela.

Razlika između starije i mlađe generacije hrvatske inteligencije problem je, o kojm bi se dala napisati velika rasprava.

Ovdje sam tek iznio neke misli, koje su mi pale na um, kad sam razmišljao o pitanjima, što sam ih spomenuo.

Ne može se točno definirati razlika između starije i mlađe hrvatske inteligencije. Niti sve, što se kaže o »starima«, ne vrijedi općenito, a niti sve što se kaže o »mladima«, ne vrijedi općenito. Ipak se kod mlađega svijeta dade naslutiti ista pojava, koja se vidi i drugdje po Evropi. To je prezasićenost liberalnim frazama, koje su se širile Evropom u posljednjih dvjesta godina. Onaj se tip liberalizma, što je gotovo vladao Evropom u posljednjih 150 godina, guši sam u sebi. Iz njega je samoga niknuo marksizam ili komunizam ili boljševizam ili kako se god zvao taj ekstremni materijalistički pogled na svijet. Sad se vide konture jačega katoličkog preporoda, ali se vide i konture jačega i konsekventnijega tipa protivukršćanske borbe.

TON SMERDEL:

NJEGOVA SLAVA

I

Jučer je Andrija dugo sjedio uz stari prozor svoje sobice i punim grudima udisao miris proljeća, koje je na nevidljivim krilima blagog povjetarca silazilo sa strmih planina u sobicu. Pod prozorom rascvao se plavi jorgovan. Sve trepti, sve se leluja tamo gore na brežuljku. Njegovo oko leti čas ovamo čas onamo. Sjaj tratina u njemu budi pjesmu i on milo gladi pogledom bijelu crkvicu na vrhu. Sunce sjaje. Pričinja mu se da je i crkvica kleknula te se oduševljeno moli, a obje joj se ruke sklopile i opružile u obliku bijelog zvonika. — — —

To je bilo jučer. Tragovi jučerašnje borbe skoro se i ne zamjećuju na njegovu licu. Ipak oči su umorne, ispupčene. Lijek je proti srčane boli pomogao, ali gorčina borbe ostavila je tragove, usijane tragove u skrivenom zakutku srca. Zna on da se u njemu mnogo toga slomilo i u trenutku, kad je čuo strašan prasak rušenja svojih nada, nije srce moglo da izdrži, popustilo. A priznanje? Komu da priznam? Što da priznam? — Mislio je i sad Andrija.

Stotine prijekora navaljivalo je na dveri njegove duše i svaki je s iznakaženim licem govorio suštu istinu i bacao rukavicu svom starom neprijatelju. Pokušao je Andrija u početku da ih umiri, ali niti zala još su se jače tad mrsile i pretvarale u klupko otrovnih zmija. Srce je govorilo: Borbu ćeš izdržati! — Samo još malo! — Razum je vikao: — Što da se sad još bojiš? Sad, na kraju svega? — Jer sad? — — — Andrija je šutio, a vrijeme je gradilo jednom i sad je još nemilosrdnije rušilo.

Sjedi on i večeras uz prozor i očekuje svoju sestru, koja je pošla u dućan, da kupi nešto za večeru. Budilnik kucka resko i u sumornom miru predvečerja budi tišinu Andrijine duše. Podigne se ljutito, zgrabi sat i

metne ga pod jastuk. Mir i tišina samo za trenutak, a onda u podu nešto vrti; dube. Možda crv? — Tišina.

Jest! jest! — govori Andrija samom sebi — srušilo se sve, A da li sam upravo ja toliki krivac koliko zamišljam?

Tišina. Iz daljine krekeću žabe i blagi vjetar donosi njihovo kreketanje. Pa onda opet mir. — Zar sam ja znao da će se sve ovo ovako razviti? — Da, onda sam mu učinio uslugu. Siromašak je bio. Zar sam znao da će vrijeme drugo donijeti? — Tišina, a iz onog predvečerja kao da u svoj svojoj strogosti i nenadmašnoj ljepoti govori novi probuđeni život prirode: Znao si, znali ste! Krivi ste! — — — Andrijine usne šapću: kriv sam! Kriv! — Tišina i mir. I da nije neko skriven u drugom prikrajku duše rekao: Sestra, sestrica! — možda i ove večeri Andrija ne bi uspio da se primiri.

— Sestra, sestrica — prošaptaše usne i blago raspoloženje svibanjskog dana pronese mu dušom mili lik sestre, koja je, ima nekoliko dana, upravo razdragana i dobra kao što do sada nije bila. — — Tišina! — —

Usne prošapću: Njena udaja će mi možda donijeti smirenje? Možda? — — —

U tom času netko je tresnuo vratima avlije i brzim koracima otskakutao u kuhinju.

Andrija šapne: — Ona, ona je!

Kad je sestrica ušla u njegovu sobicu, pozdravljenje je brujalo i lomilo se o sure stijene brežuljka, a crkvica je plivala u moru crvenila koje je tamnilo. Na istoku provirila je prva cvjetna grančica sitnih zvijezda. — —

II

Sjede za stolom i večeraju. Pri susretu malo prije samo su se pogledali, a kad su izmijenili par riječi, Andrija je utonuo u svoj uobičajeni muk. Kasnije je brat pokušao onako s bolnim smiješkom da priča, ali su riječi bile nepovezane, a glavni smisao nije mogao da prodre iz grla. Gušilo ga nešto u grlu. — — —

Janja nije mogla da spava. Osjećala je, ima više dana, da brat nešto želi da prizna.

— Možda on misli da je to tajna?

I dok se je prevrtala po krevetu, misli su je još više razbudile. Ustane. Tiho otvori prozor i u sobu provali blagi posmijeh mjesečine. Pogleda na brežuljak. Crkvica je bila učarana, a ono nekoliko čempresa u svojoj šutnji ponosno su čuvali stražu milovani mjesečinm.

Janja ponovo legne i šapne: **Tajna! to više nije tajna! Kako da mu** reknem? to on muči sebe? Zar misli da se može opravdati onako, ako samo prizna. On i ne zna da je ukopao cijeli život, najbolje svoje godine za to. Eto mu kazne. To, on ne vidi? Tajna, tajna! — i Janja usne. — — — —

Tu tajnu, koju je sestri više puta pokušavao da otkrije, Janji je život otkrio, ona ju je potpuno naslutila svojom zdravom dušom. Njoj je tu tajnu otkrila ljubav prema liječnikovu sinu. Iz pojedinosti koje je čula od iznemogle služavke oca liječnikova sina, ona je ko iz običnog pletiva istkala čudnovati vez od koga je bio satkan život njena brata i oca njena dragoga. — — —

Andrija nije spavao. Sjedio je u naslonjači. Jorgovanov miris nalijetao je u sobu, dok je on mislio na starog i nesrećnog liječnika. Misli su iskrsavale, rađale se, a s njima radosne i tužne slike pomiješane grijehom i skrivenim opačinama.

Kroz otvoreni prozor Andrija je promatrao nebo, u tom okviru plivalo je bezbroj zvijezda, a kasnije, kad je granula mjesečina, šturci su zapjevali mladom žitu, a odnekud iz daljine gušilo se kreketanje žaba, pa zamiralo tiho i miješalo se u ovoj tajanstvenoj smjesi osjećaja i prirodnih noćnih ljepota. Andrija je mislio, a misli su mu bile teške.

— Možda me opet želi da izda ovo slabo srce?

— Ako me napadne još jednom, onda sam gotov! — A onda? Što onda? Što će biti tada? Ima li što bolje da očekuje čovjek koji je živio kao ja? — — — Zastane i glava mu klone na hrbat naslonjače. Šturci su pjevali i sat je u dnu sobe kuckao marljivo, skoro jednakom mjerom ko i njegovo srce.

Mjesečina u bijelom plaštu grli zaspali gradić i zvijezde se gube. Prozori kuća tonu u bljesku mrtvog sjaja, rekao bi da su prozori oči utopljenika tako su prozori nijemi, a ujedno sablasno budni. — — Tone noć i sat kucka. — — —

Umiren za kratko vrijeme Andrija ponovo podigne glavu, pokuša da ustane, ali ne smogne snage. Ostade u naslonjači i usne šapnuše: — Ni sam nijesam znao u ono doba što je stari pokojni ljekar od mene tražio.

— Ali sad shvaćaš, zar ne? — Odgovori mu neki glas i on se lecne. — Zastane, posluša kuckanje sata i usne nastave:

— Što sam mogao onda nego da šutim ko riba? Rugali bi mi se mnogi, a prilika je bila zgodna da se spase kuća, imanje i čast stare trgovačke porodice. Onako sami: majka stara i bez smisla za novo vrijeme, a sestra nejaka, što smo mogli? — Kao da je tad nešto šapnulo na krilima sablasne mjesečine: — Ali ti si mogao! — — Andrija se trgne i prekrije rukama oči. U ušima mu je šumilo, on je skoro svojim sluhom napipao hladne ruke savjesti koja ga je gušila svojim mrzlim rukama. Zakašlje i nesvijesno obori glavu ponovo na hrbat naslonjače. Uzdahne. Taj uzdah kao da mu je otkrio put i način da se samom sebi otkrije. Oči popuste i on utone u duboki san. Prene se još jednom, posluša. Sve je bilo tiho skoro gluho, a samo je budilnik i dalje otkucavao i lomio svoje željezno srce.. Zaspe ponovo.

III

Što je Andriju mučilo? Kakova je to tajna bila? — Za sad možemo samo toliko kazati, da je jedan učesnik njegove tajne već davno umro, a njegova je smrt bacila još jedan teški teret Andriji na leđa i otperetila ga tako da se je jedva kretao. Čega se to Andrija sjećao? — Možda je to bio obračun sa životom?

Andrija se je sjećao ovih posljednjih dana svoje dugogodišnje bolesti za koju su mu kazali da je neizlječiva. Još onda, kad je boravio u velikom gradu kao trgovački pomoćnik, obolio je. Bio je to udarac povišе rebara kao uspomena na neku mladenačku, u pijanstvu provedenu noć. U početku rana je zacijelila, a onda se ponovo otvorila i započelo gnojenje. Kamo nije

odlazio? Koliko su ga liječnici liječili, a majka molila. Potrošili mnogo, a od svega ostala nada, samo nada. Andrija počeo da očajava. Bilo je dana, kad se je nadvirivao nad prozor, ali majka kao dobar anđeo čuvar svojom nazočnošću i svojom riječju spasla je sina češće iz ovakovih teških časova. A onda, nenadana smrt majčina unijela je i u Andrijinu dušu više strpljenja, pa mu dnevne muke i boli nijesu tako teške bile. Nad izmučenom dušom mladog Andrije lebdila je blaga slika Hrista. — — —

Dani su prolazili: i sivi i nasmijani u sunčanim bojama protkani krvavim ružama njegova jadnog života. Pa i njegova ljubav prema životu unatoč dubljem duhovnom životu kao da je venula ko brižno njegovan cvijet. Kad je mislio da više nema nade, kad je predosjećao da smrt obilazi oko njegove trošne kuće, onda je ponovo od nekud, iznenada osjetio rađanje i buđenje novih snaga u svom iznemoglom tijelu. Sjećao se tog trenutka živo. Bili su prvi dani rumene jeseni. Bablje ljeto prosulo je sav čar iz svoje pregršti i u milijardama boja prosulo i raznijelo ljepotu prirode. Tih dana Andrija je i jutrom i pred veče promatrao kroz isti prozor ko i noćas onaj brežuljak i zvao u pomoć Mariju pomoćnicu koju su častili u onoj crkvi na brežuljku.

Promatrao bi crkvicu, a onda bi umireni pogled zapeo o ključanicu na vratima sobe. Pričinjalo mu se da čuje korake smrti, kao da šušte haljine sablasne smrti, a oko bi se najednom zatvaralo samo da ne vidi njen prvi korak. — — U tim trenucima dvije majke palile su u njemu oganj nade i mlado se tijelo bunilo. Majka pomoćnica promatrala je sa brežuljka svog mladog sina i duša se je njegova smirila. — — Liječnik koje je liječio Andriju, počeo iznenada dolaziti češće. Bio je razgovorniji nego inače. Tako jednog kišnog dana:

— Vama sigurno škodi i ovo vrijeme?

— Ne, jučer mi je gore bilo nego li danas, a bilo je sunce!

— Vidite, Andrija, ja mislim da će rana potpuno zarasti.

— I meni se tako čini. Ima dana, kad u to tvrdo vjerujem i molim se . . . — Liječnik ga pogleda i zavrti glavom. Ostao je još trenutak i tad kao da se je sjetio nečega odvali:

— Ovaj posljednji lijek pomaže! Zar ne?

I naglo ode. Sestra i Andrija ostadoše začuđeni.

Liječnik je i te večeri kao i nekoliko dana prije bio uznemiren. Jutros je mislio da ode svom iskusnijem kolegi u grad. Smišljao je neko vrijeme i onda se odlučio da sve ovo iskoristi.

— Eto mi prilike da tučem svoje parnjake. Ako on ozdravi, onda ću imati toliko klijentele da ću kroz par godina imati i slavu i — — novac. Novac mi je potreban. A on vjeruje da je to čudo. Da on ne vjeruje još, ali čini se da naslućuje.

Pokušao sam i danas da ga uvjerim u moć posljednjeg lijeka, ali on je tvrdoglav, on vjeruje.

— Nego — — — ipak sam morao da pitam za savjet mog iskusnijeg druga. Ne! Ne! i za nj kažu da je zatucani vjernik. A onda moje mi uvjerenje to nalaže! — — Ne! Novac mi je potreban! Novac! — —

I slijedećih dana u liječnikovoj duši brujale su iste riječi: Novac! Novac mi je potreban. A on vjeruje da je to čudo. Da ,on ne vjeruje još, Mislio je, a prilike Andrijine išle su mu na ruku. Prošlo je opet nekoliko sedmica grozničavog očekivanja.

Liječnik je bio očajan, jer je bolesniku bivalo iz dana u dan gore. Jučer mu je i pozlilo, ali se je liječnik tješio: — To su posljedice ljekova! Bolje je i tako, barem ću ga lakše uvjeriti! — — —

Posljednje listopadske nedjelje liječnik je posjetio Andriju i našao ga u krevetu vesela i raspoložena. Pregledao mu ranu iznad rebara. Još se samo opažao trag brazgotine, a pod starom kožom razvilo se novo tkivo. Neko vrijeme se čudio, a onda prekrio svoje čuđenje izrazom:

— Vidite, Andrija, to je posljedica onog novog lijeka. Ja sam vam ga dao kao posljednji pokušaj i on je morao da odluči o vašem životu.

Andrija se smiješio i pogledavao čas njega, a čas sestru.

— Eto, sad je lijek pomogao, a svi su kazali, da ozdravljenja nema i nema.

Međutim ja sam ozdravio.

Liječnik stade za trenutak i umoli sestru da izađe. Ona poskoči veselo, a liječnik, promatrajući kvaku kako se konačno umiruje, prozbori užurbano:

— Jeste li što pričali svojoj sestri?

— Ne, još nijesam! Upravo sam je pokušao iznenaditi, a vi ste došli.

— Sluti li ona što? — Upade u riječ liječnik.

— Ne, ona ništa ne zna.

— A mislite li vi da ste ozdravili!

— Ne da mislim, moj dragi gospodine, nego vjerujem. U tom trenutku Andrija skoči iz kreveta i prošeta se sobom nasmijan.

— Da, da, to sam i očekivao od onog lijeka! — reče liječnik uvjerljivo.

— Zar vi mislite da je lijek štogod pomagao? Jučer sam se slabo osjećao, nijesam mogao ni da jedem, a kad je svećenik otišao, — vi i ne znate da sam se jučer i ispovjedio, — e otada mi je bolje. Jutros rano pogledah ranu i na moje čudo, gnoju ni traga. Rana zarasla, a mlado meso izbija.

— Jest, na žalost vi to ne razumijete. Djelovanje lijeka i —, ali ga tad Andrija prekine:

— Nemojte, gospodine, tako! To je laž što govorite. Ona, i pokaza prstom kroz prozor, Ona me je spasla! Ona!

Liječnik je bio neodlučan. Zastao neko vrijeme, a onda:

— Dobro! sad bismo mogli i da obračunamo.

— Ali ja nemam novaca. Strpite se i netom otpočnem radom, odmah ću vam sve nadoknaditi. Ja sad nemam. Nemamo skoro ništa. Vi to znate!

Liječnik je šutio neko vrijeme, a onda iznenada pod glas osvrćući se progovori:

— Čujte! molim vas ne budite dijete! Ja razumijem vašu nepriliku, ali ruka ruku mije. Zar je potrebno da svima rastrubite da ste, kako vi kažete, na zagovor Marije pomoćnice ozdravili. Vi i dalje vjerujte i štujte, ali, ako hoćete da i meni i sebi pomognete, onda tu tajnu pokopajte duboko

u srcu i šutite. Vidjećete koliko ću novaca dobiti. Pomoći ću i vas. Biće nam obojici dobro. Poslušajte me!

Liječnik postane, pogleda u Andrijino lice. Dvije krupne suze curile su preko njegovih nježnih jagodica. Kad je malo zatim liječnik otišao, ušla je sestra, ali Andrija više nije bio veseo. Nemir je pao u njegovu dušu i svu je uzbibao. Iskušenje je kucalo na dveri njegove duše i on je bio nesrećan. Prošlo je duže vremena, a Andrija se borio i borio. Onaj nemir još od onog trenutka, kad mu je liječnik predložio da šuti, ne pušta ga, taj nemir u trenucima postaje tjeskoban i širi se kao plamen ljeti u šumi. U mirnu površinu jezera njegove vjerne duše liječnik je bacio kamen iskušenja a prilike su to učinile ponovno, i valovi se nemira stadoše širiti u sve širem i širem polumjeru, dok nijesu obuzeli cijelu dušu i ubacili Andriju u kobnu odluku. — — — — — — — — — — — —

Prođoše godine. Liječnik je postao glasovit, pa počeše k njemu dolaziti svi bolesnici i siromašni gospodin postade naskoro vrlo bogat. I Andrija je svoje imanje dotjerao; nadoknadio je ono u čemu je zaostao dok je bolovao, pa se imetak malo po malo podvostručio. — — —

Obojica zaboraviše na duše svoje, a mulj bogatstva zablatio im srca.

U tom glibu dana i poslova propadali su Andriji i oni najljepši trenutci u kojima bi se za čas osvijestio, ali novac i njegov sjaj prekrio je učaranim svojim velom sve, sve, pa i dušu, sve, pa i savjest. — — —
Obojica zaglibiše duboko u blato običnih dana i Bog to dopusti da im sreća zablista. Liječnik je postao glasovit. Posla je imao ko i novaca preko glave, samo njegov brak nije bio srećan. Majka njegove djece bila je raskošna i bezumna. Osramotila jednog dana svog supruga, pobjegla od njega i umrla u daleku gradu osamljena sa suzama na licu. Za njenu bolest znala je jedino stara služavka Ivka, pa otišla kradom u onaj grad i svojom ljubavlju, a i novcem, ubrisala mnogu suzu nesrećnoj ženi. Ivka joj je i oči sklopila — —
Prođe godina, a onda i dvije, i liječnik otpusti svoju vjernu služavku Ivku. Otpusti je, jer je to zahtijevala njegova druga žena. Mučila ona staru služavku i Ivka je morala da se iseli. Baciše je na ulicu ko što se baca i odbacuje komad starog kuhinjskog posuđa, da rđa i da se raspadne na đubrištu. — — —

Neki dan je i Andrija razgovarao s nemoćnom Ivkom. Slučajno je to bilo. Leži ona onako stara i jadna u ušljivu odijelu u njegovoj pojati i pripazi mu katkada na vinograd. Ležala je i to popodne i s ležaja skoro bez glasa:

— Moj sinko, nema tamo, u toj kući, — ni jedne stvarčice koju nijesam zavolila. Po cijeloj liječnikovoj kući prosula sam vrele kaplje svoga znoja, a i njegovu sam djecu izvela u život. Da, da, Andrija: ja sam ih naučila i da govore!! — — — I dalje bi starica govorila, ali ne može od suza, sva se guši i samo stenje kroz plač: — Bože! Bože! — — —

Andrija je pobjegao od te žene. Kao da je predosjećao da i ona zna za njegovu tajnu. Taj isti dan donio mu je i drugo razočaranje. Na večer došao k njemu liječnik i umolio ga da mu pozajmi novaca:

— Zapelo mi je, Andrija! Zapelo! Kao da se sve ruši. — — —

I onda mu je počeo pričati u pojedinosti sve svoje nedaće i slabe uspjehe.

Tražio je i da pije i pio mnogo — Andrija mu zasada nije mogao da smogne onoliko novaca koliko je on tražio. Kao da se pribojavao za svoje zlato. Kad ga je liječnik počeo da preklinje, Andrija je, preplašen i utučen, opominjao liječnika, pričao mu o časovitoj nemogućnosti i pobjegao na koncu iz sobe ostavivši pijanog liječnika da se ispava. — —

— Prošlo je opet nekoliko mjeseci i liječnika nestalo netragom. Pričali su Andriji da se opija dnevno. Ni zauzimanje njegova sina nije pomoglo. Liječnik je bio izgubljen. A ljudi su ga blatili, i kad su ga skoro svi izbrisali iz svog društvenog popisa uglednih ljudi, on je umro nenadano u nekoj periferijskoj krčmici u kojoj mu je pijani smetljar zaklopio oči. — — — — — — — — — — — —

IV

I ova smrt unijela je nemir u Andrijinu dušu. Poslovi su zapinjali, a godine koje su odmakle kao da su opominjale Andriju na promašeni cilj. I svaki put, kad je pokušao da se utješi, da iznese mogućnost novog života, prekorio bi ga neki čudni glas i šaptao mu u dućanu, pri jelu i po noći; te noći bile su za nj najteže. Glas je šaptao ko i posljednjih dana:

— Što sad, što sad? — — —

Tješio se Andrija, katkada bi se malo i umirio, ali poslovi na koje je bio naviknut i vezan s njima, toliko bi ga zabrinuli da je pomalo i zaboravljao na svoju unutrašnju patnju. I to je trajalo kratko. Njegova sestra koju je toliko volio svakako želi da se uda za sina pokojnog ljekara. On se u početku protivio, ali sva njegova nastojanja slomila su se. Popustio je, bio je nemoćan. Taj tihi mladić koji želi da sve iznova gradi i da popravi ono što je otac učinio ne može da ga umiri, on ga potsjeća na oca, on mu ko crv u hrastu buši srce i truje san. Nitko nije znao za ovu borbu Andrije. Tko bi je i naslutio, kad je toliko bio povučen, ali njegova sestra znala je za njegovu tajnu i zato koračala naprijed, kao da je htjela, da nevidljivim putem dovede brata na mirne staze i da mu spasi srce. U ovim borbama obolio je Andrija. Srce je popuštalo, i jedva je odolio prvim napadima. Sad se oporavlja, a tajni glas ko pubni živac koji se čas umiri, te bolesnik misli da je prošla opasnost, pomalo zavrti u gnjiloj šupljini zuba i bol se iznova javi, tako i duša Andrijina sva drhti i boji se, ona kleca. Čini mu se da smrt po drugi put kuca na vratima njegove sobice i da ovog puta neće biti blaga. — — — — — — — — — — — —

Jak grč u grudima i hladnoća praskozorja probude Andriju, Ustane i protrlja oči:

— Spavao sam! Težak san! — — —

Ogleda se po sobi. Više nije mogao u njoj da izdrži, već lagano i oprezno izađe iz kuće u široko dvorište. Valovi mirisnog sijena koje su jučer pokosili mamili su njegove nozdrve. Ruke su se grčile i desnica je lomila prste na ljevici. Srce mu je nenadano počelo življe kucati. Nasloni se o deblo lipe, prikloni glavu uz rosnatu i glatku koru, a umorni se kapci za čas sklopiše. Misli se pomalo smire i duša mu zasanja. Vidi on svoju dragu

sestru i liječnikova sina kako se penju uz brdašce nad gradom okićeni cvijećem. Ona, Janja, u bijeloj je haljini. Pogledi su im radosni i uprti u crkvicu. Vidi ih na novom putu života, pa se zatim naglo prene, strese se od hladnoće, a jutarnje pozdravljenje zazuji i prospe zvuk života niz doline i nad gradićem. Razdraga ga duboki glas starog zvona i Andrija pogleda prema brežuljku, pogleda na onu bijelu crkvicu, koja je i ovog puta klečala ponizno u svojoj bjelini i molila se ožarena mladim svibanjskim suncem. Klekne i Andrija, a nad dvorištem u krošnji starodrevne lipe veselo pocvrkutaše nestašni vrapci pjesmicu novom jutru i probuđenom životu. — — — — — — — — — — — — — —

FRA DOMINIK ŠULENTA:

POGREŠNA STAZA

— Ko s vragom do podne tikve sadi, po podne mu ih vrag o glavu razbija . . . Ko s vragom do podne . . . — ovako je jučer stari Dražić sam sobom govorio ulazeći u kuću na povratku s mise.

— Bog s tobom i sveta nedjelja — prekinu ga stopanjica Kata potičući vatru.

— Šta! Zar nisi čula, kako je došao đavao po svoje?

— U ime Oca . . . pfuj, sotono, u pakao! Šta ti se danas u svetu nedjelju đavao privezao uz jezičinu! Da nisi na što nagazio? . . . Šta nisam čula?

— Nisi, zar, čula da se ono lupetine Iviše Matušanova u ručano doba ukinulo u polama?

— Otstupi, napasti!

— Je ovoga mi . . . nemoj da se kunem — stari će dižući ruku sa čela. — Jutros, dok je narod išao k misi, on ti se zametnuo puščetinom i otšikao u lov. Bilo je zerku porosno. Biće mu se omakla noga, pa se strmoglavio sa Velikoga Kuka. Čobani su ga vidjeli kako se kotrlja niz pole i točilo, ali daj mu pomozi! Mali Jozanov dotrčao je u selo i javio što se dogodilo. Odmah je pošao Ante Perin i Jure Stipin. Našli su ga u jednoj provaliji svega u krvi. Već je bio mrtav. Umotaše ga u mutap i snesoše kući . . . Pravedan li si, veliki Bože! Jest, Ti ne plaćaš svake subote; ali kada platiš, platiš kako stoji da valja!

— Milostivi mu se Bog duši smilovao! — završi stara Kata duboko potresena u duši.

*

Mate Selaka bojalo se čitavo naše selo. Ni čovjek bio, ni čovjekom vonjao. Nečist, odrpan, zakrvavljenih očiju i tupa pogleda povlačio se po čitavi Božji dan od krčme do krčme. Otac mu ostavao nešto baštine, ali njega briga za imanjem. Ako si među obrađenim vinogradima i maslinicima opazio kakovu ledinu obraslu kupinom, vijom i žukom, mogao si mirne duše reći: ovo je Matusanovo, jer je svak u selu tako zvao Matu Selaka. Tu smo mi kao djeca bili slobodni. Nismo se bojali ni poljara ni lugara. Kad bi pošli na pašu, utjeraj blago na Matušanovo, pa ala u igru!

Ono mu jadnoga kućerka stalo jo? uzgor — štono besjeda — o samoj milosti Božjoj...

Ako je kome došao poziv od suda, svak bi rekao: to je Matusanovo maslo, jer on nije imao drugoga posla, već da se bavi tuđim poslima i seoskim zadjevicama. Ovome prikaži ovako, onome nalaži onako, i eto gotova smutnja: rječkanje, svađa, razbijena glava — pravda i tamnica. A sve radi Matusanova pogana jezika.

Kad su se dijelili sinovi pok. Grge Šarića, kažu, da je stariji sin Petar dobro potplatio Matusana te da je Matusan za nj digao tri prsta u sudu i krivo se zakleo. Od toga vremena nisu ga mogli ni čuti ni vidjeti seljaci koji su držali do poštena obraza i koji su se Boga bojali.

Jedne nedjelje u pijano vrijeme umiješa se pripiti Matusan po svome običaju u Šanjića krčmi u nekakovu razmiricu. Antuka Perić, naprasit momak, u ljutini i pri vinu gurne ga veleći: »Nosi se iz poštena društva, krivokletniče!« Matusan zerku zatetura. Dočas pocrveni kao kukurijek, uspravi se i kao ris skoči na Antuku. Antuka ni pet ni šest, već nož iza pasa, pa krc! među lopatice. A moj ti Matusan ko torba na zemlju. Ni Jezus! I tako ode Matusan u crnu zemljicu, a Antuka u ledenu Zenicu.

*

Iviša Matusanov bio jedinac u oca. Majka mu, pokojna Pera Bilaševa, bila čestita ženska glava, no na rđu se namjerila. Što je donijela od oca i što bi svojim krvavim žuljevima zaradila, to bi Matusan popio u krčmi. Što rasipni život Matusanov, što njegove šake, za malo godina opremiše Peru pod ledinu, te Iviša već u trećoj godini ostade siroče bez majke.

Ivišu nije imao ko svjetovati i u brazdu svrćati. Ni karan ni bijen mali je naskoro postao prava slika i prilika očeva. »Upljunuti ćaća« — rekli bi ljudi.

U školi uvijep po tri godine u istoj klupi. I kad se nekako provukao do viših razreda, bio već gotov momak. Jednom iz obijesti udari druga uza se, komu krv iz nosa. Učiteljica ga za kaznu ostavi u školi. On u srdžbi potegne bočicom crnila u učiteljicu, pa bjež' preko vrata. I više ga nije škola vidjela.

O, sad je on bio svoj gospodar! Čitavo selo strepilo od njegova zuluma. Je li kome potrgano grožđe, obrana smokva, kupus utjeran u klicu, nestalo kokoši — ko drugi nego Iviša!

»Vidite, ljudi, — govorio stari Lasan narodu kod crkve — ono Iviše Matusanova još golobrado momče, a veliki je vrag pod njegovom kožom.«

Imao jednoga rođaka u Americi. Bio duša od čovjeka i dobrostojeći. Dočuo kako se Iviša prokalašao, pa mu pisa pismo, u kojem mu nudi da će mu platiti putni trošak, da dođe k njemu. Mislio, jadan, da će se kod njega štogod dozvati pameti, a nije znao, da vuk dlaku mijenja, ali ćudi nikada. Iviša jedva dočekao. Vlast mu je za kratko vrijeme izdala putnicu. Samo da nije kod kuće. Domalo i rođak poslao putni trošak. I jednoga lijepoga svibanjskog jutra naš Iviša zaplovi preko Oceana. Zbogom, diko!...

Primio ga rođak vrlo veselo. No Iviša mu odmah izjavi, da on nije ni kod kuće kopao, pa da neće ni u Americi raditi teških poslova. Rođak

mile-lale oko njega dok ga je sklonio, da u njegovoj pilani samo podmeće drva pod motornu pilu. Pristao je.

Spočetka išlo neloše. Nije prošlo ni pola godine, jednoga jutra nađoše radnici Ivišu gdje leži na podu bez svijesti, a ruka mu sva ogrezla u krvi. Pila mu je zahvatila mezimac i prstenjak od lijeve ruke i u tili čas ih otkinula. Ponesoše ga u bolnicu, gdje mu povezaše ranu. Kad je došao k svijesti, sa paklenim smiješkom najprije pogleda povezanu ruku...

Za kratko vrijeme rana je zacijelila. Iviša odlučno reče da dalje ne ostaje u Americi. Prijavi se kod društva za osiguranje, kod kojega se bio osigurao pred kratko vrijeme. Društvo mu odmah isplati polovicu osigurane svote, a polovicu će mu isplaćivati u godišnjim obrocima do smrti, kako su se i pogodili.

Za nekoliko dana krenu Iviša u Stari Kraj sa punim džepovima novaca. U selu su neki primili pisma od svojih iz istoga mjesta gdje je bio Iviša, te se šaputalo od uha do uha, da je Iviša svojevoljno podmetnuo prste pod pilu samo da se dočepa osigurane svote. No niko nije smio javno o tome govoriti. Svak se bojao Iviše, jer za jednu besjedu moglo je lako doći i do noža.

Njegova prvotna pokvarena ćud stekla je čitanjem loših listova i druženjem sa pokvarenim drugovima u Americi posebni oblik. Pravi »amerikanac!« Vjera je za nj bila izmišljotina svećenika, crkva i sveti čini glupe stvari. »Ovi zalupani seljaci — znao bi reći — ne zaslužuju da su živi! Neka se muče i trude, svejedno ćemo brzo dijeliti.«

Svakoga dana primao je neki domaći dnevni list, koji je pisao u Ivišinu duhu. Naumice bi turio novine do polovice u džep, da mu druga polovica viri van. Zametnuo bi se glavom preko mirna i radina sela: ko sam, ja sam! »Šta, jadan! — govorili stari — ni cirkul mu do koljena!«

Na žalost, kao muhe na med padali su mu na lijepak mnogi neiskusni mladići u selu, koje je on brzo naučio svoj opaki nauk. Mnoge naše dobre majke za zebnjom u duši gledale su, kako njihova djeca u društvu nesretnjaka postaju iz dana u dan gora: omrznuo im rad, a odražala igra, pa bi često izlanule: Bože, ili ga okreni ili iskorijeni!...

*

Osvanulo je proljetno nedjeljno jutro. Toplo jutarnje sunce uranilo iza golih brda i prosulo grimizne zrake po maslinicima i vinogradima pretvarajući u biserna zrnca sićušne kaplje jutarnje rose po lišću stabala.

Dobri seljački put obukao misno ruho i pohrlio u skupinama k crkvi. Jedini Iviša s puškom na ramenu, kao za prkos, okrenuo kraj crkve, da ljudi vide kako on malo drži do mise i crkve, pa vrcem u stranu u lov.

I dok je pobožni narod sklapao žuljave ruke na molitvu, odjekivao je divljim polama očajan krik Iviše Matusanova koji se kotrljao niz točilo i survao u duboku provaliju. Iz nje su četiri jake muške ruke izvukle vreću smrskanih kostiju i okrvavljena ljudskog mesa...

ZLATKO DUJMOVIĆ:

ARINA

(Svršetak)

Pozerski je sarkazam već prštao iz ovih riječi. Raspoloženje prеđašnjih trenutaka rasplinulo se nemilosrdno i ovaj čovjek, zaboravivši sve, tjerao je novu Arinu starom stazom.

Još je jedanput pokušala. Gotovo pobožno zatreperio je njen kristalni glas:

»Zar zaista ne vjeruješ? Zar je tvoje osvjedočenje o mojem padu toliko definitivno pa vjeruješ, da i bujica bolnih događaja ne može mene povratiti? Zar te toliko nemilosrdno strast zanosi, da zbog nje jednoć izgubljena taktičnost posvema iščezava?«

Posljednju rečenicu govoraše Arina za se, tiho i srdačno, skupivši se prema sebi, odvrativši i glavu i tijelo od njega.

»Što bježiš? Kuda izmičeš? Arina, zar da se brkaju naši računi?«

»Mogu.«

Osjetila je u njem bojazan da je ne izgubi. U njem se sve više i sve jače rasplamtavala požudna strast i pod njenim refleksom zastrašio se prijetnje: ... posljednji put ... Gnjev zbog te drskosti zavrio je u srcu koje bijaše naučno da ne podnosi ovakve svojeglavosti te žene.

»Ustaj! Hajde!!«

»Strast, oholost, sebičnost, zar sve to može inteligentna čovjeka obezumiti i poniziti pred sirotom prosječnom djevojkom?«

»Ne buncaj!«

Zažarenih obraza dohvatio je Arininu ruku povlačeći je za sobom.

»Ne ću! Pusti!!«

»Djevojčuro, ti da mi se protiviš?! Kako ti se svidi, a —?«

Dršćući, zapjenjenih ustiju, ukočenih prstiju, stisnutih čeljusti i crvenih vlažnih očiju uzbuđeno je povukao Arinu. Ona se oprla odlučno.

»Šugava kujo ... Miči se!«

Podigao je pest i napevši žile zvjerski je tresnuo o djevojčino rame. Arina je zateturala. Primičući joj se promuklo je hroptao:

»Hajde ili ...«

»Ne ću, čuješ li, životinjo, ne ću!!!«

»Pljesniva nesretnice ... izgažena ...«, gušeći se u bijesu i mrmljajući isprekidane kletve pojurio je prema njoj. Silovito ju je ščepao za prsa i za vrat, cereći lice, zapinjući nogom o kudravi sag gurao ju je do svilom tapetiranog zida:

»Govori, pristaj, zarđalo zlato!«

»Ne, ne mogu!«

Prozirne oči bljesnuše. Erupcija prašumskog bijesa razderala je najposljedniji odraz svijesti i grozničavo napeti mišići mahnito su stegli meko Arinino tkivo. S užitkom je gledao gdje mu se ljubavnica savija u boli.

»Pristaj!« siktao je.

»Ne mogu više!«

Uspravio se, nakostrušio se od ekstaze strasti.

Sadistički proždirući njen dah i najprezirnijim cinizmom zavitlao je ovo krhko tijelo, privukao ga časom posve uza se, iskesivši se mefistofelski odgurnuo ga je revoltirano, odurno, mrsko u zasjenjeni kut. Pod se ustalasao i u ormaru je zaškrgutalo staklo. A sada, slušajući prigušeni jecaj uskrsle jedinice, pohlepno se sorio na nju; cvileći zubima, dahćući u deliriju otezao je sangvinično, sebično ko da razbijeni mozajik brzo i ljubomorno hoće opet složiti u monumentalnu simfoniju.

Paroksizmom odricanja Arina je otimajući se prošaptala:

»Ova ljubav, kako je iznenada i brzo došla, tako je brzo i iznenada i nestaje.«

Još pred trenutak, dok je uvjerljivo govorio, obradovala se, da je naišla na čovjeka koji može iznad strasti razumjeti želju zaštite i utjehe. A sada je razočarano znala samo za odurnu odvratnost prema ovom čovjeku uvriježene pohote i lažnog smilovanja. Kakav li kontrast: ljubav i mržnje. Arina je shvatila, da je između krajnosti uistinu samo jedan korak.

Ispod vratiju, kroz dugi uski prorez, šuljao se zadah dima. Sivožuti koluti valjkastih oblačića dima, što je podmuklo bljutavim zadahom izazivao mučnost, razvlačili su se po svijetlim sjajnim parketima, uz teške tamne sagove, oko nogu stolaca i stolova, po rubovima pokućstva sve više i sve fatalnije.

Trans, toliko u tom času različit i oprečan kod njega i kod Arine, zažućen strašću i odbijanjem, oduljio je od njihove svijesti podmuklu nesreću što se tiho i cinički primicala.

Iza teških hrastovih vratiju zajecalo je pucketanje ognja. Kao strahovita zvonjava sudnjega dana, pomiješana grozom nasilne smrti i najuzbudljivijom borbom za život, ogorčenim otimanjem i nadčovječanskim vriskom što dozivlje spas. Sudarila se okrutna zbilja s uživalačkim namjerama razorivši iluziju bezobzirne volje i obasjavajući krvavo istinu o borbi za vlastiti život. Jato grešnika, prije spremnih i na samoubistvo, sada promuklim hroptanjem srće u koštac znajući bistro, da ništa ne mogu izgubiti, ali ipak mogu spasom sačuvati — život.

Nakostrušeno proljetno veče, krcato reskim ozonom nakon bisernaste kiše razasute po omorikama i travkama, zažarilo se sablasnom bakljom, uspravljenom i golemom, obavijenom u razigrani dim, gust i smrdljiv, što se mahnito koluta izopačeno cereći usijane zube nad svojom žrtvom.

Prodorni vrisak paničnog straha izvio se iz Arinina grla. Poplašeno buljeći u zgusnuti dim, otimajući se bijesno i grozničavo, stežući ruke uz tijelo skočila je i ludo potrčala prema izlazu. Pljusak ognja i uskovitlanog dima sasuo se na djevojku. Iscrpena i inzenađena nesavladivim elementom klonula je. Egzaltacija u stepenu ludila, kondenzirana istina na pozornici života, bez prozirnog pozerstva, štura zbilja: borba.

Znojem zalivena lica, zaprašena prašinom sagorjelog materijala, ukrućena i izazvana odluka, bez defekta, četiri blještava oka, bistra i nepopustljiva. On i Arina stajahu zagrljeni posred raskrivljenih prostranih vratiju, na domaku bijesnom elementu ognja. Ukočeni kao brončani kipovi obasjani skupocjenom iluminacijom.

Ponoćni vjetar zaujao je utrkujući se oko zapaljene kuće, nadaleko čuli se tresak i lupa, razbijanje i povici, a dolje skupio se svijet. Sablasno mnoštvo grozničavih lica pod refleksom goleme baklje upirali su zjenice i misli onamo, odakle se trebahu pojaviti ljudi na lomači.

Zakoraknuli su naprijed, brže i bolnije, sagnuti, ispruženih ruku, krčeći dahom i tijelom oganj. Ali on ih obavijaše, snažno i nemilosrdno, pucketajući i huktajući. Sve manje i sve pognutije bivahu dvije žive prikaze, sve strašnija mistika neizvjesnosti šuljala se uz njihov put, sve više i više padahu udarci koji su ih zatirali i sagibali. Staza što sagorijeva požarom pržila je. Zadavala je nesavladljive prijepreke, gonila je i posljednjim smilovanjem šaptaše: brže, brže... Koraci su zatreštali, stisnuti uzdah, prigušeni jecaj, kulminacija neizvjesnosti uz pečat izgubljenosti, svijest pri svemu, izopačene prikaze neurednosti, nabubrene stijene, huk i beskrajni fascinantni plamen, plamen, plamen.

Arina se otrgla. Pohlepno se privila uz razoreni prozor. Kao trak nade, nov odušak pun noćnog zraka, pun svježine. I hladan, bijesan vjetar. Uspravila se posljednjom snagom...

...On oslobođen ludo je pojurio dolje, niz stepenice. Njegova se pojava savila, zateturao je i nestalo ga iza zavijutka...

...posljednjom voljom nabubrili su meki mišići, vitki kip mlade djevojke, razbarušene, u posljednjem zaletu strasti za životom, u neprikrivenoj i neiskušanoj borbi, skočila je, zanijhala se, zalepršala i nestalo je dolje, duboko u smjesi tame i golema zadimljena ognja — — — — — — — — — — — — — —. — — — — — — — — — — — — — Sjećanje na prošlost je poezija a ne historija — — — — — — — — — — — — Pjesma, veličanstvena slatka njena Pjesma, ona ista, koju je toliko puta pobožno slušala kao najsrdačniju uspavanku, kao najuzvišeniju melodiju hrabrosti, kao plemenitu tješiteljicu, kao vjernog čuvara, kao leitmotiv. Besvijest polusna kroz koji probija sablasni žagor ponoćnog ognja što je okružuje, razara i proždire. Sve opojnija besvijest što u udove, već opržene i sabite, uvlači nemoć i razara svježe tijelo koje se pretvara u sjenu, u nirvanu.

Ipak još uvijek u dnu srca tinja plamičak svijesti koja požudno upija svaki mig vanjskoga svijeta koji tamni i kojega nestaje. Taj plamičak bengalskim sjajem rasvjetljuje Arininu prošlost i zaodijeva je patinom slatke melanholije. Kaleidoskopskom brzinom pronose se ispred njena sjećanja događaji, svi odreda mili i svi nenzaboravljeni. Iz podsvijesti niču minuciozne pojedinosti poredane kao zavoljeni zamamni detalji istinite prošlosti, lišeni sve neprijatnosti njihove i zato toliko dragi i nezaboravni.

Ovo je u najosjetljivijem središtu Arininih osjećaja stvaralo optimističko raspoloženje. Ono se sve više izdizalo iznad ove istine, iznad svakidašnjosti. Sada, ovako u maglici trenutka, po prviput je to osjetila.

Iz smjese ognja, vjetra, dima i kiše uzdizao se gorostas. Govorio je. Neobično uvjerljivim i pitomim glasom najuzvišenije ljubavi:

Nijekala si ljubav, a uvijek si čeznula za njom. Ali najveća je nesreća tvoga života, da nisi za vremena naišla na dobru ljubav. Jer ona je svemoćna moralna snaga koja čovjeka diže i oplemenjuje. Prekasno si odlučila, dijete, da se pokoriš ovoj svojoj čežnji. Prekasno si prihvatila čistu čovječansku nesebičnu ljubav, koju treba iskusiti a ne samo proživjeti, s kojom se treba baviti a ne samo nju željeti. Tvoja ljubav bijaše hir i lagano zadovoljstvo trenutka, ona bijaše strasna i brza, zbog navike nepromišljena, a zaboravila si da ona treba biti borba, vječna borba muškarca i žene, u kojoj

će pobjedu slaviti onaj u koga bude hladnija glava i tvrđe srce. Prebrzo i suviše si ostarila da takvu ljubav sada započneš. A trpjela si sama, odnoseći svaku nelagodnost ispred majke svoje; ljubavlju svojom razmazila si je. Nisi znala da zajednički trpjeti znači i opet međusobno se ljubiti. Ljubav si htjela učiti a ne istinski je i spontano osjetiti, i zato uvijek ostade učenikom. Moralni konflikt rješavala si nepotrebnom žrtvom zaboravljajući na uzvišenost strpljive rezignacije, zaboravljajući uza to, da u moralnom svijetu ima i drugi zakon: praštanje i ljubav koji sve obuhvataju i sve razumiju!

To je glas beskrajnosti.

Široka zvučna rijeka gustih i golemih tonova kotrljala se prema Arini rušeći pred sobom sve zapreke. Bujica vječne Pjesme iskrsla je potpunom veličanstvenom plemenitosti ublažujući surove kretnje i mekšajući grub govor.

Beskrajno mila Pjesma, obojena nijansama duboke melanholije, rasplamćene boli, triumfalne resignacije i najiskrenijom pročišćenosti sve je moćnije i sonornije ječala u kaosu nesvijesti. Otmjeni akordi blage mekoće ulijevali se u izmoždeno tijelo zgrčene skrhane djevojke, zaodijevali su je svojom neodoljivom ljepotom, uvlačili se u srž duše, u svaki atom srca, zanosili ga svojom podatnošću, tepali mu, hipnotizirali ga. Dirljiva slika prošlosti izronila je sjajna iz ove Pjesme, ona je pred Arinine pitome goleme oči izmamila panoramu jednostavne sreće. Zajedno s tatom, s bracom i zajedno s majkom. Koketna proljeća s najmilijima u sredini izgubila se. Ostadoše raskošni saloni, ali prazni, hladni i surovi.

Njena Pjesma, ta ista što ju je često čula, što ju je zato strastveno zavoljela. Ta Pjesma je punom ljepotom uvijek cvrkutala oko ružičastog uha. I sada ju je bijesno zaokupila; biva sve jačom i moćnijom, njen glas već ori, već tutnji i nadglasuje sve grozničave povike. Arinina Pjesma što donosi smrt i nagoviješta preobraženje. Napeto, pohlepno Arina je sluša. Prvi put savršeno pažljivo i nezasitno, ali i posljednji put. Toga je već svijesna. Nepokretno, napeto, ona je slušala, slušala i čeznula. A Pjesma je više, više i nasrtljivije obuzimala ovo bijelo izgoreno tijelo, izmoždeno i izopačeno tijelo, iznad kojeg je još samo glava Venerine klasične ljepote smireno sjala.

Zvuk je postajao sve bučniji. Oko Arininih ušiju njegov opojni impuls, luda ljepota. Sve je silnije to stezalo misao. Zvuk je divlje jurišao noseći komplekse harmonije, noseći nostalgiju, noseći povraćenu dobrotu i novu, prekaljenu radost.

Arina se ukočila, sledila, ukrućeno umirila. Njoj je pjevao pozdrav praštanja, njena Pjesma spontano joj stavljaše u usta obilje riječi skrušenog kajanja. Njena Pjesma je mahnito zvučala donoseći plemenitu strast novog života.

OMEGA

Sva opržena ležala je u željeznom krevetu. Njeno je oko rasipalo po meni sjaj kao nikada dosada, njena je koža bila mekana i gipka kao nikada prije. Njen prigušeni glas topao, kosa sjajna, a usne suhe, vruće i požudne.

Posljednjom snagom jecajući propenta:

»Tata, moj dobri tata. A braco, i mama? Je li, da su svi oni gore?«

Očima je pokazala gdje. Privukla me slabašno. I poljubila me. Umirala je. Na obrazu mome ostadoše njene suze. Mirno, posve mirno.

»I ti ćeš doći, dobri... Ti ćeš me razumjeti, kao i dosada... Hvala! Z—b———o————g—————.«

Uz postelju je već stajala bolničarka. S hladnom, žućkastom i zapaljenom voštanicom u ruci.

Oko Arininih usana lebdjela je nijema ekstaza samoodricanja. Leitmotiv njena života. Arina nije umjela živjeti, ali malo tko tako umire.

*

Po blještavoj terasi koketno poigravahu plavkasta svijetla i oko njih tisuće kukaca i mušica. Savršene toalete, razigrana srca, sjajni žamor uokolo, a u meni gorka aroma i osamljenost. Stopljeno svijetlo i svježa noć donošahu posljednju misao...

Beskrajna radost za nađenim smirenjem sjala je srdačno iz njenih blještavih mrtvih očiju. Ova rastrzana i zapuštena djevojka našla je ipak viši smisao svoga života neodoljivo osjećajući u sebi žar još neokušane slasti spontane nježne ljubavi. Žena, koja je kao odbačena ljuska sebe ponizila da svojom neizrađenom logikom odluči činiti težak grijeh, samo da time dokaže ljubav i zahvalnost prema majci, nije znala da cilj ne posvećuje sredstvo. Entuzijazam strasti, ulivene u nju prvim dahom njena života, rasplamtio se tom odlukom i pomanjkanje energije prema sebi bacivši je u fatalan moralni pad i u zakržljalost moralnog rasuđivanja. Na njene oči navukle se mrena razmišljanja o samoj sebi. Ali ona je uza sve to zaslužila da je ne optuže, nego da se jednom možda i uzvišenom odlukom najčovječnijega altruizma odluči beskompromisno pokušati da se spasi u njoj barem nešto, stvarajući u isto doba od sebe čovjeka neosjetljiva za sve nagone k onom zadovoljenju, kakvo jedinog u punoj mjeri mogaše muškarcu pružiti ova žena.

Zato, baš zato, što je u toj paloj djevojci uspjelo barem djelomično i za kratko vrijeme probuditi taj visoki osjećaj ponosa i krepost, ona je svoju ljagu oprala. Letimičan srh gnušanja prema vrsti svoga života nju je tješio. A tko se ne bi oteo suzama radosti gledajući je gdje umirući jeca od kajanja? Tko je ne bi zavolio kao sestru, tko joj ne bi oprostio znajući kako je samilosrdno sebe osudila videći pred sobom jasnu sliku svoje moralne zapuštenosti? Kako da ne osjetimo bol koja nju razdiraše, jer je znala da nema vremena za popravak prema svijetu? Ova neodređena ljubav koju je tražila i našla kod mene, ne bijaše konvencionalna ljubav muškarca prema ženi, jer ja takve ljubavi prema njoj nikada nisam ozbiljno osjetio, a znam, da jê i ne bih mogao osjetiti; to bijaše ljubav brata prema svojoj maloj, nejakoj i nevinoj sestri, koja se tek sada, pred koji sat, rodila da odmah umre ne vidjevši svijeta izvan one hladne, sive i karbolom namirisane trpke sobe.

UMJESTO EPILOGA

On, napušten i osamljen, stajao je bezbojnih očiju sam. Kao legendarni Till, gorko prigušen humor, kao bumbar satrtih krila, duboko potresen bolju, ali uvijek svježeg osmjeha oko usana. Prpošan veseljak koji se smije samo u sebi, genijalni satirik kao sjena lebdi sada između neobuzdanog

smijeha i melanholične ozbiljnosti sjećajući se živo bliske prošlosti kao kristalnog, slatkog sna. Pročišćenje nakon doživljaja koji je svojom gorkom zbiljom u dnu duše donosio mir i preobraženje...

...Živahne ručice, blijedo duguljasto lice uvijek vedro, sladak glas vjetrogonje koji pohlepno grca zrak, koji oduševljeno griska tvrdi bonbon i koji žudi za radošću.

Kao kukac šuljao se nekad podoknicom, zadirkivao je bezbrižno djevojke, smijao se i cičao je. Bezgranična dosjetka prštala je negda iz njegova srca. Okretan kao poljski miš, brz i spretan, skakutao je livadom obilazeći travke, obilazeći krtinjake, ržući nestašno kao ždrijebe, gladeći gegaste krave, milujući blejave ovce. Nježno tijelce njegovo provlačilo se kroz klasje sazorjela žita, požudno je naginjao lice vjetru, nudio i pružao je lice suncu srčući senzibilno iz njegovih zraka i posljednji atom topline, i posljednju iskru sjaja. Uživajući u prostranosti prirode slatko se smijao, smijao dugo i srdačno, jogunasto je pjevuckao šaljive stihove i skakućući krivudasto i naprijed čekao je sumrak. Tad bi, zanesen bojama predvečerja, blagog sumraka, zacičao pitomo i zasićen plemenitim osjećajima vragoljasto bi potrčio, zanio se.

Pjenušava plava kosa nekad kovrčala se nošena vjetrom, tanka plava košulja nadula se, živahne plave oči zacaklile bi se, capkao je nestašno kaljužicama usoptano je trčao, jurio, ubirao maslačke i kiteći se njima fićukao je i mumljao koješta. Uzavreli duh napirlitan bezgraničnom lakrdijom dobrodušno stvara uvijek nove psine da udovolji svojoj strasti bezbrige i gotovo luđačkog veselja. A sve je to bilo izazvano nutarnjim, njegovim raspoloženjem i vedrom pjesmom što uvijek tinja i hoće prodrijeti van. Sve je to samo njegovo i za to nitko ne zna.

Ali tamo, daleko na horizontu, naziru se obavijena olovnastim oblacima sablasna vješala. Svijet se oko njih sakupio i gomila čeka žrtvu.

On bezbrižno luta, trči i skakuće rascvalim, namirisanim, ravnim poljem. Očima proždire svijetle boje ljeta i blještavi sjaj sunca. Gleda, pjevucka, uživa i ne opaža opasnost... Prposan veseljak sledio se iznenađen. Oko vrata poigrava surovo, grubo uže. Cinički suci izrekoše smrtnu kaznu. No on se još uvijek nada. Ali uzalud. Još tu, pod vješalima, ovaj slatki obješenjak cvrkuće tugaljivo svoju vedru pjesmicu, ciči s prizvukom melanholije i smije se zureći smrti u oči. On jê prezire sve do časa dok ne osjeti na vratu čvrst i leden dodir tvrdog ukočenog užeta. Sada jetko zajeca. Zacvili pobožno, cikne, ali i iz tog prvog plača pišti i opet i prigušen smijeh, rastrgan vrisak uhvaćenog mišića. Tip legendarnog Tilla dokopao se »zlatne sredine«; po njoj klizavoj vrluda zureći nalijevo i nadesno u bezbroj skrajnosti. On se uzdigao iznad sviju njih i visoko, po oštrom bridu zlatne sredine, uživa beskonačnu slast. Za njega je nestalo života kojemu se djetinjski radovao, ali on ulazi u još neokušane strasti koje će isto tako zavoljeti. Melodija dura prelazi u patetični molo. Iz dosjetke, šale, komedijaštva, veselja i prpošnosti, iz meke drskosti u teške akorde ozbiljnosti, razmišljanja, rada, ukrućenosti i druge, nove vrste ljepote. Ugušena je dosjetka, zatrpana je prava radost.

Napušten i osamljen stajao je bezbojnih očiju sam. Svjetlost okoline zastrla se patinom prošlosti.

Zakukuljen i mrk, uživljen u se provodio je u čistoj sobi dane i noći ne izlazeći nikuda. Zavaljen na otoman nanio je oko sebe gomilu knjiga, nota, slika, papira s bilješkama i tako je po svoj toj rpi dubao i razmišljao. Ljubičast dim cigarete kovitlao se raspuzljivo uokolo, a miris vanilijeva likera pikantno je raznosio svoju trpku sluzavu aromu. I kose zrake sunca, i hladno žućkasto svijetlo starinske svjetiljke prosipaše mršav sjaj izvan najbliže okoline prozorâ ili ovalnog mahagonijeva stola.

Predan sebi, svom radu i svojim mislima, on se sve više smirivao. Malena figura pogrbila se i postala liliputanskom. Nujan pogled lutaše mrkim zidovima čekajući da iz njih izbije Njena Pjesma što podsjeća na majku.

Čovjek kojeg je izjela samoća, dosada bez ikakvih poriva prema društvu, sada je ipak htio naći društvo koje bi ga otrijeznilo i razveselilo. Ali uspomena na Nju koja sada već hladna i sagnjila izazivaše u njemu samo najidealniju uspomenu, stvarala je sve drugo tek blijedom zamjenom nenadmašenom uzoru. Jedino, uz to, sjećanje na majku, na njenu beprimjernu blagost, napunjalo je ovu krutu dušu gipkim srhom nježnosti. Kip dobre majke, očeličeno poštovanje prema mramornoj uspomeni kreposne žene, poslušnost uspomeni svoje majke, i krhka sjena iscrpene Arine stapahu se u njem u grandioznu simfoniju. U refleks prošlosti koju što dalje sve se više i iskrenije voli.

Tamni uglovi zidova tepali su pobožnom mistikom utjehu što je donosi svijesna resignacija. Dvije siluete micahu se tim skučenim prostorima nijemo. Dva daha tople sjetilnosti grijala su liliputansku pogrbljenu figuru koja se kupa u oblačićima zgusnutog i opet razrijeđenog modrikastog dima . . .

Tako bijaše dok se on nije iselio. Ali sada ta pusta soba stoji još netaknuta. Kao muzej neznanog čovjeka, stanovnika njena. Kao prazan muzej, bez upadljivih muzejskih predmeta, ali kao mjesto koje zbog pijeteta prema neoskvrnjenom doživljaju jednog čovjeka, vezanog tada za to mjesto, poprima za nje vrijednost drage uspomene, intimnog muzeja — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

I treći oblik siluete micao se nečujno tom jednostavnom sobom, skromnom, primitivnom i pristojnom. On je tražio vrelo daha što izvire iz dviju kristalnih grudi.

Na smeđem politiranom ormariću ležao je nepomično svežanj požutjelog grubog papira.

I prašina se uvlačila među sada već prolistane stranice napuštenog manuskripta. Sve je to tako stajalo i ostalo netaknuto. Danima i godinama.

I ponovno prelistavanje i čitanje tog prašinom natopljenog rukopisa unijelo bi u mnogog čitača čežnju za doživljajem visoke ljubavi, idealne i poštene, kakve ovdje nije bilo, ali kakva se kao rijetko dostignut ideal nazire. A možda bi osjetio i nerazumijevanje i nemoć shvatanja ove svakodnevne erotske istine. Bolne, tragične, ljudske i suvremene. Istine koja svojom kompliciranošću u ljudske duše unosi neprestano razmišljanje, ali ne ni očaj, ni pustoš, ni spleen.

P R E G L E D

PARSIFAL 1914.

Znameniti francuski muzičar Pierre Lalo objavio je u pariskom dnevniku »Le Jour« (od 25. kolovoza o. g.) uspomenu koja, kao dokumentacija, ima trajnu vrijednost te zaslužuje da se prenose ovamo, povodom dvadesete godišnjice navještaja svjetskoga rata.

»Koristeći se boravkom u Bayreuthu, Hitler, koji je tada još bio samo kancelar, svečano je uvrstio Wagnerov genij među oružane sile novoga Reicha. Nije to prvi put što Njemačka udružuje rat i Wagnera. U subotu, 1. kolovoza 1914., u tom istom Bayreuthu, pribivao sam izvedbi »Parsifala«. I bio sam svjedokom ove scene.

Bio sam jedini nazočni Francuz. Svi su ostali, pametno, već krenuli natrag; samo sam ja, zadržan naročitom naklonošću njemačke policije, produžio svoj boravak, protiv svoje volje. Uzrok te nemile pogodnosti bio je list koji sam, pred tri dana, bio upravio jednomu od naših generala. Zadržan i otvoren po Polizei-Bureauu, učinio im se dosta sumnjiv, da me podvrgnu čudnovatom postupku: svako dopisivanje bilo mi je zabranjeno; zabranjeno također napustiti Bayreuth; na najmanji pokušaj odlaska ili ako samo uđem u stanicu, biću smjesta zatvoren; dopušteno mi je da hodam po gradu, i čak da idem u kazalište, pod nadzorom agenta koji me je slijedio poput sjene. Čemu toliko okolišanja, kad bi bilo tako jednostavno da me odmah zatvore? Nikada nisam saznao rješenje toj zagonetki.

Tri dana koji su protekli između zaustave moga pisma i pretstave Parsifala bili su crni dani, zamračeni još neizvjesnošću i nezaposlenošću. Nisam imao nikakvih vijesti iz Francuske. Po čitanju njemačkih novina, Nijemci su postajali sve neprijateljskiji. Lutati po Bayreuthu, praćen mojim bavarskim žbirom, bila je jadna razbibriga. A iz svoje hotelske sobe vidio sam kako prolaze željezničkom prugom beskrajni vlakovi natovareni predmetima zamotanim u platno, koji su vrlo nalikovali topovima i spremištima municije. Da na nekoliko časova zaustavim svoje sumorne refleksije, odlučio sam da pođem na Parsifal.

Nakon jedne kišne sedmice, vrijeme je odjednom zasinulo rijetkim sjajem: preludij onoga svijetlog ljeta 1914., kada se nije vidio ni oblačak na nebu. Za vrijeme prvog međučina, koristeći se nenadanom ljepotom dana, gledaoci su se razišli po esplanadi kazališta i po gaju koji je pokrio »Sveto brdo«, a zatim su se vratili u gledalište bez ikakve upadice. Drugi međučin započeo je točno u 8 sati; imao je da potraje tri četvrta sata. Noć je bila pala; jedni pođoše večerati, drugi su se šetali stazama gaja.

Ali tek što je bilo prošlo pet minuta, začuju se trublje koje, u Bayreuthu, daju znak za svršetak međučina. Začuđeno mnoštvo žurno je nagrnulo na esplanadu, gdje se uskoro sve okupilo. Vrata su kazališta bila zatvorena. Otvoriše se sva odjednom; pod osvijetljenim peristilom pojavi se skupina lica iskićenih gajtanima i križevima: upravnik okružja, dva generala njemu o bok, i časnici svih vrsta oružja. Srh prođe kroz zbijene redove, i zatim sam od sebe zamre. Nastade potpuna tišina.

Na to, u dva navrata, trublje zatrubiše posvećeni motiv Grala. A upravnik, jakim i polaganim glasom, proglasi *Kriegsgefahrzustand,* »stanje ratne opasnosti«, što odgovara našoj općoj mobilizaciji. Nije bilo ni oduševljenja, ni klicanja: samo muk.

Iznova, trublje zatrubiše dva puta motiv Grala: sjajne uniforme iščeznuše i vrata se ponovno zatvoriše. Kad ih nestade s vida, oživje isti onaj srh, najprije muklo, pa onda poraste, prope se i planu u nenadanu buku. Mnoštvo se raspade. Jedni se stadoše obraćati drugima gestima i povicima, sve se uskomeša; hrpe su se stvarale i zatvarale poput brazde iza broda.

Usred te duboke uznemirenosti, zaori redovni zov rublja pozivajući publiku na posljednji čin »Parsifala«. Ulazilo se smjesta u gledalište, ne prestajući razgovarati. I kad se digao zastor, kad je muzika opet otpočela, razgovori se ne zaustaviše. Njihov je mrmor ispunjao dvoranu, na časove nadglasujući pjevanje i orkestar: svetogrdna pojava koja se nije desila otkad postoji Bayreuth. »Parsifal« se tako dovršio, a da ga nitko nije ni slušao. Pa

ipak, svodovi hrama nisu se srušili na glave bezbožnika.

Izišli su, još uvijek u neredu i bučno, i pod noćnim nebom punim zvijezda, silazili su prema gradu režući kroz tminu dugu brazdu uzbuđenosti i buke. I, bez sumnje, jedini koji je šutio bio je Francuz, izgubljen u tom neprijateljskom mnoštvu, doveden ovamo čudnim slučajem, da čuje, uz mistične akorde Grala, navještaj najvećega, najkrvavijeg i najstrašnijeg rata u povijesti svijeta.«

Prev. Lj. M.

AUGUSTIN

J. Malègue sasvim je nepoznato i novo ime u francuskoj književnosti, i nijedna kritika nije donijela nikakvih podataka o životu i ličnosti pisca romana »Augustin ili Gospodin je tu«.1) Nakladno poduzeće koje ga je izdalo ne bavi se inače izdavanjem romana, smatrajući, valjda, da je za eminentno katolički zavod dosta riskantno izdavati romane modernih pisaca, pa bili oni i katolički. Slog štampe, radi toga, i nije kao obično kod francuskih romana, nego sitniji i mnogo zbijeniji; pa ipak je ovo prvo djelo nepoznatoga pisca, obuhvatilo dvije sveske ukupno sa gotovo 1000 stranica. Naznaka na kraju knjige »Londres, 1921 — Leysin, 1929« pokazuje prvo, da pisac neće biti tako mlad ili bar da to nije više sada, kada je djelo dovršio; drugo, da je djelo, samo po sebi golemo, rađeno dugom i upornom strpljivošću kroz čitavih osam godina, a i kad je dovršeno, nije kroz pune četiri godine štampano (štampanje je dovršeno tek u prosincu 1933.), što je kod današnjih pisaca, žednih slave ili bar neposredne ekspanzije, svakako rijetkost. Tko se upozna sa sadržajem djela, zaključiće bez sumnje da djelo neminovno obiluje autobiografijskim momentima, jer i Augustin, junak romana, boravi neko vrijeme u Londonu, a umire u Leysinu, poznatom gorskom lječilištu za sušičave, u Švicarskoj. Što je, inače, u samom romanu piščev direktni doživljaj a šta je fikcija, to je, na osnovi ovako oskudnih podataka, nemoguće zaključiti.

Roman, prvi i dosad jedini svoga pisca, pokazuje neke neizjednačenosti u kompoziciji, pogdjegdje pretrpanost pojedinih poglavlja ili većih dijelova romana; pa ipak, uza sve to, gđa. Jeanne Ancelet-Hustache, u svojim redovnim kritičkim izvještajima o katoličkoj književnosti u »Nouvelles Littéraires«, nije se ustručavala nazvati pisca »katoličkim Proustom«, a uredništvo istoga lista narugalo se, u jednoj bilješci, porotnicima različitih literarnih nagrada za roman, što su zaboravili na ovu knjigu koja obećaje da će biti najjači književni uspjeh sezone (do kraja siječnja o. g. 15.000 primjeraka i to kod izdavača koji nije nikako renomiran kao nakladnik priznatih pisaca). Roman »Augustin« stoji zaista sasvim usamljen u čitavoj katoličkoj, pa i općoj francuskoj književnosti. Težina i opsežnost njegova sadržaja, obuhvatnost njegova psihologijskog opsega, ozbiljnost i intenzitet kojim on stoji prema životu, čini ovo djelo životnim obračunom, »Summom« koja je ne samo slika nego i zbroj dugih proživljenih godina intelektualnog i životnog iskustva. Što ga je gđa. Ancelet-Hustache nazvala baš imenom Proustovim, nije radi dužine koja, doduše dosta neobična, ne može da se mjeri s bezbrojnim sveskama Marcela Prousta, nego radi crtanja suptilnih duševnih stanja, a naročito u majstorskoj evokaciji prvih uspomena iz djetinjstva i rekonstrukciji čitavog duševnog pejsaža na osnovi tih elemenata koji su tako krhki, ali se tako živo usijecaju u dušu djeteta. Malègue nije lirik kao Mauriac niti mu koncepcija romana naginje na onu sugestivnu ali lapidarnu dramatičnost Mauriacovu; njegovo pripovijedanje nema one fascinantne glatkoće i fluidne lakoće kao kod Juliena Greena; »Augustin« je misaon roman, roman intelektualnih kriza, ali uza sve to, sav pun životnog soka, neoborive plastičnosti doživljenih situacija, i uvjerljivosti koja ušutkava svaku diskusiju.

Augustin Méridier je dijete srednjoškolskog profesora u malom provincijskom mjestu; njegove najranije uspomene iz djetinjstva obuhvataju i staru postojbinu njegovih roditelja, selo s patrijarhalnim poretkom i životom na svom tlu i u svojoj kući, dok je život u roditeljskoj kući (roditeljske kuće, upravo, i nema) tipski život činovničke porodice: teške materijalne prilike, mnogo pregaranja, ubitačna svakodnevnost s premaranjem u zvaničnom radu, u životu koji ne donosi nikakvih ni promjena ni pobuda. Augustin je odličan đak, i zato se odlučuje za studij filosofije, to više što je, osim očeve solidne klasične kulture, našao mnogo pobude u novom mladom profesoru filosofije, koji ga je zatekao u najvišim razredima gimnazije. Život u razredu i poslije, na Sorbonni, prikazan je detaljno i vanrednom životnom vjernošću; tu se javlja i kriza koja, što dalje to više, dovodi do preokreta u duši Augustinovoj: kritika biblijskog teksta, vođena »modernim« metodama vodi i samoga Augustina u kolotečinu modernizma, u početku ovoga stoljeća, a potom i do potpunog agnosticizma i otpada od vjere. Polagani i postepeni proces raspadanja intelektualne konsistencije nekadanjeg Augustina prikazan je vanrednim produbljenjem filosofijskog znanja, u vezi sa svim osjećajnim trzavicama koje izaziva unutarnje izjedanje duše. Godine između sveučilišnog studija i konačne faze razvoja nisu potanko obrađene; za vrijeme rata, Augustin, onesposobljen za vojničku službu, radi naučno u Švicarskoj, zatim dobiva američku stipendiju, boravi izvjesno vrijeme u Americi i preostaje mu još znatna svota uštednje koja će mu kasnije priteći u pomoć, kada njegov život krene fatalnim smjerom prema svome tragičnom koncu. Taj je tragični tok događaja u glavnom ovaj (jer bi preopširno bilo zalaziti u sve potankosti): poradi svojih odličnih uspjeha, Augustin je postao sveučilišni profesor u Lyonu. Još kao dječak zalazio je on sa svojim ocem, kao instruktorom, u jednu od najotmenijih i najbogatijih kuća čitave Francuske, Desgrès des Sablons. Vanredni svijet apsolutne materijalne neovisnosti i s tim spojene uglađenosti manira, udobnosti života i spontanosti vanjskog i unutarnjeg kretanja, činio mu se uvijek kao čaroban svijet priča i nedostižan san. Ali gđica des Préfailles, nećakinja g. Desgrèsa, treba pomoći u svom univerzitetskom studiju, i Augustin koji preko ferija boravi u roditeljskoj kući, u neposrednoj blizini, biva pozvan u dvorac i zamoljen za uslugu. Štaviše, dešava se da mlada gospođica polaže kod njega i jedan dio ispita. Osim njezine neobično delikatne ljepote i djevojačke nježnosti, njezinu cijelu bit prosijava iznutra njezina duboka vjera, koja se, nepokolebljiva i jasna, očituje i u tom filosofijskom kolokviju. Neopazice, Augustin se neodoljivo zaljubljuje u nju, iako se to njemu samom čini preuzetna mahnitost. Međutim, gđica. des Préfailles sama po sebi nije bogata, i njezina tetka ne traži za nju nikakve »partije«. Naprotiv, ona je odgonenula duboku muku u duši Augustinovoj i po nekadanjem njegovu starom duhovniku, Mgru. Hertzogu, daje Augustinu na znanje, da njegova prosidba ne bi bila odbijena. Ni najsmionije Augustinove sanje nisu činile ovakvo rješenje vjerojatnm. Ali tragična sudbina vreba sa sasvim druge strane. Augustin se nepažnjom prehladio, i uskoro se pojavljuju simptomi sušice. Mali sinčić njegove sestre umire od njegova neopreznog poljupca, i ostavlja očajnu majku, požrtvovnu Kristinu, na koju se gotovo istovremeno survava i majčina teška bolest i konačna smrt. Kada se, napokon, rasplete taj teški niz tragičnih udaraca, Augustin mora da hitno traži sanatorij, prije nego što je i došlo do unaprijed odobrene a toliko željene prosidbe. Na pomolu naučne slave i sreće s djevojkom koja mu se činila kao nedostižan ideal, Augustin mora da se svega odrekne, živući teškim i zlokobnim životom pacijenta u Leysinu i tu, lišen svega i rastavljen od svih, osim požrtvovne njegove sestre Kristine, po svom starom drugu sa studija koji je međutim postao isusovac i misionar kako je već onda bio želio i odlučio, nalazi utjehu i mir u Bogu, i sretnu smrt.

Dakle, kako bi tko ukratko pomislio, roman otpada i obraćenja, i prema tome, razvoj događaja po unaprijed stvorenoj idejnoj niti. Ali ako igdje pristaju ovakve shematske formule, ovdje se to može najmanje kazati. Već sam ljubavni zaplet sa svojim toliko neizvjesnim i zamagljenim perspektivama, te se sav odigrava gotovo u potsvijesti, pokazuje koliko malo ima pisac smisla za neka unaprijed postavljena rješenja. Ako je u ičemu pisac srodan Proustu, ali na svoj i sasvim naročit način, to je u tom što naslućeno, nedorečeno, neizraženo ima u zbivanju ovoga romana toliku magijsku moć psihologijske sugestivnosti i poezije. Osjetnost, toliko živa i nazočna, ali ujedno toliko produhovljena te se čitav život pretvara u duboku unutarnju viziju, koja daje poseban tonalitet i ugođaj čitavom zbijanju romana. Netaknuta i toliko duboka duša djevojke čini se Méridieru kao zatvorena u svetohraništu pred kojim može tek da poklekne poput vjerna poklonika. Najdelikatnije, poetski najsublimnije stranice pripadaju toj neobičnoj ljubavi, pa ipak nisu one najjače. Baš kao kontrast tim eteričnim vizijama koje su uza

---

1) J. *Malègue,* Augustin ou le Maître est là, Paris 1933., Edit. »Spes«, dvije sveske.

sve to toliko stvarne i istinite, bolest djeteta Kristinina i smrt majčina, stranice boli i stradanja toliko su prožete neposrednim osjećanjem i nostalgijom života, pijetetom prema svakoj sitnici koju su kroz duge godine posvetile svojim dodirom ruke koje su nam dale život i vodile nas kroza nj — te stranice ispunjaju nas dubokim poštovanjem prema životu i tihom melanholijom prolaznosti. U sklopu ovih dviju osjećajnih komponenata, misaoni razvoj Augustinov nije ni teorija ni apstrakcija, a najmanje nametnuta tendencija, nego plod životnih borba i dubokog unutarnjeg proživljavanja.

Što bi se, u uzročnosti događanja same radnje, moglo možda prigovoriti piscu, to je potpuno iščezavanje gđice des Préfailles s poprišta radnje od časa kada se Augustin morao povući u sanatorij, i sam svijestan, da ga ona neće moći čekati do ozdravljenja u koje, uostalom, nije ni sam više vjerovao. Augustin umire s mišlju na svoju nesretnu ljubav, i posljednja mu je želja za ružama kakve su cvale u vrtu Desgrès des Sablons (Kristina, tragičnim nesporazumljenjem, jer i ne sluti o čemu se radi, nakupuje svu silu ruža ali te nisu onakve i svojim obilnim mirisom guše bolesnika). Ali o gđici. des Préfailles na koju se odnosi ta neoboriva i neutaživa ljubav do smrtnog časa, ne saznajemo ništa. A ipak je svaka kršćanska ljubav i amor i caritas i pietas, i teško je zamisliti, da ta toliko duboka i otmjena djevojačka duša, može da se jednostavno okrene i pođe dalje svojim putem, dok se odigrava ne samo duboka tragedija jednoga života koji joj je bio mio, nego i potresna drama jednog velikog uspona prema Onome koji je izvor i uvir svake velike i istinske ljubavi. Ali ova opaska odnosi se, upravo, na ono što nije napisano, a ne na ono što je pisac zaista rekao: a onoga što je zaista dao u svom romanu, toliko je te se on može nazvati, bez ikakva oklijevanja, jednim od najpunijih djela u književnosti posljednjih godina uopće. Galsworthy, Proust i dr. dali su u svojim opsežnim (i opsežnijim!) romanima čitave stvarne i duševne inventare pojedinih epoha; ali je sve to, kao doživljaj, ipak toliko fikcija, da se, prema ovomu, doima dekorativno i knjiški. Malègueov roman prožet je u tolikoj dubokoj i snažnoj mjeri tragičnim osjećajem života, te se neminovno osjeća da najkrupniji dio sadržaja mora da je direktno autobiografijskog karaktera.

Ako je istinita duboka riječ René Schwoba u njegovoj vanrednoj knjizi o Španiji, da bi trebalo umjetnosti dijeliti manje po predmetu, a više po težnjama koje izazivaju u duši[2]), onda Malègueov roman zaprema neobično krupno mjesto, jer iz svake njegove stranice klija nebrojeno misli i osjećaja koji obogaćuju našu dušu, i daju životu dubok i velik smisao.

Ljubomir Maraković

SALAZAR

O »diktatoru« Portugala, Oliveiru Salazaru, piše gđa. Henriette Celarié vrlo živ i zanimljiv prikaz koji, kao historijsku dokumentaciju, donosimo u cjelini.

To ime, ponovljeno tri puta kao zov, kao pobjednički klik, viču iz svega glasa mali plakati, ne veći od dvije šake. U hrpama živih boja — crvene, modre, žute, narančaste — pokrivaju zidove Lisabona.

Do njih, gotovo svaki dan, niču novi plakati. O čemu oni govore, to su, upravo, blagodati *Nove države*, to je obnova Portugala otkad ga je uzeo u ruke Salazar, Oliveiro Salazar. Nema tu nadutih fraza. Samo nekoliko riječi, neospornih poput matematičkih istina:

»Ceste. Luke. Ratni brodovi. Telefonska mreža. Bolnice. Javne zgrade. Skole. Amelioracija zemljišta. Gradska uređenja. Obnova finacija. Kolonijalna akcija. Reforma pravde. Korporativna organizacija. *Unutarnji rad*. Internacionalno značenje: šta treba više, da čovjek dobije, iznova, opravdan ponos što je Portugalac?«

Pa tko je taj tajinstveni Salazar čija čudesa bi nas sjećala na kakva čarobnjaka, kad ne bismo, s druge strane, znali jednostavnost sredstava kojima se poslužio?

Tokom sezone koju sam provela u Portugalu, uzalud sam tražila od njega audijenciju. Ne daje ih. Salazar je šutljiv, i nema vremena, da ga gubi: »Daleko bismo bili, kad bih ja primao sve koji hoće da sa mnom govore!«

Zamislimo njegovu zatornu službu. Ni na koga ne prenosi on ni dijelak svoje vlasti. Nijedan ministar ne može da stvori nikakve odluke, a da nije o njoj izvijestio Salazara. On vidi sve, zna sve, čini sve sam glavom. Sve, kažem vam: sve, do imenovanja kakva poljara.

Ako mi nije bilo dano da se s njim razgovaram, mogla sam da ga gledam, da ga promatram. On koji ne dolazi ni na kakvu svečanost, on koji ne ide ni na koncerte, ni u kazalište, prihvatio je da pribiva povorci starinskih kola — »coches« kako kažu Portugalci — koju je organizovao grad Lisabon.

Nedjelja je. Vrijeme kao da će biti kišno. Čitavo jutro odbor se izvlači. Prema podnevu zasja sunce. Nalog figurantima da budu spremni. Oni to i jesu, ali već puna dva sata.

U službenoj tribini koja je podignuta na Prilazu Slobode, Salazar strpljivo čeka. Odjednom, siđe na šetalište. S rukama u džepu svoga ogrtača, prošeta se svojih sto koraka s nekima od svojih kolega ministara, kao i on, oni su u snazi svoje dobi. U portualskoj vladi nitko osim pretsjednika republike nema sijede kose.

Stasom iznad osrednjosti, sitan, finih crta, Salazar ima lice produbeno, modelirano mišlju, unutarnjim radom. U više navrata oživi, osmjehuje se, i s iznenađenjem konstatujem da »strašni« Salazar nije nipošto strašan.

Sin siromašnih seljaka iz sela Santa-Comba, bio je profesor finansijske ekonomije u sveučilišta u Koimbri, kad li se general Carmona posluži njegovim velikim sposobnostima, njegovom predanošću.

Poznato je stanje Portugalske, iza pada kraljevstva. Dvadesetidvije revolucije u dvadesetijednoj godini. Načiniti državni prevrat — postala je bila unosna industrija za one koji su se tim bavili. Zbrka u politici. Nered u finansijama. Nemir svuda, nesigurnost, nasilje. Strijeljalo se po ulicama; nevini prolaznici padali su od zalutalih metaka; kuće su bile bombardovane...

»Trebalo je proživjeti te časove, govore Portugalci, da se shvati šta smo podnijeli, i šta smo osjetili kada je konačno zasjala svjetlost i kad smo se mogli ponadati da bi zemlja, na rubu propasti, mogla biti spasena.«

»Bio sam u Koimbri, pripovijedao mi je g. Luiz de Magalhaës (ministar za monarhije, nadaren pisac i pjesnik), na stanici. Bilo je tamo više svećenika, Rekoše mi: Čekamo oca Mateja. Imamo duhovne vježbe u Lusu.

Otac Matheo je redovnička ličnost. Svojom inteligencijom, svojom uvjerljivom rječitošću, svojom pobožnošću, vrši velik dojam na vjernike. Uz put, povjeri mi jedan od svećenika: »Biće velikih promjena u vladi. Oliveira Salazar će preuzeti vlast«. Salazar! Poznavao sam ga tek kao odlična profesora. Uto dođe Matheo. On je sa Salazarom. Priđem njima. Rukujemo se; čavrljamo.. Nakon nekoliko časova, obratim se Salazaru:

»Je li istina što se govori? Vi ćete ostaviti svoju katedru? Bacićete se na politiku?

On odmahne rukom kao da kaže: »Govori se koješta.« Petnaest dana kasnije, bio je ministar finansija.

Da je o. Matheo razgovarao sa Salazarom o ponudi, nastavlja g. Magalhaës, vrlo je vjerojatno; ali, budite sigurni, Salazar se odlučio sam. On je previše snažna ličnost a da bi bio izvrgnut tuđim dojmovima.

Međutim, ostaje sigurno, da se tokom tih petnaest dana o. Matheo nije nijednom popeo na propovjedaonicu a da nije rekao svojim slušaocima: »Molim vas, zaklinjem vas, da se molite iz svih sila, iz sve duše, da se zbije nešto o čemu vam ne mogu još ništa kazati, ali što će biti spas domovine.«

*

Od onoga dana kada je Salazar, najprije ministar finansija, zatim ministar pretsjednik, prihvatio da radi na obnovi Porugala, od dana kada je sjeo za svoj uredski stol, pred državne račune, imao je samo jedan cilj: da riješi krizu, da uravnoteži državni proračun. Zaboravljajući svoju veliku obrazovanost, služio se, poput posljednje nadničarke — kako to opaža Antonio Ferro u svojoj lijepoj knjizi o Salazaru — samo s četiri operacije: zbrajanje, odbijanje, množenje, dijeljenje.

Nema oko njega ni stranke, ni koterije. Svoje djelo vrši on u potpunoj neovisnosti, sam, kao veliki poštenjak pun snažne unutarnje discipline, inteligencije najrjeđih kvaliteta, i čvrste volje.

Na uspjeh nije trebalo dugo čekati. Po njemu može Portugal, mali Portugal, da se navede kao primjer drugim svjetskim silama, ma kako velike one bile.

Red je uspostavljen. Viseći dio vanjskog duga isplaćen je: milijun i po livara; unutarnji dug je sveden sa dvije milijarde eskuda na 950 milijuna. Amortizacije su omogućile

2) »Il faudrait moins diviser les arts selon leurs sujets que d'après les tendances qu'ils favorisent dans l'âme«, René Schwob, Profondeurs de l'Espagne, p. 70.

izvođenje velikih radova općeg interesa. Pitam:

— Otkud je dobio potrebni novac? Od carine?

— Da, donekle.

— Od poreza?

— Dakako.

— Vrlo su visoki?

— Deset postotaka dohotka. Mnogo drugih zemalja plaća više.

Za uzvrat za izvršeno djelo, Salazar vidi kako se prema njemu diže udivljenje, zahvalnost čitavog jednog naroda. Čak i neprijatelji diktature hvale ga.

U svačijim ustima ista riječ: »Oživjeli smo. Imamo Salazara!«

Ima mnoštvo anegdota o njemu. U mašti naroda, već je postao legendarna figura. Sam on pričao je Antoniju Ferru, kako je stekao početak znanja:

»Kad sam dosegao dob da učim čitati, pošao sam u osnovnu školu u Santa-Comba. Ali bilo nas je mnogo i učitelj me je rijetko kada podučavao. Moj otac kojemu je bilo krivo što bolje ne napredujem, izvadi me iz škole i pošalje na nauk nekom siromahu koji je davao lekcije u jednom kutu svoje kolibice. Bilo nas je trideset, i svaki je plaćao mjesečno jedva jedan dinar...«

U zemlji u kojoj je jedno od prvih djela vlade bilo da izglasa rastavu Crkve od države, važno je konstatovati da je pretsjednik ministarstva revan katolik. Na zidu njegove radne sobe visi slika Presvetoga Srca. Intimni je prijatelj patrijarha-biskupa lisabonskog, koji je svršio gimnaziju u Koimbri; svako jutro pribiva misi, a neki tvrde da se pritom i pričešćuje.

Nitko ne izbjegava toliko javno isticanje, koliko on. U njegovu životu nema nikakve parade, ništa suvišno, nego samo najnužnije potrebe. Živi kao pustinjak, kao asket. Čedan stan. Samo jedan sluga. Uvećavajući krajnju jednostavnost, narod tvrdi da ga možete vidjeti kako kupuje ribu na trgu i kako se strpljivo pogađa.

Najmanje sitnice za njega su važne. Basnu o Gospodarevu oku provodi on u praksi. Bez najave i neprepoznat ulazi u tvornice, obilazi naokolo, razgovara s radnicima, propitkuje se o njihovim potrebama.

Pred nekoliko sedmica, dobivao je u više navrata pisma iz Setubala. U svima se govori o nehatosti, nemaru i lošem funkcioniranju službe u carinarnici. Jednoga jutra, Salazar otputuje u Setubal, pođe u upravni ured:

— Želim govoriti s direktorom.

— S direkorom, kaže podvornik, nije baš tako lako govoriti.

— Stvar je hitna.

— To gore! Direktora nema.

— Ali deset je sati.

— Dragi moj, direktor ne dolazi nikad prije tri sata.

— Čekaću.

— Kako izvolite; ali direktor vas, za stalno, neće primiti; vrlo je zaposlen.

— Vidjećemo.

Salazar sjedne. Donio je spise, izvadi nalivpero, i stane raditi.

Dolazi vrijeme ručku; Salazar počinje osjećati glad, ali se ne miče.

U četiri sata pojavi se direktor, projuri pretsobljem poput vjetra, zakopa se u svoju sobu.

Salazar zovne podvornika.

— Izvolite kazati da ja čekam.

Podvornik izvrši nalog:

— Direktor žali. Nema ni časa vremena.

Salazar ne gubi srčanosti. U četiri sata i deset minuta otvore se vrata direkcije. Direktor ima šešir na glavi, ali pred njim stoji Salazar:

— Tražim da me primtie. Ja sam pretsjednik ministarstva...

Neprijatelj svake lične reklame, svakog razvikivanja, Salazar ne traži jeftine popularnosti. Ništa nema u njegovom načinu rada što bi ličilo na »talambase«. Vršiti svoju dužnost to je jedino za čim on ide i što se nada da će činiti svatko tko je oko njega.

Njegova portreta nema po javnim zgradama; njegove fotografije nema po izlozima. Uza sve to, ne može zapriječiti da ga karikiraju. Ali te karikature u ostalom, nemaju ništa perfidno ni otrovno. Cenzura nema razloga da intervenira. Tu je n. pr. u odijelu »nurse«, a na rubu vela joj je natpis »Diktatura«. Tura kolica u kojima debela lutka udobno sisa iz pošteno napunjene bočice: »Finansije«.

Pored karikatura, pjesme. Salazar zatvoren u svom kabinetu kao u ćeliji, Salazar uživajući u blaženstvu zbrajanja, odbijanja, množenja, dijeljenja!

Nitko ne postaje velik čovjek, ako nije opjevan, karikiran. Uspjeh je donio Salazaru zaslužen ugled kakav ne možemo ni zamisliti. Pod vlašću toga čednog čovjeka, Portugalci su danas možda jedini koji misle da je sve najbolje u najbolje udešenom svijetu. (Le Temps, 2. rujna o. g.) *Prev. Lj. M.*

»SOVJETSKA ŠKOLA«

Prvi princip života i rada jest: najprije treba *znati* nešto, onda stvoriti sud o tome i zauzeti stajalište, i tek onda raditi u prilog ili na ustuk nečemu.

Poznavanje, dakle, stvari je »conditio sine qua non«. Ali nije svako poznavanje istovrijedno: postoji poznavanje iz autopsije, postoji poznavanje iz vjerodostojnih vrela i postoji površno i donekle apriorno gledanje na nešto, sa već unaprijed zauzetog stajališta. Najgore je, bezuvjetno, ovo zadnje. Takovo znanje ne samo jednako nuli nego čini još i negativnu veličinu, jer faktično količina ovakog znanja mora da bude oduzeta količini općih pojmova o nečem, a da se dobije ono, što ipak dotičnik zna...

Autopsija, koja je, dakako, najbolji način — nije uvijek moguća. Dakle, u većini slučajeva se zadovoljavamo s poznavanjem dobrih vrela.

Problem odgoja novih generacija uopće je važan problem; a kamo li onda kad se radi o nečem novom i neslućenom, što nam obećaje odgojni sistem u Sovjetskoj Rusiji. Prema tome, knjige o tome privlače pažnju sviju, ne samo onih, koji gledaju tamo »obećanu zemlju«, nego i onih koji promatraju tamošnje prilike sa skepsom, koja kadkada prelazi možda i u zgražanje...

Knjižica, što leži pred nama,1) bavi se baš problemom školstva u S. S. S. R. Najprije da vidimo, kako ga obrađuje i na osnovu kojih podataka. Od prvih redaka opažamo, da autor, g. dr. Pataki, hoće *»prikazati osnovne klturne smjernioe koje fundiraju i pokreću duh nove ruske, sovjetske škole i drugo, izvijestiti o stanju prosvjetne politike školstva, analizirati duh školskog rada, njegove ciljeve i sredstva«.*

1) Dr. Stevan *Pataki:* »Sovjetska škola« 1934. »Minerva«, Zagreb. (Zbirka »Nova Pedagogija«.)

Zadaća je opširna, premda u ciljevima nedostaje još jedno: dati *orijentacioni sud* o svemu iznesenom.

Autor konstatira, da u Rusiji se »prekida i napušta kontinuitet evropske kulturne misli«. To on vidi po tome, što se evropska pedagogija osniva na *psihologijskim*, biološkim i društvenim pretpostavkama, te nosi na sebi biljeg nekog »psihologiziranja«, vezan s individualističkim liberalizmom, dok je sovjetska pedagogija revolucionarna, te se osniva na principu da se mora stvarati *odozdo*, dakle u najširim narodnim slojevima, nova kultura, čijim instrumentom ima biti i škola, da time ubrza formiranje novog kulturnog života. Drugim riječima, sovjetska škola se *ne osniva* na podacima psihologije, biologije itd., nego, kao da ima sama revolucionim putem stvoriti *novu psihologiju* itd....

Navedavši proces razvoja evropske misli od starih Helena (nisu zaboravljeni ni Laotse, Konfucije i Buda) — preko kršćanstva do Kanta i Hegela — tvrdi da se sva kultura osniva na pretpostavci »idealističkog« gledanja na svijet, ili po novijoj formuli — kako on veli — na »dualizmu života i duha«.

Međutim Hegelova »Ljevica« — Marks i Engels — odriču se dualizma i oduzimaju pojmu duha svaku vrijednost: duhovna kultura je samo »Überbau« na »Unterbau« koji je ekonomskomaterijalan, ili, kako kaže autor »vitalne prirode«...

Iza toga slijedi razlaganje o sovjetssoj školi kao takvoj. Škola je tamo »ideološko oruđe revolucije«, itd., što je u glavnom poznato. Lenin školu ne izdvaja iz politike (ne smatra kao nešto apsolutno) nego naprotiv »otvoreno izjavljuje da je *škola izvan života i izvan politike samo laž i licemjerstvo«.* Dakle je škola u S. S. S. R. sva *u politici.* Kao gesla se naglašavaju tri temeljne točke: priroda, rad, društvo; dakle osnovicom »proleterske kulture će biti *naturalizam, industrijalizam i socijalizam«.*

1923. g. uvedeni su »kompleksni programi« škole skroz radikalne, u duhu popunog ideološkog proletariziranja«; 1927.—28. u vezi s NEPom opet se uspostavljaju neke od »buržoaskih« zasada pedagogije. 1929. u vezi s ekonomskom pjatiljetkom, dolazi doba »stopostotnog komunizma« i u kulturi — školi. 1933.—34. dogodi se razočaranje... O tome

pisac daje sasma malo podataka. Interesantni su podaci kako se 1930. godine propagira »razbijanje« univerziteta i »jedinstvo produkcije i nastave«, t. j. shvaćanje čitave nastave kao procesa neposredno skopčanog s industrijom, t. j. opet negacija svakog apstraktnog, »naučnog« znanja.

Nećemo ovdje slijediti sve stepenice, kako je išla Sovjetska misao, ali ćemo samo konstatirati, da je komesar Bubnov krajem 1933. i u 1934. godini izdao niz dekreta i naredaba, kojim 1. konstatuje se potpuni analfabetizam nove generacije, 2. konstatuje se da je »kvantitet uništio kvalitet« (»mnogo svršenih ali nikoga — pismenog« — rekli bismo mi), 3. ukida sve pokuse, o kojim se toliko piše u našoj knjizi, te uvodi sistem ispita, predavanje pojedinih predmeta i čak uspostavlja »historijske fakultete« i djelomično učenje latinske gramatike. U glavnom »nove« metode Bubnova potsjećaju na metode famoznog ministra Aleksandra III. — grofa D. Tolstoja.

Dakle?... Da li je vrijedilo pisati raspravu o nizu teoretskih razlaganja, koja su na kraju krajeva svršena s *ničim*...

Sve, lijepe i ružne, neosporne i sumnjive, istinite i apsurdne — stavke teoretčara poput Blonskog, Šuljgina, Krupenine, Epsteina i drugih — razbijene su o činjenicu: *škole de facto nije bilo, niti je ima.* Jer govoriti o stvaranju proleterske kulture (»novog čovjeka«), o suzbijanju religije i stvaranju materijalističkog nazora ili o industrijskom odgoju — vrijedi *samo onda* kad se zbilja nešto stvara, nešto suzbija, netko odgaja. A kada, po konstataciji Bubnova i samog Epsteina »*najpotrebnije, najvažnije i najelementarnije zna samo oko 50% svršenih učenika, a dijelom i ispod toga procenta*« to znači da je *niveau pučke škole* postao *niveauom* čitave kulture SSSR, a i od toga niveaua *polovica svršenih đaka ne zna ništa* — to znači, drugovi moji — *krah!*
G. Pataki savjesno referira o *smjernicama. Na našem je jeziku to jedina knjiga koja donosi sve ovo zbijeno i na osnovu dokumenata.* S toga će gledišta ova knjižica i potpisanom služiti za orijentaciju i kao izvor u nekim slučajevima, i to izvor pouzdani. Ali — ovo je sve skroz *knjiški.* Autor Rusiju i SSSR poznaje samo iz naučnih i stručnih časopisa i iz literature. Bijede i nevolje nije vidio. Knjiga izgleda kao pripovijetka o *lijepoj firmi* nad dućanom, u kojem osim trulog mesa nema ništa... Iz ovog slijedi i sasma olimpijski stav autorov prema svim stvarima u SSSR. I preko volje se sjećamo Svetog Pisma: »*Et Angelo Laodiciae ecclesiae scribe: Haec dicit Amen, testis fidelis et verus, qui est principium creaturae Dei:*
»*Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus; utinam frigidus esses, aut calidus:*
»*Sed quia tepidus es, et nec frigidus, nec calidus, incipiam te evomere ex ore meo.*« »Apocal. b. Joh. Ap., III. 14, 15, 16.«
Testis fidelis et verus. Ali je dopušteno biti svašta, samo ne »tepidus«, prema krvi i bijedi...

K. R. Volinski

P. n. gg. suradnike, pretplatnike i sve koji upravljaju pisma i pošiljke uredništvu, molimo da izvole uvažiti novu adresu: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, uredništvo Hrvatske Prosvjete, ZAGREB, GAJEVA UL. 36 vila. — Kako je omot lista štampan za čitavu godinu unaprijed, molimo da se ne uzme u obzir adresa koja je tamo štampana, jer više ne vrijedi.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, LISTOPAD 1934. BROJ 8

9. listopada, u Marseilleu, pao je žrtvom nečuveno drskog atentata Aleksandar I., Kralj Jugoslavije, upravo u času kada je triumfalno putovanje u Pariz imalo da okruni njegove znamenite napore i vidne uspjehe na polju vanjske politike. Neočekivano i zaslugom svoga ličnog prestiža kao čovjeka odlučna i odvažna, uspio je da razbije obruč nepovjerenja koji se bio čvrsto uhvatio oko njegove države, i posljednji put Kraljev imao je da dade konačnu sankciju zalogu mira na Balkanu i u Evropi koji je tim nastojanjima bio stvoren.

Postavši prestolonasljednikom Kraljevine Srbije 14. ožujka 1909., uskoro je imao prilike da, na čelu prve srpske armije, za balkanskih ratova, pokaže ne samo svoju vojnu spremu, nego i ličnu srčanost i odlučnost, preuzevši napadaj u bitki kod Kumanova, unatoč oprečnom mišljenju ostalih vojskovođa, porazivši Turke potpuno, i izvojevavši iza toga, nad Bugarima, presudnu bitku kod Bregalnice. 11. lipnja 1914. povukao se Kralj Petar I., radi bolesti, i prepustio regentstvo Kraljeviću koji je, neposredno iza toga, zapao u kobni položaj da odgovori na ultimatum Austro-Ugarske monarhije, i da srpsku vojsku, oslabljenu ratovanjem ali osnaženu stečenim iskustvom, povede u najpresudniji rat što ga je vidjelo moderno doba. Sa svojim je vojnicima, nikada ne klonuvši i nikad se ne odričući njihove blizine, pretrpio gubitak Srbije i historijski mučni put preko Albanije i, izgubivši zemlju, nije izgubio vojske, hrabre i odlučne, kojom se i dalje borio na strani saveznika, za njihov uspjeh i za konačnu pobjedu svoga naroda. 24. veljače 1916. objavile su strane novine ovu poruku jugoslavenske emigracije tadanjem regentu Aleksandru: »Sakupljen u plenarnoj sjednici, prvoj poslije zadnje nesreće Srbije, Jugoslavenski odbor od srca pozdravlja u Vama, Gospodaru, ne samo Regenta Srbije tako teško iskušane; ne samo vrhovnog zapovjednika dične srpske vojske čije ste nečuvene patnje bratski dijelili, nego prije svega pretstavnika jugoslavenske ideje, svete svima nama Srbima, Hrvatima i Slovencima koji stvaramo jugoslavenski narod.« Odgovor je na to bio u regentovu manifestu vojsci od 7. travnja 1916.: »Naši moćni savezanici i prijatelji, diveći se neustrašivom i viteškom držanju Srbije, ceneći nebrojene žrtve srpskoga naroda i priznajući mu zrelost i sposobnost za državni život i kulturni razvitak, sad su gotovi i voljni da nas u ovoj veli-

koj borbi snažno pomognu, da Srbiju stvorimo velikom, te da abuhvati sve Srbe i Jugoslovene, da je učinimo silnom i moćnom Jugoslavijom, koja će opravdati dosada prinete žrtve i odgovoriti zahtevima novoga doba.«

Malo je kome bilo dano da, unatoč najparadoksnijoj situaciji u kojoj je izdan manifest, do kraja ispuni i ostvari svoju riječ, i da sve to doživi u punoj snazi života i rada kao što je to mogao On. Dovršivši sretno solunsku ofenzivu pod geslom: »Naprijed, u slavu ili smrt«, proglasio je 1. prosinca 1918. ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, a iza smrti Kralja Petra I. Oslobodioca, 1. kolovoza 1921., preuzeo je i formalno vladavinu.

Preuzeo ju je u najtežoj situaciji općih svjetskih kriza, kada se, u osvitku novog doba, cio svijet stao preobraćati i preobražavati, zaokupljen teškim političkim i socijalnim problemima. Razvoj tih izuzetnih i nesravnjivo teških prilika naveo ga je da 6. siječnja 1929. dokine ustav i preuzme inicijativu potpuno u svoje ruke, proglasivši, dvije godine kasnije, 3. rujna 1931., novi ustav. Davši tako unutranjem uređenju zemlje ustav i zakone, bacio se svim žarom na rješavanje vanjsko-političkog položaja, pri čemu je u razmjerno malo vremena postigao zamjerne rezultate u zbližavanju balkanskih zemalja, naročito Jugoslavije i Bugarske. Taj je veliki uspjeh imao da izazove promjene u odnosu i s ostalim susjedima, kao i konsolidaciju općega evropskog mira. Smrt je, nenadano i naglo, prekinula taj ustrajni rad, ali on nije ostao nedovršen.

»Poziv kralja je velik, plemenit i prijatan« — kaže Luj XIV. — »kada se čovjek osjeća vrijednim da dobro riješi sve stvari na koje nas on obvezuje. Ali on nije bez muka, bez zamaranja i nemira; neizvjesnost katkada tjera u očaj, i kad je čovjek proveo primjereno vrijeme ispitujući stvar, treba se opredijeliti i zauzeti stranku za koju mislimo da je najbolja.« I opet: »Svaki put, kad god podijelim koje upražnjeno mjesto, stvaram stotinu nezadovoljnika i jednog nezahvalnika.« Mudre i teške riječi koje još i teže moraju odjekivati u vremenu tako kaotičnu i zamagljenu kao što je naše. Odlučnošću koja mu je bila prirođena kao vojniku i kao čovjeku iz naroda, jednostavnom i neposrednom, blagopokojni je Kralj Aleksandar I. preuzeo i vršio taj teški i sudbonosni poziv, potpunom požrtvovnošću i potpunim predanjem, upravo do posljednjeg časa. Cijenu i plodove tih žrtava prosudiće dostojno historija.

VJEČNI POKOJ I SLAVA
NJ. V. VITEŠKOM KRALJU ALEKSANDRU I.
UJEDINITELJU!

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

ZA POREDBENU KATOLIČKU KNJIŽEVNOST

I

Poznato veliko njemačko nakladno poduzeće Herderovo steklo je ponovno neprocjenjivu zaslugu za razmah katoličke kulturne misli u svijetu izdanjem koje po svom značenju ima apsolutno monumentalan karakter. To je zbornik o »Katoličkom udjelu u sadanjoj svjetskoj književnosti«,[1]) knjiga razmjerno ne baš prevelika opsegom (oko 380 stranica), ali neobično bogata prilozima, a još više znamenita svojom novošću i originalnošću. Zbornik »Katholische Leistung« daje naime prvi temelj onome za čim je čeznuo svaki stručnjak koji je htio da dobije cjelovit, objektivan i potpun pregled katoličke književnosti u svijetu, kao podlogu za stvaranje nauke o poredbenoj katoličkoj književnosti.

Kada sam, pred dvije godine, u katoličkom internacionalnom studentskom savezu »Pax Romana«, bio stavio formalni predlog da se osnuje sekcija za uporednu katoličku književnost, odgovoreno mi je s odborske sjednice kojoj na žalost nisam mogao lično pribivati, da je »nejasan« izraz »poredbena katolička književnost« i da se, prema tome, ne može stvoriti pozitivan zaključak. U odboru u kojemu sjedi cvijet katoličke akademske inteligencije našega vremena, starijih i mlađih ljudi iz prvih zemalja Evrope, nije bilo nikoga tko bi znao što je poredbena književnost, i da ta nauka treba da postoji i za katolički dio univerzalne književnosti. Moj se predlog osnivao na analogiji s medicinskom sekcijom koja već postoji u krilu Pax Romane; ali, ironijom subine, svatko zna za medicinu jer je svatko već na svojoj koži iskusio nejzine blagodati, dok na idealno dobro kao što je univerzalizam književnih odnosa nitko nije ni mislio. A ipak sam svoj predlog bio iznio prilikom koja bi barem mogla svakom biti prilazna: stogodišnji jubilej Fr. Ozanama. Ma koliko je kršćanska caritas duhovnog podrijetla te ima, baš u Ozanamovu smislu, obuhvatiti djela i tjelesnog i duhovnog milosrđa, ipak bi se, čini mi se, i za konferencije sv. Vinka mnogo manje znalo, kad se one ne bi bavile materijalnom pomoći pojedincima. A pritom se sasvim zaboravlja, da su one samo jedna strana Ozanamova javnog rada; slaviti Ozanama, trebalo bi da znači, konačno shvatiti svu zamašnost ove rijetke i lijepe pojave u katoličkom intelektualnom životu. Bez sumnje su konferencije sv. Vinka raširene po milijunima članova širom čitavog svijeta; bez sumnje su neizmjerne i neizrecive blagodati što ih one donose ne samo podupirući stvarno siromahe, nego i odgajajući svoje nebrojene članove u duhu predane i istinske ljubavi bližnjemu, dok je naučni rad Ozanamov već prilično zastario i premašen. Ali činjenica da je baš taj čovjek na pragu nauke o uporednoj ili svjetskoj književnosti, da je baš on bio jedan od prvih koji su učili da je književnost svim svojim mnogolikim pojavama različitih

[1]) Katholische Leistung in der Weltliteratur der Gegenwart, Dargestellt von führenden Schriftstellern und Gelehrten des In- und Auslandes, herausgegeben von *Otto Forst Battaglia*, Freiburg i. Br. 1934., Herder & Co.

jezika i narodnošću zajedničko duhovno dobro čovječanstva i da treba kao takvo i djeluje, trebala bi da pobudi katolike na razmišljanje i na povlačenje konsekvencija. Nije li baš u srednjem vijeku u ono doba kada je katolički duh slavio svoje nikada poslije neviđene triumfe na polju umjetnosti, latinski jezik, zajednički čitavom tadanjem civilizovanom svijetu, stvarao jednu književnost i jednu duhovnu zajednicu po cijeloj Evropi? A kad su se, tokom Srednjega vijeka, i odvojili pojedini jezici, porodična sličnost kršćanskih naroda bila je još toliko velika, da su književni motivi, oblici i ideje spajali čitavu Evropu u jednu univerzalnu cjelinu. To je, u svojim predavanjima u Sorbonni, i u svojim izdanim djelima, pokazivao Ozanam. To je jezgra i glavni smisao njegovih djela o Civilizaciji u V. vijeku, o Germanima prije kršćanstva, o Kršćanskoj civilizaciji prije Franaka, o Franjevačkim pjesnicima u Italiji XIII. vijeka, o Dantu i katoličkoj filozofiji XIII. vijeka, kojima treba još pribrojiti njegova predavanja (izdana po stenogramima ili uopće neizdana), te neizvršene osnove; sve je to zajedno, kako se vidi, imalo da dade poredbenu književnost kršćanskog Srednjeg vijeka. Katolici su, kao i često inače, pustili da im izmakne iz ruku bogata i znamenita baština Ozanamova; nijedan od današnjih svjetskih stručnjaka na polju poredbene ili svjetske književnosti nije aktivan katolik, a koliko to znači za promatranje ideja vodilja svjetske književnosti kao univerzalnog pojma, nije teško prosuditi.[2])

II

Ideal bi bio, dakako, da se izgradi opća povijest književnosti po principima i metodama uporedne književnosti,[3]) sa stajališta katoličke ideologije. Za taj bi rad trebala katedra komparativne literature na kojem od svjetskih katoličkih sveučilišta, u Fribourgu, Louvainu, Parizu, Lublinu ili sl. Velike i opsežne predradnje moguće su naime samo uz suradnju stručnih seminara i naročito odgojenih mlađih sila. (Da se takovu radu utre put bar u okviru jedne slobodne univerzitetske organizacije, za tim je išao moj predlog na sjednici Pax Romane.) Ali, kad ne može zasad da bude drukčije, nesumnjivo je krupna tekovina i ovo što je urađeno pod vodstvom poznatog stručnjaka g. O. Forst-Battaglie.

Teško da bi se našao pozvaniji čovjek za pravilnu i potpunu izgradnju ovoga djela. G. Forst Battaglia je, ponajprije, odličan stručnjak s opsežnim znanjem, širokim pogledima i s modernom sensibilnošću u prosuđivanju književnih vrednota. Poljak po rodu i temeljit poznavač svoje književnosti, on je istovremeno suradnik predvodnih njemačkih i francuskih stručnih časopisa, krećući se na području tih literatura s potpunom lakoćom i sigurnošću. Njegovo slavensko podrijetlo učinilo je da su slavenske književnosti pravilno porazdijeljene, i da su zastupane čak i one manjih naroda. Nepravilno je u tom pogledu jedino to, što je slovačka književnost obrađena pod češkom u jednom neznatnom otsjeku. Ona nije, doduše, ne znam kako obilna, ali na pr. odnos između katoličke i protestantske slovačke književnosti koji bi mogao biti vrlo zanimljiv, nije nikako došao do izražaja. (Iz djela Maróthy-Šoltésové »Naša djeca« koje sam pred više godina prevodio za Maticu Hrvatsku, vidi se na pr. da protestantizam u Slovačkoj nije puka forma i racionalizam, nego vjera koja prožima život autorice i njezine okoline.) Zatim, nije došla do izražaja ukrajinska književnost. Mislim da ona nije baš obilata, ali je i sam »Gral« pred nekoliko godina donio odlomak prijevoda s prikazom pjesme o Bogu Gavre Kostelnika, nekad hrvatskog pjesnika iz kruga »Luči« i »Našeg Kola«, te je njegova pojava bila popraćena vrlo zamašnim pohvalama. Inače, bila je predviđena još irska i litavska književnost koje su s nepoznatih razloga izostale, a bile su uzete u obzir. Šteta je, kako kaže sam izdavač, to veća što su obje književnosti gotovo isključivo katoličke, a mi možemo dodati tome još i to, da su baš one inače dosta slabo poznate.

U knjizi je prikazano katoličko područje ovih književnosti: njemačke (Dr. Günther *Müller,* Dr. Oskar *Katann,* Dr. Wilhelm *Spael,* Dr. Friedrich *Schreyvogel*), švicarske (Dr. Oskar *Eberle*), nizozemske (Dr. Gerard *Knuvelder*), flamske (Wies *Moens*), skandinavskih zemalja (Dr. P. H. *Perch*), engleske (Shane *Leslie*), Sjedinjenih Država (Agnès *de la Gorce*), francuske Belgije (Dr. Léopold *Levaux*), francuske (Robert *Vallery-Radot*), talijanske (Marcel *Brion*), iberskih zemalja (Mathilde *Pomès*), poljske (Dr. Otto *Forst Battaglia*), češke (Dr. Jan *Strakoš*), slovenske (Dr. Jože *Pogačnik*), hrvatske (pisac ovih redaka) i madžarske (Dr. Zsolt *Alszeghy*). Zapinje za oči to što je talijansku književnost prikazao Francuz, a ne Talijan koji živi u Italiji; to je, bez sumnje, u vezi sa značajnim prilikama sadašnjosti u toj zemlji. Također je šteta što iberske zemlje nisu prikazane po kojem njihovu pripadniku; ali kako se tu radi o području španskog i portugalskog jezika i o zemljama latinske Amerike, možda prikaz ne bi bio dosta jednomjeran, dok gđica. Pomès odlično i temeljito poznaje čitavo to područje. Napokon, za zemlje preko Oceana, razumljivo je da se posegnulo za evropskim piscem, radi lakše i preglednije organizacije rada. Osim toga je nama Evropljanima i nekako pouzdanije mjerilo za vrijednost prikazanih pisaca i djela ono koje dolazi iz Evrope; jer Amerika često o tom ima svoje naročite pojmove koji mogu Evropljane krupno razočarati. (Pokazuju to američki filmovi.) Istina, katolička duhovnost kao kreativni faktor bez sumnje približava zemlje jače nego išta drugo; ali baš zato ne može smetati što su prekooceanske zemlje prikazali evropski pisci. Karakteristično je i mjesto koje zapremaju ženski pisci (Agnès de la Gorce i Mathilde Pomès); bez pretjeranosti liberalnog abnormalno divljeg feminizma, katolički život i na književnom polju pokazuje koliko cijeni rad žene i koliko žena na polju katoličke duhovnosti može da radi uporedo i ravnopravno s muškarcem.

Broj stranica koji je imao pripasti pojedinim književnostima, određen je unaprijed po izdavaču. Njemačka je najopsežnija sa 105 stranica; francuska, naprotiv, obuhvata samo tridesetisedam; slovenska i hrvatska dobile

[2]) O naučnom radu Ozanamovu vidi: Abbé F. *Méjecaze,* Fr. Ozanam et les lettres, Lyon-Paris 1932, Librairie cath. Emmanuel Vitte (u djelu je navedena bibliografija Ozanamovih djela, i literatura o njemu samomu).

[3]) Ti su principi i metode kod nas pregledno i bitno prikazani u korisnoj knjižici: Ivo *Hergešić,* Poredbena ili komparativna književnost, Zagreb 1932., Mala Knjižnica »Matice Hrvatske«, sv. 2.

su po 5 stranica, madžarska sedam, a ostale razmjerno. Sasvim je opravdano da je u djelu koje izlazi u Njemačkoj i na njemačkom jeziku, njemačka književnost došla na prvo mjesto i zauzela najviše prostora; ali, mora se iskreno kazati, to joj nije mnogo koristilo. Dok je svaku drugu književnost izradio u cjelini po jedan pisac, njemačka je raskomadana na pripovjedačku prozu, na umjetničku prozu (esej), na dramu i na liriku. Svaku je književnu vrstu izradio drugi stručnjak, i tako čitalac ne može dobiti pravi pojam o učinku njemačke književnosti kao cjeline, ni o zamašnosti najkrupnijih djela, kao pojava svjetske književnosti. Prikazivači su nesumnjivo zalazili suviše u detalj. A kako je baš poslijeratno doba karakterisano previranjem i slijevanjem književnih vrsta (lirski karakter ekspresionističkih drama, neodređenost granica u pojmovima roman-reportaža-esej), to je bar trebalo ostaviti na okupu jednu i drugu skupinu proze; inače se ne bi dogodilo da se n. pr. Verkadeova knjiga »Unruhe zu Gott« spominje među romanima, premda nije roman, i opet među esejističkom prozom. A istina je da je to autobiografija zanimljivija nego mnogi roman, roman jednoga života koji nije roman, nego u isti mah praktična apologetika i demonstracija kršćanske umjetnosti. Pisano po umjetniku (o. Vilibrord Verkade, holandijski slikar, postao je, kao konvertit, benediktinac opatije Beuron koja je, kako je poznato, sijelo naročite škole religiozne umjetnosti), to strogo dokumentarno djelo postalo je jedan od najjačih umjetničkih doživljaja u njemačkoj književnosti prvih poslijeratnih godina, premda, u stvari, nije književno djelo u užem smislu. Strpano u kategorije, ono bez sumnje gubi na ekspanzivnoj snazi i ne može čitaocu dati pravoga pojma o značenju ovakvih pojava. Dok je tako jedno djelo spomenuto na dva mjesta ne dobivši ipak svoj potpuni relief, ispala je n. pr. potpuno Dolores Viesèr sa svojim stilski toliko finim romanom »Singerlein« koji je tako suptilan izražaj austrijskog baroka, i naročito značajan dokumenat univerzalne katoličke sensibilnosti, spajajući u svojim glavnim licima njemačku, poljsku i slovensku krv jednakom toplinom i nježnošću.

U ostalom, ja mogu imati i krivo s ovim pojedinim opaskama samim po sebi; ali tko sravni onih 37 stranica Vallery-Radotovih o francuskoj književnosti s ovih 105, vidjeće koliko je snažniji i značajniji ovakav jednovit prikaz prema pocjepkanosti i preopširnosti onih četiriju. Premda je francuska katolička književnost kudikamo najkrupnija i apsolutno predvodna u naše vrijeme, piscu je uspjelo da ne izostavi nijedno ime, da ne propusti nijedno bitno djelo, a da uz to unese u svoj prikaz sigurnost sudova, dinamizam doživljenosti i, s obzirom na historijski razvoj, izvjesnu dramsku napetost. Tako u turobnoj konstataciji razlike kojom je primljena izvedba Claudelove »Annonce faite à Marie« oduševljeno 1914., a mlako i mlitavo iza rata, iz čega pisac izvodi depresiju duhovnosti publike i nestašicu neposrednog zanosa u katoličkim krugovima; zatim, kada prikazuje presudnu ulogu Maritainove publikacije »Roseau d'or« i grupiranje karakterističnih djela vremena oko nje; i napokon, kao najdramatičniji incidenat, tragičnu situaciju »Action française« i sudbonosni metež koji je nastao iza njezine osude. Uza sav pesimizam u prosuđivanju duhovne depresije suvremenog društva, Vallery-Radotov prikaz je i optimističan, radi porasta same te duhovnosti u kreativnim snagama katoličke francuske književnosti; on ima borbenu notu i usponski zamah stvaraoca, unatoč svim vremenskim krizama i svim ljudskim slabostima.

III

Kada sam primio poziv za suradnju na tom znamenitom djelu, bio sam u ne maloj neprilici od koje gotovo da mi je klonulo pero. Kako da se naša hrvatska sirotinja priljubi uz pojam svjetske književnosti i da se postavi uporedo s velikim i dubokim silama koje pokreću svijetom? Vođen izrazom »svjetska književnost«, držao sam da prikaz svake pojedine književnosti ima u prvom redu da istakne ne specifičnu individualnost pojedine književnosti kao takve, nego ulaženje njezinih najvrednijih, najspecifičnijih ili najkarakterističnijih pojava u sklop univerzalnog pojma katoličke književnosti. Na komparativnoj osnovici, svaki bi pisac prikaza morao biti orijentiran o strujama, motivima i uspjesima katoličke književnosti u svijetu, i prikazati ne toliko možda utjecaje drugih književnosti na svoju (ali i to!) nego paralelizam, povezanost i duhovno srodstvo glavnih pojava opće katoličke književnosti. A naša katolička književnost koja je još uvijek u povojima, nije uspjela da se »plasira« nijednim svojim djelom kao pojavom krupnijeg karaktera i univerzalnijeg značenja. Pogotovu zato što lirika u njoj zaprema prvo mjesto, a ta se uvijek teže prenosi i saopćuje; ona je najintimniji i najosebujniji dio književnosti. Ali izdavač je urgirao, i trebalo je da se nađe bar neko relativno mjerilo koje će odrediti »nosivost« pojedinih pisaca prema kompleksu stranih književnosti. Stoga sam, uz najrjeđe izuzetke, uzeo u obzir samo one katoličke pisce od kojih je bar nešto dosad s uspjehom prevedeno u bilo koji strani jezik — ne samo kao pouzdaniji znak njihove književne vrijednosti, nego naročito kao dokaz da se njihov stvaralački rad, uza sve bogatstvo ili osebitost drugih književnosti, može s uspjehom sugerirati područjima stranih literatura.

Osim toga, u uputama koje su suradnici dobili zajedno s nakladničkim ugovorom, bilo je izričito napomenuto da ima biti obrađeno razdoblje iza rata kao »sadašnja svjetska književnost«. Kako naše katoličko književno nastojanje uopće nije staro, ne bi bilo teško zaokružiti sve zajedno u ovako preglednom prikazu; ali izričiti zahtjevi osnove djela tražili su da se predratne pojave upletu samo koliko se protežu i u izaratno vrijeme, ili koliko su s njim u neposrednoj vezi. Radi se o specifičnoj karakteristici poslijeratnog vremena kao točno određene epohe duhovnosti u svijetu; i držim da je to potpuno opravdano. Ipak, neki su pisci više ili manje zaobišli taj zahtjev i zasizali dublje u prošlost. Tako kod španske književnosti kod koje pisac ističe da Španija nije sudjelovala u Svjetskom ratu, nego da se kod nje literarna epoha broji od filipinskog rata. To nije točno. I u zemljama koje su za rata ostale neutralne, neminovno se odrazila fizionomija poslijeratnog lica Evrope. I te su zemlje doživjele razmah kapitalizma ratnom trgovinom i produkcijom ili kriomčarenjem ratnog materijala. I one su osjetile promjenu težišta evropskih političkih sila. I one su zahvaćene fatalnošću činjenice da postoji Sovjetska Rusija. I one su pretrpjele poplavu američkih zvučnih filmova i neslućenu ekspanziju svih poslijeratnih pozitivnih i nega-

tivnih tekovina po fantastično gigantskoj raširenosti radiofinije. I one su, konačno, bile otvorene djelima stranih pisaca koja su se baš zato tolikom snagom nametala i književnosti i publici, što su bila izražaj jednog naročitog mentaliteta epohe koju su stvarale sve dobre i loše tekovine ratnih i poslijeratnih godina. A to je ono što je, po mom mišljenju, u čitavoj stvari presudno; ne književne struje kao neki formalni izražaji književnosti kao umjetnosti za sebe (premda to one u biti nikada i nisu, iako se moraju, relativno, promatrati s toga stajališta), nego književne pojave kao ekspanzija života u kojemu sve opasnije i sve teže dolaze do izražaja dva ekstrema: duhovna anarhija, bezbožna propaganda i nasilje »klasne borbe«, rasne ekskluzivnosti ili druge koje pogubno jednostavne formule i, s druge strane, univerzalna veličina katolicizma, uporno traženje duhovnosti i apostolski nezaustavni uspon i ekspanzija vjerovanja.

I zato, kako se vidi i iz samih prikaza u knjizi, iako u književnosti nekih neutralnih zemalja nije rat prouzročio neposredno i odviše vidno nove smjerove u književnosti, suglasno s ostalom Evropom došlo je neminovno do karakterističnih promjena u duhovnoj strukturi i vanjskim uvjetima života, pa ne bi bilo baš tako teško naći obilježne točke za ograničenje epohe u smislu zadatka. A to bi bilo potrebno zato što, ako se polazi n. pr. u Španiji od filipinskog rata, dolazi mnogo više do izražaja stara i najstarija generacija nego li u zemljama u kojima je početo s 1918. ili 1914., kako odgovara namjeni samoga djela. Jer se radi o tom da čitava knjiga ne daje dojam historije nego sadašnjosti s perspektivama bliže budućnosti, a tu je daleko bitnije važan obračun o vrednotama posljednjih 10—15 godina nego li sistematska povezanost s prošlom i pretprošlom generacijom.

Druga je programom djela određena granica bila, da se osim katoličke književnosti u užem i točnom smislu, imaju uzeti u obzir i t. zv. periferne pojave, to jest pisci i djela koji su bliži katoličkom nastojanju, iako su formalno ili stvarno izvan njegova kruga. G. Forst Battaglia, dajući smjernice za program djela, vrlo je dobro uočio tu činjenicu da je, kako se čini, karakteristična faza razvoja katoličke književnosti danas nesumnjivo u tom što ona izlazi iz t. zv. »ghetta«, prestaje biti ograničena na katoličke čitače i njihovo razumijevanje, nego se na sve strane kariči s okolnim svijetom bilo o ljude, bilo o pojave. Poznato je da je, u početku, zatvorenost u samu sebe bila karakteristika njemačke katoličke književnosti u njezinu pretežnom dijelu; naprotiv je u Francuskoj suradnja katolika u svim ozbiljnim revijama koje znaju čuvati neutralnost svakodnevna pojava. Djela Léona Bloya, toga bezuvjetnog i apsolutnog katolika, izišla su gotovo sva u izdanju »Mercure de France«, dok Claudel surađuje u »Nouvelle Revue Française« uporedo s André Gidom, vezan prijateljstvom o Jacquesa Rivièrea koji se, kako je poznato, bio obratio pa se opet izgubio, a na smrtnoj postelji, kako se čini, opet vratio. Hrvatska je književnost vrlo podesna ilustracija za važnost pograničnih pojava u ovom otsjeku vremena iza rata: smutnje i krize ratnog vremena i prvih poslijeratnih godina izazvale su brojne otpade katoličkih pisaca predratne generacije; neki su apostazirali, neki su se naprosto udaljili, a neki prestali pisati. Kao neka naknada za to, došavši u ozbiljne godine najzrelijega životnog stvaranja, prvaci nekadanje Moderne kao Nazor,

Domjanić, Nehajev jednim dijelom svoga kreativnog rada zalaze u katolički krug, ne ustručavajući se zauzeti poziciju u katoličkim publikacijama. A nije slučajno da su to baš najnadareniji i najdublji od njih; njihov put dokazuje da, doduše, »spiritus ubi vult flat«, ali da velike ideje u potpunoj svojoj dubljini osvajaju jake duhove bilo gdje i bilo kako.

Koliko je, dakle, važno ovo lice problema katoličke književnosti baš za naše doba, toliko mi se čini nešto prevelikim širenjem granica kada u književnostima nekih, osnovno katoličkih naroda, ulaze pod ime katoličkih pisaca neutralni autori koji nisu protivni katoličkim idejama, ali ih ni pozitivno ne promiču. Baš u ovakvim zemljama trebalo bi nešto jače i suptilnije destilacije, jer se inače doživljuju razočaranja, a publika se dezorijentira. Tako, ako isporedimo dvoje karakterističnih laureata Nobelove nagrade: St. Reymonta i Sigridu Undset, vidimo kod ove posljednje jasno zacrtan put koji ju je morao dovesti do obraćenja, a iza toga, ona postaje apsolutnim reprezentantom prekaljene katoličke misli i borcem za duhovno i kršćansko shvatanje života. A ja ne znam da li se to može kazati za St. Reymonta kojega g. Forst Battaglia pribraja katoličkoj poljskoj literaturi; njegovo odlikovanje nije u svoje vrijeme podiglo katolicima krila kao ono Sigride Undset, jer i sam g. Forst Battaglia priznaje da iz njegovih djela taj katolicizam nije baš tako jasan, budući da se Reymont više priklanja naturalističkom pesimizmu. Ali, uza sve to, nije istinito što su tvrdili neki kritičari ove knjige, da su pojedini prikazivači subjektivno određivali pripadnost djela i pisaca pojmu katoličke literature. Razlika je u tom što su ti pojmovi u različitim zemljama drugačije nijansirani; u zemljama u kojima se katolička književnost tek bori za svoju afirmaciju, mjerila su bez sumnje oštrija i jača, a ondje gdje je katolički život predominantan, uklapa on suvereno u sebe i pojave koje nemaju na to izrazitih pretenzija.

Svakako su, vjerojatno, pojedini kritici u svojim sudovima oštriji, a drugi blaži, ali ne iz kakvih subjektivnih razloga, nego iz stvarnih i stručnih. Kod svih se pisaca knjige opaža da su im poznate glavne pojave katoličke književnosti u svijetu, i da u njima traže mjerila za upoređivanje i određivanje vrijednosti; ali dakako da interpretacija tih mjerila može da bude različito nijansirana. To će i biti jedna od krupnih zasluga ove knjige, što će se ta upoređenja moći sve više izglađivati, ujednačivati, usklađivati; stojeći jedna pored druge, pojedine će se književnosti tako rekavši i same zbližavati, i izoštravati oko koje ih promatra.

IV

Ono što će s vremenom dati ovaj rad u velikim i znamenitim potezima, obrazloženo i detaljno utvrđeno, ovdje je dao g. Forst Battaglia u vrlo kratkom, zbijenom i još neizrađenom obliku na nepune dvije stranice, na kraju knjige. To su naime rezultati poredbe između svih književnosti koje su ovdje zastupane: u kojim vrstama i u kojim piscima odn. pjesnicima postigla je katolička književnost apsolutne ili relativne vrhunce, u kojim je zemljama potpuno mjerodavna ili na predvodnom mjestu, u kojima se tek razvija i kakvi su joj opći uspjesi. Svaki je prikaz popraćen vrlo precizno izrađenim bio- i bibliografijskim dodatkom: tako će moći i drugi stručnjaci

doći do djela iz različitih književnosti koja još nisu poznavali, pa će se s vremenom kratki i zbijeni pregled g. Forst Battaglie po katoličkim stručnim časopisima i publikacijama razraditi u specijalnije ili općenitije studije koje će, metodama poredbene književnosti, poduprijeti ispitivanje estetskih kriterija, moralno-filosofijske sadržine, motiva, književnih vrsta i tehničkih tekovina, utjecaja i međusobnih dodira u katoličkim književnostima kulturnih naroda. Sve su to veliki zadaci i po opsegu i po značenju; oni su, u svojoj biti, analiza najdubljih i najznamenitijih tekovina katoličke duhovnosti u svijetu, a ujedno polazne točke za utvrđivanje perspektiva za dalji razvoj problema koje obuhvata život katoličke književnosti.

Vrlo je zanimljiva n. pr. činjenica koju iznosi gđica Matilda Pomès, da u Španiji i danas na javnim pozornicama dominiraju katolički dramatici. To je interesantno u pogledu nastavljanja dramske slave Španije u Lope de Vegi i Calderonu de la Barca, a u drugu ruku, u tom pogledu što se nameće samo po sebi pitanje: kakva je ta španska scena na kojoj se igraju katolički komadi, dok se istovremeno podiže revolucija koja, bar u svojim prvim manifestacijama, nije bila samo antimonarhička nego i antikatolička. A opet, nameće se još jedno pitanje: kako da ti dramski pisci nisu našli puta u druge zemlje, naročito u one koje su pretežno katoličke. O dramatici i pozornici u odnosu prema današnjem katoličkom svijetu mogla bi se uopće napisati čitava debela knjiga, a možda i više njih. A roman? On opet, sam za sebe, izaziva čitavo more pitanja.

Sve bi to, kako sam rekao, tražilo višegodišnji detaljni rad po univerzitetskim seminarima i veliko specijalno razrađivanje. Ova knjiga, srećom, udara tome temelje. Kako su već u radu izdanja istog djela u nekim stranim jezicima u kojima će biti prikaz njemačke književnosti sažetiji, a onaj književnosti dotičnog jezika eventualno nešto opširniji, biće zanimljivo uporediti i te detalje; oni će, bez sumnje, donijeti novih pobuda.

Budućnost će svakako pružiti prilike da se pozabavim pojedinim od ovih pitanja. Ali ovdje, na kraju, ne mogu da mimoiđem jednu frapantnu činjenicu koja mora svakomu da zapne za oči, a naročito onomu koji je nešto pobliže upućen u stvar: to je fakat, da je Léon Bloy postao po opsegu svoga utjecaja najuniverzalnijim piscem katoličke svjetske književnosti. Claudel, Sigrid Undset i još neka velika imena osvojila su sebi prvenstvo veličinom svojih drama, romana ili lirskih pjesama; ali nitko od njih nije umio privezati uza se toliko različitih ljudi iz najrazličitijih zemalja koji su, sa svoje strane, snažno utjecali na idejnu strukturu katoličke duhovnosti u svijetu i na njezine kritičke osnovice.

Léon Bloy koji je umro 1917. u sedamdesetidrugoj godini života, napisao je doduše i nekoliko romana, ali ti nisu značajni svojim oblikom kao romani, nego svojim kritičko-borbenim stavom prema čitavom životu svoga vremena. Taj stav je označio Léon Bloy imenom svoga glavnog (autobiografijskog) romana: Le Désespéré, »Očajnik«, čovjek koji očajava nad svojom okolinom, jer »inter muros et extra« ne nailazi gotovo nigdje apsolutnih kriterija koji se osnivaju na vjeri da je čitav svijet podređen Božjoj volji i da je njom vođen. To je, ujedno, misao vodilja čitavog velikog niza ostalih Bloyevih djela koja su, po njegovom izrazu »egzegeza«, dubljinska

interpretacija historije (Duša Napoleonova, Viteškinja smrti — Marija Antoaneta itd.) ili sadašnjosti, u esejistički zaokruženim cjelinama ili u dnevničkim bilješkama.

Svaki će prijatelj Léona Bloya priznati da u njegovim djelima ima bezbroj stvari koje su diskutabilne; ali izvan svake diskusije je njegovo veliko i pronicavo znanje, i njegova velika duša ogorčenog kršćanina koji u svemu traži odraz lica Božjega i sjaj Njegove slave. Ostavljam za drugu priliku da se pobliže pozabavim djelima Léona Bloya; htio bih ovdje upozoriti samo na neodoljivu snagu kojom je ovaj neobični čovjek osvajao srca i duhove, i privodio ih Bogu, da po njima onda formira duše u dalekim zemljama u koje nikada nije ni stupila njegova noga.

Léon Bloy obratio je velikog francuskog geologa Pierrea Termiera, zatim Raissu Maritain, Židovku, i njezina muža Jacquesa Maritaina koji, kako je jasno već iz prikaza Vallery-Radotova, danas idejno predvodi francusku katoličku književnost. Léon Bloy je obratio P. van der Meer de Walcherena oko kojega se okuplja grupa mladih pisaca koji preporađaju katoličku književnost u Holandiji. On je svratio na sebe pažnju Josefa Floriana u Češkoj koji je, sa svojim drugovima, u Staroj Řiši u Moravskoj, stvorio jezgru novog i presudnog pokreta u češkoj katoličkoj književnosti; toj grupi pripada i g. Jan Strakoš, suradnik djela o kojemu govorim. (Neka mi bude dopušteno napomenuti, radi historijskog značenja, da je, nekako u oči svjetskog rata, ova češka grupa, u svojoj propagandi za Léona Bloya, dosegla i pisca ovih redaka i da je, pored Huysmansa kojega sam ranije upoznao, baš čitanje Léona Bloya, na tu pobudu, usmjerilo moje kritičko stajalište u pravcu francuskog duha i, naročito u djelima samoga Bloya, otvorilo vidike na nova uporišta za ideologiju katoličke književnosti i njezina univerzalnog značenja). Tomu treba pribrojiti i svjedočanstvo koje dolazi baš u času kada pišem ovaj prikaz. Giovanni Papini, glavni reprezentant današnje talijanske književnosti i najistaknutiji pisac svoga naroda, daje izjavu Frédéricu Lefèvru u interviewu »Une heure avec...« zabilježenu ovako: »... Poslije rata, približio se (Papini) francuskom katolicizmu posredstvom Josepha de Maistrea, Claudela, Rivièrea, a nadasve Léona Bloya. »*Nezahvalnog prosjaka*« (Le Mendiant ingrat) bila mu je dala, pred dvadeset godina, neka francuska dama koja je stanovala u Firenci, Mme. Herbillon i, s »*Egzegezom općih mjesta*« (Exégèse des lieux communs), to djelo uživa kod njega prvenstvo. »Kod Bloya«, reče mi Papini, »moralist me privlači više nego li romansijer, ali volim i njegove romane; imam sve njegove knjige, ukljućivši i »Révélateur du Globe«. (Nouvelles Littéraires od 29. rujna o. g.) Tako dolazi do toga da je među najviše spominjanim imenima u knjizi »Katholische Leistung« ono Léona Bloya (18 puta, a nadmašuju ga samo Claudel i Maritain sa 22 mjesta na kojima se spominju).

Nemoguće bi bilo ovdje analizirati taj utjecaj L. Bloya (tome će trebati u budućnosti posvetiti specijalni studij), ali treba ovdje istaknuti činjenicu koja mi se čini nadasve karakteristična za čitavu ulogu i značenje katoličke književnosti: Papini pretpostavlja (s pravom) Bloya moralista romansijeru; tome bi trebalo dodati da, povrh toga, treba pretpostaviti Bloya čovjeka Bloyu piscu, odnosno, da nikada Bloy ne bi dostigao toga značenja, da nije

bio onaj neumoljivi i strašni borac, ali ujedno i žarki vjernik i nježni prijatelj, kakav je bio. Utjecaj na Termiera, na Maritaina, na Walcherena i tolike druge ne bi ni iz daleka bio toliko jak, da Bloy nije izlio na njih svu nježnost svoga očinskog i pravo kršćanski širokog srca. U svojim pismima koja su objavljena nakon njegove smrti očituje se taj »divlji i bijesni« Bloy kao najtankoćutniji prijatelj, sav prožet dubokim uvjerenjem, da je katolička književnost stvar apostolskog žara, istinske pobožnosti i najpožrtvovnije ljubavi prema svakom od onih za koje nam je Bog dopustio da ih svojim perom povedemo na svijetle putove prema Istini.

Nije li i René Dumesnil u svojoj knjizi o utjecaju Huysmansove »En route«[4]) konstatovao da Huysmansova djela daleko nadživljuju historiju njegova književnog smjera stoga što se u njima osjeća toplo srce i iskrena ispovijest piščeva kojega svaki čitalac zavoli kao brata i prijatelja. A ne znam je li itko ljepše ocrtao tu neobičnu magiju duhovne zajednice ljudi koji žive i stvaraju u znaku križa od Romaina Rolanda, kada, na drugom području, crta nezaboravan prizor umjetničke suradnje dvojice velikih kršćanskih muzičara, César Francka i Vincenta d'Indyja: »Prvi put što sam vidio Vincenta d'Indyja, bilo je na koncertu *Société nationale*, u Pleyelovoj dvorani, u ožujku 1888. Izvodila su se različita djela César Francka, među ostalim po prvi put, anđeoska *Tema, fuga i varijacija*, za harmonij i klavir, gdje se Bachovoj misli pridružuje sasvim moderna nježnost. Franck je bio na estradi, a d'Indy za klavirom. Uvijek ću se sjećati njegova držanja, puna poštovanja prema starom muzičaru, brižne pažnje kojom je pratio njegove upute; a to je bilo dirljivo, sa strane mladoga majstora, koji je bio već proslavljen sa toliko djela: — Pjesma o zvonu, Walenstein, Simfonija po planinarskoj temi — i možda tada poznatiji i popularniji od samoga César Francka. Iza toga, prošlo je dvadeset godina: ja ga još uvijek vidim kako sam ga gledao one večeri; i, ma šta se sada dogodilo, njegova će slika ostati uvijek za mene usko udružena s onom starog velikom umjetnika koji dominira, uz očinski smiješak, tom malom družinom vjernika.«[5])

[4]) René *Dumesnil*, La publication d' »En route« de J.-K. Huysmans, Paris, Edg. Malfère.

[5]) Romain *Rolland*, Musiciens d'aujourd'hui, pr. 105.

ANTUN DABINOVIĆ:

NOVAC U POLITICI

Rihard Lewinsohn — nije novajlija na polju žurnalistike i socioloških studija. Čitaoci dnevnika »Die Vossische Zeitung« i časopisa »Die Weltbühne« znali su ga pod pseudonimom Morusa. Kao Lewinsohn-Morus izdao je nekoliko djela sociološko-ekonomske prirode (»Kako su se osilili i obogatili«, »Smisao i nesmisao burze«, »Prestrojenje evropskih imovina«, »Svijet izvan stožera«, »Čovjek u pomrčini«) koja ne samo da su izazvala pažnju publike zbog svojih senzacionalnih naslova, nego su se odlikovala pronicavim, preciznim, neuvijenim prikazivanjem najskorije sadašnjosti. Ove je godine pak izašla u prijevodu izdanja »Kosmos« njegova knjiga o ulozi novca u politici (»Das Geld in der Politik«[1]). Nije od potrebe, stoji u predgovoru te knjige, da pojedinac prisvoji stanovište historičkog materijalizma, e da dođe do toga, da ustanovi ogromnu motornu snagu novca u politici. »Snaga koja se nalazi u novcu i u požudi za novcem mora da se ispolji i tamo, gde su se ljudi i narodi organizovali u državne zajednice i gde nastoje da održe stari ili da izgrade novi oblik države u poiltici« — novac — stoji dalje — »nije samo motorna snaga kojom se stavlja u pokret državna mašina, nego su država i politika isto tako i sredstvo da se dođe do novca i da se obezbjedi za sebe veći dio u nacionalnom prihodu. Uzalud pokušava kapitalistički režim da opravda svoj opstanak općim interesima. To danas nikoga ne vara niti uzbunjuje, jer čitav svijet zna da je politika glavnim dijelom borba za novac.«

Ovdje bi se netko mogao usuditi da napravi neku korekturu. Ako je politika zbilja velikim dijelom borba za novac, novac ne igra u suštini drugo nego ulogu sredstva za materijalno blagostanje. A postizanje materijalnog blagostanja je ne samo cilj buržujske, kapitalističke, nego i svake druge politike, jer svaka politika ima da služi, (ili barem tvrdi za sebe da služi) interesima jedne tačno određene socijalne grupe. No čime će koja god stranka da interesira za sebe što veći broj pristaša? Time da im ona obezbijedi ili barem stavi u izgled neka veoma konkretna materijalna dobra, pa svejedno da li se ova zovu ili novac ili životne namirnice ili mogućnosti liječenja, zabavljanja itd. Ulogu materijalnih sredstava u politici poznavao je, ako se ne varamo, i Filip Makedonac. Zato nam se čini da je cijela knjiga bez velike važnosti kao dokazno sredstvo, odnosno kao optužni materijal protiv kapitalizma.

Njezinu vrijednost moramo stoga tražiti na sasvim drugom polju: na polju historičke dokumentacije i to, dakako, na tom području, gdje se pisac nalazi takoreći kod kuće. Kao njemački novinar Lewinsohn-Morus je morao mnogo šta čitati i sam doživjeti, osobito prilikom trzavica kojima je Njemačka bila izložena tokom velikog rata i poslije njega. Za to su njegove konstatacije, crpene iz direktnih obavještenja, neprocjenjive važnosti i daju knjizi onaj karakter neposrednosti koji ne može a da ne interesira čitaoca.

[1]) Rihard *Levinson-Morus*, Novac u politici, prev. Veselin *Masleša*, Svjedočanstva o velikim ljudima i događajima, knj. 3., Beograd 1934., Izd. »Kosmos«.

Prema tim u kratim ali snažnim potezima ocrtanim pojedinostima zaostaje u velikoj mjeri njegov prikaz odnosa između politike i novca u drugim državama. Tu se on očito poslužuje vrelima treće ili četvrte ruke, pri čemu se jasno može ustanoviti njegova tendencija, da dokaže prvenstvenost novčanih interesa u svim političkim pothvatima.

No da se zaustavimo kod najkrupnijeg djela Lewinsohnove knjige, kod Pruske.

Pruska starog režima bila je do 1848. god. feudalno-agrarna zemlja. Poslije te godine dobila je plutokratski parlamenat. Izborništvo je podijeljeno po poreznoj dužnosti u tri klase, u prvu su pripadali najbogatiji, u drugi srednji, u treću brojno najjači mali porezovnici. U Elbingu je Karl H. Ziese sam plaćao preko trećeg dijela cijelog poreza i sam je birao 20 od 60 gradskih vijećnika. Ovaj plutokratski sistem mogao je imati svojih opasnih posljedica za prusko plemstvo, jer je pogodovao krupnoj buržoaziji. Ali je plemstvo već od vremena Fridrika Velikog počelo da stupa u veze s kapitalom, i veliki ratovi za njemačko jednistvo, vođeni pod aureolom Vilima I. i njegovih bankara (Krause, Bleichroeder), imali su kao popratnu pojavu sve tješnju vezu plemstva i velikog kapitala. Ta se veza još jače osjeća pod Vilimom II., kad se na pozornici pojavljuju »oplemenjeni« bankari i veliki industrijalci (frankfurtski bankari Metzler, Gradenius, Goldschmidt zet pruskog Rothschilda, Schwabach, Rudolf Koch, kemijski fabrikanti Meister i Weinberg, gornjosleski industrijalci Caro i Friedländer). Samo su teški industrijalci iz Ruhra (Thyssen, Stinnes) i Fridrik Alfred Krupp ostali kod svojih građanskih imena.

Ova veza plemstva i kapitala odgovarala je obostranom interesu. Kapital je naime bio upućen na susretljivost državnih i regionalnih administrativnih vlasti, a te su se dobrim dijelom nalazile u plemićkim rukama. Štaviše, neke su reprezentativne službe (ambasade) rezervirane za plemićke bogataše i za oplemenjene građanske milijunaše. Veza između plemstva i kapitala značila je za plemiće gotovu korist. Nekoliko njih se obogatilo u vrijeme prvog i drugog cara Vilima. Pri tome su neki od njih oslobođeni od nekoliko poreza zahvaljujući starim povlasticama iz XVI. i XVII. vijeka.

Ove socijalne prednosti plemićkog staleža dale su osobit značaj odlikovanjima koja su se podjeljivala svake godine na dan 18. januara, t. j. na godišnjicu proklamacije Njemačkog Carstva u Versailesu. Potražnja za odlikovanjima bila je tim veća, jer su neki ordeni značili pravi naslov za plemstvo. Tih je ordena bilo i ranije dosta (Crveni i crni orao, krunski orden, orden kuće Hohenzollern), ali ni Vilim II. nije zadovoljio sve veću potražnju time što je osnovao 28 novih ordena. Jedva je četvrti dio najavljenih kandidata došao do željenog odlikovanja, a za to je trebalo ne samo da se pojedinac istakao svojim patriotskim držanjem, nego da je umio stupiti u vezu s nekom posebnom kategorijom ljudi, s takozvanim »Ordensschieberima«.

Mnogo je toga izašlo na javu prilikom Myrbachove afere. Pobožna carica Augusta Viktorija brinula se mnogo, da budu podignute crkve u berlinskim predgrađima. Za tu je svrhu skupila oko 30 milijuna maraka. Glavni

je sabirač bio grof Myrbach. Da brže dođe do novaca, stao je da obećaje dobrotvorima ordene, naslove, plemstvo itd. No kad je god 1904. propala Pommer'sche Hypothekenbank, našao se u knjigama neki konto »K«, gdje su zavedeni pokloni za berlinske crkve. O tom su predmetu saslušani direktori banke Schulz i Reimack i iznijeli su pred sud nekoliko pojedinosti iz kojih se vidjelo da su visoki dvorski činovnici prodavali odlikovanja ne samo u korist berlinskih crkava, nego i u svoju korist.

Myrbachova afera nije izvedena na čistac, ali je pridonijela za oživljavanje antikorupcionističke kampanje. Još ranije je svraćena pozornost na finansijske veze pruskog plemstva (Pless, Henckel von Donnersmark, Schaffgotsch, Ballestrem). No pruski su plemići bili na glasu kao spretni poslovni ljudi, pa su se često ljudi iz građanskih krugova držali njihova primjera. Kasnije su međutim neki nesavjesni špekulanti (Stronsberg) davali velike nagrade plemićima, da svojim formalnim pristankom dignu ugled sumnjivih preduzeća. Prve optužbe iznesene po Eduardu Laskeru nisu naišle međutim na očekivani odjek. Kasnije je došlo do sloma opsežnih kolonijalnih poduzeća u kojima su bili interesirani ljudi kao kralj Württemberški, veliki vojvoda Sachsen-Weimarski, vojvoda Sachsen-Koburg-Gothe, nasljedni princ Reuss. Bolno se dojmio krah poduzeća »Mangu Marimba« za eksploataciju kolonijala jugozapadne Afrike. Kad je zatim došlo tu do ustanka plemena Herera, iznio je centrumaš Erzberger neke čudnovate monopolske ugovore između vlade i tvrtke Tippelskirch. Kao učesnik i korisnik tih ugovora otptužen je ministar Podbielski koji se nije ustručavao da se ispriča time što je tvrdio, da je o svojim vezama obavijestio »jedino nadležno mjesto«. Stvar je zabašurena, ali je ipak dovela do dosta nezgodnih disciplinarnih parnica.

Sada su industrijalci Ehrhardt i Thyssen iznijeli teški optužni materijal protiv kuće Fridrika Alfreda Kruppa. Kruppov obavještajni ured držao se naime u tjesnom kontaktu s vlastima u svrhu formuliranja ponuda i njihova sračunavanja. Tajni izvještaji koji su se otpremali iz raznih sjedišta državnih vlasti Kruppu u Essen nosili su stereotipni potpis »Kornwalzer«.

Antikorupcionaši nisu međutim imali uvijek sreće. U red neuspjelih pokušaja ide kampanja podignuta protiv Bismarcka po zemaljskom savjetniku von Diest-Daberu, da je kancelar dao izvršiti neke špekulativne kupovine dionica »Central-Boden-Credit-Anstalta«. Da li se Bismarck zbilja bavio burzovnom špekulacijom, teško je dokazati; svakako se zna da je njegov lični bankar Bleichroeder često dolazio k njemu za poslovne stvari i za informacije. A te su informacije služile za špekulativne svrhe tokom rata god. 1870.71. članovima generalštaba i samim ministrima, a osobito znamenitoj »sivoj ekscelenciji« barunu von Holsteinu. Taj dvoranin Vilima II. koji je izbjegavao »mamuzama nakićeno oficirsko društvo« stajao je u stalnim vezama s kućom »Meyer und Kohn«, kasnijom »Diskonto Gesellschaft«. Holstein nije uvijek imao sreće na burzi, iako je raspolagao, osobito u posljednjim godinama Bismarckove vladavine, prvoklasnim informacijama. (Zasluga je Ernsta Federa da je iznio u »Berliner Tagblatt« od 16., 17., 19. i 24. decembra 1925. čitav niz pojedinosti o Holsteinovim špekulacijama.)

Situacija je za plemstvo i visoku financiju postala veoma opasna poslije primirja 1918. god., jer se moglo misliti, da će socijalisti doći na vlast. Ali se na izborima pokazalo, da oni i pod novim prilikama ne sačinjavaju većinu. Da se očuvaju na vlasti, morali su se upustiti u kompromise sa strankama skoro oprečnog pravca i pristati na staleške obraničke sastanke poslodavaca i radnika. Pokušaji proletarijata da se prepadom dočepa vlasti, nisu imali uspjeha. Pa ni u tome nije prevrat uspio, da provede potpunu, konačnu likvidaciju starog režima. Plemstvo je doduše moralo abdicirati, ali je visoka finansija ostala u starom položaju i čak ga je učvrstila. Lewinsohn konstatira dosta zajedljivo da je njemačka buržoazija postigla, koristeći se radničkim pokretom u novembru 1918. god., sve ono što nije uspjela da postigne u martu 1848. god.

Da se izvuče iz svog nezdravog položaja u državi, morala je buržoazija (odnosno visoka finansija) da stupi u čitav niz dvoličnih kompromisa s parlamentom koji je radi svojeg socijalističko-demokratskog karaktera prijetio da će zagaziti opasnom stazom radikalnih reforma. Parlament koji je odlično oruđe u doba plutokratskog izbornog reda, može naime da se pretvori u dvolično rezalo, tek jednom prevladava težnja skretanja prema ljevici. Da to zapriječi, počela je buržoazija da ulaže svoje novce u političku borbu, i tako je poslјeratna Njemačka doživjela sve dalje usavršavanje političke tehnike, sve odlučnije suzbijanje ljevičarstva.

To uplitanje izbornika započelo je u seoskim krajevima. Nije bilo teško velikim posjednicima da u slučaju neposluha pređu na drastične represalije protiv svojih zakupnika. Da se izmore neimućne stranke tomu su služili česti izbori. To je stajalo mnogo novaca ne samo vladu, nego i stranke. Između ovih posljednjih su socijalno-demokrati sa svojim organiziranim članovima (31. XII. 1928. bilo ih je 937.381), deseti dio dobivenih glasova, sačinjavali razmjerno zbijenu cjelinu. Njemačka je naime god. 1928. brojila između 40,000.000 upisanih glasača samo 2,000.000 ljudi organizovanih u pojedinim strankama. To znači da je veliki dio glasača morao biti »ulovljen« prilikom svakog izbora, a to je stajalo velikih svota. Da tome stane na put, izdao je Lassalle god. 1863. praktičnu pouku, kako ima da se organizuje socijaldemokratska stranka. Zahvaljujući toj uputi i malim radničkim prinosima raspolagala je stranka godišnjim prihodom od približno 7,000.000 maraka. Poslovna partijska preduzeća bila su koncentrirana u »Konzentrations A. G.« Od pojedinih poslanika tražilo se da ustupe partajskoj blagajnici 10, odnosno (ako su stanovali u Berlinu) 20% svojih dnevnica. Od svoje frakcije u Reichstagu dobivala je tako stranka 104.000 maraka, dok su članovi pruskog sabora davali 75.000 maraka. Još teže su se žrtve tražile od komunističkih poslanika: morali su ustupiti stranci sve svoje dnevnice, a dobivali bi samo mjesečnu plaću od 450 maraka. No socijalistička i komunistička stranka imale su svoje činovnike čiji se broj znao povećati od 300 na nekoliko hiljada uoči samih izbora- Ako je već sama ova okolnost značila daleko veće troškove nego u ranijim zgodama, moramo k tome dodati daleko skuplji agitacioni aparat kasnijih izbora. Publika se nije zadovoljavala staropruskom metodom zajedničkih »komersa« pri čaši piva pod otvorenim nebom ili u kakvu zadimljenom lokalu. Sada su ljudi tražili mnogo veću udobnost, zajedničke konferencije, novinarsku agitaciju, propagandu putem filma i zvučne reklame. Pa i najskromnije priredbe (porodične večeri uz sudjelovanje pjevačkih, gimnastičkih itd. organizacija, ili karnevalski zborovi po zabačenim selendrama) nisu mogle paliti bez učešća mnogobrojnhi automobila, zastavnika, trubača i megafona. U kolikoj su mjeri ovi zahtjevi teretili socijaldemokratsku stranku, vidi se po tome da je od 1924. do 1928. potrošila u svemu oko 8,400.000 maraka za četiri izbora. A izbori su socijaldemokrate stajali mnogo jeftinije, nego li druge stranke. Jedino je centrum, oslonjen na svoju pouzdane birače, mogao da održi svoje položaje s razmjerno najmanjim žrtvama. Doduše su socijaldemokrati pokušali nekoliko puta da prime u svoje redove i istaknu kao svoje kandidate imućne ljude, ali su pri tome doživjeli gorkih razočaranja (škandal Barmat). Kod komunista se pokušalo pobuditi požrtvovnost radništva time, da je raspisana neka vrst natječaja, koji će se okrug najbolje isticati svojim dobrovoljnim prilozima.

(Nastaviće se.)

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

SOBICA BROJ 6.

I.

Operaciona dvorana koja gleda na zapadnu stranu grada uz rijeku Neretvu opet je oživjela. Pregršt svijetla ulazi u dvoranu kroz velik otvor pokriven staklom. Na dnu dvorane pri samom ulazu u širokom umivaoniku šumi voda, koja brizga na mosure iz otvorenih točaka. Doktor Ferić na glasu hirurg uz svoga asistenta Holića pjenušavim sapunom čestito pere svoje ruke. Bolesnik čeka već na operacionom stolu. Svi su prisutni u propisanoj bjelini dugih svojih kecelja: dva hirurga koji će izvršiti operaciju, treći liječnik, šef odijeljenja za unutrašnje bolesti, koji je tu samo za to da preporuči svoga štićenika na operacionom stolu, pa hoće da prisustvuje ovoj teškoj službi hiruške vještine, zatim bolničarka Alica, sestra Kandida, visoka, vitka stasa, koja čeka uz prozorčić i spravlja gazu i pojas, a blizu bolesnika pazi ona, sestra Biserka, najmanja od svih sestara u toj bolnici, vazda vedra i nasmijana, koju svi u zavodu vole . . . Alica dvorkinja natiče rukavice. To isto čine drugi u dvorani. Sprema se usudni čas, ono što će odlučiti glede života i smrti onoga koji predano čeka ležeći na stolu. Blizu bolesnika Alica je već poredala hirurško oruđe na ormaru: fine, poniklovane, šiljaste noževe, pincete, igle, sve što treba za rezanje potrbušnog tkiva.

Sestra Biserka čeka mig doktora Ferića. Opaža kako je mršavo lice bolesnikovo blijedo i smežurano, u nagonskom drhtaju živaca pred ubodima hirurškog noža.

Za sestru je Biserku sve to samo obična stvar. Skoro je svaki dan na tom istom operacionom stolu gledala blijede obraze, istrošena tjelesa, izranjeno mišičje, izlomljene kosti . . . I te grudi što ih sada gleda, i ta trbušna šupljina kao izdubena od mršavosti, glava sa velikim crnim izmorenim očima ispod gustih obrva, što upiru pogled kroz prozorsko staklo u goli krš

iznad kotline rijeke Neretve — sve to se ništa ne razlikuje od drugih ljudskih tjelesa. I to truplo, jer je ljudsko, može da odjedared zataji i da se pretvori u lješ.

Dakle ništa neobično. Dr. Ferić poda znak prstom sestri Biserki koju nazivlju obično Malom Sestrom. Ona bešćutno i automatski odgrće na bolesnikovu truplu bijelu mu košulju. Prostire preko njegovih grudi i noga voštani pokrivač sa otvorom nad trbušnom šupljinom koju će sad parati hirurški nož. Zatim prihvati bolesnikove noge, protegne ih čvrsto i pričvrsti pasom. Uhvati bolesnikove ruke jednu po jednu, pa ih kolobarom veže i sputa uz operacioni stol... Bolesniku je bilo teško što mu okovaše ruke pa se potuži maloj sestri:

— Zašto mi, časna sestro, tako kruto vezaste ruke? — — —

Mala se sestra lecnula zbog ove tužbe. Nenadana sućut probudi njeno srce... Osjeti unutrašnji prikor što je baš prama tome bolesniku ostala doslije ravnodušna... A njegov pogled sa izrazom pretrpljenih muka kao da je tražio oblakšanje patnje i konačno zdravlje... Na sestru se Biserku obori pritisak jače samilosti i odluke da se bez ustezanja i toplinom dobra srca založi oko spasavanja tog njoj nepoznatog bolesnika iz bolničke sobice broj 6., koja se nalazi na prizemlju zgrade hirurškog odjeljenja pri samom ulazu do stubišta koje te vodi na gornji sprat. Čula je od sestre Kandide, koja mu je prije operacije dala injekciju morfija, da se u toj ljudskoj spodobi sakriva svećenik, pastir duša u nekoj ubavoj primorskoj varošici.

— Žao mi je, veoma mi je žao, što Vas ovako čvrsto moramo vezati! — — — zadrhta glas sestre Biserke.

Ode šapat od usta do usta: treba ovo i ono. Tajac. Živci se napinju u pažnji posvećenoj bolesnikovu životu. Asistent Holić obavlja djelomično narkotiziranje na trbušnoj šupljini za spriječenje jačih bolova... Alica drži visoko u obučenim rukama noževe, zbog sterilizacije prokuhane u vreloj vodi u maloj odaji iza prozorčića desno od dvorane. To je čas, kad doktor Ferić smatra ne samo svojom dužnošću nego i svojom časti, da operaciju izvrši po diktatu najmodernije hirurške znanosti glatko i fino... U njegovu biću progovara svaka žilica, da se ovaj tako usudni čin izvede sa potpunim uspjehom. Ista je misao provejavala svu operacionu dvoranu: svakomu je bilo stalo do toga, da ispune do krajne granice svoju dužnost: na kocku je bačen život jednog čovjeka! Uz tako visoke duševne odlike stanovnika ove dvorane moglo je bez sumnje biti zajamčeno spasenje stanovnika iz sobice broj 6.

2.

Kad je sestra Biserka uz pomoć sestre Kandide na nosiljci ponijela zbog operacije iznemoglog bolesnika, da ga polože oprezno u krevet, bolesnik je bio omamljen narkozom, iscrpen operacijom, jedva je sestrama mogao da kao u snu progovori: hvala! Sestra se Biserka trudi, da meko i elegantno namjesti slabom nemoćniku uzglavje, na koje mu lagano položi glavu.

Primarni liječnik hirurškog odjeljenja povjeri sestri Biserki da uz ostale pacijente naročito dvori i pazi onoga iz sobice broj 6. Kad mu je nakon malo minuta mala sestra pristupila do kreveta, nije mu ništa kazala, jer je ležao u nekom mrtvilu. Počekala je, da se malko prene. Tad mu je dala topla čaja: napoji ga sama malom žličicom. Nemoćnik je nešto tada suvislo šaptao a onda podigao ruku sporim kretom u vis, mahnuo njome preko čela, da pokaže kako je osamljen, nekako onesviješćen.

U maloj je sobi broj 6 sve čisto i uredno. Veliki prozor sa spuštenim zastorom zaprema polovicu širine skromne sobice i gleda u baštu i bližnju baraku. Desno od prozora noćni ormarić uz prosti bijeli gvozdeni krevet. Lijevo od kreveta uz duvar mali stol sa stolicom. Desno pri vratima gvozdena peć a do nje priprosti gvozdeni umivaonik s bokarom vode i ručnikom bez ogledala. Ništa drugo. Samo u zraku visi električna žarulja... Sestra se Biserka ogleda naokolo i promišlja kako bi bilo pravo, kad bi sada, nad bolesničkim krevetom, visila slika Majke Božje... Ne bi u sobi toga duhovnika izgledalo tako prazno i svjetovno... A ipak ima nešto sveta na malom stolu: časoslov u crnoj korici, Kempisov svezak »Slijedi Krista«, koso položena fotografija Jurkićeve slike: Uspomena svete Godine! džepni nikeljni sat »omega« i jedna lijepo ukoričena knjiga pripovijesti...

U podne je mala sestra donijela bolesniku opet čaj i zabilježila na tablici podno kreveta visinu temperature... Zabilježila je grafički mali uspon ognjice u obliku šiljka. U večer dvije linije više... U ponoća od vatre se je zarumenilo bolesnikovo lice... Drugi dan nakon operacije bio je bolesnik prilično vedar.

— Danas nijeste blijedi kako prije! — izreče mala sestra sa svojim ljubeznim smiješkom. Tu večer je bolesnik sam uzimao čaj i šolju čorbe... Dalje u noć je bio bolesnik sobice broj 6, Sirotić, veoma nemiran. Mučila ga je ognjica, ljetna vrućina i stroga zapovijed, da se ne naginje desno i lijevo, nego stoji pružen i nepomičan za osam dana, da se po čemu ne povrijedi rana, Mala je sestra bila te noći dežurna. Povirila bi od vremena do vremena, vraćajući se iz dvorana i soba drugih pacijenata, na vrata Sirotićeve sobe, dali što traži, dali što treba... Sirotić nemirno okretaše glavu na jastuku. Mala sestra nečujno nestane iza priklonjenih vrata, da se u tili čas stvori na drugom mjestu, uz krevet drugih bolesnika, naročito onih koji su bili svježe operirani i kojima je krvarila i zaudarala rana, da ih teškom mukom namjesti više uz jastuk, pruži medicinu, obnovi oblog, ubode injekciju, očisti ranu.

Kad je iza ponoća navratila u sobicu br. 6, našla je bolnika nepomična. Samo se dižu njegove grudi i spuštaju u mirnom počinku. Glava nagnuta preko jastuka odaje blagu i spokojnu vedrinu jedne duše koja sada onkraj stvarnosti nešto lijepo gleda. Što? Mala bi sestra tako rado pogledala u taj san. U jutro ga je zatekla kako križa i sklapa ruke: valjda obavlja jutrnju molitvu. Na koljenu mu je položena mala sličica Majke Dobrog Savjeta. Sestra Biserka se obazre, prinese na krevet vodu i ručnik, umoči ga u vrč i osvježi mu i očisti znojno lice, posluži ga bijelom kafom i opet lagano položi na jastuk kao dobro i poslušno dijete.

Četvrti dan iza operacije. Večer. Mala sestra umorna od trčanja prilazi u sobu br. 6. Sjedne na stolicu. Lijevu ruku podboči uz podbradak. Gleda Sirotića prilično oslabljena od ležanja, jer su mu bokovi i krsta sasvim

izmučeni. Skoči i donese mu gumeni kolobar, uvuče ga u krevet i namjesti bolesnika. Bilo mu je sada tako lijepo i lako... Bolesnik obori oči od sna.

Mala se sestra sada umiri, sjedne i zamisli... Da, hoće! Ona će ga ustrajno, ljubezno dvoriti! On mora ozdraviti. Jer njega trebaju mnoge duše. Treba ga njegovo stado. Svojta. Oni koji ga cijene i vole. U tom času mala sestra pomisli na župnika svoga zavičaja uz more. U sjeni visokog Čučina...

On je bio tako priprost i susretljiv... On ju sokolio u redovničkom zvanju... Sve je učinio kako bi bio osiguran njezin pristup u samostan. Bilo je toliko poteškoća. On ih je tako vješto uklonio... Sjeti se njegovih vatrenih propovijedi preko službe božje. Drmale su dušama. Ona ih je gutala kao najslađu hranu... Da, on je bio njezin dobročinitelj. A kako je bio divan onaj dan kod kuće! Onaj dan, kad je dobri župnik pozvao nju i njene drugarice na oltar, da je prvi puta okrijepi najdragocjenijom nebeskom Hranom. Euharistični Isus! Taj se ne može zamisliti bez onog ljubeznog duhovnog pastira. A zna ona, koliko je i velečasni u svojoj službi trpio! Koliko je okršaja imao sa sotonom za svetu i poštenu stvar! Mnogo je toga čula. Ona mu je zahvalna.

A ovaj ovdje bolesnik? Zar nije taj isto tako duhovni pastir, brat onomu svećeniku po zvanju? Dakako! Zato će ga dvoriti kao svoga duhovnika. Kao pomazanika Gospodova... Kao svoga dobročinitelja. On mora ozdraviti. Bože dobri, pomozi ga! Ko se moli za njega? Ona će će moliti. I dvoriti ga ustrajno i vjerno... Sve će biti dobro.

Sada mala sestra pogleda kradimice, uzme onu lijepo ukoričenu knjigu. Čita joj naslov: Bjelokosni Toranj. Napisala Izidora Jutronić. Hm! Što znači taj toranj iz bjelokosti? A koja je to pametna žena, koja je sastavila tu tako divnu priču, te je zavrijedila da je čita jedan svećenik?... Neko je na spratu nad sobicom zastenjao. Ječao od bola.

Aha, to je onaj starac, komu su prekjučer otpilati desnu nogu. Siromah! Mala sestra vrati knjigu na prijašnje mjesto i odmagli poput vjeverice na gornji tavan preko stepenica.

3.

Sestra je Biserka susljednu noć doživjela buran i težak san. Vidjela je u snu, kako joj nose dragog oca u mrtvačkom odru na groblje da ga predadu hladnoj zemlji. Oca nije ljubila tako žarko kao svoju slatku majku i braću. Ali ipak! To strašno viđenje! Kad se ranim jutrom probudila, nahrupi na nju tako žestoko nostalgija, u njezino se srce zakvačio tako oštar trn duboke žalosti, te joj bje kao da će u taj hip svisnuti ili sići s uma, puknuti od bola. Smjesta se obukla, kleknla na gola koljena tražeći pomoć odozgo. Svejedno. Bog hoće da mala sestra trpi... Usplahirena kao bezazlena košuta s Kempisovom knjižicom siđe u bolničku baštu. Nasloni se na drveno sjedalo pod onom visokom jelikom, koja pruža svoje grane nad malo jezerce puno crvenih ribica... Premeće stranice i čita »Nasljeduj Krista«. Svejedno. Bog hoće da mala sestra trpi. Doručkovati nije mogla. Usta su joj gorka. Šapće molitvu. (Nastaviće se.)

P R E G L E D

ČAKAVSKA ANTOLOGIJA

U jednom predavanju koji sam nedavno održao po želji Kluba Slavista sveučilišta u Zagrebu, imao sam prilike upozoriti na to, da nije, kako mi se čini, pravilno svrstavati poeziju u dijalektu pod neki dosta neodređeni izraz »regionalizam« koji zvuči prilično deteriorno. Čakavski i kajkavski dijalekat bili su u prošlosti, u hrvatskoj književnosti, književni dijalekti kao i štokavski. Oni su bili izgradili i svoju književnu sintaksu i svoje leksikalno blago, sposobno često puta za vanredne suptilnosti koje ne može uvijek da dostigne čista štokavština. Marulićeva čakavština i kajkavština Brezovečkoga kultiviran su književni govor, a nipošto neki vulgarni »pučki« dijalekat. Iako je njihova uloga kakva je bila u prošlosti danas doigrana, ipak se oni još uvijek imaju smatrati živom rezervom jezičnoga blaga. Jer ako ne smije biti kod nas nijednog čovjeka koji je prošao kroz škole da nije čitao Marulića, Zrinjskoga, Frankopana i dr. u njihovu izvornom govoru bez bitnih poteškoća, onda je jasno da on to svoje znanje treba da i dalje zadrži živo i budno. Ne valja u književni govor unositi dijalektske riječi koje on ima, ali bi se po koji izraz mogao dopuniti dijalektskim umjesto tuđih riječi ili nespretnih kovanica. Pa ako ne možemo zamisliti junački deseterac, onakav kakav treba da bude, ni u kajkavskom ni u čakavskom govoru, to nam treba da bude jasno, da izvjesni ugođaji intimnih osjećaja, idilske topline, naročito s lokalnim koloritom, ne mogu da dođu do izražaja bez upotrebe dijalekta. Dijalektska poezija ne smije se smatrati nikakvom anomalijom, nego tradicionalnim izdankom žive književnosti; ona ima da svojim zdravim i krepkim sokovima hrani cjelinu narodne kulture. Ali dakako, ona se ne smije pri tom nikako prikazivati kao neki filološki kuriozum i neka nemoguće komplicirana čarolija; zato je posve opravdano, što u »Antologiji nove čakavske lirike« koju su priredili i izdali gg. I. Jelenović i H. Petris[1]) nije na pr. u pjesmama g. Pere Ljubića označena izvorna vokalizacija hvarske čakavštine, nego su zadržani puni i čisti vokali kakvi su u književnom jeziku. Ja bih, čak, pošao i dalje pa bih izostavio i akcente, jer ih kazuje već i sam ritam pjesme za koji mora imati uho i osjećaja svatko tko čita liriku (osim u pojedinim slučajevima nepoznatijih mjerila, ili u slobodnim stihovima). Na nestručnog čitaoca akcenti uvijek djeluju sugestijom neke filološke pedanterije koju on, kako misli, neće znati svladati, pa ga to kod čitanja više buni i smeta nego što mu koristi. Za svladavanje akcenta treba što više čitati, da se uho privikne na muziku ritma; stoga je već u tom pogledu neobično korisna misao ove male i skromne, ali ukusno opremljene i dobro uređene antologije. Ali treba uz to dakako i u prvom redu istaknuti, da se u ovim stihovima krije neslućeno blago lirske izražajnosti koje obogaćuje našu liriku s nekoliko talenata neisporedivih, po svojim specifičnim oznakama, sa svojim štokavskim drugovima. Ako g. dr. Mirković započinje svoju recenziju Kombolove lirske antologije u Srpskom Književnom Glasniku s tvrdnjom da se lirika na hrvatskoj strani u naše dane znatno razmahala u neobično bujan cvat, onda tome treba još dodati da su joj čakavci pridonijeli jednu specifičnu vrstu koja i zvukom i bojom i sadržinom pretstavlja krupnu vrednotu u tom općem procvatu hrvatske lirike.

To je to jasnije što, koliko mi je poznato, osim gg. Tina Ujevića i Nazora, nijedan drugi od ostalih uvrštenih pjesnika (Mate Balota, Pere Ljubić, Drago Gervais) i ne pjeva štokavski, nego su se sasvim »odmetnuli« u čakavce. Ali uza sve to nisu oni baš takvi »puntari« »krivovirna pravca« kako misli g. Ujević, nego naprotiv baš oni povezuju krepko i srdačno, živo i trajno prošlost sa sadašnjošću, periferiji s centrom našega općeg narodnog kulturnog života. Nameće se dakako pitanje, da li je čakavština, kao dijalekat bez velike književne prošlosti i bez naročitog kulturnog opsega u sadašnjosti, u stanju da izrazi sve što pjesnik ima da kaže, t. j. da potpuno nadomjesti štokavski književni jezik na svim područjima lirske izražajnosti. Karakterističan je, svakako, u tom primjer Domjanićev: on je, za izvjesne tonove i motive, pretpostavljao

[1]) Antologija nove čakavske lirike, uredili I. *Jelenović* i H. *Petris,* Zagreb 1934.

kajkavštinu, a za druge opet štokavštinu, ali nije rigorozno čuvao nekih oštrih granica. No ipak se mora kazati da baš ona specifična toplina dijalekta potječe i otuda što on u nama neminovno izaziva dojam naivnosti, izvjesne diminutivnosti i djetinjski bespomoćne srdačnosti. On je neprocjenjiv kao idila u najdoslovnijem smislu riječi: eidyllion-sličica, ne samo u onom »klasičnom« smislu idile kao književne vrste, nego u smislu intimne sličice interieura ili exterieura, životne minijature koja ne zahvata velike dimenzije, niti traži pozu velike misaone ekspanzije. Ne može se zamisliti u čakavštini ne samo na pr. Nazorov »Konjik«, »Ululu« ili koja od najkrepčih »Planinskih pjesama«, nego ni Dukićeva poezjia životne aforistike, iako je on sam čakavac koji leksikalnim blagom svoga dijalekta nastoji obogatiti nijansiranost svoje misli u štokavskom govoru. Zato opet ima jedna neprocjenjiva vrijednost dijalekta: humor i satira. Do kakove snage i zamaha može uzdignuti dijalekat na krilima duhovite satire i specifično obojenog humora, pokazuje Balotin sjajni »Božićni račun z gospodinom Benedetom«. Zna se već da naročito nekoji od Nazorovih čakavskih pjesama pripadaju među najljepše njegove pjesme uopće (Galijotopa pesan, Seh-duš-den, Žena zapušćena, Ban Dragonja). Njegovi mlađi drugovi (kod g. Balote nije naznačen datum rođenja; g. Ljubiću su 33 godine, g. Gervaisu 30) svi su sigurni u formalnom pogledu, gibljivi u izražaju, ugođajem sugestivni. G. Ljubić se odlikuje sitnoslikarskom srdačnošću, g. Balota je turobno zamišljen u svojoj dubokoj i tihoj nostalgiji za izgubljenim zavičajem, g. Gervais je zadahnut ljupkim i bezazlenim humorom. Zbirci je dodan uvod u kojem je znamenit Nazorov pasus o njegovoj čakavskoj poeziji, a osim toga razlaganje izdavača o čakavštini zastupanih pjesnika. U zbirci su, osim toga, ponajljepše i ponajpoznatije istarske narodne pjesme pod imenom »Neznanke« i, napokon, podaci o samim pjesnicima. Nekako je nejasna ona jedina fraza o g. Baloti: »Ribar, mornar, kao što mu je i otac bio«. To je, doduše, citat iz Balotina pisma, ali on valjda ne znači da je pjesnik neki autodidakt koji nije vidio ni škole ni literature. Trebalo bi, dakle, nešto više stvarnosti u donošenju ovakvih podataka. Čak se ne zna ni to, gdje g. Balota sada živi, a pogotovu ništa o tom gdje i kada se rodio.

Kada se, uz sve ovo, uzme još u obzir da je čakavština naš najstariji dijalekat i govor kojim je progovorila hrvatska umjetnička književnost, a da je danas na udaru strancima koji hoće da pokore i odrode njegove sinove, onda ova antologija, umjetnički potpuno na visini, dobiva karakter i patriotske manifestacije, koja je isto tako duboka i topla kao što je tiha i nenametljiva. *Ljubomir Maraković*

ZA PUČKU POZORNICU

I.

Nakon nekoliko raznolikih pokušaja s prijevodima, preradama, lakrdijama i tek jednim ili dva ozbiljnija originalna rada »Knjižnica društvene pozornice« koju izdaje Jeronimsko Društvo a uređuje g. dr. Josip Andrić, udarila je izrazitijim i određenijim smjerom koji obećaje prave i trajne uspjehe. Kao deseta sveska izišla je igra g. J. Andrića »Vuk u ovčjoj koži«,[1]) propagandni komad za dobru štampu, iz seoskog života. Nastojeći da neposredno i izravno utuvi svojim pučkim gledaocima jedno praktično i konkretno pravilo života, g. Andrić nije posegao za simboličnim prikazivanjem ni za natprirodnim elementima koji su, inače, duša kršćanske pozornice. Radnja je u sukobu »Slobodnih novina« (bezvjerskih) i »Seljačkih novina« (katoličkih), u borbi oko njihova prodiranja u selo. Pristaše bezvjerskih novina ne žacaju se nikakvih sredstava: nesamo mistifikacija i kleveta, nego čak i podmetnuti palež imaju da posluže difamiranju i potpunom uništenju protagonista protivne stranke. Ali ono posljednje, najkrupnije sredstvo dovodi ujedno tu bezdušnu intrigu i do sloma: ne samo da se nalazi alibi za tobožnjeg palikuću tim što je baš u to vrijeme bio u crkvi, nego Dedi Mitru, čestitom i uravnoteženom starcu, nije teško razuvjeriti zavedene zanesenjake s obzirom na opći karakter Ilijin. A osim toga, savjest progovara u piću, kad već neće inače: Grbonja Šime, plaćeni zlotvor, izda se sam u svom »dijalogu« s raspetim Hristom koji je slušao neopažen Deda Mitar. Reći ću odmah šta mi se ne sviđa, bar ne sasvim, u ovom

[1]) Dr Josip *Andrić,* Vuk u ovčjoj koži, gluma iz seljačkog života, Zagreb 1934., Izd. Društva sv. Jeronima.

djelu koje ima nesumnjivo već tu znatnu zaslugu, da je posve originalno: to je, prvo, prilično apstraktna formulacija borbe obaju principa. Kako se ovdje ne radi o političkom konfliktu bilo bi bolje, kada bi se sukobile knjige nego li novine. Novine su u prvom redu oružje političkih strasti, a inače, uzevši njihov prolazni karakter i često površni način pisanja, bolje bi bilo ne sugerirati ih širokim krugovima naroda, naročito u načelnoj borbi. Ne bi li, praktično govoreći, i samom piscu igre lično bolje odgovaralo da se zalaže za knjige za koje je toliko i tako požrtvovno radio? Ali, mora se priznati da je, po nesreći, novinska štampa i za selo postala stijegom u borbi i najčitanijim štivom, pa gledajući na faktično stanje stvari, piščeva koncepcija prilično odgovara situaciji našega vremena. Dakako da i javne prilike ne dopuštaju često da se konkretnije govori, ali u slučaju izvedbe, igrači odnosno redatelj igre znati će i sami uplesti po koju jasniju aluziju (dakako čuvajući se da ne dođu u sukob sa zakonskim propisima, s obzirom na lica i institucije), jer oduvijek je pučka igra imala karakter ako ne lokalan, a ono svakako lokalizirane improvizacije koja govori što jasnije »od srca k srcu«. (Dakako da se ovaj savjet ne smije nikako uzeti u smislu subverzivnih tendencija prema javnom poretku, što ne može nikako ni biti ciljem poštene i kršćanske štampe o kojoj se ovdje radi). Drugo što bih želio da bi bilo za jednu nijansu drukčije, jest izvjesno viteško shvatanje prema protivniku: da se na njega ne nagomilavaju svi mogući poroci, sve do kriminala. S tim je u vezi prilično zastarjeli rekvizit ovakvih podlih intriga koji, kako mi se čini, ponavljaju toliko puta da je prešao već u običaj. Pa ipak se on protivi tankoćutnosti kršćanske caritas: zašto da uvijek baš grbavci budu najopakiji i najodvratniji stvorovi u čitavom ljudskom društvu? Utvrđena je, doduše, činjenica da se mnogi ljudi s kojima je priroda maćuhinski postupala, nastoje otštetiti zlobom i pakošću prema onima koji su bolje od njih prošli u životu. Ali za nas ta »priroda« nije nikakva slijepa sila prema kojoj se traže nasilne rekompenzacije, pa zato kršćanski osjećaj prema bližnjemu koji je, često bez ikakve svoje krivnje, ostao u životu kljast ili nemoćan, traži delikatno shvatanje njihova tragičnog položaja. Razgovor s Raspetim koji je izvrsna inspiracija g. dra Andrića, mogao bi, možda, vrlo dobro da posluži za mističko izravnanje poremećenih sila: da on ne bude samo neko brutalno rasterećivanje savjesti pijanca koji »u vinu kazuje istinu«, nego da ovoga, s postepenim otrežnjivanjem, zahvata i istinsko duboko kajanje i smilovanje nad samim sobom. Ne mora zato odmah da se grbavac teatralno obrati; on može i da bude suđen, ali u jasnijoj i izrazitijoj svijesti svoje unutarnje bijede. S razgovorom s Raspelom koje je mrtvo a s kojega ipak, nečujno ali neoborivo, progovara srcu čovjeka jedan poznati Glas, prešao sam ujedno na momente koje smatram naročito uspjelim u ovoj maloj igri. Navlaš sam govorio najprije o stvarima koje bih želio da su drukčije, da se ono što hoću da pozitivno podvučem, ne učini kao jeftina i stopostotna »propaganda«; sve su to tek prvi pokušaji kod kojih se bez sustezanja mora govoriti i o nedostacima. Ali na pozitivnoj strani istaknuo bih, pored razgovora s Raspetim koji ima svoje duboko psihološko opravdanje, naročito izvrsno upletenu priču o vuku u ovčjoj koži koja pučkim slušačima, kako i treba, u »priči« (poput Evanđelja) jasnije kazuje smisao čitave igre nego li sam njezin realistički tok radnje, jer primitivniji ljudi su naročito osjetljivi za govor »u slikama«. Način kako je ta priča, na prekide i u vrlo prikladnim momentima, upletena u radnju, pokazuje ne samo vrlo dobar smisao piščev za scensko razgranavanje radnje i njezine ideje, nego i njegov vrlo fini osjećaj za dječju psihologiju. Mali je unuk Dede Mitra jedno od najplastičnijih lica igre. Pored njega bih postavio njegova djeda koji je tip starog pravednika, mudra i prekaljena iskustvom, a ipak toliko istinita i uvjerljiva. Sami protagonisti ideje, s jedne i s druge strane, možda su ispali nešto suviše shematski oštri, kako to redovno biva u ovakovim propagandnim igrama, a ne bi, možda, bilo, kada bi radnja bila nešto opsežnije zahvaćena s obzirom na njihovu psihologijsku motivaciju. Napose treba istaknuti, nadalje, da je g. dr. Andrić i u dosadanjim svojim djelima pokazao vanredno poznavanje seljačkog dijaloga i njegove naročite stilske plastike; u tom je ovo djelce upravo uzorno. Dakako da radi toga nosi nužno jezični kolorit jednoga određenog kraja. To je neminovna oznaka svakog pravog pučkog komada i stvar je redatelja i igrača u drugim krajevima da,

ako mogu, nađu načina za vlastito koloriranje jezičnog i stilskog izražaja, da se pritom ne povrijedi naročiti karakter cjeline i lično obilježje autorova stvaranja. Međutim, autor pučke umjetnosti nikada neće biti u tom suviše osjetljiv; njegova je želja da »služi«, a ne da se proslavi. I on je bez sumnje svijestan da su ponajljepša djela umjetnosti koja se snažno nameću masama dali bezimeni umjetnici Srednjega vijeka.

Uza sve kritičke opaske koje sam iznio naročito s obzirom na dalji razvoj ovoga korisnoga i sve bolje intoniranog pothvata, treba kazati bez rezerve, da će ova igra vrlo dobro poslužiti svojoj svrsi i da ona znatno pridonosi određenijem smjeru i sve većem dizanju razine pučke pozornice.

II.

S 11. i 12. sveskom ove scenske knjižnice uvodi g. Vojmil Rabadan, koji je već prethodnu svesku opremio dobrim bilješkama, novu i naročitu seriju: »Zbirku pelivana Genezija«. Istina, treba odmah kazati da će to veliko »iznenađenje svim prijateljima diletantskih pretstava« koje slavodobitno naviješta na kraju 10. sveske g. Rabadan, biti za mnoge ponajprije prilično razočaranje, dok se ne užive u samu stvar. Prvo, obje igre g. H. Brocheta koje tu iznosi g. Rabadan[1]), kratka su trajanja, te za izvedbe na društvenim pozornicama mogu da dođu u obzir samo u sklopu s prikladnim i primjerenim ostalim programom, osim ako se radi o društvu koje naročito njeguje dramske izvedbe, te je sebi odgojilo publiku s pravim shvatanjem. Inače, svima koji su radili na tom polju poznato je koliko je publika pučke pozornice žedna pompoznih radnja s mnoštvom lica, historijskim kostimima i s burnim vanjskim događajima, ili velike i zapletene sentimentalne intrige. Uvijek se sjećam izvedbe nekog muslimanskog prosvjetnog društva u Banjoj Luci, prije rata, kada se igrala drama »Ismet i Almasa« u nekih 20 činova (to su, u stvari, bili prizori, ali svaki je tražio promjenu scene, te je bio odijeljen dugom pauzom, kao između činova) i kada je, za vrijeme pauze, već iza ponoći, jedan satri hadžo ukraj mene razdragano uskliknuo: »Ja bih mogao cilu noć gledati kad se pretstavlja o ljubavi!« A nije mislio da jadnim igračima već nestaje sape, i da sve njih, kao i njega, čekaju sutra svakidanji poslovi i staleške dužnosti! Ali to je već stara mana ne samo publike nego i mnogih »strastvenih« igrača pučke pozornice: ne računati s vremenom i sa životom (to se, za ispriku pred samim sobom, naziva požrtvovnošću), istrošiti se za skupu inscenaciju i kostimeriju (a onda se kuka o materijalnom neuspjehu pretstave i o nemaru publike), »zatravljivati« zapanjenu publiku tehničkim efektima i bombastičnim scenama jeftine teatralnosti (a da igrači, često primitivni i neobrazovani, katkada i ne shvate samoga teksta) — sve su to tipska obilježja mentaliteta na koji najprije nabasava onaj koji hoće da radi na tom polju.

Sve to zna vrlo dobro g. Rabadan, ali toga često ne znaju čitaoci i, kako »Zbirka pelivana Genezija« ide baš za tim da čitav taj mentalitet ukloni sistematskim odgajanjem i igrača i publike, treba to i ovdje naročito naglasiti. Tomu odgajanju pridonijeće u prvom redu, dakako, izbor i stil komada; ali će gotovo isto toliko učiniti iscrpne i instruktivne bilješke u uvodu i uputama za izvedbu g. Rabadana. Uopće, treba istaknuti savjesnost kojom je opremljena ova zbirka; i scenska slika i kostimski crteži kao i sve stvarne i tehničke upute dodani su svakoj svesci. Svakoj družini koja hoće da izvodi ove komade posao je znatno olakšan; samo, najteži će posao biti: uživjeti se u duh te priproste, jednostavne dramatike i njezine nepretenciozne opreme, i odgojiti taj duh u publici. Svakako će taj posao biti mnogo lakši na selu nego u gradu, gdje su već kazališne izvedbe sa sasvim drugim pretpostavkama, pa kino i čitanje beskrajnih »pučkih« romana pokvarili ukus publike i stvorili sasvim druge receptivne predispozicije.

G. Henri Brochet drug je i prijatelj g. Ghéona o čijim je dramama »za vjernički puk« već više puta bilo ovdje govora. Njegov je smjer stvaranja također sličan Ghéonovu: sav zaronjen u natprirodno gledanje stvari, i jedan i drugi oslobađaju se naturalističkog shvatanja pučke igre, i bez okolišanja, zahvataju neposredno u problem svetosti. U prvoj »viziji« sv. Franjo moli se za grešnike i svojim molitvama isposluje da Gospa, svaki put kada Strijelac Božje pravde hoće da strelicom obori kojega od grešnika, svojim velikim milosrđem zaštiti grešnika tako da, napokon, kada jednoga od njih prepusti Strijelcu, ovaj se sam dosjećuje razlozima Njezine velike milosti, i ne može da »uređuje«. Dijelce je neobično duboko, a ujedno nježno; ono pokazuje isto tako finu psihologiju kao i temeljito poznavanje teologije. Odigravajući se između sv. Franje, Gospe i Strijelca, ono je sasvim eterično po ugođaju i neće djelovati radnjom koje gotovo i nema nego naročito izgrađenom dikcijom igrača i suptilnom stilizacijom igre. Druga igra »Sv. Franjo i zao čovjek«, protivnog je karaktera: izvrgavajući ruglu ljudsku glupost i osrednjost duha, odiše onom nasmijanom vedrinom kojom su obasjani neki »Cvjetići« sv. Franje. Zli čovjek hoće da okleveće sv. Franju pred ljudima te stoga nagovori prosjaka da isprosi od sveca paštetu, kojom ga hoće da počasti njegov prijatelj. Sv. Franjo mu je u svojoj prostodušnoj nesebičnosti smjesta i daje, čega zlobnik nije očekivao; ali mu je ipak ta pašteta sredstvo da dokaže kako se taj »siromašni fratar« obilno časti. Ali se pašteta, kad je čovjek hoće da podijeli, pretvara u kamenje; a kad je dobije prosjak natrag, ona je opet pašteta koju on slasno poruča.

Prijevod je pažljivo i vrlo savjesno rađen; jedino bih napomenuo da »le Méchant Homme« ne može nikako biti »zao« nego »zli« čovjek, jer je sam po sebi pojam određen, a već i u francuskom ima određeni član; ali mora se kazati da u ovom slučaju »zli čovjek« ne zvuči baš osobito. No ja bih rekao, da je izraz uopće preoštar: méchant znači doduše i zao, ali mnogo više ima slabije značenje: zločest, ili naročito određeno: zloban. Držim da bi i »zloban« više odgovaralo ovoj Brochetovoj figuri čovjeka kod kojega se u prvom redu očituje zloba; a moglo bi se reći i »zločest«, jer za psihološki prikaz zaista zla čovjeka ne dostaje mali opseg ovakve igre.

Biće zanimljivo čuti kako će naša publika reagirati na ovu dobru inicijativu koja, nastavljena sistematski i ustrajno, može donijeti vrlo dalekosežnih plodova. *Ljubomir Maraković*

1) Henri *Brochet,* Gospa i Strijelac, Vizija u jednom činu, preveo i inscenirao Vojmil *Rabadan,* dekoracije i kostimi od J. P. Delbosa (Knjižn. društv. poz. sv. 11.). — isti, Sv. Franjo i zao čovjek, Jedan čin iz života asiskog Siromaha, preveo i inscenirao Vojmil Rabadan, dekoracije i kostimi V. R. (Knjižn. društv. poz. sv. 12.). Zagreb 1934., Izd. Društva sv. Jeronima.

ANTOLOGIJA NOVOHEBREJSKE KNJIŽEVNOSTI

Stav Hitlerove Njemačke prema Židovima i njihovoj suradnji na njemačkom kulturnom životu te odjek toga razračunavanja i u drugim zemljama, učinio je da su se teško razbuktale strasti, kod čega se uvijek pomalo muti vid. To više što se pritom redovno gleda stvar s negativnog stajališta. Tko hoće da je uoči iz vidnog kuta nacionalnog židovskog pokreta, tomu će bez sumnje vrlo dobro doći Rabinsonova Antologija novohebrejske književnosti,[1]) izdana baš u tu svrhu, i pisana informativno. Ali baš s obzirom na tu svrhu, treba odmah konstatovati da to, upravo i nije nikakva antologija, nego prije pregled povijesti novohebrejske književnosti s uklopljenim primjerima i ogledima, u hrvatskom prijevodu. Nakon onih uvoda koji objašnjavaju čitave otsjeke u razvoju novohebrejske književnosti, slijedi karakteristika pojedinih pisaca i odmah uz to prevedeni ogledi. Ogledi iz romana ne znače nikada mnogo, a pogotovu ne kada se donose u prijevodu; ali piscu je očito stalo da protumači sadržajnu stranu takvih djela (koja, u ostalom, nisu brojna), te odabrane oglede i veže prepričavanjem sadržaja. Tako je i čitavo tumačenje književnosti više tematsko nego pragmatsko; ne osjeća se pravo, osim po idejama, unutarnja veza i srodnost između pojedinih pisaca, jer nema onoga što redovno čini prikaz jedne literature organskom cjelinom: uporedivanja između sebe i s ostalim mogućim utjecajima izvana i iznutra. Ne radi se tu baš o tome što je tko od koga primio, nego nam je mnogo lakše stvoriti pojam o kvalitetama romansijera, ako pokraj njegova imena čitamo ime Waltera Scotta, Dickensa, Balzaca ili sl., bilo kao njegova uzora, bilo kao mjerila stvarnog ili formalnog.

Židovsko je pitanje u svijetu zato tako komplikovano, jer se ono može uzeti 1. kao pitanje religiozno, jer je židovska vjera samo njihova i ničija druga; 2. kao političko-nacionalno t. j. nastojanje da se pod pojmom židovskog ili hebrejskog stvori nacionalna država sa svojim vlastitim uređenjem i kulturom;

1) Dr. M. *Rabinson,* Antologija novohebrejske književnosti, Zagreb 1933., knj. 6. biblioteke »Židov«.

3. kao rasno-nacionalno, jer su ipak Židovi i oni koji ne rade za taj političko-nacionalni ideal, a možda ga i ne prihvataju; konkretno govoreći na polju literature, rasni su Židovi i svi oni pisci židovskog roda koji su zauzeli pozicije u inojezičnim književnostima i postali članovima tih literatura, a ipak su, svijesno ili nesvijesno, zadržali više ili manje svoja židovska obilježja. Što se tiče vjere, tu je situacija neobično nejasna i zamućena: ima Židova eškenaza, ima ih sefarda, a ima ih i praktičnih bezvjeraca, ali svi će oni, bar na velike ili najveće blagdane, ići u svoje bogomolje; kod svih njih postoje, bar u najrudimentarnijem obliku, kućni običaji i tradicije vjerskoga podrijetla i karaktera. A ipak se njihova omladina razmeće na veliko historijskim materijalizmom i snobovski leti za svakom najnovijom doktrinarnom krilaticom, iako se svaka od njih, što dalje to više, udaljuje od vjere njihovih otaca koja je i njihova vjera, naročito kad u tome treba da pokažu osjetljivost prema drugima, veću nego kod onih pripadnika ikoje druge vjere, koji samo formalno pripadaju svojoj vjeri. Reći će se da ima i među kršćanima ljudi koji ne vjeruju odn. koji su praktični ili historijski (ili nehistorijski) materijalisti; ali razlika je u tom, što vjera za njih nije nikakva nacionalna svojina, ona je univerzalna. Kod Židova je vjera, doduše, objavljena, ali kao autogen i autohton elemenat stare židovske narodne kulture. Ne čitati Sveto Pismo Staroga Zavjeta, znači ne poznavati najstariji, najizvorniji i najdivniji literarni izražaj židovskog jezika i židovske rase. A može li se Sveto Pismo čitati a da nas se ne dojmi njegova vjerska sadržina, to je drugo pitanje. Ali je, nama barem, sasvim jasno, da bez tradicije nema nacionalne svijesti, i da bez živog dodira sa svojom književnom prošlošću nijedna literatura ne može imati svoga samosvojnog obilježja, i da bez rekonstrukcije svoje vjere, nerastrovane kaosom svih mogućih oprečnih a često i bezbožnih doktrina, židovsko nastojanje oko svoje nacionalne obnove neće imati nikakve unutarnje konsistencije ni moralne životne snage. I danas se g. dr. Rabinson, prikazujući hebrejsku književnost u kojoj ima, u njezinoj najnovijoj fazi, djela koja su daleko od bilo koje objavljene vjere, za prošlost odriče lako »polueksotičnih djela... koja je kršćanska teologija sačuvala i kasnije se služila njima za svoje ciljeve«, tvrdeći da ona »nisu nikada doživjela široku popularnost i narodno priznanje među Jevrejima«. A zašto? S vjerskih razloga. Ali ako je danas židovskim nacionalistima ne vjera kao forma, nego vjerovanje kao životna praksa sporedna stvar, šta ih onda smeta da priznaju i taj dio svoje književnosti, pisan hebrejskim jezikom i niknuo u njihovu narodu. »Popularnost«? Kad se pobroje mnoge hiljade Židova po čitavu svijetu i kad se zapita jesu li među njima »popularni« mnogi od pisaca koji su u posljednjem otsjecima nove antologije, nije teško pogoditi kakav bi bio odgovor. U svakom slučaju, ne ćete nikada vidjeti Židova da čita Evanđelje sv. Mateja (koje je, kako je poznato, pisano izvorno hebrejski), makar i s čisto literarnim interesom, kao što kršćanin čita knjige Staroga Zavjeta, makar — ako je praktičan bezvjerac — i samo kao književno djelo. Dakle, ipak vjerski momenat priječi da se afirmira kao židovsko nešto što stvarno pripada u sklop židovske kulture, jer je stvoreno po Židovima i na njihovu jeziku.

Moderni Židovi doduše tvrde da se njihova vjera razvijala prema napretku vremena. To se bar može zaključivati iz riječi g. Rabinsona o manifestu Naftali Herz Wiesela: »Ovaj je manifest izazvao veliku buru u krugovima ortodoksa i mračnjaka.« (str. 41.). Mi, dakako, ne možemo i ne želimo ulaziti u to pitanje; samo bismo ustvrdili da se nijedna vjera koje se osniva na objavi, ne može toliko razviti, da dopušta materijalizam u svim oblicima kao osnovicu života, a ipak se omladina suvremenog cionizma baca naglavce u sve moguće materijalističke doktrine samo da bude »moderna«. Pa ni ova antologija ne daje nigdje osjetiti, naročito u posljednjim partijama, da je taj nacionalni pokret nošen jasnom i čvrstom obnovom vjerskog života ili bar čuvanjem vjerovanja kao mjerila životnih vrednota, nego se čitava stvar daleko više naginje modernoj zabludi, po kojoj nacionalna svijest postaje religijom. Odavde do Hitlera nije velik korak. Židovska nacionalna ideja tek je u usponu, i kako uvijek nacionalizam ima svoje fanatike ali i svoje istinske idealiste, naročito onda dok stradava, tako i ovdje rado ističem da među pjesnicima novijeg datuma ima i takvih koji se dive Arapinu radi njegove srčanosti i hrabrosti, bistrine i dr., makar da im je protivnik.

Cionizam je općenito pokret idealističan, i mi ćemo mu to uvijek priznati sa simpatijama, ali svaki nacionalistički idealizam, iskinut iz sklopa životne tradicije naroda i otkinut s osnovice vjersko-moralne, jasne i točno određene, prije ili poslije pada u protivni ekstrem. Docent exempla.

U drugom redu mislim, premda je ovo prikaz novohebrejske književnosti, dakle samo one koja je pisana hebrejskim jezikom, da se ipak nije mogao mimoići rad Židova koji su stvarali u drugim jezicima i čak ušli u sklop dotičnih književnosti. Jer oni su rasno Židovi i pripadaju onome što je njihova krv kao takva stvarala u svijetu. Nipošto nisam od onih koji u rasi vide nekakvu općespasonosnu formulu i općeniti kriterij za neke osebine kojih nitko drugi na svijetu nema, ali mislim da ipak ne treba ni dokazivati da pojam rase ima svoju relativnu i stvarnu vrijednost. Cionisti se i sami na nj stavljaju, jer tko nije rasno Židov, ne može ni da bude Židov i, eventualno, može samo da bude simpatizerom njihova pokreta. Ali pređu li i drugi narodi na to stajalište, tada židovska književnost drugih jezika postaje neki »vacuum« koji će lebdjeti između obje točno opredijeljene grupe nacionalnih literatura, i neće pripadati ni nebu ni zemlji. Kada se radi o slavi, Židovi se rado (i s pravom) ponose s tim ljudima, ali je ipak suviše paradoksna pretpostavka da oni ne bi pretstavljali ništa stvarno u židovskom nacionalnom kulturnom životu. Razradivši ovo pitanje i odredivši svoj jasni stav prema njemu odnosno prema ljudima i djelima kojih se tiče, uklonili bi se prigovoru koji se u gotovo svakoj diskusiji o tom pitanju čuje, da oni naime stvaraju svoju naročitu, vrlo ekskluzivno obilježenu kulturu, ali da se ne ustežu od zauzimanja pozicija u životu drugih naroda, iako je to katkad i protiv interesa tih naroda.

Ovi reci nisu nipošto napisani da unose nove strasti u pitanje koje je i tako već usplamtjelo duhove; oni hoće samo da objektivno preciziraju pitanja u kojima leži poteškoća i koja neprestano dovode do nesporazumljenja. Neka mi bude dopušteno reći da sam lično protivnik svih suviše jednostavnih formula koje redovno znače plitku isključivost i, dosljedno, tiraniju duha; ali je nužno, baš radi gotovih sudova koje stvaraju takve formule, da se osnovna pitanja uzmu otvoreno u diskusiju.

Što se tiče same antologije, jasno je da ne mogu biti kompetentan u pogledu vjernosti prijevoda originalu i opravdanosti izbora. Onima koji ne znaju hebrejski, sama ta književnost nije prilazna i radi toga ne mogu prosuditi sve to iz autopsije. Može se samo kazati da je izbor motiva stvarno raznolik i osjećajno privlačan, i da čitalac faktično dobiva uvida u svijet koji mu je u glavnom nepoznat, iako je iz svega što je ovdje pruženo očito, da novohebrejska književnost još nikako nije dala svojih krupnih i presudnih djela, nego je u glavnom odražaj pokreta koji je razmjerno još vrlo mlad. Ali treba naročito istaknuti da je posredovanje za razumijevanje te književnosti u ovom izboru ispalo naročito sretno. Prevodioci, napose gg. Hinko Gottlieb i Šmuel Romano, pokazuju se kao izrazite prevodilačke ličnosti koji se ne samo umiju uživjeti u sam original, nego mu mogu dati, u prijevodu, onaj izvjesni fluid koji i prevedenu pjesmu čini zaista pjesmom. Oni odlično vladaju hrvatskom jezičnom izražajnošću, a naročito se kod g. dra. Gottlieba osjeća da mu u duši zvone toliki stihovi Domjanića, Vidrića i drugih naših modernih pjesnika. Oba glavna prevodioca su, prema tome, i sretno podijelili rad između sebe: g. Gottlieb prevodi pjesme u vezanim stihovima kod kojih dolazi do izražaja muzika stiha i pjesnički ugođaj, što on neobično sretno i postizava. G. Romano, naprotiv, prevodi pjesme u slobodnom stihu koje nisu ni tako zvučne ni tako umiljate, nego su više izražaj misaone zbijenosti, životnog napona i izvjesne unutarnje krepčine. Pritom dolazi naročito do izražaja njegovo suptilno i točno poznavanje jezika i karakteristična dinamika stila.

Knjiga je elegantno i ukusno opremljena, i pokazuje mnogo tankoćutnosti i pažnje prema jeziku kojim je pisana. *Ljubomir Maraković*

NEPOZNATI KRIST

Pred nekoliko godina Merežkovski je prigodom proslave Leonarda da Vincija javno osudio idejnu nit glasovite trilogije i rekao da je se danas stidi. Priznanje hvale vrijedno, a drugi su davno zabacili idejnu argumentaciju spomenutih djela. Uvidio je, da poganstvo ne može biti ni u kojem pogledu estetičnije od kršćanstva, dok je međusobna isključivost dvaju svjetova osudila njegovo nastojanje oko slijevanja kršćanstva s poganstvom u neku treću

vjeru. Revolucija je djelovala na pisca i bilo je znakova očitog približavanja autentičnom kršćanstvu. Stvaralac religija i donekadašnji naučitelj, poprimio bi izgled poniznog vjernika, koji će ispovjediti svoje grijehe i osuditi prošlost dajući javnosti djelo koje bi neoporecivo jamčilo za obraćenje. Ovu sam knjigu[1]) uzeo u ruke s tim mislima, jer i naslov na to zavodi. Bila bi to ispovijest poslije obraćenja k dosad nepoznatom Kristu. Dosad su izišle dvije knjige, a čini se, da bi bile još dvije: jedna o Kristovu triumfalnom ulazu u Jerusalim, a druga o velikoj sedmici i Golgoti. Knjige su razdijeljene u podnaslove prema važnijim događajima Isusova života: Tajni život, Umnožanje hljebova, Ivan Krstitelj, Kana galilejska i t. d. Na prvi pogled čini se teološki traktat više nego literarno djelo, jer je daleko od romansirane biografije i u širem značenju riječi. Mnogobrojni navodi izvora katoličkih i protestantskih pisaca, bogatstvo skripturalne literature i dr. nuka nas na pomisao, da je temeljito proučio Novi zavjet davši na koncu svoje mišljenje o Kristu. Zbilja čudimo se čestim konzultacijama i obilnoj građi iz koje je crpao. Ipak sam se prevario u nadama, jer nijesam našao ponizne ispovijesti nego opet naučavanje, opet nova otkrića o kršćanstvu i Kristovoj ličnosti, s tom razlikom što se okružio knjigama prvorazrednih auktoriteta, tobože da dadne viši naučni izgled vlastitim izlaganjima i sumnjivim izvodima. Nekoliko primjera pokazat će nam, kako pristupa k nadahnutim knjigama i kako tumači pojedina mjesta. Rekao sam, da nastupa kao učitelj i oprovrgavatelj. Osnovna je misao djela, da nijedna kršćanska konfesija nije ispravno shvatila Krista niti ispravno tumačila sv. Pisma do njega. On će kazati novu riječ i to u strogo literarnoj formi.

U prvom podnaslovu: »Je li Krist opstojao« zalaže se za postojanje završujući riječima, da ni vrata paklena neće Crkve nadvladati. U »Nepoznatom evanđelju« podvlači navodne protivurječnosti četiriju evanđelista i zaključuje na opstojanost nekog izgubljenog protoevanđelja. Zastupa posvemašnju slobodu tumačenja sv. Pisma. Veliki Inkvizitor i sv. Ignacije Lojola bili bi predstavnici neslobode. Podnaslov »Ivan« posvećuje poznatom pitanju Ivana prezbitera ulazeći u diskusiju s pojedinim mišljenjima. Međutim je već ovdje zabasao među apokrife i porekao autentičnost četvrtog evanđelja. Glavno je poglavlje »S onu stranu evanđelja«. Tu upravo izlaže svoj nazor o Kristu i nadahnutim knjigama. Nastoji pod svaku cijenu oboriti ustaljeni kanon, koji je tobože okamenio Krista i ide k »nepisanom evanđelju« (agrafa), da tamo nađe nepoznatog Krista. Tu je našao i carstvo Duha-Matere. Piscu je upravo nepoznati Krist sav u »nepisanom evanđelju« tj. njegovoj mašti, zatim u apokrifima i papirusima (tom. I. str. 108). Evanđeoska će se kritika dignuti s mrtve točke — veli — kad povirimo s onu stranu Evanđelja, a tad će se i kršćanstvo promijeniti. Nekih deset zrcala — četiri vidljiva i pet nevidljivih — izvori su mu za evanđelja a nalaze se u agrafama. Na koncu otkuda Krist, koji su mu roditelji, gdje i kako je živio, ostat će nepoznato (str. 110). Evanđeoski je Krist onakav, kakva su si predstavljali prvi kršćani, a ne što je bio u stvari. Život Kristov nije za opis niti se eksteriorizirao nego je osjećen »unutrašnjim iskustvom«. Riba-Golub su zgoljna piščeva maštanja premda napada suvremenu »smrdljakovsku«, podlu i nisku mitomaniju nekih ateističkih pisaca s obzirom na opstanak Kristov. Čudo u Kani spaja s Dionizijevim misterijima, a pred težim mjestima utječe se četverodimenzionalnoj geometriji. Govoreći o preobraženju i drugim čudesima veli, ako nijesu bila u našem historijskom vremenu i običnom geometrijskom prostoru, onda se to dogodilo u nepoznatoj i naročitoj točki duhovnog iskustva, gdje naš prostor graniči sa četverodimenzionalnim (tom. II. str. 298). Odlomak »Cezareja Filipova« dosta je sugestivan, samo niječe autentičnost Kristovih riječi Petru. Umnožanje hljebova čini mu se nevjerojatnim, nego su neki imali kod sebe sakrivena hljeba i podijelili su ga, ponukani Isusovim govorom, a to je više čudo, jer danas bogati ne dijele sa siromašnima osim silom (komunizam). Čudo je u snazi govora, koji ih je sklonio na diobu.

Spomenuta mjesta dosta nam kažu o piščevu odnosu prema kršćanstvu. Ni ovaj put nije mogao ostati u granicama autentičnog kršćanstva u okviru nadahnutih knjiga i tradicije, nego je zagazio duboko u mitologiju. Crkveni krugovi ruske emigracije slabo su reagirali, koliko je djelo zaslužilo. I mi priznajemo, da je pisac prevrnuo mnogo naučne građe ali bez ikakova kriterija. Mogu njegovi izvodi biti zanimljivi a primjene dosjetljive (umnožanje hljebova), ali ne mogu nikada dostignuti ljepotu istine. Evanđeoske su parabole izvor praktičnih moralnih primjena na život pod perom crkvenih naučitelja, dok pod perom laika Merežkovskog potiču na smijeh. Tu ne pomaže ni uvjerljiva riječ ni pjesnički lirizam nekih stranica, da bi nam mogao otupiti pravi vjerski osjećaj svojim diletantskim izvodima. Spontano nam pada na pamet Rabelaisov Panurg, koji je uvjeravao Pantagruela, da se je vježbao u kardinalnim krepostima pojedavši još neisklasano žito. Nadalje sama priroda stvari osuđuje izjednačivanje svih egzegeta i pisaca. Obično se misli, da je gomila citata znak učenosti i navođenje raznih mišljenja bez ikakove kritike stanovišta otsjev idejne sređenosti. Dokaz protivnoga pruža Merežkovski, jer kad bi imao malo više kriterija i dubljeg poznavanja stvari, ne bi mogao istom mjerom mjeriti dokaze Lagrangea i Velhausena, budući da su nejednake dokazne snage. Pisac ne uviđa dosega dotičnih mišljenja, inače bi lako prozreo njihovu isključivost, a kao pripadnik pravoslavlja morao je zauzeti određeno stanovište.

Ozbiljno sam posumnjao u piščevo obraćenje pročitavši gornju knjigu. Istina, u predratnim djelima, posebno u trilogiji, zapažamo naročitu simpatiju za poganski estetizam, tobože savršeniji od kršćanskog, dok nas u poratnim uvjerava o prednostima kršćanstva ne zabacivši potpuno poganstva. Kad govori otvoreno za kršćanstvo, obrana mu je nezgodna i neuvjerljiva kao i u nekim slučajevima predratnih ličnih polemika pa i u ovoj knjizi, koja bi imala biti — po vlastitom priznanju — njegova skrušena ispovijest. Stoga je ova knjiga za poznavaoce sv. Pisma više nego naivna, za literarnog kritičara nezgodna s istih razloga. Ne mislim da je Merežkovski s ovim htio steći naučenjačku ili književnu slavu, jer za oboje treba više kriterija kad izlazi pred upućenu javnost. Nakon tolikih pothvata da skalupi vjeru na svoj način, nije uspio ni s otkrivenjima o nepoznatom Kristu. Najviše je škodio svom umjetničkom prestižu. Učiteljska poza bez nužnih preduvjeta slabo mu pristaje, a najmanje u ovim pitanjima. Maglovite elukubracije na polju nekontroliranog kršćanstva nijesu nikakav znak prave religioznosti. Sličan je svećeniku iz Rousseauova Emila, koji je stao na jednom brdskom raskršću, kamo svrću religiozna nadahnuća ma kojeg porijekla i prema kojem okreću sve spiritualistične sanjarije.« (Calvet: Les types universels dans la littérature française, 2e série, p. 136.). Iskrena vjera traži više poniznosti i dragovoljne potčinjenosti.

A. R. Buerov

MEREŽKOVSKI O GOGOLJU I O RUSIJI

»*Ne sert rien de pester contre le miroir, si la gueule est de travers.*« Franc. prijevod poslovice motta »Revizoru«.

Za razjašnjenje mnogih »tamnih strana ruske zagonetke« poznavanja djela Gogoljevih neophodno je potrebno. Kako sam već naveo drugom prilikom, u Gogolja je ključ za rusku zagonetku, te su skoro svi smjerovi i svi pravci ruske misli i riječi imaju u njemu svojega začetnika.

Dim. Merežkovski, uza sve to što nije uvijek iskren pisac i mislilac (kao čovjek-pisac više galske škole i veliki »artist« ne samo u literarnom radu, nego i »artist-glumac« u samom svom virtuozno-izmišljenom načinu gledanja problema) — taj Merežkovski već je dao svoj sud o Gogolju (»Gogolj i Vrag«), pokušavajući dati odgonetku osnovnog problema Gogoljeve ličnosti: vječite borbe sa samim sobom.

Sada isti Merežkovski nastavlja — nakon proživljenog iskustva rata, revolucije i boljševizma — zaokruživanje svojih nazora. Knjiga »Hristos Neizvjestnyj« (»Nepoznati Krist«) daje mnoštvo novih točaka gledanja i na historiju kršćanstva i na momente Isusove ličnosti i za same moralno etičke i dogmatske istine Hristove vjere. Za nas ipak ova knjiga ostaje zbirkom riskiranih paradoksa. Iza »Hrista« slijedi »Pavel Neizvjestnyj« — o apostolu Pavlu, čiju ličnost i djelo traktira otprilike istom metodom, što ju je primjenio na samog Isusa. U tom djelu ima također, uz virtuozne stvari, drastičnih paradoksa.

U neposrednoj vezi sa ovim djelima, kojima Merežkovski hoće pokazati svoje »produbeno« kršćanstvo — stoji i kratka studijica pod

[1]) D. *Merežkovski:* Iisus Neizvêsnnyj. Tom. I. 367 str. s 27 bilj. i tom II. 312 str. s 12 bilj. Beograd 1934.

naslovom »Gogolj i Rossija« (Gogolj i Rusija[1]). Ta nas studijica zanima s više razloga, koji će biti vidljivi, kada budemo do kraja pratili tijek Merežkovskijevih misli.

*

»Zemljaci, strašno«! zavikao je Gogolj čitavoj Rusiji. Čega se je bojao — mi sada (poslije prevrata op. pisca) znademo« — tako počinje Merežkovski svoju raspravu — i nastavlja:

»Dva puta su bile date Rusiji opomene: »Mrtve Duše« Gogoljeve i »Bijesi« Dostojevskijevi. Prvo, premda manje precizno, groznije nego drugo.

Dostojevski ipak je živio i umro s nadom, da će se Rusija spasti; Gogolj je živio u strahu i umro je od straha, da će Rusija propasti. »Rusijo, kamo letiš?« — On je već znao kamo: — u provaliju...

»Bijesi« to su iste »Mrtve Duše« — staračka strašila s tužnim licima, »djeca neprosvijećenosti, ruske nakaze, uzete iz naše zemlje«; prizračni, ali, »iz istoga tijela, kao i mi«; to smo sami mi, iznakaženi u đavolovu ogledalu.

»Bože, kako je tužna Rusija!« — uskliknuo je Puškin, kada mu je Gogolj pročitao prve glave »Mrtvih Duša«. Kako je strašna Rusija — toga Puškin još nije znao, ali već je znao Gogolj. Evo zašto je on zavikao čitavoj Rusiji: »Zemljaci, strašno! Stenje sav umirući moj sustav, osjećajući rastenje i plodove, čija sjemena smo mi sijali... ne prozirući, kakva će strašila od njih nastati.«

Ali ako se on nadao da će »barem jedna duša u Rusiji« njega uslišati, ove je nade nestalo poslije »Prepiske s prijateljima«.[2]) Kakogod bismo sudili o toj knjizi, jedno je izvan sumnje: u njoj je sav Gogolj, — ne onaj, kako bi ga željeli vidjeti neprijatelji, nego onaj, kakav je zaista *bio.*

[1]) Štampano u listu »Vozroždenie« u proljeće ove, 1934., godine.

[2]) »Prepiska s druzjami« — zbirka članaka, koja je Gogolj objelodanio u zadnjim godinama života, vrlo konzervativnog smjera. Do sada se je u liter. kritici smatralo da Gogolj velikih djela ima jedno lice, a Gogolj »Prepiske« sasma drugo, skoro luđačko i nevrijedno... Merežkovski tvrdi tezu »jedinstva piščeve ličnosti«.

Gogolj je davno znao, da je on osamljen, ali tek poslije »Prepiske« shvatio je sav užas svoje osamljenosti.

»Propovjednik knuta, apostol neznanja, zaštitnik opskurantizma i mračnjaštva, šta radite vi?« — pisao je njemu Bjelinski — »Hrista, za Boga, čemu ste tamo upleli? Ili ste vi bolesni... ili... ali ja ne smijem dovršiti svoju misao« (to znači »ili ste vi nitkov«)« (Tako Merežkovski. Treba k tome dodati, da je navala na Gogolja sa strane zapadnjaka i liberala Bjelinskog uslijedila zato, što se u Gogoljevim pismima našlo nešto, što nije u skladu s ondašnjim kanonom slobodoumne štampe: apoteoza religije, odobravanje apsolutizma, skepticizam prema »puku«, koga je, po kanonu, trebalo obožavati). »Skrajnji desničari, — nastavlja Merežkovski — slažu se s ekstremnim ljevičarima u sudu o Gogolju.« »Sve ovo koješta, nesmisao,... te će učiniti od Gogolja ruglo za čitavu Rusiju« — proriče Sergej Aksakov, i proglašuje osudu javnog mišljenja nad Gogoljem: »*religiozno ushićenje ubilo je velikog artista i čak ga učinilo suludim*«.

»Kako to« — dvoumi Gogolj — »svi su se rasrdili na mene, svi do zadnjeg u Rusiji, istočnjaci, zapadnjaci, neutralci — *svi?*«

Svi, osim Crkve: ona se nije »rasrdila«, nego naprosto nije ni opazila Gogolja. I ovo bješe za njega najgore od svega, jer je u Crkvi tražio zadnji azil.

»Ruski ljudi, ja zahtijevam od sviju vas pomoći, kao brat, koji propada... od braće svoje!« »Eto, tako su pomogli (žučno veli Merežkovski... te nastavlja:)

»Glavna pogreška sviju Gogoljevih optužitelja bila je u toj pretpostavci, kao da je prije »Prepiske« u njemu nastao neki duševni »religiozni preokret«, dok se stvarno ništa slična nije dogodilo. Gogolj je i ovdje u »Prepisci« išao istim putem, kojim je išao uvijek, ali ovdje se jasnije nego igdje izrazila njegova glavna, može se reći, jedina misao čitava života njegova:

Samo sa Kristom spasti će se Rusija, a bez Njega će propasti. »Meni upisuju u krivicu, da sam progovorio o Bogu... Šta ću, ako dolazi doba, kada i nehotice govoriš o Bogu? Kako ću ćutati, kad je već i kamenje pripravno da zavapi o Bogu. Ne, »umnici« ne će me zbuniti time, da sam nedostojan, da nije moj posao i da nemam na to prava: ne, svaki od

nas do zadnjeg ima ovo pravo«. Evo stvarno, neoprovrgnuto — neosporivo pravo i pravda Gogoljevi...

Sada Merežkovski prelazi na glavnu točku: »Gogolj je, veli on, osjetio, do smrtnog bola i smrtnog užasa, da je *kršćanstvo za suvremeno čovječanstvo* ostalo *još uvijek nečim, što je izrečeno, ali nije učinjeno; nečim, što je obećano, ali nije ispunjeno.* Kršćanstvo ne ulazi u život i život ne ulazi u kršćanstvo; oni su se razišli, i svakog dana sve više i dalje se razilaze.

»I nejasnom slutnjom već je usplamtjela zemlja; suši i čvrstiji postaje život; sve postaje sitnije i pliće, te raste samo, za svačijim očima, golemi oblik dosade, čiji rast svakim danom postaje sve neizmjerniji.« Teško je vjerovati, veli Merežkovski o navedenim Gogoljevim riječima, da je sve ovo rečeno u četvrtom deceniju prošlog stoljeća a ne u tridesetim godinama — sadašnjeg vijeka.

Stanje Rusije — opominje Gogolj — ničim nije bolje nego stanje Evrope. »*Jesmo li mi bolji od drugih naroda? Jesmo li bliži Kristu, životom svojim, nego oni? Nismo mi ni od koga bolji, a u životu svome još smo nesređeniji i neuredniji. Jesmo gori od sviju ostalih — evo, što smo dužni govoriti uvijek o sebi!*«[3]) »Kad bih ispripovijedao Vama, što znam, onda bi se pomutile vaše misli, pa biste mislili, kako da što prije pobjegnete iz Rusije. Ali kamo bježati? Evropi dogodilo se još teže, nego Rusiji. *Razlika je u tome, da tamo ovoga još nitko ne vidi*«. *Teško je vjerovati,* veli i o ovom Merežkovski, da to *nije pisano u našim danima.*

Ovdje Gogolj vidi dalje od Dostojevskog. Dostojevski se nadao da će se u općoj svjetskoj katastrofi sačuvati i spasiti Evropu baš sama Rusija...

Stravu propasti koja se približuje osjećao je Gogolj kao nitko drugi, i to, u čemu je spas, znao je također kao nitko drugi.

Samo u kršćanstvu se nalazi »mogućnost izmirenja onih protivurječja, kojih čovječanstvo ne može izmiriti bez i mimo Krista«. — »Samo Crkva može razriješiti sve čvorove naše sumnje i sva naša pitanja«.

»*Crkvu Istočnu protustavlja Gogolj Crkvi Zapadnoj; ali tek je sada rekao, da »Rusija nije bolja, nego gora od sviju ostalih« kršćanskih naroda; da je kršćanstvo u Rusiji još manje ušlo u život nego u Evropi. Izlaz je iz ovoga protivurječja samo jedan:*

»*Gogolj, govoreći o Crkvi pravoj, Istočnoj, zapravo misli ili predosjeća buduću Vasionsku Crkvu.*

U tom je smislu u pravu Aksakov, kad veli: Gogolj je u svojim religijskim traženjima pokušavao riješiti zadaću »gigantski-strašnu«, koje »nije riješilo svih 1847 godina kršćanstva« (pisano 1848.).

»Meni se uvijek činilo, da mene u životu očekuje neki veliki samoprijegor, velika žrtva — sjeća se Gogolj. U njegovoj mučeničkoj smrti svrši se zaista »velika žrtva samoprijegora«: Gogolj je umro za Rusiju. Ali ruski ljudi nisu prihvatili, niti su urazumjeli ove žrtve: spočetka su naprosto koraknuli preko mrtvog tijela Gogoljeva, a onda — i preko mrtvog tijela Rusije (— veli Merežkovski).

»Recite mi: zašto mi se hoće, mjesto toga da se molim o oproštenju grijeha mojih — hoće mi se moliti za spas Rusije?« piše Gogolj pred odlazak u Jeruzalim i šalje prijateljima ovu molitvu o sebi:

»Bože, daj mu snagu pomoliti se u Svetog Groba... o svim ljudima zemlje naše, o mirnom vremenu za nju... o nastanku u njoj Kraljevstva Tvojega!«

U našim danima, kada se sva neuslišana proroštva Gogoljeva tako grozno ispuniše, hoće se vjerovati da se on moli u Prijestolja Gospodinova baš ovom molitvom — o spasu Rusije.

»Budite ne mrtve, no žive duše!« — to je pretsmrtni zavjet Gogoljev Rusima. Što pak da radimo, da ispunimo tu oporuku? Jedni vele »nije moguće biti živ, a da se ne odrekneš Krista; a drugi: nije moguće biti s Kristom, a da se ne odrekneš života.«

Gogolj je vjerovao, da će život biti u Kristu i Krist će biti u životu.

Ovomu je on i zvao Rusiju, ali ga nitko nije uslišao, može biti zato, jer onda još se nisu »ispunila vremena i rokovi«.

Zar i sada nisu se još ispunila i zar i mi još nismo razumjeli, da će se Rusija spasti samo onda kad rekne zajedno s Gogoljem: »*nema drugih vrata, nego ona što ih je pokazao Isus Krist*«.

Ovako svršava svoj značajni članak D. S. Merežkovski... Svaki pokušaj bilo šta dodati

[3]) Kakve li opreke sa ondašnjim »Slavenofilstvom«! A ipak tako daleko i od liberalnog zapadnjaštva Bjelinskog i Hercena.

tome ili koncentrirati ove retke samo bi pokvario osnovni utisak. Samo nije sasma jasno, što i kako bi se dalo precizirati od tih Merežkovskijevih izjava o »predosjećaju Vaseljenske Crkve« i koja je to, upravo, zadaća, koju kršćanstvo nije moglo riješiti kroz 1847 godina svoga opstanka... *K. Rimarić-Volinski*

JERONIMSKA IZDANJA ZA GOD. 1935.

1. Kalendar *»Danica«* za god. 1935. s veoma raznolikim i bujnim sadržajem, mnoštvom slika, kalendarijem tiskanim u crveno i crno i lijepom naslovnom slikom.

2. *Krvavi sabor Križevački,* roman iz hrvatske prošlosti od *M. Majera.*

3. *Gospodarsko štivo.*

4. *Evanđelist III.* Evanđelja, slike i pouka za duhovsko vrijeme. To je nastavak djela sarajevskog nadbiskupa dra Ivana Ev. *Šarića,* čije su prve dvije knjige primljene od svih s najvećom radošću.

5. *Zdravlje sela,* savremena pouka o higijeni od prof. B. Babića, s mnogo slika.

6. *Osnovi kršćanskog života.* Pučka moralka od prof. dra *I. Blaževića.*

7. *Pod čađavim krovom.* Pripovjesti bosanskog pisca *H. Grmovića.*

8. *Hrvatski preporod u Dalmaciji.* Prilog ka hrvatskoj kulturnoj povijesti od prof. *R. Horvata.*

9. *Domaćica u kuhinji,* vrlo potrebna knjižica za svako kućanstvo od gospođe Cezner.

Svih ovih devet knjiga stoji za jeronimske članove samo 40.— dinara (za nečlanove dvostruko). Ali može se uzeti serija od prvih *pet knjiga za 20.— dinara* (za nečlanove dvostruko) i napokon serija od *prve tri knjige za 10.— dinara.*

JERONIMSKE KNJIŽICE PO DINAR

1. Bakšić dr. Stj.: *Kuda srlja čovječanstvo?*
2. Cezner Đ.: *Gospin plač* (glazbeni prilog Širole dr. B.).
3. Grgec prof. P.: *Svijet traži vode.*
4. Gunčević dr. J.: *Gdje nam je spas?*
5. Rožić dr. F.: *Što je Papa Hrvatima?*
6. Grundler dr. F.: *Kad će biti propast svijeta?*
7. Deželić dr. V., sin: *Crveno selo.*

Daljnji svesci izlaze mjesečno. Pojedina knjižica stoji kod jeronimskog povjerenika i preprodavaoca samo 1 dinar (inače s poštarinom 50 para više).

Povrh redovne pretplate, darovali su za »Hrvatsku Prosvjetu« o. g. ovi pretplatnici: Preuzv. g. dr. A. Bauer Din 20; Preuzv. g. dr. A. Akšamović Din 20; Preuzv. g. dr. K. Bonefačić Din 20; dr. Đ. Arnold Din 140; Martin Bubanj Din 40; Đačka kongregacija Visoko Din 20; Hadrović Stjepan Din 40; Josip Hajduković Din 20; Mato Halauš Din 20; Marija Kitičić Din 20; Ljudevit Knežić Din 20; Vlado Lončarek Din 20; Rudolf Miloš Din 20; Josip Pavlović Din 20; Ivan Peško Din 20; Franjo Peško Din 20; Lujo Plepel Din 20; dr. Juraj Rebok Din 20; Samost. Franjev. Badija Din 20; Zora Vasić Din 150; Štefa Vukina Din 20; Nikola Horvatin Din 10. Darovateljima od srca hvala, a i ostale pretplatnike molimo da se posluže priloženim čekom za isplatu svoje pretplate, a ujedno da se sjete lista makar i najmanjim dragovoljnim darom.

Nova adresa uredništva: Dr. Ljubomir Maraković, uredništvo Hrvatske Prosvjete, Zagreb, Gajeva ul. 36. (Adresa štampana na omotu ne vrijedi više).

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, STUDENI 1934. BROJ 9

AUGUST ĐARMATY:

PJESMA O NAMA

U noćnom lutanju svemirom
I dnevnom stremljenju snovima
Plamtimo stalnim nemirom,
Suzimo crnim slovima.

Sitošću burnog života
Žeđamo tiha odmaranja,
Dirne nas svaka ljepota
I nagoni na stvaranja.

Mami nas vreva ulica
Osmijehom boli skrivene,
Dok bezbrojem otrovnih sulica
Ne ostavi grudi razrivene.

Patimo traženjem istine,
Bludimo mračnim stranama,
Na bijele mećemo listine
Maštanje srca u nama.

Trnovitost gazimo putanja
U žudnji sunčanih pramova,
Napokon, umorni s lutanja,
Kraj svetih klonemo hramova.

Presretni s cvjetanja proljetnih
I rađanjem novih nadanja,
Pričanje stabala stoljetnih
U zvučna stavljamo skladanja.

S jesenjim lišćem, što opada,
Pod utiskom vremenskih promjena,
Duša nam pati i propada,
Puna proljetnih spomena.

VLADISLAV KUŠAN:

DJEVOJČE NA PROZORU ČITA ROMANTIČNU KNJIGU

Nemir večeri sluti treptavo lišće breza,
Zmijulje oblačne pruge u ljubičastom sutonu.
»Prispjet će sablasna lađa ukletog Holandeza
Čim vode u maglu utonu.

Na prelu pjevajući sve s djevojkama pletem
Za oca jake mreže;
Čujem li tvoje ime u riječima se smetem
I sve mi biva teže.

O kako teško sreću skrivam,
Zovem te tajno u po glasa,
U snovima te bunovnim snivam
I čekam, čekam zoru spasa!

Kad noćna bura uplaši mene
To tvog je glasa daleka jeka;
Lik tvoje sjene iz sna me prene
Ko sladostrasna strava neka,
Ko silna nada nad svim nadama,
Tako djevica vjerna sa vojne viteza čeka
U baladama« — — —

Sneno je oblačje svoda na put daleki krenulo
I četrunasti otsjev sa nebosklona popilo,
Na prozoru se djevojče iz tmurnih sanja prenulo
I prašnu knjigu zaklopilo.

Nemir večeri sluti treptavo lišće breza,
Izdišu oblačne pruge u ljubičastom sutonu.
Prispjet će sablasna lađa ukletog Holandeza
Čim vode u maglu utonu . . .

SPLEEN

Bolno vjetar u krošnjama diše
S prvom tugom predjesenskih dana.
U bolesnim bojama platana
Suzi žalba rasplakane kiše.
Bolno vjetar u krošnjama diše.

Rujna šuma u ognjici vene,
Sunca ištu grane obamrle,
Daljine se s oblacima grle —
U srcu su nade pregažene.
Bujna šuma u ognjici vene.

Sljepočnicom bezbroj misli bije,
A u bdjenju nema odgovora.
Ucviljena sviće slijepa zora,
Mutno okno hladnom suzom mije.
Sljepočnicom bezbroj misli bije:

Tko ispija radost mojih dana,
Tko mi snagu iz udova pije,
Zašto ovaj smiješak pelivana
Samo pečal i prazninu krije?
Tko ispija radost mojih dana?

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

GLUMA

I.

G. Aleksandar Freudenreich, član znamenite naše glumačke porodice i vođ Matice Hrvatskih Kazališnih Dobrovoljaca, napisao je opsežan priručnik kazališnog znanja i rada[1]) kao ideološku podlogu djelovanja hrvatskih kazališnih dobrovoljaca. Knjiga je temeljita i neobično iscrpna; naročito u svojim tehničkim partijama, ona je potpun udžbenik koji će dobro doći svima koji učestvuju u kazališnom radu. Ali treba odmah reći i to, da bi ovakvo mnoštvo svih tehničkih pojedinosti moglo smesti i zbuniti običnog igrača nestručne pozornice. Kada se pomisli na sve one ljude i družine iz udaljenih malih gradova i sela koji također treba da učestvuju u tom radu, na svoj način i u svom krugu, onda se može vidjeti koliko ima toga što oni po svojim tehničkim i materijalnim sredstvima neće moći dosegnuti pa će, možda, misliti da nisu dorasli svojoj zadaći. Dakako da bi bilo najidealnije kada bi se oni svi bez razlike uputili u sve ovo; svakako bi im to dobro došlo da dublje i jasnije poznaju svijet pozornice kojemu ipak, na neki način, pripadaju, ali bi se kod priprostijih duhova tim učinilo možda isto ono što se dešava s formalizmom suvremenih škola, gdje đak uči mnogo toga što kasnije (a možda već i odmah) otpada, jer ne nalazi nikakve primjene u njegovu životu i krugu njegova intelektualnog interesa, nego je tu samo radi formalne potpunosti. Da se ova knjiga učini upotrebljivom i širim krugovima, mislim da bi dobro bilo kada bi je vođe društava temeljito proučili i pritom bilježili partije koje treba naročito uočiti u njihovu krugu, a zatim svojim članovima u uvodnom predavanju naznačili te partije upozorivši ih tako na ono što neophodno nu-

[1]) *A. Freudenreich,* Gluma, Stručni priručnik za ideologiju i praktičnu primjenu hrvatske pučke glume, Zagreb 1934., Izd. zadruge »Sklad«.

žno trebaju pročitati, a ostalo ostavivši na volju onima koji mogu da ulaze u sve te pojedinosti a da se u njima ne izgube, odnosno da ih umiju primijeniti. Knjiga je tako potpuna, da će je u toj potpunosti trebati u prvom redu profesionalni glumci i režiseri, bilo zvanični, bilo nezvanični; da nije izdavanje knjiga kod nas tako zamršena stvar, s vremenom bi dobro došao kakav kraći ekscerpt za one za koje je ovaj materijal u ovakvoj cjelini preopširan. Ali ovako, možemo biti sretni da je došlo do izdanja ovog opširnog i temeljitog djela, još u ovako elegantnoj i tehnički potpuno dotjeranoj opremi.

Treba, nadalje, istaknuti da je g. Freudenreich umio sve ove stručne upute prikazati na lak i zanimljiv način; razlaganje je začinio zgodicama iz života i historijskim podacima, tako da će svaki inteligentni čitalac u ovom djelu, premda je ono stručan priručnik, naći obilje korisna i neobično privlačna štiva, naročito u gradovima u kojima postoji i kazalište. Za promicanje znanja o pozornici i dramskoj igri, ovo će djelo steći nesumnjivo goleme zasluge, a za mnogu drugu granu kulturnog života i nauke nemamo ovako lijepa i bogata priručnika.

II.

Što se tiče ideološke strane djela, ono nije uvijek na sigurnim nogama kao što je njegov tehničko-stručni dio.

Točno je kad g. Freudenreich kaže da je »populariziranje etičkih načela pravo polje rada dobrovoljaca.« Ako se ta tvrdnja gleda u vidu dosadanjeg repertoara Matice HKD, onda bismo joj mogli, u glavnom, dati pravi smisao jer, osim u jednom slučaju, repertoar koji su izvodili dosad dobrovoljci, slaže se sa zahtjevima kršćanske i naše tradicionalne zdrave narodne etike. Ali u Pernićevoj »Nagradi« i sama ideja i neki detalji radnje vrlo nam čudno zvuče i držim da bi bilo mnogo bolje da ih nema. Pogotovu u času kada je komedija iznesena. Poštujući u cjelini rad MHKD i cijeneći njegovo značenje za prosvjetu naroda, ja sam se, u svoje vrijeme, suzdržao od ulaženja u to osjetljivo pitanje, pa ga ne želim ni ovdje pobliže raspravljati — kome je stvar dobro poznata, taj će me lako razumjeti. Rado podvlačim da je zbor MHKD gotovo istovremeno igrao Hoffmannsthalova »Čovjeka« i stekao krupnu zaslugu za duboko duhovno sabranje svojih gledalaca, ali zato mi se to čudnijim čini nekakav strani i neupućeni način kojim g. Freudenreich govori o postanju drame u Srednjem vijeku. Ne bih htio da cjepidlačarim oko pojedinih riječi, ali kad se već govori o tom da su »dramski prikazi uvršteni u službu Božju«, ne bi li bilo točnije i jasnije kazati da su potekli iz nje, jer je u istinu tako i bilo, a ne da se čitaocu čini kao da su nekakve gotove drame umetane u liturgijski obred. Ta vjerski su čini narodu toliko poznati, da će samo malo veća preciznost u izražavanju mnogima učiniti stvar odmah kud i kamo jasnijom. Ako se već uobičajilo da se riječ »mit« kao predodžba iz vjerske povijesti uzima u nekom širokom značenju, ipak svakoga vjernika smeta rečenica kao ova: »Legendaran sadržaj izvađen je iz evanđelja, a *kršćanski mit* zauzeo je ono mjesto, koje je u klasično vrijeme zauzimao narodni grčki mit.« U ovako osjetljivima stvarima, g. Freudenreich čini se da ne umije uvijek omjeriti doseg i točni opseg pojedinih riječi koje mu dođu pod pero. Šta biste, inače, rekli o piscu koji je postavio i igrao kršćansku dramu o »Čovjeku«, a piše ovakav pasus koji nije samo konstatovanje činjenica, nego ima programatsko značenje: »Stvaranje pravog pučkog kazališta kod nas ili ozdravljenje njegovo tamo, gdje ga ima i gdje nekako životari, zadaća je kazališnih dobrovoljaca. No sav taj rad mora biti suvremen, mora biti vođen današnjim načelima i nazorima o umjetnosti, jer u protivnom slučaju takav rad znači nazadak, a nikako ne napredak. Današnja umjetnost razvija se pod lozinkom »nova stvarnost«. Ona *kida s tradicijama,* zabacuje suvišna kićenja, nakite, ukrase u dekorativnom i scenskom dijelu kazališta, pojednostavljuje riječ i frazu, *priljubljuje se materijalističkom naziranju na svijet i život,* ali ostaje ipak umjetnost za razliku od mehanizirane reprodukcije strojevima.« (Str. 326.) Namjerice donosim čitav odlomak, da pokažem kako je po koji neoprezni izraz ublažen kontekstom, iz kojega se vidi da je riječ uzeta u drugom opsegu. Tako se, bez sumnje, ono »kidanje s tradicijama« odnosi na tradicionalne dekorativne stilove na koje g. Freudenreich, kao arhitekt, misli u prvom redu; ali to benevolentno tumačenje neće svakome pasti na pamet. No riječi o »priljubljivanju materijalističkom naziranju na svijet i život« imaju samo jedno i jasno značenja koje možda nije htio da izrazi g. Freudenreich, ali je ono u istinu u žestokoj opreci s čitavim idealističkim i nacionalističkim nastojanjem MHKD — barem kakvo je ono dosad bilo. Ovakvi lapsusi mogu da postanu fatalni baš danas kad mora nužno da se čisti atmosfera između komunizma kojemu je bitna osnovica historijski materijalizam, dakle »materijalističko naziranje na svijet i život«, — i nacionalizma koji ne može da postoji bez tradicionalistčkog idealizma, ma u kojem njegovu obliku. Ja sam, nedavno, upozorio na disparatnost takvih shvatanja u židovskom nacionalističkom pokretu, pa ne bih želio da se moram razračunavati s tim istim ideološkim zabludama na jednom vrlo dragocjenom polju hrvatskog kulturnog nastojanja.

III.

Ponavljam da, tko pozna rad g. Freudenreicha s pozornice, može samo s blagom dobrohotnošću prosuđivati lapsuse njegove pisane misli koja pritom ne ispada kriva nego nekako neomeđena, neodređena te ne pogađa cilja u srž. Ali u ideološkom priručniku i na polju gdje zaista treba da se stvara čvrsta i jasna ideologija u interesu zajednice za koju se radi, takva je netočnost ipak vrlo neugodna, a može biti i opasna.

Tako n. pr. kada se govori o »larpurlartizmu« i o profesionalnoj pozornici, u odnosu prema »dobrovoljačkoj«. »Vještinu i rutinu profesionalnog glumca nadomješta kod kazališnog dobrovoljca ljubav i iskren zanos, kojim dobrovoljci glume.« Ne tako, zaboga! Ta vidjeli smo, naročito na pozornicama vjerskih društava, i ljubav i zanos koji su, u svojoj divnoj bezazlenosti, pretvarali pozornicu u mučilo za gledaoce, a možda i za same sebe. G. Freudenreich govori mnogo točnije kada se izražava konkretno i praktično: »Gluma, koju treba da odaberu kazališni dobrovoljci, ne smije stavljati preteških scenskih ni glumačkih zahtjeva; ne smije izazivati poteškoća kod opreme, kostima, maski, rasvjete, dekora, ne smije iziskivati prevelik broj glumaca, a sve mora biti primjerno mogućnosti, čednim ograničenim sredstvima

dobrovoljačke pozornice, koja je redovito tehnički nedotjerana« (str. 9.). Ovaj stavak je naprosto *dogmatski princip* i mimo njega ne treba i ne može biti nikakve druge argumentacije. On je kardinalno važan kao spoznaja za svakoga tko radi na polju o kojemu govori g. Freudenreich.

On daje ujedno i jedini pravi smisao pitanju *nestručne pozornice* o koje se spotiče g. Freudenreich (str. 3.). Ponajprije, izraz »nesturačna pozornica« ne »bi imao biti« nikakav »prijevod s njemačkog«, »die Laienbühne«, nego je to naš izraz za pojam koji su, po mom mišljenju, najtočnije odredili Nijemci baveći se dramskim radom »Jugendbewegunga«. Svaki je terminus technicus, konačno, prijevod: književnost je literatura, trokut je triangulus, a dobrovoljci su Freiwillige. Prednost ima onaj koji prvi definira i odredi pojam, naročito ako njegov jezik pruža za to najbolju izražajnu mogućnost. Njemački je izraz »Laienbühne« daleko bolji od našega, pa već zato naš ne može da bude prijevod, nego samo približno adekvatna oznaka. Izraz »Laie« u njemačkom je naime riječ već po svom obliku pozitivna, kakve mi nažalost nemamo. Ono što ona označuje, mi smo prisiljeni da, od prilike, izrazimo riječju »ne-stručan« koja svojim negativnim prefiksom već oslabljuje stvarnu izražajnost, kao što bi n. pr. definicija: duša je netvarna, imala značiti nešto pozitivnije, savršenije, a u istinu zvuči negativno i faktično označuje samo da duša *nije* tvar. Njemačka riječ »Laienbruder« u redovničkom životu ne znači redovnika nestručnjaka nego onoga koji, premda je pravi redovnik, ne može da vrši sve funkcije kao što ih vrše »oci«. Riječ, dakle, označuje više ograničenje kompetencije nego li stručnu spremu. Ona je, u toj nijansi, neprevodiva kod nas. Ali jer ona inače znači i ono drugo, u danim slučajevima, njezin je adekvatni izraz ipak u riječi »nestručan«, jer se ne govori kod nas samo o stručnom znanju, nego i o strukovnim organizacijama. A g. Freudenreich zna bolje od mene, da nijedna strukovna organizacija ne može poreći nekome stručnog znanja, ali mu i te kako može poreći kompetenciju da ga vrši. Neka tko preuzme vršiti arhitektski posao izvan strukovne organizacije i strukovne kompetencije, ako može! A kod pitanja nestručne pozornice čini mi se kao jedno od najkardinalnijih i najbitnijih pitanja, da se a priori, već u samom imenu, ograniči kompetencija i temeljito predusretne prepotencija koja se vrlo lako razvije u krugovima družina koje se bave pozornicom. Vrlo je lijep demokratski princip da u takvim društvima igraju zajednički ljudi iz svih slojeva društva. To je nacionalno i socijalno odgojno, ali je u tom i velika opasnost, naročito kad se radi o javnim nastupima kod kojih pojedinac može da stekne neko naročito i lično priznanje. Takav položaj manje obrazovane ljude čini lako prepotentnim, te smatraju sebe doraslima najtežim umjetničkim zadacima ili bar jednakim ljudima koji su tim zadacima istinski dorasli. Iz toga slijedi izvjesna megalomanija koja se očituje i u stilu igre koji, kod takovih ljudi, nije drugo nego neko kaćiperstvo i šablonska imitacija.

»Ako i dobrovoljci nijesu glumci po zvanju (profesionalni glumci) t. j. ako oni ne žive i ako se ne uzdržavaju od svoje glume, ako oni i nijesu savršeni stručnjaci, to bi ipak morali raditi po stručnim iskustvima i postati s vremenom *stručnjaci,* koji razumiju rad i vode ga *stručno*« (str. 3.). Na ovaj način, mislim da uopće nema nestručnjaka na svijetu. Prvoškolac gim-

nazije mora znati nacrtati svoju crtariju potpuno točno i bez pogreške, i to je onda bez sumnje i *stručna* stvar bez prigovora. Ali svakomu je jasno da on neće biti stručnjak ni kad daleko više toga bude znao crtati, iako će imati *stručno znanje*. A takvo stručno znanje imaju i amateri i diletanti, ako nisu neinteligentni i snobovi. Diletant koji skuplja umjetničke slike i te kako se razumije u njihovu umjetničku i materijalnu vrijednost, al ipak nije stručnjak. (Takav je diletant Galsworthyjev Soames Forsyte sa svojom bogatom privatnom galerijom slika.) Napokon i g. Freudenreich vidi da stvar nije baš ista kada kaže da dobrovoljci nisu »*savršeni* stručnjaci«, a ja bih mjesto toga rekao da nisu *potpuni* stručnjaci, jer ima čitavih grana stručnoga znanja koje se proteže na profesionalne pozornice, a koje oni neće nikada moći primijeniti, pa im je ono stoga i nepotrebno.

Malo je koji tehnički izraz potpuno točan i u svemu dobar, ali su svi stručni izrazi u svom definitivnom značenju stvar konvencije. Radi se samo o tom da izraz koliko je moguće više odgovara stvari i da pritom ne bude dvoznačan, ili već upotrebom izlizan, ako se radi o novoj stvari.

IV.

A ovdje se, po mom uvjerenju, i radi o novoj stvari. Koliko nam je god tradicija sveta, ona postaje okovima ako je, iz pijeteta, zadržavamo i ondje gdje treba da se krče novi putovi. »Naziv *Hrvatski kazališni dobrovoljci*«, kaže g. Freudenreich (str. 3.), »vrlo je star. Prvi počeci našega kazališta nikli su s »Društvom dobrovoljacah narodnog kazališta« 1850. godine, pa ipak je rad tih dobrovoljaca donio krasne plodove. Prvi počeci toga rada sigurno nijesu bili osobito »stručni«, pa ipak je naš ponos i dika, naše kazalište u Zagrebu, plod nastojanja tih kazališnih dobrovoljaca.« Baš to govori *protiv* upotrebe istoga izraza u stvari koja nipošto ne znači isto. Nekadašnji »Dobrovoljci« bili su »Dobrovoljci *narodnog kazališta*« t. j. oni su imali da nadomjeste zvanično i profesionalno kazalište koje je bilo još u tuđinskim rukama. Oni su trebali da se obrazuju kao hrvatska nacionalno svijesna rezerva glumaca koja će svojim nastupima dokazivati da je isto tako vrsna i spremna kao i oni strani uljezi što su zauzimali mjesta koja ih nisu pripadala. Ti su glumci bili samo *privremeno* dobrovoljci, t. j. besplatni igrači iz požrtvovnosti, a njihov je cilj bio faktično, da ostvare hrvatski glumački stalež. Ta je njihova zadaća historijski opravdana, i nesumnjivo časna. Ali u vremenu kada imamo toliko obilje profesionalnih glumaca da ih priličan broj ostaje bez mjesta i kojekako kuburi, kada je naše kazalište na zamjernoj umjetničkoj visini, zadaća neprofesionalnih igrača ne može biti da stvara neke vrsti konkurenciju profesionalnom kazalištu. Nestručni igrač treba da ima *svoje* stručno obrazovanje, ali ono nije iste vrsti i istog opsega kao ono profesionalnog glumca.

Glavni izvor gledanja g. Freudenreicha bez sumnje je u tom što on, i nesvijesno možda, polazi sa pretpostavaka koje su specijalne i koje, u tom svom specijalnom slučaju, imaju svoju potpunu vrijednost, ali zato nisu mjerodavne za općenitost. Ponajprije, njegov vlastiti rad osniva se na karakteru njegove ličnosti koja nesumnjivo nadilazi svoj okvir. Potomak eminentno glumačke porodice, sa stopostotnom glumačkom krvi u žilama, s prirođenim

već jasnim instinktom za sve »tajne kulisa« u smislu tehničkom, i sam je htio da se posveti glumačkom staležu i, kako i sam pripovijeda, samo razborito iskustvo očevo riješilo je stvar drugačije. Ali rad u MHKD njemu je naknada za neispunjeno »hereditarno« glumačko zvanje. Ne spominjem ovo nipošto da omalovažim sve te momente odnosno da prikažem kao da g. Freudenreich nije mogao drugačije. Ali ne može se *redovno* računati da će družine nestručnih igrača imati za svoje vođe *ovakove* ljude. Naročito ne po širokoj i dalekoj provinciji gdje one treba da nastaju i rade. Tamo će biti ljudi koji će znati daleko manje o *kazalištu,* ali će živjeti neposredno u primitivnom i netaknutom narodu i osjećati potrebu da stresu sa sebe sve te konvencije artificijelne gradske pozornice, i da stvaraju neposredno i autogeno iz narodnoh običaja, iz narodne tradicije, iz narodnog života. Sve upute o vlasuljama, ličilima i dr. najbolje kvalitete razbijaju se o oskudnost i neimaštinu ne samo takvih družina, nego i njihove čitave okoline. A i nije u svemu tomu prava pozorišna iluzija. Stari su Grci igrali s gotovim i nepomičnim obrazinama. A i najbolja maska tek je relativno dobra. No ja ne kažem da je sve to nepotrebno i beskorisno, naprotiv! Ali dok profesionalno kazalište *mora* ići za *maksimalnom* savršenošću i igre i tehničkih sredstava, nestručna pozornica mora, radi svoga demokratskog principa, da ima stalno pred očima *minimalnu* granicu materijalnih sredstava, nastojeći da ih iskoristi u postizavanje maksimuma efekta igre. Ja sam, u svojoj knjižici o »Pučkoj pozornici«, protumačio također zašto se kod nestručne pozornice služim izrazom »igrač« a ne »glumac«, pa bih tomu dodao samo još to, da u narodu »gluma«, »glumac« ima često neugodan prizvuk prenavljanja i lažnog pretvaranja, te da će čovjek iz puka uvijek lakše shvatiti iluziju scenske izvedbe, ako mu se ono sugerira kao *igra,* kao što su se i u srednjem vijeku, u svom izvoru, drame ne bez razloga nazivale »jeux« ili »Spiel« odn. »ludus«.

(Svršiće se.)

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

SOBICA BROJ 6. *(Nastavak)*

Ode tada tromo do sobice br. 6., pogleda bolesnika mutnim očima, spuštene glave.

— Što ste tako jutros snuždena i turobna, mala sestro? — Sestra je Biserka htjela da ispriča sve. Nije mogla. Nešto joj zape u grlu, kao da je duši. Tuga, silna tuga. Mala sestra pokrije lice rukama. Vrati se u baštu na isto mjesto . . . Tu se do sita rasplakala. Možda će se žalost udušiti u toplim suzama. Svejedno. Bog hoće da mala sestra trpi . . .

4.

Mala je sestra trpjela i u bašti promišljala, zašto ovaj vihar čemera što vitla tako žestoko njenom dušom?

Možda je to Božja kazna i opomena? Zbog kojeg prestupa?

Kao da snatri i natrag gleda u zrcalo svoje duše. Muči je želja da otkrije uzrok svoga nemira. Zašto tolika bol zbog jednog ludog sna? Ne. Možda ne, to će biti kazna Božja. Nešto nije u redu.

Možda će biti bolje da tačno zaviri u svoje srce . . . Zašto ne polazi tako rado u sve druge sobe kao u sobicu broj 2? Zašto nad bolesnikom u toj sobici, nad njegovim krevetom, osjeti naglu promjenu, naglu samilost i nježnu sućut? Zašto se tu tako voljko i milo snalazi kao kod svoga brata i oca, o kome je tako strašno sanjala? Zašto je najednom, od onoga dana, postala nekako mekša ona, koja je svoje srce zatvorila svakomu na zemlji, tako da ne voli misliti ni na svoju rođenu majčicu? Ona, koja grabi kao komad drveta bolesna ljudska tjelesa, što još bukte srčanim žarom, pa ta uda savija, privija uz uzglavje, namješta tamo i amo, svlači i oblači, čisti ih pere i na stotinu načina dvori i njeguje. Zašto sve to radi? Iz natprirodnih razloga? Za ljubav Božju? Za spasenje svoje duše? Da, da! Ali kako je to njeno dnevno zanimanje postalo monotono, obično, suho! Njeno se srce ne umara svojim naročitim izljevima, ne uvlači se u strano biće. To je sreća, jer bi bilo već dosad skršeno u toj samaritanskoj službi.

Ali zašto ta sveza između njene duše i sobice br. 6?

Ili je njenu dušu osvojila tako magična ali varava zemaljska vanjština? Zar u onom muževnom liku ima mladenačkih čara? Finih, lijepo, apolonski izvajanih oblika? Ništa od svega toga . . . Sve je na tom bolesniku poharanom bolešću jednostavno i obično. I ništa to ljudsko biće od nje ne traži nego samo sestrinsku pomoć, milosrđe u boli, zasluge pred Bogom.

Sada se je mala sestra okrenula od srca u svoju dušu. Ah, tu je, u tom lijepom hramu, stalo svitati . . . Tu sada otkriva jasne crte one duhovne veze između nje i sobice br. 6, uzrok podatljivosti nekoj višoj, nebeskoj stvari . . . Njezina vjernost prama sobici br. 6. iz drugog je sasvim nepomućenog izvora, nego što su obični ljudski porivi . . . I pita sebe u strahu da se pomisli na koju sasvim tjelesnu vezu: sestro mala, što si našla lijepa i uredna u sobici br. 2? Zašto to mjesto držiš nekim dragim svetištem?

U tom malom hramu, u toj je sobici sestra Biserka našla mnogo toga, što nije našla u nijednoj sobi u toj bolnici. Nigdje . . . U toj sobici boravi jedan Božji čovjek. To je duša, u kojoj nema varke. Nema himbenosti. Ona to tako duboko osjeća. Zato je taj bolesnik tako nježnih osjećaja, tako iskrena saučešća u tuđoj muci i dnevnoj borbi, da svaki put, netom sestra stupi na prag sobice, upita:

— Moja dobra sestro, jeste li umorni? — —

A taj upit postavi sa tolikom milinom, sa tako drhtavom brigom, sa tako nemirnom podatljivošću za tuđu sreću, da se maloj i tako često umornoj sestri Biserki sva dugotrajna muka pretvori u jedan sami hip, pa joj se sva težina milosrdne službe u bolnici pretvara u veselu zabavu . . . A njegova smirena ustrpljivost u bolnici? Nikada se ne tuži. Sigurno je duboko odan volji Božjoj. I ništa osobito ne traži od časnih sestara . . . Izgleda tako zadovoljan. Kad nešto obazrivo pita, zapravo moli. Kao da ga je stid nešto zatražiti. Kao da se boji, da ovim božjim pčelicama u tom vježbalištu bolova postane dosadan i težak, da ne ucvili njihovo srce, koje bez lične natruhe iz visokih ideala služe bolesnim, nesretnim ljudima, svojoj braći, a a da ne znaju, ne pitaju, ko je od njih grešan i zloban, ko je pravedan. Ko je prave i ko je krive vjere . . . I taj se božji čovjek često nećka,

da sestra obavi svoju dužnost, da mu pregleda ranu. Sestra ga dežurna zaskoči, kako se muči, da se sam pomogne a — ne može.

— Nemojte se mučiti, čuvajte sebe!... Mi smo vikle na sve to. Mi ćemo sve to obaviti. Samo recite! — korila ga je toliko puta mala sestra... A onaj njegov tako istančani osjećaj zahvalnosti? Za svaku sitnicu zahvaljuje tako toplo, kao da sestra, bolničarka samo njemu iskazuje uslugu, kao da se njena pažnja ograničuje na njegovu sobicu.

— Moja dobra sestro, Bog vam dao svako dobro! — —

I ta se zahvala čini maloj sestri kao nebeski poziv na ustrajnu samaritansku službu, kao utjeha i melem u dnevnim naporima i poteškoćama. Slično blagodari samo koja prosta, neuka, bogobojazna ženica iz brdskih sela, koja slučajno zaluta amo u bolnicu.

— Ja govorim jezikom svoje majke, svoje neuke majke — kazao je bolesnik maloj sestri, koja nije odmah shvatila, kako Sirotić svaki ljepši i dublji osjećaj izrazi u žargonu seoskog nepatvorenog svijeta, pa nema ništa od običnih gradskih komplimenata, što očituju tako strašnu udaljenost od iskrenonosti jednostavne kršćanske duše...

A kad ga je tijekom bolesti počela nešto bolje poznavati, sestra je Biserka počela zapažati u toj maloj sobici blizinu, srodnu blizinu jedne duše, koja zatitra na svaki podražaj više, duhovne krasote. Sirotić izrazuje svoju misao, svoje čuvstvo tako sugestivnom slikovitošću istančane izgrađenosti uma i srca, da je nemoguće izmaknuti toj toplini i blistavosti mistične, u Bogu utonule duše. S nekom blagom milinom u bogatstvu prispodoba i slika u vječnoj gestikulaciji ruke iskaže određeni doživljaj, mnijenje i pouku... Koliko je puta, kad bi mala sestra blizu njega sustala, predočio ljepotu božje službe, naročito samostanskog života, kao da je to nebeska muzika, kojoj ne treba napisati riječi. Niko joj doslije nije tako divnim bojama i u anegdotama predočio sliku svetog Frana Asiškoga kao on. I svoga dragog sveca, komu je kao redovnica pripadala, zavolila je u toj sobici kao nikad.

5.

U kasnoj noći, kad stanovnik sobice br. 6 nije mogao da spava, sjedjela je mala sestra, dok je bila dežurna, na stolici blizu vrata. Sirotić je tada imao u ruci Bjelokosni Toranj...

— Moja dobra sestro, poslušajte, kako je ovo nebeski divno! — Htio je u taj mah umornoj maloj sestri uliti u dušu po koji gutljaj iz čaše svete radosti.

Tada čitaše Sirotić iz Bjelokosnog Tornja po koji ljepši ulomak iz tog samostanskog romana. Iz onog kreveta sa bijelim vunenim i kuštravim pokrivačem, što je u toj bolnici običan, pred maštom se male sestre izvijaše aureola jedne tako velebne samostanke katoličke prošlosti u sugestivnom koloritu mjesta i vremena, kada se prolaktiše u nebesa prve velebne gotske katedrale kao kamenite molitve tako sitnog i tako velikog ljudskog srca prama Bogu, tako da je srce sestre Biserke bilo zaneseno u nebosklonom veselju, potreseno živom erupcijom čisto mističnog života koji nekoć bje. Kako je tada bilo radosno, umilno u sobici br. 6! I kako se je dijelila iz te

sobice te noći, kad je sve šutjelo u bolnici, sa razdraganom dušom, koju podiže sa zemlje jedna divna zraka Božje milosti...

Jedne večeri kad je stanovnik sobice br. 6 dokončao štivo o maloj Esteri iz Bjelokosnog Tornja, koja je nakon dugogodišnje tvrdoće — nepokorne ahasverske židovske duše prema Hristu u konačnom cjelovu svetoga Križa svršila kao sestra bolničarka u samostanu Bjelokosnog Tornja, sestra je Biserka bila svladana do suza. U tom je času bolesnik odložio knjigu na svoj kuštravi pokrivač i skrenuo svoj pogled u zid na lijevu stranu da mala sestra u njegovoj suzi više radosti ne opazi nesavršenost i slaboću nestalnog ljudskog srca... Kad je iza male stanke sestra Biserka smogla jači udisaj iz svojih grudiju koje kao da su smalaksale u navali čistih i neodređenih ali jakih čuvstava upita:

— Koja je to tako blistava duša, koja je rajskim bojama opisala sestru Esteru u samostanu Bjelokosnog Tornja?

Bolesnik se malko pridigne na jastuk. U malo žarkih riječi opiše maloj sestri tako dragu i duboko pobožnu dušu čuvene spisateljice Bjelokosnog Tornja. Zatim otvori ladicu noćnog ormarića, izvadi listak bijele knjige što mu je vlastoručno pisala sama auktorica romana Bjelokosnog Tornja, te pročita ovaj ulomak iz tog pisma:

»Hvala dragomu našemu Ocu na nebesima, da možemo jedan drugomu nešto dati, pa da je tako i moj Bjelokosni Toranj ispunio svoju svrhu. Moj pozdrav sestri Biserki koja Vas tako lijepo dvori... Poznam više sestara istog reda. To su zlatne franjevačke duše, u istinu ponizne i pune samoprijegora. I ja sam nekada željela u samostan, pa je izašlo drugačije... Sada znadem, zašto je Isus rekao, neka svak uzme svoj križ i ja hoću da svoj križ strastveno uzljubim. Ostajem

u Hristu Vaša Izidora.«

Mala sestra spusti bijele svoje ruke na koljena, kao osupnuta neobičnim ukrštavanjem događaja, što se zrake iz Bjelokosnog Tornja ovako preplicu oko žarišta male sobice br. 6. Sestri se Biserki pričini u taj čas kao da se lik spisateljice Bjelokosnog Tornja diže visoko u nebo poput kršne jele nad okruglim jezercem sa crvenim ribicima u bolničkoj bašti.

6.

Sve ove misli sa reprodukcijom događaja u nizu od dvije sedmice dovele su sestru Biserku na čistu zelenu tratinu. Oslobodila se je iz groba teških sumnja i magle duševnih zapletaja. Da! U njenoj duši nema ništa što bi je osudilo pred Bogom i što bi smjelo pomutiti mir njene duše.

Odleti sada kao na krilima u malu bolničku kapelicu. Tu je u polumraku samo svijetlio žižak iz kandila pred božanskim svetohraništem. I tu u šapatu molitve i noći otkriva svoje srce Vječnoj Ljubavi, Zaručniku svoje mladenačke duše... Jedan pramen božje svjetlosti prodire u njezinu dušu iz one bijele Hostije: ubojiti vihar što je onako naglo prohujio preko njezine glave i uzdrmao joj poplašeno srce, a koji je imao da raskine duhovnu vezu između nje i sobice br. 6, zaista nije kazna nego dar Božji, cjelov Božjeg milosrđa. To je dragocjeno spoznanje, da svaki udarac kušnje

i patnje sastavlja miomirisan cvijet u neuvelom vijencu duhovnog života i opomena odozgo da bdijemo vazda u Njegovoj blizini.

Opet je sada mala sestra bila tako sretna i vedra, vedra i sretna kao malo, nestašno čedo.

Kroz mrak prođe utrtom stazom posutom bijelim sitnim pijeskom iz zgrade za unutrašnje bolesti u hirurško odjeljenje, uđe kroz veliku kapiju i stupivši preko nekoliko stepenica na prizemlje pristupi lijevo u sobicu br. 6. Bila je kasna noć.

Pozdravi sa »Hvaljen Isus« bolesnika s neobičnim veseljem, namjesti lampu na noćni ormarić, spusti zastor na prozoru, prinese stočić do kreveta sa šoljicom čaja, popravi posteljinu oko bolesnika brzo i okretno, klekne ispred kreveta, sklopi ruke i zamoli blagoslov od nemoćnika... Kad se njegova ruka digla u vis da blagoslovi i kad je pala dolje na ivicu prostog kreveta, mala sestra prihvati tu ruku, cjelunu je u dubokom poštovanju svetog reda, zaželi mu mir i laganu noć, pa je nestane iza pritvorenih vrata.

7.

Poglavar hirurškog odjeljenja Ferić u pratnji dvije časne sestre i asistenta Holića zaredao o sutonu po dnevnom običaju od sobe do sobe oko bolesničkih kreveta, da izvidi svoje operirane paciente i odredi za svako lice ono što je nužno za njegu.

A dolazi i u sobicu br. 6. Po svome običaju Ferić obilazi bolesnike skoro vazda veselo raspoložen, pjevuckajući, elastičan i okretan. Za svoje bolesnike nalazi riječi lijepe i utješne, pune dobre nade, svojim duhom ispunja bolnicu.

— Mašala! — reče sa smiješkom na usnama bolesniku Sirotiću, pa proslijedi:

— Mi smo od svojih susjeda muslimana usvojili neke turske izraze, zato nam je obična riječ »mašala!« To znači: dobro se nalaziš, ali ne budi ti uroka! Sad neka vidim povoj i ranu... Ta-a-a-ako!... Izvrsno je zaraslo... U petak ćemo, časna, pamtite, vaditi konce! — dovrši dr Ferić, okrene se k svojoj pratnji i strugne preko vrata Sirotićeve sobice.

A bolesniku Sirotiću bilo je nekako žao, što ovaj hirurg na glasu, koji je oteo pandžama smrti na hiljade ljudskih života svojom neobičnom znanstvenom spremom i vještinom, sa svojom savjesnom službom, ovako brzo, skoro lupeški, dolazi i odlazi iz njegove sobice. A odlazi to prije što je pacijent dalje od opasnosti, bliže ozdravljenju... Sirotić je imao u Ferića neograničeno pouzdanje. U njegovu otmjenom držanju, ljubeznom nastupu, pronicavom suđenju Sirotić je uočio i izmjerio liječničku silu viših odlika. I to već u prvom susretu. Taj mu se čovjek instinktivno sviđao.

Pa ipak taj čovjek tolikog ugleda i povjerenja nikad nije za Sirotićeve bolesti uzeo stočić, sio i zaustavio se, da zapodjene makar kraći razgovor sa Sirotićem, komu je posvetio toliko pažnje i simpatije... Bolesnik sobice br. 6 je samo čekao zgodu, da zaustavi toga liječnika uza svoj krevet, da mu unakrsnim postavljanjem pitanja dublje pogleda u dušu i da tako ustanovi, s kojim životnim pogledima pristupa taj dobročinitelj nevoljne braće k pojedinom bolesniku? U kojoj mjeri vrši svoje tako delikatno i odgovorno zvanje kao učenjak? U kojoj mjeri kao čovjek (»Samo dobar čovjek može da bude i dobar liječnik« — reče veliki Nijemac)? U kojoj mjeri kao kršćanin iz natprirodnih, dakle vječnih i stalnih motiva? Baš ovo zadnje pitanje bila je za Sirotića jedna nepoznanica, a baš ga je ova najviše uznemirivala... U svojoj samoći Sirotić traži da sazna, dali ovaj na glasu hirurg postupa sa svojim pacijentom kao sa jednom čisto fizičkom, fiziološkom, patološkom i kemijskom jedinicom, bez obzira na čovjekovu posljednju svrhu? Dali polazi sa gledišta sasvim naturalističkog, da u njegovu pacientu drži prvu i posljednju riječ samo ljudska znanost, ili u taj ljudski organizam sa labirintom nebrojenih tajni uvlači svoj vrst neka najviša Sila, Bog, čija pomoć sarađuje uz hirurški nož ili čak da je ruka koja drži hirurški nož samo slobodno pero, s kojim Providnost piše svaki put jedno dobročinstvo više na uhar bijednog Adamovog potomstva?...

Kad je osmi dan asistent Holić povadio iz rane Sirotićeve konce, i taj dan o sutonu pristupio u sobicu br. 6 sa pratnjom dr. Ferić, bolesnik mu stisne ruke i reče mu pogledom koji prosi neku ljubav:

— Vi ste mi, dragi doktore, iskazali toliko dobra. Vi ste duša mog pouzdanja. A ipak ne mogu naći kod Vas milost da sjednete za kratko vrijeme pokraj moje postelje, da uglavim s Vama srdačnije poznanstvo! —

Dr. Ferić se nasmiješi nekako trpko i odgovori:

— Nemojte me krivo suditi! Ja na Vas mislim, za Vas se skrbim. Nažalost nemam ni zeru vremena za međusobni razgovor... Od neprekinutih sam posala sasvim iscrpen. Čudim se samo, kako mogu dospjeti da samo časkom zavirim u Vašu sobu. Promislite, danas sam obavio šest operacija. Kao upravitelj ove bolnice moram nadzirati gospodarstvo, voditi prepisku, brigu i očevidnost nad sve što se na ovaj zavod odnosi, a telefonski pozivi i posjeti zovu me izvan bolnice na sve strane, dok neću da govorim o naporima besplatnog liječenja. Nemam, ne nalazim dovoljno vremena da se smirim i počinem u krugu svoje obitelji, a ne rijetko svoj ručak pojedem s noga... Mogu li sada da sjednem i da govorim?... Uostalom ja razumijem što od mene tražite. Vi ćete me upoznati kad ozdravite i ostavite našu bolnicu...

Tako se u sobici br. 6 nije otkrila nepoznanica koju je Sirotić želio riješiti. Ali je Sirotić po pitanju doznao i to, da Ferića vole i štuju okolni seljaci, da je taj liječnik u svojstvu upravitelja prvi uveo u bolničarsku službu č. sestre te da ih je u više prigoda obranio od nepravednih napadaja, da mnogo radi, uči i trpi. A ko mnogo trpi za dobru stvar, ko ne gubi smiješka ljubavi u blizini potrebnih, ostavljenih, bolesnih ljudi, zaista je na dobroj stazi i nije daleko od Hrista. — — —

8.

Na blagdan sv. Petra i Pavla je svanuo divan dan. Sirotić nakon jutrnje molitve pogleda kroz prozor u horizont: grane visoke jelike nad okruglim ribnjakom pozlaćene su jutrnjim sunčanim zrakama. Golub guče svoju prostu monotonu pjesmu na jednoj grani... U sobicu rano ulazi sestra Biserka i stade veselo i pomnjivo spremati sobicu za svečani čin. Mijenja stolnjak i prostire na trpezu široku vezenu vrpcu, desno i lijevo

namješta dva svijećnjaka, po srijedi križ, dvije čaše sa običnom i krštenom vodom, na krevetu izmijeni nove čiste plahte i navlaku za jastuk. Oko križa postavi dvije vaze raznobojnih ruža, zinija, astera i dalija ... Četkom i krpom obriše pod i pokućstvo, podigne zastor i otvori prozor, raspremi sve što treba. Mala je soba prosjala od skromne ali čiste bjeline i mirisavog šarenila.

Stanovnik sobice br. 6 čeka sv. Pričest. Sestra mu je Biserka umila lice, ruke, noge ... Primaknula mu bliže časoslov i knjigu »Srčni rubini«, od slovenske Uršulinke sestre Elizabete ... U bolnici je jutros svečano i tiho. Tapaju po hodnicima rijetki koraci. To su napola zdravi bolnici, sluge i kandidatice, buduće sestre, koje se u novim, čistim haljinama spremaju na svetu Misu u kapelici zgrade za unutrašnje bolesti ... Zato bolničko osoblje počiva od teških poslova u operacionoj dvorani. Mala sestra je opet časkom izvirila na vrata male sobe — bila je u tamnom svečanom redovničkom odijelu opasana bijelim vunenim pasom sv. Frana bez bijele kecelje. I ona je odjurila u kapelu, već je minulo pet sati. Sestru Biserku čeka molitva, psalmodija iz jutrenjih časova sa drugim sestrama i sveta Misa uz zajedničku Pričest.

Sestre i drugo osoblje iz bolnice, pa dobar broj bolesnika koji nijesu više prikovani uz krevet, ispuniše mali prostor lijepe crkvice sa jednim oltarom što ga sretna redovnička ruka iskitila sa ukusno poredanim cvijećem iz velike bašte matičnog samostana tamo dalje na kraju grada. A ispunjen je bio pobožnim svijetom i onaj mali hodnik, što pripada skromnom i tijesnom stanu dobrih sestara.

Fra Kerubin je počeo pjevanu Misu. Svodom male crkvice i hodnika zatalasao se umilni i skladni pjev sestara pjevačica. Svira na harmoniju sestra Kandida, ona visoka, koja bode lakat za morfij prije operacije. Prozor je kapelice rastvoren. Valovi tankih, kao srebro zvučnih glasova i harmonija poljuljaše se kao nebeska harfa zrakom preko zelenog granja u bolničkoj bašti, pa kao slatki pozdrav iz plavog nebeskog svoda dospijevaju do osamljenog bolesnika u sobici br. 6, kao malko prigušeni vapaj jedne u božansku Mudrost zaljubljene duše. Ah kako je u toj maloj izbi jutros tako slatko, svečano, čisto nebeski radosno! Bolesnikove se grudi šire, dižu, pune, kao da srču nepoznatu životnu mirodiju iz istočnih opjevanih svetih krajeva.

U kapelici uminuo pjev sestara ... A domalo se čuje tiho koracanje i žubor psalma »Smiluj mi se Bože«, čija je tiha jeka sve to više rasla. I otvaraju se vrata. Ulaze dvije sestre: Biserka i Laurencija sa upaljenim voštanim svijećama. Sestra na mahove zvoni malo zvonce, u znak, da prolazi kroz ove patničke dvore svetotajstveni Isus. Zvonce zamuklo. Upaljuju se svijećnjaci na stolu. Fra Kerubin prostire tjelesnik i polaže na nj zlatni ciborij. Moli i škropi svetom vodom bolesnika, koji se je uzdignuo na svoje uzglavje i onda iza obrednih molitava prekrštenih na prsima ruku prima iz zlatnog ciborija u blaženoj smirenosti zanesene duše božanskog Prijatelja bolesnih i ostavljenih ... Šutnja. Sveti šapat. Fra Kerubinov blagoslov. Dižu se sestre sa zvoncem i svijećama. Za njima zlatni ciborij u Fra Kerubinovu naručaju. Vrata se otvaraju i zatvaraju. Umire pomalo zvuk psalma

po bolesničkim hodnicima i spavalištima: Isus ide u pohode ispaćenih vjernika, da im u neizmjernoj razdarušnosti svoje dobrote za hranu pokloni Sebe.

Dođite k meni, o oblaci bijeli,
Dođite vihri, cvjetovi zlati,
Dođite ljudi, premila braćo,
Golubi moji,
Očiju suznih,
Usnica modrih
Bolnoga srca,
Dođite, ja ću vam pričat o svojoj
Velebnoj sreći:
Meni se otkrio Sveti i Tajni! ... (Iz. Poljak)

Kad je kasnije došla mala sestra u sobicu br. 6. našla je bolesnika smirena, tiha i vedra obličja s pogledom u nepoznatu, dragu daljinu. Na stolu su mirisale ruže ... U naručaju male sestre je čekao doručak. Sirotić se podigne više na jastuk. Gleda malu sestru i reče:

Danas je, dobra sestro, ovdje tako lijepo, svečano, zanosno.
Ovdje se svratio Bog. Danas mi je tako neobično divno!
Sve je zlatno i bijelo oko mene, u toj maloj sobici! ...
Slava Gospodu! ...

Sestra Biserka nije ništa odgovorila. A njezina duša je oćutjela isti plamen božje radosti ...

Mala sestra je bila tako sretno vezana uz sobicu br. 6.

Htjela bi, da se taj vez nikad ne prekine.

Nešto joj u duši govori, da nije više u maloj, poznatoj sobici, nego da se ta sobica danas pretvorila u malo svetište ... I sestra je Biserka rekla danas svojim drugaricama:

Jest, ja imam, sestre, jedno drugo malo svetište! — — —
— Ja ga toliko volim! ...

(Svršiće se.)

ANTUN DABINOVIĆ:

NOVAC U POLITICI *(Nastavak)*

Mnogo je lakše bilo građanskim strankama da apeliraju na darežljivost kojeg krupnog stranačkog čovjeka. Za njih je značila veliku akviziciju pristanak nosioca zvučnog imena iz velike finasije kao na pr. Karla Fridrika von Siemensa za demokrate. To je urodilo posljedicom koja je značila težak udarac za parlamentarizam: kupovinom pojedinih mandata sa strane članova visoke finansije. Da se zabašure ove činjenice, metnuli bi se u kandidatske liste i skromniji ljudi (čestiti zanatlije, sreski činovnici, sekretari radničkih organizacija, žene građanskog staleža). Često su bogataši izbjegavali, da se sami ističu kao kandidati. Njima je dovoljno bilo da istaknu svoje povjerenike (Albert Vögler za Huga Stinnesa, Kurt Sorge za Kruppa). Time je politika pala u sve veću zavisnost od visoke finansije.

Stranke su se sve manje ustručavale da traže pripomoć od velike industrije. A socijalisti nisu raspolagali više bogatim mecenama poput Paula Singera i Huga Heymanna.

No u politici vrijedi u većoj mjeri nego li u privatnom životu staro načelo »do ut des« ili bolje »do ut facias«. S dana u dan su se uporedo s davanjima stavljala strankama veoma precizna traženja. Industrijske vrhovne organizacije su same nametale strankama svoje kandidate doduše ne otvoreno, upadljivo, nego u diskretnom obliku preciznih traženja ili izborne pripomoći. Razumljivo je naime da industrijalci nisu pokazivali interesa za one kandidate koji im nisu bili po volji. S vremenom je osnovan posebni kuratorij za zaštitu industrijskih interesa, koji je subvencionirao kandidature veoma različitih stranaka, od nacionalaca do demokrata. Industrijalcima nije naime bilo do toga da se identifikuju s jednom strankom: glavno im je bilo da budu zastupani u svakoj mogućoj vladi. Neke grane industrije pokazuju međutim izvjesne sklonosti. Teška industrija je za konservativce, prerađivači su za njemačke narodnjake. Trgovački krugovi su više za demokrate.

Kad je prilikom deflacije došlo do krize Kruppova i Thyssenova koncerna, dolazi na pretežni položaj »I. G. Farbenindustrie«, a Kruppov poslanik Kurt Sorge mora god. 1925. ustupiti svoj mandat tajnom savjetniku Duisbergu. Sada preotima sve više maha američki sistem istodobnog potpomaganja suparničkih stranaka. U sastanku održanom u decembru 1926. u hotelu Continentalu u Berlinu bilo je već govora o tome, kako će industrijalci imati svoje pobornike u redovima nacionalista (Dr. Haslacher), narodnjaka (Prof. Dr. Moldenhauer), centrumaša (Adv. Dr. Lammers), demokrata (Prof. Dr. Hummel). Kasnije se tom postupanju pridružiše i banke kao na primjer već spomenuta Diskonto Gesellschaft (moćna Berliner Handelsgesellschaft drži se daleko od politike), Deutsche Bank, hamburška bankarska radnja Warburg, savez vlasnika bioskopa, savez ljekarskih udruženja. I druge se staleške organizacije brinu da njihovi pretstavnici budu u parlamentu, i to po mogućnosti u svim strankama. I radničke organizacije upravljaju slične zahtjeve socijalističkoj stranci putem svoje zajedničke banke radnika, namještenika i činovnika (Bank der Arbeiter, Angestellten u. Beamten). Posebnu važnost ima pak t. zv. Poljoprivredni Savez u kojemu su najjače zastupani krupni agrarci istočne Pruske, u glavnom pristaše njemačkih nacionalaca.

Ovo upletanje privrede u politiku nebi doduše smjelo imati nepovoljnih posljedica u pogledu nezavisnosti pojedinih poslanika — ustav određuje naime da su poslanici odgovorni za svoja djela samo pred svojom savješću — ali je statistika, objelodanjena 31. jula 1928. u »Mitteilungen« njemačkih poslodavaca, jasno pokazala, da nitko ozbiljno ne vodi računa o toj nezavisnosti. »Mitteilungen« su se naime hvalile da svaki deveti čovjek u Reichstagu ili pripada kojoj industrijskoj grupaciji ili zastupa privredu u širem smislu.

Ali ni s ovom, relativno povoljnom konstelacijom nije industrija bila zadovoljna (sjednice Langnam-Vereina u aprilu 1930.) nego je tražila sada od svojih parlamentarnih pretstavnika da u svim odlučnim pitanjima istupaju dogovorno. Dr. Schlenker je ovom prilikom pokazivao na potrebu političkih pored trgovačkih i tehničkih direktora pojedinih preduzeća. Reichslandbund naglašuje čak u jednom izvještaju kako umije da utječe na držanje pojedinih poslanika. Reichslandbund, to je veza poljoprivrednika koji nisu skloni da zaborave na materijalnu pomoć pruženu pojedinim kandidatima prilikom izbora.

Da se poslanici jače vežu o privredne interese stanovite grupacije, za to opstoji dalje sredstvo: biraju se naprosto u upravne odbore pojedinih poduzeća, koji je postupak zabranjen u austrijskom, francuskom, čehoslovačkom i poljskom, ali nije bio zabranjen u njemačkom zakonodastvu, premda su u tom pravcu pali dosta oštri glasovi prilikom Barmatove afere i premda je »Mladonjemačko Bratstvo« energično tražilo da se provede čišćenje političkih stranaka. God. 1924.—1928. bilo je u Reichstagu 65 poslanika koji su zauzimali svi zajednom 269 mjesta u pojedinim upravnim odborima t. j. koji su imenički navedeni u Priručniku direktora i odborskih članova pojedinih akcijskih društava.

Kratka statistika nije bez koristi.

Stranke	broj poslanika	poslanici u upr. odborima	broj zauzetih položaja
narodnjaci	45	16	77
centrumaši	61	15	41
demokrati	25	11	87
nacionalci	78	11	43
socijalisti	152	7	11
privrednjaci	23	3	8
bavarci	17	3	4
kršćano-socijalci	9	1	3
hanoveranci	4	1	1

Samo četiri stranke (komunisti 54, nac. soc. 12, seljačka stranka 8 i pravaši 2) nisu imali svojih ljudi u raznim upravnim odborima. A između ovih »poslovnih« poslanika zauzimao je nesumnjivo najvidnije mjesto Hermann Fischer, jedan od pokretača »Diskonto Gesellschaft«, koji je zauzimao 49 odborskih položaja. Daleko su izostajali iza njega demokrat Reinhold (12 mjesta), narodnjak Raumer (19), centrumaši Lammers (11) i Florian Klöckner (10) i nacionalist Unzenberg (11).

Industrija je nalazila najveći oslon kod narodnjaka: Albrecht (kalium), Kahle (kemijska industrija), Raumer (elektro-tehnika), Hick (čelik), Johann Becker, Köngetter (Stresemannov suradnik), otac i sin von Schubert, svi su pripadali industrijskim krugovima srednje Njemačke. Naprotiv je teška metalurgijska industrija (Hugo Stinnes, Rheinische Stahlwerke, Gelsenkirchner-Berggesellschaft) pokazivala veću sklonost za nacionalce. Kod ovih potonjih nije položaj u pojedinim upravnim odborima posljedica, nego pretpostavka njihova poslaničkog mandata. Ali ima i poslanika koji ne bi dospjeli u upravne odbore, da nisu dotičnom poduzeću donijeli korisnih političkih veza. Svijet je doznao za to prostim načinom: pojedina društva su se bez ustezanja u svojim prospektima hvastala tim političkim vezama.

Ovi industrijski poslanici nisu se međutim ograničili na to da donose korist svome društvu, nego su umjeli da misle na sebe. To se međutim brzo

zapazilo, a socijalist Heinig je god. 1927. oštro napao poljoprivrednika Behrensa jer se iz koristoljublja zauzeo za Kreugherov koncern.

Stvar je s vremenom zauzela takve razmjere, da se otvoreno govorilo o parlamentarnoj korupciji. Doduše nisu ni ta otkrića imala neposredan učinak, jer su se baš najškakljivije intervencije odigravale u diskretnoj atmosferi sjednica parlamentarnih odbora. Ali je kritika počela uzimati na nišan cijeli sistem parlamentarnih dnevnica. Te su dnevnice naime povećane tek pod vladavinom Vilima II., dok je Bismarck energično zastupao stanovište da poslanici moraju vršiti svoj mandat besplatno. Dnevnice su ustanovljene najprije sa godišnjih 3000, kasnije 5000 i napokon 9000 maraka. Samo je za to trebalo da pojedini poslanici budu prsiutni prilikom glasanja, jer bi u protivnom slučaju pojedincu propala dnevnica od 25 maraka (9000 : 12 = 750, 750 : 30 = 25).

Ni ta dnevnica od 25 maraka nije sačinjala cijeli prihod pojedinih poslanika, jer su često kao advokati zarađivali mnogo veće svote. Bolje su prolazili kao parlamentarci aktivni i penzionirani činovnici, svećenici, bivši oficiri i privatni namještenici. Često se znalo dogoditi, da su bivši parlamentarci rado primljeni u bolje državne službe. I to se znalo dogoditi, da pojedini državni i privatni namještenici dospiju preko parlamenta na unosne položaje industrijskih odbornika ili upravnih činovnka. Pojedni poslanici nestroge savjesti znali su se koristiti zakonskim predlozima u prilog velike industrije. Tu nije ništa stajalo na putu prilično opsežnim podmićivanjima. Deset do petnaest milijuna maraka nije bila prevelika žrtva kad se pitanje vrtjelo oko stotina milijuna i kad su se imale otkloniti opasnosti koje bi niknule iz primjene demokratskih načela. Te su se žrtve mogle to lakše podnijeti, što je sve veća koncentracija privrede davala sve jači uticaj zakonodavnoj skupštini. Od godine do godine se moglo opažati sve jače učešće novca u politici. Parlamenat nije više pokazivao interesa za zakonodavstvo etičke sadržine koje je tražilo mnogo vremena i nije donosilo lične koristi. Imovniski interesi značili su sada pretežni, ako ne isključivi dio parlamentarnih debata. Neposredno prije prestanka parlamentarnog režima bila se situacija svela na to, da se cijela parlamentarna borba vodila skoro isključivo oko novca. Novac je tako u politici igrao istu ulogu kao fermenti u kemiji.

Dvije su stranke fanatično ustale protiv takva sistema: Hitlerovci i komunisti. Obadvije su stranke otvoreno isticale, da se parlamentarizam izrodio u slabo prikrivenu plutokraciju. Doduše nisu ni komunisti ni Hitlerovci bili prvi koji su zauzeli takvo stanovište. Socijalisti su kroz duge godine uzalud pokušavali da tuku plutokraciju njezinim vlastitim sredstvima: brzo se pokazalo da teško ušteđeni radnički groševi ne mogu ništa protiv strogo disciplinovane milijunske vojkse. Uzalud je vođa saveza nacionalnih trgovačkih pomoćnika Lambach otvoreno ustajao protiv »unakrsnih veza« između pripadnika pojedinih parlamentarnih stranaka i time navukao na sebe gnjev industrijalaca. I Stresemann je pokušao da suzbije nove pokretne sile u redovima njemačkih narodnjaka, premda je on sam kao mladi advokat dospio u Reichstag dobrim dijelom zahvaljujući svojim industrijskim vezama, i premda je i kasnije pripadao raznim industrijskim odborima. Stre-

semannova kampanja izazvala je veoma žučljivu protuakciju. Litwin, vlasnik društva »Evaporator«, bio je naime u svoje vrijeme otvorio za narodnjake devizni konto od 5000 funti pod nazivom »Gustav«, a Stresemann se zvao Gustav. Stresemann je međutim energično istakao, da o svemu tome nije znao nikad ništa. Nema sumnje, da je Stresemann donio mnogo koristi svojoj stranci zahvaljujući svojim industrijskim vezama, ali je on sve do svoje smrti energično nastojao da se konačno otrese tih veza ili barem da svoju stranku učini nezavisnom od njih. Ali su narodnjaci bili pretijesno povezani sa svojim poslovnim prijateljima i svi su Stresemannovi napori ostali bez uspjeha.

Diskreditovanje parlamentarizma urodilo je sve težim posljedicama za javnu bezbjednost. Poslije primirja dolaze na površinu poluvojničke formacije, takozvani borbeni odredi. Već u prvim godinama republike pojavljuje se »Reichsbanner« pod staronjemačkom crno-crveno-zlatnom trobojnicom. Mlađi ljudi, ponajviše četnici, održavaju zborove, nose uniforme, prave zajedničke izlete, gromobore protiv parlamentarizma i slažu se među sobom u tome »da ovako dalje ne ide«. No tko plaća sve to? U prvom redu građanska vijeća, zborovi malih građana kojima je do toga da zapriječe komunističke pučeve. Kad je god radništvo htjelo da štrajkuje, protivili su se tome malograđani, a kad su radnici izlazili na ulicu, izlazili su na ulicu i ovi. Tek se s vremenom pojavljuju kao pomagači ovog pokreta banke i industrijska poduzeća. U svakom mjestu se sada organizovalo građansko vijeće (Bürgerrat). Svote koje su se posakupile nisu bile baš prevelike, ali su narasle do značajnih dimenzija. Borba protiv bolševizma sačinjava glavnu zadaću »Lige za njemačku kulturu«. Uza sve to je pokret počeo da jenjava, dok se nisu našle nove zadaće. Nova parola bila je »borba protiv versajskog ugovora«. Propaganda za tu borbu počela je odmah da guta prilične svote, ali su milom ili pritiskom pristali da potpomažu taj pokret pojedini trgovci, imućni privatni ljudi, starešine trgovačkih zajednica, trgovačke komore, velike i male banke, pivovare, pripadnici plemstva, idnustrije i čak državne ustanove ministarstva saobraćaja, pošte i unutrašnjih djela.

Posebnu ulogu igrale su t. zv. Escherichova organizacija (Orgesch) koja se brzo istaknula svojim neprijateljstvom prema republikanskim ustanovama. Kao čisto monarhističke organizacije isticale su se malo iza Orgescha Orheuss, Orzenz, Orka i VVV (Vereinigte Vaterländische Verbände Deutschlands). Most između VVV i velike finansije sačinjavao je takozvani Svenjemački Savez (Alldeutscher Verband) koji je osnovan god. 1890., kad je Bismarck morao napustiti vlast te je Helgoland izmijenjen za Zanzibar. Dugo je pripadao tom savezu Stresemann, a uzalud su se različne vlade Vilima II. trudile da se otresu ovih neugodnih rodoljuba. Iza njih su naime stajali barem neki teški industrijalci. Pokret se bijaše utišao poslije primirja, ali su Svenijemci, stara gospoda, rovarili u potaji. Njihovi prvi javni pothvati nisu doduše imali uspjeha, jer je sama teška industrija strepila od njihove pretjeranosti. No kada se oni ozbiljno dadoše na posao da parlamentarnim putem suzbiju parlamentarizam, nađoše im se i krupniji ljudi (Bang, Gock, von Freytag-Löhringhofen i čak general von der Goltz). Ubrzo je njihov glavni agitator Ehrhardt pod pseudonimom

Konsul Eichmann pokrenuo organizaciju »Konsul«, neku vrst terorističke policije. Ehrhardt koji je kao kapetan korvete učestvovao u uništenju njemačke flote kod Scapa Flowa, bio se kasnije stavio na raspoloženje socijaldemokratskom ministru unutrašnjih djela Noskeu i pokazivao je veliku spremu u okupljanju dobrovoljačkih odreda. Njegovi su ljudi vodili ne samo borbu protiv komunista po velikim gradovima, nego i borbu protiv Poljaka u gornjoj Šleskoj. Ehrhardova uloga je međutim propala s neuspjehom Kappova puča. Sam je morao pobjeći u Beč, u Budimpeštu, gdje je pokušao da od madžarskog vjeresijskog zavoda »Fiducia« pređe na osnivanje velike njemačko-madžarske banke. Kancelarije za upis akcija te banke otvorene su doduše u Münchenu i u Berlinu, ali se doskora pokazalo, da su učesnici tog poduzeća proste varalice.

Ehrhardov pokušaj nije međutim ostao osamljen. Odmah iza njega javlja se, privremeno bez uspjeha, Adolf Hitler. — A u Württembergu kreće se doduše u skromnim razmjerima takozvani »Wickingerbund«. Ehrhard je kroz cijelo ovo vrijeme dalje dobivao penziju kao bivši kapetan korvete, premda je kao učesnik Kappova puča bio osuđen da nadoknadi državi štetu od preko šest milijuna maraka.

Međutim su drugi isluženi oficiri pokušali da podignu vojnički duh u sjevernoj Njemačkoj pod okriljem »poljoprivrednog saveza«. Borbene čete nastupaju najprije kao organizovani poljski radnici i zadržavaju se kao »schwarze Reichswehr« po latifundijima Meklemburga, Pomoranije, Sleske, Brandenburga. Između njezinih organizatora nalazi se poručnik Paul Schulz — na njegovo ime otvoren je po raznim bankama (Bank für Textilindustrie i Bankhaus Burckhardt & Co) takozvani »Konto für Volksaufklärung« Vitez von Oppen, Hugo Stinnes (putem Ostdeutsche Stanz- und Emaillierwerke) daju mu sredstva za prehranu i naoružavanje dobrovoljačkih četa koje imaju navodno kao zadaću obranu državne granice protiv istočnog neprijatelja, dok se u suštini opet priprema prepad protiv parlamenta.

Takvi pothvati nisu mogli imati uspjeha: pocijepanost između pojedinih organizacija (Stahlhelm, Wickingerbund, Wehrwolf, Oberlandbund) značila je veliku zapreku za njihovo finansiranje. Između svih ovih organizacija ističe se, potpomognut po »I. G. Farbenindustrie« (Dr. Moldenhauer) »Stahlhelm« za njegovanje frontaškog duha. Kao izrazito protuparlamentarna organizacija vodio je »Stahlhelm« izbornu agitaciju i uspijevao da god. 1928. proturi u Reichstag 42 svoja čovjeka i 40 njih u pruski sabor. Stahlhelm se otvoreno izjavio protiv Stresemannove pomirljive politike i pokrenula je, dakako bez uspjeha, narodno glasanje protiv Youngova plana. Ovaj neuspjeh kočio je doduše dalji napredak Stahlhelma, ali nije spriječio da je broj članova dosegnuo 350.0000, po nekim čak i 1,000.000. Da dođe do novaca, Stahlhelm je pokrenuo nekoliko socijalnih poduzeća (zadruge za gradnju kuća na otplatu, osiguranje života, velikoprodaje), koja nisu uvijek bila u čistim rukama. Njegovi pozivi, upravljeni velikoj finansiji i sleškom plemstvu, nisu imali očekivani uspjeh, tako da se »Landwirtschaftliche Bank« koja je finansirala Stahlhelm nekoliko puta nalazila u grdnoj neprilici.

U borbi protiv marksizma nalazi se na istoj liniji kao Stahlhelm austrijska Heimwehr, koja je nastala u Tirolu i u Štajerskoj od lokalnih udruženja katolika i njemačkih rasista te se počela isticati poslije radničkog juriša na bečku sudsku palaču (Justizpalast) u srpnju 1927. godine. Heimwehr je stekla povjerenje kršćanskih socijala i prelata Seipela, ali nije nikako uspjela da privuče na svoju stranu industrijalce i velike banke, premda je, isto kao Stahlhelm, zastupala »ideju radne zajednice poslodavaca i radnika, dakle mirnog podređivanja radništva volji preduzimač« — Štjerski poglavica Heimwehra bio je univerzitetski profesor Dr. A. Rintelen, čovjek koji je nekoliko puta bio upleten u dosta teške bankarske škandale, pa je kasnije nastojao kao direktor dioničkog društva za iskorišćavanje štajerskih vodenih sila (Steirische Wasserkraft A.-G.) da stupi u tjesnije veze s njemačkim nacionalsocijalistima. Tek kasnije, kad je vrhovni vođ Heimwehra postao Dr. Steidle u Innsbrucku, javljaju se kao njegovi pomagači Alpinemontan (Hugo Stinnes, Castiglioni), Fritz Thyssen, Albert Vögler, knez Starhemberg, Rothschild i Sieghard (Boden-Credit-Anstalt). Ovi novčani prinosi i prijateljstvo fašističke Italije omogućili su kupnju oružja u veliko (20.000 pušaka, 800 mitraljeza, 24 plamenjaka, 6 minonosca, 30 topova, 2 aeroplana). U Tirolu je pazio na stručno uvježbavanje Heimwehra pruski major Pabst. Ali je brzo nastao preokret. Boden-Credit-Anstal, Rothschild i Sieighard su propali. U Beču je došla na kormilo na mjesto Seipelove Schoberova vlada, a Schober je, Austrijanac stare škole, naginjao parlamentarnom liberalizmu. U isto vrijeme je engleski državni sekretar za inostrane poslove Henderson upravio Austriji strogu opomenu, da se okani vojničkih parada, jer inače neće dobiti zajma što ga je očekivala.

Iz svih ovih okolnosti se vidi, zaključuje Lewinsohn, da su sve ove vojničke formacije, pa makar to i ne htjele priznati, izravno zavisne od visoke finansije. Sami je Ehrhardov adjutant, raniji pomorski poručnik Lüdig, jednom prilikom izrekao: »Šta nam vrijedi sva galama o plutokraciji, kad zavisimo od milosti ovih ljudi koji imaju novac u rukama?« (Der Abend od 27. veljače 1928.)

Osjećaj zavisnosti prema plutokraciji teško je tištio pripadnike ovih formacija. Zato je pozdravljen radosno mladonjemački red Tungdo koji se najprvo pojavljuje uz Orgescha, a kasnije se odvoji od njega, jer nije mogao doći do sredstava. Arthur Maraun, jedan od najistaknutijih Mladonijemaca, opisao je tu borbu za ekonomsku egzistenciju u knjizi »Gegen getarnte Gewalten«. Jungdo je morao da vodi gotovo očajnu borbu protiv Hugenberga i njegove okoline. Tokom te borbe pošol je za rukom Maraunu da potpuno razotkrije tajne veze koje su opstojale između nacionalaca i visoke finansije. U dogovoru s umjerenim demokratima osnuje sada Jungdo njemačku državnu stranku koja oglasuje ovih pet programnih tačaka: 1. ravnopravnost svih građana, 2. koaliciono pravo svih staleža i zanimanja, 3. otstranjivanje plutokratije, 4. članovi ispravnih odbora privatnih društava ne smiju da budu narodni poslanici, 5. suzbijanje monarhizma.

Nema sumnje da je Jungdo mislio ozbiljno i da je pokušao da očuva svoju nezavisnost osnivajući izdavačko poduzeće Jungdo i društvo s ogra-

ničenim jamstvom »Deutsche Presse«. Ali je veoma rano Jungdo morao tražiti pomoć od »Ostbank für Handel und Gewerbe« i time od samog Hugenberga. Kad su ti pregovori ostali bez uspjeha te je Jungdo otvoreno stalo da napada nacionalce, primijećeno mu je pakosno od Hugenbergove štampe, da je to skretanje na lijevo izvršeno tek iza neuspjeha pregovora sa Ostbankom. Dokaz o tome nije pružen, ali je za Lewinsohna karakteristično, »kako se u antimarksističkim krugovima novac smatra kao motorna snaga politike«.'

Maraunu je nakon velikih poteškoća pošlo za rukom, da se združi s Arnoldom Rechbergom, bratom industrijalca kalija i čovjekom gotovim da mnogo žrtvuje političkim interesima. Ta je veza dala povod originalnoj koncepciji jedne francusko-njemačke antante naperene protiv boljševizma. Na čelu protuboljševičke vojske imao je krenuti preko Poljske na Rusiju general Hofmann, poznat prilikom brestlitovskog mira.

Kao oštri protivnici komunista počeše sada nastupati nacionalsocijalisti. Za njih je komunizam oružje jevrejskog internacionalnog kapitala koji ide za tim da potpuno upropasti zapadnu civilizaciju. Kao obrana protiv komunizma zamišljen je rasizam, to jest težnja za ograđivanjem Arijevaca od Semićana. Hitlerova stranka učestvovala je doduše u svojim počecima u parlamentarnoj borbi, ali je po svojim tendencijama oduvijek bila protuparlamentarna. Najprije su hrlili k njoj ljudi iz Austrije i Bavarske bez razlike: plemići, malograđani, radnici, seljaci. U zborovima se psuje na Jevreje i na »pruske svinje«. Ni nacionalsoicjalisti ne mogu postojati bez pomagača. Isto kao što su heimwehrovci skoro nastradali od loma Stinnesova koncerna, prijetila je opasnost i hitlerovcima u vrijeme deflacije. Nekoliko bučnih parnica skoro da je onemogućilo i vođu i vojsku. Iz njih se naime jasno dalo raspoznati iz kojih vrela Hitler crpe svoje fondove. Tu su se poredali u čudnovatoj zbrci ne samo neki krupni Bavarci, nego i berlinski industrijalci (Borsig i Bechstein), udruženje vlasnika talionica u Ruhru, württemberška strojarska industrija, neki Švicarci, neki Holanđani, neki Amerikanci, Škoda ... Pošto je prebrođena ova kriza, počeo je hitlerizam da jača nošen nezadovoljstvom desničarskih elemenata zbog sporazuma između nacionalaca i socijalista (1927.). To je urodilo posljedicom da je sam Hugenberg otvoreno nastojao da se veže s Hitlerom. Hitlerovci su sada »bündnisfähig«.

No da dođe do tog sporazuma, trebalo je da Hitler napusti nekoliko tačaka svojeg programa, agrarnu reformu, besplatnu eksproprijaciju zemlje za opće svrhe. U travnju 1928. pristaje Hitler na »tumačenje« tih traženja: eksproprijacija se mora vršiti samo onda kad je dotična zemlja stečena nepravilnim putem, te se njom upravlja nreacionalno. Pa i zahtjev socijalizacije krupne industrije nije imao da se provede, »barem za sada«, prema tvorcima njemačke industrijske privrede, a to su Krupp, Thyssen, Mannesmann, Siemens itd.

Ukratko, tri su velike grupe organizovale neredovitu vojsku: Stahlhelm, Jungdo i Hitler. Osim Jungda koji je unatoč Maraunovu nastojanju relativno slabiji, sve su ove grupe naperene protiv parlamentarizma. I četvrta grupa, Crveni omladinski front sa preko 100.000 upisanih, išla je u

suštini manje za tim da podržava parlamentarizam. Crveni omladinci imali su da vode političku borbu izvan parlamenta. Okolnost da je moskovska internationala podupirala omladince dala je povod vladi da god. 1929. raspusti Crveni front. Sada su se i komunisti dali na posao da »depolitiziraju« svoju dosta krupnu imovinu. Dom Karla Liebknechta je prodan, a opsežne su mjere prihvaćene prilikom komunističkog sastanka u Wödingu blizu Berlina.

Pokušaji s desna i s lijeva izazvali su protuakciju stranaka na vladi. Kao četnička organizacija Weimarske koalicije organizovan je poslije Hitlerova puča 1924. god. »Reichsbanner«. Prinose za tu formaciju plaćali su radnički sindikati (6—7,000.000 maraka), ali su republikanski građani i trgovci davali svoje, tako da su prihodi narasli na 12 milijuna. Čitav niz zajedničkih ustanova (škole, stadioni, plivački baseni, blagajna za osiguranje) imao je da Reichsbanneru dade jači polet, ali je za parlamentarizam ova organizacija djelovala baš porazno. Sam je parlament, nemoćan da se brani u svojem kotaru, išao sada na ulicu da obezbijedi svoj dalji opstanak.

Uzalud je sada kapitalizam sve svoje sile ulagao, da vodi posljednju riječ u političkim poslovima. Njegov je utjecaj baš onemogućio parlamentarizam a od vanparlamentarnih formacija ne može nitko znati, kamo će se opredijeliti kad jednom dođu do vlasti.

Najinteresantnija su Lewinsohnova izlaganja o ulozi štampe za formaciju javnog mišljenja u Njemačkoj. Nijemac nije po svojoj prirodi govornik, a nije ni slušalac. Zadovoljan je kad ima »svoj« list i kad od njega dobije što potpunije vijesti. Na provjeravanje tako dobivenih informacija rijetko da tko i misli. Zato je važnost štampe u Njemačkoj veća nego li drugdje i zato su razne vlade od Metternicha do Bismarcka davale subvencije pojedinim novinarskim urednicima koji su bili u isto vrijeme i izdavači. Stvar se otežala poslije devedesetih godina: novine postaju poslovnim preduzećem, poslovna osnova nije više pretplata, nego oglasni dio, a tu se pruža različitim bankarima i industrijalcima mogućnost, da objavljuju publici svoje bilance, svoje skupštinske zapisnike itd. i da time indirektno utječu na način pisanja pojedinih novina. To se nije doduše osjećalo u velikim gradskim centrima, ali je to mnogo utjecalo na držanje provincijskih novina. S vremenom se međutim već pojavljuju velika oglašivačka preduzeća (Ullstein, Mosse, Scherl). Da privuku na sebe pažnju, počinju oni već računati na podržavanje kolektivne psihoze, umjetno raspaljenog oduševljenja.

Ova je težnja međutim nailazila na otpor takozvane neutralne publike koja je čitala informativne novine kao na pr. »General-Anzeiger« koje su sačinjavale, god. 1925., nešto preko polovice svih njemačkih dnevnika (1645 od 3152). Porodica Huk je imala u svojim rukama čitav niz tih generalanzeigera za razne velike gradove (Breslau, München, Nürnberg, Halle, Hannover, Danzig, Dresden).

Novine imperijalističkog pravca imaju zahvaliti svoj opstanak nastojanjima teške industrije. Tako Strausbergova »Die Post« koja nije preživjela vrijeme inflacije. Rajnsko-vestfalska industrija podržavala je »Berliner Neueste Nachrichten«. Suhrmann & Hirsch u Essenu držao je

»Deutscher Kurrier«, a August Scherl je izdavao dnevnik »Der Tag«. Industrijalizacija berlinske »National-Zeitung« nije listu donijela nikakve sreće. Još tokom velikog rata pojavljuje se kao interesent za novinarstvo ruppov Generaldirektor Alfred Hugenberg čije su veze s pruskim junkerima dovele do toga, da se August Scherl nakon dugog oklijevanja odlučio da mu ustupi dobar dio udjela »Berliner-Lokal-Anzeigera«, lista koji je brojio najraznovrsnije čitaoce, posjednike, trgovce, činovnike, obrtnike, gostioničare itd.

August Scherl se još prije rata borio s materijalnim poteškoćama, tako da je na svršetku bio prisiljen da prodaje, jedan po jedan, sve svoje novinarske interese. Uzalud je on išao tadašnjem ministru-pretsjedniku Bethmann-Hollwegu da zatraži njegovu pomoć. Jedino što je postigao jest to, da se za stvar zainteresirao ministar poljoprivrede von Schorlemmer i da je njegovim posredovanjem zapriječeno, da Scherlovo preduzeće padne u ruke jevrejina Rudolfa Mossea. Dva bankara, barun Simon Alfred von Oppenheim, član firme Salomon Oppenheim junior, i Louis Hagen alias Levi preuzela su Scherlove akcije, ali je ugovoru dometnuta klauzula »da se Scherl može u svako doba osloboditi tog ugovora«.

Kupci su sada osnovali »Deutscher Verlagsverein« sa sjedištem u Düsseldorfu, ali je njihovo poslovanje išlo slabo, tako da je Scherl mogao već pomišljati na mogućnost novih potraživanja i time staviti društvo u sve goru nepriliku.

Schorlemmer se međutim nije ograničio na ovaj pothvat, nego je pokrenuo novi koncern teške industrije u kojemu su učestvovali Krupp von Bohlen, Emil Kirdorff, Beuchenberg i Robert Mieser. Ratni prihodi metalurgijske industrije (Krupp 1913.—34., 1914. — 86.4 milijuna) dali su poleta cijeloj inicijativi, a Alfred Hugenberg je sada mogao sastaviti projekt za sanaciju Scherlovih preduzeća. Novac je brzo bio tu, preko 6 milijuna maraka, i tek nakon dugih pregovora pošlo je teškoj industriji za rukom da stekne apsolutnu većinu glasova. Sada je »Berliner Lokal-Anzeiger« stao da napada miroljubivost Bethmann-Hollwega (onda je naime u ljetu 1917. Reichstag baš bio prihvatio svoju znamenitu mirovnu rezoluciju) i da istupa za ratne ciljeve nejmačkog imperijalizma. Otprilike u isto vrijeme osnovana je agencija Ala (*A*us-*L*and-*A*nzeiger), navodno čisto informativno, vanstranačko preduzeće, koja je međutim davala plaćene oglase samo onim listovima »koji se ne ustručavaju da odrešito zastupaju rodoljubnu politiku, a da ne vode računa o raspoloženju inostranstva«. Ala je povećala svoj utjecaj fuzijom s oglasnim poduzećem Haasenstein & Vogler i s agencijom Daube.

Poslije »Berliner-Lokal-Anzeigera« i »Ale« zadobivena je »Telegraphen-Union« ured za obavješćivanje novina koji je vijesti odmah pratio gotovim komentarom, uvodnim člancima, kritičkim primjedbama i tendencioznim prikazima. Te su se vijesti dobivale jeftino i nailazile su povoljan prijem od provincijske štampe.

(Nastaviće se.)

P R E G L E D

SLIKARSKE IZLOŽBE

Slikarska sezona je započela. Iako nije bučno inaugurirana izložbom kakva pretstavnika ekstremnog modernizma, to je skromnom izložbom grafičara Luigi *Kasimira* (uz kojeg izlaže i njegova supruga Tonna *Kasimir-Hoernes)* u Umjetničkom paviljonu (7. X.) počela ipak u znaku prave umjetničke solidnosti i znanja. G. Luigi Kasimir je naš zemljak. Rođen u Ptuju, iza srednje škole svršava Akademiju likovnih umjetnosti u Beču da čar je — kako to sam kaže — autodidakt. Od se poslije sasvim posveti grafici. Kao grafičar je — kako to sam kaže — autodidakt. Od skromnih početaka, od traženja i tapanja pa do današnje umjetničke visine, dug je i mukotrpan put. Neumornim i strpljivim radom usavršava se i pronalazi mnoštvo novih mogućnosti izraza. Stvara čitavu jednu novu tehniku. Ta tehnika je teška i komplicirana, ali zato su njeni rezultati značajni, njene izražajne mogućnosti bogate. On je prvi grafičar koji uz precizan crtež primjenjuje u grafici boju *»als trageudes Element«*. Tu boja nije podređeno tehničko pomagalo za oživljavanje i isticanje crteža, linearne ili tonske kompozicije. Njena je uloga važnija. Boja stvara kompoziciju, dopunja crtež i vezuje se s njime u čvrstu organsku cjelinu stvarajući tako upravo neslućene efekte. Obilje novih suptilnih tonova, čistih prozračnih preliva, finih nijansa upotpunjuje izražajne osobine tih gravura. Ubrzo su zapažene te nove kvalitete njegove grafike. Postaje poznat, i doskora često putuje Evropom i Amerikom u potrazi za novim motivima i utiscima. Slike mu sve više potražuju i on intenzivnije stvara. Takav rad usavršava njegovo znanje do stupnja najviše virtuoznosti.

Veliki broj izloženih grafičkih radova (118) označuje tačno njegov stav i daje jasan uvid u njegove umjetničke težnje. Neosporno je da on stoji postrance od današnjih predvodnih struja. U njegovim grafikama nema ni najmanjeg očijukanja sa kojekakvim, počesto i sumnjivim modernizmima — ali nema ni rješavanja socijalnih problema. Nema mučnog natezanja s tendencijom, ali nema ni novih ideja. A on je ipak kao grafičar u svome izrazu suvremen. To je uglavnom jedna šarolika panorama, niz krajolika i gradova iz raznih dijelova svijeta, gledana doduše očima akademičara, ali dana uvijek s mnogo pravog realizma, ugođaja, iskrenosti i ukusa. Tim radovima, istina, manjka jača individualna nota (u koncepciji), šira slikarska baza, ali oni imaju toliko pozitivnog i novog u smislu grafičkom, da mi preko tih manjkavosti prelazimo. Glavna je težnja dati što realniju, što solidniju sliku sa specifičnom atmosferom pojedinih gradova, s ugođajem koji odgovara sujetu. Šarolike impresije bučnih velegradskih ulica, pogledi na arhitektonske divove iz čelika i betona, na mostove, na prometnu vrevu pune su pravog današnjeg života, zamaha i pokreta. Neki vedri, sunčani ugođaj lebdi nad visokim krovovima New-Yorka i Chicaga. Sve se tu čini jasno, izrazito, okupano u svijetlu, trijezno, užurbano i pomalo bezbrižno kakov i jeste u glavnom duh stanovnika tih gradova uza sve poteškoće današnje egzistencije. Ali umjetnika zanimaju i drugi motivi, čak i oni oficijelno isključeni iz suvremenog slikarstva. I prikazani načinom g. Kasimira, oni još uvijek djeluju.

Sve te starinske fasade s teškom baroknom ornamentikom, svi napušteni vrtovi, mrki dvorci, sumorni jesenski pejsaži, kapije ukrašene oronulim plastikama i mistično tihe ponutrice drevnih kapela dane su s najvećom majstorijom. Bio to lagani melankolični ili romantično-morozni štimung, on nas uvijek osvaja i povlači u svoj svijet. Sam motiv stvara ugođaj, slikar nam ga ne nameće. Tuga, koja treperi u zraku, emanacija je melankolije iz stvari i predmeta. To je tuga kulture koja polako propada i nestaje, to je turobni »vestige du passé« koji svi esteti gledaju tihom sjetom.

U nekim kombiniranim grafikama (da ih tako nazovemo poradi jedinstvene kombinacije boje tonova i linije) tonski efekti nas upravo zapanjuju. To su zaista za grafiku još nepoznate izražajne mogućnosti. Fini plavićasti blijedo-ljubičasti i smeđi tonovi tako su vješto složeni i spojeni s jasno žutim tonovima, da slika daje dojam sočnog prozračnog akvarela. Plein-airsku treperavost zraka, i

njegovu perspektivu, prozirnost atmosfere i šarenilo krajine vezuje egzaktni ali nenametljivi crtež. To se najbolje vidi u radnjama »Hietzing« (63), »Carmel by the sea« (104), »Pacific coat« (107) i još nekim krajinama. Velike grafike stare splitske arhitekture dane su u nekom škurom, mrtvom osvjetljenju, koje, doduše, manje odgovara atmosferi Splita, ali zato dobro pristaje karakteru tih ruševnih zidina. Tu su i »Kamenita vrata«, prikazana prilično stereotipno sa lošom stafažom (seljaci i žene u razgovoru).

Ova interesantna izložba upoznala nas je s odličnim prvakom suvremenih grafičara. Našim pak mlađim talentima pokazala je koliko još postoji novih mogućnosti u tehničkom i izražajnom usavršenju bakroreza.

Gđa. Tanna Kasimir-Hoernes (izložila oko 23 radnje) radi u istom smjeru kao i njezin suprug, samo s manje tehničke spreme, ali s mnogo ženske osjećajnosti i ljupkosti. U »Stranford university chapel« i u br. 130 i 139 dosegla je umjetničku visinu svog uzora.

Slavko Tomerlin izložio je (26. X.) u Ulrihovu salonu svoje slikarske radove. Kao svake sezone — već nekih deset godina u natrag — nije ova izložba ni sada, u njegovim slikama iz narodnog života, donijela nešto novo. On nam još uvijek prikazuje isti Eldorado u kojem seljaci u nedjeljnim odijelima i seljakinje ukrašene cvijećem i vrpcama vječno ašikuju, šapuću slatke riječi, vječno obilaze bogate sajmove i proštenja, piju vino, vode kolo i slave prastare potrijarhalne običaje. Iako takav Eldorado nigdje ne postoji, ne bi to površno gledanje bilo najveći prekršaj kad bi ti prizori bili zaista dobre slikarske realizacije. Mi bi ih onda promatrali kao lijepu, šarenu slikovnicu u kojoj je fiksirano samo ono vedro i lagodno u životu našeg seljaka, kao niz intimnih slika o poetičnim običajima kojih pomalo nestaje, kao reviju slikovite narodne nošnje koja je u našem burnom vremenu osuđena na propast. I s time bi se zadovoljili. No te slike ne mogu ni ovu zadaću da ispune.

Uvijek ista šablonska kompozicija, (ako se tu o kompoziciji smije uopće govoriti) ista površna neslikarska obrada, tvrdoća, bezizražajnost — diletantizam. Manekenska ukočenost likova, neuvjerljive geste, nepokretnost uz kolorit koji često odaje naivnost, to su najznačajnije pogreške tih slika. Sve što je izloženo vidjeli smo već toliko puta na njegovim platnima, nešto lošije ili nešto bolje servirano — no uvijek slabo. Tu je poziv slikara narodnih običaja, duše — folklora, shvaćen i suviše olako. Da lik čovjeka u narodnoj nošnji, postavljen u pejsaž ili intérieur seljačke kuće, nije za današnji pojam slika, bez obzira na tehniku obrade i vrsnoću rada — to sam već prošle sezone, povodom izložbe g. Tomerlina, na drugom mjestu rekao. Mogao bih od riječi do riječi i drugo ponoviti. Te slike ne spasava ni najpoetičniji naslov: »Oj jesenske duge noći«, »Škripi đeram«... i slično.

Ovakav način obrade scena iz narodnog života ne bi bio zadovoljio ni u doba naivnog i ženskasto sladunjavog njemačkog genre-slikarstva, koje je prošlog stoljeća tako bujno cvalo. Već onda se tražilo veće poznavanje anatomije, bolji crtež, uvjerljiviji kolorit — dakle veća tehnička sprema, — a da i ne govorimo o njemačkom historijskom slikarstvu za spretnog i teatralnog Pilotyja, kome je tehnička savršenost obrade pojedinog materijala bila skoro glavni cilj. Teško je onda tu govoriti o nekom talentu čija se linija razvoja već decenij nije uzdigla ni za jedan stupanj.

Na ovoj izložbi ima ipak jedna novost — veći broj pejsaža i marina nego obično. Ne znamo da li bi to imao biti ozbiljan pokušaj da se njegov talent rehabilitira u drugoj grani slikarstva, ili je to samo ležeran izlet u prirodu. Svakako je utješno da te marine — promatrane dakako kao pokušaji — dopuštaju mogućnost da bi g. Tomerlin na tom polju dao i bolje stvari. Tu je nekoliko krajina i marina koje, uza svu primitivnost u izabiranju motiva, pokazuju izvjestan smisao za tonske razlike. »Pećine« djeluje kao uspjela, à la prima dogotovljena studija igre svijetla na vodi. Sve je dano dosta neposredno, bez naknadnih korektura, pa zato sočno i dobro. Druge marine su rađene pipavije i nesamostalnije. Razabiru se razni utjecaji, naročito u intonaciji i tretmanu mora (Krušlin, Rački) i forsiranje jeftinih efekata (»Jugovina« (br. 23 i 24) pa »Snijeg u Maksimiru«)

Možda još nije prekasno da se ozbiljnim studijem prirode i strpljivim radom pruže i bolje slikarkse realizacije, ali i jače svjedočanstvo talenta.

4. XI. otvorena je u Umjetničkom paviljonu VII. izložba Grupe trojice (Babić—Becić—Miše); kao gosti sudjeluju: Bruno Bulić, Slavko Šohaj i Mlada slovenska grafika. Grupa trojice izlaže redovito početkom svake sezone, već tamo od svog osnutka i prvog skupnog nastupa, od godine 1930. Te izložbe nose uvijek biljeg najozbiljnijeg umjetničkog nastojanja. One su kroz četiri godine jasno pokazale postepeni razvoj ličnog izraza te trojice najznačajnijih imena u našem suvremenom slikarskom zbivanju. Bila je to tiha, ali uporna borba bez kompromisa i popuštanja, bujno previranje, seriozni napori da se u svakoj slikarskoj realizaciji dade maksimum, ali i konstantno stremljenje na više. Za razvoj našeg slikarstva, svaka je njihova izložba po jedan značajniji datum.

Od godine 1932. umjetnici nam, pored svojih vlastitih radova, prikazuju stalno i po kojeg gosta, ili iz redova već zrelih i poznatih (stranih) slikara ,ili pak iz redova najmlađih talenata nove slikarske generacije. To su poznanstva bila uvijek zanimljiva. Priređivači su znali izabrati zaista samo najbolje (Max Pechstein, W. Skoczylas, A. Motika, Fr. Pavlovec) i dostojno pažnje, pa su tako tim izložbama dali još veći značaj. Ovaj uvid u bujno stvaranje i formiranje mladih, pored izrazitih uspjeha priređivača, znači za naš likovni život kulturni događaj prvog reda. Danas ova izložba nije samo manifestacija težnje i ciljeva, ona je već njihova realizacija.

Ljubo Babić izlaže 15 ulja i dva crteža. Krajine, marine, cvijeće i figuralne stvari — novost koja nam pokazuje manje poznatu stranu slikareva talenta. Cjelokupni dojam tih radova je neka smirenost. Poslije temperamentnog mladenačkog traženja i borbe — pozitivni rezultati, pobjeda. Nestaju izrazite eklektične predilekcije. Ono suviše vidljivo povođenje za Van Goghom, ono očito imitiranje izvjesnih karakteristika Van Goghova tretmana (u potezu, boji, ali i gledanju — trenutačna koloristička vizija prirode pojednostavljena fantazijom) izgubilo se skoro sasvim. Samo neznatni ostaci toga izbijaju tu i tamo, ali oni su već stopljeni s drugim elementima slikareve ličnosti i ne narušavaju ličnu notu. Slaganje tonova s markantnim potezima u mozajik, zamijenile su široke, pune plohe u kojima sjaji nepomućena bistrina boje. Namjesto onih karakterističnih srebrnasto-sivih tonova jedna bogata paleta izrazitijih boja.

Vanredno je zanimljiv »Suton« (br. 4) u svojoj treptavoj zelenoj intonaciji. Tu vidljivo vibrira eter u suptilnom sfumatu ranog sumraka. »Na žalu« (br. 10.) je rafinirana, efektna koloristička kompozicija. Blještavi refleksi i treperenje mirne vodene površine dani su u jasnim prodirnim bojama. Ta blistava, suncem obasjana ploha mora ima, uza svu glasnu harmoniju boja, najčarobnije opalne prelive mekog tonskog lirizma. Bučne fanfare boja izmjenjuju se i miješaju s vibratom violina u opojnu senzualnu instrumentaciju. Majstorija Richarda Strausa prenesena na platno! Lik u prvom planu, rađen poput silhouette, potencira ovo bliještavilo, koje zasljepljuje. »Božuri« (br. 11.) su bez sumnje najbolji opus Babićeva dijela izložbe. Ova jednostavna vaza božura, gledana iz ptičje perspektive, u svojoj mekoći i miru i po fakturi i po doživljaju jedinstvena je slikarska realizacija. Neposredan snažan potez (Spachtel), čistoća i sjaj boje, nevinost prozračnih fino nijansiranih latica, krhkost cvjetnog tkiva, sve je to servirano majstorski solidno i umjetnički spontano. Zagasita pozadina povećava svježinu cvjetnih glava u korist skupnog dojma.

Iako Babićevi portreti nose sva obilježja zrelog slikara, oni još nisu njegov definitivni izraz. Uz sav raffinement u boji i postavi ima u njima neke tvrdoće i ukočenosti (plošnost lijeve ruke u slici »Studentica« br. 1.) i manjka im ona zaokruženost i oblost koja bi se dala postići njegovim bujnim koloritom. »Studija za portret« (br. 5.) je akademski solidna u dobrom smislu tog pojma. Ta relijefno izrazita glava i draperija, rađena mirnim bojama, ima svu draž male reminiscencije na epohu francuskog klasicizma, kad je portre značio najpomnije kopiranje prirode i kad se još strogo radilo po kanonima svemoćnog Ingresa.

Vladimir Becić sa svojih 16 platna, jednim akvarelom i 9 crteža prikazuje nam zadnju fazu svog stvaranja. Ta djela su svjedočanstva o postizanju postavljenih ciljeva. Majstor, u dobi zrelog stvaraoca, nije svoj slikarski izraz zadnjih godina mnogo mijenjao; on ga je samo usavršio i upotpunio novim finesama. Njegova paleta postajala je iz godine u godinu nijansiranija. Dominantna smeđa boja, kojoj su često svi tonovi slike podređeni, ublažuje se, ustupa mjesto novim, bogatijim tonovima fine mol-skale. Nema više ni prebučnih

mrlja ni oštrih osvjetljenja, sve je zaokruženo, usklađeno, uravnoteženo. A tu je ipak toliko snage i dinamike! Kao da su ti gojni, snažni aktovi dani u jednom impetuoznom zamahu umjetničkog imperativa. U punanoj plastici zdravih ženskih oblika drhće mliječno svijetlo, prelijeva se svježa zagasita put, a u naslućenim venama kao da naglo struji topla krv. Ležeran stav i geste tako su uvjerljive, da to i nije više fotografski uhvaćen pokret, skamenjen zamah. To je više još nedovršeni pokret koji će se tek pred našim očima smiriti. Veliko platno »Siesta« (br. 23.) ima sve karakteristike tog dinamičkog — recimo — Nachklanga. Lagodni i bezbrižni položaj žena, koje se odmaraju, izazivlje kod dužeg gledanja, u svojoj ustreptalosti ploha i boja dojam naknadnog, dakako, tek neznatnog pokreta i konačnog smirenja.

Snažno i sigurno je modeliran »Akt« (br. 22.). Masivnost i težina tih oblika je upravo impozantna. Kod portreta se zamjećuju neke male koncesije modelu. No to je razumljivo, jer tu je ipak, pored fiksirane duševne dispozicije, glavni cilj sličnost. Slikar namjerno ublažuje svoj tretman. Formira mirnijim potezima, daje minucioznije detalje lica, zamata likove u neku mondenu atmosferu. Pa ipak ono jedro, zdravo i neposredno Becićeve prirode izbija ispod svega toga.

U pejsažima je slikar najviše uznapredovao. Kakva je razlika od onih prilično bučnih krajina sa mostovima i kućama u kojima je još motiv bio toliko naglašen, i ovog mirnog »Proljeća u hrvatskom prigorju« (br. 28.)! Taj nujni »chanson triste« dan tiho i con sordino jednostavan je i istinit u svojoj tjeskobnoj osamljenosti i bolnoj sjeti. Pa »Voćnjak u rano proljeće« (br. 28.) sav u lepršavom šarenilu najfinije obojenih koprena, u lelujavom vijorenju prvih barjaka proljeća po humcima i vrtovima, dojimlje se kao poluglasna recitacija najčišće sublimne lirike, nakon patetične deklamacije prijašnjih pejsaža. Ima tu i jedan akvarel: »Oblaci nad Crnotinom« (br. 34.) Po fakturi pravi, stopostotni akvarel. Vlažan i svjež, rađen punim mokrim kistom da boja sve kaplje i curi po plohama papira i onda se netaknuta suši. Zaista je šteta što se umjetnik ne bavi više tom tehnikom. Sudeći po ovoj slici, on bi nam mogao dati odličnih akvarela, ali ne samo po tehnici odličnih, (kao Šipek), nego i po umjetničkom gledanju i oblikovanju.

Jerolim Miše je psiholog našeg slikarstva. Znalački i pronicavo analizira duševni život svog modela da nam ga zatim jasno prikaže u nekoj kondenziranoj formi, često i sa par snažnih poteza. Ti značajni potezi, koji mogu otkriti duševne dispozicije jednog bića, uvjetuju moć uživljavanja u skrivena psihička zbivanja i veliko slikarsko znanje.

Svi mi donekle živimo dvostrukim duševnim životom. Iako smo sasvim iskreni, iako želimo otkriti svu našu nutrinju bez uljepšavanja, apsolutna iskrenost ipak ne postoji. U nama uvijek još mnogo toga zaostaje neiskazano. Mi nesvijesno skrivamo ono naše najintimnije, onaj kompleks sasvim ličnog doživljavanja koji nikad nije u svim svojim finesama riječima iskazan, i koji se i ne može u svojoj zamršenoj mnogostrukosti ni izreći. Riječi su suviše jasne, suviše određene i ograničene u svojim pojmovima za ovu zagonetnu mješavinu svijesnog i potsvijesnog u našim težnjama. Ali često je dovoljan jedan mimički pokret, jedna gesta, i skrivena zbivanja naše duše pokazuju se i odaju. To je tek bora oko usana, nespretna i čudna djetinja kretnja, za mućen pogled, i pred nama se razotkriva čitav svijet neizrečenih ličnih bolova, sanja, očekivanja. Miše je majstor u fiksiranju tih momenata. On ne vidi tek forme i crte lica, nego on prije svega razabire kako će te crte manifestirati unutarnje zbivanje. Jasno je, da su časovi u kojima se duševno vibriranje tako jasno odražava na fizionomijama, rijetki. Slikar mora strpljivo čekati da na crtama zatitra to otkrivenje unutrinje, ali on mora i svoj model inače dobro poznavati. Uza sve kvalitete pejsaža Miše je izraziti figuralni slikar. Ono skriveno u nama on je od uvijek prikazivao, samo se njegova faktura postepeno mijenjala. Iste rezultate postizavao je prije jednostavnijim sredstvima, u tmurno smeđoj ili sivkastoj intonaciji sve jasno izmodelirano s malo boja. Onda je u rješavanju slikarske realizacije boja počela igrati veću i značajniju ulogu. Tko se ne sjeća zanimljive »Pralje« gdje je taj prijelaz bio već jasno određen. Danas slikar sve više ulazi u boju. On, istina, nije više sasvim smiren u vojoj ksontemplaciji i analizi, ali on sve dublje zalazi u tajne duše. Neki uznemireni duh prožima njegova platna.

To nije hladni posmatrač, analizator, već čovjek koji mnogo suosjeća sa duševnim dispozicijama svojih likova, i koji, slikajući, nehotice razotkriva svoj vlastiti duševni nemir.

»Djevojčica slika« (br. 56.) potsjeća na onaj smireniji stari način, iako je mnogo bogatija u boji. Tu je potpuna djetinja sabranost u svom radu spojena sa svladavanjem izvjesnog napora, onaj savršeni zaborav, da postoji još nešto izvan nas, a potom i tačna projekcija i odavanje unutrinje. Za novi način karakterističan je »Student« (br. 6.) U majstorskoj mješavini izražen je nemir čovjeka koji se još formira, smjesa dječačke zbunjenosti i momačke smionosti, očekivanja, nade. Analogno tome je i umjetničko oblikovanje nervozno, temperamentno užurbano, nemirno, u nestašnim mrljama, uznemirenim potezima. »Splitska skitnica« (br. 71.) je izvrstan primjer jasne karakterizacije s nekoliko poteza. »Starica« (br. 70) u svom nadmoćnom miru nad nevoljama i nedaćama života ima u sebi tuge i tragike neznanih nesretnih junakinja našeg neherojskog doba. Zamućene staračke oči plaču tihi plač bez suza, plač u sebe bez prijekora i optužbe. Prljava smeđa intonacija i zamagljenost podvlači tu nijemu tragiku.

Dijete (br. 52) kazuje više jednom jedinom gestom o svom nutarnjem životu, nego što mogu reći čitave stranice analitičkih opisa. Od krajina moramo svakako spomenuti paučasto mekanu »Splitsku stanicu« (br. 59).

Bruno Bulić je još nepoznato ime. Njegovi radovi (11 ulja i jedan crtež) govore o snažnom talentu koji je još sputan okovima različitih, često i oprečnih utjecaja. Svakako je teško po ovim slikama tačno pronaći njegova lična nagnuća i odrediti smjer budućeg razvoja. Dali će slikar poći smjerom »Autoportreta« (br. 44), koji je još sav u Van Goghovoj maniri, (naročito gornji dio glave), ali snažan i izražajan, ili će se uputiti smjerom sasvim oprečnim, smjerom mekog »Nature morte« (br. 51), to se danas još ne može utvrditi. Ova »mrtva priroda« je tako traženo mekana i puna finih prijelaza, intimnog lirskog ugođaja, kao da ju je druga neka ruka oblikovala. Kada će ovaj tempermenat, smisao za boju i formu naći put do slobodnog samostalnog stvaranja, to je, dakako, pitanje i rada i autokritike.

Slavko Šohaj je tiha u sebe povučena priroda — to skromno šapuću njegova ulja (6 na broju). Štedljiv u boji, suzdržljiv u potezu, sve izlazi ispod njegova kista pomalo prigušeno, ublaženo. Nema iznenađenja. U naglašenoj melankoliji pejsaža ima iskrenih lirskih tonova, u portretu je već jasno fikisran psihički momenat. Dali će ta lirika jasnije svojim vlastitim jezikom progovoriti to će tek vrijeme pokazati.

Sa sedam grafičara, koji treba da reprezentiraju nastojanja suvremenih slovenskih umjetnika, prikazana nam je mlada slovenska grafika. Izloženi bakropisi, drvorezi, litografije i crteži zanimljivi su po svom izrazu i po stavu i načinu gledanja svojih tvoraca. Oni dokazuju da je slovenski likovni život još u bujnom razvoju, ali on je već i na visokom umjetničkom nivou. Većina tih grafičara nastoji da se približi socijalnoj kritici i trpkoj karikaturi društva sadašnjice, da prikaže ispraznost, nevolju i bijedu života. Svojim scenama žele oni potaknuti na razmišljanje otvarajući poglede u svjetove nemoćnih i jadnih. Neki pak rade po diktatu sasma ličnih osjećaja, bez rješavanja socijalnih problema, naročito kultiviraju tehniku, traže nove forme neposrednog izraza.

Pilon Veno fiksira viđeno najjednostavnijim sredstvima — linijom. On sve gleda više sažaljevajući, nego optužujući, s bolno-ironičkim smiješkom oko usana u ovoj tragi-komediji konvencionalne ispraznosti, i u žalosni »Menage« (br. 129). To je neki ublaženi način gledanja pronicavog, do krvi okrutnog Georga Grosza. Čovjek je zaista tužan, smiješan, jadan, pigmejski sićušan kao nedeljni »Lovac« (125).

Franc Mihelić ima slične intencije, samo je mnogo više trpak i opor, a i način izražaja mu je drugačiji. »Nature morte sa zrcalom« (119) mnogo sjeća one očajne praznine hladnih interieura iz reportaže najstrožeg kritičara suvremenog društva.

Maksim Sedej gleda sve kroz očale morbidne melankolije. Doživljava u susretu s raznim životnim i društvenim pojavama intenzivno i tragično, pa te doživljaje prikazuje često dramskom snagom. (Mrtvo dijete).

Dore Klemenčič je jednostavan i neposredan.

Monotipi *Mihe Maleša* dobri, naročito je zanimljiva »Ženska glava« (117).

Božidar Jakac poznaje odlično razne tehnike. »Portret komponista J.« (100) je dokaz te visoke tehničke kulture, ali i jasne karakterizacije.

Bakropisi *Tone Kralja* tako su jednostavni i istiniti u svom naivnom gledanju i koncepciji, tako pučko-prostodušni i ljupki, da se čovjek nehotice sjeća narodnih priča i već davno zaboravljenih bajki. Po svojoj jasnoj kompoziciji, razgovijetnom predavanju ideje, širini, bujnosti i iskrenosti; on je predestiniran za odlična ilustratora Biblije.

Vladislav Kušan

U SPOMENAR DRU MIRKU PERKOVIĆU

»No — ja zađoh u područje, koje nije moje.« — Dr. M. Perković — Knjiž. Horiz., br. 10—12, str. 223.

Odlučivši napisati nekoliko redaka kao obranu jezika u svojim pjesmama, što su izašle u 5 broju »Hrvatske Prosvjete« za god. 1934., tražio sam zgodan motto i već htjedoh napisati: »Medice, cura te ipsum« — kad mi unutarnji glas prišapnu, da će biti najbolje uzeti gornje piščeve riječi, pa sam tako i uradio.

Kad kritičar veli, da mu treba rastumačiti drugi stih moje pjesme »Svojoj poeziji«, koji glasi:

»Razvitlaj zamahom snažnim utjehu krajem tuge« to znači, da je on nesposoban naći metaforu u riječima »razvitlaj utjehu« i da ne zna, da je instrumental »krajem« u adverbijalnoj službi. Ja sam rekao »krajem tuge« radi ritmičke estetike, da sam rekao, »po kriju« ili »području tuge« kritičar bi me bio razumio ali ritam bi mnogo izgubio.

Što kritičar veli da u ova moja dva stiha:

»Ti, čije se rađanje zbiva kad prevru
duševna vrela
Razvitlaj zamahom snažnim utjehu
krajem tuge«,

ima retorike više negoli u cijeloj Preradovićevoj »Odi Slavjanstvu« to je tako neumjesna hiperbola kao i ona Pavićeva poredba Mažuranića s Gundulićem, samo molim, da mi se oprosti, što sam ja kritičarevu hiperbolu, koja se tiče moje malenkosti, donekle izjednačio s onom Pavićevom, koja se tiče velikih hrvatskih pjesnika. Zašto kritičar nije kazao, koje bi riječi ondje trebalo ispustiti, da se ipak kaže ono, što sam ja htio reći?! Je li kritičar makar na brzu ruku pregledao pjesme urednika L. Ž. da utvrdi, ima li u njima retorike?

Sada dolazi nešto neobično za moga kritičara, za prosječne smrtnike šta se bave našom knjigom, stvar gotovo svagdanja: to je riječ *pocijepan* u značenju *poderan*. Ako se dr. M. Perković smatra pozvanim, da pjesme prosuđuje i u leksikalnom pogledu, to se nije smio upustiti u onake abderitske ili overnjanske kombinacije, te zaključiti, da je mnoštvo imalo »drvena odijela«. On bi morao znati, da se izraz *pocijepati* ili *pocepati* upotrebljava u Srijemu, Banatu i Vojvodini i barem u sjevernoj Srbiji, pa je trebao reći, da je za zagrebačke listove neobičan taj izraz, jer je doista za nas barbarizam. Ili je kritičar prvi put tek u mojoj pjesmi naišao na taj izraz? Ako je to istina, onda mu valja oprostiti, jer ne zna što čini; a ako je i prije to slušao ili čitao, a tek mene počastio onom primjedbom, onda neka mu drugi dadu apoziciju, kakvu je s pravom zaslužio. Toliko na riječi iz moje prve pjesme.

Što se tiče moje druge »Molitva za Nju«, tu on ne može duševno probaviti pjesničke fraze: slijevam molbu — spomen *urezan cijelom životu,* pa još zamjera *glagolu* ugasnu u stihu:

»Osjetih tugu kad ugasnu oči modre.«

Da je kritičaru stalo do objektivnosti i do opreznosti, on bi bio dobro pregledao barem jezik onoga sveska »Književnih Horizonata« (koji su — usput budi rečeno — vrlo uski) u kojem je htio objelodaniti svoje »kritičke« primjedbe; ali on je sigurno uvjeren o nepogrešivosti svojoj i urednika L. Ž. pa uzeo bič da šiba samo po »Hrvatskoj Prosvjete«, »Književniku« i ostalim listovima.

Kad je pjesnik L. Žimbrek u tom istom svesku na str. 225. mogao reći »cijedi se jutro«, u stihu:

Kroz prozor seljačke sobe cijedi se proljetno jutro; — pa na str. 226. »toplinom zalijati (?),« zašto se kritičar tako nakostriješio na moju metaforu »slijevam molbu«? Zna li kritičar, da se i u gramatikama upotrebljava fraza »slijevanje vokala u jedan«? Ako se dakle mogu glasovi slijevati (kontrakcija), onda objektivnost mora dopustiti i frazu »slijevati molbu«.

Šta se pak tiče dativa u frazi »urezan cijelom životu,« ističem da mi tu na obranu stoji i licentia poëtica i logika, jer sam tu radi tehnike tako rekao umjesto: urezan u cijeli život. Ili je to možda za kritičara opet prvi put, da baš u mene vidi neku sintaktičku digresiju od prozaične sintakse? Ja ovdje mogu s pravom istaknuti da meni pripada sve ono što licentia poëtica daje i narodnom pjesniku analfabeti: Ta u narodnoj pjesmi »Zidanje Skadra« glasi 22. stih ovako:

»Da zaziđeš kuli *u temelja*«

umjesto: *u temelj;* u pjesmi »Ženidba cara Lazara« glasi 111. stih:

»A brat brata zvati po mejdanu«

umjesto: *na mejdan;* u pjesmi »Marko Kraljević i vila« čitamo stih 44.:

»*Zape luka* i dve bele strele«

umjesto: *zape luk.*

Prema ukusu toga kritičara nije rimski pjesnik Vergil smio ni početi pjevati, kad mu početak glasi ovako:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam fato profugus Laviniaque venit
Litora...

jer je izostavio prijedlog in uz akuzative: Italiam Laviniaque litora, zbog predikata venit.

Doista je moj kritičar manje objektivan nego pjesnici Bavij i Mevij, koji su od zavisti napali dobrodušnoga pjesnika iz Mantove.

Napokon što se tiče napadnutog predakata *ugasnu* u spomenutom stihu, i on se dade sasvim lako očistiti od nabačene ljage. Tom kritičaru valjda nije poznat neprelazni glagol *ugasnuti,* kad on govori samo o glagolu *ugasiti,* pa oblik *ugasnu* s njim veže. Kao dokaz svoje tvrdnje, da postoji glagol *ugasnuti,* navodim kritičaru kiticu iz pjesme Ljudevita Vukotinovića, što je izašla god. 1835. u 44. broju Gajeve »Danice« na strani 276., ona glasi:

»Aj vi, oči crne
Oči jasne!
Zar vam nikad vatra
Ne *ugasne.*«

A šta će reći kritičar na izjavu jednoga slavista, da se glagol *ugasnuti* nalazi u svim slavenskim jezicima, dakako uz neke glasovne izmjene?

Još samo nešto! Da se kritičar razumije u poeziju, da je malo dublje poznaje, znao bi, da pravila poezije često otstupaju od gramatičkih pravila, znao bi, da se u poeziji dopušta mnogo toga, što se gramatikom zabranjuje u prozi. Napokon znao bi i to, da u poeziji nije glavno ono gledište koje je on kritikovao, nego da se njezina vrijednost ocjenjuje po drugim kriterijima. Stoga ono, što u prozi može biti od presudnoga značenja, u poeziji može biti sporedno.

Toliko o obrani svoga jezika: sada pak prelazim na gramatičko područje kritičareva članka i proizvode urednikova pera u istom svesku »Književnih Horizonata«. Da se ova replika ne odulji, samo ću navesti pravopisne, sintaktične, stilistične i leksikalne pogreške i do njih pomenuti ispravke, jer pišem za ljude kojima ne treba puno dokaza, časteći ih latinskom poslovicom, koja glasi: »Sapienti pauca«.

Evo tih pogrešaka u kritičarevu članku od str. 221.—225.: »Jezik je tog časopisa«... — jezik toga časopisa je...; »da dokažemo našu tvrdnju...« — da dokažemo svoju...; »pogrješno« — pogrešno; »grjehota« — grehota; »sa umecima« — s umecima; »bože« — Bože; »pogrješke« — pogreške; »zar će... da ponizuju« — zar će ponizivati; »Upravo stoga jer nema, tu svakako potrebitoga predikata« — Upravo stoga, jer tu nema predikata, koji je svakako potrebit; »sa više pomnje« — s više pomnje; »može da ima« — može imati; »tuđice« — tuđe riječi: ako je dobra riječ *tuđica* u gornjem značenju i u prozi, onda se mora dopustiti, da i riječ *bjelica* dolazi mjesto dviju: bijela pšenica; »prikazivanjem pogrješaka« — prikazujući pogreške; »ne ćemo zamarati« — nećemo da zamaramo.

Da završimo navodom vrlo neobična trolista! Moj kritičar ima za jednu njemačku riječ: der Leser, tri hrvatske: čitatelj (221.), čitalac (224.) i čitač (225.).

Sada ćemo se malo osvrnuti na sastavke urednikova pera: Pismo mrtvom djedu u grobu — Odlomak romana »Školovanje Augusta Brezovačkog.« — Rodu o jeziku.

»Zalijati« — zalijevati ili zalivati; »djed — vek« — u jednom stihu ijekavština i zagorska ekavština; »ne će« — neće; »ako hoćeš dobiti« — ako hoćeš da dobiješ; »mali sitni dječarac« — malen sitan dječarac; »dečko« — dječak ili dječko; »To tijelo se uvuklo u tijesni prugavi kaputić...« — To se tijelo bijaše uvuklo u tijesan prugast kaputić...; »hlače u kojima se jedva vidjele noge, što je sve dobio od starijeg učiteljevog sina« — hlače, u kojima su se jedva vidjele noge; to je sve bio dobio od starijeg učiteljeva sina. (Da sam kao g. Dr. M. Perković, rekao bih, da se ova rečenica sa *što* proteže na noge, kao da je taj dječak bio noge dobio od onog učiteljeva sina); »sa Augustom« — s Augustom; »bijesna furija« — ne treba tu atribut bijesna za onoga, koji zna, da riječ furija (lat. furia) stoji u vezi s latinskim glagolom furere: bjesniti; »sama sobom govorila« — sama sebi ili sama sobom govorila; »Taj gradić August nije zavolio od prvoga dana« — Toga gradića nije August volio...; »mjestanceta« — mjestanca; »vrata od crkve« — crkvena vrata; »krmačina« — krmačetina; »ruke kojim je odstranio« — ruke, kojima je otstranio... i t. d. i t. d.

Tih pogrešaka ima toliko, koliko se redovito nalazi — recimo — u zadaći kakva četvrtoškolca! Zato ću navesti samo još ova četiri primjera: »da Slavku nije bilo s njom težak posao« (229.), »ustiju« (230.), »krletci« (dva puta 230.), »šuplina« (231.).

Na temelju svih ovih nepobitnih prigovora pitam javno kritičara, zašto nije najprije uredio jezika u svom sastavku, zatim u sastavcima urednika L. Z., pa tek onda prešao na jezik mojih pjesama. Napokon predlažem kritičaru i uredniku »Književnih Horizonata«, da odaberu izlog koje mu drago knjižare, pa tu izložimo pogreške mojih pjesama i pogreške njihovih sastavaka — sve to uz naznaku crvenom olovkom — da se naša kulturna publika uvjeri, je li gori jezik jednoga pjesnika ili dvojice filologa.

August Đarmaty

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Ks. dr. Kazimierz *Kowalski,* Nauki rekolekcyjne o Akciji katolickiej, Poznań 1934. Nakladem Naczelnega instytutu Akcji katolickiej. — Dragutin *Nežić,* Slava i plodovi svetoga Križa, Slav. Požega 1934., Nakl. »Dobra Štampa«, zadruga s o. j., cij. Din 6. — O. Urban *Talija,* Isus Krist u svijetlu trijezne i netrijezne kritike, Dubrovnik 1933., Nakl. Dubrovačke hrvatske tiskare. — A. *Freudenreich,* Gluma, stručni priručnik za ideologiju i praktičnu primjenu hrvatske pučke glume, Zagreb 1934., Izd. zadruge »Sklad«, cij. Din 100. — J. A. *Gončarov,* Oblomov, Druga knjiga, prev. *I. Velikanović,* Zagreb 1934., »Minerva«. (Klasici ruske književnosti.) — Dr. Antun *Grgin,* Istraživanje starohrvatskih spomenika po splitskoj okolici, Zagreb 1934., Posebni otisak iz »Narodne Starine«. — Miško *Kranjec,* Pesem ceste, Roman, Ljubljana 1934., Jugoslovanska knjigarna, cij. kart. Din 45, vez. Din 55. — I. K. *Lemoyne*—E. *Cerio,* Don Bosko, Zagreb 1934. — Max *Osborn,* Povijest umjetnosti, preveli I. *Hergešić* i F. *Jelašić,* Zagreb 1934., »Matica Hrvatska«, cij. Din 160. — Ivan *Turgenjev,* Proljetne vode, Pjesme u prozi, Nove pjesme u prozi, Zagreb 1934., »Minerva« (Klasici ruske književnosti).

Nova adresa uredništva: Dr. Ljubomir Maraković, uredništvo Hrvatske Prosvjete, Zagreb, Gajeva ul. 36. (Adresa štampana na omotu ne vrijedi više).

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ulica 2.

HRVATSKA PROSVJETA

GOD. XXI. ZAGREB, PROSINAC 1934. BROJ 10

MARIJA HERVAČIĆ:

ŽENA S ULICE

Za jednoga toplog listopadskog jutra sjedjela je Anita, žena s ulice, na suncem obasjanoj klupi u srednjoj aleji Zrinjevca.

Otmjeno se doimala u svome crnom kostimu sa bijelim žabotom na prsima, i crnim, pustenim šeširićem, ispod koga se talasala zlatno plava kosa. Ružičasto naličene jagodice i narumenjene usnice nijesu mogle da sakriju bolesnu mlohavost njenih obraza i nezdravi sjaj sivkasto modrih očiju kojima su tamno obojene i guste trepavice pojačavale sumornost.

Sred nemira i buke velikoga grada odabrala je Anita upravo ovo mjesto blizu paviljona za glazbu, ispunjeno dječjim poklicima i svijetlim, lepršavim haljinicama. Čeznula je za treptanjem dječje duše i tražila je usred tutnjave zaposlena grada, uza zvonjavu i mukli cvil tramvaja, pod sjenovitim starim drvećem i nasuprot blijedih pročelja palača i kućerina gdje su se sunčali golubovi.

Došla je ovamo vođena neodoljivom čežnjom svoje duše za napitkom čistih uzbuđenja. Nježno se osmjehivala na djecu koja su je njime darivala, a lice joj oživjelo mladošću i dobrotom.

Teška srčana bolest i osjećanje skora svršetka bacilo je Anitu u ovo posebno raspoloženje. Učestali bolovi i nesvjestice učinili su, te je pod izvjesno znala da će možda već za dan, dva, dospjeti u bolnicu, a odanle da će je otpremiti na Mirogoj u osamljenoj vožnji u mraku i zaboravi.

Sve je to osjećala tako živo kao utopljenik svoju propast kad mu se valovi sklapaju povrh glave, a sunčana zraka što se u vodi lomi, ono je posljednje, što zamjećuje od svijeta.

Takva se jedna plava zraka i spustila na njenu dušu iz nekih neznanih visina i umjesto pustih poljana obasjala divno cvijeće. To su bile sitne uspomene njezina djetinjstva nepomućena saznanjima.

Lišće je padalo s drveća kao nastrijeljene ptice, žuto i rumenkasto jesensko lišće, a djeca su skakutala preko šuštavih ostataka. Sunce je milovalo Anitu kao jedna blaga ruka, gruba od rada i lagana od nježnosti koja se u djetinjstvu spuštala na njene plave kovrčice.

Ona se oslonila o klupu i pritvorila vjeđe — i bila je malena, plavokosa djevojčica, kuštrava i opaljena suncem. Trčala je s djecom preko zelenih ledina maksimirskih, a sunčana se prašina rasipala na mekanu travu kao zlaćani pelud. Onda se nije nazivala Anitom, već Anicom. Širila je ručice prema suncu i klicala: »Anica je golubica, Anica leti k suncu!« Ali

najednom je zastala razočarana i s pravom tugom gledala ptice kako odlijeću u modru visinu.

Iza priklopljenih vjeđa vidjela je Anita dugački, bijeli niz dječjih dana okićen grančicama malenih radosti i orošen suzama dječjih tuga. Ovio se on poput vijenca oko plamenog srca u kome su ključali vruci sviju proših i budućih ljubavi — materijalnih.

Majko! Grč je preletio Anitinim licem. Gledala je sitnu ženčicu crvenih ruku od rada kako zabrinuto promatra svoju tvrdoglavu, lijenu djevojčicu sklonu raskoši i tjelesnim užicima. I uzdiše po kući i hoda s nabreknutim vjeđama od plača, a ona, nevaljano dijete, stište prkošljivo usnice, da ne pokaže kako trpi sa materinih suza. U duši je moli za oproštenje i zaklinje se, da će se popraviti. Zatim je neko vrijeme dobra. Ide u školu, marljivo uči, priskoči majci na pomoć u kućnom radu i žali je sa teška udovičkog života, puna oskudice.

Dobra je ona katkad — ali više je zla djevojčica. Nešto je neodoljivo vuče na ulicu. I onda trči kao bez daha pred izloge s nakitima, halapljivo ih gleda, a sve ono zlato i dragulji plamte kao sićušna sunca u njezinim zjenicama. Unatoč majčinih opomena tajno odlazi k svojoj teti, ženi ozloglašenoj s pokvarena života, a njezine lijepe i kao lutke nakićene kćeri daruju je blještavim i jeftinim stvarcama i ponošenim haljinama. Ona sve to nosi kući i vara majku, kako je teta sustavila na ulici i pozvala k sebi u kuću samo na toliko, da joj dade sve ovo. Ali u majčinim je očima bio strah i sumnja.

Da, zle su bile u nje sklonosti, a ono što je dobra bilo činilo se kao zrnce zlata izgubljeno u pijesku. Kod tete sastaje muškarce i privikava se na nečistu atmosferu u kojoj rano sazrijeva i gubi svoju bezazlenu djetinju dušu.

Sa trinaestom je godinom izgubila majku. Našla je mrtvu, ukočenu u kuhinji kraj oguljena krumpira; pala joj kap, jer je bolovala na srcu. Onu je svu noć probdjela u plaču i vrisku kod svoje tete, a glavu je od straha zabušivala u jastuke. Sada, poslije deset godina, znala je Anita, da se ono plašila njezina duša sa skore svoje propasti.

*

Anita je kao dijete imala hromu lutku koju je neobično voljela. Odijevala bi je u šarene krpice što su majci otpadale za krojenja i tepala joj: »Sirotice moja, ti sirotice moja!« U njenoj dječjoj mašti živjela je lutka i bila maleni bogalj koji treba ljubavi i okrilja. Djeca se izrugivala toj lutki, a osobito dječaci, a ona se poradi nje čupala i svađala s njima i gorko naplakala.

U kasnijem životu, za dana patničkih, kad bi se zadubljivala u sve uzroke i posljedice koji su se spleli oko njena života poput živih krakova hobotnice i povukli je u propast, pomišljala je na tu svoju hromu lutku iz djetinjstva kao na simboličko prikazanje vlastite budućnosti, svoga ispraznoga života kroz koji se vukla kao duševni bogalj. Izložila se na prljavu tržištu ljudskim dostojanstvom i nije više umjela da se oslobodi, pa da dušu svoju podigne kao bijeli hljeb sa kaljava puta.

Suviše je za ovo bila kukavna i lakoumna i zatrovana krivim uvjerenjem da je sve izgubljeno, pa da ona gmiže po zemlji i hrani se zemaljskom truleži poput crva. A očaj je svoj gušila u ciničnom izrugivanju same sebe i sveg svijeta, utapala ga u orgijama i razvratu.

Ali duša ljudska svijesno ili nesvijesno teži za vječnom dobrotom i svaki njen poriv za boljim, samo je izraz ove žudnje. Ona je to spoznala tek u ovom času.

Sada, kada su se tanjili zemaljski ovoji Anitina duha, stala je ona da poima mnogo toga, što joj je prije bilo sakriveno. Neobično se razvijala moć njena spoznavanja, i gotovo svaki trenutak života na izmaku donosio joj je nova otkrića.

Ovu dušu koju je obavijala tuga kao što miris ovija cvijet, razigrala bi ova otkrivenja tolikim radostima da je sve njeno bilo za njih premaleno.

Kako da srce koje nije poznavalo osmijeha, ponese radost istine, da nijedna zemaljska rugoba ne može oduzeti duši sposobnost da i opet ne zablista u svoj svojoj iskonskoj ljepoti?

Anita je osjećala kako joj srce otkucava svršetak. Ali prije odlaska obratila se Onome, koga nije zazivala čitava svoga života otkad su sjene zla i očaja ispunile njenu dušu:

»Darivao si me mnogim darovima, o Bože, ali svi su oni ispali iz nevještih i slabih mojih ruku. I ja sam prazne svoje dlanove podizala u tjeskobi prema Tebi, a Ti si pogledao na moju ništavost i siromaštvo i položio na njih najljepši dar: duhovno uzdizanje. O, Bože, a dan je moj kratak i neću dospjeti da Ti dadem hvalu!«

*

Anita se vrlo umorila i podignula na odlazak s teškim osjećanjem da se ovamo više svratiti neće. Zahvatila ju žalba za životom. Ta — bila je još tako mlada — i kakva bi to slava i radost bila poživjeti i svaki dan života posmatrati kao zlatni sud ispunjen biranim plodovima njene obnovljene duševnosti.

Turobno je pogledala djecu, a onda se trgnula kao da se prestrašila. Na punom svijelu u aleji stajalo je dvoje djece, dva prosjačića u neurednoj kao dvije mrlje na divnom akvarelu. Djevojčica i dječak, djeca od sedam do devet godina, stisnula se jedno uz drugo i nijemo promatrala čistu i lijepu djecu kako se igraju. Viša i slabašna djevojčica nosila je košaricu, a manji i rumeni dječačić platneni torbak. U njihovim očima u kojima se već ogledala mudrost ljudskih iskustava, nije bilo želje da se poigraju, a ni one kritičnosti i htijenja da se igra ispravi ili uljepša, koja se rađa u živahne djece sa stvaralačkim duhom. Djeca su ta osjećala da ovako prljava i sa prosjačkim teretom na rukama ne pristaju uz ovu lepršavu i kićenu djecu i bila su u svojim dječjim dušama postiđena i stiješnjena.

Jedna se lopta dokotrljala do njihovih nogu. Dječačić nije mogao da odoli, a da je ne odbije, i lupi je čvrsto nožicom kao nogometaš, ali djevojčica se namršti i povuče ga za sobom: »Hajdmo!« I odu, a da se više nijesu osvrnuli.

Anita je napeta izražaja gledala za njima. I djeca se najednom umnožila, prolazila ih je nepregledna povorka, siva i bezglasna. Nestalo je Zrinjevca, rasplinule se kuće, potamnilo sunce, ostao je samo beskrajni mimohod sirotinjske djece u nekom sablasnom svijetlu.

Anitu je zahvatio užas. Htjela je da pobjegne — i zakorači, ali uto je neka hladna ruka pograbi za srce i ona se sruši bez života.

NEDJELJKO SUBOTIĆ:

SOBICA BROJ 6.

(Nastavak)

9.

Napokon je sestra Biserka odlučila da udovolji želji tako ustrpljivog bolesnika iz sobice br. 6. On je stvarno i jasno iskusio, da je mala sestra anđeo čuvar njegove sobice, gdje ga dvori sa tolikim predanjem samaritanske službe. Svaki ljubezni smiješak, koji ga otvarao njezine usne, otkrivao njene kao kararski mramor bijele zube i stvarao zdravo rumenilo na njenim fino izvajanim, nešto ovalnim obrazima i budio rosu na njenim crnim, nebeski vedrim očima — svaki je taj smiješak bio jedan dokaz više, da je djelotvorna moć evenđeoske ljubavi našla u njenoj duši plodnu zemlju, u kojoj je nicala, pretvorila se u čudotvorni stabar i na njemu divno procvala.

Sirotić iz sobice br. 6 bio je prama sestri Biserki nedužno iskren. Ništa nije tajio pred njom. S dana na dan otkrivao joj pomalo svoju prošlost, zvanje, patnje i plemenite osnove. Mislio je da ni kod sestre Biserke ne može biti nešto skriveno. Neka tajna nepoznanica. Nešto čime bi se mala sestra mogla zakukuljiti i šuljati naokolo po bolnici poput nerazumljive utvare, koja se od časa do časa nađe kod svakog kreveta u hirurškom odjeljenju.

Kad bi mala sestra pogledala u bolesnički krevet, šanula kao pčelica: Hvaljen Isus! i onda jednim pokretom kao fantom iščezla iza vrata, vrzle su se u Sirotiću razne misli.

Što je dovelo amo i navelo sestru Biserku na tako velikodušnu žrtvu? Što je u njezinoj duši bilo odlučno, da je netaknute čare svoje lijepe mladosti uskratila ljudskoj pohoti i prinijela ih kao svoj dar i svoj dragulj u samostanskoj ćeliji Onomu koji pase među ljiljanima?

Zašto, zašto je mala Marija postala Biserka?

Možda iz očaja obiteljske oskudice? Ili zbog prezasićenosti previše rano okušanih životnih slasti? Zar zbog koje zemaljske i nesretne ljubavi? Ili zbog teških razočaranja u životu? Možda zbog kojeg zavjeta, što ga je začela pri nekoj teškoj nesreći koja je u zadanoj prigodi k zemlji teško prikučila granu njezina života?

Zašto?...

— A sestro Biserko, budite mi tako dobra kao uvijek! Sjedite tu na stolicu. Počinite, jer ste umorni! Već je kasno, bolesnici spavaju. I večeras ste dežurna. Nijeste možda pospana? Pričajte mi, kažite mi nešto, mala sestro! Kažite mi svoje boli, radosti, čežnje iz prošlosti... Sve me zanima što je Vaše. Ništa ne znam, što je bila prije mala Marija!... Bog Vam dao svako dobro! — —

Nikad sestra Biserka ne bi otvorila usta da očituje jednu tešku borbu koju je morala voditi sa vlastitim roditeljem... A ipak ona je u tog bolesnika imala toliko vjere i pouzdanja. On je Božji pomazanak. Dok je pred običnim bolesnicima iz svakog stališa i društva bila ravnodušna, stroga, i u veseloj ljubeznosti prama svakomu jednaka, njezina je duša osjetila polet neke svete slobode i milog povjerenja kad bi stupila u tu malu izbu br. 6. Što joj dakle smeta, da ipak nešto odahne i prozbori otkrivajući ono što je bila donekle zaboravila ili je htjela zaboraviti, da njena duša i s te strane otpočine?!...

10.

Mala sestra položi obje ruke unakrst na svoje grudi. Malko pogleda u zid kao da se želi sjetiti nečega što je bilo i otvori usta:

— Ah ono je bio otac, moj okrutni otac koji mi nije dao da se rastavim sa svijetom i pođem za Njegovim stopama. Da učinim ono, što sam tako ljubila, željela od moje najranije mladosti, gledajući zavidnim okom one sestre, dvije i dvije, što su dolazile na naš Pelješac, u naše malo selo zbog milostinje...

Ja sam već mitila osamnaestu godinu. Srpanjski ljetni žar je bio u svome jeku. Svi smo bili kod kuće, sabrani u prizemnoj sobi za blagovanje blizu kuhinje: ja, majka, brat i starija sestra Amalija. Oca nije bilo od jutra kod kuće. Bio je već izjutra mrk, pa smo ga s nestrpljivim strahom očekivali na večeru. Kroz prozor naše težačke jednokatne kuće gledala sam onamo dalje preko jednog humka i preko sočnih vinograda u zvonik Naše Gospe Delorite. U njenoj sjeni u malom samostanu je živio onaj pobožni redovnik, koji me je nekoć, u prvoj nedjelji svete korizme, potresao svojom ganutljivom propovijedi o ljudskoj taštini i ispraznosti... Od tada mi je svaka svjetovna zabava bila nešto tuđe, strano, svaka prpošna drugarica, svaki gizdelin bio nešto odurno.

Sunce je pomalo zalazilo onamo preko Košarnog Dola da ustupi mjesto nestrpljivom mraku... Stijene se glomazne i sure Rote nad Kunom rumenile kao djevojački stidljivi obrazi od posljednjih sunčanih trakova. Ja sam skoro dnevno opetovala svojoj dragoj majci: idem u duvne, idem u kolo čistih djevica. A kad mi je jednom okrutni otac pristupio i prijetio šakom: Ili se odluči za Nikolu, koji se sprema za tvoje zaruke i svaki mi skoro dan o tome govori — ili će ti ovo biti smrt!... ja sam pribjegla majci na ognjište i zavikala prama tati:

— Neću toga Nikolu, što mi ga neprestano turaš pod nos! Neću njegovo bogatstvo, o čemu mi svako veče bulazniš... Neću prsten toga čovjeka koji se u Americi natovario dolarima. Neću toga Nikolu, koji vam se nameće samo svojim bogatstvom a ne svojim čovještvom. Vi ne volite Nikolu nego njegovo blago, a ja imam, biti, oče, tvoja žrtva, samo da on dođe u našu kuću sa svojom kesom, da poveća zemlju našeg posjeda, da obnovi naše vinograde, obnovi zgradu ove trošne kuće i popravi grozne gubitke zbog tvoje izgubljene parnice... Što on posjeduje u svojoj duši!?

Samo smisao za posao i za novac. To je malo i ništa. Samo je dobrota i ljubav prama Bogu zlato koje ne propada. On toga zlata nema. Uostalom, oče, ja ne volim, ne ljubim Nikolu, jer sam zavolila prije njega kao svog zaručnika izvor svake sreće, Isusa! Oče ne zamjeri, smiluj se!...

— Majko moja, ti znaš, kako sam skoro svake noći u suzama molila:

— Isuse moj, povedi me u dom Tvojih vjernih službenica. Odvedi me u zatišje tvojeg ljubitelja Svetoga Frana!...

Majka je davno bila pristala na moj zavjet: biti službenica Gospodnja u redovničkom stališu. I moja sestra Amalija i moj mlađi brat Andrija... Ali otac? Ljute li nevolje s njime!

Onu večer nahrupi moj otac na vrata naše blagovaonice blizu kuhinje... Amalija se spravljala da pruži večeru životinji u košari: imali smo jednu mazgu, magarčića, jednu kozu i desetero ovaca. Andrija se spravljao u konobu da natoči vina za večeru... Sa zvonika sv. Petra je zvonila zdravamarija...

Sve zaustavi on, naš otac, razjaren, nijem od ljutosti. Stoji na ulazu naše sobe... Drhće mu desna ruka od uzbuđenja... Otvara usta, kuša da progovori. Ne može.. Čaša je njegove srdžbe bila prepuna... Ja sam u nesvijesnom strahu htjela uteći kroz vrata, ali me on gurnu i ja pobjegoh u skut svoje majke koja je treperila u bojazni kao večernji metulj oko svijeće... — Zmije od brda Vipere — stade tepati moj otac. — Neharne životinje! Nećete da me poslušate? Svi ste se složili s njome, s Marijom! Jedno prokleto klupko!... To mi je plata za moje muke!... Evo sam donio onu oporuku, gdje sam se založio za Vas... Neću. Evo, sad ću je rasparati... Neka vidite, da sam ja gospodar ove kuće... Neka se vidi, ko je otac... Ništa vam neću ostaviti... Zmije od brda Vipere!...

— Nemoj tako, Ivane moj... Umiri se!... — cvilila je moja majka.

— Neću, ne mogu se umiriti!...

— Za ljubav Božju, Ivane moj, nemoj nas tako ubijati! — — —

— Hoću da vas mučim a ne da vas ubijem!... Kad sam se s tobom oženio u onoj nesretnoj kući u Radovića, što si mi donijela za prćiju? Malo ili ništa: jednu peružinu i sto forinta. Eno ti u vestijaru peružina i ono sto forinta pretvoreno u dinare... Nosi!... u Radovića odakle si došla! Nosi u svoju prćiju i ne vraćaj se više amo... Nosite se svi!... Neću ništa vašega... Ostaću sam na svomu i tu umrijeti na svojoj muci.

Jest, bila si mi od početka radišna kao crv. Mučila si se sa mnom. To priznajem. Izgubio sam onu parnicu, izgubio mnogo, ali ne zbog sebe nego zbog vas... Za vašu budućnost... Da vam bude bolje!... A sad kad smo napola propali, kad je došao Nikola, da stavi na nove dobre temelje naše stanje, onda...

— Ne, nijesmo propali, Ivane moj, Bog je s nama! — — plače moja majka.

— Jesmo propali!... Šuti!... Hoćeš da te zamlatim?... Sad kad je došao i pristupio sa svojim blagom čestiti naš susjed, zreli i iskusni Nikola kao zet, komu u našem selu nema para, pravi cvijet za kapom, onda vi zajedno s Marijom odbijate toga čovjeka od našeg praga, nećete njegovu

pomoć, koja bi nas iznijela kao perce iz klanca jadikovca!... Nerazumne živine!...

— Oprosti, oče moj!... Udaja bi bila moja smrt!... Ja sam se zavjetovala Bogu, Bog je stariji od Nikole, od svih — dušila sam se u skutu svoje majke, roneći suze i drhtajući pred razjarenim ocem, kumu su oči iskrile kao u tigra. Moja je majka gledala u nebo, kao da traži pomoć od Oca svih nevoljnih. Naš se otac jedan korak približio k nama, stiskao šaku i produžio promuklim glasom:

— Znam, Marija je utuvila u glavu: idem u koludrice. Pa šta rade te časne sestre! Ništa. Ali da, one mole Boga! A ko tebi brani da moliš doma Boga, doma, u vlastitoj kući? Uzmi krunicu, pa moli i uživaj Nikolino blago... Budale!... Nezahvalnici!... Mogao bi da vas sada svekolike zgrabim za leđa, jedno po jedno..., da vas izbacim van napolje preko ovih kamenitih stepenica... Ova je kuća moja! Ja sam joj gospodar...

— I ja ću vas kazniti na moju, kako ja znam: bježim iz ove kuće, iz tog legla zmija i jakrepa!... Možda ću krepati od glada?... Možda?... Ali, ne smeta!... Predaću vas svekolike Božjemu prokletstvu!... Ja vjerujem više u Boga nego ti, luda ženo, ti, koja se s Marijom dvaput mjesečno ispovijedaš i daješ time tobože dobar primjer djeci... Kojoj djeci?... Ja nemam više djece... Nemam više žene!... Marija hoće u samostan. Neka ide... To nije više moja kći...

A ja idem zbog svega toga odavle... Idem s ovom jedinom robom što imam na sebi. Idem ovako preko Postupa iz ove naše male grude. Idem. Idem tamo u naš Dingač, što se na vidiku Mljeta i Korčule širi između Trstenika i Podobuća nad morem... U onom našem stranju, u onoj kućici biću sam. Hraniću se suhim smokvama, grožđem i ulovljenom ribom. To mi je dosta... Ako mi se ko od vas približi, odrubiću mu glavu lukićem, sjekirom, što mi se namjeri...

A onaj dan kad mi stigne vijest u Dingač: Ivane, tvoja obitelj, neharna obitelj, izdiše, propala je kuća Ivana Šalinovića, pa je u svoje ruševine strpala sve, svoju ženu i djecu, zahvaliću Bogu da sam ostao sam na svijetu. Neću se zaviti u crno...

— Ivane moj, za ljubav Božju, što je tebi danas, prestani, promisli kako si nepravedan prama tvojoj ženi i djeci, koliko si daleko od Boga, Ivane moj, umiri se, oprosti, to je previše!... — kukala je moja majka.

Moj otac nije čekao da moja majka dovrši, nego odmagli preko vrata koja se zatvoriše strašnom lupom... Ostadosmo smućeni do groba.

To je bio vrhunac mojeg kreševa, trogodišnje borbe s mojim ocem u mome zvanju.

II.

Dva mjeseca nakon žalosnog prizora ne vidjesmo oca... Živio je u onom kamenitom našem stranju, malom stanu, koji se diže nad morem visoko u Dingaču, između smokava i loze, a gdje se nalazi alat za obrađivanje vinograda, podrum s bačvama, kaca, maštio za mošt, stare mješine, a gori na podu nešto pokućstva za spavanje i stolni pribor za hranu.

Niko se od nas nije usudio da ide k njemu, da ga vidi, jer nam je zaprijetio smrću. Bojali smo se najgorega. No morao je daleko od nas mnogo trpjeti, u bijesu, dnevnom skončanju, sa onako slabom hranom, sam u božjoj prirodi. Kažu da nije htio s nikim da govori, ko bi naljegnuo u svoj vinograd na Dingaču. Kad bi nekoga vidio, odmah bi skrenuo u svoj stranj, kao da je divlji šumski čovjek. Preko dana je redio lozu, kopao, sijao blitvu i repu i sadio kupus za pimu. Navrtao je neke rašeljke na pitomu trešnju. Kao vazda bio je i tu radišan. U zadnje su nam vrijeme kazali, da su ga u večer, kad bi se čulo zvono male crkve iz Podobuća, vidjeli, kako gologlav kleči ispod jedne sjenice do stranja. To je bio za nas dobar znak. Onaj koji moli nebesku Majku, ne može propasti.

— Majko, pusti me, da idem k ocu. Ja se ne bojim. Nešto me nuka da idem k njemu... Bog će tegnuti i osvojiti njegovo srce. — —

Majka mi tada spravi u krtočiću nešto svježeg mesa, pračevine i jaja, svježe slatke pšenice, da odnesem ocu.

Dalek je i težak put u Dingač uza strme staze. Putem sam žarko molila, uzdisala, često se okretala, sve do vrha, na zvonik naše Gospe Delorite, dok moja staza nije išla nistrmo... A onda sam gledala ono modro i silno naše more između Mljeta i Korčule, pa preko tužnog našeg Lastova do u beskrajnu pučinu... I kad ga ugledam, to naše hrvatsko more, svaki put mi se širi prsni koš, kao da srčem slobodu Božje djece, kojoj je Bog dao ovo veličajno zrcalo, da u njemu gleda refleks neizmjerne Njegove veličine.

I eto me na Dingaču u blizini našeg stranja. Gledam naokolo neću li gdje opaziti u kojem vinogradu našeg oca. Nema ga. Sigurno je još u stanu, jer je bilo još jutro, kad sam prispjela u Dingač.

— Hajde, Marija, Bog je stobom! — kao da čujem nečiji glas.

Virim bojažljivo kroz vrata. Pomalo se došuljah u malu kuhinju, gdje je sukljao dim. Na ognjištu vari kahvu moj bijedni otac, koji je silno smršavao, pa mu se osukao nos nad gustim brcima. Ja sam onaj čas spustila na zemlju krtočić krcat svakojake hrane, skočila do njega blizu ognjišta, bacila se na zemlju i zaridala:

— Oče moj, dragi moj oče, smiluj se tvojoj Mariji! — — —

Moj otac je stao u prvi mah osupnut, iznenađen gledajući me staklено i nijemo... Stojao je nepomičan. Ja sam držala lice spušteno i pokriveno dlanom svoje ruke... A onda je skočio, osovio se i zavikao:

— I ti si se usudila doći ovamo k meni, Marijo! — — —

Ja sam zaplakala i teško uzdisala:

— Oče moj, dragi moj oče, vrati se k nama, ti si moj otac, moj dobri otac, nemoj tako, vrati se k nama! — — —

Moj otac je pao na blanak blizu ognjišta... Nešto je mislio. Svoju ruku primakne na svoje izrešetano čelo, i pogladi svoju kosu. Snuždeno gleda časkom u zemlju i namršti čelo. Tad stane mučno gutati jecaj, što mu se iznenada vijao iz grudi. Pristupi k meni, podigne me, zagrli me i svoje suzama orošeno lice spusti nekako sramežljivo na moje rame:

— Kćerce moja, Marijo moja!... Vidim, ja sam kriv... Ne mogu više ovako. Ovdje mi je bez vas, bez tebe, kao u Sibiriji, ledenom kraju, gdje nema života. Ja sam vas toliko mučio... Ti si toliko patila zbog mene. Hajdemo kući! Vraćam se s tobom. Neka se mir vrati opet u našu kuću. Bog je uslišao tvoje molitve...

— Oče moj, nemoj plakati! — — —

— Ne čudi se, kćerce moja!... Izvrši tvoj zavjet. Moj ti očinski blagoslov! U samostanu svijetli kao bijela netaknuta svijeća, koja gori kao žrtva pred božjim žrtvenikom. I moli za me, tvoga oca, za sve nas. — — —

I cjelov, što mi ga utisne otac moj, značio je ljubav, oprost. izmirenje i jedno veliko oslobođenje moje duše.

Milost je Božja u taj mah slavila pobjedu.

Mjesec dana iza ovog prizora ja sam već bila u samostanu školskih sestara... Neizrečena je bila moja radost kad sam pod vijencem stupala na oltar do starog svećenika, da se zaodjenem haljinom Bogu posvećene redovnice... Da sam onaj čas umrla, bila bi tako sretna, blažena!... Došlo je vrijeme, iza vremenitih zavjeta, ispunila se moja molba: stupila sam u ovu bolnicu da služim Isusa u obliku bolesne braće... Tako je Providnost dopustila ovaj susret s Vašom dušom u toj sobiti br. 6. Da se sjetim jedne borbe, koja je bila put u nebo...

*

Sirotić se ozdravljen teško rastavio sa malom tihom sobicom br. 6. Ta mu je sobica donijela toliko dobra... toliko lijepih uspomena i nadahnuća.

Sutradan po njegovu odlasku, u tu je izbu bio primljen jedan stari muslimanski hodža sa teško ozlijeđenom i smrdljivom nogom. Zbog ovako usudnog duševnog kontrasta između prijašnjeg i sadašnjeg bolesnika, koji kao da je donio razorenje jedne svetinje u toj sobici, — nasta u duši male sestre teška i bolna praznina, tuga, poremećenje duševne ravnoteže... Kao da je iz dana postala noć, teški mrak, koji tako mučno smućuje i kvači njeno srce.

To jutro sestra Biserka nije se mogla održati na klupi, dok je u kapeli slušala Fra Kerubinovu Misu. Trebalo je da se lagano odaleči: nešto je mučilo teško u grudima. Ležala je u krevetu, dok se kroz dva dana nije smirila i ozdravila.

Kad se je molitvom oboružala i razabrala u sjeni Utamničenika Ljubavi, mala je sestra prišla s novom snagom u Bogu okrijepljenog srca u sobicu br. 6, da dvori bolesnika i u njemu gleda čovjeka, koji traži pomoć i milosrđe kao svi drugi patnici na svijetu.

Ali ona prijašnja tako dragocjena i mila slika, koju je pružala prije, nedavno, ta mala sobica, nije zaboravljena, nije iščezla iz duše sestre Biserke. Ostala je kao dragi san, koji podiže našu čeznutljivu dušu, ali se brzo raspline u poljupcu novog dana.

LJUBOMIR MARAKOVIĆ:

GLUMA

V.

Drugo što čini slučaj g. Freudenreicha i MHKD specijalnim, jesu okolnosti u kojima danas Zbor MHKD, kao jezgra čitave te akcije, ima da djeluje. Te okolnosti čine, dakako, potrebnim da se taj Zbor smatra nekom naknadom i dopunom profesionalnom kazalištu. Intendanti našega Narodnog Kazališta mijenjaju se prema oscilacijama političkih prilika, i svaka je nova vada donijela novog intendanta ili bar direktora drame. Kada bi to barem značilo da *Narodno* Kazalište hoće da bude svijesnim oruđem prosvjetne i kazališne politike koja bi nastojala da se približi narodu, to bi se moglo razumjeti. Ali ovako, nažalost, čini se da se te promjene vrše zato što je novi upravnik druge stranačke pripadnosti, što ima veze s »novim kursom«, ili, u drugim slučajevima što »novi kurs« hoće i mora da štedi pa misli da je u novom čovjeku našao majstora koji će udesiti da bude i vuk sit i koza cijela. Jedan jedini put, za suradnje u vladi pok. Stj. Radića, bile su organizovane seljačke pretstave, pa poslije nikad više. Kao da se htjelo kazati da seljačke pretstave znače agitaciono sredstvo za Seljačku stranku, i ništa više. Jesu li imale finansijskog i moralnog uspjeha? Jesu li značile nešto novo u izgradnji repertoara i umjetničkih smjernica našega Narodnog Kazališta? Za to se, poslije, nije nitko pitao.

G. dr. Livadić, osvrćući se na knjigu g. Freudenreicha (Hrvatska Revija 1935. br. 1.), odbija a limine mogućnost da bi »diletanti« mogli stvarati pučko kazalište, jer da je ono plod najviše i najnjegovanije scenske umjetnosti. »Po mojem je uvjerenju nedopustivo, da u gradovima, gdje ima profesionalni teatar uopće nastupaju diletanti, jer u njihovim predstavama nitko ne će tražiti pučki teatar ni onda, kada ga ne će naći (sic!) ni u redovnom teatru. One mogu samo škoditi dobrom teatru.« Ne, g. Livadiću, *dobrom* teatru ne može ništa škoditi, ali je *dobar* teatar samo onaj koji ima ne samo dobre glumce i dobru opremu, nego i *dobar* repertoar kojemu ne može ništa »škoditi.« »Škoditi« može Narodnom Kazalištu Zbor MHKD kada igra komade koje bi profesionalno kazalište bilo *dužno* igrati, a ne igra ih, s razloga poznath a i nepoznatih. Škoditi može »diletantska« pozornica kazalištu kada o jubileju Šenoinu izvodi »Ljubicu« mjesto *Narodnog* Kazališta, iako »Ljubica« uza sve svoje nedostatke, nije pisana za »diletante«, te bi, onakva kakva je, apsolutno *dobila* kada bi je igrali najbolji i profesionalni glumci. A tako je sa više starijih, naivnijih igara (»Lajtmanuška deputacija« i sl.) koje bi *moralo* igrati (u naročitim prilikama) Narodno Kazalište, ako hoće da bude *narodno* (i to ne pučko, nego uopće narodno) i koje onda izvode »diletanti« koji su više narodni nego li Narodno Kazalište i shvataju bolje i jasnije zadatak koji, u biti, nije njihov, nego bi bio *dužnost* drugih.

Mogli bismo upitati ovdje g. Livadića šta je činio on, u svoje vrijeme kada je bio direktorom drame, da naše profesionano kazalište uzradi na stvaranju naše pučke pozornice, i da li mu je jasno da, kada je propustio svaku mogućnost da išta u tom pogledu učini (a to se nije desilo samo njemu), da li mu je jasno da je ipak netko morao, i mimo njega i njemu sličnih direktora drame, poduzeti nešto da dade gladnom prosjaku koricu kruha pored obilatog stola za kojim se gosti bogati farizej koji na njega gleda s visine sublimne umjetnosti? Zar treba da jedan naš bivši direktor drame navodi za primjer japansko kazalište, kada bi morao da se mogne pozvati na svoj vlastiti rad? G. Livadić će reći da on lično nema smisla za takav rad; ali je fatalno da za nj nema smisla čitava legija intendanata i direktora, i svi oni će reći da je »pučki teatar najpučkiji kad je najumjetničkiji«, ali nijedan ne će dati toga najpučkijeg teatra iako će biti svi uvjereni da je njihov teatar najumjetnički.

Što se tiče mišljenja kao da bi profesionalni glumci, na savršenoj umjetničkoj visini, bili jedini dostojni stvaraoci pučkog kazališta, dovoljno je sjetiti se samo Oberammergaua, opće poznatog čuda kao naročitog izražajnog sredstva scenske umjetnosti, pa da se vidi kako su takve tvrdnje bez osnova. Svakako, ako se radi o izvedbi bilo profesionalnoj bilo neprofesionalnoj, treba ići za savršenošću; u Oberammergauu započinju se priprave već godinama unaprijed — ali šta hoće drugo čitav taj pokret dobrovoljačke ili nestručne pozornice nego da svoje igrače privikne na ozbiljno shvatanje njihova zadatka, na disciplinu vanjsku i unutarnju, i na ustrajnost u dugom radu za jasno određene i ne baš lake ciljeve? Ali je svakako jasno da »najumjetničkije« kazalište nije eo ipso i pučko; Hudožestvenici su sve prije nego pučka pozornica, a Japanci nisu pučka pozornica po svojoj vještini nego po svom repertoaru i po tom, što je u Japanu čitava scenska umjetnost sraštena s tradicijom, sa širokim krugovima naroda i s njegovim duševnim vidicima. (To vrijedi za japanske autohtone »no«, a ne, dakako, za europeizirani gradski repertoar). Tko hoće da s profesionalnim glumcima stvori pravu pučku pozornicu, treba da pođe za Jacquesom Copeauom. »Evo koja je bila otprilike moja namjera. Pobuđena potrebom obnove, proširenja i produbljenja tehničkog, uskoro je dosljednim putem prešla samoga glumca. Ona je stavila sebi za zadaću da oslobodi u isti mah, istim korakom, dramsku formu i njezine interprete, stvaralački rad i igru. Zašto da ne priznam? Mislio sam da moje nastojanje, a i ono drugo koje nije bilo moje, nije dotada bilo drugo nego tapanje i vrćenje oko onoga što je bitno, da bi trebalo usuditi se uzeti nov stav prema problemu, prihvatiti sve konsekvencije toga stava, staviti na kocku sve ostalo. Mislio sam da bi čovjek mogao pokušati da iznova sagradi kazalište, ili bar da dadne ideju da se ono, na izvjesni način, može iznova sagraditi.« Treba čitati mučni i potpuno izvorni put kojim je Copeau nastojao izvesti tu osnovu; nemoguće je sve to ovdje ispripovijedati.[1])

VI.

Treba naročito čitati kako se Copeau sastao s Andréom Obeyjem i kako je ovaj postao dramatikom njegove grupe. Tu je, po mom mišljenju, jedna od osnovnih pogreška rada MHKD. Nestručna ili dobrovoljačka

[1]) Jacques Copeau, Souvenirs du Vieux Colombier, Paris 1931, Nouvelles Editions Latines.

pozornica je svijestan i kompaktan pokret, koji ima iz sebe, iznutra da stvara i svoj stil, i svoju scenu, i svoj repertoar. Raspisati javni natječaj, pa dobiti anonimne radove ljudi koji nisu intimno povezani s težnjama i čežnjama, s borbama i pregaranjima, s uspjesima i žrtvama onih koji su u tom velikom pregnuću srašteni pobratimstvom zajedničkih poraza i pobjeda, nego od ljudi koji su, možda u svom životu i radu tome dijametralno oprečni — to znači ne stvarati organsku cjelinu koja jedino može čitavom radu dati i stilsko jedinstvo. Svaki pokret stvara sve iz sebe — u tom je njegova neodoljiva snaga, a i njegova neuklonjiva slabost. Ali, ako u taj čas među svojim ljudima ne nalazi talenata, posegnuće za srodnom starinom iz narodne prošlosti ili za prijevodima te ruke, ali pobuda za sve to ima da poteče samo od njegovih vlastitih, izgrađenih ljudi, jer samo oni imaju neminovni i neprevarljivi osjećaj o tom, što odgovara duhu kojim su svi zajedno prožeti. Treba stvarati neustrašivo sam, iz svoje snage, i ne bojati se prolaznih neuspjeha. Katolička je nestručna pozornica u tom pogledu dala neosporno ispravnih pobuda, kada je nanovo postavila i moderno preobrazila Vetranićevo Posvetilište Abramovo, Marulićeva Pafnucija i sl., ili kada je inspiriralo pok. sestru Bernardinu Horvat za stvaranje misterijski igara na osnovi motiva narodne pobožne pjesme. Ali g. Freudenreich o tim pokušajima uopće ne govori, i bez sumnje je krupan nedostatak njegove knjige a i njegove ideologije što ne pribire srodna iskustva, u prvom redu kod nas, što ih ne analizira i kritički ne osvjetljuje, pa čak ni ona iz stranih zemalja na koja se on radije poziva. Osim pohvala, nitko iz njegove knjige neće saznati šta su na tom polju učinili Česi za koje se on toliko oduševljava; naprotiv saznaće, na svoje zaprepaštenje, da g. Freudenreich s nekoliko prezirnih riječi prelazi preko Nijemaca, koji su svakako stekli tu zaslugu da su u svom pokretu Jugendbewegunga sasvim izvorni i samonikli a to, doduše, znači neobično mnogo. Šteta je također da od francuskih djela pozna samo ona koja su prevedena na njemački, a šteta je i to što su mu nepoznata nastojanja boljševičke Rusije u kojima ima dragocjenih pobuda i paralela. U scenskim slikama koje su dodane knjizi, nema nijedne jedine koja je izvan kruga MHKD, iako je na pr. g. V. Deželić sin tu imao prvoboračkih realizacija koje bezuvjetno zaslužuju poštovanje. G. Freudenreich mislio je, možda, da će ovako knjiga ispasti koncentriranija i određenija, ako bude tumačila samo njegov pokret MHKD-a. Ali, u samom naslovu o tom ograničenju nema ni govora, a u drugu ruku, sve ono što je vrijedno i uspješno u njegovu nastojanju, uporeďenjem bi postalo jasnije i reljefnije, a čitavoj bi stvari takva objektivnost i širokogrudnost dala nesumnjivo jaču uvjerljivost. Napokon, taj rad, kao rad na hrvatskoj nacionalnoj kulturi, valjda nije toliko disparatan, da ne bi, srodnošću svoga nastoajnja, ovakvim uporeďenjima izazvao i misao uzajamnog razumijevanja i podupiranja. Praktično, među ovim inicijativama nije bilo nikada suparništva ni trvenja; a baš ovakva ekskluzivnost može da dovede do nesporazumljenja. Napokon, ma koliko se g. Freudenreich i MHKD ponosili svojim dosadanjim uspjesima — i s punim pravom — kod ovakva nastojanja treba još za dugo stajati na tom načelnom stajalištu, da sve što

je stvoreno nije ni izdaleka nešto statično, neki standard i ideal, nego da je ideja pučke pozornice tako krupan i zamašan problem, da se, naročito uz modernu nedemokratsku otuđenost inteligencije i puka, tek s mukom i korak po korak primiče svom cilju, i da od svih stečenih iskustava nijedno nije ni tako neznatno ni tako neuspjelo, a da nam ne bi donijelo dragocjenih saznanja. Ja sam godinama pratio sve moguće priredbe školske i društvene, dobrovoljačke, nestručne pozornice različitah nijansa, i mogu kazati da sam se često nagutao najnemogućnijih stvari, ali da nikada nisam izišao iz gledališta, a da se nisam osjetio obogaćen novim pogledima i iskustvima: ako išta, pozornica nije apstrakcija ni mrtvo slovo; ona je živi život i stvarno iskustvo koje se nigdje i ničim drugim ne može steći.

VII.

S tim se u vezi i opet vraćam tvrdnji g. Livadića da je *»nedopustivo,* da u gradovima gdje ima profesionalnih teatar uopće nastupaju diletanti.« Kad ne bi bilo pisano u zanosu, bilo bi nevjerojatno naivno. Jer mi smo na polju žive stvarnosti, ne na području nekih visokih artističkih nazora koji bi imali vrijednost općih moralnih zakona. Nedopustivo? A tko da im dopusti ili ne dopusti? Baš zato što se ta radost pozorničke igre javlja tako spontano, tako bezbrižno naivno i tako, recimo, bezobrazno nezaustavno, leži u njoj ona velika kulturna vrijednost i duboka njezina čovječnost. Nije li, umjesto autoritativnih zabrana — bilo načelnih, bilo formalnih — daleko veći, čovječniji, viši i dublji posao pomoći svim tim zapretanim snagama, svim tim naivnim ali zanimljivim inicijativama da se pročiste, izbistre, obrazuju; da se kanaliziraju, svrstaju i racionalno iskoriste za ciljeve kojih oni često nisu ni svijesni. Profesionalci? A otkud su profesionalci? Jesu li Jackie Coogan i Shirley Temple svršili neke profesionalne škole? Zar nisu toliki talenti zapaženi i »izvučeni« baš sa mizernih diletantskih pretstava? Zar nisu toliki profesionalci na nestručnoj pozornici našli polje rada koje je i te kako mnogo značilo za njihov razvoj, a nije im se pružalo u profesionalnom kazalištu? Stvarati kao režiser, organizator, ideolog ne može svatko u profesionalnom kazalištu, jer je tamo hijerarhijska ljestvica rada točno određena.

A nije li, napokon, neobično utješno kada, u tom nepreglednom nizu svakojakih pokušaja, i uspjelih i promašenih, i izvorno svježih i neoriginalno suhoparnih, i smionih i mlitavih, otkrijete odjednom tragove kontinuiteta, stvaranja kulture, sistema: tako kad na pr. nedavno, na božićnoj priredbi u Kažotićevoj dvorani, pronađete djecu i mlade djevojke koji svi od reda govore štokavski točnije, pravilnije i sigurnije, nego li čitav prosjek članstva našega Narodnog Kazališta?

A da i ne govorimo o publici tih pretstava, o onoj publici koja se često boji kazališne zgrade, jer joj je previše raskošna za njezin siromašni život, koja zazire od prefesionalnih glumaca jer traži ljude koji su uvjereni o onom što igraju, koja nema povjerenja u neka imena i neke instancije i, napokon, na publiku periferije koja uopće ne može da dostigne kazališta. Kada sve to uočite, onda ćete vidjeti da su sve to stvari o kojima vrijedi razmišljati i na kojima vrijedi raditi, pa makar i uz osudu onih koji u sve te probleme nisu nikada ozbiljnije ni zavirili.

ANTUN DABINOVIĆ:

NOVAC U POLITICI (Nastavak)

Imperijalistička struja koja je zanijemila poslije prevrata počela je opet dizati glavu kad je socijalizam stao da opada. God. 1925. dolazi do fuzije preduzeća »Deutscher Telegraph« (R. Dammert). »Press-Zentrale« (A. Moskowski), »Herold Depeschenbuerau« u Frankfurtu na Majni i »Hirsch-Telegraphisches Bureau« u Berlinu. U fuziji su interesirani bankar Karl Fürstenberg, Grof Oppertsdorf, ranije spomenuti bivši ministar Podbielski. Von Schwerin je sada rukovodio poslove ovog koncerna i »Telegraphen-Uniona«, ali nije nikako mogao da iziđe iz poteškoća, premda mu je A. Hugenberg stavljao na raspolaganje fondove društva s ograničenim jamstvom »Westend Verlag« — kad je god. 1921. bilo došlo do prodaje berlinske agencije »Dammert Verlag«, imao je Hugenberg velike muke dok je postigao od najjačih interesenata (Otto Wolf, Othmar Strauss i Paul Schwarz) da pristanu na tu transakciju. Schwarz, Wolf i Strauss bili su naime republikanci, dok se dobro znalo da iza Hugenberga stoje Kirdorff, Thyssen, Stinnes. Da dođe do cilja latio se Hugenberg obilaznih sredstava: Dammertove dionice su prešle u svojinu nekog bezbojnog preduzeća (Patria literarische Verlags-Ges. m. b. H.) i time došle pod vlast »Telegraphen Uniona«. Ova je potonja stupila za tim u veze s američkim »United Press« i »Associated Press« i s engleskim »Exchange Telegraph«. S njima su surađivali berlinski »Kulturbeiträge«, »Berliner Dienst«, »Deutscher Handelsdienst«, »Deutscher Pressedienst«. Provincijske novine dobivale su sada stereotipirane strane tako da su njima ostavljene samo lokalne vijesti. Dvije agenture »Wipro« (*W*irtschaftstelle der *Pro*vinzpresse) i »Zentralbüreau für die deutsche Presse« prešle su time iz republikanskih u nacionalističke ruke, a milijuni su čitalaca bili upućeni na Hugenbergove informacije.

U vrijeme najveće inflacije (1922.—1927.) zauzele su kupnje i osnivanja novinarskih preduzeća upravo nečuvene dimenzije. »Vera Verlag«, »Deutsche Handelsgesellschaft m. b. H.«, »Mutuum Darlehens Gesellschaft«, »Alterum kredit A. G.« potiču iz ovog prolaznog vremena. Zajednička im je karakteristika u raskošnim poslovnim prostorijama i u kumulaciji položaja direktora i generaldirektora. (Oskar Hergt, Albert Vögler).

U suštini su »Wipro«, »Vera« i svi drugi inflacionistički pothvati samo vanjske fasade da pokriju ili bolje da zabašure Hugenbergovu koncepciju spajanja istočnonjemačkih agrarnih i zapadnonjemačkih industrijskih interesa. Na zapadu su pod njegovim nadzorom banke (Deutscher Kreditverein) i industrijska preduzeća. (Heinrich Droste's »Industrie-Verlag«, »Deutsche Bergwerks-Zeitung«, »Mittag« iz Düsseldorfa); na istoku agrarni zavodi (»Ostdeutsche Privatbank«, negdašnja »Posenische Landgenossenschaftsbank«, »Landbank A. G.«, za kolonizaciju Nijemaca protjeranih od Poljaka u pograničnim krajevima, »Ostbank für Handel u. Gewerbe«, »Neuland A. G.«). Teško je pratiti genezu ovih međusobno povezanih preduzeća. Sam je Hugenberg nastojao da ih ispreplete do potpune zbrke, da nitko ne bi ni slutio prave poslovne veze. Ali nema sumnje da je iza »Vera-Verlaga« stajala Deutsche Handelsbank dok je »Wipro« bila u tijesnoj vezi s »Ostdeutsche Privatbank«. Sva ova preduzeća nisu međutim bila aktivna, pa je brzo nastala potreba jedne privredne zajednice »Wirtsschaftsgemeinschaft) koja bi preuzela i štete. Između ove zajednice i teške industrije postojala je kao veza »Deutsches Gewerbehaus A. G.«. Članovi upravnog odbora su i ovdje Albert Vögler, Kirdorf, Kurt Sorge, Winkhaus, Springorum. Scherl je još jednom uzalud pokušao da se dočepa nekog položaja, ali je ovaj put, god. 1927., došlo do konačne likvidacije njegova društva s ograničenim jamstvom i njegova »holding« društva Deutscher Verlagsverein.

Da upotpuni svoje djelo, pristupio je Hugenberg kupnji filmskog preduzeća »Ufa« (*U*niversal-*F*ilm-*A*ktiengesellschaft), koje je bilo u deficitu za 50,000.000 maraka. Hugenberg nije bio sam pri tom poslu, nego je iza njega stajala teška industrija. Brzo se međutim pokazalo da je mnogo teže zadovoljiti filmsku, nego li novinarsku publiku. Tendencija pojedinih filmova nije smjela biti odviše prozirna, nego se morala zabašuriti mondenim sujetima.

Jednom riječju, *sva* ova preduzeća stajala su pod vodstvom takozvanog Privrednog Udruženja, tajanstvenog kruga od dvanaest članova (Alfred Hugenberg, Emil Kirdorff, Albert Vögler, Bergrat Winkhaus, Eugen Wiskott, barun Löwenstein, senator Witthöft, kapetan Mann, Dr Neumann, bivši ministar Becker, Dr Leo Wegener, prof. Ludvig Bernhard) između kojih je glavnu i skoro isključivu ulogu igrao nitko drugi, nego sam Hugenberg.

Taj čudnovati Hanoveranac, doktor državnih znanosti, član svenjemačkog saveza, fanatični protivnik Poljaka u poznanjskim naseljeničkim odborima koji je od političke službe vrhovnog pretsjednika u Kasselu prešao tek u pedesetoj godini u poslovni svijet najprije kod Kruppa (afera »Kornwalzer«) i zatim, poslije primirja kod inflacionističkih industrijalaca, umio je da lavira najprije kao konstelacija četvrte veličine, zatim (poslije Stinnesove propasti) kao neophodni poslovni »Macher«. Njegova hladnokrvna postojanost uspjela je s vremenom da razoruža sve protivnike. Njemu je nacionalna stranka imala blagodariti svoj ponovni procvat. Ali — i to je karakteristično za Hugenberga — ovaj čovjek fenomenalnih organizatorskih sposobnosti nije umio da zadobije za sebe svoje najuže pristaše: godinu dana pošto mu je pošlo za rukom da se dade izabrati pretsjednikom Reichstaga, okrenuše mu leđa, od 78 poslanika nacionalne stranke, njih 43.

Ova lična neprivlačljivost Alfreda Hugenberga stoji valjda također u vezi s neuspjehom njegova preduzeća »Dinta« (*D*eutsches *I*nstitut für *t*echnische *A*rbeitsschulung) koja je išla za tim da predobije radnike za nacionalnu stvar, da u mjesto klasnog materijalizma metne novi idealni polet čovjeka oduševljenog za napredak i prosvjećenje. Osnovana god. 1925., Dinta je imala svoju zgradu u Düsseldorfu, svoj organ »Die Hüttenzeitung«, svoje škole, svoje zadruge. Ovi donekle utopistički nazori dobivaju nove izraze u vrijeme inflacije. Stinnes, Otto Wolff, Ullstein, Mosse sanjaju o novoj državi s potpunim savršenim unutrašnjim uređenjem i u potpunoj harmoniji interesa radnika i preduzetnika. No munjeviti povratni kurs deflacije uništio je sve ove iluzije. Čitav niz privremenih agencija (Vertrauliche Nachrichten,

Aussenpolitische Rundschau, Konjunkturskorrespondenz, »Bureau für die Zentrumpresse«) morao je preko noći da obustavi svoj rad. Jedino je još poslanik Hummel (u upravi moćne »I. G. Farbenindustrie«) bio u stanju da očuva svoje obavještajne radnje i da daje matrice 400 provincijskih listova iz svoje centrale u Frankfurtu na Majni (Sozietäts-Druckerei Ges. m. b. H.).

Nijedan drugi koncern ne može se mjeriti s Hugenbergovim. Komunisti su našli prvoklasnog organizatorskog duha u negdašnjeg obućarskog pomoćnika Willyja Münzenberga, čovjeka veoma poduzetnog i spretnog. Pod bezbojnim naslovima osnovana su štamparska preduzeća (Wilhelmstadt A. G., Neuer Deutscher Verlag) na kapitalističkoj osnovi koja su imala da služe za suzbijanje monopola velikih koncerna »Commerz- u Privatbank« u Berlinu finansirala je čitav niz novina i časopisa (Die Welt am Abend, Berlin am Morgen, Wilhelmstädter-Gruben-Zeitung, Arbeiter Illustrierte Zeitung, Arbeiterphotograph, Magazin für Alle). Očitije u komunističkom duhu radili su Malik- i Noym-Verlag. Njihove publikacije »Mahnruf«, »Der kommende Krieg« i »Der rote Aufbau« nadahnute su već borbenim duhom. Kad je Münzenberg pokušao da uz pomoć moskovske »Mešrabpom« priredi za njemačku publiku propagandističke filmove »Majka«, »Kraj Petrograda« i »Bura nad Azijom« doživio je isto razočaranje kao Hugenberg.

Primjerom ovih koncerna išle su druge stranke, a osobito socijaldemokrati, katol. centrum i Hitlerovci. Socijaldemokrati su imali u svemu 200 listova sa 1,250.000 čitalaca, (oko 6000 za svaki list) pod kontrolom akcijskog društva »Konzentration«, dok je oglasno odjeljenje stajalo pod režijom društva s ograničenim jamstvom »Union«. — Cjelokupni promet oglasnog odjeljenja iznosio je god. 1930. 75,000.000 maraka, ali je dobit išla tek na 1,800.000. Socijaldemokratska stranka je morala dati štampi 3,000.000.

Centrumaška štampa, gotovo sva u privatnim rukama, raspolagala je obilatom provincijskom nakladom (451 list). Glavni organi »Germania« i »Kölnische Volkszeitung« stajali su doduše pod upravom i nadzorom koncerna Lambert-Lensinga u Dortmundu. Centrumaši Petar Klöckner i Otto Wolff stajali su pak na čelu uprave društva s ograničenim jamstvom »Görreshaus«. »Augustinus«, udruženje za unapređenje katoličke štampe, vodilo je brigu da između pojedinih katoličkih preduzetnika ne dođe do nesuglasica. Centrum je ne samo raspolagao zatvorenom masom pouzdanih pristalica, nego je mogao računati na pripomoć katoličkih industrijalaca, a tih je bilo u prilično velikom broju.

Važnost je sada da se ustanovi, kako su pojedine njemačke vlade pokušale da ove promjene iskoriste u svoje političke svrhe. Svaka država nastoji da plaćenom propagandom podigne svoj ugled prema inostranstvu. Ta se propaganda može voditi posredno (reprezentativne građevine, svečanosti, banketi, parade) i neposredno (štampa, radio, film). U Njemačkoj je dugo služio za propagandu t. zv. Welfenfond, godišnji prihod od 16,000.000 od imovine hanoveranske dinastije. God. 1867. je naime izglasan u parlamentu zakon da se tim prihodom moraju pokriti troškovi za suzbijanje nastojanja hanoveranske dinastije, da se povrati na prijestolje. Poznato je da je bavarski kralj Ludvig II. dobivao god. 1867.—1887. iz Welfenfonda godišnju dotaciju od 300.000 maraka koju je konjušar grof. Holnstein za nagradu od 30.000 maraka lično podizao i donosio kralju. Welfenfond je služio sve do Bismarckova pada (1891.) za podmićivanje štampe — sam je Bismarck spalio sve podatke o tome — i bio je povraćen hanoveranskoj kući pod Caprivijem.

Vilim II. nije navodno volio ni tajne propagande ni tajnih fondova, ali je zato za propagandu protrošeno i prije i tokom rata sve više novaca. Stvar se imala obustaviti poslije primirja, ali se već god. 1922. govori o izdacima koji ne pripadaju pod zahvat glavne kontrole. Kasnije, god. 1926.-7. spominje se 8,000.000 za »tajne izdatke« ministarstva inostranih poslova, 1,000.000 za Reichswehr, 2,760.000 za obavještajnu službu u inostranstvu, 446.000 za obavještajnu službu u unutrašnjosti (protušpijunažu). Kasnije su tajni izdaci skresani, ali se u budžetu za 1930.-1. predviđa 4,500.000 za inostrane poslove, 1,000.000 za Reichswehr, 2,500.000 za obavještajnu službu. Osim toga je opstojao od ranije t. zv. Ruhrski fond od 10,000.000 koji je utrošen do 1928.-9. god. za tajne svrhe. Fondovi ministarstva za okupirane krajeve nalazili su se pak sve do god. 1930. u rukama centruma. U polemici koja je svojedobno izbila između Poincaréa i Stresemanna, tvrdio je prvi od njih da fond za njemačku propagandu iznosi 100,000.000 maraka, dok je Stresemann uporno tvrdio da Njemačka nije god. 1929. izdala više od 21,600.000 maraka. Ali nema sumnje da je taj broj premalen, jer je god. 1929. postojao »fond za zaštitu republike« od 300.000 koji je god. 1930. spao, tvrdilo se, na 200.000. Suzbijanje Hugenbergova referenduma protiv Yougova plana stajalo je 350.000, a sami troškovi za plebiscit iznosili su 2,700.000.

Ovi su troškovi bili osnovan na zakonu. Ali je bilo izdataka, tvrdi Lewinsohn, i za finansiranje proturepublikanske propagande. Pored fonda za zaštitu republike postojali su naime još drugi fondovi za propagandu (150 hiljada za tajnu obavještajnu službu, 200.000 za pomaganje naročitih kulturnih zadataka u interesu Nijemstva u Alsasu i u Austriji). Major Pabst je dobio naime kad je organizovao Heimwehr, 1928.-9., 60.000 maraka. Fond za patriotsku službu od 1,250.000 djelovao je preko letaka i brošura. Propagandistički materijal razaslao bi se naime na 30.000 povjerljivih osoba (učitelja i t. d.); ali su svi ti izdaci stajali pod kontrolom odbora sastavljenog od povjerenika svih stranaka na vladi, da se propaganda ne bi vodila samo u interesu jedne između njih.

Osobita se pažnja posvetila propagandi putem štampe. Dok se do 1914. god. novinarsko odjeljenje ministarstva spoljnih poslova sastojalo od jednog referenta (Geheimrat Hamann) i tri pomoćnika, narastao je taj resor poslije rata do obima dubokoizrađenog novinskog preduzeća. Za neko vrijeme se čak mislilo na osnivanje ministarstva štampe, ali je velika kriza deflacije pridonijela do smanjivanja namještenika i troškova (1932: 750.000 maraka).

Odjeljenje za štampu izvješćuje vladu o tome šta stoji u novinama i proturi u javnost vladina saopćenja. Konferencije domaćih novinara, čajanke za inostrane dopisnike, širenje službenih, poluslužbenih i inspiriranih

informacija, pobijanje navoda inostranih listova (dementi) i inostranih agencija, to su sredstva kojima vlada nastoji da utječe na štampu.

Najvažniji dio službenog novinskog aparata nalazio se međutim izvan državnog odjeljenja za štampu. To je bila Wolffova agencija koja je opet pripadala akcijskom društvu »Continental Telegraphen Compagnie«. Večina dionica pripadala je u Bismarckovo vrijeme njegovu bankaru Bleichroederu. Wolffov bureau je dobivao redovitu državnu subvenciju za vijesti i za dopise koje je država htjela da proturi u javnost, dok su opet novine morale da plaćaju za Wolffove depeše. Wolffov bureau je u proljeću 1929. pod socijal-demokratskim kancelarom Müllerom raspolagao posebnom T-službom za pokrajinske novine. No, premda su Wolffove vijesti bile skroz u skrajno-desničarskom rasističkom duhu, ipak su mnoge novine radije primale vijesti agenture Telegraphen Union kojom je upravljao Hugenberg.

Ako je već Wolffov bureau služio u glavnom politici koja se nije podudarala posve s gledištima najjače vladine stranke, još su se u jačoj mjeri razilazili od nje njemački listovi u inostranstvu koji se nisu ustezali od otvorenog zagovaranja monarhje. Vladi je bilo teško stupiti u otvoreni konflikt s ovim ljudima u vrijeme, kad je propagandistička agentura Concordia vodila agitaciju za gornju Slesku, Saru i Memel.

Između poluslužbenih novina zauzimala je poseban položaj »Norddeutsche Allgemeine Zeitung«. Njezin osnivač August Brass bio je, godine 1848., zgoljni revolucionarac. Kako je Brass stupio u veze s pruskom vladom, nije poznato. Lewinsohn teško da je u pravu, kad tvrdi da je to bilo god. 1860. Sva je prilika da je Brass stupio u veze s Bismarckom koncem 1862. ili početkom 1863. god., u isto vrijeme kao i Lassalle. Bismarck koji je htio da suzbije liberalce nije imao ništa protiv nastupa krajnje ljevice. Pod njegovim okriljem je Brass pokušao da stupi u veze s Karlom Marxom i s Vilhelmom Liebknechtom. Ovaj potonji se razišao od Brassa tek je doznao, otkuda mu je novac.

Poslije rata god. 1870.—1871. interesuju se za list »Norddeutsche Bank« i gospođa pl. Ollendorf. Bismarcku je dosta da može raspolagati »parčetom bijele hartije«. Plaćao je zato 30.000 maraka na godinu i davao je službene informacije. Ali je Norddeutsche Allgemeine Ztg. ipak imala stalni deficit. Ollendorfovi su, promaknuti do baronata, imali da se bore sa sve većim poteškoćama, dok je, iza Bismarckove smrti, list stao da gubi sve više terena i da zaostaje i kao poluslužbeni organ iza »Kölnische Zeitung«, »Berliner Lokal-Anzeiger« i »Frankfurter Zeitung«. God. 1917. je Reimar Hobing, poznat kao uspješni urednik časopisa »Konservative Monatsschrift« preuzeo »Norddeutsche« koja se otsada zvala »Deutsche Allgemeine Zeitung«. Poslije Hobingove smrti (1920.) prodala je njegova udovica list Hugu Stinnesu koji je baš onda radio oko »Elektro-Montan-Konzerna« i držao mnogo do toga da republikanskoj vladi otme u političkoj igri jedan atout iza drugoga. Malo iza toga vidimo Stinnesa u posjedu »Norddeutsche Buchdruckerei- und Verlags-Anstalt«. Zanimljivo je da je Stinnes, premda opozicionalac, dobivao za svoj list još uvijek onu državnu subvenciju koju je Bethmann-Hollweg svojedobno ispostavio Reimaru Hobingu. U zamjenu je 5000 egzemplara Stinnesova lista išlo po svim pruskim nadleštvima. Uz »Deutsche Allgemeine Zeitung« štampale su se u istoj zakladi »Industrie- und Handelszeitung«, »Wirtschaft und Statistik«, »Reichsverkehrsblatt«, »Reichsarbeitsblatt«, »Reichs- & Staats-Anzeiger«. Sada je Stinnes stao da tako žestoko napada vladu, da se ova našla prisiljena da otkaže ugovor god. 1917., ali da se ujedno odrekne svih zapisa u »D. A. Ztg.«, što opet nije značilo da su ujednom prestale i sve subvencije.

No Stinnes nije umio da od »D. A. Ztg.« napravi svjetski list. Otpušteni pomorski oficiri koji su upravljali listom uspjeli su da mu podignu deficit do skoro dva milijuna. Stinnes je unatoč tome dalje kupio »Kladderadatsch« i »Frankfurter Nachrichten«, gdje je zagovarao nastavak inflacije, neplaćanje reparacija, prenošenje željeznica u privatne ruke. Sada su Stinnesove kupovine išle u nedogled: »Mode-Verlag Vobach in Leipzig«, »Büchsensteier Druckerei«, čitav niz provincijskih štamparija, u nekim između kojih su se štampale čak banknote. U proljeću 1925. bio je nepregledan Stinnesov koncern ruševina. Njegova tvornica celuloze bila je prešla u inostrane ruke. Tvrtka H. S. Hermann bila je kupila za jeftin novac »Berliner Börsen-Courrier«. Pruska država je preuzela »Reichs- u. Staatsanzeiger«, zgradu sjeveronjemačke štamparije, ali nije uspjela da kupi »D. A. Ztg.« Oko te novine su se počeli vrtjeti Hugenberg, centrumaši (Klöckner), dok su joj se naišla usred najveće opasnosti neki Solinger i pravni savjetnik tekstilne industrije Dr. August Weber. Ljudi su u čudu pitali, što je ovu dvojicu moglo navesti na ovako krupni podhvat, kad se napokon ispostavi, da iza Solingera i Webera stoji ... sama državaa. Pruski ministar pretsjednik Braun je doduše još u ožujku 1926 pokušao da tu istinu zabašuri, ali se brzo doznalo, da Pruska troši svake godine 75—90.000 za »O. A. Ztg.« i da je kod posljednje kupnje posredovao neki Jakob Goldschmiedt, Stresemanov pomoćnik u finansiranju političkih poslova. Novac za »D. A. Ztg.« dolazio je, čulo se, iz tajnih fondova, tako da o toj kupnji nije ništa znao ni sami kancelar Marx — zanimljivo je pri tome, da je »D. A. Ztg.« stala da napada parlamentarizam i da kuje u zvijezde fašizam i Mussolinija i da ni sama redakcija nije znala tko je upravo vlasnik lista!

U Reichstagu je zbog toga došlo do urnebesa. Stresemann je žestoko napadnut od nacionalista, dok su njegovi parlamentarni saveznici, socijaldemokrati i centrumaši, jedva našli načina da mu uštede krupna predbacivanja. Stvar se svrši likvidacijom tog posla. Jakob Goltschmiedt je opet posredovao za to da »D. A. Ztg.« pređe u ruke jedne grupe »pretstavnika industrije, trgovine i pomorstva«. — Država je tom prilikom izgubila 2,500.000 maraka. Zajednica novih vlasnika pretstavnika je upravo šareno društvo. Berlinske D-banke dale su svaka po 40% — osim njih spominju se kao novi suvlasnici Kuno (Hamburg—Amerika), Vögler (Vereinigte Stahlwerke) Brandi, Springorium, Heinrich Droste (Deutsche Burgwerk-Zeitung), dakle jednom riječju Hugenbergova družina.

Ali zanimljivo za način kako je sve to proteklo: i vlada i novi vlasnici kao da se boje da dijete krste pravim imenom. Vlada plaća svoje subvencije redakciji »D. A. Ztg.« kao da se ništa nije dogodilo, ona finansira sa

300.000 maraka na godinu list koji otvoreno napada i parlamentarizam i stranke parlamentarne većine!

Međutim je vlada malo po malo gubila sve pozicije na polju štampe. Još prije 1848. raspolagala je pruska vlada čitavim štopom dosta čitanih novina (»Rheinischer Beobachter«, »Die Zeitung für Preussen«, kasnije literarno-politički »Kabinet« i novinsko odjeljenje tog kabineta kojim je upravljao sam Hegelov sin a kasnije sam Otto von Bismarck). Bismarck je kao pruski ministar u Frankfurtu izvojštio subvenciju časopisu »Evangelische Monatsschrift« za suzbijanje mnogobrojnu i dobro vođenu »ultramontane« štampe. Od trenutka kad je Bismark preuzeo vladu pa sve do sedanske bitke umnožio se je broj subvencioniranih novina i dvije poluslužbene agencije (Preussische i Provinzialkorespondenz) radile su punom parom. Okružni listovi (njihovi troškovi su pokriveni pretplatama pojedinih nadleštava, porudžbinama, oglasima, dotacijama iz Welfenfonda) morali su voditi političku agitaciju. Urednici su im bili savjetnici konzervativnih načela.

Ovi listovi su postojali i poslije 1918 god., ali su pisali sve do god. 1929 kao da uopće nije došlo do republikanske promjene. Trebalo je dosta vremena, dok su se ljudi dosjetili, da stvar ne može ići dalje ovim pravcem. Ali, kad se vlada odlučila da obustavi sve subvencije onima koji su je sistematski napadali osjetila se potreba ponovne organizacije. Bivši ministar Reinhold pokrenuo je sada »Centrale Verlags-Gesellschaft m. b. H.« — »Kölner Tagblatt« je dobio opet subvenciju isto kao neki lokalni listovi u Köslinu, Stolpu, Osterrode — »Central Verlags-Gesellschaft« podredila je sebi opet dvije agenture (Deutsche Nachrichten i Dammert). Kao službeni organ pruske politike javlja »Amtlicher Pressedienst«.

Međutim se koruptivne navike inflacionog doba pojaviše i po pojedinim ministarstvima. Čitav niz skrahiranih poduzeća prelazio je pod državnu režiju. Neki mornarički kapetan Lohmann sakupio je god. 1924 iz tajnih fondova namjenjenih drugim svrhama oko 20,000.000 maraka (10,000.000 Ruhe-Fond, 7,000.000 kredita, 3,000.000 od novca za transport ratnih zarobljenika). Lohman koji je imenovan šefom odjeljenja za pomorski saobraćaj upotrijebio je te novce za nova gradilišta, za fabrike aviona, za burzovnu špekulaciju, za osnivanje poduzeća za izvoz slanine i za filmske poslove. Dojdućih godina pridignuto je daljih 29 milijuna. Nakon petogodišnje nevjerojatno lakoumne uprave uspostavilo se da prema aktivu od jedva 20,000.000 (od utrošenih 49.000.000) stoji dug od 35 milijuna maraka, to jest deficit od 15,000.000 što ga je država morala pokriti iz svojih sredstava. Lohmann je duboko zaglibio sa filmskim poduzećem »Phoebus A. G.« koje je oduvijek bilo pasivno, a gutalo je sve veće svote. Vlada koja je preuzela jamstvo za to poduzeće (min. fin. Reinhold i min. Reichswerhra Gessler) morala je za nj izdati 10,000.000 maraka U parlamentu je nastao urnebes. Admiral Zenker, Lohmannov pretpostavljenik, i ministar Gessler morali su dati ostavku. A »Phoebus« je došao malo iza toga pod reviziju Hugenbergova koncerna.

(Prikaz ostalih država slijedi u narednom godištu.)

P R E G L E D

SLIKARSKE IZLOŽBE

G. Ivan *Jugović,* koji je u gornjim prostorijama Ulrihova salona izložio (21. XI.) svoje slikarske radove (oko 23 na broju), nije profesionalni slikar, i prema tomu ne bi se njegova izložba smjela uopće uvrstiti u red izložaba naših slikarskih majstora, profesionalaca akademskih slikara, itd. ili se pak pri ocjeni tih stvari ne bi trebao primijeniti isti kriterij. Ali, ako netko ima toliko ljubavi za umjetnost, toliko energije i izdržljivosti da se probije kroz sve poteškoće činovničkog skučenog života, da skupi dovoljno snage, vremena i sredstava da uzmogne pomalo privatno učiti, raditi i tako stvoriti ove 23 slike, onda je teško sasvim mimoići tu skromnu izlužbu — pogotovu što su danas rijetki izuzeci oni koji svoju energiju, novaca i vrijeme posvećuju nekim višim ciljevima. Pitanje kriterija je mnogo delikatnije. U kritici ne postoje i ne mogu postojati nikakvi obziri, nikakvo gledanje kroz prste. Kao što nema pored umjetnosti i neka poluumjetnost koja bi imala prava na postojanje (ovdje, dakako, ne mislim primijenjenu umjetnost, koja, u svojim granicama, može biti visokih kvaliteta, ali je uvijek podređen čistoj umjetnosti) tako nema ni posebnih kriterija za akademske slikare, posebnih za profesore, za amatere itd. Ali je jasno da se socijalno slikarstvo, dakle umjetnost koja je u službi stanovitih parola i naziranja o današnjem društvenom uređenju, ne može promatrati samo sa stanovišta estetike i slikarskih problema.

Kod ocjenjivanja jednog platna nama može biti savršeno sporedno i nebitno kakve sve naslove slikar nosi, kakve je škole svršio, — važna je samo slikarska realizacija. Ako slika ne može podnijeti ispravni, strogi i ozbiljni sud, ona ne pripada u umjetnost i, prema tome, nema prava na postojanje.

Izložena ulja pokazuju u kojim se granicama kreću nastojanja g. Jugovića. Borba s diletantizmom, pomanjkanje solidnog slikarskog znanja. Njemu još ne uspijeva da pruži ni jednu potpuno svršenu i zaokruženu radnju. Kad negdje dobro počne, onda redovito ili kod detaljne razrade pokvari, ili ne provede zamišljeno dosljedno do kraja. Dade li, na primjer, dobru intonaciju, ili dobar plan ili štimung, onda to uvijek daljnim postupkom obradbe pokvari. Neki tonski ugođaji stvoreni su pod očitim utjecajem njegova učitelja (Jugović privatno uči kod prof. Mujadžića) a neke zagasito zelene boje posuđuje od Varlaja, ali to sve ga ne spasava od tvrdoće. Slikar je stvorio prilično jednostavnu shemu po kojoj konstruira svoje slike, i onda jeftinim efektima nastoji skriti svoje slabosti.

U tmurnu intonaciju platna poslaže scenski kubuse i kvadere arhitekture a onda jedan objekt iz sredine jasno osvijetli. Tako on maskira nemoć da stvori dubljinu prostora, pošto je tim postupkom prividno posigao razmak od kulise do kulise. Drugačije slikar ne može slomiti plošnost. Ali čim napusti kubuse kuća i ode u prirodu gdje nema ovakvog scenskog osvjetljenja i gdje se cijela slika ne može uvijek svesti na tri plana (Vordergrund, Mittelgrund i Hintergrund) ukazuje nam se sva njegova slabost i neznanje u potpunoj jasnoći. Najbolji je primjer za ovo »Pogled na zagrebačku goru« (br. 13). To je loše oličena zelena ploha, sva zalivena prljavom bojom, ispresijecana potezima i načičkana mrljama, ali sama gadna boja. »Sa Radoševićeva brijega« (br. 6) dobra u svom kolorizmu, ali pojedine partije suviše tvrde.

»Pogled iz moje kuhinje« (br. 16) ima izvjesnih kvaliteta u intonaciji. Ta škura bolećiva atmosfera ima iskrenog melankolinog ugođaja i uvjerljivosti, ali najednom slikar osvijetli krov, pokriven snijegom, jasno reflektorski da sav zablliješti u svojoj bjelini. Dakako, ugođaj je narušen, pokvaren a mi se moramo i nehotice koncentrirati na tu bijelu mrlju. »S krova u Mesničkoj ulici« (br. 10) prvi plan jako dobar u boji i osvjetljenju, (crtački je slab) — dok je pozadina rastrgana i sasvim loša. Tu kuće lebde u zraku kao napuhnuti šareni baloni, a nisu povezane ni među sobom ni uz tlo. I »mrtve prirode« imaju iste pogreške: ukočenost, nedosljednost izvedbe, ali neke djelomično dobre partije. Kad bi g. Jugoviću uspjelo da se oslobodi tih slabosti, da intenzivnijim studijem ublaži taj pipavi tretman, da uživljavanjem u predmet

konsekventno provede zamisao do kraja, čini se da bi baš »mrtve prirode« mogle postati njegovo pravo polje rada. Neki dijelovi »Mrtve prirode (br. 12), njen temeljni ugođaj i mala studija Riba (br. 22) govore tome u prilog.

U Širinu salonu izložio je 29. XI. akademski slikar Rudolf *Maričić* veći broj platna i nekoliko akvarela. To su isključivo pejsaži i marine. Te stvari rađene su starijom i već preživljelom tehnikom, a potsjećaju mnogo na maniru ruskog slikara Hanzena koji je svojim »efektnim« marinama u Zagrebu dosta poznat. Samo, dok Hanzen svoju slabu invenciju svoju neoriginalnost, namještenu dekorativnu konstrukciju vješto maskira briljantnom tehnikom, raznim znalačkim trikovima, bezbrojnim retušama lazurom — dakle odličnim svladavanjem métiera, to g. Maričić pored istih manjkavosti u pogledu invencije i originalnosti, ima naročito tvrdu »akademsku« tehniku obradbe. Sve te blještave stijne, gudure i litice o koje se razbijaju valovi s uzavrelom pjenom od najčišćeg »kremzervajsa«, pa tihe drage gdje je morska površina akvamarinski prozirna i čista, djeluju papirnato i neuvjerljivo. Takve su otprilike bile poznate oleografije iz djetinjstva naših baka s tirolskim pejsažima, romantičnim chaletima iznad kojih negdje u daljini bengalski paradira Alpenglühen ili one turobne mletačke panorame s ugrađenim urama koje tromo i sanjivo sviraju ljuljuškave karkarole dok pun mjesec lebdi nad tihom lagunom.

U takvoj interpretaciji nema slikar prilike da pruži jednu jedinu ličnu notu, jedan iskrenije doživljeni ton. — Sve te ponajviše nezanimljive varijante otrcanih klišeja koji su bili u modi tamo negdje prije 60 godina i to kod slikara drugog reda. Kad slikar ima toliko smionosti pa izloži platna kao što su »Strani cvijet« br. 25) i »Na hridinama Koločepa (br. 40) koja ne samo da graniče s najlošijim razglednicama i bazarskim slikarijama na lepezama, nego pretstavljaju najčišći stopostotni kič — onda je to najbolji dokaz o »visini« slikarske kulture, ukusa i chica.

Da g. Maričić nije ipak bez talenta, to nam govore neke njegove slike. Tako na pr. »Dinkovo selo« (br. 17) ima izvjesnu lakoću obrade i pokazuje dobar smisao za puno sunčano osvjetljenje i pleinairsku prozračnost. Neki dijelovi tog plana potsjćaju na jasni Bukovčev tretman i boje, dakle tek donekle sretan izbor uzora, ali bez sumnje i prilično zamjetljivo zakašnjenje u orijentaciji. Dobar je i »Sumrak« (br. 15) rađen sasvim oprečnom tehnikom od osalih radova. Sav u mekanim i laganim tonovima, u blagim koprenastim prijelazima i neizrazitim rasplinutim oblicima, daje naslutiti da bi slikar s ovakvim načinom rada došao daleko više do pozitivnih rezultata pa i nekog ličnog izraza. Slične kvalitete ima i »Opasan oblak« samo tu već preteže dekorativnost namještenost i prokušani trikovi gospodina Hanzena. Kako je slikar već prešao dob u kojoj se događaju veliki i nagli preokreti u stavu, nazorima i smjeru stvaranja (g. Maričiću je oko 50 godina) to se ne može pouzdano očekivati u tom smjeru neki veći razvoj. Ove tri spomenute slike jedini su uspjeh te izložbe.

Nakon dulje pauze izložio je Gabrijel *Jurkić* u Ulrihovu salonu svoje slikarske radove, Na okupu je velik broj slika (128). Osim tri figuralne kompozicije sve su sami krajobrazi koje je slikar ujedinio u ciklus pod naslovom »Večeri«. U svim tim slikama varira se na nekoliko različitih načina bosanski pejsaž. Kod nas je bilo uvijek malo slikara koji su isključivo kultivirati krajobraz. Kovačević je bio jedan od rijetkih iznimaka koji je zaista intenzivno studirao prirodu i koji je naš pejsaž znao dati pravom iskrenošću bez svake patetike i namještenosti. Većina drugih slikara bavi se tek usput tom granom slikarstva. Iako naša domovina obiluje velikim bogatsvom prirodnih ljepota u najraznovrsnijim formama, od divljih gudura, planinskih šuma i proplanaka s romantičnim prizvukom, pa do priproste jednostavnosti slavonske ravnice, to ipak naši slikari, pored takva obilja sujeta, rađe obrađuju sve moguće i nemoguće pariske motive koji su za naše prilike ipak bez prave logične nutarnje nužnosti.

Do Poussina, krajobraz je (osim kod rijetkih iznimaka na pr. Altdorfera, Giorginea) u slikarstvu igrao prilično skromnu neznatnu ulogu. On je tek pozadina ili pozornica, obrađena po starim prokušanim konvencionalnim receptima, gdje su se kroz stoljeća odigravala sva ona šarolika zbivanja figuralne kompozicije postavljena i preživana po bezbrojnim biblijskim, mitološkim, fantastičnim ili svakidašnjim motivima. Ali malo po malo, uporedo s razvojem probuđenog smisla za prirodne ljepote, osvaja krajobraz sve značajnije mjesto. Kod Poussina je već krajolik i figuralna kompozicija od iste važnosti i jedno je od drugog nerazdjeljivo. Cijeli motiv krajobraza, oblici vegetacije, tu su još jako stilizirani i prema figuralnom događaju u snažni »herojski pejsaž«. Claude Lorrain je pejsažu dao još veću važnost. Sam krajolik je izraz doživljaja, duševne dispozicije, a figuralna kompozicija — ako je ima — podređena sekundarna, skoro nevažna, — obična stafaža »idealnog pejsaža«. Nizozemci su u 17. stoljeću otišli dalje. Oni već stvaraju impresionistički shvaćene pejsaže Kod njih zemlja i svi njezini oblici primaju bestjelesne rasplinute forme uronjene u najsuptilnije tonske ugođaje: Krajobraz postaje naročito prozračan i mekan kako izgleda samo pod flamskim vlažnim nebom. Sliku prožima dominantni štimung: melankolije, čežnje ili tjeskobe i prema tome su namjerno izabrane boje i njihove kombinacije. Nemirna igra oblačnih masa nad beskrajnim holandijskim ravnicama, brojne atmosferske promjene neba, magličaste zračne koprene koje zastiru daljine, dane su u svom bogatstvu i čaru najfinijih tonskih razlika. Esaias van de Velde, Jan van Goye, Hercules Seghers, Salomon Ruysdael, Cuyp Hobema i još cijela četa dobrih majstora radi u tom smjeru i stvara od pejsaža sasvim novu granu slikarske umjenosti. Iako još tu ima pokatkad i primiješane romantike, pomalo patetičke interpretacije pa i narativnog stila, to je ipak većina slikara priklonjena jednostavnosti i iskrenosti. Sada je već pejsaž upravo vjeran duševni portret umjetnika. Dalje se krajolik sve naglije emancipirao i razvijao. Preko Turnera, Constablea, Rousseaua, Böcklina preko grupe iz Barbizona i Batignollesa do van Goghove kolorističke vizije, Lothovih eksperimenata i »nove stvarnosti«. Kolorizam, idila, romantični sveti lugovi, realizam, »razbijanje« atmosfere u njene sastavne dijelove, problem svijetla, problem zraka, difuzno svijetlo, destilati iz čistih boja spektra, pointilizam, pa »couleur libre, proizvoljne kaprise, tapanje, lutanje, minijaturna opažanja, jalovo eksperimentiranje, sve je to jedna neprekidna linija uspona, razvoja i konačno postepenog pada. Danas se pejsaž obrađuje ili na bezbroj bezličnih pomodnih načina ili se slikar vraća u prošlost, izabire sebi obradbu koja njegovu gledanju i intencijama najbolje odgovara, malo je modificira i osvježi i tako je u pomlađenom obliku varira na svojim platnima.

G. Jurkić nema bez sumnje nikakva kontakta sa suvremenim slikarskim strujama, zato i on kod izabiranja obrade zalazi u prilično daleku prošlost. To ima svoje dobre i loše strane. Daleko od današnjeg nemirnog slikarskog zbivanja, ostao je slikar pošteđen svim njenim trzavicama, trenutačnim mušicama mode nervozne užurbanosti, merkantilnih spekulacija, nasilja nad formama, socijalnih kalupa, zvučnih parola epigonstva, grupacija itd. i sačuvao upravo neku arhajsku jednostvnost Tako je ostao samo skromni slikar svoga kraja i sačuvao upravo neku arhajsku jednostavnost. gledanja, puerilnu bezazlenost i čistoću iskrenost i mir. Sve ovo daje baš njegovim slikama posebnu ličnu notu, nešto što je iznad vremenskog vrijenja, nešto što za uvijek ostaje. Duševna smirenost i pokoj lebdi iznad svega, ona blažena smirenost koju smo mi u našoj vrtoglavoj jurnjavi za novim već davno izgubili. To g. Jurkića izdiže visoko iznad množine slikarskih afektacija i daje mu sasvim odvojeno mjesto u našem slikarstvu.

Nije bez sumnje samo slučaj da je slikar izabirući tretman odlutao u Böcklinove »poljane blaženih«, gdje vlada isti pokoj i gdje rujne oblačne galije ponosno plove nad tihom krajinom. To je vječna nostalgija za srećom, za smirenjem, za utočištem koja ga je neprimjetno tamo dovela. Ali romantične orgije boja tog čarobnog carstva te blažene zemlje sanja, njezine božice, kentauri i najade, tamni viti čempresi, stare platane, mistični otoci mrtvih, bistra gorska jezera, nisu opili krajinu snova. Od svega tog nije on ništa unio u svoje slike. Ostavio je pejsaž sa svojim skromnim stanovnicima jednostavan i primitivan kakav on uistinu jeste. On je od majstora Böcklina prihvatio samo neke karakteristične obradbe. Böcklinovu već dosta jednoličnu i razmazanu tehniku kista svakako nije smio još potencirati »Vertreiberom« — jer takov previše uglađen tretman, ne samo da nije suvremen, on je u svojim naglašenim dijelovima neslikarski, dosadan, i daje često platnima neku naročitu tvrdoću i plošnost. Svaki je potez kista prethodno pomno promišljen, bojažljivo izveden, a zatim razbrisan i uništen. Ovakva kontrola

potpuno sputava slobodu stvaranja, priječi svaki zamah i zdravu slikarsku obradu. Zato i nastaju prazne, neukusne plohe (ponajviše tratine) u neinteresantnoj jednoličnoj boji. Takvim plohama manjka svaki sadržaj. U takvim slučajevima uzalud tražimo par snažnijih boja, par izrazitijih, tonskih razlika, koji krepki potez da slikarski oživi te ulaštene sagove iz linoleuma. Jasno je, da ova pipava obrada skoro isključuje platno većeg formata, pogotovu ako se s njom združi druga generalna pogreška nekih Jurkićevih slika — potpuna praznina prvog plana.

Dok je platno malo, to još nekako nije upadljivo. Objekti su manji pa i zahtijevaju minucioznìju obradbu, a prvi plan ne upada toliko u oči. S veličinom platna obično rastu toliko u oči. S veličinom platna obično rastu i obje pogreške i postaju sve više zamjetljive. Još je jedan važan uzrok tome. Jurkićeve velike slike nemaju većinom ni zraka ni atmosfere.

Bregovi nam stoje na dohvatu ruke, vrhunci se koče minijaturno dotjerani, gudure se žare pimpantno ulickane, a sve to leži u nekom zrakopraznom prostoru tvrdo i plošno kao obojene aplikacije iz kartona. (»Umiranje svijetla« br. 3, Večernji refleksi br. 1).

Jurkićev stav, nazori i gledanje ostali su od njegovih prvih početaka do danas nepromijenjeni. Napredovao je u čisto tehničkom pogledu. Postigao je već bistrinu boja večernjeg neba, jači sjaj preliva, izrazitije kombinacije itd. U izboru motiva i momenta, u načinu interepretacije nema ništa novo. Varijante bosanskog pejsaža, ponajviše u času prijelaza dana u meki sumrak. Umiranje svijetla, gašenje žarkog sunčanog refleksa, zadnji bengalski bljesa sumrtvih boja ispunja ovaj cijeli večernji ciklus. Slikar namjerno odabire časove kad je bogatstvo nijansa i prijelaza najveće i kad boje fantastično trepere i drhću ispod sunčanog tkiva kao bliješteći vlažni dragulji ispod tanke crne koprene.

Od velikih platna moramo svakako na prvom mjestu spomenuti »Pred proljeće«. Tu je slikaru uspjelo da uskladi razmjer i punoću prvog plana s pozadinom i da, bez bučnih kolorističkih iznenađenja, pruži zaista dobar prozračan pejsaž pun intimnog lirskog ugođaja. Slične kvalitete ima i »Kiša pod sunčanim zracima« (br. 15). Tu je doduše boja više naglašena, a prvi plan nije dovoljno ispunjen — no slika u skupnom dojmu dobro djeluje. »Proljetna večer« (br. 9) ima dobru intonaciju pozadine, mekše je obrađena, djelomično u tonskim vrednotama; — prvi plan je slab. Oblaci (br. 10) rađeni sasvim u Böcklinovoj maniri, ali tonski dobro diferencirani i uspjeli. Cijelo platno ipak ne djeluje radi neuravnoteženosti u boji između neba i pejsaža i pretvrde neslikarske fakture krajobraza. Najbolje što je Jurkić dao jesu pejsaži manjeg formata. Rađeni razmjerno življe, u obradi poput skice s jasnim bistrim bojama, pretstavljaju često male uspjele isječke prirode. Tu obična pipavost nije toliko uočljiva ni sudbonosna, pogotovu kad u obradu uđu valeuri koji slome plošnost i ublaže tvrdoću. Koloristički je to sve, dakako, zaslađeno, uljepšano naglašeno, ali i u tom kolorizmu ima dobrih impresionističkih bilježaka, odličnih fragmenata, zanimljivih kombinacija i da sve to nije ovako traženo zaokruženo i uglađeno, moglo bi se još o mnogoj slici pozitivno izraziti. »Ožujak« (br. 16 i 44) po generalnoj intonaciji sjećaju malo na Kovačevića, iako su oba broja bez one mekane magličaste amosfere koju je taj impresionist tako majstorski znao dati. »Pred večer« rađena slobodnije s nerazbrisanim potezima; čini se da je to starija radnja. »Večernje magle« (br. 90) imaju dobrih kvaliteta u intonaciji. Sa figuralnim stvarima nije g. Jurkić postigao isti uspjeh kao sa svojim krajinama. Zato mu, čini se, manjka temeljit studij tijela i bolje poznavanje onog bogatog razvoja oblikovanja figuralne kompozicije, koji se od Giotta pa do danas neprestano mijenjao, formirao, čas padao čas se uzdizao u svojoj vrijednosti i koji pretstavlja riznicu znanja i rezultata stoljenih napora. Na tim uzorima odgojen slikar ne bi nikad izložio sliku br. 19 »Ave Maria« koja jasno pokazuje pomanjkanje smisla za slikarsko uživljavanje u takav svijet. Taj fratar koji je sklopio ruke na molitvu, suviše je naivno koncipiran, a obrada je slaba, diletantska. Tako su gledali i teatralno postavljali svoje sentimentalne likove ilustratori »Gartenlaube« sedamdesetih godina prošlog stoljeća. »Kraljica mira« (br. 20) sasvim dekorativno koncipriana madona u slatkoj šablonskoj izvedbi. »Večernja Madona« (br. 128) nije loša u svom skupnom dojmu i postavi, samo je izvedba pretvrda a ima

i neoprostivih crtačkih pogrešaka. (Loše proporcije ruku Madoninih spram tijela, pogrešno crtano lice, nerazmjerno širok vrat). Legenda je zaista slatka i dražesna ilustracija.

Vladislav Kušan

P. S. SCRIPTORI AC LECTORI BENEVOLO

G. V. Kušan preuzeo je dužnost — kako naši čitaoci vide — da izvješćuje o pojavama našeg likovno-umjetničkog života i muzike. Toj se zadaći on odazvao velikom savjesnošću i marljivošću, tako da njegove analitičke opaske imaju ne samo instruktivan karakter za čitaoca, nego se njima mogu okoristiti i sami umjetnici, jer su one uvijek obrazložene. Ima umjetnika koji kažu da preziru kritiku, ako već misle da imaju zacrtan put kod kojega je nevažan stav kritike, jer ih ona — kako oni sami misle — na tom putu ne shvata i još ne doseže. Čak i za njih bile bi ovakve opaske od koristi kao kazalo reakcije, obrazložene i savjesno analizirane, na njihova djela. Jesu li prigovori kritike uvijek opravdani, o tom ne treba trošiti riječi; ali i oni koji kasnije otpadnu kao nebitni, nevažni a možda i promašeni, ako su duhoviti i zasnovani na stručnom znanju, bez sumnje koriste s obzirom na bistrenje pojmova i kristalizacije principa. I tako, prilikom kritike o izložbi g. Jurkića koji je kako je poznato, suradnik ovoga lista i u više je navrata s požrtvovanjem i predanjem podupro njegov rad, ne ulazim nipošto u ono što je kazao g. Kušan. I kritik i umjetnik surađuju, ne bez razloga u istom listu kojemu je, pored njegovih vrhovnih načela, točno određenih i visokih, u čitavom njegovom radu prvo praktično pravilo: apsolutna lojalnost i iskrenost u zastupanju svoga mišljenja; temeljitost i trijeznost u njegovu iznošenju i, u ličnom odnosu, *in omnibus charitas*. Na taj način nije teško ni primiti prigovore, a ni odmjeriti njihov doseg onome koji ih daje. A ni izmjeniti misli u slučaju eventualnih nesporazumljnja.

Ne dirajući, dakle, ni u šta od onoga što je rekao g. Kušan i to ne samo zato da ne povrijedim njegov položaj kao kritika nego i zato što mislim, da je potrebno da se sve to kaže i prodiskutira, ja bih ipak rekao nekoliko riječi ne s obzirom na ono što je on rekao, nego s obzirom na ono što upravo nije rekao. A da bude stvar prilaznija, nadovezao bih to o njegovu opasku o Böcklinu. Ne znam koliko g. Jurkić pozna Böcklina, ali ga nesumnjivo pozna iz reprodukcija, a i iz originala, jer mu je svakako njemačka umjetnička sfera poznatija nego francuska. A nije isključeno da ima i direktnog utjecaja, iako u tim stvarima čovjek nikada ne može govoriti s dosta rezerve; jer su u vezi s istim tim g. Jurkićem, povodom njegove prve izložbe, govorili o Segantiniju. Kontrast ne može biti jači i, tehnički, opaska nikako nije bila opravdana. Ali, jer je g. Jurkić onda slikao Dinaru, Kupres, Malovan i divotu planina svoga najužeg zavičaja, sami su motivi neminovno sjećali na Segantinija, pa su čak donosili sami sobom izvjesnu srodnost u stilizaciji, iako je, možda, sam kritik prije poznavao Segantinija (koji je onda bio u modi) nego li slikar. A jer, ovdje g. Jurkić ostaje na ugođajima večeri i ne slika alpske pašnjake nego, pored ostaloga i šume i gajeve, afinitet je s Böcklinom jasan, iako ne mora pritom biti govora o direktnom utjecaju. Sve to nije u ovom času važno. Htio bih radije, pored sličnosti i srodnosti, istaknuti karakterističnu razliku, jer mi se ona čini bitno važna. Böcklin je svoju prirodu napučio mitologijskim ili simboličkim bićima koja čine da on u pejsaž unosi ne samo osjećaj, ugođaj, nego i misao. A ta se misao dade ukratko kazati možda riječima: da živi stari Pan. Klasicistički poganski hedonizam, ili melankolija »propalih bogova« — propalih za ljude, a uvijek živih za umjetnika u personificiranoj prirodi — daje Böcklinovim slikama ne samo duhovnost izvjesne vrsti, nego i njihovu stilizaciju. Böcklin u vezi s tim, ne samo komponuje prirodu, nego je i stilizuje. »Otok mrtvih« i njegove različite varijante to jasno pokazuju, a da i ne govorim o »Svetom gaju« i drugim, općenito manje poznatim, motivima. Böcklinovi pejsaži, polazeći od slike zbiljskog kraja, pretvaraju se u Arkadiju, u utopistički kraj »gdje vječnimi cvate cvijeti zemlje lice ko raj« — kako bi rekao naš Preradović. G. Jurkić, naprotiv, slika uvijek konkretan i zbiljski pejsaž koji eventualno samo diskretno komponuje, zadahnuvši ga ujedno poezijom ugođaja — ovdje ugođaj večeri u različitim njegovim nijansama.

G. Jurkić, bliz svomu vremenu kao što je Böcklin, uza svoj pogansko-klasistički duh, bliz romantici, ostaje pri stvarnosti i onda kada unosi

u pejsaž legendarnu stafažu ili kad ga uzima kao pozadinu kompozicijskom motivu. Pejsaž je u skladu s motivom, ali ne zato što je utopistički preciziran, nego što je srodan s motivom. Kao kod onih srdačnih i naivnih quattrocentista kod kojih religiozni motiv nije sakralna kompozicija već istinski doživljaj. Doživljaj s pozadinom Siene, Umbrije ili Toskane kao što bi zaista bilo, kad bi se sve to sada dešavalo. Upravo to i kazuju Jurkićevi pejsaži. U njegove pejsaže ulazi religiozna stafaža i skladno i prirodno, jer i kad nje nema, Bosna je, gledana očima njezina skromnog sina, siromašnog čobančeta (ako i nije bio baš doslovno to), onaj oskudni i djevičanski čisti kraj u kojem bi se rodio Sin Božji koji nije imao kamo da nasloni glavu, kao što su u njoj (već tako rano u historiji) sinovi Asiškog Siromaška našli kraj koji je, da tako reknem, kongenijalan Alverni i Njegovoj siromašnoj Umbriji. Kao što je nekad pisao Huysmans o Charlesu Dulacu, da su njegovi pejsaži apo sebi religiozni, tako Jurkićevi likovi kraja odišu tišinom i sabranošću, odricanjem i uznešenošću pobožnih meditacija. Radi toga su nestvarne i nepismene »kritike« napale g. Jurkića. Radi toga je, ne treba se varati, publika rekordno kupovala njegove skromne pejsaže. U njima živi duša pastirčeta i njegovih čistih zanosa. A pastiri su bili prvi zvani Jaslicama, i Melanija iz La Salette i Bernadetta iz Lurda bile su pastirice. Naprotiv tomu, ljudi koji gledaju čovjeka na naočale perverznog dekadenta Grosza (koji može i da se bori za socijalnu pravdu, ali on lično, kao umjetnik, ostaje uza sve to perverzan i dekadentan), vjerojatno nisu nikada ni vidjeli ovce na paši, kad patetično pitaju umjetnika, zašto nije naslikao pojedine ovce, nego uvijek samo stada. Takvi isti ljudi rado se pozivaju na golemo učešće svih krugova društva, na pr. na kongresu za sovjetsku književnost. A eto, odaziv publike plebiscit je i suviše jasan. Istina, nisu to bili ni umjetnici ni kritici umjetnosti koji su kupovali slike, ali treba biti na čistu o tom da ih oni nikad i ne kupuju. Ako se s ponosom ističe da je u Moskvi posljednji vojnik i seljak imao riječ kad se pitalo o tom kakva treba da bude književnost, onda treba zabilježiti i onu dirljivu zgodu o običnom stolaru koji je došao da kupi Jurkićevu sliku, premda nije imao za to ni dosta novaca. Čovjek čija je priprosta duša bila žedna ljepote, osjetio je u Jurkićevim slikama nešto blisko i srodno. To je bila duša Gabrijela Jurkića koja je, na nekoliko dana, *svoju* Bosnu prenijela u Zagreb.

Ljubomir Maraković

ŽIVOT GOSPODINA DE MOLIÈREA

Svaka iole temeljitija biografija Molièreova navodi više puta životopis velikog komediografa od nekoga Grimaresta, na kojega se inače često pozivaju i uvodi u sabrana djela Jean Baptiste Poquelina, pa i literarne historije. Ali nigdje se ne kazuje, tko je i što je taj Grimarest, pače je vrlo teško doći do nekih podataka o njemu u prvom redu zato, jer ih se malo i sačuvalo, a onda i zato što je Jean-Léonor le Gallois sieur de Grimarest, prvi biograf Molière-ov, čim je godine 1705 izdao svoje djelo, bio napadan i omalovažavan sa mnogih strana, sve dok ga porazne kritike i novija, kritičnija, djela o Molière-u ne potisnuše potpuno u nezasluženi zaborav. Da ga spase iz tog zaborava i da ga u neku ruku rehabilitira, izdao je Léon Chancerel[1]) (vrstan kazališni estetičar i historičar i među francuskom omladinom vrlo popularni osnivač originalnog Skautskoga teatra) njegov životopis kao prvi svezak svoje »Biblioteke Ljubitelja Teatra« , popratvši ga opširnim uvodom, iz kojega jednako izbija ljubav za teatar i sve, što je s njime u vezi, kao i bogata stručna erudicija i pjesnička žica Chancerela, koji iz mršavih podataka, kritično, ali vrlo intuitivno, razvija žive evokacije ljudi i događaja. Tako nam on, na temelju nekoliko bilježaka, naslova i datuma, »rekonstruira« vrlo sretno sieur de Grimaresta, poštovanog gospodina s kompliciranim imenom i još kompliciranijom naobrazbom tipičnog »bel esprit-a«, poligrafa i pedanta na granici XVII i XVIII. vijeka, enciklopedista prije »enciklopedije«, koji živi u sjeni velikih imanja i imena i piše mnogo, čak i dva djela mjesečno, o svim mogućim pitanjima: priručnike, kako treba živjeti, čitati, govoriti, deklamirati i pisati, rasprave o ratovanju, o gramatici, o životu i djelima Karla XII., i — Molièrea. Bit će, da ga je na ovo posljednje navelo nesamo poštovanje prema samome Molièreu, već i posebna naklonost prema kazalištu, koje dobro poznaje i razborito sudi. Podatke za ovo djelo sabrao je iz ustiju i zapisaka očevidaca suvremenika i znanaca Molière-ovih, najviše čuvenog glumca Barona, Molièreova ljubimca i gotovo posinka. Iz svega toga složio je životopis, koji sjeća na neke današnje romansirane biografije, pisan je onim jedrim, pomalo svečanim stilom epohe, koji tu i tamo ispresijecaju didaktične tirade i česte anegdote. Taj naoko nekritični karakter djela bio je povod prvim napadajima sa strane Boileau-Despréaux-a, Brosettea, J. B. Rousseua i kosnijih »molièrista« Bazina, Beffara, Teschereaua i ostalih, ali je djelo ipak steklo veliku popularnost, bilo je prevedeno na holandski (1705.), i na njemački (1711.), a u Francuskoj je doživjelo više izdanj ado posljednjega iz godine 1877, koje je potpuno iscrpljeno, jer je Grimarest za više od jednoga vijeka bio ipak glavni izvor svakome, tko je htio da upozna Molièrea kao čovjeka.

Što da danas mislimo o ovoj biografiji, koju je Chancerel sretno opremio pomalo starinskim formatom, visokim jasnim slogom, sa majuskulama, kako ih je rabio XVIII. vijek, te tipičnim vignetama, ukrasima i portraitima iz dobe auktora?

Djelo je, dakako, pomalo naivno, premda u svojoj jednostavnosti sugestivno i živo, i nije popraćeno nikakvom bibliografijom niti citiranjem izvora pojedinih podataka, ali to mu ne možemo ni zamjeriti. U doba čestitog Grimaresta nijesu bile poznate današnje metode i principi, koji naučavaju, da je historija znanost. On se u svojoj naknadnoj obrani gotovo vrijeđa, što mu ne vjeruju, »kao da njegova čast i ugled nisu dovoljno jamstvo, da je sve savjesno istražio i provjerio?« Stoga ćemo pojedine njegove navode uzeti s izvjesnom rezervom, ali ćemo isto tako gledati i na prigovore njegovih kritičara, bilo ranijih ili kasnijih, jer nam se čini, da ti prigovori potječu manje iz čistog kriticizma, nego li iz sitnih ličnih razloga (Voltaire mu na pr. nije mogao oprostiti, što ga je pretekao s tom biografijom) ili opet otud, što su se neke ljudski tako uvjerljive crte i intimni momenti Molièrea u knjizi priprostog Grimaresta učinili pretjerani i neukusni pomalo nadutim literatima i kritičarima, koji ih nisu shvatili. A tu baš leži vrijednost ove knjige: dok nam druge, kritički pouzdanije i historički potpunije biografije prikazuju Molière-a kao knjišku, papirnatu figuru, gotovo apstrakciju, u Grimarestovu djelu mi susrećemo Molièrea u njegovu realnom, intimnom životu, u kući, na pozornici, na dvoru, vidimo ga, kako živi o mlijeku radi svoje bolesti, kako se šminka, kako režira svoju trupu i harangira svoju publiku. Napose je smrt Molièreova prikazana majstorski i epski dirljivo: čitajući je gledamo u mašti na samrtnom ležaju ne slavom ovjenčana i častima obasuta dvorjanika Luja XIV., kojega mnoge rasprave prikazuju operetski neuvjerljivo, već ubogog čovjeka, izmorena i razočarana životom, plemenito i nesebično srce, koje umire jer je htjelo da unatoč bolesti glumi tu večer (kako »pedeset ubogih radnika ne bi njegovom krivnjom ostalo bez kruha«) a pred smrt odbija juhu i ljekove i traži komadić parmezana, običnu hranu siromašnih komedijaša, i umire sâm, tek u prisutnosti dviju redovnica, bez prijatelja, ni neprijatelja, ni žene, koji su ga svi zajedno većinom samo ogorčavali...

Eto, u toj proćućenoj i zacijelo istinitoj čovječanskoj noti vrijednost je Grimarestove biografije, bez obzira, je li svaka sitnica u njoj točna, zato je poznavanje ovog skromnog djela potrebno svakome, tko hoće da o Molièreu dobije ispravnu i zaokruženu sliku. Nigdje nam se Molière ne prikazuje tako živ, prisutan i familijaran kao ovdje. »Pročitavši knjigu, ne puštamo je iz ruke. Regbi, da iz nje struji dijelak prave topline Molière-ove...«

Noviji biografi Molièreovi, na pr. Ramon Fernandez, rado posižu za Grimarestom, koga proučavanje Molièreovih djela, najbolje autobiografije, začudo potvrđuje. Nije li dakle Grimarest imao možda ipak pravo, kad je pisao: »Što se više bude vrijeme udaljivalo i što više budu ljudi radili, više će i prepoznati, da sam ja dosegao istinu, nedostojala mi je tek vještina, da je prikažem.«

Vojmil Rabadan

[1]) **Grimarest, Vie de Monsieur de Molière, Bibliothèque de l'Amateur du théâtre I., Paris, Ed. Albert, 28, Av. d' Orléans.**

UREDNIŠTVO JE PRIMILO:

Kazimir *Bielawskich,* Novi rat Rusije i Japana? Moderna Socijalna knjižnica sv. 10, Zagreb 1934., cij. Din 3. — *Goethe,* Faust, Prvi dio tragedije, prev., uvodom i komentarom popratio Stjepan *Markuš,* Zagreb 1934., vlastita naklada (prof. Markuš, Zelengaj 21), cij. Din 35. — Kalendar Srca Isusova i Marijina za g. 1935., izd. Uredništtva Glasnika Srca Isusova, Zagreb, cij. Din 10 — S. S. *Kranjčević,* Kroz život i djelo (Djela S. S. K., sv. IV.), prir. dr. Branimir *Livadić,* Zagreb 1934., izd. nakl. knjiž. »Minerva« D. D. — Blaž I. *Krunić,* Naše selo i idejni radnici oko Kluba H. K. i U. u Osijeku, Osijek 1934., — Mirko *Kovačić,* Španija, zemlja sunca i čudesa, Zagreb 1934., Zabavna biblioteka kolo 47., knj. 568., cij. Din 30. — Ante *Martinović,* Napredak, hrvatski narodni kalendar 1935., Sarajevo 1935. — Dušan *Milojević,* Palanka se zabavlja, humorističko-satiričke novele, Virovitica 1934., izdanje biblioteke »Prosvjeta«. — T. *Narić-Dvornik,* Iz moje bilježnice, pjesme (1923.—1933.), Split 1934., cij. Din 20. —Dr. Nikola M. *Popović,* Psihoanaliza, osnovna učenja Sigmunda Freuda, Beograd 1935., izd. Geca Kon D. D. — Milan D. *Rajić,* Politička trojka, Beograd 1934., izd. »Života i rada«. — Dr. France *Stelè,* Monumenta artis slovenicae 1. in 2. snopič: Srednjoveško slikarstvo, Ljubljana 1934., Akademska založba. — Dela Milana *Vukasovića,* knj. 1.: Srž ili igra kostura, Beograd 1934., izd. knjižarnica J. J. Dželebdžića. — Fra Eduard *Žilić,* Kalendar sv. Ante, za 1935., Sarajevo 1934., izd. Uprava Glasnika sv. Ante, cij. Din 10. — Knjige »Matice Hrvatske« za god. 1934.: Nikola *Šop,* Isus i moja sjena, pjesme. — W. St. *Reymont,* Seljaci, III. Proljeće, prev. Julije *Benešić.* — Ljubo *Babić,* Umjetnost kod Hrvata u XIX. stoljeću. — B. *Livadić* i M. *Gavazzi,* Hrvatsko Kolo XV. — S. *Zimmermann,* Temelji filozofije, historijsko-kritička orijentacija. — Izvanredno izdanje: Josip *Horvat,* 1848., I. dio, Zagreb 1934.

Molimo naše poštovane pretplatnike, da izvole ispričati što je ovaj broj toliko zaostao, radi defekta na stroju u tiskari. Prvi broj novoga godišta izići će što prije, pa molimo najuljudnije sve gg. pretplatnike koji su u zaostatku s pretplatom, da je bezodvlačno namire. Radi neurednosti nekojih naših pretplatnika, morali smo posljednje brojeve o. g. stegnuti na 32 stranice; novi će broj opet obuhvatati 40 stranica s biranom građom, te molimo sve prijatelje lista da se živo zauzmu oko njegova što većeg raširenja. Brojevi na ogled svakomu su uvijek na raspolaganju. Zahvaljujući svima koji su nas u ovom godištu bilo kako poduprli, molimo ih da nam i nadalje sačuvaju svoju naklonost.

UREDNIŠTVO

Počevši od ovoga broja preuzeo je UPRAVU (administraciju) G. PROF. BOGDAN BABIĆ, ZAGREB, MESIĆEVA UL. 3 prizemno, pa molimo da se na taj naslov šalju novci, reklamacije, otkazi i nove prijave pretplatnika. Adresa UREDNIŠTVA (za pisma sa suradnjom, knjige na ogled, časopise u zamjenu i dr.) je i nadalje: DR. LJUBOMIR MARAKOVIĆ, ZAGREB, GAJEVA ULICA 36.

Izdaje „Kolo Hrvatskih Književnika" u Zagrebu. — Naklada „Jeronimskog Književnog Društva" u Zagrebu. Uređuje i izdaje za „Kolo Hrvatskih Književnika": Ljubomir Maraković. — Tisak Zaklade Tiskare Narodnih Novina u Zagrebu. — Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Dezelićeva ulica 2.